

JESENIŠKI ZBORNIK 2004

2004

Jeseniški
zbornik

JESENIŠKI ZBORNIK 2004 (9)

(1 - 6 JEKLO IN LJUDJE)

Glavni in odgovorni urednik:

STONE KONOBE LJ

Člani uredniškega odbora:

BRANKO ČUŠIN, IVA FALETIČ, VLASTA FELC, NATAŠA KOKOŠINEK, STONE KONOBE LJ, ZDRAVKO KOVAČIČ, MAJDA MALEŃŠEK, DUŠAN PREŠERN, MAG. VITOMIR PRETNAR, BORUT RAZINGER IN TEA VIŠNAR

Oblikovanje platnic, prelom in notranja oprema:

MAJJA ANČIMER

Prevodi in pregled ostalih prevodov:

DARJA ČRV ŠTEPEC

Ostali prevodi:

JANEZ MLINAR, MARKO MUGERLI in FRANC TERSEGLAV

Lektoriranje:

MAJDA MALEŃŠEK

Fotografije:

ARHIV VITOMIRJA PRETNARJA, ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE, ARHIV SREDNJE ŠOLE JESENICE, BRANKO ČUŠIN, ANTON DREMELJ, FOTOGRAFSKI ARHIV DUŠANA PREŠERNA, FOTOGRAFSKI ARHIV DOMA DR. FRANCETA BERGLJA, FOTOGRAFSKI ARHIV GORNJESKEGA MUZEJA JESENICE, FOTO TRIGLAV, PAVEL JAMNIK, RINA KLINAR, SILVO KOKALJ, VIKTOR KREVSSEL, ANDREJ MALEŃŠEK, CIRIL MLINAR, MARKO MUGERLI, JANA MUHAR, NADŠKOPIJSKI ARHIV LJUBLJANA, DRUŽINA ŠTERK, FRANC TERSEGLAV, ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA – ENOTA KRANJ,

Skeniranje dodatnih fotografij:

SILVO KOKALJ

Izdalo:

MUZEJSKO DRUŠTVO JESENICE

Založila:

OBČINA JESENICE

Tisk:

MEDIUM d.o.o. Žirovnica, december 2004

Naklada:

1000 izvodov

Posebna zahvala za sofinanciranje:

OBČINA JESENICE

Zahvala za tehnično in strokovno pomoč:

GORNJESAVSKEMU MUZEJU JESENICE

ISSN 1318-7317

Na ovitku je fotografija mag. Rine Klinar: Plavški Rovt leta 2004

Obilježje devetih knjiga
1. kvartal 2004

Jeseniški zbornik

Ob izidu devete knjige Jeseniški zbornik v letu 2004

Letos mineva 40 let, odkar je izšla prva številka Jeseniškega zbornika. Doslej je v osmih knjigah že zbrano veliko število prispevkov, ki govorijo o nastanku, razvoju, zgodovini in življenju na Jesenicah od pradavnine do danes. Posamezna obdobja so kraju in celotni Gornjesavski dolini dala poseben pečat. To so bila predvsem obdobja uvajanja novih proizvodnih dejavnosti s pomembnimi tehnološkimi odkritji, transportne povezave, ki so dajale delo in spreminjale življenjske navade ljudi, ki so tu od nekdaj živeli ali prihajali s trebihom za kruhom. Nobena večja vojna vihra v Evropi, niti zadnja osamosvojitvena ni obšla Jesenic. Tu so se rojevale in razplamtevale narodnobuditeljske, športne, kulturne in povezovalne zamisli različno mislečih in vse pogosteje različno govorečih ljudskih skupin. Zato nikoli ne bo zmanjkalo gradiva in opisov dogodkov in razvojnih smeri, ki jih bodo razmišljujoči ljudje vtkali v nove zapise o našem kraju. Tako bo vedno znova nastajal in se dopolnjeval ta spomenik kraju z okolico in tu živječih ljudi.

In kaj je značilno za obdobje, ko nastaja deveta številka Jeseniškega zbornika.

Brez zadržkov lahko rečem, da je to obdobje velike prenove mesta Jesenice. Stoletna železarska tradicija in ob njej razvoj cest in železnice sta ne samo mestu temveč tudi ljudem in širši okolici dajala svoj pečat. Pomembno so vplivali na izrabo prostora, saj so železarna, železnica in ceste s svojimi objekti pokrile več kot 1/3 razpoložljivih površin v ravninskem delu med Hrušico in Potoki.

Veliko priseljevanje v obdobju razcveta Železarne Jesenice med leti 1945 do 1990 je na Jesenice pripeljalo vsaj 15.000 prebivalcev. Najprej iz Slovenije, nato pa iz cele Jugoslavije. Za prebivalce je bilo poleg individualne gradnje zgrajenih nekaj tisoč stanovanj v blokovni izvedbi, kar je povzročilo visoko nadpovprečno poseljenost in z 269 prebivalci na km² eno večjih poseljenosti izven regionalnih središč v Sloveniji.

Delo v železarni in na železnici so poleg poklicnih in srednje ter visoko izobraženih delavcev v veliki meri lahko dobili tudi delavci obeh spolov brez dokončane osemletne izobrazbe.

Ko je naftni krizi v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja deset let pozneje sledila kriza železarstva, so za Jesenice nastopili izredno težki časi. Verjetno težji kot v času svetovne gospodarske krize med obema vojnoma.

V kratkem obdobju petih let je delo izgubilo več kot 4000 zaposlenih. Železarna, ki je v prvih šestdesetih letih dvajsetega stoletja zaposlovala še preko 7.000 delavcev, je sredi devetdesetih let razpadla na več enot, od katerih pomembnejšo vlogo igra le še Acroni s 1500 zaposlenimi, vsi ostali pa skupaj ne zberejo toliko delovnih mest.

Krizo so še povečale modernizacija transporta in ob vstopu v Evropsko skupnost ukinitve carine in bistveno zmanjšanje dela v špediciji in pri nadzoru meje.

Tako so Jesenice - nekoč cvetoče mesto - postale mesto s posebnimi razvojnimi problemi. S preko 15 % nezaposlenega prebivalstva smo še vedno med vodilnimi na tem žalostnem seznamu v Sloveniji in Evropi.

Železarna je ob vseh svojih ekonomskih problemih za seboj pustila stare nerabne metalurške objekte, enako tudi železnica. Struktura nezaposlenih je nezavidljiva. Nadpovprečno je število težko zaposljivih, kot so tisti s premalo izobrazbe, starostjo nad 45 let, pogosto invalidnostjo in predvsem s premalo lastnih idej o novi zaposlitvi.

V taki situaciji mesto potrebuje predvsem popolno analizo stanja, dober dolgoročni razvojni načrt, veliko strokovnega znanja in pomoč države ter drugih institucij za izhod iz krize.

Odločili smo se, da bodočega razvoja ne bomo več gradili na eni sami gospodarski dejavnosti, temveč bomo skušali čimprej razviti čimvečje število malih in srednjih podjetij s področja predelave, trgovine, turizma in tako imenovanih visokih tehnologij.

Prvi pogoj so ustrezne prostorske možnosti. Mestu in okolici smo z »Dolgoročno razvojno usmeritvijo« namenili novo podobo z urejeno infrastrukturo in namembnostjo površin za nove dejavnosti.

Privabiti nameravamo nove ponudnike dela. Ne le trgovce, temveč predvsem tiste, ki ustvarjajo novo večjo dodatno vrednost.

Pripravili bomo mlade strokovnjake, ki bodo nudili kvalitetne pogoje in zagotavljali uspešno poslovanje v teh podjetjih.

Skratka, Jesenicam želimo spremeniti podobo v vseh pogledih.

Res je, da brez velikih denarnih vlaganj vsega tega ne bomo zmogli. Predvsem ne brez ustrezne podpore z nepovratnimi sredstvi, pridobljenimi na razpisih v Sloveniji in Evropi. Pa vendarle denar ni glavni problem tega trenutka.

Najpomembnejše je znanje za izbiro najprimernejše poti, etap na tej poti in poznavanje končnega cilja.

Doseči moramo kritično maso enotnosti pri sprejemanju razvojnih načrtov in spoznanje, da je za doseganje končnega cilja potreben čas in prepričanje v uspeh, odrekanje tistemu, kar lahko počaka in skrb za pozitiven image svojega kraja.

Vse to je vtakano v današnje načrte prenove mesta Jesenice z okolico. Prvim uspehom pri izgradnji prometne infrastrukture sledi urejanje upravnega središča in priprava čim boljših pogojev za pričetek novih gospodarskih dejavnosti. Urejamo stara mestna jedra in oživljamo športne, rekreacijske in kulturne objekte.

Ob tem, ko mnogi nekoč nerazviti kraji Slovenije danes že sledijo evropskim trendom, moramo na Jesenicah še marsikje odstranjevati ostanke starega, da bi lahko pričeli z novimi dejavnostmi.

Včasih je težko razumeti, kako država iz centra, ki je od Jesenic oddaljen le dobrih 60 km, ne sliši naših predlogov, ne vidi potreb in napredovanja predvsem

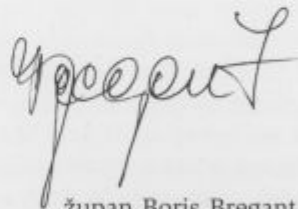
na osnovi lastnih napreznj in ne čuti zadostne potrebe, da bi izkoristila naravne in druge danosti, ki bi jih mesto bolje izrabilo v korist skupnega razvoja na evropski meji.

Ko bodo naši nasledniki prebirali ali proučevali gradivo, ki opisuje neko obdobje razvoja Jesenic, bodo prav gotovo marsikatero idejo ali zamisel lahko preverili tudi na osnovi gradiv, zbranih v Jeseniških zbornikih. Zato je zelo pomembno, da je uredniški odbor k sodelovanju privabil ne le Jeseničane, temveč tudi posameznike izven kroga ljudi, ki živimo v tem prostoru. Prav je tudi, da se posamezne teme obdelajo večkrat, da tako v času dozori in lahko nudijo solidno osnovo za novo obdelavo ali novo razvojno izhodišče.

Tudi prispevki, objavljeni v pričujoči deveti številki Jeseniškega zbornika, niso le zanimivi prispevki za prijetno branje. Predvsem izražajo poglobljen pogled na dogodke ali razmere v nekem obdobju naše zgodovine.

Zato gre sedanjemu izdajatelju Muzejskemu društvu Jesenice čast in zahvala za vztrajanje na težavni in zahtevni poti nastajanja publikacije, kakršen je Jeseniški zbornik.

Vsem, ki boste segli po tem knjižnem delu, želim obilo užitka pri prebiranju vsebine, predvsem pa želim, da bi se mnogim porodila zamisel in želja po kritičnem opisu sedanjega ali preteklega življenja na Jesenicah in okolici. Tako boste omogočili obstoj in smisel izdajanja tega za Jesenice tako pomembnega gradiva.

župan Boris Bregant,
univ. dipl. inž. str.

Janez Mlinar

PODOBA SREDNJEVEŠKE POSELJENOSTI OBMOČJA DANAŠNJE JESENIŠKE OBČINE

Milko Kos je v svoji razpravi o naselitvi Gorenjske v zgodnjem srednjem veku, ki jo je objavil leta 1971 v Arheološkem vestniku, skušal zlasti na osnovi pisnih virov pokazati, kje in kako se je na prostoru od Kranja navzgor širila starejša slovanska poseljenost.¹ S pronicljivo analizo ohranjenega gradiva je pokazal, da je bil prostor visoke Gorenjske, kot je sam poimenoval prostor med Jesenicami in Kranjem, v srednjem veku sorazmerno gosto naseljen. Meje tega starejšega slovanskega naselitvenega območja je opredelil zgolj približno. Na skrajnem severozahodu jo je postavil nekoliko pod Jesenicami in jo proti jugovzhodu vse do Tržiča omejil s Karavankami, na zahodu je prostor zamejil s podnožjem gozdnatih planot Jelovice, Pokljuke in vzhodnih obronkov Mežakle, izven njega pa je opredelil dva naselitvena otoka, in sicer Bohinj in Dovje. Iz tega glavnega strnjenege slovenskega naselitvenega območja je torej izvzel po velikosti sicer majhno, za nas pa toliko bolj zanimivo teritorialno zaokroženo celoto, ki jo danes upravno pokriva občina Jesenice. Zakaj je prišlo do tega? Vzrok je preprost. Ta kratek odsek ob Savi med današnjo Hrušico in izlivom Završnice v Savo je namreč za obdobje zgodnjega in visokega srednjega veka v virih zelo slabo oz. sploh ni izpričan in kot tak ni bil predmet raziskave Milka Kosa. Vprašanje, kdaj in na kakšen način je bilo kolonizirano območje občine Jesenic, ostaja torej odprto. Na to bom skušal vsaj v grobem odgovoriti v pričujoči razpravi.

Zahodni rob antične naselitve na gornjem Gorenjskem je izpričan v Mostah. Ob sondirnih izkopavanjih leta 1980 v okolici cerkve svetega Martina so našli na več človeških skeletov, ki jih lahko uvrščamo v ketlaško kulturno skupino, deloma pa pripišemo staroselskemu romaniziranemu prebivalstvu. Najdbe nakazujejo, da je bil že v antiki na tem mestu kulturni prostor. Njegovo sakralno funkcijo so prevzeli prihajajoči Slovani, na to dediščino pa se je kasneje naslonilo tudi krščanstvo. Podobne rezultate so dala izkopavanja v lopi iste cerkve. Na 11 m² so odkrili 15 grobov: 7 otroških, 4 moške, 3 ženske in enega neidentificiranega. Dodatki ob skeletih izpričujejo pozno fazo ketlaškega kulturnega obdobja z nekaterimi poganskimi navadami ob pokopu. Znatno odstopanje od običajne usmerjenosti grobov v osi zahod – vzhod, zlasti pa odstopanje usmerjenosti cerkve od omenjene osi naj bi nakazovalo, da je prednica današnje cerkve stala že vsaj v času pokopa teh skeletov, ki jih Sagadin datira v 10. stoletje. Nepravilna orientacija objekta govori za to, da

prvotno to ni bila krščanska cerkev, pač pa nek (pozno)antični objekt, ki so ga pokristjanjeni Slovani ali staroselci spremenili v sakralno stavbo. Na osnovi teh in drugih izkopavanj ob cesti iz Most proti Begunjam je Sagadin menil, da se je na južnih obronkih Karavank naselitev v pozni antiki in zgodnjem srednjem veku navezovala na starejše poselitvene centre. Bolj izrazito se je izoblikoval center tega okoliša v Mostah; v času preseljevanja narodov se je prenesel na Ajdno. Po Sagadinovem mnenju to dejstvo nakazuje možnost, da lahko Moste ali Ajdno iščemo tudi med 24 še neidentificiranimi kraji, ki so za čas prve polovice 6. stoletja v Geografiji Anonimnega Ravenčana omenjena kot naselja v Carnioli.²

Morebitna stalna poselitev zahodno od Most v času antike in zgodnjega srednjega veka ni izpričana. Osebnost se nagibam k tezi, da je – z morebitno izjemo Blejske Dobrave v času po prihodu Slovanov³ – niti ni bilo oziroma je bila zelo skromna. Dolina ob Savi navzgor proti njenemu izviru v Zelencih je bila v tistem času manj zanimiva za gospodarsko eksploatacijo, saj je bilo dovolj bistveno kvalitetnejše zemlje na ravnini, ki se odpre jugovzhodno od Most. V primerjavi z radovljiško ravnino je bilo to ozemlje bistveno manj zanimivo za stalno poselitev. Odprto sicer ostaja vprašanje morebitnega obstoja cestne povezave gornje Gorenjske s Furlanijo skozi Gornjesavsko dolino. Posamezne antične najdbe v Ratečah nakazujejo njen možen obstoj, zagotovo pa je bila v srednjem veku njena kontinuiteta prekinjena.⁴ Podobna naselitvena slika današnje jeseniške občine se je verjetno ohranila vse do 11. stoletja, ko začneta briksenški in freisinški škof intenzivneje posegati v ta prostor. Vzhodno od Most obstaja do tega časa relativno gosta slovanska poseljenost, ki jo lahko dokazujemo tako z arheološkimi ostanki kot tudi s pisnimi viri. Sagadinovemu pregledu iz leta 1985⁵ je vsekakor potrebno dodati še najdbe, na katere so naleteli v zadnjih letih in ki po kvaliteti prekašajo dosedanje. Prostor zahodno od Most pa še naprej ostaja pogreznjen – vsaj kar se tiče arheoloških najdb – v molk.⁶ Da je vse od 11. stoletja obravnavani prostor ostajal nenaseljen ali pa vsaj brez intenzivne poseljenosti, posredno nakazujejo tudi pisni viri. Kraji in okoliši, v katerih se omenjajo kosezi oziroma edlingi, kot jih imenujejo nemški viri, in pa kraji, ki nosijo ime po njih, so po prepričanju Milka Kosa brez dvoma starejša slovanska naselitvena območja, saj naj bi bili kosezi družbeni sloj, čigar izvor sega v prva stoletja prebivanja Slovanov v vzhodnih Alpah.⁷ V širši okolici Jesenic naletimo na precej omemb kosezov. Ob potoku Radovni jih najdemo v Zgornjih Gorjah, na Poljšici, na Višelnici in v Podhomu. Ob Savi Dolinki jih najdemo v Žirovnici in na Blejski Dobravi.⁸ Tu naj bi torej obstajalo že starejše slovansko naselitveno jedro, ki morebiti izvira še iz časa pred madžarskimi vpadi v 10. stoletju. Ob morebitni zgodnji slovanski poseljenosti višje ob Savi Dolinki bi pričakovali omembe kosezov tudi tu, vendar viri o njih molčijo, kar kaže na to, da je v prvih stoletjih po slovanski naselitvi ta prostor – z morebitno izjemo Blejske Dobrave – ostajal prazen.

Poselitvena slika prične dobivati jasnejše konture šele v 11. stoletju, ko postaja lastniška struktura gornje Gorenjske bolj transparentna. Po madžarskih vpadih v 10. stoletju, ki so povsem uničili karolinško upravno strukturo južno od Karavank, je nemški kralj začel podeljevati obsežne komplekse lastne zemlje različnim fevdalnim gospodom. Ena takih podelitev je bila na primer podelitev ozemlja ob Poljanski in

Selški Sori, ki ga je nemški kralj Oton II. z listinama, izdanima junija in novembra 973, izročil freisinškemu škofu in iz katerega se je razvilo loško gospostvo.⁹ V kontekst podeljevanja kraljeve zemlje fevdalnim gospodom in konsolidacije lastniške strukture je potrebno umestiti tudi podelitev Bleda briksenški škofiji.¹⁰ Podobnih kraljevih darovnic najdemo še nekaj zlasti za oglejsko cerkev. Za območje jeseniške občine morebitnih kraljevih darovnic ni ohranjenih, lahko pa o razvoju lastniške strukture sklepamo posredno. V visokem srednjem veku sta območje današnje jeseniške občine obvladovala dva zemljiška gospoda, in sicer briksenški škof ter ortenburški grofje. Briksenška škofija je do posesti in pravic prišla v 11. stoletju s serijo petih darovnic. S prvo iz leta 1004 jim je bil podeljen "predium, quod dictus Veldes".¹¹ Štih dokazuje, da je v tem primeru šlo za po obsegu ne pretirano veliko posest v okolici Blejskega jezera, vključno z Otokom, zlasti pa na njegovi severni obali do Rečice in južni obali od Mlinega in Zazera do Sela.¹² Darovnica, ki jo je leta 1011 v Regensburgu izdal kralj Henrik II., je za teritorialni razvoj blejskega gospostva pomembnejša od prve. Z njo je nemški vladar briksenškemu škofu Adalbertu poleg gradu Bled, ki je postal center briksenške oblasti na Kranjskem, podelil še 30 kraljevih hub med obema Savama. V primeru da med obema rekama ni dovolj prostega zemljišča, je kralj škofu dovolil, da razliko pokrije tudi z zemljiščem izven teh meja.¹³ Slabih trideset let kasneje je Henrik III. briksenško posest še razširil. Januarja 1040 je škofu Poponu v Augsburgu podelil še vso prsto posest med Tržiško Bistrico in

dvorom na Bledu, pod čemer pa je razumeti celotno mejo na Savi Dolinki.¹⁴ Z obema darovnicama je briksenška škofija bistveno razširila svojo posest v okolici Bleda. Čeprav se eksplicitno v virih ne omenja, lahko z veliko verjetnostjo domnevamo, da je z darovnico iz leta 1011 Briksen svojo posest razširil tudi na Blejsko Dobravo. Kdaj je v njegovo posest prišla Koroška Bela, ostaja odprto. V primeru da se je uresničila možnost, ki jo je kralj Henrik II. predvidel v darovnici leta 1011 in je med obema Savama dejansko zmanjkalo primerne zemljišča za podelitev in se je bil Briksen prisiljen ozirati tudi preko Save na levi breg, se zdi lokacija Koroške Bele zelo primerna za tako ravnanje. Koroška Bela in Blejska Dobrava stojita skoraj neposredno druga nasproti druge, ločuje ju samo reka Sava. Zemljiški kompleks bi še vedno ostal zaokrožen, s čimer bi bila olajšana njegova uprava. Prehod preko

Naslovnica prepisa listine grofa Ulrika Celjskega iz leta 1452, s katero je potrdil rudarski red Friderika Ortenburškega iz 1381

Save je bil relativno enostaven, Belško polje pa je bilo primerno za kolonizacijo. Možno je torej, da je do širitve briksenške posesti na levi breg Save pri Koroški Beli prišlo že 1011, vsekakor pa je *terminus post quam non* za širitev leto 1040, ko Briksen pridobi prsto posest do Tržiške Bistrice. Skoraj zanesljivo lahko domnevamo, da je bila Bela od tega leta vključena v blejsko gospostvo in s tem podvržena briksenškim škofom.

Tako Blejska Dobrava kot Koroška Bela se imenujeta že v najstarejšem ohranjenem urbarju briksenških škofov iz leta 1253.¹⁵ Na Blejski Dobravi je bilo sredi 13. stoletja sedem hub in pol, od katerih se je plačevalo štirinajst mladih prašičkov in sedem jagnjet. Na Koroški Beli je bilo petnajst hub. Od njih je Briksen dobival petnajst ovac in jagnjet ter davščine (*stivra*). Omenjena je še vas Potoki z dvema hubama, ki pa si jih je – tako navaja urbar – prisvojil Friderik iz Pustega gradu pri Radovljici. Po številu hub je bila Koroška Bela tedaj največje naselje blejskega gospostva. Po velikosti so se ji približale zgolj vasi Savica in (Bohinjska) Bistrica v Bohinju z enajstimi oziroma trinajstimi hubami ter Žirovnica z enajstimi hubami in Nova vas pri Lescah z dvanajstimi hubami. Ostale vasi so imele manj kot deset hub. Natančnejšo sliko o dajatvah nam daje urbar, ki je nastal med 1306 in 1309 ob nastopu službovanja škofa Janeza. Na Beli je bilo štirinajst celih hub, ena izmed hub pa je razpadla na dve polovici. Letno so morale plačevati pet mesov pšenice,¹⁶ štiri mese pšenične moke ali *duri grani* in štiri mese ovsa. Pisec urbarja je opozoril, da mora biti vsak peti mes pšenice očiščen (*lotus*) in povečan za dve mali metreti, ki predstavljata šestino mesa.¹⁷ Posamezna huba je bila dolžna na praznik sv. Jurija izročiti ovco z jagnjetom, na praznik sv. Mihaela pa še mladega prašička ali dvajset denaričev. V primeru da je gospostvo obiskal škof, je bila posamezna kmetija njegovemu kuharju dolžna izročiti še dajatve v žitu ter mesu (*stivram annone et carniūm*) in še prašička (*grasvrishinch*). Prvič se omenja tudi mlin na Koroški Beli, od katerega se je plačevalo dvajset oglejskih denaričev. Na Potokih je med 1253 in 1306 oziroma 1309 ena izmed dveh hub propadla. Preostala huba je v primerjavi s hubami na Koroški Beli plačevala nekaj več žitnih dajatev. Pšenice je moralo biti osem mesov, *grani duri* ali *chincharen* štiri mese in osem mesov ovsa. Ostale dajatve, ki so jih poravnavali na svetega Jurija in sv. Mihaela, ter občasne obveznosti, povezane s škofovim prihodom, so bile enake kot pri hubah s Koroške Bele. Blejska Dobrava se v urbarju iz 1306 -1309 ne omenja. V drugi polovici 15. stoletja so se naturalnim dajatvam pridružile še dajatve v denarju. V popisu urbarialnih dohodkov blejskega gospostva iz 1464 je Blejska Dobrava slednjemu poleg dajatev v živalih, žitu in jajcih plačevala dve in pol marki ter 22 denaričev, Koroška Bela z Rovti nad njo in vasjo Potoki pa sedem in pol mark ter 30 denaričev. Število hub v posamezni vasi se v tem dokumentu ne omenja, na osnovi višine dajatev pa lahko sklepamo, da je bila Koroška Bela še vedno eno večjih naselij v blejskem gospostvu.

Poleg briksenških škofov, ki so posedovali že omenjena naselja Blejska Dobrava, Koroška Bela in Potoki, so se na območju današnje jeseniške občine kot zemljiški gospodje pojavljali še Ortenburški grofje. Slednji posedujejo zlasti staro jedro naselja Jesenic, ki se danes nekako pokriva s katastrsko občino Jesenice. Za razliko od briksenških škofov je njihovo delovanje bistveno slabše dokumentirano. Kdaj je

Sir Wolung von gottes gnaden Graff zu Cilli zu erkennung
 und in dem jager zu span in wunlichem Landen bestanden
 für uns und all unser erben und thuen kindt allen den
 der brief für kinnt gegenwertigen und künftigen das
 für uns können die derzundigen prozessier auff dinsten
 folgen und putzen uns diematisch/ das wir in dem
 künlichen brief den si von willent vnsen gaben Graff
 Fridrich von erkennung auff dem dinsten sagung und
 gewantent Landen haben gnadiglich zu bestanden und
 zu besterlichen und der von vort zu vort Landt als

Der graff Fridrich zu erkennung zu vnsen für uns und
 für all unser erben und nach kommen die zu vnsen gottschafft
 bestanden und thuen kindt mit dem offen brief allen den die in
 stadt oder flant bestanden das wir mit vollenacht amittel der
 st und vortlich mit vnsen vater hat und aus dem dinsten
 dinsten prozessier auff dinsten prozessier auff dinsten prozessier
 folgen oder dinsten geben vnsen vater
 bestanden haben und sie auch gegenwertigen mit
 aller st mit dem brief den selben derzundigen prozessier
 allen und all den die dinsten zu vnsen abgestanden ankündigung
 worden die gegen stant oder placken dinsten oder gewantent
 von und mit stant wasser den dinsten kindt all den dinsten
 und gewantent und aller der dinsten gegenwertigen st

Jan von off der nist oder vnsen erben oder nachkommen der
 prozessier der selbe zu offentlich all dinsten zu spanischen
 für all vordnung für vntlich zinst für all dinsten der
 sagung der vntlich der gaben und aus der vntlich dinsten
 und geben sollen in auch den selbe selben zinst ankündigung
 nicht geben nach vntlich wird sollen für aus mit
 dinsten vntlich vntlich oder auff sagung nicht vntlich
 von vntlich mit stant nach mit dinsten nach vntlich dinsten
 der sagan von der gewantent stant als ander vntlich
 Landt den allen vntlich dinsten sollen für vntlich dinsten
 nach den vntlichen als ander vntlich Landt

1

Ortenburški rudarski red; na prvi strani je prvič zapisano ime kraja Jesenice (Fotografski arhiv GM Jesenice)

koroška rodbina Ortenburžanov, ki je dobila ime po gradu Ortenburg pri Spittalu, prišla do posesti na Gorenjskem, ni povsem jasno. Zadovoljiti se moramo zgolj s *terminus ante quam*. Najstarejšo znano omembo ortenburške posesti na gornji Gorenjski lahko postavimo v leto 1185. Decembra tega leta je namreč nastala listina, v kateri so našete posesti proštjske cerkve Matere Božje na blejskem otoku. Med njimi se omenja tudi kmetija v Mostah, ki jo je blejski proštiji podaril grof Henrik Ortenburški. Kdaj je do te podelitve prišlo, ni povsem natančno znano, vsekakor pa med leti 1140 in 1185. Štih se v svoji razpravi o prvi omembi Bleda v pisnih virih sicer poigrava z zanimivo možnostjo, da naj bi do tega pravnega dejanja prišlo 1142 ob posvetitvi neke cerkve – možno je, da je šlo za troladijsko romansko cerkev sv. Marije na Otoku – na blejskem ozemlju, vendar se te domneve žal ne da potrditi z ostalimi viri, tako da se moramo za natančno datacijo Henrikove podaritve zadovoljiti s širšo časovno opredelitvijo nekaj desetletij.¹⁸

Naselje Jesenice je v zgodovinskih viri prvič omenjeno relativno pozno. Zanesljivo omembo najdemo šele v Ortenburškem rudarskem redu, ki ga je Friderik Ortenburški izdal 1381 za rudnike železa, ležeče nad njegovo vasjo Jesenice (*ob vnsem dorff Assnigh*).¹⁹ Nekaj desetletij pred tem, leta 1337, se v notarski knjigi notarja Gubertina iz Novate sicer omenja nek *Vortico de Jeseniza*, ki mu patriarh Bertrand dopušča proti letnemu plačilu treh mark razpolagati s kmetijami oglejske cerkve v omenjeni vasi *Jeseniz*.²⁰ Ali je Gubertino v svojo knjigo dejansko vpisal Ulrika iz naših Jesenic ali pa gre za nek drug kraj, verjetno v Furlaniji, s podobnim imenom, ni jasno. V kasnejših virih se oglejska cerkev (vsaj po mojem vedenju) nikoli več ne omenja kot zemljiški gospod na Jesenicah, kar bi bil lahko argument za to, da gre pri tem vpisu za nek drug kraj in ne za današnje Jesenice. Omemba v Ortenburškem rudarskem redu tako ostaja najstarejša zanesljiva omemba v zgodovinskih virih, kar pa seveda ne pomeni, da naselje ni obstajalo že pred tem. Kontekst omembe vsekakor nakazuje, da so bile Jesenice v času nastanka reda že izoblikovano naselje (*dorff*) in so torej nastale pred tem letom. Kolonizacijo zahodno od Blejske Dobrave in Koroške Bele lahko torej postavimo vsaj v 14. stoletje, verjetno pa tudi že prej. Poselitev je bila pretežno povezana z izkoriščanjem rudnih bogastev na tem območju, čeprav to ni bil izključni razlog. V omenjenem rudarskem redu se namreč v členu, ki določa delokrog rudarskega sodnika, izrecno poudarja, da ima izvoljeni sodnik pravico soditi in kaznovati v vsem, kar se dogodi v vasi Jesenice v vseh zadevah, povezanih z rudnikom in rudarjenjem. Iz njegove pristojnosti so bile izvzete kmetije Ortenburških grofov (*ausgenomen vnser hueben*).²¹ Očitno se v času nastanka rudarskega reda niso vsi prebivalci na območju Jesenic ob kmetovanju ukvarjali še s pridobivanjem in predelovanjem železove rude. Nekateri so zgolj obdelovali zemljo in Ortenburžanom od tega plačevali zahtevane dajatve. Njihova funkcija ni bilo izkoriščanje zemeljskih bogastev ampak predvsem izrabljanje kmetijskega prostora in s tem prinašanje določene rente lastniku.

Naseljevanje v višje ležeče rovte je bilo v primerjavi z drugimi območji po Sloveniji relativno zgodno. Leta 1381 sta bila nad Jesenicami poseljena že vsaj dva rovta. V že omenjenem rudarskem redu namreč najdemo določbo, v kateri so se Ortenburžani obvezali, da ne bodo ustanavljali ali urejali nobenih novih krčevin na pobočju nad Jesenicami, kjer imajo rudarski mojstri svoja najdišča. Izrecno je

omenjena izjema, ki jo predstavljata dva kmeta, ki sta v času nastanka reda že bila tam (*die zwen rautter die nu da sitzen*).²² Nekaj desetletij kasneje se omenja kopanje železove rude tudi na planinah nad Koroško Belo. Maja 1403 je briksenški škof Ulrik podelil Hermanu Eslu pravico do izkoriščanja železove rude v planini nad Koroško Belo (*in Velacher alben*), za kar mu je Herman moral plačevati od vsake peči marko in 40 oglejskih pfenigov in eno marko pfenigov od tehtnice.²³ Nekaj let kasneje sta se zaradi planine nad Koroško Belo (*von der alben ob Kernischen Velach*) sprla Friderik Ptujski, deželni glavar na Štajerskem, in pa Konrad Kreig. Januarja 1432 je spor med njima razsojal grof Janez Schaunberški. Svetoval jima je, da do dneva svetega Mihaela pošljeta skupne oglednike, ki naj se na licu mesta prepričajo o dejanskem stanju.²⁴ Rovte nad Koroško Belo omenja tudi urbar blejskega gospostva iz 1464. Dajatve, ki jih je bilo potrebno plačevati od njih, so združene z dajatvami s Koroške Bele in Potokov.

Kakšno je bilo sobivanje obeh zemljiških gospodov, nam viri ne govorijo, očitno pa je prihajalo do sporov zlasti med podložniki obeh gospostev. Ob koncu 15. stoletja so podložniki radovljiškega gospostva, med njimi tudi z Jesenic, zbrali pritožbe proti Kreigom, ki so opravljali funkcijo oskrbnikov blejskega gospostva, in jih kot deželnoknežji podložniki naslovili na cesarja Maksimilijana. Jeseničani so se cesarju pritoževali zlasti nad tem, da ljudje s Koroške Bele in Rovtov nad njo izkoriščajo gmajno in pašnike (*gemain vnd waidt*), ki pripadajo jeseniškim železarjem (*hammerlewt*).²⁵ Vladoar je pritožbe posredoval Kreigom in od njih zahteval natančna pojasnila. Hartman Kreig mu je poslal obsežen odgovor. V njem je Maksimiljanu zatrdil, da je obiskal ljudi, na katere so se nanašale obtožbe, in od njih zahteval, da mu pod prisego povedo resnico. Od njih je izvedel, da so že od nekdaj brez nasprotovanja železarjev uporabljali gmajno in pašnike. V zadnjih letih si je neki Wolff drznil mednje vnesti prepir, od česar ima sam koristi. Vse to naj bi se pokazalo tudi pri ogledu, za katerega Belani in Rovtarji tudi prosijo.²⁶ Kako se je sporna zadeva razpletla, ni znano, spor pa kaže, da je ob koncu 15. stoletja postal lastniški interes močnejši tudi za kmetijsko in gospodarsko manj zanimiva območja.

V virih z ozemlja današnje jeseniške občine se le redko pojavijo konkretne osebe z imenom in priimkom. V rudarskem redu se omenja kovačnica na Savi, ki jo je zgradil neki Wissler. Z njegovim obratom je bila zamejena tudi krajevna jurisdikcija rudarskega sodnika.²⁷ Ta kovač je tudi prvi po imenu znani prebivalec Jesenic, če seveda že omenjenega Ulrika iz leta 1337 ne postavljamo na naše Jesenice. Nekaj desetletij kasneje se omenja Lovrenc Helt z Jesenic, ki je bil lastnik kovačnice v Mostah. Lovrenc je kovačnico prodal radovljiškemu tržanu Mateju, ki jo je avgusta 1414 prodal naprej Marku, sinu Simona iz *Pewscheldorff* in njegovi ženi Katri.²⁸ Na Blejski Dobravi se 1498 omenjata dva koseza, Klemen Rožič (*Clement Rositz*) in Linhart Rorče (*Lienhart Rortsche*)²⁹ Nekaj več imen najdemo v urbarju cerkve sv. Lenarta na Jesenicah iz 1512. Omenjajo se jeseniški župan Jakl, Klemenov sin (*Jagkhl der Klement sun supan*), Benedikt Piršek (*Wenedict Piernsagkh*), Krištof Pogačar (*Kristof Pogascherer*), Linhart in Sanderl, vnuka Matije Rovtarja (*Lienhart vnd Sanderl des Mathia Reuter Enigkl*), Peter Rožič (*Peter Rositz*), Jure Dremel (*Jure Dremel*), Videc Gospodinič (*Vydetz Gospodynetz*), Urban Rasinger (*Vrban Rasinger*), Jernej Tonič (*Ierney Thonitsch*), Linhart Tresoglav (*Lienhart Treßoglaw*)

in nekateri drugi.³⁰ Za Koroško Belo mi razen omenjenih Esla, ki pa ni nujno bival na Koroški Beli, ampak je zgolj koristil dohodke od pridobivanja železa nad Belo, in pa Wolfa, niso znane poimenske omembe oseb.

Po imenih sodeč je bilo prebivalstvo konec 15. stoletja povečini slovensko. Nekaj zmede povzroča pridevek koroška k toponimu Bela. Vse od svoje prve omembe leta 1253 je služil kot sredstvo za razlikovanje med Koroško Belo in pa Bohinjsko Belo, ki se s tem atributom v virih prvič pojavi šele sredi 14. stoletja. Pridevek koroška je Milka Kosa navajal k tezi, da so bili naseljenci na Beli po izvoru s Koroške.³¹ Vendar je – vsaj po mojem mnenju – potrebno biti pri nekritični recepciji omenjene teze previden, saj ni potrjena z drugimi viri. Sklepanje na izvor prebivalstva zgolj na osnovi toponima se mi zdi na tem primeru nekoliko prehitro. Ni nujno namreč, da je pridevek koroška nastal po priseljencih. Možno je tudi, da je nastal kot oznaka kraja, ki leži na poti proti Koroški. Konec koncev tudi poimenovanje Bohinjske Bele ni nastala zaradi morebitnih naseljencev iz Bohinja. Bohinjska Bela nima z Bohinjem ničesar skupnega razen tega, da leži na poti, ki pelje z Bleda proti Bohinju. Do podobnega nastanka pridevka koroška bi lahko prišlo tudi v primeru Koroške Bele, saj je ležala v smeri z Bleda proti Koroški. Seveda to ne pomeni, da na Koroški Beli ni bilo priseljencev s Koroške. Urban, Jurij in Gašper, ki se v blejskem urbarju iz 1615 označujejo s priimkom Korošec in so bivali na Koroški Beli, so vsekakor potomci priseljencev s Koroške. Toda prav njihov priimek kaže na to, da je bila priseljenost s Koroške dovolj velika rariteta, po kateri je skupnost na Beli lahko razlikovala posameznika od drugih članov svoje skupnosti.

Pričujoči pregled je opozoril na mnoge nejasnosti o starejši naseljenosti današnje jeseniške občine. Viri, ki bi nam neposredno govorili o procesu kolonizacije, so redki. Preostanejo nam zgolj posredni indici, na osnovi katerih lahko delno rekonstruiramo najstarejšo poselitveno sliko. Tako ostaja odprtih še vrsta vprašanj, ki bi jih bilo ob pritegnitvi drugih virov potrebno natančneje obdelati. To pa ostaja izziv za prihodnost.

Ortenburški in celjski grb
(risba v fotografskem arhivu GM Jesenice)

OPOMBE

- 1 Kos M., Naselitve Gorenjske v ranem srednjem veku. V: *Arheološki vestnik XXI - XXII (1970–1971)*, str. 7–16.
- 2 Sagadin M., Poznoantična in staroslovanska najdišča v jeseniški občini. V: *Jeklo in ljudje (Jeseniški zbornik V (1985))* str. 377 – 385.
- 3 V virih se namreč na Blejski Dobravi omenjata koseza, kar kaže na starejšo slovansko (slovensko) naselitve.
- 4 Za prijazno ustno posredovanje informacije o stanju arheoloških najdb v Ratečah se zahvaljujem Milanu Sagadinu iz Zavoda za varstvo kulturne dediščine v Kranju.
- 5 Sagadin M., (kot op. 2).
- 6 Izjemo predstavljajo Rateče, kjer so ob sanaciji podružnične cerkve sv. Tomaža odkrili temelje romanske cerkve. Njeno drugo gradbeno fazo datirajo na osnovi odkritega tipičnega romanskega okna v konec 12. ali v začetek 13. stoletja. Vendar je potrebno poudariti, da so bile Rateče kolonizirane s Koroške, kar pomeni, da ne spadajo v isti naselitveni tok kot Jesenice in preostala gornja Gorenjska in torej niso povezane z naseljevanjem jeseniškega območja. O izkopavanjih v Ratečah prim. Valič A., Fister P., Rateče. V: *Varstvo spomenikov 21 (1977)*, str. 313 – 316.
- 7 Kos M., (kot op. 1), str. 9.
- 8 Arhiv Republike Slovenije, AS 174 (Terezijanski kataster za Kranjsko), šk. 246, fol. 81.
- 9 Schumi F., *Urkunden und Regestenbuch des Herzogtums Krain. I (Laibach 1882/3)*, št. 8. in št. 9. Za obsežno diplomatično in paleografsko analizo listin prim. Štih P., *Diplomatične in paleografske opombe k listinama Otona II. o podelitvi loškega ozemlja škofiji v Freisingu (D.O. II 47 in D.O. II 66)*. V: *Zgodovinski časopis 51 (1997)*, str. 301–321.
- 10 Dejansko gre za sklop petih darovnic v letih 1004, 1011, 1040, 1063 in 1073, s katerimi je briksenški škof prišel do obsežnih posesti in pravic. Obsežna analiza teh listin v Štih P., *Prva omemba Bleda v pisnih virih – Listina kralja Henrika II. Za briksenškega škofa Albuina z dne 10. aprila 1004 (D.H.II. 67)*. V: *Bled 1000 let. Blejski zbornik 2004.* (Radovljica 2004), str. 7 – 34.
- 11 Schumi F., (kot op. 9) št. 14. Slovenski prevod listine v Štih P., (kot op. 10), str. 13.
- 12 Štih P., (kot op. 10), str. 24.
- 13 Schumi F., (kot op. 9), št. 15.
- 14 Schumi F., (kot op. 9), št. 28. O razumevanju meje prim. Štih P., (kot op. 10), str. 28.
- 15 Inštitut Milka Kosa pri SAZU pripravlja kritično izdajo briksenških urbarjev za blejsko posest. Vsi citati v pričujočem članku, ki se nanašajo na briksenške urbarje, izvirajo iz prepisov, ki so jih pripravili na inštitutu. Dr. Matjažu Bizjaku se zahvaljujem za prijazno možnost vpogleda v te rokopise.
- 16 Merski sistem je v srednjem veku neenoten. Skoraj vsak zemljiški gospod ima svoj sistem, kar povzroča raziskovalcem obilo preglavic. Koliko litrov je obsegal briksenški mes, mi ni znano. O žitnih merah v nekaterih gospostvih na Kranjskem v poznem srednjem veku prim. Bizjak M., *Ratio facta est. Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospostev na Kranjskem.* (Ljubljana 2003), str. 59 – 81.
- 17 Urbar navaja zanimivo formulo za pretvorbo volumenskih mer, ki so jih uporabljali briksenški škofje. Dve mali metreti naj bi namreč bili takih mer, da jih dvanajst tvori en memik ("... due parue metrete talis mensure de qua duodecim faciunt vnum mes.")
- 18 Štih P., (kot op. 10), str. 22 – 23.
- 19 Lično izdajo Ortenburškega rudarskega reda je pred leti pripravil Gornjesavski muzej z Jesenic. Izdaja vsebuje transkripcijo, prevod in kvalitetno reprodukcijo najstarejšega ohranjenega prepisa rudarskega reda iz 1494. Prim. Lačen Benedičič I. (ur.), *Ortenburški rudarski red. Planina pod Golico 2001.* Omemba Jesenic na str. 14.
- 20 Otorepec B., *Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270 – 1405.* Viri za zgodovino Slovencev 14. Ljubljana 1995, št. 801.
- 21 Ortenburški rudarski red, (kot op. 19), str. 17.
- 22 Ortenburški rudarski red, (kot op. 19), str. 30.
- 23 Arhiv Republike Slovenije, AS 1063 (Zbirka listin), 1403, maj 13. Bled. Kasnejši prepis listine hrani tudi Gornjesavski muzej. GMJ Arhiv KID 3/96. Pri delu sem uporabljal transkripcijo dr. Boža Otorepca iz Zbirke srednjeveških listin, ki je hranjena na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa pri SAZU.
- 24 Arhiv Republike Slovenije, AS 1063 (Zbirka listin) 1432, januar 31. Ptuj. Uporabljena transkripcija dr. Boža Otorepca (kot op. 23).
- 25 Kaspert A., *Ueber die Lage der oberkrainischen Bauernschaft beim Ausgange des XV. und im Anfang des XVI. Jahrhundert.* V: *Mitteilunge des Musealvereinsfür Krain 2 (1889)*, str. 110.

26 Kaspret A., (kot op. 25), str. 124.

27 Ortenburški rudarski red, (kot op. 19), str. 17.

28 Arhiv Republike Slovenije, AS 1063, (Zbirka listin), 1414, avgust 5. s.l. (listine vmjene iz Avstrije Rep. III).

29 Arhiv Republike Slovenije, kot op. 8.

30 Arhiv Republike Slovenije AS 1 (Vicedomski urad za Kranjsko), šk. 1.

31 Kos M., Nekatera krajevna imena na Gorenjskem. V: Onomastica Jugoslavica I (1969), str. 6.

ZUSAMMENFASSUNG

Mit Hilfe der vorhandenen historischen Quellen versuchte der Autor in seinem Aufsatz das Siedlungsbild des Raums der heutigen Gemeinde von Jesenice im Mittelalter zu schildern. Eine eventuelle Kontinuität mit der Antike ist mit Quellen unmöglich zu bestätigen. Im Mittelalter wurde dieses Gebiet von zwei Grundherren beherrscht, und zwar von Freisinger Bischöfen und Grafen von Ortenburg. Die Tätigkeit der Freisinger Bischöfe ist in Quellen besser nachgewiesen. Bei ihnen können die Anfänge der Kolonisierung bis ins 11. Jahrhundert zurückverfolgt werden, als ihr Besitz auf das Gebiet der heutigen Siedlungen - Koroška Bela, Blejska Dobrava und Potoki – vergrößert wurde. Der Besitz, der den Ortenburgern gehörte, ist in Quellen wesentlich schlechter nachgewiesen. Die erste zuverlässige Namensnennung des Dorfes Jesenice (dorff Asnigh) ist erst im Bergorden der Grafen von Ortenburg zu finden. Dem zu entnehmen ist, dass Jesenice schon in dieser Zeit eine florierende Siedlung war. Die Bevölkerung in den ersten Jahrhunderten war größtenteils slowenisch.

JESENICE

»V jeseniško občino spada poleg župnije z vasmí: Jesenice, Sava, Plavž, Plavški rovt, Hrušica tudi Svetokrižka župnija z okroglo 300 prebivalci. Jesenice (ali so vas ali trg, res ne vemo, kdor ve, naj pove!) so leta 1900 šteje same zase 875 prebivalcev; Hrušica, Plavž in Plavški rovt skupaj okrog 400, Sava sama pa nad 2000 prebivalcev.«

(Od leta 1904 do 1909 sta časnik Slovenec in Slovenski narod objavljala zanimive članke iz tedanjega življenja. Slovenec je bil časnik katoliške narodne stranke, Slovenski narod pa liberalne stranke, tako da sta si bila stalno v laseh. Nekateri članki pa so prav zabavni.)

Marko Mugerli

CERKVENE RAZMERE NA JESENICAH V 16. STOLETJU

Bilo je zadnje decembrske dni leta 1584, ko je na urad deželnega vicedoma v Ljubljani prispelo zanimivo pismo. V njem je pisalo:

»Blagorojeni in plemeniti gospod vicedom, moja dolžnost mi narekuje, da vam o novih mučenikih ali štiftarjih sporočim vse, kar sem videl in slišal. Teh mučenikov je v mojem okolišu iz dneva v dan več. Mislim, da jih je približno trideset in da se ponoči sestajajo po hišah. Prvega decembra sem zagrozil, da bodo ljudje, ki bodo v svoje hiše sprejemali štiftarje, izgubili svoje premoženje in bodo kaznovani s telesnimi kaznimi. Ko sem že mislil, da se ljudje držijo mojega ukaza in da se nikjer več ne sestajajo ter da zapuščajo njihove vrste, je prišel 13. december, dan svete Lucije. Takrat so mučeniki s Koroške Bele, podložniki blejskega gospostva, povabili svoje somišljenike z Jesenic in Hrušice na veliko procesijo. Z gorečimi svečami so šli skozi vas v cerkev, kjer so počeli največje razuzdanosti. V cerkev ni mogel priti niti jeseniški župnik, ki naj bi tu krstil nekega otroka. V njej so iz samih cunj napravili v nekem kotu nebesa, v drugem pa pekel.

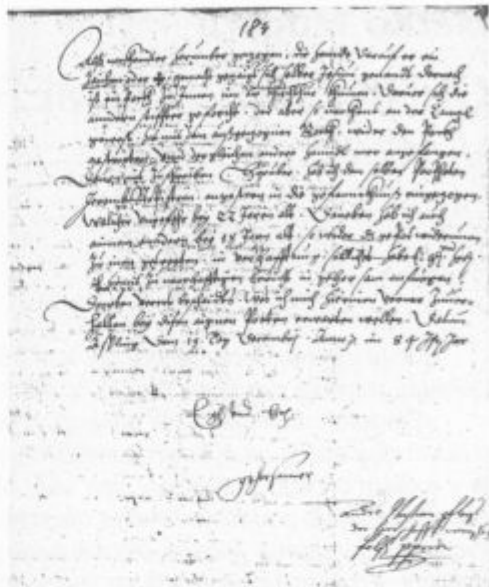
Njihov kolovodja Jerom Stopistran je stopil na prižnico in začel odlagati posamezne kose svoje obleke. Pri vsakem kosu je vprašal: "Čigavo je to?" Nakar mu je ljudstvo odgovorilo: "To je nashiga milostiviga Jezusa." Ko je z roko naredil znamenje v obliki križa, je v cerkev prišel kozel. Stopistran je stopil k njemu in začel zganjati čudne stvari. Ne zdi se mi potrebno, da bi o tem še kaj napisal.

Včeraj sem dal Jeroma Stopistrana zapreti. Star je približno 22 let. Poleg njega sem zaprl še enega njegovega gorečega privrženca, starega približno 18 let. Od vas pričakujem napotke, kako naj se v tej zadevi postopa.

*Jesenice, 19. december 1584. Andrej Nastran, oskrbnik belopeškega gospostva.*¹

Današnjemu človeku se verjetno zdi vsebina pisma precej nenavadna. Drugače pa so nanjo gledali ljudje v 16. stoletju. Takrat so bile pri nas močno zastopane številne verske sekte.

Najbolj znani so bili štiftarji. Ime prihaja iz nemške besede »stiften«, kar pomeni ustanoviti, osnovati ali pa graditi. Štiftarji so namreč gradili nove kapele in cerkve ter odpirali nove romarske poti. To so ponavadi počeli brez pristanka in vednosti svetnih ter cerkvenih oblasti. Na štiftarskih romanjih ali shodih so se pojavljali tudi posebni obredni plesi - tako imenovano skakaštvo. O njih je že leta 1562 poročal Primož Trubar v predgovoru h glagolskemu prevodu Novega Testamenta. Zapisal je, da so se skakači vpricho ljudi vrgli na tla, kakor da bi imeli božjast, se tresli in

Pismo Andreja Nastrana, oskrbnika belopeškega gospostva 19. decembra 1584
(Arhiv Republike Slovenije - ARS)

zvjali, in ko so se zavedali, so govorili, da se jim je prikazala Devica Marija ali kak svetnik, ki jih je vrgel na tla in jim ukazal na bližnji gori postaviti cerkev.²

V zgodovinskih virih jih srečamo pod različnimi imeni. Ponekod jih označujejo za skakače, drugod pa za samomučitelje, mučenike ali pa martrarje (iz nemške besede »martern«-mučiti).

Postavlja se vprašanje, zakaj so številni Jeseničani konec 16. stoletja zapadli pod njihov vpliv. Znano je, da se ljudje ponavadi vključujejo v verske sekte v času, ko doživljajo hudo socialno ali duhovno krizo. Takrat pogosto razmišljajo, da so s svojim načinom življenja in obnašanjem povzročili božjo jezo. To jezo želijo omiliti s posebno versko vnemo, ki se ne kaže zgolj v pogostem obiskovanju cerkva in rednem spovedovanju, ampak tudi s pridruževanjem ožjim verskim skupinam, ki veliko časa posvečajo skupni molitvi, romarskim pohodom pa tudi samomučenju.

Prav konec 16. stoletja je bil idealen čas za širjenje verskih sekt. Takrat so ljudje živeli v težkih socialnih razmerah. Prišlo je namreč do hude gospodarske krize. Kriza se je kazala v padcu zunanje in notranje trgovine ter v propadanju gospodarskih podjetij. Na Kranjskem je na prehodu v 17. stoletje propadlo približno dve tretjini vseh fužin.

Krizo so povzročili zelo različni dejavniki. Tu je treba omeniti propad velikih južnonemških trgovskih hiš, ki so bile močna opora trgovini na dolge razdalje, ter upadanje pomena Benetk kot trgovskega središča, s katerim je bila naša trgovina zelo tesno povezana. Benetke so začele izgubljati svoj pomen predvsem zaradi turškega cesarstva, ki je pretrgalo njihove trgovske povezave z vzhodom, in zaradi vse večje konkurence drugih pristanišč.

Negativno je na gospodarstvo vplivala tudi velika rast cen. Pojav je bil del evropskega razvoja, ki ga je povzročil predvsem dotok velike količine cenenege ameriškega srebra na evropski trg. Vrednost srebra (srebrnega denarja) je zato močno padla, medtem pa so se cene živil, obrtnih izdelkov in drugega blaga močno dvignile. Zaradi takšne druginje je padla tudi kupna moč ljudi. S tem se je porušil ves gospodarski krog. Trgovci niso mogli prodati svojega blaga. Obrtniki pa niso mogli kupiti za svojo dejavnost potrebnih surovin. Mnogi med njimi so propadli.

Že tako slabe razmere so še dodatno zaostrele številne kužne bolezni, ki so zdesetkale prebivalstvo naših krajev.

Kriza je prizadela vse sloje družbe, vendar so jo skušali omiliti na različne načine. Plemiči so si pomagali predvsem z donosnimi službami, s poseganjem v trgovino in s povečevanjem dajatev, kar je še dodatno dvigalo socialno temperaturo.

Jeseničani so takrat pripadali dvema zemljiškima gospostvoma, in sicer blejskemu in belopeškemu. Blejsko gospostvo je po urbarju iz leta 1574 obsegalo Potoke, Javorniški Rovt, Javornik in Koroško Belo.³

Da se je kmetov položaj res močno poslabšal, potrjujejo njihove pritožbe zoper oskrbnika blejskega gospostva grofa Turna. Poglejmo si le dve izmed njih. Leta 1590 se je kmet Ambrož Vidic pritožil, češ da ga je dal grajski glavar zapreti za deset dni v grajski stolp, zato ker je pred sv. Lovrencem posekal in požgal nekaj dreves, da bi s tem izboljšal rovt. Za tri dni je zaprl tudi njegovega očeta in ga kaznoval še z denarno globo 20 goldinarjev.⁴ Istega leta sta Urban in Janez Noč briksenškemu škofu (lastniku blejskega gospostva) sporočila, da sta morala glavarju za rovt nad Koroško Belo plačati enajst renskih goldinarjev davka. Ta novi davek je bil dosti višji kot nekdanji.⁵

Nič bolje se ni godilo podložnikom belopeškega gospostva, ki je obsegalo večji del današnjih Jesenic. Meja z blejskim gospostvom je po urbarju iz leta 1579 potekala od Jerebikovca na Mežakli in potem čez dolino na Jelen kamen do Medjega dola.⁶ Tu so se ljudje v glavnem ukvarjali s fužinarstvom, obrtjo in trgovino. Zaradi gospodarske krize so mnogi izmed njih izgubili posel in s tem tudi sredstva za preživetje. Bili so večkrat lačni kot siti. Razmere so bile res katastrofalne.

V težkih situacijah so se ljudje s priprošnjami obračali k Bogu, Materi božji in svetnikom. Včasih jim je že veliko pomenila prijazna beseda domačega duhovnika. Jeseničani pa iskane moralne podpore vse do leta 1526 niso mogli redno dobivati v domači cerkvi sv. Lenarta ali pa v bližnji cerkvi sv. Ingenuina in Albuina na Koroški Beli. V tem zgodnjem obdobju so namreč v cerkvenem smislu pripadali radovljiški župniji. Ker pa so tamkajšnji duhovniki bolj poredko obiskovali jeseniško podružnico sv. Lenarta, so bili Jeseničani primorani hoditi k maši v Radovljico. Pot do tja je bila slaba pa tudi dolga. Mnogi so zaradi tega opuščali božjo dolžnost. Veliko ljudi je umrlo brez svetih zakramentov. Poleg tega pa se je zaradi razcveta fužinarstva povečalo tudi število prebivalstva. To so bili vzroki za ustanovitev samostojne duhovnije, ki jih navaja potrditvena listina nadvojvode Ferdinanda iz leta 1526.⁷ V njej je bilo tudi rečeno, da so ga Jeseničani prosili za lastnega duhovnika, katerega bi sami gmotno vzdrževali, pa čeprav so njihovi prihodki precej skromni. Nadvojvoda Ferdinand je tej prošnji ugodil in tako so Jesenice leta 1526 dobile lastnega duhovnika.⁸

Prvi po imenu znani jeseniški župnik je bil Matija Roban. Leta 1571 je bil omenjen v poročilu verske vizitacije, ki sta jo opravila ljubljanska kanonika David Hazibern in Baltazar Radlič. Za jeseniškega župnika sta dejala, da je doma iz Tolmina, da je bil pred približno desetimi leti posvečen v duhovnika in da vestno skrbi za svoje farane, da se ne bi pridružili tuji in sektaški veri.⁹ Kljub vsem pohvalam pa Matija Roban ni mogel povsem preprečiti širjenja reformacijskih idej, ki so svoje privržence dobivale tudi na Jesenicah. To je povsem razumljivo, saj so se v jeseniški okolici razvila močna reformacijska središča. Eno od njih je bilo v Radovljici. Zakupniki tamkajšnje graščine Dietrichsteini so bili goreči podporniki protestantizma. Na svojem teritoriju so podpirali predikanta Petra Kupljenika. Ta je deloval v Lescah že od leta 1563 in je za svoje pridige prejemal od deželnih stanov letno plačo 30 goldinarjev, od Moritza Dietrichsteina pa 20 goldinarjev in še brezplačno hrano.¹⁰

Zgodovinar Avgust Dimitz je prišel do ugotovitve, da je Peter Kupljenik leta 1571 izjavil, da prihaja njegove pridige poslušat preko 400 vernikov, in sicer ne samo radovljiški meščani ampak tudi podložniki iz okoliških vasi.¹¹ Za njegovo delovanje je slišal tudi nadvojvoda Karel, zato je zanj leta 1580 izdal zaporno povelje. Ujeli so ga šele leta 1587 in ga poslali v Gorico in kasneje v Videm. Tu so ga zaslišali patriarhovi možje. Kupljenik se je nato spreobrnil, preklical je svoje zmote in obljubil zvestobo katoliški cerkvi.¹²

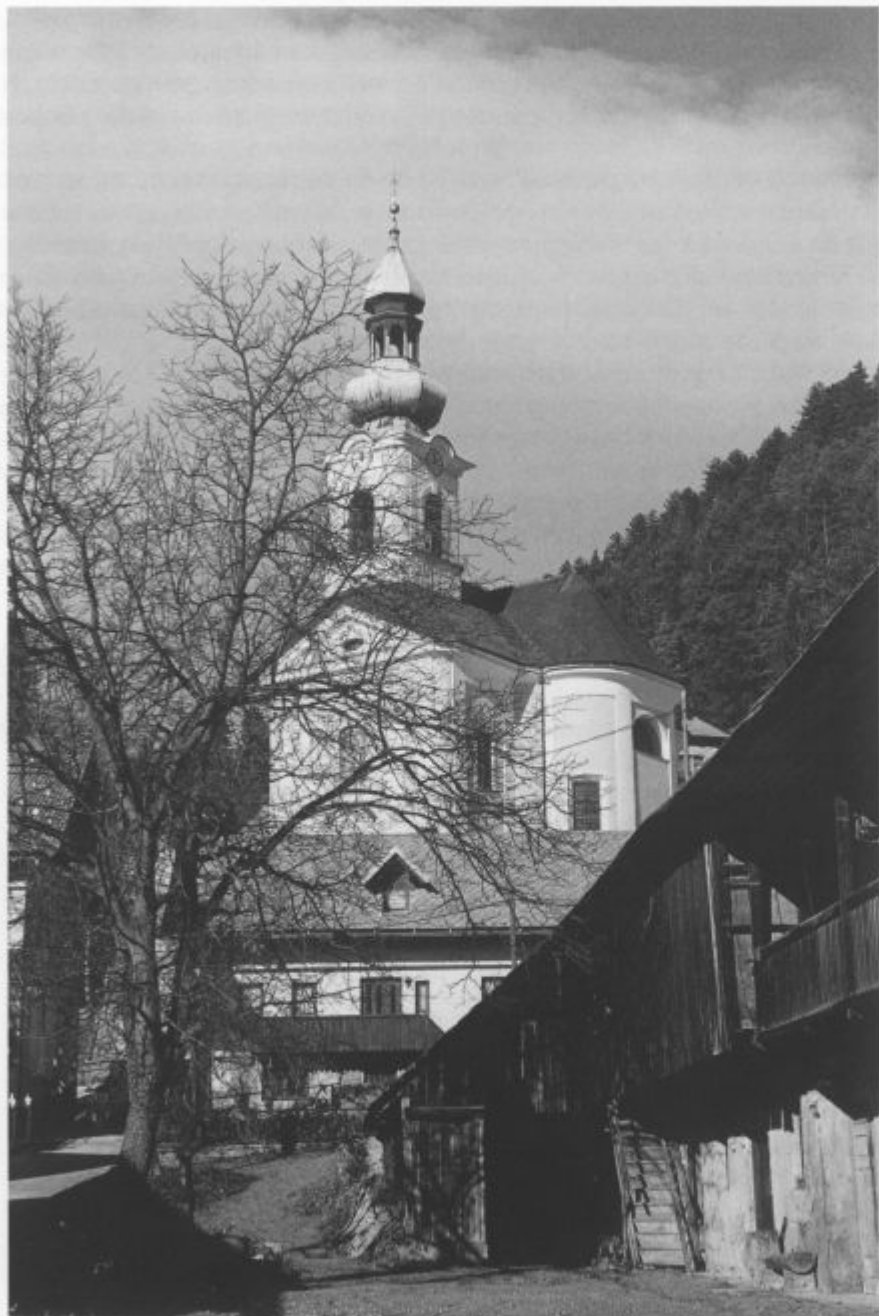
V času bivanja v Lescah je Kupljenik večkrat pridigal tudi v Begunjah, kjer je nastalo novo protestantsko žarišče, in sicer na gradu Katzenstein. Njegova lastnica Julijana Kacijaner je večkrat gostila protestantske predikante. Pri njej se je nekaj časa zadrževal tudi Jurij Dalmatin, ki je znan po slovenskem prevodu Svetega pisma.¹³

Tretji reformacijski center v bližnji jeseniški okolici je bil na Bledu. Tu se je za novo vero navdušil župnik Krištof Fašang. Zgodovinar Josip Gruden je ugotavljal, da je bilo prav zaradi njegovega delovanja opuščeno romanje na blejski otok. Znano je, da so protestanti nasprotovali raznim ljudskim pobožnostim, postavljanju novih cerkva in romanjem. Leta 1571 sta ga zaslišala ljubljanska kanonika David Hazibern in Baltazar Radlič. Takrat je izjavil, da ima okoli 1100 obhajancev. Oddaljene kraje redno obiskuje in tam pridiga svojim privržencem.¹⁴ Njegove pridige so na Bled hodili poslušat tudi privrženci nove vere z Jesenic. Ljubljanska kanonika sta ocenjevala, da je takih približno sedem.¹⁵

Več podatkov o protestantih na Jesenicah dobimo šele v zadnjih dveh desetletjih 16. stoletja.

Tako je na primer 23. maja 1598 Orfej Bucelleni, fužinar z Javornika, na deželnega vicedoma v Ljubljani naslovil pritožbo, v kateri pravi, da ima Julij Bucelleni pri svojih fužinah na Savi okrog 30 luteranskih delavcev.¹⁶

Josip Gruden je v svoji knjigi Zgodovina slovenskega naroda zapisal, da je bilo še na začetku 17. stoletja pri Bucellenijevih fužinah zaposlenih večje število luteranskih delavcev. Goreč privrženec nove vere je bil tudi belopeški oskrbnik Andrej Nastran, ki je stanoval v prostorih današnje Kosove graščine.¹⁷

Cerkev sv. Albuina in Ingenuina na Koroški Beli
(Foto Marko Mugerli)

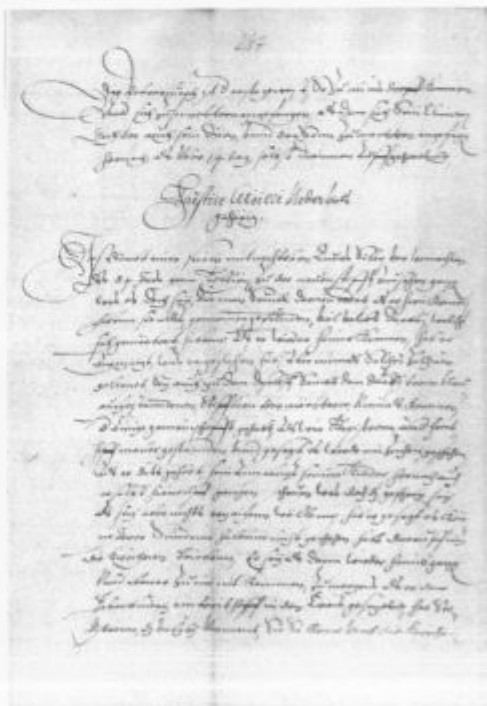
Andrej Nastran bi bil lahko identičen z istoimenskim učiteljem deželne stanovske šole v Ljubljani. V tej funkciji ga srečamo na začetku 70. let 16. stoletja.¹⁸ Omenjena ustanova je bila največja in najbolj ugledna protestantska šola na Kranjskem. Na njej so poučevali znani slovenski protestantje, kot so Lenart Budina, Adam Bohorič in Sebastijan Krelj.

Reformacijske ideje so pri ljudeh ustvarjale še dodatno zmedo, saj so rušile njihove tradicionalne običaje in navade. Tako se je že naštetim socialnim stiskam pridružila še duhovna kriza. Zemeljska stvarnost je za tedanjega človeka postajala vse bolj nevzdržna, zato so vsa svoja pričakovanja usmerili v nadnaravno. Začeli so verjeti raznim verskim sektam in njihovim posameznikom, ki so jih skušali prepričati, da bodo ravno njihove ideje ljudem prinesle boljše življenje in lepšo prihodnost. Tako je svoj krog privržencev dobil tudi Jerom Stopistran. Ljudi je prepričeval, da si bodo z romanji, samomučeništvom, verskimi obredi in gradnjo cerkva in kapel pridobili božjo naklonjenost.

Po tem, kako hitro so se oblasti odzvale na pojav omenjene verske sekte, lahko domnevamo, da je bilo gibanje številčno in zato tudi nevarno za obstoječi sistem. Oskrbnik belopeškega gospostva je dal Stopistrana zapreti in izročiti deželnim oblastem. Proti njemu je bil sprožen sodni proces, v katerem so zaslišali številne priče z Jesenic in Koroške Bele.

Prvi je bil zaslišan Simon Wrenzel. Povedal je naslednje:

»Stopistrana sem prvič srečal v vasi Hrušica, ko se je s skupino romarjev vračal iz Bele Peči. Tedaj je stopil na nek zid in začel kričati v nebo. Drugi njegovi spremljevalci so stali poleg njega s prižganimi svečami. Moj сосед Anton Keller je Stopistrana vprašal, kaj je zagledal. In ta mu je odvrnil, da vidi svete tri kralje in Jezusa skupaj z dvanajstimi učenci. Na dan sv. Lucije sem se skupaj s svojim bratrancem Tomažem Potrebuješem udeležil njegove procesije na Koroški Beli. Jerom Stopistran je bil tistega večera oblečen v črno sukno, pod njo je nosil belo srajco. Postopoma je odlagal kose svoje obleke in pri vsakem kosu je s slino naredil križ. Tomaž Potrebuješ je tedaj dejal, da imajo opravka z obsedencem in je prizorišče kar kmalu zapustil. V času, ko je Stopistran počenjal te stvari, je prav slučajno zašel v cerkev črn kozel, ki ga je kolovodja imel za vražjo prikazen.

Zaslišanje podložnikov (Justina Mallija)
s Koroške Bele 11. marca 1585
(ARS)

Iz njega je začel izganjati hudobnega duha. Nato je po kozla v cerkev prišla Tomaževa sestra in dejala, da v njem že ne bodo našli hudega duha, ampak je ta v njih samih.«¹⁹

Naslednji je bil zaslišan Tomaž Potrebuješ. Dejal je, da je na soboto pred sv. Lenartom skupaj s sosedi Janezom Webrom, Petrom Pristovom, Tomažem Svetino, Magdaleno Arženo in z mesarjevim sinom Matijo odšel na romanje in ko so zvečer prišli domov na Koroško Belo, so pri Lenartu Klinarju opazili Stopistrana. Tomaž je prvič o njem slišal pri domačem župniku, ki je govoril, da je Stopistran obseden s hudičem.²⁰

Zaslišan je bil tudi Lenart Klinar, ki je bil v nedeljo pred sv. Lucijo na romanju na Sveto goro. Ko se je vrnil domov na Belo, je srečal skupino štifhtarjev s Stopistranom na čelu. Stopistran je stopil na neko skalo in začel vpiti. Vpil je, da vidi na nebu znamenje, in sicer svete tri kralje. Lenart Klinar je bil tudi prisoten na procesiji na dan sv. Lucije, ko je Stopistran med drugim tudi kričal, da je on Odrešenik. Dva večera ga je gostil pod svojo streho in ni opazil nič nenavadnega. Klinar je še nadaljeval, da je Stopistran le nesrečno zaveden in zapeljan.²¹

Naslednja priča je bil Justin Malli, ki je dejal, da je bil pred božičem 1584, leta skupaj Klinarjem na romanju. Ko je prišel domov, je srečal štifhtarje ali mučenike. Stopistran je stopil na zid in začel kričati, da vidi na nebu znamenje. Neki otrok je

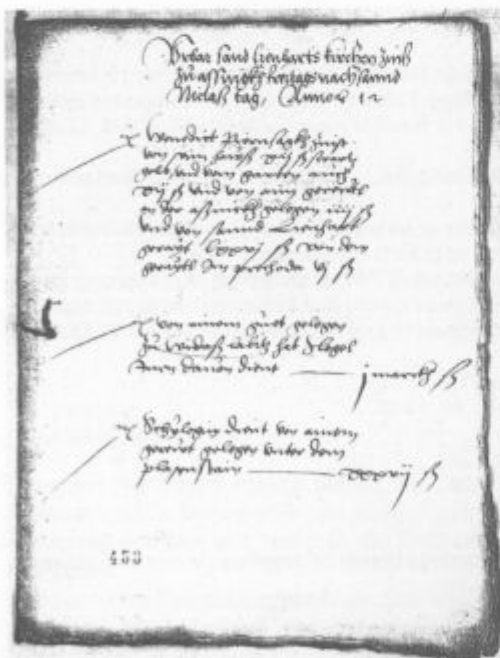
storil podobno. Stopil je na zid in dejal, da ničesar ne vidi. Nato ga je Stopistran na silo odvrlel v cerkev.²²

Na zaslišanju so spraševali tudi samega Stopistrana. Vprašali so ga, ali je zapovedal, da se mora v Plavškem Rovtu zgraditi cerkev z dvema oltarjema, kjer naj bi se na enem darovala fina, na drugem pa nekoliko slabša volna, ali se je izdajal za Odrešenika.²³ Ostala vprašanja so se nanašala na pričevanje že omenjenih vaščanov.

O njegovi nadaljnji usodi nam poroča zgodovinar Josip Gruden, ki pravi, da so Stopistrana zaprli v ljubljanskem gradu, kjer so mu od mraza odpadli prsti na rokah in nogah, da je žalostno poginil.²⁴

5. januarja 1585 je deželni vicedom ukazal oskrbnici blejskega gospostva Ani Mariji Lenkovič, da zapre vse mučenike in jih pošlje v Ljubljano. S tem je bilo to gibanje v naši dolini zadušeno.²⁵

Po zadužitvi omenjene verske sekte je moralo miniti še nekaj časa,

Urbur cerkve sv. Lenarta na Jesenicah iz leta 1512 (NŠAL)

da so se verske razmere na Jesenicah umirile. K temu je veliko prispeval ljubljanski škof Tomaž Hren, ki je bil na nek način povezan z Jesenicami. Tukaj je namreč njegov oče Lenart dal postaviti fužino, ki pa jo je moral zaradi zadolženosti kmalu opustiti.

Tomaž Hren je bil tudi vodja kranjske reformacijske komisije, ki je s pomočjo oboroženega spremstva izganjala luteranske predikante, uničevala njihove molilnice, sežigala knjige in nastavljala katoliške duhovnike. 16. marca 1601 je komisija odšla na Jesenice k Bucellenijevim fužinam, kjer je izgnala večje število luteranskih delavcev. Belopeškega oskrbnika Nastrana je dala prijeti in ga zvezanega odpeljati v Radovljico in nato v Ljubljano, k rektorju jezuitskega kolegija. Tu se je spreobrnil.²⁶

Morali bi še omeniti njegovo vlogo pri gradnji cerkve Device Marije in sv. Roka na Savi in cerkve sv. Barbare na Plavžu. Vendar bi s tem že preseгли časovni okvir našega članka. O tem pa kdaj drugič.

OPOMBE

- 1 Arhiv Republike Slovenije (ARS), Gradivo deželnega vicedoma (VIC), fasc. I. 135, št. 261, str. 183-185.
- 2 Josp Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, Celovec 1911, str. 683.
- 3 Franc Pokorn, Doneski k zgodovini Bleda in okolice, v: Izvestja muzejskega društva za Kranjsko, letnik XIV, Ljubljana 1904, str. 1.
- 4 Prav tam, str. 150-152.
- 5 Prav tam.
- 6 ARS, Graščinski arhiv Bele Peči, fasc. 1, str. 5-6.
- 7 Župnik in zgodovinar Jožef Lavtižar, ki se je s preteklostjo jeseniške župnije ukvarjal konec 19. stoletja, je ugotavljal, da je ljubljanski škof Krištof Ravbar župnijo ustanovil že leta 1523 in da jo je nadvojvoda Ferdinand tri leta kasneje samo še potrdil. Jožef Lavtižar, Zgodovina župnij in zvonov v dekaniji Radolice, Ljubljana 1897, str. 74-75.
- 8 Nadškofijski Arhiv Ljubljana (NŠAL), Škofijski Arhiv Ljubljana (ŠAL), župnije, fasc. 105, jeseniško ustanovno pismo, original in prepis, 3. marec 1526.
- Natančno se ne ve, ali je bila takrat ustanovljena župnija ali pa samo vikariat. V zgodovinskih virih iz 16. stoletja imamo namreč neenotno poimenovanje. Enkrat se omenja župnija, drugič vikariat.
- Šele od prve polovice 17. stoletja se vedno govori o jeseniški župniji. Priznan strokovnjak za cerkveno zgodovino Jožef Höfler dopušča možnost, da je župnijo ustanovil šele ljubljanski škof Tomaž Hren kmalu po letu 1616.
- Janez Höfer, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem, v: AES 10, Ljubljana 1988, str. 211-213.
- 9 NŠAL, Kapitski Arhiv Ljubljana (KAL), spisi, fasc. 21/1.
- 10 Avgust Dimitz, Geschichte Krains III., Laibach 1875, str. 21-22.
- 11 Prav tam
- 12 Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, str. 728.
- 13 Prav tam.
- 14 Prav tam, str. 724 -725.
- 15 NŠAL, KAL, spisi, fasc. 21/1.
- 16 Blaž Resman, Fužinarske cerkve iz začetka sedemnajstega stoletja na Jesenicah, v: Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino 26, Ljubljana 1978, str. 9-18.
- 17 Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, str. 834.
- 18 ARS, Gradivo kranjskih deželnih stanov (Stan. I), fasc. 54, šk. 89, sn. 1, pismi Adama Bohoriča deželnim stanovom z dne 17. november 1571 in 15. januar 1575.
- 19 ARS, VIC, fasc. I. 135, št. 261, str. 238 - 241.
- 20 Prav tam, str. 242.
- 21 Prav tam, str. 244 - 245.
- 22 Prav tam, str. 247.
- 23 Prav tam, str. 243 - 244.
- 24 Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, str. 686.
- 25 NŠAL, Zgodovinski zapiski, fasc. 36, Zgodovinske črtice o Jesenicah.
- 26 Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, str. 834.

ZUSAMMENFASSUNG

Ende des 16. Jahrhunderts waren die Lebensbedingungen sehr schlecht. Es gab eine Wirtschaftskrise. Mehrere Firmen wurden geschlossen. Die Lebensmittelpreise stiegen. Viele Epidemien brachen aus, wie z.B. die Pest und Lungenkrankheiten. Viele Menschen kamen ums Leben.

Es ist auch die Zeit der Kirchenkrise. Die Augsburger Konfession nahm einen starken Einfluss auf unsere Gesellschaft. Das überrascht mich nicht, weil es in unserer Gegend viele Reformationszentren gab.

In diesen katastrophalen Zeiten waren manche Leute Mitglieder religiöser Sekten. In unserer Gegend gab es auch einige, die sich Märtyrer oder Stifter nannten. Ihr Führer hieß Jerom Stopistran, der vom Verwalter der Herrschaft Weisenfels eingesperrt und nach Ljubljana gebracht wurde. Er starb im Schloss von Ljubljana. Seine Mitglieder wurden ins Gefängnis geworfen. Die Situation stabilisierte sich, nachdem die Gläubigen der Augsburger Konfession unsere Gegend verlassen hatten. Es geschah zu Anfang des 17. Jahrhunderts.

SLABA POTA

»Skrajno slaba pota imamo na Jesenicah ob deževju in ob južnem snegu. Ali ni mogoče odpomoči temu s tem, da bi se voda malo hitreje odvedla? Gotovo en sam cestar ne more vseh cest naenkrat podzati. Tudi stopnjice, ki vodijo s ceste k župni cerkvi, so potrebne popravila. Pozimi in pa v temi ni poponoma varno po njih hoditi.«

(Od leta 1904 do 1909 sta časnika Slovenec in Slovenski narod objavljala zanimive članke iz tedanjega življenja. Slovenec je bil časnik katoliške narodne stranke, Slovenski narod pa liberalne stranke, tako da sta si bila stalno v laseh. Nekateri članki pa so prav zabavni.)

Marko Mugerli

JESENICE V ČASU ILIRSKIH PROVINC

O Napoleonovih vojnah in o Ilirskih provincah je bilo v slovenskem zgodovinoписju že kar nekaj povedanega. Vendar kot Jeseničana me to pisanje ni najbolj zadovoljilo, saj gre v glavnem za slikanje dogajanja v Ljubljani, njeni okolici in kako so v tem ali onem kraju oropali bančno kočijo. O tem, kaj se je dogajalo pri nas, je bolj malo govora. Prav zato sem sklenil, da raziščem črno liso v zgodovini našega kraja.

V Arhivu Republike Slovenije nisem našel nič kaj dosti gradiva. Šlo je v glavnem za pisma, naslovljena na Leopolda Ruarda in na sodnika s Koroške Bele. Z dobljenim sem se moral kar hitro zadovoljiti. Delo zgodovinarja je pač tako, včasih dobiš ogromno stvari in moraš iz njih izluščiti bistvo, drugič pa dobiš samo koščke in iz teh koščkov moraš sestaviti zgodovino.

Splošno znano je, da so Francozi prvič prišli v slovenske kraje leta 1797. Viri nam ne poročajo, da bi večji oddelki prodirali skozi našo dolino. Prav zato domnevamo, da za njih dolina ni imela večjega strateškega pomena.

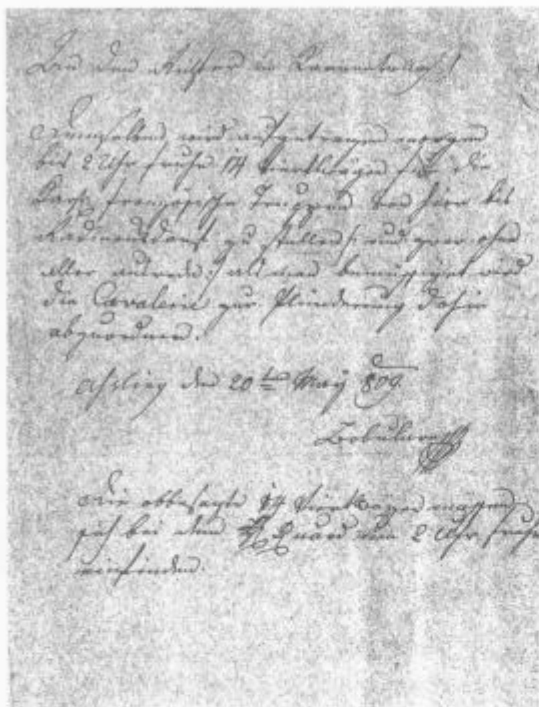
Prav tako naj bi bilo tudi ob njihovem drugem prihodu leta 1805. Več kot o umiku avstrijskih branilcev iz trbiškega okrožja skozi Jesenice ne izvemo.

Drugače je bilo leta 1809. Takrat so se skozi dolino premikale močne avstrijske enote, tako da so ljudje lahko slutili, da se nekaj pripravlja. Vojaki so namreč odhajali na vojsko v Italijo.¹ Tu so se spopadli s francosko armado pod poveljstvom italijanskega podkralja princa Evgena Beauharnaisa. Kmalu po začetku vojnega plesa so se bili Avstrijci prisiljeni umakniti. Umikali so se preko Trbiža proti Beljaku. Za njimi so prihajale francoske enote. 14. maja so dospele do Naborjeta in čez pet dni do Beljaka.²

In kako je bilo v naši dolini? V dokumentih srenje Koroška Bela je zaslediti podatek, da so bili Avstrijci 16. maja še vedno pri nas. Takrat je namreč cesarsko kraljevi transportni oddelek izdal potrdilo, da je od srenje prejel manjšo količino sena.³

Prvi dokument, ki priča o prisotnosti Francozov, je pismo z dne 20. maja 1809. V njem so zahtevali, da naj sodnik na Koroški Beli naslednjega dne ob 2. uri zjutraj priskrbi 14 vozov, in sicer za prevoz njihovih enot v Radovljico. Zahteva je bila dopolnjena z grožnjo, če bo odlašal z izvršitvijo ukaza, bo v njegov kraj prišla konjenica in bo začela ropati.⁴

Podobni ukazi, okrepljeni z grožnjami po eksekuciji in denarnih kaznih, so na vidne predstavnike lokalnih oblasti romali skozi vse obdobje francoske okupacije. Bolj pogoste pa so bile na začetku in na koncu omenjene dobe. Zaradi zanimive vsebine si bomo pogledali še eno izmed njih.

Prvi dokument z dne 20. maja 1809,
ki priča o prisotnosti Francozov na Jesenicah
(ARS)

francoskih ministrstev. Zanimivo pa je, da prebivalci niso dobili francoskega, ampak posebno ilirsko državljanstvo. Glavno mesto je bila Ljubljana z generalnim guvernerjem, ki je bedel nad njeno upravo in pravosodjem. Skrbel pa je tudi za vojaške zadeve. V veliko pomoč sta mu bila generalni intendant za finance, odgovoren za civilno upravo, in generalni komisar za pravosodje.

Tvorba je bila sestavljena iz ene vojaške in šestih civilnih provinc.⁶ Naši kraji so razumljivo spadali v provinco Kranjske, ki je obsegala ozemlje kot prej istoimenska dežela. Starih meja so se držali tudi pri nižjih upravnih enotah, tj. distriktih ali okrožjih. Jesenice so torej pripadale ljubljanskemu distriktu.⁷ Francozi so poznali še nižje upravne enote, tj. kantone in občine (merije). Dolina je bila razdeljena na jeseniško in kranjskogorsko merijo in je bila vključena v radovljiški kanton. Pri oblikovanju uradniškega aparata so se oprli na posamezne ugledne ljudi. Tako je bil na čelu jeseniške občine lastnik tukajšnjih fužin Leopold Ruard.

V provincah so izvedli številne odobranja vredne novosti. Tukaj velja omeniti šolsko reformo, s katero je slovenščina dobila večjo veljavo in s katero so v Ljubljani organizirali višješolsko izobraževanje. Ljudje so se razveselili tudi manjših obveznosti

V tem primeru gre za pismo belopeškega okrajnega gospostva, ki je bilo 7. oktobra 1809 poslano sodniku na Koroško Belo. V njem je pisalo naslednje:

»Tamkajšnji kraji bi morali dostaviti za vojsko primerne konje, vendar pa kljub vsem zahtevam niso pripeljali ničesar. Zato se bo Koroška Bela soočila z vojaško eksekucijo. Ta bo potekala toliko časa, dokler ne bodo v Radovljico pripeljali 12 primernih konj.«⁵

Iz citata je razvidno, da so se ljudje upirali dajanju zahtevanih stvari. Verjetno so mislili, da bodo Francozi kmalu odšli, tako kot v letih 1797 in 1805. Vendar so se zmotili. 14. oktobra 1809 je namreč francoski cesar Napoleon na Dunaju izdal listino, s katero je ustanovil ilirske province.

Šlo je za posebno državno tvorbo, v kateri so upoštevali večino francoskih zakonov. Njene institucije so bile vezane na uredbe

do zemljiškega gospoda in pa uvedbe sodobnejšega sodstva z upoštevanjem enakosti državljanov pred zakonom.

Poleg dobrih je francoska okupacija prinesla tudi slabe stvari. Vsekakor sem sodi uvedba revolucionarnega koledarja, ki je občutno zmanjšal število cerkvenih praznikov. Francozi pa niso rušili večstoletne tradicije samo pri praznikih, ampak tudi pri porokah. Z zakonikom iz leta 1812 je bila uvedena civilna poroka.

Cerkev je doletela še ena sprememba. Država je namreč preko svojih pooblaščenec prevzela vodenje matičnih knjig. Pri nas je za vodenje evidenc skrbel urad jeseniškega župana. Zato nas nič ne presenetijo povzetki krstnih knjig župnije Jesenice in lokalije Koroška Bela, ki sem jih našel v fondu Ruardovega arhiva. Omenjeni izvlečki obsegajo vpise od leta 1786 do 1811.⁸

Ta ukrep je bil verjetno namenjen vodenju evidence vojaških obveznikov, saj je bila v Ilirskih provincah vpeljana splošna vojaška obveznost. Iz leta 1811 se je ohranil popis vojaških obveznikov za Koroško Belo.⁹

ROJSTNI KRAJ, IME IN PRIIMEK OBVEZNIKA	STAROST	IME STARŠEV	HIŠNA ŠTEVILKA
Koroška Bela			
Jakob Rabič	19	Simon Rabič	1
Tomaž Scheul	29	Lorenz Scheul	3
Jakob Scheul	18	Lorenz Scheul	4
Miha Saukan	26	Gašper Saukan	10
Matej Saukan	23	Gašper Saukan	10
Urban Svetina	29	Jurij Svetina	13
Blaž Svetina	18	Jurij Svetina	13
Janez Smolej	19	Luka Smolej	15
Tomaž Gogalla	32	Jurij Gogalla	16
Andrej Vidic	18	Blaž Vidic	21
Janez Saulzina	22	Simon Saulzina	26
Jakob Zwirn	28	Jožef Zwirn	28
Anton Čop	31	Uršula Čop	29
Matej Kokail	19	Janez Kokail	38
Lorenz Gollmayer	21	Jurij Gollmayer	23
Blaž Lipovc	29	Valentin Lipovc	47
Gregor Lipovc	23	Valentin Lipovc	47
Primož Malej	23	Elizabeta Malej	43
Peter Čop	30	Gertrud Čop	53
Janez Čop	18	Gertrud Čop	53
Blaž Justin	31	Blaž Justin	55
Valentin Justin ¹⁰	29	Blaž Justin	55
Jakob Čop	28	Neža Čop	56
Matija Willman	24	Miha Willman	59
Miha Willman	22	Miha Willman	59
Martin Čop	30	Matija Čop	60
Janez Čop	19	Gregor Čop	62
Jurij Lipovc	26	Tomaž Lipovc	65
Jakob Košir	24	Matej Košir	67
Andrej Košir	20	Matej Košir	67
Andrej Legat	28	Uršula Legat	68
Tomaž Čop	20	Janez Čop	71

NOI CONTE DELL'IMPERO, REFERENDARIO AL CONSIGLIO DI STATO, INTENDENTE GENERALE.

Visto il decreto imperiale in data dei 4 gennaio corrente relativo alla leva dei cavalli pel servizio dell'Artiglieria e dei trasporti militari, nella quale sono comprese le Provincie cesse pel trattato di Vienna, per un numero di 2520.

Vista la lettera di S. E. il Ministro Direttore dell' amministrazione della guerra in data 6 gennaio indirizzata al Sig. Governatore Generale delle Provincie Illiriche.

Vista egualmente la lettera di S. E. Governatore Generale in data dei 15 corrente. Considerando che importa prendere le misure le più sicure e le più prompte per assicurare l'esecuzione degli ordini di Sua Maestà.

Abbiamo determinato, e determiniamo.

Art. 1. Sarà proceduto subito alla leva di 2520 cavalli che devono essere forniti delle provincie pel servizio dell' artiglieria e dei trasporti militari in esecuzione al decreto imperiale suddetto.

Art. 2. Li cavalli dovranno avere 60 mesi compiuti e non dovranno essere al disopra di dieci anni. Saranno rimessi in buono stato di ferratura e guarniti di un capestro di cuoio.

Saranno esenti da vizi che obbligassero alla restituzione, e da ogni difetto, molesto di costruzione, e dovranno riunire tutte le qualità proprie a rendere subito un buon servizio.

Dovranno essere tutti castrati e fuori dal periodo della castatura.

Art. 3. La taglia del cavallo o cavalla non potrà essere minore di un metro 489^{mm} di 4 piedi 7 pollici) pelli cavalli da sella e per quelli del davanti e di 2 metro 538 millimetri (4 piedi 9 a 10 pollici) per quelli dell'artiglieria e dei trasporti.

Pismo – dekret generalnega intendanta z dne 16. januarja 1813,
v katerem zahteva večje število konj
(ARS)

Poleg naštetega so negativno podobo o novih oblastnikov ustvarjale še slabe gospodarske razmere. Leta francoske okupacije so bila namreč leta gospodarskega nazadovanja in hudih davčnih bremen.

Zaradi zaprtja mej z Avstrijo je prišlo do pretrganja tradicionalnih trgovskih povezav. Ruardi, Zoisi in drugi fužinarji na omenjenem trgu niso mogli prodajati svojih izdelkov.¹¹ Zato je prišlo do zmanjšanja proizvodnje, kar so občutili predvsem delavci, ki so izgubili pomemben vir preživetja. Kako resna je bila situacija, se lahko prepričamo iz popisa plač Ruardovih rudarskih delavcev med leti od 1805 do 1819. V času pred prihodom okupatorja je pri rudnikih delalo kar lepo število delavcev. Njihovo število se je v obravnavanem času drastično zmanjšalo.¹²

Čeprav so ljudje živeli v pomanjkanju, pa se francoske davčne zahteve niso zmanjšale. Domačini, ki še zase niso imeli, so morali financirati državno upravo in oskrbovati redne vojaške posadke. Razmere so se še poslabšale, ko so skozi dolino potovale večje vojaške formacije, ki so jim pobrale skoraj vse do najmanjše drobtinice.

Tako je bilo na primer 14. oktobra 1809, ko je na Jesenice prispela skupina od 4000 do 5000 mož, od tega jih je bilo 2000 razporejenih na Javorniku in Koroški Beli. Majhen kraj je moral poskrbeti za njihovo primerno nastanitev in za preskrbo

z mesom, kruhom in vinom. Francoski vojni komisar je za vsakega vojaka zahteval pol kilograma mesa, kruha in pol litra vina.¹³

Nič manjša ni bila zahteva z dne 24. oktobra 1809. Takrat je na Jesenice prišel pehotni bataljon in naletel na povsem prazno vojaško skladišče. Krivdo za to so zvalili na prebivalce okoliških krajev, ker niso pripeljali pričakovane oskrbe. Zagrozili so, če ne bodo pripeljali hrane, jo bodo prisiljeni sami poiskati. Zahtevali so, da mora lastnik fužin na Savi poskrbeti, da se bo v skladišče pripeljalo dva dobro rejena vola in 400 litrov vina.¹⁴ Podobne primere bi lahko še naštevali.

Ljudje pa niso trpeli samo zaradi visokih davkov in dajatev, ampak tudi zaradi prevoznitva. Svoje vozove in konje so praktično vedno imeli rezervirane za prevoz francoskih vojakov ali njihovih potrebščin.

Potreba po konjih se je povečala zlasti po Napoleonovem porazu v Rusiji jeseni 1812. Znano je namreč, da jih je veliko poginilo zaradi hudega mraza, izčrpanosti, stalnih ruskih napadov ali pa so končali na krožnikih prestradane vojske.

Napoleon se je zavedal, da bodo njegov poraz želele izkoristiti vojske reakcionarnih držav, zlasti Prusije, Avstrije in Anglije. Z očitnim pomanjkanjem konj pa se še tako genialni strateg, kot je bil Napoleon, ni upal spustiti v grozeči vojni spopad. Konji so bili namreč takrat nepogrešljivi del vojske. Bili so potrebni za prevoz topov, vojaške in sanitetne opreme, hrane, vojakov in ranjencev. Konjenica pa je predstavljala udarno moč vsake vojske.

Tako je Napoleon že 4. januarja 1813 izdal dekret, po katerem so morale Ilirske province zagotoviti 2520 konj. O njegovi vsebini je bil obveščen tudi jeseniški župan. 16. januarja mu je namreč generalni intendant napisal pismo, v katerem je dejal, da morajo zahtevani konji biti stari najmanj 60 mesecev in ne smejo biti starejši od 10 let. Dobro morajo biti podkovani in opremljeni z usnjeno uzdo. Ne smejo biti poškodovani in biti manjši od 1,489 metra. Poleg omenjene vsebine je bila v pismu podana tudi direktiva, po kateri je treba konje zbrati najkasneje do 5. marca v Veroni in Piacenzi, zato se mora dostavljanje v Ljubljano končati še pred 25. februarjem.¹⁵

O konjih je tekla beseda tudi v naslednjem pismu kranjskega intendanta z dne 18. januarja 1813. Jeseniškemu županu je sporočil, da je za Kranjsko določen kontingent 1100 konj, ki se razdeli na tri manjše skupine, razdeljene po distriktih, in sicer Gorenjska mora pripeljati 500, Dolenjska 400 in Notranjska 200 konj. Župan naj določi dan, ko se bodo morali vsi konji pripeljati na glavni občinski kraj, kjer se bo ugotavljalo, kateri izmed njih so za vojsko najprimernejši.¹⁶

Istega dne je bilo jeseniškemu županu poslano še eno pismo. V njem intendant ukazuje, da mora izpolniti ustrezen formular o vseh prisotnih in manjkajočih konjih, ki pripadajo njegovi občini, in mu ga osebno predati, v primeru, če ne bi mogel zaradi bolezni priti v Ljubljano, naj ga preda preko svojega adjutanta ali pa preko zaupanja vrednega člana občinskega sveta. Obenem je še strogo zabičal, da morajo najti vse manjkajoče konje in preprečiti njihov odhod iz province.¹⁷

26. januarja 1813 se je pred stavbo jeseniškega župana vršil popis konj. Konje je ocenjeval zdravnik. Tiste, ki so bili določeni za primerne in za dostavo v Ljubljano, je kovač ustrezno oskrbel.¹⁸ Ocena konj je bila naslednja:

Jeseniški zbornik

VAS	IME LASTNIKA	ŠT. KONJ	SO V SLABEM STANJU	DOLOČENI ZA DOSTAVO V LJUBLJANO	MANJKAJOČI	OCENA
Potoki	Tomaž Zupan	1	1	-	-	prestar
Potoki	Valentin Lipovc	5	1	-	-	prestari
Potoki	Jurij Alič	3	3	-	-	
Potoki	Jakob Bizjak	2	1	1	-	mład konj
Potoki	Primož Rogan	3	-	3	-	mładi konji
Koroška Bela	Pavel Kapše	2	2	-	-	
Koroška Bela	Pavel Bakovnik	3	1	-	2	
Koroška Bela	Urban Malej	1	1	-	-	
Koroška Bela	Jurij Čop	5	1	-	4	
Koroška Bela	Janez Pšenica	3	3	-	-	
Koroška Bela	Jožef Čop	5	1	4	-	
Koroška Bela	Blaž Willman	2	1	1	-	
Koroška Bela	Primož Čop	4	1	1	3	mładi konji
Koroška Bela	Urban Mertl	4	2	-	2	
Koroška Bela	Bartolomej Čop	1	-	1	-	
Koroška Bela	Jakob Čop	6	1	5	-	
Koroška Bela	Anton Smolej	4	3	1	-	
Koroška Bela	Matja Lipovc	2	2	-	-	
Koroška Bela	Klemen Malej	4	1	-	3	
Javorniški R.	Jurij Noč	2	1	1	-	
Planina	Matja Klinar	1	1	-	-	
Jesenice	Anton Stroj	2	2	-	-	
Jesenice	Franc Mežik	1	1	-	-	
Jesenice	Jožef Vovk	1	1	-	-	
Jesenice	Bartolomej Razinger	2	2	-	-	
Jesenice	Jurij Puc	1	1	-	-	
Jesenice	Jožef Peterman	2	1	1	-	
Jesenice	Valentin Klinar	2	1	1	-	mładi konj
Jesenice	Luka Kerstein	6	-	-	-	
Jesenice	Franc Luzner	1	1	-	-	
Jesenice	Andrej Globočnik	1	-	1	-	
Jesenice	Bartolomej Puc	2	2	-	-	
Jesenice	Michael Rabič	2	2	-	-	
Jesenice	Peter Pirckmeyer	1	-	1	-	mładi konj
Jesenice	Bartolomej Agrtulare	1	1	-	-	
Hrušica	Urban Mesnarič	2	-	-	2	
Hrušica	Janez Noč	1	-	1	-	
Hrušica	Matej Kobenter	1	1	-	-	
Hrušica	Lorenz Razinger	2	1	1	-	
Hrušica	Luka Zimma	1	1	-	-	
Hrušica	Jakob Wallak	2	2	-	-	
Javornik	Jurij Smolej	1	1	-	-	
Javornik	Jurij Grilc	1	1	-	-	
Javornik	Franc Ramutka	7	6	1	-	
Javornik	Tomaž Kemperle	2	2	-	-	
Sava	Leopold Ruard	6	3	3	-	veliki konji
Sava	Franc Koofs	4	2	2	-	
Sava	Jožef Auer	1	1	-	-	
Sava	Jožef Wergel	1	-	1	-	
Sava	Matej Noč	2	2	-	-	
Sava	Matej Rabič	1	1	-	-	

Francozi so lastnikom obljubili ustrezno plačilo. Vendar o tem, da bi ga res prejeli, nimam podatkov.

Potem ko si je francoska vojska priskrbela ustrezno število konj, se je Napoleon že čutil sposobnega za spopad s sovražnikom. Njegove slutnje o bližajoči se vojni so se uresničile 16. marca 1813, ko se je proti njemu obrnila Prusija, in 12. avgusta, ko je enako storila tudi Avstrija.

Napoleon je v Ilirskih provincah pustil le malo divizij, ki so imele zgolj to funkcijo, da so vezale nekaj avstrijskih divizij, ki bi sicer bile uporabljene na glavnem nemškem bojišču. Francoske divizije so bile vključene v sestavo italijanske armade pod poveljstvom Napoleonovega pastorka, italijanskega podkralja princa Evgena.

Že kar kmalu po napovedi vojne so se v okolici Jesenic začele vršiti vojne operacije. Sredi meseca avgusta so avstrijske enote prodrle na Koroško in na zahodu potisnile francosko vojsko do predmestja Beljaka, na jugu pa vse do Ljubelja. Proti njim je 26. avgusta iz Ljubljane krenila Belottijeva brigada in ponovno zavzela Ljubelj, a le za kratek čas. Kmalu se je morala ob močnem pritisku avstrijske vojske umakniti. Avstrijci so v tem napadu prodrli mimo Tržiča in zavzeli gorenjsko prestolnico.¹⁹

Italijanska armada je bila še toliko pri moči, da je uspela konec meseca izvesti protinapad. Belotti je 2. septembra ponovno vkorakal v Kranj. Medtem je 3. divizija krenila od Podkorena skozi Jesenice do Tržiča. V boje se je vključil tudi italijanski podkralj, ki je z gardnimi lovci prodiral z Jesenic preko Kočne proti Bistrici. Tu je v meglenem avgustovskem jutru premagal Avstrijce, ki so se bili prisiljeni umakniti na levi breg Drave.²⁰

Iz tega časa imamo tudi dve zanimivi pismi. Prvo je bilo odposlano 13. septembra. V njem je jeseniški župan od sodnika na Koroški Beli zahteval tri vozove za prevoz ranjencev.²¹

Drugo pismo je 6. septembra napisal župan iz Bistrice in je bilo poslano na Jesenice. V njem je bila ponovljena zahteva, ki je bila podana že 28. avgusta in 3. septembra. Zahtevala se je dostava kruha in osem glav živine, kajti pri enotah se je pokazalo hudo pomanjkanje.²²

Iz tega pisma lahko razberemo, da ljudje na Jesenicah niso hoteli vojski dati hrane, verjetno tudi zato, ker je tudi sami niso imeli. Skozi jeseniško dolino je takrat potovalo mnogo vojaštva in ti so prebivalstvu postavljali vedno nove zahteve.

Poleg italijanskega podkralja in 3. divizije je znano, da je na Jesenice prišla še Campijeva brigada. Za razliko od prvih dveh, ki sta dolino izbrala samo za prehod, je bila slednja določena, da varuje našo dolino. To se je zgodilo 17. septembra. Omenjenim enotam so se kmalu pridružili še posamezni oddelki Rouyerove divizije, ki so se po neuspešnih bojih na Koroškem razkropljeni umikali preko gorskih prelazov.²³

Za njimi so prišli avstrijski vojaki, ki se niso ustavile zgolj na Karavankah, ampak so francoskim enotam sledili do Jesenic in naprej po dolini. Jesenice so bile zavzete 23. septembra.²⁴

Kljub ponovni avstrijski zasedbi pa si prebivalstvo še vedno ni moglo oddahniti, saj je moralo sedaj nahraniti še njihovo vojsko. Živelo je še naprej v silnem pomanjkanju, kar se je odražalo v nizki odpornosti in visoki umrljivosti.

Križovci nad Javomiškim Rovtom
(Foto Marko Mugerli)

OPOMBE

1 Glavnina avstrijske armade pod poveljstvom nadvojvode Ivana je v začetku aprila odhajala na italijansko bojišče preko Beljaka in Trbiža. Nekatere njene enote pa so šle tudi skozi jeseniško dolino, saj nam o tem pričajo številni dokumenti, ohranjeni v fondu srenje Koroška Bela. Naj jih samo nekaj navedem. 7. aprila 1809 je neki avstrijski regiment zahteval, da mora srenja v skladišče na Jesenice dostaviti 24 vlečnih volov.

Dan kasneje je konjenica 3. divizije želela imeti večjo količino sena. 11. aprila pa je vojaška postojanka na Jesenicah sodniku na Koroški Beli poslala obvestilo, da k njim prihaja enota transportne divizije z 57 možmi in 104 konji. ARS, AS 150, Srenja Koroška Bela, Jauerburg 7. April 1809; Karner Vellach 8. April 1809; Marschstation Assling den 11. April 1809.

2 Ferdinand Tancik, Vojne operacije francoskih in avstrijskih oboroženih sil na slovenskem ozemlju in v sosednjih deželah, v: Napoleonove Ilirske province 1809-1814, Ljubljana 1964, str. 47-62.

3 ARS, AS 150, Srenja Koroška Bela, Karner Vellach 16. Mai 1809.

4 ARS, AS 150, Srenja Koroška Bela, Assling den 20. Mai 1809.

5 ARS, AS 150, Srenja Koroška Bela, Weissenfels den 7. Oktober 1809.

6 Ilirske province so obsegale Primorje, Kranjsko, zahodno Koroško, Hrvatsko na desnem bregu Save, ozemlje beneške Istre, Dalmacije in Boke Kotorske ter ozemlje Dubrovniške republike. Leta 1810 so jim priključili še vzhodno Tirolsko.

7 1813 so Francozi ustanovili nov distrikt s sedežem v Kranju.

8 ARS, AS 471 Ruardov arhiv, fasc.17: Auszug aus dem Tauffbuch der Pfarre Assling; aller seit ersten Jänner 1786 bis letzten December 1811 geborenen und gestorbenen Manspersohnen; Auszug aus dem Tauffbuch der Localie KarnerVellach: aller seit ersten Jänner 1786 bis letzten December 1811 geborenen und gestorbenen Manspersohnen.

9 ARS, AS 150, Srenja Koroška Bela, Weissenfels den 6.

April 1811.

10 Valentina Justina srečamo v poročni knjigi. 30. decembra 1811 se je namreč poročil z Elizabeto Jakopič. Iz tega sledi, da Valentin ni odšel k vojakom. Vzrok bi lahko bil ali v nesposobnosti za vojaško službo ali pa v načinu rekrutiranja. Znano je namreč, da so med obvezniki določeno število rekrutov izbirali s pomočjo žreba.

11 Ilirska vlada je že 6. decembra 1809 prepovedala izvoz kovin v Avstrijo, avstrijska vlada pa je 25. decembra 1809 prepovedala izvoz srovega železa v Ilirijo, v: Melita Pivec-Stele, Gospodarski položaj Ilirskih provinc, v: Napoleonove Ilirske province, Ljubljana 1964, str.68.

12 ARS, AS 471, Ruardov arhiv, fasc.7, knjige o jamskih stroških in delavskem zaslužku v rudniku na Savi.

13 ARS, AS 150, Srenja Koroška Bela, pismo vojaške postojanke Jesenice z dne 13. oktober 1809.

14ARS, AS 471, Ruardov arhiv, fasc.16: Protocolle und Correspondenz die französische Mairie Asslings betreffend, Marsch Station Assling den 24. Oktober 1809.

15 ARS, AS 471, Ruardov arhiv, fasc.16, Laybach, den 16. Jänner 1813.

16 ARS, AS 471, Ruardov arhiv, fasc.16, Laybach, den 18. Jänner 1813.

17 ARS, AS 471, Ruardov arhiv, fasc.16, Laybach, den 18. Jänner 1813.

18 ARS, AS 471, Ruardov arhiv, fasc.16, Mairie Assling, den 26. Jänner 1813.

19 Ferdinand Tancik, Vojne operacije francoskih in avstrijskih oboroženih sil na slovenskem ozemlju in v sosednjih deželah, v: Napoleonove Ilirske province 1809-1814, Ljubljana 1964, str. 47-62.

20 Prav tam.

21 ARS, Ruardov arhiv, Ruardovo pismo z dne 13. septembra 1813.

22 ARS, Ruardov arhiv, pismo z dne 6. septembra 1813.

23 V teh nemirnih časih, so umikajoči se francoski vojaki, domačinom naredili precejšnjo škodo. Ohranjen je seznam škode, ki je bila povzročena ljudem na Jesenicah. Iz njega se da ugotoviti, da so jo naredili skoraj pri vsaki hiši. V povprečju je znašala od 10 do 30 goldinarjev. Jemali so krompir, zelje, repo, koruzo, kokoši, piščance, seno, slamo, drva, hišno orodje in celo obleke. Veliko se je moral pritoževati Leopold Ruard, saj so mu pobrali stvari v vrednosti 863 goldinarjev. ARS, AS 471, Ruardov arhiv,

fasc.16: die gemachten Schaden der durchziehenden französischen Truppen im Monat September 1813.

24 Francozi so bili s celotnega slovenskega ozemlja pregnani v začetku oktobra 1813.

ZUSAMMENFASSUNG

In der Zeit der Illyrischen Provinzen litten die Bewohner unserer Gegend unter der Arbeitslosigkeit, den hohen Steuern und unter häufigen Beschlagnahmungen.

Die Grenzen zwischen Österreich und den Illyrischen Provinzen waren gesperrt und der Besitzer der Stahlfabrik zu Sava konnte seine Produkte nicht verkaufen. Die Produktion sank. Viele Menschen verloren ihren Job.

Obwohl es an Lebensmitteln mangelte, mussten die Marschtruppen in Jesenice finanziert werden. Besonders schwierig war es im Jahr 1809, als viele französische Truppen durchmarschierten. Die Bewohner mussten ihr Vieh und fast alle Lebensmittel den Franzosen überlassen.

Im Jahre 1812, als Napoleon die Niederlage in Russland wiederfuhr, gab es in seinem Heer einen großen Mangel an Pferden. Sein Befehl lautete, dass 500 Pferde aus Gorenjska nach Ljubljana geliefert werden müssen. Am 26. Januar 1813 fand in Jesenice die Schätzung der Pferde statt. Jedes Pferd, das zwischen 60 Monaten und 10 Jahren alt war und mindestens 1,489 Meter groß war, musste übergeben und nach Ljubljana geschickt werden.

Gegen Ende dieser Zeitepoche haben die französischen Truppen viel Schaden angerichtet. Der Schaden einzelner Eigentümer belief sich auf 10 bis 40 Goldinar. Ein besonders großer Schaden wurde dem Besitzer der Stahlfabrik zu Sava zugefügt. Dieser Schaden wurde auf ca. 863 Goldinar geschätzt. Im Schulwesen wurden in dieser Zeit große Fortschritte gemacht. In Ljubljana wurde eine höhere Schule (ecoles centrales) gegründet. In der Grundschule hatte die slowenische Sprache größere Bedeutung als im österreichischen Staat. Obwohl auch die Reform des Gerichtswesens durchgeführt wurde, waren die Bürger nicht zufrieden. Sie litten, weil es Mangel an Lebensmitteln gab, wegen der Arbeitslosigkeit und aufgrund häufiger Beschlagnahmungen. Wegen dieser Gründe nennt man diese Zeit in der slowenischen Geschichtsschreibung die Zeit der französischen Besetzung.

Janez Kopač

MESTO JESENICE KOT OKRAJ (1950 - 1952)

MESTO JESENICE KOT KRAJ (1945 - 1950)

Ob koncu druge svetovne vojne je bilo območje Slovenije upravno-teritorialno razdeljeno na kraje, rajone, okraje in okrožja.¹ Taka upravno-teritorialna razdelitev se je izoblikovala v času druge svetovne vojne. Na osvobojenem ozemlju, kjer so bile izvedene volitve, so jih kot oblastni organi vodili narodnoosvobodilni odbori (NOO), drugod pa odbori Osvobodilne fronte (OF), ki so zato imeli dvojno vlogo. Bili so hkrati oblast in politični organi. V Jeseniškem okrožju, ki so ga jeseni 1944 sestavljali okraji Bohinj, Bled-Gorje, Ribno, Žirovnica, Radovljica, Jesenice in Kranjska Gora, so volitve v narodnoosvobodilne odbore izvedli le v delih okraja Bohinj, pa še to po skrajšanem postopku.²

Predsedstvo Slovenskega narodno-osvobodilnega sveta (SNOS) je maja 1944 sprejelo odlok o krajih, okrajih in okrožjih ter njihovih narodnoosvobodilnih odborih, ki je bil v veljavi do 21. maja 1946, ko je bil sprejet prvi Splošni zakon o ljudskih odborih. V odloku so bili kot najnižje lokalne upravno-teritorialne enote opredeljeni kraji, ki so jih predstavljala naselja, vasi, trgi in mesta. Kraj kot upravno-teritorialna enota je bil označen kot »osnovna samoupravna edinica«. Okraji so povezovali več krajev, okrožja pa dva ali več okrajev.³

Določitev upravne razdelitve federalnih oziroma ljudskih republik⁴ Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ) oziroma od 29. novembra 1945 Federativne ljudske republike Jugoslavije (FLRJ)⁵ je bila v pristojnosti republiških zakonodaj. V Ljudski republiki Sloveniji so bile med leti 1945 in 1952 po zakonih o upravno-teritorialni razdelitvi na lokalni ravni naslednje upravno-teritorialne enote: kraji, občine, mesta (občasno razdeljena na mestne četrti in na rajone), glavno mesto Ljubljana, mesta, izvzeta iz okraja, mestne občine, okraji, okrožja in oblasti.⁶

Prva upravno-teritorialna razdelitev tedaj še Federalne Slovenije je bila uzakonjena 6. septembra 1945. Okrožja Jesenice ni bilo več, območje Gornjesavske doline je povezoval okraj Jesenice (bil je eden od sedmih okrajev Ljubljanskega okrožja), ki ga je upravno in oblastno vodil Okrajni ljudski odbor Jesenice (OLO Jesenice). V okraju Jesenice je bilo združenih 41 krajev.

Poleg krajev z območja Radovljice, Bleda in Bohinja je bilo v okraju Jesenice

Jesenice v petdesetih letih, ko so bile posledice druge svetovne vojne še vidne (Fotografski arhiv GMJ)

tudi dvanajst krajev z območja Gornjesavske doline, in sicer: Dobrava, Dovje-Mojstrana, Gozd, Hrušica, Jesenice, Kranjska Gora, Podkoren, Rateče, Smokuč, Sv. Križ, Zabreznica in Žirovnica.⁷ Upravno in oblastno so jih vodili avgusta 1945 izvoljeni krajevni narodnoosvobodilni odbori (KNOO) in Mestni narodnoosvobodilni odbor Jesenice (MNOO Jesenice), ki so se februarja 1946 preimenovali v krajevne ljudske odbore (KLO) in Mestni ljudski odbor Jesenice (MLO Jesenice). Krajevni in mestni narodnoosvobodilni oziroma ljudski odbori so bili po pristojnostih popolnoma izenačeni. Pridevek mestni je poudarjal le nekoliko večji in industrijsko razvitejši kraj oziroma manjše mesto.⁸

Številni kraji in njihovi krajevni ter mestni ljudski odbori⁹ so bili zaradi svoje majhnosti zelo neučinkoviti, zato se je leta 1946 v Ljudski republiki Sloveniji začel večletni proces združevanja krajev. Jeseni 1946 se je število krajev v okraju Jesenice zmanjšalo na 30. Združevanje je bilo bolj izrazito v radovljiškem, blejskem in bohinjškem območju okraja. Na območju Gornjesavske doline je bilo po združitvah osem krajev, kajti Podkoren je bil priključen h kraju Kranjska Gora, Sv. Križ h kraju Jesenice, Smokuč in Zabreznica pa h kraju Žirovnica. Bili sta tudi dve preimenovanji: Dobrava se je preimenovala v kraj Blejska Dobrava, Rateče pa v kraj Rateče-Planica. Od 14. septembra 1946 dalje, ko je začel veljati nov zakon o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije, so bili na območju Gornjesavske doline naslednji kraji: Blejska Dobrava, Dovje-Mojstrana, Gozd, Hrušica, Jesenice, Kranjska gora, Rateče-Planica in Žirovnica. Vsi kraji so bili opredeljeni s pripadajočimi katastrskimi občinami in naselji.

V kraj Jesenice so bile združene naslednje katastrske občine:

- katastrska občina Blejska Dobrava - del z delom naselja Blejska Dobrava, ki ga je predstavljala Kočna,
- katastrska občina Javornik z naseljema Javornik, Javorniški rovt,
- katastrska občina Jesenice z naselji Jesenice, Plavžki rovt, Plavž, Pod Mežakljo in Sava,
- katastrska občina Koroška Bela z naseljem Koroška Bela,
- katastrska občina Potoki z naseljem Potoki, katastrska občina Sv. Križ-Planina z naseljem Sv. Križ *

Kot najvišji organi oblasti v lokalnih zadevah so kraje še naprej vodili po pristojnostih izenačeni krajevni ljudski odbori in Mestni ljudski odbor Jesenice.

V drugi polovici februarja 1948 je Ljudska skupščina Ljudske republike Slovenije sprejela nov zakon o upravni razdelitvi republike. Ta zakon je odpravil Hrušico in jo priključil h kraju Jesenice. V okraju Jesenice je bilo poslej 29 krajev, od tega 7 v Gornjesavski dolini, in sicer: Blejska Dobrava, Dovje-Mojstrana, Gozd, Jesenice, Kranjska gora, Rateče-Planica in Žirovnica.

Z zakonom se je povečalo število katastrskih občin, ki so sestavljale kraje, in se spremenila nekatera poimenovanja naselij v katastrskih občinah. Kraj Jesenice

Stara Sava po drugi svetovni vojni
(Fotografski arhiv GMJ)

je obsegal naslednje katastrske občine in naselja v njih:

- katastrska občina Blejska Dobrava (del) z naseljema: Blejska Dobrava-del, ki ga je predstavljala Kočna in Podkočna,
- katastrska občina Hrušica z naseljem Hrušica,
- katastrska občina Javornik z naseljema Jesenice - del in Javorniški Rovt,
- katastrska občina Jesenice z naseljem Jesenice - del,
- katastrska občina Koroška Bela z naseljem Jesenice - del,
- katastrska občina Planina z naseljem Sv. Križ,
- katastrska občina Plavški Rovt z naseljem Plavški rovt
- katastrska občina Potoki z naseljem Potoki¹¹

S priključitvijo Hrušice h kraju Jesenice se je v Mestni ljudski odbor Jesenice vključilo vseh 11 odbornikov Krajevnega ljudskega odbora Hrušica, ki so bili izvoljeni na volitvah 30. novembra 1947. Število odbornikov povečanega Mestnega ljudskega odbora Jesenice je naraslo na 46, kar je bilo v nasprotju z zakonodajo, ki je določala, da smejo imeti največji krajevni ljudski odbori največ 35 odbornikov. Takih primerov je bilo na območju Ljudske republike Sloveniji po februarški upravni razdelitvi še nekaj.¹²

MESTO JESENICE KOT OKRAJ OZIROMA KOT MESTO, IZVZETO IZ OKRAJA (1950 - 1952)

Razen prvi republiški zakon o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije so vsi kasnejši zakoni povzeli določila Splošnega zakona o ljudskih odborih iz konca maja 1946, po katerem so republike s svojimi zakoni morale določiti »... kateri kraji in naselja so mesta, kakor tudi njihova imena in meje ...« Prav tako je bilo potrebno z republiški zakoni določiti, »... katera mesta so izvzeta iz upravnega sestava okraja oziroma okrožja ...«¹³ Zato je v 6. členu zakona o upravni razdelitvi iz septembra 1946 pa tudi v istem členu zakona iz februarja 1948 določeno, da bo poseben zakon določil, kateri kraji v LR Sloveniji bodo imeli značaj mesta oziroma bodo mesta.

V naslednjih letih je bilo v slovenski zakonodaji pri določanju mest, izvzetih iz okrajev, kar precej zmede. V začetku januarja 1947 sta bila kot okraja s svojima okrajnima ljudskima odboroma opredeljena Celje in Maribor, in sicer kot okraj Celje mesto in okraj Maribor mesto.¹⁴ Prvič pa sta bila Celje in Maribor kot mesti, enakovredni okrajem, omenjena maja 1949. Tedaj so bile ustanovljene nove najvišje lokalne upravno-teritorialne enote, ki so jih imenovali oblast. Mesto Celje je bilo poleg 13 okrajev (tudi Jeseniškega) navedeno kot sestavni del Ljubljanske oblasti, mesto Maribor pa skupaj z 8 okraji kot sestavni del Mariborske oblasti.¹⁵

Konec maja 1949 je Ljudska skupščina Federativne ljudske republike Jugoslavije sprejela drugi Splošni zakon o ljudskih odborih. Podobno kot prvi iz maja 1946 je tudi drugi zakon omogočal, da se »... posamezna mesta lahko izločijo iz okraja ...« in še določil, da je v pristojnosti republiških zakonodaj odločitev »... katera mesta

Jesenice v petdesetih letih
(Fotografski arhiv GMJ)

spadajo k okraju in katera se izločijo iz okraja ...» Za glavno mesto Ljubljana je veljalo, da je bilo izločeno iz oblasti.¹⁶

Razmeroma veliko območje kraja Jesenice, še bolj pa njegov industrijski pomen, sta bila vzroka, da so Jesenice, skupaj s Kranjem, junija 1950 dobile status mesta, izločenega iz okraja. To je bilo že obdobje, ko so večji kraji postajali komunalna, gospodarska in kulturna središča, pretežno kmečka območja okrajev in njihovih okrajnih ljudskih odborov pa so *»... dušila iniciativo ljudskih odborov mestnih naselij in njihov razvoj ...«* Takih krajev ni bilo več mogoče upravno združevati s podeželjem, saj ni bilo dopustno, da bi bili upravno-pravno podrejeni manj razviti podeželski okolici. Zato *»...ni preostalo drugega, kakor da sta se ... Jesenice in Kranj v upravno-teritorialnem pogledu morala ... ločiti od svoje okolice ter biti iz okraja izločena ...«¹⁷*

Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije, ki ga je Ljudska skupščina Ljudske republike Slovenije sprejela 20. junija, je v tretjem odstavku 1. člena določal: *»Iz okraja Jesenice se izloči mesto Jesenice kot samostojen okraj, ostali del okraja Jesenice pa se preimenuje v okraj Radovljica.«* S tem je bil ustanovljen nov okraj, ki se je imenoval okraj Jesenice mesto in je obsegal območje, ki je bilo kraju Jesenice določeno februarja 1948. Na enak način se je iz okraja izločilo tudi mesto Kranj.

Terminologija v zakonu je nekoliko nedosledna in povzroča zmedo, saj je že v naslednjem členu zapisano, da Ljubljansko oblast po novem sestavlja 13 okrajev in

tri mesta: Celje, Jesenice in Kranj, ki so bila po določilu 5. člena zakona skupaj z Mariborom označena kot »... mesta, izločena iz okraja ...«¹⁸

V začetku julija 1950 je Prezidij Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije sprejel ukaz o sestavi in sklicanju začasnih mestnih ljudskih odborov mest Jesenice in Kranj. V drugi točki zakona, ki je namenjena mestu Jesenice, je določeno: »Ljudski odbor mesta Jesenice, ki je ... izločen iz okraja Jesenice,¹⁹ sestavljajo začasno vsi odborniki dosedanjega mestnega ljudskega odbora Jesenice in tisti člani okrajnega ljudskega odbora Radovljica, ki so bili izvoljeni na ozemlju, izločenem iz okraja Radovljica in niso člani izvršilnega odbora okrajnega ljudskega odbora Radovljica ...« Na tak način sestavljen Mestni ljudski odbor mesta Jesenice (MLO Jesenice) se je po ukazu Prezidija sestel na prvem zasedanju 7. julija 1950.²⁰

Prezidij Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije, ki je bil po Zakonu o volitvah odbornikov ljudskih odborov iz druge polovice oktobra 1947 pristojen za razpis splošnih volitev v ljudske odbore, je 20. oktobra 1950 razpisal volitve v okrajne ljudske odbore in ljudske odbore mest, izločenih iz okrajev. Volitve v mestna ljudska odbora Jesenice in Kranj so bile razpisane za nedeljo, 10. decembra 1950.²¹ Po ukazu prezidija je bil novoizvoljeni ljudski odbor mesta Jesenice na prvo zasedanje sklican 16. decembra 1950. Isti dan so se na prvem zasedanju zbrali tudi ljudski odbor mesta Kranj in še nekateri okrajni ljudski odbori.²²

V splošnem so bile naloge ljudskih odborov mest, ki so bila izločena iz okrajev, določene že v drugem zveznem Splošnem zakonu o ljudskih odborih, ki je bil sprejet konec maja 1949. Ti ljudski odbori so imeli pristojnosti, ki so jih imeli mestni ljudski odbori, ki so spadali k okrajem in so bili na stopnji krajevnih ljudskih odborov, pa

Jesenice v petdesetih letih
(Fotografski arhiv GMJ)

tudi pristojnosti, ki so jih imeli okrajni ljudski odbori. Poleg tega pa so imeli še pristojnosti za tiste zadeve, »... ki so namenjene gospodarskemu, komunalnemu in kulturnemu napredu mest ...« To zadeve so bile:

- ustanavljanje industrijskih in obrtnih podjetij, katerih namen je bil komunalni napredek mest in zagotavljanje potreb mestnega prebivalstva,
- gradnja komunalnih objektov in ustanov, katerih skrb je bila »... higiensko in dostojno življenje in pa počitek in oddih delovnih ljudi ...«,
- ustanavljanje električnih central ter gradnja vodovodov in kanalizacij,
- ustanavljanje stavbnih podjetij,
- ustanavljanje storitvenih podjetij in poslovalnic (gostinska podjetja, kopališča, pralnice, brivnice, popravjalnice itd.),
- ustanavljanje in razvijanje mestnih trgovskih mrež, trgov, prodajaln in podjetij za preskrbo prebivalstva,
- organiziranje mrež lokalnega potniškega in tovornega prometa (tramvaji, avtobusi, trolejbusi, taksiji, tovorni avtomobili, male ladje, čolni, brodovi na rekah ter druga prevozna sredstva na kopnem, morju, rekah in jezerih),
- ustanavljanje gledališč, oper, muzejev, umetniških galerij, ljudskih univerz, knjižnic in čitalnic, mestnih založniških podjetij, tiskarn ter drugih prosvetnih, kulturnih in umetniških ustanov, zidanje srednjih in posebnih strokovnih šol,
- ustanavljanje večjih splošnih in posebnih bolnišnic, reševalnih postaj ter drugih zdravstvenih ustanov,
- gradnja ustanov za zabavo, razvedrilo in počitek.

V okvir pristojnosti mestnih ljudskih odborov, ki so bili izločeni iz okraja, so spadale še zadeve, »... ki se tičejo obenem tudi bližnjih krajev in okrajev, uravnavajo mestni gospodarski plan z gospodarskim planom okrajnega ljudskega odbora ...«²³

Potek prvih zasedanj okrajnih ljudskih odborov in ljudskih odborov mest, ki so bila izločena iz okrajev (sestati so se morali najpozneje osmi dan po volitvah), je urejal poseben zakon. Novi odborniki so morali podpisati prisego, da bodo zvesto služili ljudstvu in se bodo držali ustave in zakonov. Isti zakon je določal tudi organizacijo omenjenih ljudskih odborov. Naloge iz svojih pristojnosti so izvajali na zasedanjih, po svojih predsedstvih in izvršilnih odborih. Na prvih zasedanjih so ljudski odbori morali izvoliti svoje stalne disciplinske komisij in stalne komisije za preiskovanje zadev, povezanih z morebitnimi razrešitvami predsednikov, sodnikov in sodnikov porotnikov okrajnih sodišč. Lahko pa so kot stalne komisije izvolili še: komisije za odloke, za gospodarski plan in finance, mandatno-imunitetne komisije ter za prošnje in pritožbe, za komunalne zadeve, za gospodarske zadeve, za kulturno-prosvetne zadeve, za ljudsko zdravje in socialno skrbstvo, pa tudi druge komisije »... za pretresanje določenih vprašanj ...« Številne komisije so pri poslovanju ljudskih odborov mest, izločenih iz okrajev povzročale kar precej zmede.²⁴

Sredi junija 1951 je zaradi posebnega pomena za tujski oziroma letoviški promet status mesta, izločenega iz okraja, dobil tudi Bled, in sicer na področju lokalnega gospodarstva, komunalnih zadev, turizma in gostinstva.²⁵

MESTNA OBČINA V SESTAVI OKRAJA S POSEBNIMI PRAVICAMI (1952 - 1955)

Družbene spremembe jugoslovanskega sistema, ki so se začele konec štiridesetih in v začetku petdesetih let 20. stoletja, zlasti informbirojevski spor in uvedba samoupravljanja²⁶, so zahtevale nadaljevanje procesa zmanjševanja števila upravno-teritorialnih enot. Nove upravno-teritorialne spremembe je nakazoval 1. aprila 1952 sprejeti že tretji zvezni Splošni zakon o ljudskih odborih. Ta zakon med upravno-teritorialnimi enotami ni več poznal krajev, pa tudi ne mest, izločenih iz okrajev. Kraje so nadomestile občine, mesta, izvzeta iz okrajev, pa mesta in mestne občine s posebnimi pravicami. Janez Šmidovnik ugotavlja, da se je uveljavilo načelo, da se mesta ne smejo izločati iz okrajev, samo pomembnejša med njimi so dobila status mestnih občin s posebnimi pravicami. Le največja mesta v državi so imela status samostojnih mest. Na območju Federativne ljudske republike Jugoslavije je bilo takih le 24 mest.²⁷

Železama sredi petdesetih let
(Fotografski arhiv GMJ)

Nova upravno-teritorialna razdelitev ter določitev mestnih občin s posebnimi pravicami in mest je bila v pristojnosti republiških zakonodaj. Ljudska skupščina Ljudske republike Slovenije je zakon sprejela 12. aprila 1952. Po smernicah zveznega Splošnega zakona o ljudskih odborih je kot upravno-teritorialni enoti odpravil kraje in mesta, izvzeta iz okrajev. Poslej je bilo območje Ljudske republike Slovenije razdeljeno na občine (v njihovem okviru tudi mestne občine), mesta (glavno mesto Ljubljana, Maribor in Celje) in okraje. Občine kot najmanjše lokalne upravno-teritorialne enote so združevale večje število katastrskih občin in naselij kot odpravljeni kraji. Dotedanje mesto Jesenice, ki je bilo izvzeto iz okraja, je postalo mestna občina Jesenice.

V okraju Radovljica je bilo ustanovljeno 13 občin, od teh sta bili Bled in Jesenice mestni občini. V Gornjesavski dolini so poleg mestne občine Jesenice poslej bile še tri občine, in sicer: Dovje-Mojstrana, Kranjska gora in Žirovnica. Slednje tri so vodili občinski ljudski odbori (ObLO).

Mestna občina Jesenice je obsegala osem katastrskih občin, ki so kraj Jesenice opredeljevale že v upravni razdelitvi februarja 1948, kot mesto, izvzeto iz okraja, pa v upravni razdelitvi junija 1950.²⁸

Splošni zakon o ljudskih odborih je določal, da morajo tudi republike sprejeti svoje republiške zakone o ljudskih odborih.

Ker se je spomladi 1952, ko je bil sprejet tretji zvezni Splošni zakon o ljudskih odborih, v Ljudski republiki Sloveniji zakonodaja o organizaciji in delovanju ljudskih odborov šele pripravljala, je Ljudska skupščina Ljudske republike Slovenije 12. aprila 1952 za prehodno obdobje sprejela Zakon o reorganizaciji ljudskih odborov. Določil je, da odborniki dosedanjega Mestnega ljudskega odbora Jesenice postanejo odborniki novega Ljudskega odbora mestne občine Jesenice (LOMO Jesenice). Na prvi seji pa so izmed svojih odbornikov izvolili svoje odbornike v Okrajni ljudski odbor Radovljica.

V zakonski terminologiji je nekaj zmede. Zakon o upravni razdelitvi uporablja le izraz »mestna občina«. Po njem je bilo v Ljudski republiki Sloveniji kar 44 takih občin. Splošni zakon o ljudskih odborih pa zahteva, da mora republiški zakon med mestnimi občinami določiti še mestne občine s posebnimi pravicami. To je opravil Zakon o reorganizaciji ljudskih odborov, ki je v 11. členu kot mestni občini s posebnimi pravicami opredelil mestni občini Jesenice in Kranj, njunima ljudskima odboroma pa prepustil »... vse zadeve, ki so spadale doslej v pristojnost mestnih ljudskih odborov Kranj in Jesenice kot ljudskih odborov mest, izločenih iz okraja ...«. Le področje notranje uprave je bilo preneseno na Okrajni ljudski odbor Radovljica oziroma Okrajni ljudski odbor Kranj. Za vse občine in mestne občine je veljalo, da so zakonitost njihovega dela nadzorovali njim nadrejeni okrajni ljudski odbori. Nadzor nad zakonitostjo dela ljudskih odborov mestnih občin Jesenice in Kranj pa je izvajal Prezidij Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije oziroma pristojni organ republiške državne uprave, kar je veljalo tudi za vse okrajne ljudske odbore. To je pomenilo, da sta obe mestni občini s posebnimi pravicami še obdržali status okraja.

Pri vseh vrstah ljudskih odborov so bili odpravljeni njihovi izvršilni odbori, poverjeništa in sveti. Njihove naloge so prešle na ljudske odbore, v kolikor jih po določenih zakonodaje niso opravljali po svojih organih. Pri okrajnih in mestnih ljudskih

odborih so kot svoje organe morali na novo ustanoviti svete za opravljanje sorodnih zadev. Ljudski odbor mestne občine Jesenice je imel naslednje svete:

- svet za gospodarstvo,
- svet za komunalne zadeve
- svet za prosveto in kulturo,
- svet za ljudsko zdravstvo in socialni politiko.²⁹

Dokončno je Ljudski odbor mestne občine Jesenice izgubil status okrajnega ljudskega odbora sredi leta 1952. Ljudska skupščina Ljudske republike Slovenije je 30. junija 1952 sprejela tri zakone o ljudskih odborih v Sloveniji. Eden od njih je bil tudi Zakon o ljudskih odborih mest in mestnih občin. Ta je za 13 od 44 mestnih občin vpeljal izraz »mestna občina v sestavi okraja, ki ima posebne pravice«. V

Jesenice v petdesetih letih, ko so že zgradili novo železniško postajo (Fotografski arhiv GMJ)

okraju Radovljica je poleg Jesenic ta status imela le še mestna občina Bled. Njihovi ljudski odbori so bili enodomni, odborniki so imeli triletni mandat, njihove pristojnosti pa večje od ostalih občin in so bile bližje mestom kot navadnim občinam. Vse ostale mestne občine (31) so bile izenačene z običajnimi občinami.³⁰

Mestne občine so bile odpravljene 28. junija 1955, ko je Ljudska skupščina Ljudske republike Slovenije sprejela nov zakon o upravni razdelitvi. Odpravljene so bile tudi ostale tri občine v Gornjesavski dolini, ki so se skupaj z mestno občino Jesenice združile v novo občino Jesenice,³¹ ki je kot komuna delovala do konca leta 1994. Od 1. januarja 1995 dalje sta v Gornjesavski dolini bili najprej občini Jesenice in Kranjska Gora, od katerih se je julija 1998 ločila še občina Žirovnica.³²

OPOMBE

1 Janez Kopač: Državna ureditev in upravno - teritorialni razvoj v Sloveniji (1945-1963), Arhivi, glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije, Ljubljana 2000, letnik XXIII, št. 2, str. 83-106.

2 Odlok o razpisu volitev v narodne osvobodilne odbore z dne 19. februarja 1944; Makso Šnuderl: Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji, Ljubljana 1949, dokument št. 111, str. 139 -141; Ur.l. Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije št. 15-131/1945, v nadaljevanju Ur.l. SNOS in NVS. Odlok o razpisu volitev v krajevne narodne osvobodilne odbore in okrajne narodnoosvobodilne skupščine z dne 1. marca 1944; Makso Šnuderl: n.d., dokument št. 124, str. 150-153, Ur.l. SNOS in NVS, št. 15-132/1945.); Tone Ferenc: Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945, III del Mi volimo, Ljubljana 1991, str.344-377, zlasti str. 353-357.

3 Odlok Predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta o krajih, okrajih in okrožjih ter njihovih narodnoosvobodilnih odborih, Ur.l. Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, št. 2/1944, Makso Šnuderl:

n.d., dokument št. 137, str. 167-176. Odlok ni datiran, veljaven je postal z objavo v Ur.l. SNOS št. 2 z dne 21. maja 1944.

4 Federalna Slovenija se je v Ljudsko republiko Slovenijo preimenovala 20. februarja 1946; Zakon o nazivu Ljudske republike Slovenije ter organov državne uprave in državne oblasti v Ljudski republici Sloveniji z dne 14. februarja 1946, Ur.l. Ljudske republike Slovenije, št. 15-62/1946, v nadaljevanju Ur.l. LRS.

5 Demokratična federativna Jugoslavija je bila kot prehodna državna oblika ustanovljena 7. marca 1945. Delovala je do 29. novembra 1945, ko je zvezna ustavodajna skupščina sprejela deklaracijo o proglatitvi Federativne ljudske republike Jugoslavije; Deklaracija o proglašenju Federativne narodne republike Jugoslavije, Službeni list Federativne ljudske republike Jugoslavije z dne 29. novembra 1945, št. 93-881/1945, v nadaljevanju SI/Ur. FLRJ; Majda Stobl, Ivan Kristan, Ciril Ribičič: Ustavno pravo SFR Jugoslavije, Ljubljana 1986, str. 46-50

6 Kraji so bili odpravljeni aprila 1952, nadomestile so jih občine; Zakon o razdelitvi Ljudske republike Slovenije na mesta, okraje in občine z dne 12. aprila 1952, Ur.l. LRS, str. 11-39/1952. Okraje so bili dokončno odpravljeni 12. marca 1965; Ustavni zakon o odpravi okrajev v SR Sloveniji, Ur.l. Socialistične republike Slovenije, št. 10-80/1965. Okrožja so bila odpravljena sredi januarja 1947; Ustava Ljudske republike Slovenije z dne 16. januarja 1947, Ur.l. LRS, št. 4.A-20/1947 in Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije z dne 10. septembra 1946 z dne 23. januarja 1947, Ur.l. LRS, št. 5-21/1947. Oblasti so bile odpravljene 13. januarja 1951; Zakon o odpravi oblasti kot upravno-teritorialnih enot v Ljudski republici Sloveniji, Ur.l. LRS, št. 4-21/1951.

7 Zakon o upravni razdelitvi federalne Slovenije z dne 6. septembra 1945, Ur.l. LRS, št. 33-231/1945; Janez Kopač: Upravni razvoj v Gornjesavski dolini (1941-1995), Jeseniški zbornik VII, Jesenice 1995, str. 12-115.

8 Po odloku Predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta z dne 21. maja 1944 so kraje kot osnovna samoupravna enotina predstavljala naselja, vasi, trgi in mesta, po prvem Splošnem zakonu o ljudskih odborih, ki je uvedel izraz upravno-teritorialna enota, pa so kraji bile vasi in manjša mesta; Splošni zakon o ljudskih odborih z dne 24. maja 1946, Ur.l. FLRJ, št. 43-288/1946; Zakon o nazivu Ljudske republike Slovenije ter organov državne uprave in državne oblasti v Ljudski republici Sloveniji, Ur.l. LRS, št. 15-62/1946.

9 Josip Globevnik v študiji Ljudski odbori, organi ljudske samouprave ugotavlja, da je bilo veliko število krajevnih in mestnih ljudskih odborov potrebno zato, »... da je bilo mogoče zagotoviti uspešno izvršitev nalog države in njenih organov, ki so bile predvsem administrativnega in operativnega značaja ...«; Josip Globevnik: Ljudski odbori, organi ljudske samouprave, pregled razvoja in njihova ureditev, Ljubljana 1952, str. 77, v nadaljevanju: Josip Globevnik: Ljudski odbori...

10 Zakon o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije z dne 10. septembra 1946, Ur.l. LRS, št. 62-242/1946. Primerjava z Zakonom o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije z dne 2. aprila 1946, ki pa je bil 21. junija 1946 odložen in ni stopil v veljavo, pokaže, da bi se z njim število krajev v okraju Jesenice zmanjšalo na 16, od tega bi jih bilo v Gornjesavski dolini samo 5. V okviru kraja Breznica bi bila vključeni Zabreznica in Žirovnica, v okviru kraja Jesenice Hrušica, Rateče pa se ne bi preimenovali v kraj Rateče-Planica; Zakon o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije z dne 2. aprila 1946, Ur.l. LRS, št. 26-119/1946.

11 Zakon o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije z dne 17. februarja 1948, Ur.l. LRS, št. 9-55/1948.

12 Zakon o volitvah odbornikov ljudskih odborov z dne 23. aprila 1947, Ur.l. LRS, št. 19-107/1947; Jože Juhart: Dva osnova tipa krajevnih ljudskih odborov, Ljudska uprava, Ljubljana 1948, letnik I, št. 3, str. 102-106.

13 Splošni zakon o ljudskih odborih z dne 24. maja 1946, Ur.l. FLRJ, št. 43-288/1946.

14 Zakon o spremembah zakona o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije z dne 10. septembra 1946 z dne 23. januarja 1947, Ur.l. LRS, št. 5-21/1947. Ta zakon je po Ustavi Ljudske republike Slovenije uzakonil odpravo okrožij kot eno od oblik lokalnih upravno-teritorialnih enot.

15 Zakon o ustanovitvi oblasti v Ljudski republici Sloveniji z dne 6. maja 1949, Ur.l. LRS, št. 16-86/1949; Poleg omenjenih dveh oblasti je bila ustanovljena še Goriška oblast.

16 Splošni zakon o ljudskih odborih z dne 28. maja 1949, Ur.l. FLRJ, št. 49-410/1949.

17 Josip Globevnik: Ljudski odbori..., str. 79; Janez Šmidovnik: Konceptija jugoslovanske občine, Ljubljana 1970, str. 110-117.

18 Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije z dne 20. junija 1950, Ur.l. LRS, št. 20-107/1950.

19 V ukazu je očitno napaka, saj okraja Jesenice po 20. juniju 1950 ni bilo več. Mesto Jesenice se je izločilo iz novega okraja Radovljica.

20 Ukaz o sestavi in sklicanju mestnih ljudskih odborov iz okrajev izločenih mest Kranj in Jesenice k prvemu zasedanju z dne 4. julija 1950, Ur.l. LRS, št. 21-115/1950.

21 Ukaz o razpisu volitev odbornikov ljudskih odborov okrajev v Ljudski republici Sloveniji ter iz okrajev izločenih mest Celje, Jesenice in Kranj z dne 20. oktobra 1950, Ur.l. LRS, št. 32-182/1950.

- 22 Ukaz o sklicanju novoizvoljenih ljudskih odborov okrajev in iz okrajev izločenih mest, izvoljenih na volitvah dne 10. decembra 1950 k prvemu zasedanju z dne 12. decembra 1950, Ur.l. LRS, št. 37-205/1950.
- 23 Splošni zakon o ljudskih odborih z dne 28. maja 1949, Ur.l. FLRJ, št. 49-410/1949.
- 24 Zakon o delu ljudskih odborov okrajev, mest, ki so izločena iz okraja in mestnih rajonov z dne 14. decembra 1950, Ur.l. LRS, št. 39-217/1950; J.H. (verjetno Jože Hacin): Nekaj o bistvenih načelih Zakona o delu ljudskih odborov okrajev, mest, ki so izločena iz okraja in mestnih rajonov, Ljudska uprava, Ljubljana 1951, letnik IV, št. 2, str. 49-51; Josip Globevnik: Komisije pri ljudskih odborih, Ljudska uprava, Ljubljana 1952, letnik IV, št. 5, str. 217-226.
- 25 Zakon o posebni pristojnosti ljudskega odbora mesta Bleda z dne 15. junija 1951, Ur.l. LRS, št. 21-107/1951, popravek Ur.l. LRS, št. 22/1951.
- 26 Temeljni zakon o gospodarjenju z državnimi gospodarskimi podjetji in višjimi gospodarskimi združenji po delovnih kolektivih z dne 27. junija 1950, Ur.l. FLRJ, št. 43-391/1950.
- 27 Splošni zakon o ljudskih odborih z dne 1. aprila 1952, Ur.l. FLRJ, št. 22-244/1952; Janez Šmidovnik: n.d., str. 116.
- 28 Zakon o razdelitvi Ljudske republike Slovenije na mesta, okraje in občine z dne 12. aprila 1952, Ur.l. LRS, št. 11-39/1952.
- 29 Zakon o reorganizaciji ljudskih odborov z dne 12. aprila 1952, Ur.l. LRS, št. 11-40/1952; Navodilo za izvajanje zakona o reorganizaciji ljudskih odborov z dne 17. aprila 1952, Ur.l. LRS, št. 11-40/1952.
- 30 Zakon o ljudskih odborih mest in mestnih občin z dne 30. junija 1952, Ur.l. LRS, št. 19-90/1952.
- 31 Zakon o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji z dne 28. junija 1955, Ur.l. LRS, št. 24-119/1955.
- 32 Janez Kopač: Uprava in samouprava, Gorenjska 1900-2000, Kranj 2000, str. 180-185; Janez Kopač: Občina Breznica/Žirovnica, upravni razvoj, Preteklost v zaveterju Stola, Zbornik občine Žirovnica, Žirovnica 2000, str. 8-32.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Entwicklung der Verwaltungsgebiete der Volksrepublik Slowenien in der Zeit von 1945 bis Juni 1952 war, die grundlegenden Ortsverwaltungsgebietseinheiten zu vergrößern und ihre Zahl zu reduzieren. Dieser Prozess vollzog sich auch auf dem Gebiet des »Gornjesavskatales«. Von 12 Verwaltungsgebietseinheiten (Orte) im Jahr 1945 sind 1952 nur 3 Gemeinden geblieben. Eine davon war die Gemeinde Jesenice. Alle drei blieben bis Mitte 1955 erhalten. Das Gebiet des Ortes Jesenice wurde bis 1948 größer. Das alles samt der Industrieentwicklung führte dazu, dass Jesenice im Frühling 1950 eine Stadt wurde, die nicht mehr zu einem Bezirk gehörte. Die Städte Jesenice und Kranj bekamen einen bestimmten Status, den sie zwei Jahre lang behielten. In dieser Zeit hatten den Bezirkstatus in der Volksrepublik Slowenien nur drei Städte: die Hauptstadt Ljubljana, Celje und Maribor.

Mit der Verwaltungsgebietsreform im April 1952 wurden die Städte Jesenice und Kranj zu Stadtgemeinden, die bis Ende Juni 1952 den Bezirksstatus behielten. Nach der Beschließung der Gesetzgebung der Republik Slowenien verloren sie den Bezirksstatus. Sie wurden Stadtgemeinden in Bezirksstruktur mit Sonderrechten. In der Volksrepublik Slowenien gab es 13 solche Gemeinden. Sie hatten mehr Aufgaben als andere Gemeinden und weniger als Städte und Bezirke.

Mitte 1955 wurde das gesamte Obersava-Gebiet zu einer Gemeinde von Jesenice. Mit den Verwaltungsgebietsreformen und mit Inkrafttreten am 1. Januar 1995, entstanden wieder zwei Gemeinden – Jesenice und Kranjska Gora und 1998 noch die Gemeinde Žirovnica.

Blaž Račič

ČASOPISNO ZALOŽNIŠTVO NA JESENICAH

Od včeraj do danes za jutri

UVOD

Jesenice so mesto z večstoletno zgodovino. Pomembno vlogo je v zgodovini mesta odigralo železarstvo, ki je na Jesenice (in še prej v neposredno okolico mesta) pripeljalo različne ljudi od iskalcev cenjene železove rude do fužinarjev, od baronov do iskalcev zaposlitve. Ljudje so v te kraje prihajali iz različnih dežel: Italije, Nemčije, zlasti v drugi polovici 20. stoletja pa iz republik nekdanje skupne države Jugoslavije. Prav dejstvo, da so ljudje sem prihajali zaradi dela in da so prihajali iz različnih koncev, je pomembno vplivalo na zgodovino pa tudi na današnjo socialno strukturo mesta.

Ljudje so z železarno in mestom dihali, doživljali uspešne pa tudi grenke trenutke; odzivali so se na aktualne politične, gospodarske, socialne, kulturne in druge dogodke, ki so v mesto prinašale spremembe. Na te dogodke so se ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja najštevilčneje začeli odzivati v društvih, javno pa leta 1937, ko sta v dobrih dveh tednih luč sveta ugledala kar dva časopisa (J. Varl, 2002): 7. januarja tega leta je prvič izšel Tovarniški vestnik, 23. januarja pa Naš kovinar. V zgodovini železarskega mesta ta dva datuma predstavljata začetek »bogate in pestre založniške dejavnosti na Jesenicah« (J. Varl, 2002).

Prav založniška dejavnost oziroma, če smo še natančnejši, časopisna dejavnost na Jesenicah od njenih začetkov do danes nas bo zanimala v nadaljevanju prispevka, ob koncu mu bomo dodali še pogled v prihodnost.

Pri pregledu zgodovine časopisnega založništva smo se oprli predvsem na prispevek, ki ga je ob koncu leta 2002 v prilogi Gorenjskega glasa Jeseniških občinskih novicah (JON) objavil Joža Varl, nekdanji urednik časopisa Železar, medtem ko smo izdajanje časopisov na Jesenicah v zadnjih desetih letih spremljali skozi lastno izkušnjo.

MEDIJI

Mediji predstavljajo institucije javne sfere, ki omogočajo, da družbeno pomembni (politični, gospodarski, socialni, kulturni, športni in drugi) dogodki in stanja, družbeni problemi in konflikti postanejo javni. Institucije in interesi kapitala s pojavljanjem v medijih pridobijo na transparentnosti, saj se z objavami v medijih osvetlijo tisti deli stvarnosti, ki so sicer zakriti, prikriti ali celo izkrivljeni, a so pomembni za delovanje družbe kot celote. Sodobni čas od posameznika terja obvladovanje informacij, kar lahko doseže s pluralnimi (mnogovrstnimi, raznovrstnimi) informacijami in ob ustrezni ravni znanja za obvladovanje informacij.

Delovanje političnih in gospodarskih institucij je preko medijev izpostavljeno javni presoji in tako neprestano pod budnim očesom javnosti, kar zmanjšuje možnost, da bi oblast oziroma gospodarska sfera skrivala javno pomembna dejstva (na primer o uresničevanju politik, okoljski sprejemljivosti dejavnosti gospodarstva). V interesu oblasti in kapitala namreč je, da prikrije oziroma zakrije dejstva, ki bi jih v primeru, da jih spozna javnost, prisilila k spreminjanju obstoječih politik.

Hkrati velja opozoriti tudi na dejstvo, da mediji dejansko izbirajo teme in odločajo, kaj se govori v javnosti pa tudi način posredovanja informacij. Mediji usmerjajo pozornost javnosti – prav v izbiri tem in v oblikovanju javne razprave o določenih vprašanih pa lahko iščemo temeljno moč medijev. Posebej je treba izpostaviti še to, da mediji hkrati s tem, ko izbirajo teme, o katerih se javno govori, določajo tudi tiste teme, o katerih se javno NE govori. Zato ponovno izpostavljamo pomen pluralnosti medijev.

Mediji imajo pomembno vlogo v zagotavljanju demokratičnih standardov v družbi (odtod prihaja tudi oznaka, da mediji predstavljajo četrto vejo oblasti). S svojo komunikacijsko močjo pomembno vplivajo na razporeditev politične moči v družbi, zato ni nepomembno opozorilo, da naj bodo mediji neodvisni (od politike, gospodarstva, javnega mnenja).

Hkrati z objavljanjem in izpostavljanjem določenih tem v medijih le ti predstavljajo in hkrati proizvajajo kulturo in, če smo še natančnejši, oblikujejo določene kulturne pomena, kar pomeni da spodbujajo in sooblikujejo družbene in kulturne prakse, proizvajajo znanje in določajo obnašanje.

ŽELEZAR, glasilo nekdanje Železarne Jesenice
(Fotografski arhiv GMJ)

Z navedenimi vprašanji bomo skušali osvetliti medijski (časopisni) prostor v občini Jesenice. Pri tem bomo posebno pozornost posvetili primerjavi medijev, ki jih izdajajo institucije v treh različnih sferah: v sferi trga nastopa družba Acroni (Novice), v sferi oblasti nastopa Občina Jesenice (JON)¹, v sferi skupnosti pa časopis Brca, ki je medij neodvisne skupine mladih, združenih v civilnem Društvu mladih Jesenice.

ČASOPISNO ZALOŽNIŠTVO V LOKALNI SKUPNOSTI

Pomembna spodbuda, da smo se odločili pripraviti ta članek, je že omenjeno sodelovanje pri nastajanju časopisa Brca² ter izkušnje, ki smo jih pripravljavci tega časopisa pridobili pri njegovem petletnem nastajanju. Hkrati velja še dodati, da že omenjeni lokalni časopisi ne izkoriščajo potencialov (predvsem socialnih in kulturnih), ki bi jih z izdajanjem neodvisnega časopisa lahko, poleg tega se zanemarja pomen časopisa kot dejavnika promocije občutka skupnosti.

Pomenu razvijanja potencialov v smislu socialnega razvoja v občini smo več pozornosti namenil v nalogi z naslovom Vloga nevladnih organizacij v socialnem razvoju občine Jesenice. Na tem mestu izpostavljam le pomembnejše mehanizme za doseganje socialne kakovosti, ki se lahko razvijejo s pomočjo izdajanja neodvisnega časopisa na pobudo civilnodružbene iniciative³.

SOCIALNI POTENCIAL

Za doseganje socialne kakovosti⁴ je potrebno razvijati posredniške institucije za razvoj lokalnih mrež in lokalnih oblik povezovanja (med občani in občino). Z razvijanjem posredniških institucij se povečuje družbena povezanost (socialna kohezija), ki omogoča družbeni razvoj na makro ravni. Ustvarjanje socialne povezanosti pa je mogoče le ob ustreznem informiranju.

Podrobneje dejanskih razlogov za to, da občina civilnodružbene iniciative, ki se je s projektom Naše novice – od Vrbe do Planice zgostila v Muzejskem društvu Jesenice, ni podprla izdatneje, ne poznamo. Formalno pa k sodelovanju pri nastajanju časopisa nista pristopili sosednji občini (Kranjska Gora in Žirovnica), zato projekt za skupni časopis treh občin ni zaživel. Lahko pa zatrdimo, da je bil s tem prezrt kulturni (znanje, izkušnje, vedenje) in socialni kapital (socialne mreže so medosebne povezave med ljudmi v družbi), ki ga razvijajo civilne pobude. Pobuda za neodvisni časopis je imela interes ustvariti posredniško institucijo, katere namen je bil ustvarjanje in povečevanje socialne povezanosti. Socialna povezanost pa posameznikom omogoča razvijati potencialne in na ta način povečevati kompetentnost posameznika za sodelovanje v kompleksnem vsakdanu.

ČASOPISNO ZALOŽNIŠTVO NA JESENICAH OD LETA 1937 DO 1991

Na začetku leta 1937 sta izšla dva časopisa: Tovarniški vestnik je bilo glasilo vodstva Kranjske industrijske družbe (KID), Naš kovinar pa glasilo delavcev te družbe. Kot pravi Varl »vsa ta dogajanja niso iztrgana iz zgodovine, niti niso nastala slučajno. So posledica zelo burnega naprednega delavskega gibanja in kulturnega razmaha na Jesenicah med dvema svetovnjima vojnoma. Rezultati tega delovanja so se odražali (...) v stavki leta 1935.« Čas in dogodki pred vojno so (ne glede na idejne opredelitve) narekovali potrebo po združevanju in enotnosti, pri tem pa je pomembno vlogo odigral časopis delavcev Naš kovinar, saj je bil časopis Tovarniški vestnik glasilo vodstva KID (Kranjske industrijske družbe), vodilni možje te družbe pa so bili Nemci. Zato tudi ne preseneča dejstvo, da je časopis med vojno (ko Naš kovinar – zaradi odhoda delavcev v partizane – ni izhajal) z geslom "Naredite deželo nemško in fašistično" izhajal kot Werk zeitung. Kovinar se je kot ilegalno glasilo Osvobodilne fronte jeseniškega okrožja ("List jeseniškega delavstva, list delavske enotnosti, v borbi za osvoboditev in boljšo bodočnost") spet pojavil junija 1944.

NAŠE NOVICE

OD VRBE DO PLANICE

Jesenice, 1. december 1998 Številka 1 / Leto 1

Novicam na pot

Dobro je vedeti, da ni prave začetne točke. V nekaj besedah svoj časopis, prvi številki občinskega glasila, ki z naslednjo postjo vse - Naloženo od Vite do Planice.

Opazilimost na, če smo neposredno prišli na voljo. Tudi vprašanje, da sta priložna z delovni mestom. Z nameni seznanjenost vse z vsem, kar se dogaja na tem področju, z 2011-javnost in delovni, z nastanki dogodki in vse, ki bi lahko tudi pomembnejše vsebine na tobo se vso pridržati. Načrtovanje je vključiti si vsem, kar se dogaja po vsej v tobo odčitavo, ki so najbolj zanimive vsebine in kaj bi bilo treba, ki jih občinski razpisar ne morejo izbrati.

Jesenice glasilo ima svoje izdajanje. Tudi na tem se voljeje na županov in na v vseh drugih toboh tudi svoje glasilo Kovinar, ki se je po drugi svetovni vojni preimenoval v vesno delno glasilo Zlatovica. Ni jih malo med nami, ki Zlatovico se še danes prepričajo, saj je vedno vsem potrebna po občinskih, v vsej in v vseh, ki Zlatovico na občinski-javnost, Zlatovico po vsej strani njegove vsebine, vsebinski v dno gibanje vsebinske vsebine.

Prvi tisto je tudi prodajateljska številka, v katero smo vse deli poklanjati, kakšno glasilo prodajamo po obliki, obsegu in vsebini. Zelo smo tudi dokazali, da kljub našim težavam in pomanjkanju izkušnje znamo narediti glasilo. Narediti glasilo v tako sodobni obliki, da bi bilo lahko videti, da ga lahko delati skupaj z vsem, kar bi bilo pridržati na kakovost in na vsebini.

Načrtovanje je, da bi glasilo v prihodnosti bilo izključno vsebinsko. Ta v tem smislu bi seveda lahko od vse, ki smo pripravili to prvo številko. Prihodnosti tudi na voljo. Boljšo izkušnjo je odčitavo tudi od občinskih v posameznih občinskih. Načrtovanje je pomembno in gospodarsko pridržati, da bi se glasilo lahko samo financiralo. Zelo pomembno vse

Za novo leto pa se veselimo
lepoš persna Valentina Vodnika:
» Za novo leto ne vem,
privedo kaj bi,
pa morda privede,
da leta privede,
kak dobro je Moje.

*Vsele Božične praznike in
vsele Novo leto 1999*
Credulivno

Iz vsebine:

Stran 2
Ministr Dinega na ločenosti
Pridržajo leto Ravnice upravnice,
50 let Osvobodilne vojske
Jesenice

Stran 3
Ravnice lokalni vestnik

Stran 4
Avtorica vseh delovni za
pridržajo
Vsi nameni izbrati

Stran 5
Leto dni Zlatovica in razvoj
izdajanje v Kranjski Gori
Osvobodilna vojska III. Mesta

Stran 6 in 7
Dobro delo občinskih ustanov
Naloga Osvobodilne vojske
Jesenice Avtorica
In naših izbrati

Stran 8 in 9
100 let Osvobodilne vojske
in

NAŠE NOVICE, glasilo iniciativne skupine za ustanovitev občinskega glasila
(Fotografski arhiv GMJ)

Dejstvo, da je bil Naš kovinar časopis (slovenskih) delavcev, Tovarniški vestnik pa (nemškega) vodstva družbe priča o tem, da sta bila časopisa v nasprotju že v samem izhodišču – prvi je predstavljal pogled (slovenskega) delavstva, drugi pa (nemškega) vodstva družbe na razmere v podjetju in v družbi. S tem je bila v določeni meri zagotovljena pluralnost medijskega prostora.

Po vojni so leta 1946 pripravili poskusno številko Jeseniškega kovinarja, redno (kot štirinajstdnevnik) pa je začel izhajati 3. januarja 1947 kot glasilo Osvobodilne fronte jeseniškega okrožja. Kot poročča Varl, sta njegovo poslanstvo nadaljevala Gorenjski glas (prvič izšel 10. oktobra 1947) v Kranju in na Jesenicah od 26. novembra 1951 naprej jeseniški Železar – glasilo delovnega kolektiva Železarne Jesenice.

Jeseniški Železar je najprej izhajal kot mesečnik, od 15. aprila 1959 kot štirinajstdnevnik, od 1. januarja 1962 do 7. februarja 1991, ko je prenehal izhajati, pa kot tednik. Kot je povedal dolgoletni urednik jeseniškega Železarja Joža Varl, je bilo štirideset odstotkov prostora v časopisu namenjeno železarni in delu v njej, polovica vsebin je pokrivala dogajanje v tedanji občini Jesenice (kultura, šport, zdravstvo, sociala, komunala, mladi ipd), manjši del novic je bil iz tedanje občine Radovljica, približno desetina vsebin časopisa pa je bilo namenjenih literaturi.

ČASOPISI NA JESENICAH PO LETU 1991

V občini Jesenice izhaja pet časopisov, šesti (časopis Brca) redno ne izhaja več. Največji časopisni medij (9000 izvodov) je JON, sledijo mu Acronijeve novice (2000 izvodov), Savčan (1500 izvodov) in časopis Brca (1000 izvodov). Časopis Bolje in Muzejski časopis sta po nakladi precej manjša, zato ju v nadaljevanju ne bomo posebej izpostavljali, prav tako ne Savčana, ki je namenjen le delu prebivalcev v občini.

Na podlagi večdesetletnih izkušenj pri izdajanju časopisov se je leta 1998 skupina zanesenjakov v Muzejskem društvu Jesenice odločila pripraviti časopis, ki bi nasledil priljubljenega Železarja. Skupina je pripravila le eno številko smelo zastavljenega časopisa z naslovom Naše novice – od Vrbe do Planice, ki bi (kot že sam naslov pove) pokrival območje treh občin, ki so nastale na območju bivše občine Jesenice. Projekt pa ni zaživel. Poskus te skupine so na Občini Jesenice nadomestili s prilogo Gorenjskega glasa – Jeseniškimi občinskimi novicami (JON).

Jeseniške občinske novice (JON) so mesečnik, ki kot posebna priloga Gorenjskega glasa izhajajo od aprila 2000 naprej. Gorenjski glas pripravlja JON v sodelovanju z Občino Jesenice. V JON-u prevladujejo informacije Občine Jesenice, javnih podjetij (Jeko-in) in ustanov (šole, vrtci, zavodi) ter društev, ki delujejo v občini. Nekaj prostora je namenjeno športu, kulturi in drugim dejavnostim v občini. Časopis pripravljajo sodelavci Gorenjskega glasa, zaposleni v občinski upravi in zunanji sodelavci.

MUZEJSKI ČASOPIS

MUZEJ JESENICE, LETO VII, Posledna številka, 4. december 1997
Založnik MUZEJSKO DRUŠTVO, Jasaj Zdravca 1, 42600 Jesenice, Slovenija
Tisk: Mladina, Radoljica, Naklada: 300 izvodov

KRATEK ORIS DELOVANJA RAZISKOVALNE DEJAVNOSTI V ŽELEZARNI JESENICE

Uroš Korošič

Službeni obisk pri podjetju Sava (splošno vzorniki obrate)

MUZEJSKI ČASOPIS,
glasilo Muzejskega društva Jesenice
(Fotografski arhiv GMJ)

Acroni, jeklarska družba (kot ostanek vitalnega dela nekdanje Železarne Jesenice) je poleg proizvodnje jekla ohranil tudi del časopisne tradicije, ki jo nadaljuje z izdajanjem Acronijevih Novic. Glede na obseg, izgled, naklado in vsebino se Novice precej razlikujejo od Železarja, zaradi česar ga težko štejejo za njegovega naslednika. Gre za interni časopis (revijskega formata) družbe, ki je (vsebinsko) ohranil novice iz podjetja, velik del pozornosti namenja razvedrilnim vsebinam, medtem ko je obseg lokalnih novic precej manjši kot v Železarju.

Interni časopis izdaja tudi Muzejsko društvo Jesenice. Muzejski časopis izhaja od leta 1991, prejemajo pa ga člani tega društva. Tiskajo ga v nakladi 200 izvodov. Aprila 2004 so tudi v Splošni bolnišnici Jesenice izdali interni časopis Bolje, ki naj bi izhajal štirikrat letno, časopis Savčan pa izdaja krajevna skupnost Sava.

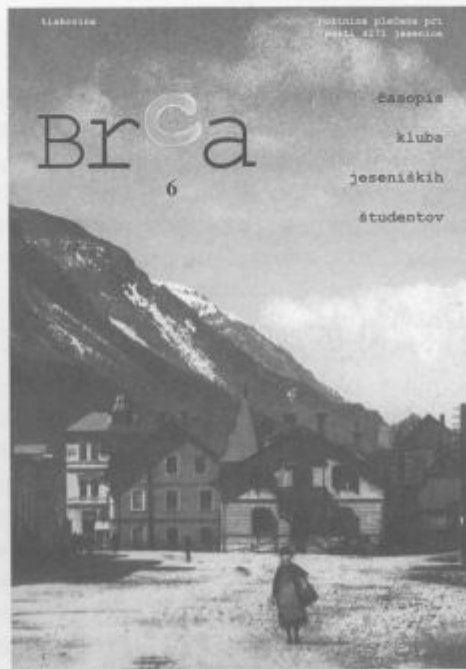
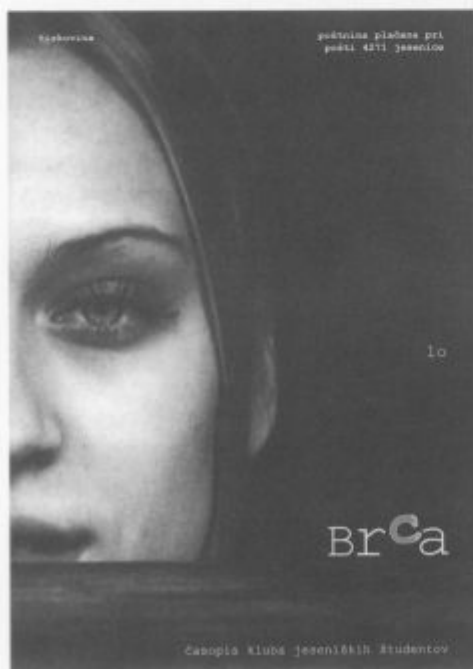
Za potrebe nadaljnje analize medijskega (časopisnega) prostora v občini Jesenice izpostavljamo še en časopis, ki redno ne izhaja več. Gre za časopis Brca⁵, ki je izhajal od leta 1999 do 2003, izdajal pa ga je najprej Klub jeseniških študentov in kasneje Društvo mladih Jesenice. Časopis Brca je izhajal vsaka dva meseca v nakladi 1000 izvodov, brezplačno so ga prejeli člani Kluba študentov, Društva mladih, Kluba Nanabush impro art in drugih društev iz občine Jesenice, dostopen pa je bil tudi širši javnosti. Brca je (bil) časopis, namenjen predvsem oblikovanju dialoga v občini, saj so obstoječi časopisi po mnenju članov uredništva nezadovoljivo pokrivali aktualne vsebine v občini in ne opravljajo vloge povezovalca med občani (predstavniki civilne družbe) in občino (oblastjo). Izhajali smo iz stališča, da se z obstoječimi časopisi ni in se ne zagotavlja potrebna pluralnost medijskega prostora v lokalnem okolju.

Časopis Brca je bil kritično naravnani. Pri tem velja poudariti, da so ga v celoti ustvarjali mladi (študenti in dijaki) in je kot tak predstavljal potencial tudi za razvoj na področju časopisnega založništva v občini. Časopis (prijavljen tudi v razvid medijev pri Ministrstvu za kulturo republike Slovenije) je redno prenehal izhajati konec leta 2003 zaradi pomanjkanja finančnih sredstev.

POMEN ČASOPISNIH MEDIJEV V OBČINI JESENICE

Zgoraj smo navedli, da imajo mediji pomembno vlogo v zagotavljanju demokratičnih standardov v družbi, temu pa smo dodali, da naj bodo mediji neodvisni (od interesov politike, gospodarstva), s čimer edino lahko zagotovimo potrebno pluralnost informiranja in obveščanja.

Uredniško politiko v JON na desetih straneh (kolikor jih ima zakupljenih Občina) določa občinska uprava, sicer pa Gorenjski glas, Novice pa uprava družbe Acroni. JON prinaša novice in informacije o političnih, socialnih, kulturnih, športnih in drugih dogodkih v občini, medtem ko Novice prinašajo predvsem notranje (interne) informacije gospodarske družbe, tem pa dodajajo tudi splošnejše informacije in razvedrilne vsebine. Vsebinsko časopisa JON in Novice nadzirata upravi, kar jima omogoča, da ne izpostavljata dejstev, ki so s stališč uprav lahko problematična. Tako medija lahko izbirata tista dejstva, ki govorijo v prid interesov obeh uprav, kar lahko vodi do tega, da so informacije le delne, zakrite, prikrite ali (pod vplivom političnih in ekonomskih interesov) celo izkrivljene. Lahko rečemo, da gre za enostransko posredovanje informacij, kar pomeni, da se na ta način časopisa lahko izogibata zagotavljanju pluralnosti časopisnega prostora.

BRCA, časopis Kluba jeseniških študentov (Fotografski arhiv GMJ)

ACRONI NOVICE,
interni informacijski časopis
(Fotografski arhiv GMJ)

Na tem mestu v naše razmišljanje lahko vpeljemo primerjavo zgoraj predstavljenih dveh časopisov s časopisom Brca. Slednji časopis je pripravljala uredniški odbor, ki so ga sestavljali študenti in dijaki z Jesenic in niso bili omejeni z zahtevami okolja – ne politično, ne ekonomsko. Uredništvo je samostojno določalo teme, ki so jih novinarji (v skladu s svojimi prepričanji in z zahtevo po zagotavljanju objektivnosti⁶) obdelovali, njihov izdelek pa je končno našel pot v časopis in nato do bralca. Novinarji so sledili lastnim interesom brez pritiska urednika. Tako se ponuja ugotovitev, da se obravnavani mediji medsebojno bistveno razlikujejo. Prva dva (iz sfere trga in oblasti) sta pod vplivom interesa uprav (in zato odvisna od aktualne politike in ekonomije), tretji pod pritiskom interesa javnosti po zagotavljanju objektivnosti. S tega stališča lahko trdimo, da je bil časopis Brca transparentnejši, predstavljena slika stvarnosti pa realnejša in objektivnejša.

Če smo v primeru JON in Novic lahko nedvomno zapisali, da je (ne)izbira tematik usmerjena s strani uprav, so bile tematike v časopisu Brca izbrane po aktualnosti in niso bile zavezane zahtevam o "preobčutljivosti" določenih tem in zato njihovem neobjavljanju. Zato lahko trdimo, da je časopisu Brca dosegal večjo transparentnost. Na ta način je časopis Brca težil k odpravljanju delnih privilegijev.

STANJE DIALOGA V OBČINI

Če je za Jesenice značilna nizka stopnja dialoga⁷ med oblastjo (občino) in civilno družbo (posamezniki in njihovimi organizacijami), se to dejstvo nedvomno kaže tudi na področju časopisnih medijev. Le-ti namreč ne uspejo razviti ustreznega dialoga, ki je nujno potreben za reševanje razvojnih vprašanj. Oblast namreč danes sama (zaradi kompleksnosti razvojnih vprašanj) ni več sposobna izpolniti vseh razvojnih zahtev, zato se mora nujno povezovati z zasebnim sektorjem (gospodarstvo) in skupnostjo. Prav časopisni medij pa predstavlja tisto polje dialoga, kjer bi lahko iskali možnosti sodelovanja v razvojnih prizadevanjih.

Na tem mestu naj še opozorimo na Vregovo (1999, 427) razmišljanje, ki sicer obravnava odnos politične elite do opozicije, a ga lahko smiselno uporabimo na tem mestu, ko pravi, da "vladajoča elita revitalizira hegemonistično vladavino

oblastniškega odločanja, političnega monizma in vrednostnega enoumja. Vedno bolj se uveljavlja 'vsevednost' državnopartijskih funkcionarjev in karizmatičnega voditelja. Tak sistem ni sposoben ohranjati samostojne komunikacijske sfere, ki bi razvijala kritično novinarstvo in omogočala spletnje kritičnih 'samoregulacijskih' feedback zank."

SKLEP

Jesenice so v začetku 20. stoletja slovele po organiziranem družbenem življenju s številnimi društvi (ta so bila med seboj celo konkurenčna: npr. orli in sokoli). Kasneje so se z aktivnim (političnim) nastopom uprli ponemčevanju: to je pripeljalo tudi do ustanovitve časopisa Naš kovinar. Pri tem lahko ugotovimo, da je civilna dejavnost spodbudila razvojna prizadevanja. Po analogiji bi enako lahko ravnali tudi danes, ko se mora občina in njeno prebivalstvo odzvati na pomembne razvojne izzive.

Prav v civilni družbi namreč nastajajo najpomembnejše razvojne forme, ki se najprej izrazijo v umetniških stvaritvah. Umetniki so »lakmusov papir«
družbe, saj aktualne družbene probleme registrirajo in jih v umetniški obliki (skozi pesem, sliko, kip, gib, glasbo in na številne druge načine) izrazijo. Za umetniki pridejo na vrsto filozofi, ki so zmožni dojeti razsežnosti umetnikovih stvaritev in so sposobni (abstraktni) umetniški izraz "prevesti" v filozofijo, ki jo s pomočjo dialoga in na konkretni ravni spoznajo še politiki. Na osnovi teh spoznanj politiki lahko uveljavijo določene spremembe. Mediji pri tem odigrajo ključno vlogo, saj proizvajajo (in prinašajo novo) kulturo in kulturne pomene, hkrati pa spodbujajo in pomagajo pri oblikovanju družbenih in kulturnih praks ter proizvajajo znanje in določajo obnašanje.

Zgodovinska dejstva govorijo o tem, da je bilo kulturno življenje na Jesenicah (kljub težaškemu delu) bogato že na začetku 20. stoletja, kar je dajalo ton življenju v mestu. Danes kulturna in umetniška produkcija životari: starejše generacije so izčrpane, mladi odhajajo in ne zapolnjujejo izpraznjenih mest in ne prevzemajo odgovornosti. Zato je pomembno, da se vzpostavi neodvisen časopis, ki bo omogočil razvoj posredniške institucije, skozi katero se lahko razvijajo socialne mreže, ki omogočajo razvijanje potencialov posameznikov. To vodi do boljše socialne povezanosti, ta pa do doseganja višjega nivoja socialne kakovosti.

JESENICE - Občinske novice,
priloga Gorenjskega Glasa za Občino Jesenice
(Fotografski arhiv GMJ)

LITERATURA:

- Hrvatín, Sandra B. (1999): Ko politika postane stvar okusa, v: Teorija in praksa, 3/1999, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana
- Lukšič, Igor (1999): Novinarstvo in politični konflikti, v: Teorija in praksa, 3/1999, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana
- Račič, Blaž (2001): Vloga nevladnih organizacij v socialnem razvoju občine Jesenice, diplomatska naloga, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana
- Varl, Joža (2002): 65 let informativnega tiska in založništva na Jesenicah, rokopis za objavo v Jeseniških novicah, Jesenice
- Vreg, France (1999): Konflikti, javnost, mediji, v: Teorija in praksa, 3/1999, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

INTERVJUJA:

- Varl, Joža: urednik časopisa Železar, 1.7.2004 v prostorih kluba Dolik Jesenice, Jesenice
- Konobelj, Tone: s Teom Lipicarjem pobudnik časopisa Naše Novice od Vrbe do Planice, 31. 8. 2004, v prostorih Gornjesavskega muzeja Jesenice, Jesenice

OPOMBE

- 1 V nadaljevanju za prilogo Gorenjskega glasa – Jeseniške občinske novice, kljub temu da gre za prilogo časopisa Gorenjski glas, uporabljam oznako časopis JON.
- 2 Dejstvo, da sem avtor tega članka sodeloval pri nastajanju časopisa Brca, lahko tekstu odvzema del potrebne objektivnosti za presojo njegovo vloge v lokalni skupnosti. Kljub temu verjamem, da sem skozi izkušnjo izdajanja časopisa dobil potreben pregled časopisnega področja v občini.
- 3 Diplomatska naloga univerzitetnega študija politologije na Fakulteti za družbene vede (2001) avtorja Blaža Račiča (zlasti strani 13 do 15).
- 4 Koncept socialne kakovosti vsebuje štiri dimenzije: socialno-ekonomska varnost, socialna vključenost, socialna kohezija ter omogočanje razvoja potencialov posameznika. Predstavljajo glavne komponente socialnega razvoja.
- 5 Avtor članka sem bil od začetka izdajanja časopisa Brca tudi njegov odgovorni urednik. Časopis sta kot urednici urejali še Neja Šmid in Romana Smagin.
- 6 Objektivnost je težko (če že ne nemogoče) zagotoviti, saj je pogojena s številnimi dejavniki iz okolja. Novinar se vedno lahko le trudi čimbolj objektivno predstaviti relevantna dejstva.
- 7 Več o tem glej v Račič, Blaž (2001): Vloga nevladnih organizacij v socialnem razvoju občine Jesenice, diplomatska naloga, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor behandelt in seinem Aufsatz den Medienraum (Zeitschriftenraum) in der Gemeinde Jesenice. Dabei wurde es festgestellt, wie wichtig der Medienraum für die Entwicklung der Gesellschaft ist; die Zeitschriften werden aber als Vermittlerinstitutionen zwischen Behörden (der Gemeinde) und den Bürgern, die die Entwicklung der Gesellschaft ermöglichen, angesehen. Der Medienraum leistete in der Zeit vor dem Zweiten Weltkrieg einen bedeutsamen Beitrag zur Versicherung der Pluralität von Medien, was sich später auch im Widerstand gegen die Besatzungsmächte als sehr wichtig herauskristalisierte. Aufgrund dieser geschichtlichen Erfahrung ist die Bedeutung der Zeitung (als Mediums) zu erkennen, denn die Zeitung leistete einen Beitrag zur gesellschaftlichen Reaktion auf die Realität.

Heutzutage werden die Aspekte der Herausgabe verschiedener Zeitungen in der Gemeinde nicht dermaßen berücksichtigt so wie sie sollten, daher werden auch die Potentiale der Ortsgemeinschaftsbewohner nicht ausgeschöpft.

Rina Klinar**PLAVŠKI ROVT NEKOČ IN DANES****UVOD**

Plavški Rovt je »sončna« vas nad Jesenicami, ena izmed treh vasi v krajevni skupnosti Planina pod Golico v občini Jesenice. Vas je na nadmorski višini od 750 do 790 m, ena hiša je nad vasjo (pri Zakamniku, 1.100 m). Pod vasjo teče potok Jesenica (iz Savskih jam), vanjo pa se pod pobočji Rožce in Golice zlivajo Svobodni potok (teče blizu Martinčevega rovta), Jela potok, Raten potok, ki jih omenja tudi pisno gradivo občine Planina (Alpen) iz leta 1868.¹

Pogled na vas z Mlačne
(Foto Rina Klinar)

Razglednica iz okoli leta 1900
(Arhiv Rine Klinar)

Od Jesenic je Plavški Rovt oddaljen 3 km. Cesta, ki z Jesenic pelje v Planino pod Golico, se po enem kilometru na žagi pri Erlahu ali na Žerjavcu odcepi na levo. Od tam je do vasi 2 km asfaltirane ceste, ki so jo zgradili leta 1980. Tri leta kasneje je vas dobila telefon. Pri gradnji ceste in telefonskega omrežja so vaščani pomagali s prostovoljnimi delom in z denarjem. V času po prvi svetovni vojni v vasi ni bilo

ne elektrike ne vodovoda ne dobre cestne povezave, le kolovoz. Vodovod so vaščani zgradili leta 1938. V Krajevnem leksikonu dravske banovine iz leta 1937 je zapisano, da ima vasica električno razsvetljavo, da »okolica nudi lepe smuške terene« in »ker je plodnega sveta premalo, iščejo prebivalci zaposlitev v tovarnah KID. Dostop do vasice je bil po občinski cesti z vsemi vozili.«²

Ob izgradnji nove ceste do Plavškega Rovta so zgradili tudi gozdno cesto, ki vodi iz vasi naprej pod Rožco in mimo Zakamnika na Dovje. Kolovozna pot vodi od Plavškega Rovta do Planine pod Golico, pešpot na Hrušico.

Plavški Rovt je gručasta vas na prisojnem pobočju v zahodnih Karavankah na desnem bregu globoko vrezanega potoka Jesenica. Poleg imena vasi je Plavški Rovt tudi ime katarstrske občine in je ena redkih vasi, kjer ostaja jedro nedotaknjeno skoraj stoletja. V zadnjih 50 letih je bilo zgrajenih nekaj novih hiš na manj rodovitnih delih. Zgradili so jih domačini.

Leta 2004 je živel v vasi 93 vaščanov v 27 hišah in bilo 75 vpisanih v volilni imenik. Včasih so sejali veliko več kot danes pšenico, oves, ajdo, koruzo, tobak, danes pa pridelujejo predvsem krompir, ječmen in ostalo za osebno oskrbo. Travniki okoli vasi so namenjeni za krmo živini. Živinoreja je bila poleg gozdarstva pomembna v preteklosti, danes pa imajo živino še pri Burjovcu, Kajžarju, Martincu, Pogačarju, Šimnovcu, Štefelinu, Štefonu, Štruklu in Zakamniku, predvsem govedo in ovce. S kmetijstvom kot osnovno dejavnostjo se ukvarja le eden, ostali, ki tudi kmetujejo, so bodisi zaposleni ali upokojeni.

Del krajanov dela v dolini. Tudi mladih je dosti. Osnovno šolo obiskujejo na Jesenicah, kamor jih zadnja leta vozi kombi. Vaščani in drugi so s prostovoljnimi delom in prispevki leta 1999 dogradili kapelico, ki stoji na začetku vasi.

V vasi ni trgovine in tudi gostilna je po nekaj letih prenehala z delom. Starejše hiše so v bregu, a vse na soncu, mlajše so se razširile tudi na bolj raven del vasi.

Okrog vasi so njive, polja, travniki. Maja pa vas obdaja vonj prelepih ključavnic kot narcisam, tem mlečno - vanilijevo belim cveticam pravijo domačini. Po

ključavnicah je Plavški Rovt tudi najbolj znan in pogost gost na razglednicah, koledarjih. Narcise ali ključavnice so del naravne dediščine, slovenska in svetovna redkost, lepota, ki žal izginja. Najbolj zgodaj se začnejo razcvetati prav na prisojnih delih Plavškega Rovta.

NEKOČ - ZAČETEK VASI (USTNI VIRI)

Ustni viri pravijo, da sodijo začetki Plavškega Rovta v 14. stoletje. Pri pripravi tega prispevka sem doslej ugotovila, da ga pisni vir prvič omenja v 16. stoletju.³

Jože Klinar, po domače Burjovčev, drugi najstarejši vaščan Plavškega Rovta (rojen 30. 9. 1914) je eden redkih, ki o ljudeh in dogodkih ve največ. Ustno izročilo pravi, da so se v 14. stoletju s Tirolskega sem po kazni priselili trije bratje: Martin, Šimen in Štefan. Pri treh najstarejših hišah oziroma kmetijah v vasi, kjer se je ohranil priimek Klinar, se še danes pravi: pri Martincu, pri Šimnovcu in pri Štefonu.

Ko so prišli, je bil tukaj gozd. Veliko iznajdljivosti so morali pokazati, da so iz celine naredili prostor za življenje in preživljanje. Tako pravi ena izmed razlag, da izhaja priimek KLINAR (najbolj razširjen v kraju, pogost pa tudi v občini Jesenice) iz »clinarjev« (ki so orali ledino, »clino«). Po drugi strani pa velja omeniti, da je v pisnih virih priimek Klinar v nemščini pisan tudi kot Clinar.

Ortenburški rudarski red iz leta 1381, ki govori o pravici do izkoriščanja virov v Savskih jamah, je eden od pisnih dokumentov, ki kažejo, da so na tem območju živeli že v 14. stoletju. Ena od domnev je, da so bili v Plavškem Rovtu naseljeni tisti, ki so delali tudi v Savskih jamah, druga pa je, da je Plavški Rovt povezan s fužino na Plavžu na Jesenicah. Pod Rožco so žgali apno in oglje, znana so območja apnenca, v vasi so bile kovačnice.⁴

Dragocen vir podatkov o življenju v tistih časih je obsežno delo Ivana Mohoriča v dveh knjigah Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, kjer je med drugim zapisano, da je bilo krčenje gozda in paša pogoj za preživetje. To so očitno delali tudi predniki v Plavškem Rovtu, saj so postavili hiše v breg, bolj ravne dele vasi pa namenili za njive in pašnike.

Prve tri hiše naj bi bile Martinčeva (Plavški Rovt 15) najvišje v vasi, pod njo je Šimnovčeva (Plavški Rovt 14) in pod njo Štefonova (Plavški Rovt 9). Levo in desno od teh hiš so bile njive, polja, nad hišami pa pašniki.

Sedanja Štefonova hiša je stara več kot tristo let, podobne starosti sta tudi ostali dve najstarejši, Martinčeva in Šimnovčeva. Zanimiva je struktura teh hiš, četudi so bile v preteklih stoletjih večkrat dograjevane. Ko stopiš skozi vhodna vrata, je na levi »hiša«, dnevni prostor s kmečko pečjo in kotom. Iz hiše je vhod v kamro. Na desni ali naravnost je kuhinja. Nekdaj so vse hiše imele tudi črno kuhinjo, danes je le še pri Burjovcu (Plavški Rovt 5) in pri Pogačarju (Plavški Rovt 6), ostale so predelane.

Burjovčeva hiša je stara kakšnih 200 let. Material zanjo so dobili v bližini, predvsem kamen in apno. V treh najstarejših hišah, pri Martincu, Šimnovcu, Štefonu

Burjovčeva domačija in hlev (Foto Rina Klinar)

Štefonova domačija z vrtom in »fržino« (Foto Rina Klinar)

Martinčev hlev (Foto Rina Klinar)

Martinčeva domačija (Foto Rina Klinar)

Šimnovčeva domačija (Foto Rina Klinar)

Rovta. Ob tej hiši je manjša zidana hiša, imenovana »fržina«, iz besede »fužina«. V spodnjem delu »fržine« so kovali. Zgrajena je bila med leti 1828 in 1868. ⁵

Pri ŠIMNOVCU – po Šimnu, enem izmed treh bratov, ki naj bi bili prvi naseljenci Plavškega Rovta. Doma hranijo tudi pisne dokumente iz 16. stoletja o planini nad Savskimi jamami. Pri hiši imajo edini prešo za vola, imeli pa so tudi kovačnico. Edini v vasi pa se sedanji lastnik Štefan Klinar ukvarja s kmetijstvom kot osnovnim poklicem.

Pri MARTINCU – po Martinu, enem izmed treh bratov, prvih naseljencev vasi. Tudi tu so imeli kovačnico.

Kot pravijo ustni viri, so v 17. stoletju pri Šimnovčevi žagi v potoku iskali zlato in ga nekaj tudi našli. Na začetku 19. stoletja so prišli v vas tudi Napoleonovi vojaki, ki so pobrali živino. Ko je eden izmed kmetov vprašal, koliko bodo plačali, mu je neki vojak prislonil sabljo na vrat.

V 19. stoletju je bil eden izmed vaščanov, rojen pri Šimnovcu, zelo učen. Imel je osem gimnazij. Bil je eden redkih, ki je znal brati in pisati in je bil oficir na Dunaju. Bil je prapraded sedanjega lastnika Štefonove kmetije in prapraperaded sedanjega lastnika Šimnovčeve kmetije.

Po prvi svetovni vojni so bili le štirje vaščani zaposleni v dolini, dva na železnici in dva v Kranjski industrijski družbi.

pa tudi pri Pogačarju in Burjovcu so stene debele meter.

Domača imena so se pri hišah še ohranila. Zanimive so razlage, od kod izvirajo ta imena.

Pri ŠTRUKLU – ker so radi jedli štruklje. Prvotna hiša je bila izven vasi, sedanja je tu od leta 1900.

Pri DOLINARJU - hiša stoji na dolini, ravnem delu vasi (sedaj je tam prenovljena hiša). Na prelomu 19. in 20. stoletja je bila tam do prve svetovne vojne gostilna. V prenovljeni hiši je nekaj let delovala gostilna oziroma bife tudi na prelomu 20. in 21. stoletja.

Pri BURJOVCU – predniki so se ukvarjali s tovorjenjem soli iz Trsta. Prenašali so jo v žakljih. Od tu so jo nosili čez Rožco v Avstrijo. Tam, kamor so hodili po sol, je pihala burja.

Pri ŠTEFONU – po Štefanu, enem izmed treh bratov, ki naj bi bili prvi naseljenci Plavškega

PISNI VIRI

Najstarejši pisni vir, na katerega sem naletela pri iskanju podatkov o prvi omembi vasi, je zapis zaslišanja Stopistrana, 22-letnega vodja sekte, ki se je imenovala Skakači oziroma Mučeniki (martrarji), pred deželnim vicedomom za Kranjsko v Ljubljani 11. marca leta 1585. Takole je zapisano: »Na zaslišanju so spraševali tudi samega Stopistrana. Vprašali so ga, ali je zapovedal, da se mora v Plavškem rovtu zgraditi cerkev z dvema oltarjema, kjer naj bi se na enem darovalo sina, na drugem pa srednje dobra volna.«⁶

V Kosovem Gradivu za historično topografijo Slovenije za Kranjsko do leta 1500 niti Planina niti Plavški Rovt nista omenjena, so pa omenjeni: Gereut, Gerut, Grewt kot Rovte, Rovt,⁷ Burbovm,⁸ Rovti nad Koroško Belo (kot Gereuth ob Velach).⁹

O življenju na tem delu pod Golico je veliko zapisano v že omenjenih knjigah Ivana Mohoriča Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem. Od tam povzemam tudi nekaj naslednjih odstavkov.¹⁰

Ob izviru Save Dolinke je bila v 14. stoletju belopeška zemljiška oblast, kamor so sodili: del Koroške, del proti Bovcu, Triglav, Krma. Segala je do Završnice in Most ter do meja blejskega gospostva. Rudarska in fužinska dejavnost, ki se je razvila v Planini pod Golico, na Jesenicah, na Savi, na Plavžu in v Mojstrani, je spadala pod belopeško gospostvo, ki je pripadalo Ortenburžanom, nato celjskim grofom, leta 1456 pa prišla pod oblast Habsburžanov. Fevdne gosposke so imele interes, da na svojem območju naselijo čim več podložnikov, poljedelcev, živinorejcev in obrtnikov, da bi razširili površine obdelovalne zemlje, ustanovili nova naselja, odprli v gozdnih jasadah rovtne in laze, da bi imeli od njih čim več koristi. Zato so naseljevali podložnike s Koroškega in Tirolskega v kraje, kjer so bili strmjeno naseljeni Slovenci. Tujci, ki so prišli na Gorenjsko v 14. stoletju, so s seboj prinesli tudi znanje o taljenju rud. Položaj fužinarjev je bil ponekod zelo ugoden. Najobsežnejše so bile svoboščine, ki jih je podelil ortenburški grof Friderik naselju rudarjev in fužinarjev v Planini pod Golico 24. avgusta 1381. To je prva kodifikacija rudarskega prava na slovenskih tleh. Ta red je veljal do leta 1517, ko ga je nadomestil Maksimilijanov splošni rudarski red.

V Planini so odkrili v gorovju rudišče jeklenca, okrog katerega so se hitro nastanili rudarji in topilci rud. Iz gozdov naokrog so črpali jamski les in drva za pripravljanje oglja za plavže. Nad gozdovi so bile planine za pašo živine fužinarjev. Prve fužine so bile v Planini pod Golico, kasneje pa v savski dolini, na Savi, Javorniku, v Mojstrani in na Plavžu na Jesenicah. Tako lahko domnevamo, da je bil Plavški Rovt povezan tako s fužinami na Planini kot na Plavžu na Jesenicah. Fužinarji na Planini so talili rudo ob 1381 do 1530. V začetku 16. stoletja so se v Planino doselili tudi Bucelleniji, ki so zaprosili, če smejo preseliti obrate v dolino, v bližino reke Save. Leta 1538 so dobili dovoljenje in na Savi na Jesenicah je bila med leti 1538 in 1544 zgrajena prva breščanska peč. Bucelleni je drugo peč zgradil na Javorniku in tretjo na Plavžu na Jesenicah. V Planini je ostala samo stara talilna peč. Peč na Plavžu je imela po podatkih iz leta 1581 dve kladivi z zmogljivostjo 600 centov. To fužino so leta 1774 zaradi pomanjkanja drv zaprli in je niso več obnovili.

V pisnih virih je omenjeno, da je dobil »leta 1670 Janez Locatelli, ki je bil tudi solastnik fužine na Plavžu, rudno jamo Za Kamnikom v rovtah«. Eno izmed rudišč je bilo tudi v Klinarjevem rovtu na Jezercih.¹¹

Iz seznama delavcev leta 1769 je razvidno, da so bili med njimi tudi priimki: Klinar, Razinger, Žerjav, Štrukelj, Šimnovec, Čop, Zakamenk.¹² Te priimke najdemo kasneje v pisnih virih in so še danes priimki oziroma domača imena v Plavškem Rovtu.

Janez Vajkard Valvasor je v tretji knjigi Slave vojvodine Kranjske opisal, kako so s hribov nad Plavžem (Plavški Rovt pa je nad Plavžem nad Jesenicami) spravljali les v dolino:

»Pozimi spravljajo les z visokih gora v dolino po postavljenih drčah, ki se kranjsko imenuje »rische«. Te napravijo iz dolgih jelk ali smrek, ki jih položijo od najvišjega hriba navzdol preko skal in grabnov enako kot mostove ali brvi. Drevesa položijo tudi na robove vsake stranice in potem se ti mostovi imenujejo »rishe«. Pozimi polijejo takšne velikanske mostove z vodo, tako da se naredi bleščeča ledena ploskev, ki je zrcalno gladka. Spodaj, kjer se konča »rischa«, pritrdijo močan in debel železen križ, ki ima izredno ostro rezilo. Potem pa lesene klade, nasekane na dolžino 3 ali 4 čevlje, spustijo po »rischi« navzol proti križu (kar je posebno prijetno opazovati). Ko zadenejo križ, se vsak kos razleti na štiri dele, tako da ga ni potrebno kasneje razcepiti, pa še drvarjem se prihrani veliko truda. Brez te naprave ne bi bilo mogoče s takšnega hriba in preko vseh grabnov in sotesk spraviti lesa v dolino.«¹³

JOŽEFINSKI VOJAŠKI ZEMLJEVID IN FRANCISCEJSKI KATASTER

Eden izmed javno dostopnih virov, ki omenja Plavški Rovt, je obsežno delo Slovenija na vojaškem zemljevidu. Vsebuje gradivo, ki je v strokovnih krogih bolj znano kot Jožefinski vojaški zemljevid. Marija Terezija je namreč leta 1763 ukazala vojaško topografsko izmero ozemlja monarhije. Zemljevid ima 4685 sekcij. Narisan je v merilu 1:28.000, narejen v dveh kopijah v barvni izvedbi. Ta zemljevid je bil dolgo časa strogo varovana vojaška tajnost. Šele kasneje so dovolili vpogled izbrancem. Jožefinski vojaški zemljevid je postal podlaga za franciscejske izmere ali kataster, ki je drugi pisni vir podatkov o Plavškem Rovtu.

Zanimivo je, da so izdelovalci Jožefinskega vojaškega zemljevida imeli navodilo, da so imena hribov, dolin in voda napisali v deželnem jeziku. Tako je Jožefinski zemljevid prvi zemljevid, na katerem je narisano celotno ozemlje današnje Slovenije.

Na tej podlagi so potem izdelali davčni register. V knjigi Slovenija na vojaškem zemljevidu so omenjena naselja Planina pod Golico, Jeseniški Rovt, Plavški Rovt in Hrušica tudi z nemškimi imeni: Planina pod Golico - Bach, Jeseniški Rovt - Aslinger Greith, Plavški Rovt - Birnbaumes Greith, Hrušica - Birnbaum.¹⁴ V nemščini pomeni Gereut rovt, laz, krčevina.

Plavški Rovt v Franciscejskem katastru (ARS)

V Jožefinskem vojaškem zemljevidu oziroma spremnem besedilu je med drugim zapisano, da je potok Jesenica širok »2 - 3 sežnje, ima kamnito dno.« »Deželna cesta je do 3 sežnje široka, trdna in za težke vozove vedno prevozna, skoraj povsod so dobri mostovi, ostale vaške poti so zelo ozke, strme in prevozne le z enovprežnimi, lahкими vozovi.«¹⁵ Vasi na severni strani obvladujejo visoke planine, gozdovi so večinoma visoki, pomešani z grmovjem. Kot opomba je napisano, da je pol ure od vasi Planina pod Golico v hribu ob potoku Jesenica bogat rudnik železa.¹⁶ (6000 korakov je pomenilo eno uro hoje).

Jožefinski kataster¹⁷ je bil izdelan v skladu s patentom o regulaciji zemljiškega davka, ki ga je izdal cesar Jožef I. 20. 4. 1785. Zajeli so vse zemljiške parcele, hiše pa so le popisali. Ta operat je bil izdelan februarja 1789. Tako je na zemljevidu iz let 1784 - 1790 narisano, da je bilo v Plavškem Rovtu osem hiš, pet na eni strani ceste (Martinčeva, Šimnovčeva, Štefonova, Burjovčeva, Smolejeva), tri na drugi (Pogačarjeva, Štefelinova, Kajžarjeva). Na vsaki strani proti vzhodu in zahodu od hiš so travniki in njive. Omenjeni so Jela, Kogel, Kamnjek, imena, ki so še danes v rabi.

Jožefinski zemljevid je podlaga za franciscejski kataster (1823-1869). Franciscejski kataster je uraden popis zemljišč, imenovan po avstrijskem cesarju Francu I. Le-ta je s posebnim patentom 23. 12. 1817 odredil izmero vseh zemljišč, izdelavo katastrskih načrtov in ocenitev donosa zemljišč z izdelavo enotnih meril

za odmero zemljiškega davka. Za izdelavo franciscejskega katastra so posebni geometri prehodili ozemlje monarhije. To delo so opravljali predvsem Čehi, trajalo pa je tri leta. Slovensko narodnostno ozemlje je bilo izmerjeno v letih 1823-1826. Merska enota je bila dunajska klafta, merilo pa 1:2880. Za vsako katastrsko občino je bil izdelan katastrski operat, sestavljen iz pisnega in grafičnega dela. Na franciscejskem katastru so temeljili naslednji katastrski operati v drugi polovici 19. stoletja, med drugim tudi reambulančni kataster (1867-1869). Na Kranjskem je bil reambulančni kataster izdelan v slovenskem in nemškem jeziku za tiste občine, kjer so to zahtevali predstavniki občin. Franciscejski katastrski operat za celotno slovensko ozemlje ni ohranjen v celoti,¹⁸ je pa ohranjen del za Plavški Rovt.

Gradivo, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije in ga tu z njihovim dovoljenjem objavljam, obsega tako nemško (starejšo 1826) kot slovensko (mlajšo 1868) verzijo.

Na začetku mape Franciscejski kataster STAREJŠI DEL-1826 je zemljevid št. 3 občine Planina, po nemško Gemeinde (občina) Alpen (Planina), ki je bila del Ilirske province in ljubljanskega okraja, davčni okraj Bela peč (Weissenfels).

Plavški Rovt je zapisan kot Geraeuth. V vasi je bilo 12 hiš: Martinčeva, Šimnovčeva, Štefonova, Smolejeva, Burjovčeva, Pogačarjeva, Kajžarjeva, Štefelinova, Joklova, Gromčeva, Veršanova in Štruklova. Del hiš (rdeče) je bil zidan, ostalo (rumeno, hiše, hlevi) je bilo leseno. Dve hiši Košič in Zakamnik sta bili izven vasi na nadmorski višini več kot 1.000 m.

Franciscejski oziroma reambulančni kataster MLAJŠI DEL - 1868, zemljevid občine Planina kot dela Kronovine Kranjsko, okraj Radoljca, davkarija Kranjska Gora, poprejšnji okrog Ljubljana. Tedaj je Plavški Rovt zapisan kot Plavžkirovrt.

Vaška kapela (Foto Rina Klinar)

Večina hiš in hlevov je bila zidanih. Vas je obhodil zemljomerec Ignac Preiss, izmeril pa adjunkt Janez Jelinek.

Zanimiva so poimenovanja delov vasi, ki so še živa: Za privazam, Pod poljam, Snožet, Kladje, Kogel(j), Kokošič, Zakamnik, Les, Kozjek.¹⁹

V Arhivu Republike Slovenije je tudi abecedno kazalo občine Planina iz leta 1868, ki vsebuje 77 hišnih števil, med njimi v Plavškem Rovtu:

- 53 Rasinger, vulgo Štrukel
- 54 Žerjoun - Zakamnik Anton
- 55 Čop Mihall - Štefon
- 56 Klinar Matija – Martinc
- 57 Klinar Andrej - Šimnovc
- 58 bajtar
- 59 Janša Tine, Gromč
- 60 bajtar
- 61 Rasinger Lenard, Štefelin
- 62 Moertel Matevž, Kajžar
- 63 Rasinger Janez, Pogačar
- 64 Klinar Matevž, Smolej
- 65 Klinar Janez, Burjovc
- 66 Primožič Jože, Veršan
- 67 Ni podatka
- 68 Jeklič Jur, Sivc
- 69 Polka Tine, Polka

Jože Klinar – Burjovc (Foto Rina Klinar)

Poroka Antona Klinarja in Ivane Avsenik leta 1927 (Arhiv Rine Klinar)

Drugi pisni vir, ki ga hranijo v jeseniškem župnišču, je knjiga Status Animarum, kjer so zapisani podatki o vaščanih Plavškega Rovta, rojstvih, smrtih, porokah. Plavški Rovt je sodil pod jeseniško faro, saj je fara v Planini pod Golici šele od leta 1899. Nekaj podatkov iz župnijskih knjig:

Plavški Rovt 51, po domače Kokošič, Helena Klinar, poročena Rabič leta 1824,
Plavški Rovt 52, po domače Dolinar, Mihael Čop, rojen leta 1844,
Plavški Rovt 53, po domače Štrukel, Janez Urbas, rojen leta 1865,
Plavški Rovt 54, po domače Zakamnik, Jakob Žerjav, rojen leta 1846,
Plavški Rovt 55, po domače Štefon, Andrej Klinar, rojen leta 1867,
Plavški Rovt 56, po domače Martinc, Marija Klinar, rojena leta 1827,
Plavški Rovt 57, po domače Šimnovc, Lorenc Klinar, rojen leta 1860,
Plavški Rovt 59, po domače Gromč, Janez Razinger, rojen leta 1896,
Plavški Rovt 60, po domače Jokelj, Jakob Čop, rojen leta 1853,
Plavški Rovt 61, po domače Štefelin, Lenard Razingar, rojen leta 1834,
Plavški Rovt 62, po domače Kajžar, Janez Razingar, rojen leta 1846,
Plavški Rovt 63, po domače Pogačar, Janez Razinger, rojen leta 1847,
Plavški Rovt 64, po domače Smolej, Pavel Klinar, rojen leta 1866,
Plavški Rovt 65, po domače Burjovc, Janez Klinar, rojen leta 1826,
Plavški Rovt 66, po domače Veršan, Janez Urbas, rojen leta 1865.²⁰

Eden izmed pisnih dokumentov, ki tudi omenja Plavški Rovt, ima datum 16. november 1896 in je v nemščini opisana meja vasi. Podpisanih je 14 vaščanov: Johan Rasinger, Blaž Klinar, Jakob Žerjav, Johan Urbas, Mate(u)š Klinar, Jakop Čop, Andrej Klinar, Lorenc Klinar, Johan Razinger, Lenard Razinger, Helena Rabič in še dva nečitljiva podpisa. Na koncu je zapisano »Plavžki rot - Hohenthal«.²¹

PREBIVALSTVO 1869–2002 ²²

Do sredine 18. stoletja so znane le ocene števila prebivalstva v Sloveniji. Prvi moderni popis prebivalstva je bil leta 1857. Sredi 19. stoletja je na ozemlju današnje Slovenije živelo milijon ljudi. Podatki za Plavški Rovt so iz drugega popisa leta 1869.

Največ prebivalcev je bilo leta 1931, v 133 letih pa se je število prebivalcev povečalo za 79%.

1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002
48	45	77	71	48	100	85	85	76	66	80	83	86

Podatke o prebivalcih hrani tudi Zgodovinski inštitut Milka Kosa kot del SAZU. V imeniku krajev vojvodine Kranjske iz leta 1874 je zapisano, da je imela občina Alpen (Planina), katere del je bil tudi Plavški Rovt, 77 hiš in 388 prebivalcev. ²³ V Obširnem imeniku krajev na Kranjskem, izdanem leta 1884 na Dunaju, je na strani 100 zapisano, da je bilo v Hohenthalu (Rovte) 12 hiš, 25 moških in 20 žensk, skupaj 45. ²⁴

Razglednica iz okoli leta 1900
(Arhiv GM Jesenice)

DANES

PRIIMKI V VASI

V 26 hišah (skupaj je 27 hiš, ena med njimi je počitniška hišica) živi 33 družin. Priimki, ki so danes v Plavškem Rovtu, so raznoliki. Najpogostejši je priimek KLINAR. Med 33 družinami se tako pišejo v 14-tih (42%), ki živijo v 10 hišah. Drugi najpogostejši je RAZINGER, zatem ROBIČ, VESEK, GRIČAR (vsaka po dve družini), po ena družina pa ima priimek: ČOP, JELENIČ, MILJAK, RAZINGAR, VILMAN, VERDIKON, ŽERJAV, RAVNIK, JERAM.

V vasi je 20 stacionarnih telefonskih priključkov in še deset javno objavljenih GSM števil. Med 30 številkami se štirinajstkrat pojavlja priimek Klinar.

Pri posameznih hišah se še danes uporabljajo domača imena:

Plavški Rovt 1, pri Štruklu,

Plavški Rovt 3, na Dolini,

Plavški Rovt 5, pri Burjovcu,

Plavški Rovt 6, pri Pogačarju,

Plavški Rovt 7, pri Zakamniku, nova hiša v vasi,

Plavški Rovt 7a, na mestu stare hiše (pri Smoleju) je nova hiša,

Plavški Rovt 8, fržina (fužina, kovačnica), pri Štefonu,

Plavški Rovt 9, pri Štefonu,

Plavški Rovt 10, pri Gromču,

Plavški Rovt 11, na mestu stare hiše pri Joklu stoji nova hiša,

Plavški Rovt 12, pri Kajžarju,

Plavški Rovt 13, pri Štefelinu,

Plavški Rovt 14, pri Šimnovcu,

Plavški Rovt 15, pri Martincu,

Plavški Rovt 16, pri Zakamniku (»starejša« hiša nad vasjo).

Poleg tega je v vasi še 11 novogradenj oziroma novejših hiš, ki so jih zgradili pretežno potomci iz prej omenjenih hiš, ter ena počitniška hišica.

POIMENOVANJE VASI

Današnji Plavški Rovt se je skozi zgodovino različno imenoval. V knjigi Slovenija na vojaškem zemljevidu ga najdemo pod imenom Birnbaumes Greith (1763), v Franciscejskem katastru leta (1826) kot GERAEUTH, leta 1868 je bil zapisan PLAVŽKIROVT, leta 1896 je bil HOHENTHAL oz. Plavžki rot. Kasneje, na prelomu 19. in 20. stoletja in med drugo svetovno vojno, se je imenoval tudi Hohental (med drugo svetovno vojno).

NAMESTO ZAKLJUČKA

Lepota te sončne vasi, kjer sonce od jutra do večera sije skoraj na vse hiše, zanimiv rastlinski in živalski svet, tako domače živali kot tudi zajci, ježi, srne, lisice, predvsem pa zanimivi ljudje, ki so se stoletja obdržali pod Rožco in Golico, so bili izziv, da sem se lotila odstiranja preteklosti te vasi. Ne nazadnje, tu so se rojevali, živeli in umirali predniki mojega moža in hčera in želim, da bi zapisano spodbudilo še koga, da se loti raziskovanja pisnih virov o preteklosti Plavškega Rovta, saj doslej o tem skoraj ni zapiskov. Veliko dragocenega gradiva so v preteklih desetletjih zavrgli, morda pa se še kje najde kaj zanimivega in prav vesela bom, če bo ta prispevek dobil nadaljevanje in dopolnitve.

Hvala kolegom iz Gornjesavskega muzeja, delavcem Arhiva RS Slovenije in sodelavkam Zgodovinskega inštituta Milka Kosa pri SAZU-ju. Hvala Andreju Černetu, Jožetu Milčinoviču, Marku Mugerliju, Juretu Sinobadu ter Martinčevim, Šimnovčevim za fotografije. Hvala tudi Jožetu Klinarju, stricu Burjovcu, kot mu pravimo, za dragocene spomine, saj je prav gotovo zadnji živi vir ustnega izročila v vasi, neizčrpen vir spominov in pričevanj o ljudeh in dogodkih. Je človek, ki pri devetdesetih letih vsako jutro vstaja ob pol petih, gre v hlev, dan preživi na polju, travnikih, pri delu na kmetiji in zvečer ne pozabi na poročila na televiziji in časopis, pozimi kuha odlično žganje in za vsakogar najde prijazno besedo.

LITERATURA, VIRI:

- Arhiv Republike Slovenije. Franciscejski kataster, Planina pod Golico/04.
- Grenzbeschreibung, Alpen und Hohenthal, 21. oktober 1896, Arhiv RS
- Enciklopedija Slovenije, 3. in 4. zvezek. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989.
- Imenik krajev vojvodine Kranjske. Ljubljana: 1874.
- Krajevni leksikon Slovenije, Orožen-Adamič, Perko, Kladnik. Ljubljana: DZS, 1995.
- Krajevni leksikon dravske banovine. Ljubljana: 1937.
- Konobelj, Tone. Javorniški Rovt. Jesenice: Občina Jesenice, 2004.
- Kos, Milko. Gradivo za historično topografijo Slovenije za Kranjsko do leta 1500. Ljubljana: Inštitut za občo in narodno zgodovino, SAZU, 1975.
- Mohorič, Ivan. Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969.
- NŠAL, Zgodovinski zapiski, Pokorn, Fascikel 36. Zgodovinske črtice o Jesenicah.
- Obširni imenik krajev na Kranjskem. Dunaj: 1884.
- Pripoved Jožeta Klinarja – Burjovca.
- Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787, Opisi, 4. zvezek. ZRC SAZU in Arhiv Republike Slovenije. Ljubljana: 1998.
- Torkar Tahir Zdenka. Planina pod Golico. Jesenice: Občina Jesenice, 2003.
- Status Animarum, Župnijski urad Jesenice, Hrušica, Plavški Rovt, rokopis.
- Valvasor, J. V.: SLAVA VOJVODINE KRANJSKE, 3. KNJIGA, nemški izvod (prevod iz nemščine Marko Mugerli).
- Fotografije oz. zemljevidi: Slovenija na vojaškem zemljevidu, Turistična karta mesta Jesenic z okolico, razglednica gostilne, fotografije hiš.

OPOMBE

- 1 Nemški opis določitve meje Plavškega Rovta. Grenzbeschreibung, Alpen und Hohenthal, 21. oktober 1896, Arhiv RS.
- 2 Krajevni leksikon dravske banovine: 1937, stran 538.
- 3 Fužinarstvo je bila do 19. stoletja gospodarska dejavnost pridobivanja in predelovanja kovin, predvsem železa v polizdelke in končne izdelke in se je razvijalo v štirih stopnjah. Fužina Plavž je bila na območju v bližini sedanje jeseniške bolnišnice na desni strani potoka Jesenica. Območju na levi strani tega potoka, tam kjer je sedaj Dom dr. Franceta Bergelja, pa se je reklo Pisarje, domnevno po pisarnah oziroma upravnem delu fužine.
- 4 NŠAL, Pokorn: Fascikel 36, Zgodovinske črtice o Jesenicah.
- 5 Glejte fotografije iz franciscejskega katastra, Arhiv RS.
- 6 NŠAL, Pokorn: Fascikel 36, Zgodovinske črtice o Jesenicah.
- 7 Kos: 1975, stran 820.
- 8 Ibidem, stran 807.
- 9 Ibidem, stran 527, za kasnejše obdobje pa gradivo ni zbrano v taki obliki kot do leta 1500.
- 10 Mohorič: 1969, strani 31-93.
- 11 Ibidem, stran 90.
- 12 Ibidem, stran 89.
- 13 Valvasor je bil ob obiskovanju Kranjske tudi na Plavžu na Jesenicah in je v tretji knjigi Slave vojvodine Kranjske (v nemščini) opisal, kako so s hribov nad Plavžem spravljali les v dolino. Prevod iz nemščine mi je ljubeznivo sporočil Marko Mugerli. Valvasor: 3. knjiga, strani 390-392.
- 14 Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787: 1998, strani 24-25, zemljevid, Sekcija 128.
- 15 Ibidem.
- 16 Enciklopedija Slovenije, 3. zvezek: 1989, strani 137-138.
- 17 Enciklopedija Slovenije, 4. zvezek: 1989, strani 314-315.
- 18 Franciscejski kataster, Arhiv RS.
- 19 Status Animarum, Župnijski urad Jesenice, Hrušica, Plavški Rovt, rokopis.
- 20 Grenzbeschreibung, Alpen und Hohenthal, 21. oktober 1896, Arhiv RS.
- 21 Krajevni leksikon Slovenije: 1995, strani 550-551.
- 22 Imenik krajev vojvodine Kranjske: 1874, stran 67.
- 23 Obširni imenik krajev na Kranjskem: 1884, stran 100.

ZUSAMMENFASSUNG

Plavški Rovt ist ein »sonniges« Dorf 750 bis 790m über dem Meeresspiegel, 3km über Jesenice liegend, bekannt vor allem wegen der Narzissen oder »ključavnice«, wie sie hier heißen. Es ist eines der drei Dörfer der Ortsgemeinschaft Planina pod Golico in der Gemeinde Jesenice. Das Dorf ist mit Wiesen und Feldern umgeben, die Dorfanlage (außer der neuen Häusern) hat sich in den vergangenen Jahrhunderten nicht stark verändert. Mündlichen Überlieferungen zufolge sollte der Anfang von Plavški Rovt ins 14. Jahrhundert zurückreichen, als drei Brüder aus Tyrol strafweise ins Dorf kamen. Sie waren Martin, Šimen und Štefan. Bei den drei ältesten Häusern bzw. Bauernhöfen im Dorf, wo der Familienname Klinar erhalten ist, die bezeichnet man heute noch bei Martinc, Šimnovc und Štefon. In den Schriftquellen wird Plavški Rovt im 16. Jahrhundert erwähnt. Es ist ein Verhörbericht von dem Landesviztum für das Gebiet Kranjsko in Ljubljana am 11. März 1585.

Berg- und Eisenhüttungstätigkeit, die sich im 14. Jahrhundert in Planina pod Golico entwickelte, im 16. Jahrhundert aber in Sava und Plavž in Jesenice, gab auch Plavški Rovt einen besonderen Stellenwert, denn so wie die Anlagen als auch die Namen zeugen von Eisenverhüttungs- und Holzkohlengewinnungstätigkeit. Es ist zu vermuten, dass Plavški Rovt mit Hammerwerken in Planina als auch in Plavž in Jesenice in Verbindung stand.

Plavški Rovt ist im Buch »Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763 – 1787 (Slowenien auf der Militärkarte) erwähnt, interessante Datenangaben sind auch im Fran - Josef Kataster aus dem 19. Jahrhundert zu finden.

In den Jahren von 1784 – 1790 gab es in Plavški Rovt 8 Häuser, in den Jahren von 1823 – 1926 12 Häuser, nach den Daten aus 1868 gab es 17 Hausnummern, seit dem Jahr 2004 gibt es 26 Wohnhäuser und ein Wochenendhaus.

Nach der Volkszählung im Jahr 1869 lebte im Dorf 48 Menschen, nach der Volkszählung im Jahr 2002 aber 86 Menschen.

Der häufigste Familienname des Dorfes ist heute KLINAR. Unter 33 Familien tragen 14 Familien diesen Namen.

Das heutige Plavški Rovt wurde in der Vergangenheit unter verschiedenen Namen bekannt: »Birbbaumes Greith« (1763), im Fran-Josef Kataster findet man den Namen »Geraeuth« (1826), auf den Karten im Jahr 1868 steht »Plavžki rovt«, 1896 ist der Name »Hohenthal« bzw. »Plavžki rot« zu finden. Später, auch in der Zeitwende des 19. Jahrhunderts und 20. Jahrhunderts und bis zum Ersten Weltkrieg und auch im Zweiten Weltkrieg war der Name des Dorfes »Hohental«.

DOBRO JIH JE PLAČAL

»Z Jesenic se nam poroča: Dva učena gospodeka hotela sta se z nekim tukajšnjim Rovtarjem prav originalno pošaliti. Pošljeta mu te dni vsak po eno razglednico s prav grdim kosmatim parkeljnom s prav neslanimi komentarji. Dotični Rovtar, ki je vedel od kod parkeljna prihajata, vrnil ju je nemudoma nazaj in pristavil zraven: »Vašo fotografijo gospod, katero ste mi poslali na ogled, Vam hvaležno vračam. Res, prav dobro ste zadeti. Čestitam.«

(Od leta 1904 do 1909 sta časnika Slovenec in Slovenski narod objavljala zanimive članke iz tedanjega življenja. Slovenec je bil časnik katoliške narodne stranke, Slovenski narod pa liberalne stranke, tako da sta si bila stalno v laseh. Nekateri članki so prav zabavni.)

Natalija Štular

OBRT NA JESENICAH JESENIŠKI FRIZERJI (1920 – 1940)

Že od srednjega veka so Jesenice znane po železarstvu, malokdo pa ve, da so bile zlasti v času med obema vojnama mesto, kjer je zaradi naraščajočega števila prebivalstva močno cvetela tudi obrtniška dejavnost¹. Prebivalstvo, ki se je priseljevalo na Jesenice in se tu za stalno naselilo, je želelo zadovoljiti svoje osnovne potrebe po prehrani, obleki, obutvi in nenazadnje tudi po lepoti. Želelo je slediti modnim smernicam 20-ih. in 30-ih let 20. stoletja v takratni kraljevini Jugoslaviji, ki so v primerjavi z evropskimi prestolnicami (Pariz, Rim, Dunaj...) prihajale k nam s precejšnjo zamudo.

Med obrtnimi dejavnostmi medvojnega časa so prevladovale predvsem trgovske, rokodelske in gradbene obrti. Po podatkih »*Osnovnega registra trgovinskih in drugih obratov vezanih na pooblastilo*«, ki ga hrani Upravna enota Jesenice, sem tako za obdobje od 1920 do 1940 naštel kar 150 prijavljenih obrtnikov. Njihova strukturna dejavnost je bila zelo pestra, od hotelskih storitev, trgovskih, pekarskih, čevljarskih, krojaških, žagarskih, slaščičarskih in drugih. Zato tudi ni čudno, da so že leta 1905 Jeseničani začeli razmišljati o ustanovitvi svoje obrtne šole. Številčnost obrtnikov je narekovala tudi potrebo po ustanovitvi lastne obrtniške organizacije, ki bi ščitila obrtniške interese ter skrbela za »*složno skupno delo in napredek*«² svojih članov tako na gospodarskem kot na kulturnem polju.

Leta 1920 so se obrtniki združili v prostovoljnem Obrtniškem društvu, katerega prvi predsednik je bil krojaški mojster Ivan Gogala. Društvo je bilo zelo aktivno. Prirejalo je strokovne tečaje, poučne, davčne in druge sestanke, razstave, skrbelo za vdove onemoglih obrtnikov in za nabavo učil revnim otrokom. Zavzelo se je za ustanovitev obrtne šole in je pogosto posredovalo v raznih obrtniških sporih. Med osnovnimi nalogami društva je bilo tudi »*gojiti družabnost med gorenjskimi obrtniki in buditi slovensko zavest*«, zato so prirejali izlete v domače kraje in v tujino, shode, plese v maskah, obrtniške taborove, ... O enem izmed taborov na Jesenicah poroča Obrtni vestnik³ iz leta 1930. Pravi, da so se zbrali obrtniki širše Dravske banovine in Hrvaške k »*veličastni manifestaciji obrtniške stanovske zavednosti, ponosa in volje za skupno delo in za napredek obrtnega stanu*«. ⁴ Na slovesnostih, ki so trajale tri dni, so poleg poslanic kralju, predsedniku vlade in ministru za trgovino in obrt v Beogradu obravnavali tudi nov obrtni zakon, ki je izšel istega leta. Razvili so nov

prapor in podelili častne diplome zaslužnim članom. Tabor se je zaključil z veselico, ogledom tovarn KID in izletom v Vintgar in na Bled.

Poleg obrtnih društev so v Sloveniji v 20-ih letih delovale še razne obrtne zadruge in združenja obrtnikov. »Kdor izvršuje v okraju obrtne zadruge obrt, ki ga obsega dotična zadruga, je potemtakem že član te zadruge, kakor hitro nastopi obrt. Prav tako je pomožni delavec zadružni pripadnik, kakor hitro stopi pri zadružnem članu v delo.«⁵ Jesenice so bile sprva pod okriljem obrtne zadruge za radovljiški okraj, ki je bila ustanovljena 29.2.1920 iz razširjene blejske zadruge in je združevala vse obrtnike političnega okraja Radovljica. V njej je bilo zastopanih šest odbornikov s sedežem v občini Bled, po tri v občinah Jesenice in Radovljica, po dva v občinah Bohinjska Bela, Gorje, Bohinjska Bistrica, Srednja vas, Dovje, Kranjska Gora, Lesce, Ljubno, Kropa, Begunje, Mošnje, Breznica in Koroška Bela. Vsaka občina je volila še po dva namestnika. Odborniki za Jesenice so bili: Wergles Matevž - mesar, Lazar Filip - mizar in Smajdek Franc - ključavničar. Njihovi namestniki pa: Čufer Anton - mizar in Konc Ignac – sedlar.

Leta 1929 je veliki župan ljubljanske oblasti odobril pravila novoustanavljajoče Kolektivne obrtne zadruge za sodni okraj Kranjska Gora s sedežem na Jesenicah. Ustanovni občni zbor je potekal v nedeljo 24. 3. v prostorih gostilne »Pri Mesarju«. Odprl ga je predsednik Drago Višnar in poudaril, da ima največ zaslug za ustanovitev te zadruge g. Ivan Gogala, ki je bil imenovan za častnega člana zadruge. Prva redna seja je bila že 14. maja 1929. Na njej so izvolili tajnika Joška Čopa, pekovskega mojstra na Jesenicah, blagajnika Ladislava Škrinjarja z Javornika in sestavili načrt delovanja zadruge. Določili so tudi datum prve pomagalske preizkušnje.⁶

MOJSTER JE, KI ZNA IN VE, POMOČNIK, KI ŽE NEKAJ VE, VAJENEC PA VSAK DO SODNEGA DNE.

Pomembna zahteva obrtnih organizacij je bila dobra vzgoja obrtnega naraščaja. Zato je ljubljanska Zveza obrtnih zadrug predlagala vsem zadrugam, naj izdelajo predloge o ustrezni šolski izobrazbi, ki je potrebna za določeno obrtno stroko. Zadruge so se temu pozivu dobro odzvale in večina jih je predlagala dovršeno osnovno šolo. Vendar so bile te zelo različne, ker so imele različno število razredov. Ker pa ni bilo upanja, da bi oblasti obrtnim zadrugam dovolile določiti primerno šolsko predizobrazbo vajencev, so zadruge same začele priporočati, da se v podeželskih krajih, kjer so osnovne šole z manj kot štirimi razredi, vpeljejo sprejemni izpiti na obrtno-nadaljevalnih šolah v navzočnosti nekaterih članov zadružnega načelstva in da se v večjih krajih, kjer so šest do osem razredne osnovne šole in meščanske šole, sprejema izključno take vajence v pouk, ki imajo zadostno šolsko predizobrazbo za dotično obrt (najmanj pet do šest razredov osnovne šole z dobrim uspehom).⁷ Osnovna šola vajenca je veljala za predpogoj njegovega uspeha v delavnici.

Delavnica je veljala za strokovno šolo, kjer je bil učitelj mojster. Mojstri so bili kovači vajenčeve usode, zato so jih vajenci morali spoštovati. Glavna načela vajenčevega dela:

1. delo po risbah - ne samo stavbenik, arhitekt, mizar, ključavničar in drugi, temveč tudi šivilja, brivec in dimnikar delajo po načrtih. Čemu brivec? Modne liste mora imeti in po njih oblikovati frizure... sploh le delavec, ki mu načrti ne delajo nikakršnih težav, je kvalificiran in sposoben za napredek.
2. stroj naj izkorišča za kvalitativno in kvantitativno najpopolnejše delo, da bo premagal konkurenco... Moderna tehnika človeku nudi popolno jakost in silo, a vse te lastnosti strojev niso nič brez duševne sile človeka.
3. racionalizacija dela – to pomeni, da s pravilno uporabo materiala doseže največji učinek
4. snaženje strojev – dobrega pomočnika se spozna po tem, da najprej pogleda orodje, potem pa se šele loti dela.
5. vzdržuje red v delavnici, da je vsako orodje na svojem mestu in pri iskanju ne zgublja časa
6. prijateljski odnos do pomočnika
7. prva je zvestoba gospodarju ⁸

Po poteku treh let učne dobe se je vajencu izdalo t.i. učno spričevalo, v katerem

se je navedlo: čas učne dobe, vedenje in uspeh pri učenju določene obrti. Koliko obrti se je vajenec izučil, je moral dokazati pri pomočniški izkušnji, h kateri pa ni smel brez spričevala na obrtno nadaljevalni šoli. Če jo je uspešno opravil, je dobil pomočniško pismo in naziv pomočnik. V primeru da je padel, je učno dobo lahko podaljšal še za pol leta. Izučeni vajenci, ki niso imeli pomočniške izkušnje, so se imenovali pomagачi.

Po vojni so nekateri pomočniki izgubili potrebno strokovno znanje, ki so ga pridobili v šoli ali delavnici, zato so predlagali, da se pomočniška doba podaljša na šest let. Do uresničitve tega ni prišlo.⁹

Po treh letih pomočniškega dela in z opravljeno »mojstrsko izkušnjo« je bila dokazana sposobnost pomočnika za samostojno izvrševanje dotičnih obrti, del, za preračunavanje njih cen, dalje vednosti, ki so potrebne za samostojno izvrševanje obrti, sposobnost za

Mojstrsko spričevalo Slavku Seračeviću
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

opravljanje knjig in izstavljanje računov. Kdor je napravil mojstrsko izkušnjo in izvršil svojo obrt samostojno, je dobil naslov izprašanega mojstra dotične obrti.¹⁰ Mojstrski izpit je bil sestavljen iz praktičnega¹¹ (izdelati predmet svoje stroke, ki mu ga določi izpraševalna komisija, ki ga ves čas nadzira) in teoretičnega dela¹² (kandidat mora poznati vse surovine, ki se uporabljajo v njegovi stroki; kakovost teh predmetov, poznati njihovo ceno in dobavno pot, stroje in motorje, zna sestaviti proračune, račune, načrte, voditi enostavno knjigovodstvo, pozna vse obrtne predpise in zakone, mere in vrednosti tujih držav,...). Mojstrsko pismo je bilo po predpisih obrtnega reda javna uradna listina in je veljala po vsej državi.¹³

TRADICIJA JESENIŠKIH FRIZERJEV

Delavci, ki so v času gospodarske rasti v 20. in 30. letih prihajali na Jesenice iz vseh predelov kraljevine Jugoslavije in celo iz evropskih držav, so s seboj prinašali nove modne smernice. Medvojno obdobje je bilo čas zaposlovanja žensk v industriji, saj je ob strojih, ki so zamenjali težja moška dela, nastala potreba po drobnih finih delih. Sočasno s tem se je pri ženskah začela razvijati vse večja zavest o enakopravnosti, neodvisnosti in samostojnosti, ki se je najbolj odražala v vedenju in modi. Krajša krila, hlače, kravate, cigareti so navzven poudarjali njihov novonastali družbeni položaj. Namesto dolgih pričesk so se začele pojavljati izrazito kratke, moške (s smešnimi imeni kot so eton, bubi, shingle, bingle, mingle, ala garson...), ki so se v tridesetih letih nekoliko podaljšale in jim je bilo dovoljeno celo mehko kodranje. Čelo se je po desetletju frufrujev in prečk moralo spet odkriti.

Tem modnim spremembam so bolj ali manj sledile tudi Jeseničanke. V mestu so zato začeli odpirati svoje lokale krojači, šivilje, modistinje in seveda tudi brivci in frizerji - obrtniki, ki so skrbeli za lepoto in zunanji izgled prebivalcev. Po podatkih iz »Osnovnega registra trgovinskih in drugih obrtov vezanih na poblastilo« je bilo na Jesenicah v obdobju med letoma 1920 in 1940 štirinajst brivskih in frizerskih salonov: Janko Mežnarič, Franc Boštar, Viktor Pirman, Jože Hudrič, Slavko Saračevič, Bogoslav Konc, Alojz Hofinger, Marija Mežan, Zoran Tršan, Nikola Prajdič, Mito Kovačiček, Ivan Lončarevič in Ivan Rakovec¹⁴. Med njimi je bil najstarejši salon gospoda Milana Hajdina, ki je prijavil obrt brivca že leta 1911, med najbolj znanimi pa frizerski salon g. Ivana Rakovca, ki je začel obratovati leta 1928 in pod vodstvom sina g. Janeza oz njegove hčere Petre deluje še danes.

Brivci, frizerji in lasničarji so bili povezani v Združenje brivcev, frizerjev in lasničarjev, ki je bilo ustanovljeno leta 1887 v Ljubljani. Prvi predsednik je bil Ivan Nepomuk Boltavzar.

V delokrog združenja so spadali mesto Ljubljana s sreskimi načelstvi Ljubljana - okolica, Kranj, Kamnik, Kočevje (izvzemši sodni okraj), Logatec, Litija, Radovljica in Škofja Loka. Leta 1940 je to združenje štelo okoli 280 članov, od tega jih je odpadlo na Ljubljano 120. Do leta 1924 so bili vanj vključeni samo brivski mojstri. Ko pa je leta 1924 prišlo do nenavadnega preobrata v modi, kjer se je pojavila nova t.i. »bubi« frizura, kateri so dame žrtvovalle svoje dolge kite, ki so jih brivski

mojstri in damski frizerji neusmiljeno rezali, so tudi brivci, ki se doslej niso kaj dosti bavili z damskim friziranjem, začeli svoje lokale spreminjati v ženske frizerske salone. Posledica tega je bila, da so se z veliko naglico začeli odpirati ženski česalni saloni ne glede na lokalne potrebe¹⁵ in leta 1937 je bilo že toliko vajenk, da Zbornica za trgovino, obrt in industrijo ni hotela povečati predpisanega števila le-teh za posamezne frizerske salone. Zaradi velikega števila obratovalnic je porasla konkurenca med mojstri, ki so začeli svoje storitve zaračunavati pod ceno. Dajatve, davki in takse so postajali vse višji in brivci so jih komaj še prenašali. Njihov zaslužek ni bil več stalen, k čemur je pripomogla ukinitvev trošarine na britvice, ko se je večina moških začela briti sama kar doma. Prihodnost pa je bila na ženski strani v onduliranju, vendar so bili ondulacijski aparati tako dragi, da so si jih lahko privoščili le malokateri frizerji.

Z uredbo o delovnem času v industriji, obrti, rudarstvu, trgovini in prometnih podjetjih iz leta 1919 je bil splošno vpeljan osemurni delovni čas. To je povzročilo precej negotovanja v panogah, ki jih je ta odredba najbolj direktno prizadela, češ da je »baš v sedanjem času, ko gre za obnovitev gospodarskega življenja in je treba na vseh poljih kolikor mogoče intenzivnega in pomožnega dela, načrt uredbe popolnoma neprikladen za to, da se tokom vojske zastala produkcija zopet povzdigne do predvojne višine.«¹⁶ Naredba je povzročila, da so se mnogi obrtniki in tudi frizerji znašli v dilemi ali svoj obrat ustaviti oz. popolnoma omejiti ali pa se postaviti v nasprotje s postavo in tvegati svojo eksistenco.¹⁷ Brivska obrt ima v primerjavi z ostalimi poseben značaj. Brivnice morajo biti odprte za stranke takrat, kadar imajo le te čas in priložnost, da se jih poslužujejo, ne pa v času, ko so delavci, uradniki, trgovci zaposleni v svojem poklicu. Odprte morajo biti v zgodnjih jutranjih urah, pri svojem obratovanju pa se morajo ozirati na prometne razmere, prihod in odhod vlakov, na tujski promet, na tržne razmere in zvečer se jih zapira kasneje kot delavnice ostalih obrti. Uvedba osemurnega delavnika je zato močno oškodovala materialno moč brivskih lokalov. Brivska stroka se je glede na posebne razmere zavzemala in tudi zahtevala priznanje deseturnega delovnega časa.

Že leta 1918 je brivcem po dolgoletnih prizadevanjih uspelo doseči uredbo o t.i. nedeljskem počitku, ki pa je na žalost niso upoštevali vsi saloni. Za salone v manjših krajih in v vaseh je bilo to nekako še opravičljivo, za mesta pa nikakor ne, saj so industrijski obrati povečini prenehali z delom že v soboto opoldne ali v zgodnjih popoldanskih urah in so imele stranke dovolj časa za obisk frizerja ali brivca. Nedeljsko odpiranje bi bilo »kvarno« zato, ker je frizerski poklic že sam po sebi zelo nehigienski in škodljiv zdravju in mojstri ne bi zmogli sami delati cel teden v majhnih in zatohlih prostorih, vajencev pa po zakonu o zaščiti dela niso mogli zaposliti. Zaposlili bi lahko le pomočnike, kar bi prineslo povišanje dnevnic in s tem povišanje izdatkov, ki so bili večji kot ves nedeljski dnevni izkupiček. Že tako je večina mojstrov zaposlovala pomočnike zaradi sobotnega dela. Če pa bi uvedli še delo v nedeljo, bi se večina dela porazdelilo na oba dneva in bi ga lahko podelal mojster sam. Tako bi precej vajencev in pomočnikov ostalo brez dela.

Leta 1937 so bile frizerske obratovalnice lahko odprte vse leto od 7.30 do 12. ure in od 14. – 19. ure, ob sobotah in pred prazniki (ko so obratovalnice ves dan zaprte) pa do 21. ure.

FRIZIRANJE JE ČESANJE, KI RAZMRŠČENE LASE SPRAVI ZOPET V RED.¹⁸

Frizer za moške je skrbel za higiensko in estetsko urejenost moškega obraza in glave, ženski frizer pa za nego las, estetsko oblikovanje pričeske in polepšanje las. Delo moškega frizerja ni bilo samo britje brade ampak tudi striženje in individualno oblikovanje frizure, las in negovanje kože obraza. Delo moškega frizerja je osnova frizerske stroke, zato se je od njega zahtevalo dobro poznavanje kože, las, načina kemijskega prepariranja in barvanja las kot tudi estetike. Ženski frizer pa je moral poleg poznavanja del na moški strani oblikovati žensko frizuro s striženjem, vodno, železno in trajno ondulacijo, barvati lase, obrvi in trepalnice, negovati lase z različnimi kozmetičnimi sredstvi. Z masažo in poznavanjem kemičnih preparatov preprečevati nastanek prhljaja in izpadanja las. Ženski frizer je moral imeti smisel za lepo, skladnost barv in detajlov. Poznati je moral anatomijo in fiziologijo človeka, še posebej pa kože in las, osnove kemije, tehnologije materialov in estetike.

Osnovno orodje, ki so ga uporabljali frizerji pri svojem delu:

1. ogrinjalo (Haarmantel)
2. stroji za striženje las (7, 5, 3, 0.5, 0 in 00; Juvel, Norma, Mars, Aeskulop, Kohi i Noor, Liliputa, Dalila, Consul, Groom, Protos, Radical, Clippers, Lauper, Mundus, Pränafa, Optimus, Bubi Golf...)
3. škarje (Solingen, Toska, Hamon, Nonplus ultra, Louper, Bonsa, Aeskulap, Glauberg, Brijačka udruga Zg.)
4. glavnik
5. trda in mehka ščetka
6. vata (bombaž)
7. mazila za lase: briljantina, orehovo in mandljevo olje in pomada
8. za pranje las: milo, tekoči ali suhi šamponi

Za britje so brivci uporabljali en veliki in en mali robec, milo ali brivno kremo, čopič, britev, skledo za umivanje, kolonjsko vodo, kremo in puder.

FRIZERSKI SALON ZA DAME IN GOSPODE »IVAN RAKOVC«

Ivan Rakovec se je rodil leta 1903. Kot vajenec pri združniku gospodu Karlu Depoliju iz Kranja se je v štirih letih, od 18. januarja 1920 do 18. januarja 1924, izučil brivske, frizerske in lasničarske obrti in bil tako priznan za pomočnika. Učno spričevalo mu je leta 1927 podelila Zadruga brivcev, frizerjev in lasničarjev v Ljubljani. Kot poslovodja s plačo 900 dinarjev je začel opravljati frizersko obrt najprej v Trziču, leta 1928 pa je odprl svojo frizersko obrt na Jesenicah (na izbiro je imel tudi Radovljico). Dovolilo za izvrševanje obrti mu je bilo izdano 1. septembra 1928 na Srezkem poglavarstvu v Radovljici.

Na podlagi popisa rokodelskih in industrijskih obrti v Ljudski republiki Sloveniji z dne 1. oktobra 1946 je mojster Ivan Rakovec delal v frizersko-brivski obrti sam s še dvema pomočnicama in tremi vajenci (en moški in dve ženski). Salon je bil moderno opremljen, saj so imeli že aparat za trajno ondulacijo in sušenje las ter dva električna aparata za striženje las, tri ročne aparate za striženje, deset britev, škarij in glavnikov.

V začetku je bil salon na Savi 148, sama družina pa je takrat stanovala v baraki »Pri Lasanu«. Kasneje so se preselili na Cesto kralja Petra 17, kjer so bivali le eno leto; leta 1935 pa si je mojster v bližini svojega zadnjega stanovanja (danes pri Vidicu) zgradil novo hišo v Obrtniški ulici. Tu je v spodnjih prostorih odprl nov frizerski salon za dame in gospode. Ob tej priložnosti je dal izdelati pri znanem jeseniškem fotografu Pavlinu privlačno barvno reklamo.

V novem salonu sta bila za opravljanje frizersko-brivske obrti predvidena dva lokala, ki sta imela vsak svoj vhod z ulične strani. Večja soba je bila namenjena gospodom, manjša soba pa damam. V moškem delu lokala so bili trije brivski stoli, v damskem pa le dva stola, vendar je bil prostor še za enega. Tla so bila iz hrastovega parketa. Lokal je že imel napeljano toplo in mrzlo vodo. Na steni je tudi že visel pravilnik o brivnicah in o zatiranju lišajev.

Salon je bil za čas, v katerem je deloval, dokaj moderno opremljen. Mojster Ivan je neprestano sledil tekočim trendom v frizerski stroki tako v modi pričesk kot tudi v napredku in v razvoju frizerske tehnologije in preparatov. To dokazuje katalog frizerske opreme, ki ga je imel leta 1940. Trendom je sledil tudi z obiskovanjem tečajev v svetovnih frizerskih prestolnicah npr. na Dunaju in Genovi, ki se jih je udeleževala njegova žena in tako od tam prinašala nova znanja domov, kjer jih je posredovala pomočnicam.

Moderna barvna reklama ob odprtju novega salona
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

Veliko preparatov je moral mojster zaradi pomanjkanja ponudbe na tržišču izdelati kar sam (npr. preparate za trajno). Recepti zanje so skoraj do danes ostali mojstrova skrivnost. Pa vendar nam je Ivanov naslednik sin Janez zaupal, da je bila glavna sestavina teh preparatov »potaše« in da so kolonjsko vodo izdelovali iz posebnega ekstrakta, ki so ga dobivali iz železarne, in iz destilirane vode. Lase so na koncu vedno splakovali z vodo, kateri je bil primešan kis. Vodo za umivanje las so imeli v vedru, ki je bil eden za cel lokal. Ženske so frizirali vsako v svoji kabini. Kabine so bile približno 1,80 visoke in so se zapirale z enojno zaveso, ki ni segala do tal. Stene kabine so bile lesene ali pa pol lesene pol pa iz mat stekla. V kabini je bilo ogledalo, omarici je povezovala polička, na kateri so bili glavniki, škarje, ščetke, različne klešče, pomade... in brisače. Vsak lokal je imel tudi pljuvalnik. Praznjenje in čiščenje pljuvalnika je bilo najpogostejše in tudi najmanj priljubljeno delo vajencev.

Sama frizerija je imela veliko strank, med katerimi so bili tudi t. i. abonenti, stranke, ki so se prihajale brit dvakrat tedensko. Sprva je bilo na moški strani več dela, kasneje pa se je s prihajajočimi modnimi trendi stanje obrnilo v prid žensk. Kljub temu da so že začele v jeseniški delavski prostor prodirati barve za lase, pa se ženske niso odločale za spreminjanje svoje naravne lasne barve. Barve so bile namreč zelo škodljive, ker so imele v svoji sestavi primešane srebrove in svinčeve nitrata (zora voda). Zato so frizerji pogosto zbolevali na ledvicah. Takrat je bila v modi t. i. metalna barva, ki so jo imenovali »leteča«. Bila je črne barve in se je hitro sprala. Lasje so po njej imeli lepši lesk. Kasneje so jo prepovedali, češ da je to barva za krzno. Lase so svetlili s hidrogenom. V čakalnici so stranke lahko prebirale dnevne časopise: Slovenec, Na mejah... največkrat pa so čakanje izkoristile kar za pogovor. Revij, ki bi bile namenjene posebej oblikovanju in izdelavi pričesk, ni bilo, pač pa je bil včasih kakšen nasvet ali poročilo iz frizerske stroke kar v dnevnem časopisju ali pa v časopisu, ki je bil namenjen obrtnikom npr. Obrtni vestnik.

Gospod Ivan Rakovec se je po napornem delu v salonu rad spočil doma na vrtu ob svojem čebelnjaku. Kot zanimivost naj povem, da se je Ivan najprej pisal Rakovec, okoli leta 1948-50, pa si je kar naenkrat na osnovi trenutnega prebliska zamislil nov priimek, in sicer Rakovec.

Družina Rakovec še danes nadaljuje Ivanovo tradicijo frizerske obrti. Sin Janez je obrt prevzel po vojni leta 1968, vendar je že prej pomagal očetu zaradi njegove bolezni. Ko se je leta 1959 vrnil od vojakov, je bila frizerska obrt v velikem razmahu. Janez se spominja, da je po njegovi vrnitvi iz vojske v frizerski stroki prišlo do toliko sprememb, da se je moral skoraj vsega naučiti na novo. K sreči so bili organizirani (Studio Narta) številni tečaji in predavanja, kjer so se frizerji lahko izpopolnjevali v novih tehnikah striženja, barvanja, tupiranja... Zelo so se razmahnila lepotna tekmovanja – revije pričesk. Te revije so bile tudi na Jesenicah v Hotelu Pošta. Na njih so frizerji tekmovali v izdelovanju fantazijskih, večernih, modnih in barvnih pričesk. Friziranje, pravi Janez, je postalo moderno.

Danes vodi frizerski salon Rakovec Janezova hči Petra, ki se zaveda tradicije svoje družine. Salon je še vedno namenjen ženskam in moškim. Opremljen je s sodobno frizersko opremo, na moški strani pa obiskovalci še vedno lahko opazijo nekoliko predelano pohištvo ustanovitelja družinskega podjetja Ivana Rakovca. Moški del salona namreč še vedno krasijo omarice, miza s stoli (štokrli), namenjena čakanju, obešalnik za obleke in mojstrska diploma iz leta 1928.

BRIVSKO - FRIZERSKI SALON »ANKA«

Ana Urbar je bila rojena 13.9.1925 na Bohinjski Beli. Ko je bila stara tri leta, sta se njena starša preselila na Jesenice. Oče Viktor je bil »malar« in se je svojega poklica izučil pri bratu na Jesenicah. Sprva je družina stanovala na Gosposvetski 17 (v bližini Kosove graščine), nato se je preselila k Balohu nasproti Hotela Pošta, začetek 2. svetovne vojne pa je pričakala nasproti Kosove graščine v t. i. Pušnovi hiši.

Ana se je že pri šestnajstih letih odločila, da postane frizerka. Kot pravi sama, ima največ zaslug za to njena sestra, ki se je prav takrat učila za frizerko. Prvo možnost, da se izuči, je dobila v frizerskem salonu g. Hudriča na Stari Savi, kjer je najprej le pomagala, sčasoma pa je postala vajenka. Vajeniška doba je trajala tri leta. V tem času se je mojster s posebno pogodbo obvezal, da bo učenko opozarjal na vse dolžnosti, ki jih ima do države in skupnosti, jo navajal k delavnosti, tovarištvu in redoljubju, da jo bo ustrezno izučil v svoji obrti, da bo poskrbel za njeno izobrazbo (vajenki omogočil obiskovanje ustrezne poklicne šole in ta obisk tudi ustrezno nadzoroval), jo varoval pred telesnimi poškodbami v delavnici, da ji ne bo nalagal dela, ki bi presegalo njene moči, in da jo bo spodbujal k opravljanju pomočniškega izpita. Vajenka pa se je morala obvezati, da si bo prizadevala, da se čim prej izuči, da bo mojstru in njegovemu namestniku izkazovala zaupanje in poslušnost, da bo vestno izpolnjevala dano delo, da bo molčala o vseh poslovnih in obrtnih zadevah,

da bo mojstrovo orodje uporabljala samo za njej zaupana dela in bo z njim skrbno in pazljivo ravnala, da bo sporočila vzroke izostanka z dela ali od obiska v šoli... Vajenka je morala potrebno orodje za delo nabaviti sama in ga med učno dobo dopolnjevati. Po zaključeni učni dobi ji je mojster izročil dokument o izvršeni učni dobi, naziv pomočnice pa je dobila šele po uspešno opravljenem pomočniškem izpitu.

Anka ima na svoja učna leta in na svojega učitelja prav lepe spomine. Salon g. Hudriča je bil najprej na Stari Savi, v bližini »fabrike«, kasneje pa se je preselil v Korotan, kjer je imel najprej le moški, kasneje pa še ženski salon. Mojster je imel lahko samo dve vajenki. Anka se spominja, da so moške vedno strigli nad ušesi. Pri ženskih frizurah pa je bila zanimiva izdelava »trajne«, ki je bila taka, da so se morale po njej ženske še najmanj trikrat vrniti k frizerju, da jih je počesal, seveda zastonj. Suhe lase

Anka Pukšič pri klasičnem britju (Fotografski arhiv GM Jesenice)

so »špricali« z orehovim oljem in briljantino. Zadostno segretost klešč za ondulacijo (izdelovanje obstojnih valov) so preiskovali pod nosom ali na papirju (če se je zažgal, so bile klešče prevroče). Obratovalni čas je bil od 8. do 19. ure, v nedeljah pa od 8. do 12. ure. Med vojno so salon obiskovali predvsem železničarji in domačini. Anka je bila poleg izdelovanja ženskih pričesk vešča tudi v friziranju in britju moških. Spominja se, da je bil pri Čufarjevi vili na Plavžu eden redkih brusačev, ki so še znali kakovostno nabrusiti britev.

Po 2. vojni je Anka najprej delala v frizerskem salonu zraven današnje policijske postaje, kasneje pa sta skupaj z možem zgradila hišo na Plavžu in takrat se ji je uresničila največja želja – delati v lastnem frizerskem salonu. Pravi, da je bil njen salon eden najlepših na takratnih Jesenicah, pa čeprav je imela takoj ob odprtju kot koš za odstrižene lase samo škatlo DASH od pralnega praška.

KAKŠNE FRIZURE SO NOSILE JESENIČANKE IN JESENIČANI

Gornjesavski muzej Jesenice hrani bogato zbirko steklenih plošč iz obdobja 1920 do 1940. Ker je na njih veliko portretov s pričeskami postrizjenih po zadnji modi, sem iz te bogate zbirke izbrala nekaj fotografij. Po številnih pogovorih lahko

Ženske frizure, izdelane s pomočjo klešč
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

strnem, da so predvsem dekleta in žene rade hodile k frizerjem, še posebej, ko so v modo stopili rahlo nakodrani lasje. Vendar si je veliko žensk potem, ko so si dale skrajšati lase, kupilo posebne klešče za kodranje in so si prav mojstrsko oblikovane frizure naredile same kar doma. Pa vendar je bil obisk pri frizerjih kar zadosten. Posebno žene tovarniških uradnikov so rade zahajale k njim. Kot mi je povedala ena od frizerk, se je med strankami in frizerjem včasih razvilo pravo prijateljstvo, saj frizer ni bil samo umetnik, ampak velikokrat tudi dober poslušalec ali »psiholog«.

Glave Jeseničank so krasile frizure, imenovane: **ala paž** - vse lase so počesale nazaj od čela preko glave do tilnika. Od ušesa do ušesa so lasje postrizeni ravno – bolj nizko, tako da se vidi bolj malo ušes. Vrat je pobrit; **ala bubi** - kot ala paž oz. napravimo prečko. Lasje so od zadaj podstrizeni oz. efilirani, vrat je obrit ali samo postrizjen s strojem;

ala garson - odstrizena kot prava moška frizura, le da se efilira in obrije vrat; **fru - fru**; še vedno pa se je z modo prepletala tradicija dolgih las, spletenih v kite ali prosto padajočih po ramenih in tako imenovana **poldolga frizura** - lasje padajo na tilnik približno do prvega vretenca. Za otroke so revije priporočale: »Čim preprosteje, tem lepše«¹⁹

»Vsak obrazek lep, svež...«
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

KAJ PA BRADE?

Pri vsakem nastopu v družbi je pogoj, da je človek čist in snažen. Kakor zahteva družba pri gospodu, da ima čist ovratnik, tako zahteva tudi, da ne prihaja neobrit in nepočesan. Če gospod ne nosi polne brade, mora biti vselej, kadar gre v družbo, gladko obrit. Novodobne iznajdbe brivskih naprav so tako olajšale to zahtevo, da ni izgovora, ki je mogel prej včasih veljati, češ da ni v bližini brivca, če se gospod ni znal sam briti. Brada ali brki naj bodo vedno počesani in pristrizeni. Glede oblike brkov ni splošnega pravila; v raznih slojih in raznih deželah so različne mode. Samo toliko je res: če nimaš brkov, bodi vedno gladko obrit, če imaš brke, naj bodo vedno pristrizeni. Polna brada se pojavlja v družbi precej redko. Čestokrat polna brada ovira ter ni bila in ni priljubljena. Kratko pristrizeni brki novejšje mode imajo to prednost, da se pri jedi lahko ohrani največja snaga in človek lahko brez zadrege je grahovo in druge juhe.²⁰

Brado so namilili s čopičem ali z zato prirejeno kremo. Preden so začeli z britjem, so morali pregledati gostu brado, če se morda kje nahaja »kak izrastek, izpuščaj, hrasta,...«, da se gosta pri britju ne bi ranilo.

Za britje so uporabljali dve vrsti britev, ki so jih brusili na tanko ali na debelo, in sicer tako dolgo, dokler ni bilo v roki čutiti, da se britev oprijemlje kamna. Nakar se je potegnilo z ostrino preko navlaženega nohta leve roke (s tem se je odstranila t.i. »žica«), nato pa se je še nekaj časa brusila. Britev je bila dovolj ostra takrat, ko je brivec navlažil konec prsta ter z njim otipal ostrino. Če se je prst prijemal ostrine, je bila britev dovolj ostra, v nasprotnem primeru je lahko drsel po njej. Ostrino so preizkušali tudi na lasu tako, da so ga, potegnivši po celi dolžini ostrine, gladko odrezali. Britve so brusili na kamnu ali jermenu (štrajher).

Brado se temeljito namilili z redko milno peno, pri čemer so pazili, da gosta niso namazali po obleki, po ušesih, po brisačah, ustih, brkih in nosu. Preden so pričeli briti, so morali britev razkužiti v 2% lizolovi raztopini.

Postopek britja je potekal tako, da so vedno pričeli briti na desni strani nad ušesom. Če je imel gost zalizce (kotletce) ali brado, so se morali ravnati po tem. Da je britje teklo bolj gladko, so si brivci pomagali tako, da so z levo roko napenjali kožo, ki pa ni smela biti premočno napeta, da ne bi prišlo do bolečin. Paziti so morali, da so brili v smeri rastoče brade. Če bi britev povlekli v nasprotni smeri, bi poškodovali koreninice in s tem povzročili krvavitev.

Po britju so lice oprali s čisto vodo, da so odstranili vso milnico. Če je prišlo do krvavitve, so jo morali ustaviti, saj gost ni smel zapustiti brivnice okrvavljen. Ranico so v takih primerih namazali z 1% timolovim alkoholom. Če kri še vedno ni prenehala, so ranico natrli s pomočjo čiste vate z galunovim praškom, vato pa po potrebi odvrgli. Uporaba kamna peklenca (lapisa) je veljala za nehigiensko in je bilo priporočeno, da se opušča.

Potem ko so lice umili, so ga natrli s kolonjsko vodo, po želji gosta pa so ga namazali tudi s kremo in ga nekoliko zmasirali. Po tej »proceduri« so lice napudrali (naprašili) in počakali, da se je koža osušila. Med tem so obrili še vrat ali pa fazonirali in uredili brke.

Pri ureditvi brkov so morali paziti, da odstrižki niso prišli gostu v usta. To bi bilo lahko zelo nevarno, ker se brki lahko zataknejo v grlu in povzročijo bolezen raka.

JESENIŠKI OBRTNIK IN REKLAMA

Oglaševanje obrti v dnevnih časopisih je bilo tudi v medvojnem obdobju velikega pomena. Z oglasi so postali obrtniki glasni, prepoznavni. Odjemalci so izvedeli zanje, za njihovo delovanje in tako so prišli v širši stik s publiko, od katere so dobivali naročila. Dokazano je namreč bilo, da publika raje kupuje pri onem, ki oglašča. *»Že sam smotr in dober oglas ji nudi nekaj jamstva za dobroto ponujenega blaga in publika vidi v obrtniku, ki oglašča, naprednega človeka, ki hoče res nekaj narediti in se trudi, da ji ustreže. Obrtnik, ki si ustvari tako ime, je na pol pota k uspehu. Potreba mu je samo, da ono, kar pove v oglasu, tudi dokaže z dejanji...«*

Mora pa imeti tudi svojo posebnost, ker ta vleče in take posebnosti je treba javiti v reklamah. Posebnosti so tu specialna izdelava, bilo po obleki ali upoštevajoč vse najmanjše želje publike, ali pa kak drug moment, ki da produktu posebno vrednost... Besedilo oglasa ne sme biti dolgo, niti ne sme biti neresnično. Laž in besedičenje v reklamah sta dva faktorja, ki več škodujeta nego koristita. V jedrnatih in razločnih besedah je potreba povedati svojstva ponujenega predmeta. Vedno pa mora biti reklama taka, da pade v oči in napravi na čitatelja vtis resnosti in solidnosti.»²¹

Večina jeseniških obrtnikov je imela svoje lokale in delavnice ob glavni t.j. Gosposvetski cesti (današnji Titovi cest) in na Obrtniški ulici (današnja Kejžarjeva ulica). Svoje lokale so po časopisih, ki sem jih pregledala: Slovenec, Obrtni vestnik, Ilustrirani Slovenec, Družinski tednik, Ženski svet, objavljali le ob velikonočnih praznikih in ob koncu starega leta, ko so voščili srečo v prihajajočem letu. V jeseniškem časopisu Na mejah so jeseniški obrtniki objavljali reklame za svoje storitve, vendar pa glede na zgoraj povedano to niso reklame, ki bi bolj očitno stopale v oči. S prihodom kina na Jesenice so kinooperaterji pozivali obrtnike, naj dajo izdelati reklame za svoje delavnice, da jih bodo predvajali pred filmi. Drugače pa so Jeseničani radi sporočali v dnevnem časopisju spremembe lokacij svoje delavnice. V oglasih so bili kratki in jedrnati.

OPOMBE

1 Za domačo podjetnost", Na mejah, 1938, št. 6, str. 1: V medvojnem obdobju so na Jesenicah zacvetele številne obrtne dejavnosti. Domači časopis "Na mejah" je zapisal, da so Jesenice "v medsebojni tekmi konkurenčne vsem ostalim krajem, kamor se je prej iztekal jeseniški denar in je zaradi življenjskega obstoja prisiljeno, da ob uporabi svojih odličnih zmožnosti zabrani še nadaljnji odtok domačega zasluga... Domača kupna moč je to tudi kmalu spoznala in le redki so še tisti, ki menijo, da je tuje blago boljše od našega... Ne nosimo torej svojega denarja v tuje kraje, ampak doma kupujemo in svoj lasten kraj tako podpirajmo!"

2 "Obrtniško slavje na Jesenicah", Obrtni vestnik, 18.7.1930, št. 29, str. 1.

3 Obrtni vestnik – glasilo "Deželne zveze obrtnih zadrug", ki je bila ustanovljena leta 1903 in jo je vodil brivski mojster Ivan Franchetti. Glasilo je začelo izhajati tik pred začetkom 1. svetovne vojne.

4 "Obrtniški tabor na Jesenicah", OV, 1930, št. 33, str. 15.

5 Henrik Podkrajšek: Spisje za svobodne, rokodelske in trgovinske obrte, Lj. 1923, str. 198.

6 OV, 1929, št. 7, str. 29.

7 OV, 1930, št. 17, str. 2.

8 OV, 1931, št. 13, str. 2.

9 Dr. L. Štempihar: Podaljšanje pomočniške dobe v rokodelskih obrtih, OV, 1920, št. 12, str. 88.

10 Henrik Podkrajšek: Spisje za svobodne, rokodelske in trgovinske obrte, Lj. 1923.

11 Zadruga za brivce, frizerje in lasničarje je leta 1929 izdala posebno knjižico, v kateri so bila objavljena vprašanja in odgovori za pomočniško izkušnjo brivske, frizerske in lasničarske obrti. Knjižico je spisal Albin Šinkovec. Tu je zabeleženo, da je praktična preizkušnja za brivce obsegala: britje, striženje polovične, pokončne in dečje frizure, pristrigovanje brade in izvlečevanje brkov; frizerska obrt friziranje dame s kratkimi lasmi (bubu), in drugo z dolgimi lasmi (ondulacija), sestava ene frizure iz lasnih delov (postišche), ročna in električna masaža lica in manikiranje (neobvezna predmeta, ki se ne klasificirata) ter lasničarska obrt tresiranje (na več načinov), zvijanje kite (kordiranje), montiranje vlasulj in "knipanje".

12 Teoretična vprašanja so se delila na vprašanja za pomočniško izkušnjo iz brivske stroke (poznavanje orodja – britve, striženje las, poznavanje mazil za lase, barvanje las in za to primernega orodja ter poznavanje higijene) in iz damsko-frizerske in lasničarske stroke (barvanje las, ondulacija, masaža, manikiranje, pedikiranje, maskiranje). Albin Šinkovec, Vprašanja in odgovori za pomočniško izkušnjo brivske, frizerske in lasničarske obrti, 1929, Zadruga brivcev, frizerjev in lasničarjev v Ljubljani.

13 OV 1919, št. 5, str. 35.

14 Osnovni register trgovinskih in drugih obrti, vezanih na pooblastilo, hrani UE Jesenice.

15 "Položaj brivske-frizerske stroke v preteklosti in izgledi za bodočnost", Obrtni vestnik, 27. 1. 1940, št. 3, str. 4.

16 Dr. Ladislav Štampihar: "Podaljšanje delavnega časa v brivskem obrtu", Obrtni vestnik, 1920, št. 8, str. 17
17 Isto 18 Vprašanja in odgovori za pomočniško izkušnjo iz brivske, frizerske in lasničarske obrti. Sestavil Albin Šinkovec, Ljubljana 1929, str. 12.

19 Družinski tednik, 1940, št. 38 "Naše babice so zmerom rekly: "Čim preprosteje, tem lepše!" Dandanašnji se sicer v marsičem ne strinjamo z mnenjem svojih babic, ker se je od tistih dob že marsikaj spremenilo; toda v tem pogledu jih je treba poslušati.

Vsak obrazek, lep, svež, otroški obrazek je še lepši, če ima miren, neprisljjen okvir. Zato las nikar ne zavijajte v komplicirane kodre in zavoje! Toda nikar tega napačno ne razumite! Nismo proti sodobnim pričeskam, ali vaša mala naj se ne češe tako, kakor bi se bolje podalo vaši starejši hčerki ali pa celo vam. Vse mora biti v skladu, pa tudi pričeska.

Najbolje se deklici podasta dve kitki, spleteni precej blizu obrazka in zavezani z dvema ljubkima pentljama. To je primeren način česanja za mlada dekletca. S tako pričesko bodo dostojne in primerno počesane tja do male mature. Še manj skrbi in dela pa imajo s preprosto pričesko, kratkimi lasmi, pripetimi na strani, ali pa s prečo po sredi.

Šele pozneje, po mali maturi, si lahko napravijo nekoliko bolj komplicirano pričesko. Takšno, ki je nekoliko bolj občutljiva. Privoščijo si jo pa lahko že zato, ker so že velike gospodične in nič več ne skačejo in zato se tudi ni bati, da bi bile razkuštrane. Bolje je pa imeti zmerom preprosto pričesko in biti počesan, kakor komplicirano in biti skuštran.«

20 Domači vedež, 1. knjiga, 1932, str. 235).

21 Gomilšček: »Obrtnik in reklama«, OV 1930, št. 6, str. 2.

ZUSAMMENFASSUNG

Schon seit dem Mittelalter ist Jesenice für das Eisenhüttenwesen bekannt, es ist aber weniger bekannt, dass besonders in der Zwischenkriegszeit, als die Einwohnerzahl stieg, die Handwerkertätigkeit stark florierte. Die Bevölkerung, die nach Jesenice einwanderte und dauernden Aufenthalt nahm, wollte den Moderrichtungen, typisch für die 20er und 30er Jahre des 20. Jahrhunderts im damaligen Königtum Jugoslawien, die im Vergleich mit den europäischen Metropolen (Paris, Rom, Wien...) zu uns mit mehrmonatiger oder sogar mehrjähriger Verspätung kamen, folgen. Die Arbeiter, die in der Zeit des Wirtschaftswachstums in den 20er und 30er Jahren nach Jesenice aus allen Gebieten des Königstums Jugoslawien und sogar aus europäischen Staaten kamen, brachten neue Moderrichtungen mit. Die Zwischenkriegszeit war auch die Zeit der Frauenanstellung in der Industrie, denn mit Maschinen als Ersatz für die schwere Männerarbeit entstand auch der Bedarf an kleineren feinen Arbeiten. Gleichzeitig wurden sich die Frauen ihrer Gleichberechtigung, Unabhängigkeit und Selbstständigkeit bewußt, was sich besonders im Benehmen und in der Mode widerspiegelte. Kürzere Röcke, Hosen, Krawatten, Zigaretten betonten nach außen ihre neuentstandene Gesellschaftslage. Statt langer Frisuren, wurden sehr kurze Herrenfrisuren getragen (mit witzigen Namen, wie Eton, Bubi, Shingle, Bingle, Mingle, Ala Garcon...), die in den 30er Jahren wieder länger wurden und weiches Kräuselhaar wurde sogar erlaubt. Die Stirn musste nach einem Jahrzehnt der Ponyfrisuren und Scheiteln wieder sichtbar sein.

Die Modeneuheiten verfolgten auch die Frauen in Jesenice. In der Stadt eröffneten Schneider und Schneiderinnen, Stylisten, Barbier und Frisöre – Handwerker, die für die Schönheit und das Aussehen der Bewohner sorgten, ihre Lokale. Nach den Datenangaben aus dem Handels- und Handwerkerregister gab es in Jesenice in der Zeit zwischen 1920 und 1940 15 Barbier- und Frisörsalons. Zu den ältesten gehörte der Salon des Herrn Milan Hajdina, der mit seiner Gewerbetätigkeit schon 1911 begann. Zu den bekanntesten gehörte aber der Salon des Herrn Ivan Rakovc. Sein Salon wurde schon 1928 in Betrieb genommen und sein Sohn Herr Janez Rakovc führt das Geschäft noch heute.

Ivo Borštnik

STROKOVNO POKLICNO, SREDNJE IN VIŠJE IZOBRAŽEVANJE KADROV ZA POTREBE GOSPODARSKIH IN SPLOŠNIH DEJAVNOSTI V SEDANJI SREDNJI ŠOLI JESENICE (1926 - 2004)

Po tradiciji fužinarskih družin se je očetov poklic prenašal na sinove. Že kot štirinajst ali petnajstletniki so prihajali v železarno kot vajenci ali pomožni delavci. Ko so jih mojstri dodobra spoznali, predvsem njihove spretnosti za razna dela, so počasi napredovali ter si tako izpopolnjevali znanja. To je bilo odvisno od njihovih ambicij, sposobnosti in veselja do dela in učenja.

Delo v fužinah je v preteklih stoletjih zahtevalo fizično močne, vzdržljive in utrjene delavce. Delo je bilo predvsem fizično - ročno, zlasti pri pečeh in v valjarnah. Plavžarsko delo je bilo skoraj do zadnjega desetletja preteklega stoletja zasnovano v glavnem na izkušnjah. Novejša doba z mehanizirano proizvodnjo, z modernimi zmogljivejšimi stroji in napravami ter večjo zahtevnostjo po kvaliteti, je zahtevala tudi večje tehnično znanje in strokovno usposobljenost.

Po prvi svetovni vojni je Kranjska industrijska družba (KID) ustanovila obrtno nadaljevalno šolo, v kateri so poučevali v glavnem strokovnjaki iz železarne. Šola je delovala do leta 1926 in je dala mladim solidno znanje in strokovno usposobljenost, ki so jo v praksi še izpopolnjevali. Za ustanovitev šole so se zavemale delovne organizacije, prizadeval si je tudi sprejemni urad KID. Kovinarska šole je bila na novo ustanovljena kot Obrtna nadaljevalna šola, ki je obstajala po prvi svetovni vojni od 1920 do 1926. Novo vodstvo je ob tehnični reorganizaciji KID potrebovalo širšo vzgojo kadrov, zato je ustanovilo strokovno šolo za vzgojo domačega kadra. V tujino so poslali referente z namenom, da si ogledajo ustanove za izobraževanje kadrov. Vodstvo KID je želelo, da bi si mladi kader pridobil kar največ teoretičnih znanj, ki bi jih izpopolnjeval v delavnicah - na delovnih mestih. Na osnovi svobodomiselnih načel je bil za ravnatelja nove šole določen ing. Jože Bandel, ki je organiziral in vodil šolo tudi med drugo svetovno vojno do osvoboditve. Po vojni je ing. Jože Bandel poučeval na Tehnični srednji šoli v Ljubljani. Šola je imela pripravljalni letnik z namenom ugotoviti sposobnosti učencev za nadaljnje šolanje

in delo. V KID so že takrat potrebovali: šolane mehanike, strojne ključavničarje, stavbne ključavničarje, kvalificirane varilce, strugarje, valjavce, hladnovaljavce, martinarje, kovače, metalurške zidarje, modelne mizarje, livarje, elektroinstalaterje, elektromonterje in vrsto drugih specialistov. Po pripravljalnem letniku je imela šola dva razreda. Zanimanje za izobraževanje je bilo veliko. V šolo so se prijavljali poleg domačinov tudi iz drugih krajev, celo iz drugih banovin. K prvemu sprejemu se je prijavilo okoli 80 učencev, sprejetih pa je bilo 22, in to na osnovi doseženih rezultatov sprejemnega izpita. Še pred sprejemom pa je vsak opravil psihotehnično preizkušnjo. Podobne preizkušnje so v tistem času opravljala veleindustrijska podjetja (obrati BATE v Zlinu, Siemens - Schuckertu in drugi). S to preizkušnjo so ugotovili ročne spretnosti predvsem: pozornost, predstavljanje, tehnično ročnost, reprodukcijsko sposobnost, vztrajnost in pridnost.

KID je želela imeti vajeniško šolo, ki ne bi bila izpostavljena birokratskim vplivom. Zato so bili predavatelji iz obratov, iz vrst praktičnih delovodij. Šola je bila takrat v samem obratu, tam je bila tudi vzorna delavnica. V zadnjem letniku so bili vajenci že dodeljeni posameznim obratom, ki so imeli v ta namen posebne učne koticke, da so tam izdelali mojstrski izdelek in opravili mojstrsko preizkušnjo. Učenci so bili registrirani s svojimi pravicami v okviru kolektivne pogodbe KID. Imela je tri letnike. Dva dni v tednu so poučevali teorijo, štiri dni pa so učenci delali praktično. Bistveno se je razlikovala od obrtno nadaljevalne šole. V sklopu šole so bile v obratih vzorne učne delavnice ter nadzorovani učni koticčki po zgledu tujih obratnih šol (kot Böhler v Kapfenbergu, Siemens v Berlinu). Vsa dejavnost je bila prirejena potrebam KID in kraljevine Jugoslavije. Predmetnik pa je bil takle:

PREDMET	I. letnik	II. letnik	III. letnik
1. strokovno računanje	2	2	2
2. naravoznanstvo	1	1	1
3. strokovno znanstvo	2	2	2
4. strokovno risanje	2	2	2
5. elektrotehnika	-	-	1
6. verouk	1	1	1
7. slovenščina	1	1	1
8. državoznanstvo	-	-	1
9. nemščina	2	2	2
10. spise	1	-	2
11. knjigovodstvo	-	1	-
12. higiena	-	-	-
SKUPAJ	12	13	13
praktični pouk na teden	30	30	30

Učni pripomočki za teoretični pouk so bili: slovenska čitanka, nemška vadnica in nemške strokovne knjige "Merkblätter" za strojne ključavničarje, Maschinenkunde za strojnike in "Tabellenbuch" za kovinske obrti. Za praktično razlago so uporabljali projekcijski aparat za povečave iz knjig. Za značilni osnovni program pri praktičnem pouku so vzeli nemški Grandlehrgang für Metallgewerbe in učbenik priredili za naše razmere.

Šolo so odprli kot "Železarsko strokovno nadaljevalno šolo KID" s pravico javnosti. Ustanovitev je potrdila dravska banovina v Ljubljani v odlokom VIII/NA No-656/1 z dne 10. marca 1939. Šola je delovala tudi med vojno pod vodstvom Gospodarske zbornice za Koroško v Celovcu.

Med drugo svetovno vojno leta 1942 so pri šoli ustanovili internat zaradi potreb delovnih organizacij iz drugih krajev Gorenjske. Prva učilnica je bila v "Kazini". Ko se je šola razvila, so dobili tri učilnice v novi zgradbi "Kašte." 1. februarja 1941 so odprli delavsko knjižnico s 1200 knjigami, ki jo je upravljala šola. Ob koncu vojne so vse knjige odpeljali Nemci.

Na koncu šolskega leta so priredili razstavo vajenskih del v Kazini (orodje, razne uporabne izdelke, stroje...). Tu so bili razstavljeni tudi vzorni dnevniki, ki so jih učenci vodili za vsak dan (skica izdelka in opis dela). Internat pod naslovom Vajenski dom KID je bil v bivšem samskem domu na Cankarjevi cesti št. 20. Šola je dobila med vojno naslov: Werksberufschule (Obrtna poklicna šola). Po predpisih je bil učni jezik nemški, v resnici pa so predavatelji poučevali v slovenskem jeziku. Poskusili so z ponemčevanjem tako, da so s Koroške poslali v šolo 28 nemško govorečih učencev. Ob koncu leta jih je ostalo le še osem, pa še ti so se naučili slovensko.

V vojnem času so dali svoj prispevek tudi učenci te šole. Skoraj polovica jih je odšla v partizane. Med okupacijo so nacisti nasilno mobilizirali 31 učencev za nemško

V zgornjih prostorih »kašte« je potekal teoretični pouk do leta 1946
(Arhiv Srednje šole Jesenice)

Barake Podmežaklo, kjer je bil pouk od leta 1946 do 1949 in dom učencev od leta 1948 do leta 1961
(Arhiv Srednje šole Jesenice)

delovno službo in vojsko. Od doma je odšlo v partizane skupaj z učenci, ki so dezertirali iz nemške delovne službe in vojske, 36 učencev. V nemški vojski je padlo sedem učencev, med njimi pet v Rusiji. Pri bombardiranju marca 1945 sta umrla dva učenca, v NOB pa je padlo dvanajst učencev in učiteljev.

Po vojni sta nastopila dva problema v gospodarstvu, in sicer: vzgojiti si strokovni kader ter urediti stanovanjsko problematiko. Vzgoja kadrov je bila zaupana Metalurški industrijski šoli, ki je delovala brez prekinitve od leta 1938. Šola je imela vpisanih 267 učencev, med njimi je bilo 28 demobiliziranih borcev. Po letu 1945 so bili vključeni v šolo vsi perspektivni mladi kadri. Pouk je bil nekaj časa v barakah Podmežaklo, ki so bile zgrajene med vojno za mobilizirane delavce. Razpadajoče barake so za silo popravili in uredili devet barak za petnajst razredov. Uredili so tudi stanovanjske prostore za gojence internata. V vseh devetih barakah je bilo dvajset spalnic, kuhinja, skladišče in jedilnica. V manjši baraki je bila uprava šole in internata. Tu je bila tudi spalnica za vzgojitelje, šivalnica, čevljarska in krojaška delavnica, bolniška soba in manjša soba za radioamaterje. V domu je takrat živelo 314 gojencev.

V letu 1949/50 so šolo preselili v novo zgrajeno poslopje šolskih delavnic. Slovesno odprtje šole in delavnic na novi lokaciji (današnja Srednja šola na cesti bratov Rupar 2) je bilo na dan republike 1949 s prebodom šolske kupolke v moderni šolski livarni, ki je bila takrat prva v državi. Metalurška industrijska šola je delovala kot redna industrijska šola s triletnim programom za kvalificirane delavce železarskih in industrijskih poklicev. Imela je štiri odseke: topilniški, industrijsko - zidarski, valjavski in kovinarski. Najboljši učenci so imeli možnost nadaljnega šolanja na

delavskem »tehnikum« ali tehnični šoli v Ljubljani.

V letu 1946/47 je bilo v drugi in tretji letnik sprejetih večje število udeležencev NOB. Večina učencev je bila z Jesenic in Slovenskega Javornika, prišli pa so tudi iz Črne pri Prevaljah, Raven na Koroškem, Trepče in partizanske sirote iz bivše Jugoslavije.

Leta 1948 je bilo v prvem letniku tudi 12 gojenk, v letu 1949/50 pa že 29. Od leta 1945 je šolo vodil diplomirani tehnik Slavko Smolej.

Vodilni v železarni so se zavedali, da železarna potrebuje za svoj razvoj več kvalitetnega višjega znanja. Zato so pričeli ustanavljati delavski »tehnikum«, ki bi vzgajal in usposabljal obratne tehnike.

Zvezna vlada je že leta 1948 izdala splošno uredbo o ustanavljanju delavskih tehnikumov. Na osnovi tega je jeseniška železarna kljub velikim težavam ustanovila Tehnikum metalurške stroke na Jesenicah. To dejavnost je zelo podpiral takratni minister za težko industrijo Franc Leskošek - Luka in njegov pomočnik inž. Viktor Kotnik. Tako sta 24. septembra 1948 izdala pod št. 3590 odločbo o ustanovitvi delavskega »tehnikuma« pri Železarni na Jesenicah. Pouk se je pričel v šol. letu 1948/49. Po opravljenem sprejemnem izpitu je bilo sprejetih 33 slušateljev iz Železarne Jesenice, Štore, Ravne, Zenica, rudnikov Smederevo in Bor ter Cinkarne Celje. Mesto direktorja je bilo zaupano inž. Bošku Marjanoviču, ki je učni kader pridobil iz Železarne Jesenice in Gimnazije Jesenice. Ker je bil jeseniški delavski »tehnikum« edini metalurški »tehnikum« v državi, je generalna direkcija za črno

Nova šola, kjer je pouk od leta 1949
(Arhiv Srednje šole Jesenice)

metalurgijo v Beogradu v to šolo pošiljala kandidate iz bivše Jugoslavije. Predavateljski zbor so sestavljali priznani inženirji jeseniške železarne in profesorji jeseniške gimnazije. Ob ustanovitvi je del »tehnikuma« imel prostore v TVD Partizan na Jesenicah, nato se je preselil v novo zgrajene prostore Metalurške industrijske šole.

Leta 1955 je bil odprt redni oddelek štiriletne metalurške tehnične šole. Deloval je kot dislocirani oddelek ljubljanske tehnične šole. V oddelek so se vpisali slušatelji, ki so bili zaposleni v Železarni Jesenice. Dve leti kasneje pa je bila tehnična šola metalurške smeri že na Jesenicah kot samostojna šola. V naslednjih letih se je preselila v prostore Metalurške industrijske šole.

Leta 1958 je bila adaptacija prvega nadstropja. Pridobili so več učilnic in delavnic za osnovni program. Izboljšali so se pogoji za delo na šoli in v posameznih oddelkih. Lotili so se modernizacije pouka in tako že leta 1960 opremili risalnico z risalnimi aparati. To je bila prva kabinetna učilnica pri nas in v Jugoslaviji. Risalnica je omogočala kvalitetnejše delo pri strokovnem pouku. Prvo kabinetno učilnico je razvil pisec tega članka.

Prelomno za delovanje šole je bilo leto 1960, ko je delavski svet Železarne Jesenice kot ustanovitelj šole sprejel sklep, da se celotno izobraževanje na področju železarne združi in ustanovi Železarski izobraževalni center z nazivom in dejavnostjo, ki se je ohranila dolgo let. Združili so se: metalurška industrijska šola (s šolsko delavnico in livarno), metalurška tehniška šola (s šolsko delavnico in livarno), dom učencev in oddelek za izobraževanje odraslih, ki je bil prej v sklopu kadrovskega sektorja Železarne Jesenice. Združitev celotnega strokovnega izobraževanja je bila osnova za pravilno politiko izobraževanja ne samo za Železarno Jesenice temveč tudi za druge delovne organizacije v jeseniški in drugih občinah. Združeno izobraževanje je imelo boljše materialne, prostorske in kadrovske pogoje. Z ozirom na to je bilo tudi posodabljanje pouka lažje. Sredstva so se združevala in gospodarjenje je bilo racionalnejše.

V letu 1963 se je pričela gradnja novega doma za učence, ker je postalo življenje v barakah neprimerno.

Leta 1961 je bila ustanovljena šola za inštrumentalce, v katero je bilo sprejetih 23 učencev iz raznih podjetij po Sloveniji. Šola je delovala le nekaj let, ker ni bilo pravega razumevanja glede financiranja s strani podjetij. Železarna pa je finančno podpirala šolo le toliko časa, da je zadostila svoje potrebe. Zaradi vse večjih izobraževalnih potreb - rednih in izobraževanja ob delu - se je v šoli večalo tudi število zaposlenih. Konec leta 1961 je bilo zaposlenih že 70 delavcev.

Oddelek za izobraževanje odraslih je začel sistematično izobraževanje na delovnih mestih. V ta namen so izdelovali profile, programe in analize za potrebe dela na delovnih mestih in opravljali tudi tekoča preverjanja znanja.

V šolskem letu 1963/64 je bil ustanovljen oddelek strojne tehnične šole, ki je v začetku deloval kot dislocirana enota ljubljanske tehnične šole in je šele po nekaj letih postala sestavni del Železarskega izobraževalnega centra (ŽIC). Obe tehnični šoli sta se združili v enotno šolo Tehnična šola. V letu 1964 se je spremenil tudi način financiranja. S pavšalnega financiranja s strani Železarne Jesenice je ŽIC

prešel na obračun po storitvah, torej na enakopravne tržne odnose. V tem letu se je tudi povečalo število učiteljev za osem, vseh zaposlenih pa je bilo 84.

Zavod za šolstvo je v tem letu imenoval učne delavnice za eksperimentalne oddelke prvega letnika praktičnega pouka. Preverjali so se novi programi praktičnega pouka, po katerih delno poučujejo še danes.

Zaradi vse večjih zahtev po izobraževanju učiteljev je ŽIC iz lastnih sredstev omogočil že zaposlenim učiteljem pridobiti srednjo, višjo ali visoko izobrazbo. Do leta 1967 so tudi takratni učitelji opravili strokovne izpite in tako zadostili potrebam po izobrazbi, kar je pogojeval tudi zakon o srednjem šolstvu, ki je izšel leta 1968.

V tem času so se izoblikovala nova stališča Železarne Jesenice do ŽIC, in to glede financiranja (železarna je financirala samo svoje štipendiste), zahtev po povečanju izobraževanja odraslih, izobraževanja samo za železarno. Ta določi število vpisanih v vse vrste šol. Isto leto se je prvič pojavil problem mreže šol za območja, ki jih lahko pokriva ŽIC s svojimi usmeritvami. Ta problem se je vlekel celi dve leti, vendar je ostalo vse po starem.

V letu 1967 se je najbolj razširil oddelek za izobraževanje odraslih. V tečajih, seminarjih, izpitih na delovnih mestih in drugih oblikah izobraževanja je sodelovalo preko tri tisoč delavcev iz železarne in drugih podjetij. S sprejetjem zakona o varstvu pri delu se je pojavila potreba po tako imenovanih "testih iz varstva pri delu", ki so bili večkrat pomemben dokument celo na sodišču.

Leta 1976 so ob šoli zgradili novo telovadnico
(Arhiv Srednje šole Jesenice)

Jeseniški zbornik

ŽIC je vsa ta leta deloval brez telovadnice. Pouk telovadbe so izvajali v TVD Partizan, ob toplejših dnevih pa na igriščih Podmežaklo. Telovadnico so zahtevali tudi šolski predpisi, zato so leta 1969 začeli pripravljati gradnjo. Težave so bile že pri izbiri lokacije, pri denarnih sredstvih pa tudi z glavnim projektom, ki je bil izdelan šele leta 1973. Samoprispevek za gradnjo telovadnice je bil prvi samoprispevek v občini. Delavci so sprejeli triletni prispevek za gradnjo telovadnice, ki je bila zgrajena leta 1976.

V letu 1969 so se pod vodstvom Republiškega zavoda za zaposlovanje začeli izobraževati delavci, ki so bili zaposleni pri tujih delodajalcih (Demag). To izobraževanje je trajalo tri leta. S sredstvi iz tega naslova so opremili šolo z novimi učnimi pripomočki, stroji in orodjem. To leto je bilo prvo v zgodovini šole, ko ni bilo dovolj vpisanih učencev. Vpis je bil manjši za 85 učencev.

V letu 1969 je bila ustanovljena Šola za metalurške delavce - ŠMD, ki je imela le dva letnika in status šole za ozke profile. V to šolo so se lahko vpisali učenci, ki so imeli dokončanih šest oz. sedem razredov osnovne šole.

S šolskim letom 1970/71 je bil odprt prvi oddelek za metalurške delavce, kamor so se vpisali že zaposleni na teh delovnih mestih, ki niso imeli ustrezne izobrazbe.

V šolskem letu 1971/72 je bil odprt dislocirani oddelek tehničnih šol na Ravnah pod vodstvom ŽIC Jesenice. Prav tako pa je bil odprt dislocirani oddelek za delovodje v Litostraju.

Leta 1977, ko je bila izvedena adaptacija tretjega nadstropja
(Arhiv Srednje šole Jesenice)

ŽIC je obiskovalo skupaj s slušatelji oddelka za izobraževanje odraslih 720 učencev in slušateljev. Izredno se je razširila dejavnost na oddelku za izobraževanje odraslih in takrat so imeli kar 298 honorarnih sodelavcev.

Za posodabljanje učnega procesa je bil opremljen fonolaboratorij, ki je bil nameščen v Gimnaziji Jesenice. Namenjen je bil dijakom gimnazije in drugim udeležencem izobraževanja (jezikovni tečaji na oddelku za izobraževanje odraslih).

V letu 1975 je pričela delovati delovodska šola za kovinarske in metalurške smeri in dislocirani oddelek prve stopnje ljubljanske metalurške fakultete.

Tega leta je šola veliko vložila v posodobitev učne tehnologije in opremo učnih delavnic. V naslednjem letu 1976 je bila dokončno zgrajena telovadnica in okolica je dobila današnjo podobo.

V letu 1977 je bila izvedena zahtevna adaptacija zgornjega nadstropja. Pridobljenih je bilo deset sodobnih učilnic in pet kabinetov. Zamenjali so celotno ostrešje in streho in uredili pročelje stavbe. Vse to so dosegli z lastnimi sredstvi prvega samoprispevka delavcev ŽIC ter s sredstvi Železarne Jesenice in posojili izobraževalne skupnosti Slovenije.

Septembra 1978 so se zadnjič vpisali v ŽIC Jesenice učenci za poklic električar. Od leta 1981 je bil to le še dislocirani oddelek Srednje šole Iskra Kranj. Zadnja generacija električarjev je šolo zaključila leta 1990.

Pregled strokovnih šol v okviru ŽIC do leta 1977

- šola za poklicne delavce,
- poklicna kovinarska, metalurška in elektro šola,
- tehnična metalurška in strojna šola,
- delovodska metalurška in strojna šola (izobraževanje samo ob delu),
- dislocirani oddelek metalurškega oddelka TNT ljubljanske univerze (samo ob delu)

Poklici

- talilec, valjavec, žičar, livar, kovač,
- strojni mehanik, ključavničar - varilec, orodni ključavničar, strugar, vodovodni instalater, klepar, obratni električar, elektro - instrumentalec,
- metalurški tehnik, strojni tehnik,
- metalurški delovodja, strojni delovodja,
- metalurški inženir.

Oddelek za izobraževanje ob delu:

- tečaji in seminarji za voznika viličarja, žerjavovodja, varilca, upravljavca težke gradbene mehanizacije, skladiščnika, varstvo pri delu, tehnološka goriva in minerja
- izobraževanje ob delu za poklice kovinarske, metalurške in elektro smeri, metalurški in strojni tehnik.

V okviru izobraževanja pa so pomembne tudi druge občolske dejavnosti, kot so: ljudska tehnika (foto, kino, radio, modelarski in avto-moto krožki), kulturne dejavnosti (dramski krožek, pevski zbori, športne dejavnosti (iz šole je izšla vrsta dobrih športnikov).

V letu uvedbe usmerjenega izobraževanja 1981/82 so se zgodile v srednjem šolstvu velike spremembe. Združile so se vse šole: ŽIC, Gimnazija Jesenice in Zdravstvena šola Jesenice. V prostorih Gimnazije Jesenice so izobraževali družboslovno usmeritev, v prostorih ŽIC pa naravoslovno - matematično, zdravstveno, metalurško in strojno - tehnično ter poklicno usmeritev. Dobili smo novo veliko srednjo šolo z imenom Center srednjega usmerjenega izobraževanja Jesenice. Izobraževanje je potekalo na dveh dokaj oddaljenih lokacijah.

Program metalurški tehnik je usihal. Zadnji vpis je bil v šolskem letu 1989/90. Od leta 1993 pa tega programa na Jesenicah ni več. Vodstvo šole si je zaman prizadevalo za ponovno odprtje enega oddelka, saj bodo metalurške tehnike v novih podjetjih nekdanje Železarne Jesenice še vedno potrebovali.

V šolskem letu 1992/93 je razpadlo usmerjeno izobraževanje. Iz CSUI sta 1. 7. 1994 nastali dve šoli: Gimnazija Jesenice in Srednja šola Jesenice.

Srednja šola Jesenice danes združuje štiri usmeritve strokovnega izobraževanja:

- **strojništvo**

- . nižje poklicno izobraževanje - oblikovalec kovin
- . srednje poklicno izobraževanje - strugar, orodjar, strojni mehanik, konstrukcijski mehanik,
- . srednje strokovno izobraževanje - strojni tehnik

- **zdravstvo**

- . srednje strokovno izobraževanje - tehnik zdravstvene nege
- . srednje poklicno izobraževanje - bolničar - negovalec

- **ekonomija**

- . srednje poklicno izobraževanje - poslovni tajnik, administrator
- . srednje strokovno izobraževanje - poslovni tehnik, ekonomski tehnik

- **predšolska vzgoja**

- . srednje strokovno izobraževanje - vzgojitelj predšolskih otrok

Poleg izobraževanja mladine je ves čas v ŽIC in sedaj v Srednji šoli potekalo izobraževanje odraslih: za dijake, ki v rednem roku niso zaključili izobraževanja in druge oblike izobraževanja, kot so tečajji in seminarji za potrebe gospodarstva Gornjesavske doline.

VIRI:

- Ivan Mohorič: Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem 1969/70
- brošura 40-letnica Železarskega izobraževalnega centra Jesenice 1938 - 1978
- brošura Srednja šola strojništvo 60 let, zdravstvo 35 let, podjetništvo 5 let
- avtorjevi zapisi o delovanju šol po letu 1960,
- avtorjevi razgovori z delavci strokovnih šol

ZUSAMMENFASSUNG

Der historische Überblick der berufstechnischen Ausbildung für den Bedarf der Arbeits- und Gesellschaftsorganisationen im Rahmen der berufstechnischen Schulen und andere Ausbildungsmöglichkeiten in Jesenice

- Bildungsdarstellung nach dem Ersten Weltkrieg bis 1926
- 19.11.1938 gründet Die Krainische Industriegesellschaft »Železarska strokovna nadaljevalna šola KID« (die Eisenhüttenfachfortbildungsschule der KIG) mit Öffentlichkeitsrecht
- 25.10.1938 beginnt der Gesamtunterricht
- 10.3.1939 bestätigt die Verwaltung der Draubannschaft in Ljubljana die Schulgründung mit Dekret VII/NA Nr. 656/1
- der Unterricht verlief so: die Theorie in den Räumen von »Kazina« und später in den Räumen von »Kašta«
- und die Praxis in der Konstruktionswerkstatt der KIG, und in ehemaligem Stahlzug und in der Elektrodenabteilung
- 1941: der Zweite Weltkrieg – die Schule unter der Leitung der Gauwirtschaftskammer in Kärnten mit dem Sitz in Klagenfurt
- 1942: die Schule bekommt Internatsräume
- 1947: die Schule bekommt neue Räume – es wurde die Industrieschule für Metallindustrie/Montanistik in Jesenice (das ist übrigens die heutige Schule) gegründet
- 1948 wurde eine technische Schule für Arbeiter (Technikum) gegründet – die erste in Jugoslawien
- 1953: das Schulgebäude wurde renoviert und seine Werkstätte und Schulräume wurden eingerichtet (in dem heutigen Gebäude)
- 1955 wurde der gesamte Fachbereich des 4-jährigen Techniklehrgangs für Montanistik eröffnet – der geteilte Fachbereich der oberen Berufsfachschule von Ljubljana
- 1960: der Arbeiterrat fasst einen Beschluss alle Bereiche der Fachausbildung zusammen zu legen – es wurde das » Železarski izobraževalni center Jesenice« (das Eisenhüttenausbildungszentrum Jesenice) gegründet
- 1961 wurde der Instrumentenfachbereich eröffnet
- 1963/64 wurde der Fachbereich der Maschinenbauschule – dislozierte Einheit der Oberberufsschule von Ljubljana gegründet
- 1969 wurde die Aktion für den Gemeindeselbstbetrug und den Bau der Sporthalle ins Leben gerufen
- 1971/72 gründet die Schule den Teilsfachbereich der technischen Schulen in Ravne
- 1975: Gründung der Werkmeisterschule für Metallarbeiter
- 1975: Gründung der Sekundärstufe der Metallabteilung in Jesenice als eine dislozierte Einheit der Fakultät für Montanistik Ljubljana
- 1977: der Schulum- und -aufbau
- 1978: das letzte Einschreiben für den Beruf Elektriker
- 1984: das eingeführte orientierte Bildungssystem vereinigte alle Oberstufen- und Berufsschulen in Jesenice in einem Zentrum der oberstufenorientierten Ausbildung Jesenice (Center srednjega usmerjenega izobraževanja Jesenice)
- 1989/90: das letzte Einschreiben für Metallarbeiter (Montanistik)
- 1993/94 wurde ein neues Programm eingeführt- Geschäftsverkehr
- 1994: Aufteilung der Ausbildungsrichtungen das Gymnasium
- 1995 wurde die Srednja šola Jesenice (die Oberstufen) gegründet, die folgende Programme eingeführt hat:

- *- Maschinenbauwesen
- *- Gesundheitswesen
- *- Wirtschaftslehre
- 2003/04 werden in der Schule neue Programme eingeführt:
 - . berufsorientierte Ausbildung (Metallarbeiter)
 - . Berufsausbildung (Drechsler, Schlosser)
 - . Gesundheitswesen (Krankenpfleger)
 - . Wirtschaftslehre (Kaufmann, Administrator)
 - . Vorschulerziehung (Erzieher)

Majda Malenšek

DOM DR. FRANCETA BERGLJA

USTANOVITEV TIK PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Razvijajoče se železarsko mesto je že dalj časa potrebovalo dom, v katerem bi starejši občani imeli popolno oskrbo. 19. marca 1937 je bil na seji občinskega odbora Jesenice sprejet sklep, da se tak dom zgradi. Odkupljeno je bilo cerkveno zemljišče na Pisarjih, na skrajnem zahodnem delu Jesenic. Dela so se začela jeseni leta 1938, 1. oktobra 1940 pa so bili sprejeti že prvi oskrbovanci. Tako v letu 2005 mineva 65 let od ustanovitve doma. V letu 2003 pa je preteklo tudi okroglih 100 let od rojstva dr. Franceta Berglja, po katerem dom nosi ime.

Najbolj zanimivi so najstarejši zapisi o nastanku doma, o prvem donatorju dr. Francu Košmerlu, o zdravniku dr. Francetu Berglju, o tem, kako so se spreminjale razmere oskrbovancem in zaposlenim, o dozidavah in modernizacijah, o razvoju stroke, ki skrbi za človeka posameznika na stara leta. Čim starejše je poročilo, več je v njem podatkov o tem, kako oskrbovancem zagotoviti materialne pogoje. Prav iz vsakega poročila pa se lahko razbere, da je delo s starejšimi ljudmi človekoljubno, pri tem moraš biti pripravljen na to, da malo pozabiš nase.

Sedeminosemdesetletni Vinko Bergant, danes stanovalec v domu, pripoveduje, da je kot brezposeln mlad fant kopal gradbeno jamo, za plačilo pa dobil koruzo. Temeljni kamen za dom je položil takratni jeseniški župan Valentin Markež. Ta je delavcem naročil, da naj pri delu ne kolnejo, ker je dom namenjen ljudem, ki bodo v njem preživljali večer svojega življenja. Vinko Bergant rad tudi pove, kako prav so imeli takratni gradbeniki, ki so gradnjo doma načrtovali v polkrogu, da vanj čim dlje sije sonce.

Dom so imenovali **Mestno zavetišče**, med domačini pa se ga je prijelo ime Sirotišnica. Prva leta je bilo v njem 20 do 25 oskrbovancev. Ker je bilo premalo opreme, ni bil v celoti zaseden. Prednost pri sprejemu je imel tisti, ki je s sabo pripeljal posteljo.

Oskrbo so prevzele sestre notredamske iz Šmihela pri Novem mestu, ki so ostale v domu do 1. julija 1941. V času okupacije so jih Nemci izselili, zdravstveno oskrbo pa je prevzel dr. Franc Bergelj.

Že v letu 1939 je Mestno zavetišče dobilo prvega mecena. To je bil jeseniški rojak, duhovnik Franc Košmerl, ameriški državljan, ki je živel v Chicagu. Ustanovi je podaril 100.000 din za vzdrževanje domačih revežev iz letnih obresti od glavnice. Dr. Franc Košmerl je bil 9. 7. 1939 proglašen za častnega člana jeseniške mestne občine.

Med okupacijo je v domu imel skladišče orožja oddelek nemške vojske. Ko so bile 1. marca 1945 Jesenice bombardirane, so se v pritličju naselili mestni uradniki. Stroške vzdrževanja je pokrivala občina, največ iz sredstev, ki so jih prispevali plačilno sposobni oskrbovanci. Novih zmogljivosti ni bilo, zato so novega oskrbovanca lahko sprejeli samo namesto umrlega.

PRVA LETA PO OSVOBODITVI

Po vojni so bile razmere v domu še nekaj časa kritične, saj je bil v stavbi Mestni ljudski odbor in še vrtec za otroke zahodnega dela Jesenic. Da bi omilili splošno pomanjkanje hrane, so bile organizirane nabiralne akcije živil pri okoliških kmetih. Denar je zbiral tudi sindikat. V zavetišču so gojili prašiče in obdelovali velik vrt.

Leta 1946 je skrb za gospodarstvo doma prevzel sindikat. Iz predstavnikov različnih dejavnosti (železničarjev, poštarjev, prosvetnih delavcev, AFŽ) so imenovali naslednji odbor: predsednik Franc Matoh, tajnica Angela Tavčar, blagajnik Vinko Glažar, referentka za nabave Zinka Tratnik, pregledniki računov in knjig Ogorevc, Cuder, Debec, Ropret. Odbornik krajevnega strokovnega sveta je bil Franc Toman. Nadrejeni organ doma pa je bil krajevni strokovni svet Jesenic.

V zavetišču je bilo 32 oskrbovancev, upravnica z družino in štiri služkinje. Hišni zdravnik je bil dr. Avgust Tancar.

Oskrbovanci, ki so prejeli pokojnino, so za oskrbo plačevali polovico, oskrbovanci brez pokojnin pa so v domu bivali brezplačno. V letu 1946 so bila odpovedana stanovanja privatnim osebam.

Leta 1947 so dom preimenovali v **Dom onemoglih**.

Iz raznih poročil in zapisnikov je mogoče razbrati raznoliko problematiko doma, npr. težave z opremo in vzdrževanjem. Še vedno je bil bolj dobrodošel oskrbovanec z lastno posteljo. Če se je oskrbovanec posebej izkazal z delom pri hišnih opravilih, mu je bila znižana oskrbnina. Nekateri oskrbovanci so prosjali po Jesenicah. Probleme so povzročali prekrški v zvezi z alkoholom.

Aprila 1947 je bila zaposlena prva bolničarka Marija Tkalec, ki je skrbela za bolne in nepokretne oskrbovance.

RAZMERE SE IZBOLJŠUJEJO

Postopoma se je izboljševala oprema doma. Vedno znova so se kazala različna dela, npr. izkop kanalizacije, premestitev pralnice, nove peči za centralno ogrevanje, popravila vodovodne napeljave, sušilnica za perilo, novo gospodarsko poslopje, oporni zid, ki so ga pomagali graditi tudi nekateri oskrbovanci.

Kot iz neba poslano se je prav v tem času tudi namerilo, da je dom dobil sredstva zapuščine v Ameriki umrlega duhovnika dr. Franca Košmerla, ki je bil

očitno eden izmed uspešnejših slovenskih emigrantov. Bil je izobraženec in dobrotnik in je ohranil navezanost na svojo domovino, čeprav ni znano, da bi jo bil kdaj obiskal.

DR. FRANC KOŠMERL (1864 - 1945)

Franc Košmerl je bil rojen na Jesenicah leta 1864. Kot duhovnik je leta 1883 odšel študirat v Ameriko v St. Paul. Bil je duhovni pomočnik v Dulothu v Minnesoti, kjer je vodil nemško župnijo. Najdišče železove rude mu je prineslo veliko bogastvo. Bil je doktor teologije in vrsto let profesor na teologiji v Chicagu, kjer je poučeval rimsko pravo. Umril je ob koncu druge svetovne vojne v visoki starosti. Natančnega datuma njegove smrti ni bilo mogoče najti. Po nasvetu rojakov iz Amerike je uprava doma poslala dopis jugoslovanskemu konzulatu v Chicagu za ureditev Košmerlove zapuščine. Dom je naslednje leto (1951) prejel njegovo zapuščino (8.400 dolarjev). Za ta denar so nabavili veliko količino živil, šivalni in pralni stroj, električni kuhalnik in štiri električne pečice. Ta zapuščina je imela zelo ugoden vpliv na splošno razpoloženje zaposlenih in oskrbovancev v domu, saj je bil to čas vsesplošnega pomanjkanja.

V PETDESETIH LETIH

Leta 1951 je postal upravnik doma petindvajsetletni zdravstveni tehnik Pavle Dolar (upravnik od 1951 do 1959), administrator pa Leopold Zonik. Novi upravnik je uvedel nočno dežurstvo. Kot zdravstveni delavec se je usmeril v izboljšanje splošne zdravstvene oskrbe in higijene. Spoprijemal se je z urejanjem medsebojnih odnosov med oskrbovanci. Ti so imeli velike težave s prilagajanjem na skupno življenje v domu, saj so izhajali iz zelo različnih socialnih okolij, v katerih so se jim izoblikovale življenjske navade. Uvedena je bila bolniška kartoteka oskrbovancev, individualna terapija in dietna prehrana.

V domu so bili takrat zaposleni upravnik, kuharica, dve kuhinjski pomočnici, bolniška strežnica, sobarica, hišnik in honorarna pisarniška moč. Kupili so pisalni stroj, kolo in radio, dobili pa so telefon.

V domu so redili tudi prašiče (v letu 1953 kar dvanajst). K boljšemu počutju oskrbovancev je prispevalo tudi delo tistih, ki so bili bolj zdravi. Radi so urejali vrt, oskrbovanke so delale v likalnici in šivalnici, plette in klekljale. To so bili prvi zametki delovne terapije, ki so ji takrat rekli »okupacijska«.

Vedno več pozornosti je bilo namenjene družabnemu življenju. Za praznike so zaposleni in oskrbovanci organizirali proslave, razveselit jih je prišla kovinarska godba, pevski zbori, občasno so nastopali otroci. Prav upravnik Dolar je uspel zbrati sredstva za te dejavnosti tako v denarju kot v blagu.

Dne 30. 8. 1954 se je z odločbo LOMO Jesenice št. 1908 dom preimenoval v **Socialno zdravstveni zavod dom onemoglih na Jesenicah**. Uvedeno je bilo družbeno upravljanje s sedemčlanskim upravnim odborom, ki so ga sestavljali: dr. Franc Brandsteter, Pavle Dolar (upravnik), Janez Rozman, Ivanka Zupan Trivkovič, Kristina Homan, Justina Krničar – članica kolektiva zavoda, Rudolf Šeligo, ki je bil izvoljen za predsednika. Zavod je tega leta prešel iz proračunskega na samostojno financiranje. Določena je bila cena oskrbnega dne, v katero so bili všteti vsi stroški vključno z amortizacijo. Sprejeta so bila pravila zavoda, med drugim določilo o plačilu honorarjev in o izobrazbi zaposlenih.

Upravni odbor je imel veliko skrbi z vzdrževalnimi deli. V pripravi je bila adaptacija in dozidava prostorov za pralnico in sušilnico ter likalnico in šivalnico. V obstoječih prostorih so uspeli urediti skromno ambulanto z osnovnimi medicinskimi instrumenti. Zaposlena je bila prva nadzorna medicinska sestra Nada Dolar in našel se je celo prostor za večjo knjižno omaro.

Pomembno je h gospodarjenju prispevala tudi ekonomija – njiva in travnik. Delali so uslužbenci in oskrbovanci, ki so pridelali živila, hrano za prašiče in seno za konja.

Tega leta je bilo v zavodu povprečno 70 oskrbovancev. Nekateri od njih so bili nameščeni kar na zasilnih posteljah in ni bilo mogoče sprejeti vseh prosilcev.

V naslednjih letih se je povečevalo število občanov, ki zaradi starosti, telesne ali duševne prizadetosti ali iz drugih razlogov niso mogli živeti sami ali v družini. Prostor so jim našli z manjšimi preureditvami največkrat na račun standarda oskrbovancev. Z notranjimi adaptacijami je bilo pridobljenih osemtrideset postelj, ki niso vedno ustrezale standardom.

LETO 1963

Za to leto povzemam nekaj zanimivosti iz poročila, ki ga je podpisal ravnatelj Lojze Soklič (ravnatelj od 1959 do 1973) ob predsedniku sveta Lojzetu Likoviču in računovodkinji Nežki Terseglav.

Prvič se pojavi poimenovanje po dr. Francetu Berglju. Novo ime »**Socialni zavod dr. Franceta Bergelja**« je bilo registrirano v Uradnem vestniku okraja Kranj št. 31 z dne 20. 12. 1961 in št. 23 z dne 15. 7. 1962. Poslovanje je bilo urejeno po vsejugoslovanskem Zakonu o proračunih in financiranju samostojnih zavodov.

Dr. France Bergelj malo pred smrtjo z ženo in otroki (Arhiv doma dr. Franceta Berglja)

DR. FRANC BERGELJ (29. 9. 1903 - 23. 6. 1946)

Spomin na dr. Franceta Berglja je med starejšimi Jeseničani še danes živ. V skupini Jesen so obudili pobudo Zveze borcev, da bi mu v domu postavili doprnsni kip. S ponosom se svojega očeta spominjajo tudi njegovi otroci. (O njem govori tudi zapis Jožeta Vidica Zvesti Hipokratovi prisegi v jeseniškem zborniku Jeklo in ljudje (1985).

Dr. Franc Bergelj izhaja iz družine, kjer je bilo dvanajst otrok. Oče Janez, Kranjskogorec, železniški čuvaj, je bil iz Grosupljega (od koder izhaja mati Jožefina) premeščen v Žirovnico. Tu je družina stanovala dvajset let v železniški čuvajnici. Bistri Franc Bergelj je obiskoval gimnazijo v Kranju, potem pa študiral medicino v Ljubljani in v Innsbrucku, kjer je leta 1932 diplomiral. Na Jesenicah je odprl privatno ordinacijo, obenem pa je bil zdravnik v železničarski ambulanti.

V tej ambulanti je spoznal mnoge Jeseničane, oni pa njega kot čutečega, pravega ljudskega zdravnika, ki je bil dostopen za vse reve in težave svojega okolja. Zato tudi ni presenetljiv njegov odnos do NOB. Preko aktivistov OF je partizanom pošiljal sanitetni material in zdravila. Izpričano je, da je vseskozi delal za NOB. Nekaj časa je bil zaprt v Begunjah. Ko je zaslutil, da ga namerava gestapo ponovno aretirati, je šel k partizanom. Bil je vodja sanitetne službe v Jeseniško – bohinjškem odredu od novembra 1944 do odhoda odreda na Koroško maja 1945. Ko je zbolel, je delo prevzel dr. Viktor Marčič. Po vojni je bil dr. Bergelj okrajni zdravnik za šolsko mladino na Jesenicah. Umril je leta 1946 star komaj 43 let. Iz dveh zakonov je zapustil pet otrok. Najstarejša hči Nada je imela takrat osemnajst let, najmlajši Alenki pa še ni bilo dve leti. Šestčlanski družini je bila dodeljena skromna pokojnina. Hči Nada se ga spominja kot zelo skrbnega, a strogega očeta. In spominja se tudi zgodbe iz ordinacije, ko ženici z Dovjega ni zaračunal zdravniškega pregleda, ampak ji je dal celo denar za vlak.

Jeseniški zavod za starostnike se torej imenuje po človeku, ki je bil kljub svoji mladosti ali pa morda prav zaradi nje iz globin svoje duše plemenit, pripravljen prisluhniti in pomagati sočloveku. In tak je ostal v spominu Jeseničanov

Zavod je bil namenjen starejšim, kronično bolnim in invalidnim osebam ter bolnikom. V njem je bil 78 stacionarnih in 7 pomožnih postelj za oskrbovance ter 13 postelj (in ena pomožna) za bolnike. Večina oskrbovancev je bila iz jeseniške, radovljiške in tržiške občine, nekaj pa tudi od drugod. 23 oskrbovancem je pokrivala oskrbovalnino občina v celoti, 61 jih je plačevalo del oskrbovalnine, pet je bilo samoplačnikov. Na bolniškem oddelku se je skozi vse leto zdravilo kar 267 bolnikov, ki so bili usmerjeni v zavod iz bolnice. Povprečno je bilo v zavodu 89 oskrbovancev na dan. Zanje je skrbelo 20 stalno zaposlenih delavcev, eno delovno mesto je bilo namenjeno tudi praksi absolventke poklicne gospodinjske šole. Nihče od zaposlenih pa ni bil deležen nobenega izobraževanja - kako nesprejemljivo za današnji čas! Priložnostno je 34 oskrbovancev delalo pri vzdrževanju okolice, v šivalnici in likalnici, kot kurirji, na ekonomiji (krave) ter v vrtnariji, ki pa ni več dajala pričakovanih rezultatov, ker so okoliški prebivalci in otroci delali škodo.

Oskrbovanci so imeli na voljo knjižnico, en televizor ter tri radije. Delavci zavoda in oskrbovanci so skupaj organizirali kulturne programe, predavanja, kino predstave ter izlete.

Ob koncu leta 1963 sta bili preneseni obe stavbi v last zavoda, iz amortizacije pa naj bi se v prihodnje plačevala popravila na zgradbah. V tem letu je bila popravljena streha, konjski hlev je bil preurejen v skladišče in v sobo s tremi posteljami, položene so bile vinas plošče v nekaterih prostorih, generalno je bilo popravljeno vodovodno omrežje, vgrajen nov parni kotel v kurilnici, zamenjana dvojna vrata. Naštete so tudi nabave: dva električna likalnika, dve kravi, omara s policami, štiri delne omare za perilo, postelje in nočne omarice, zdravstveni instrumenti, posoda za odpadke, polnjeni in prazni vzglavniki...

KAKO SO UPRAVLJALI ZAVOD

Večino vprašanj in problemov so zaposleni reševali na sestankih upravnega odbora. Ta je obravnaval 180 vprašanj in sprejel 143 sklepov. Svet zavoda je ocenil celotno delo kot uspešno še posebno zato, ker se je povečal obseg dela ob istem številu delavcev in ob prezasedenosti prostorov. Zdi pa se, da so oskrbovanci in zaposleni nekaj let preživeli v miru, da so nekako obvladovali vsakodnevne probleme, ki so izhajali predvsem iz načina življenja oskrbovancev pred prihodom v zavod. Iz finančnega poročila bi lahko sklepali, da tudi z denarjem ni bilo prevelikih problemov, saj je zavod ob koncu poslovnega leta izkazal celo dobiček.

DOGRADITVE IN PREUREDITVE V LETU 1969

Junija 1969 je tedaj triinštiridesetletni diplomirani socialni delavec Pavle Dolar izdelal analizo delovanja zavoda in program dograditev glede na spremenjene razmere na Jesenicah in v širši okolici. Za realizacijo tega programa je bilo potrebnih naslednjih pet let. Zanimiva je Dolarjeva ugotovitev, da je bilo »Mestno zavetišče na Jesenicah« leta 1940 za tedanje potrebe (za okrog 15.000 prebivalcev) na izredno visoki stopnji, zasnovano z izrednim posluhom za ljudi, katerim je bilo namenjeno – na robu naselja, pa vendar v bližini mesta, z velikim vrtom sredi zelenja, sobe svetle, sončne, zračne... Tu naj bi preživljalo zadnje obdobje svojega življenja okrog 60 oskrbovancev.

Toda leta 1969 je imela tedanja občina Jesenice že več kot 27.000 prebivalcev. Ob tem pa se je močno povečevala povprečna življenjska doba. Za Slovenijo so

zapisani podatki za leti 1953 (pri moških 53 let, pri ženskah 59 let) in 1960 (pri moških 66 let, pri ženskah 71 let). Naraščajoče potrebe po družbeno organizirani skrbi starejših občanov je tedanji zavod kljub prenapolnjenosti pokrival samo delno. Vse prevečkrat so morali odkloniti prošnje skrbstvenih organov iz jeseniške in sosednjih občin.

Še sprejemljiva kapaciteta zavoda v tedanjem obsegu z vsemi možnimi prilagoditvami bi bila okoli sto oskrbovancev. V letu 1969 pa je bivalo v njem 124 oskrbovancev, med njimi samo 55 takih, ki so lahko v okviru programa zavoda skrbeli sami zase. Potrebni so bili skrajni napor 26 zaposlenih delavcev, da je zavod še opravljal svoje naloge.

Zato je bila nujna večja preureditev in povečanje zavoda. Na novo je bila načrtovana gradnja trinadstropnega stanovanjskega objekta s 36 posteljami, s preureditvijo pa naj bi pridobili še 20 postelj. Program prenove je zajemal še sanitarne prostore, primernejše talne obloge v vseh sobah, povečanje kuhinje in modernizacijo opreme kuhinje, pralnice in sušilnice ter nekaterih drugih prostorov. Predvidena je bila tudi gradnja ustreznega dvigala.

RAZVOJ DEJAVNOSTI

Skozi vse zapise se vleče dejstvo, da je zavod sprejemal več oskrbovancev, kot je bila optimalna kapaciteta. Vedno je bilo tudi več oskrbovancev, ki so bili potrebni delne ali celotne nege in oskrbe, ter oskrbovancev z bolj ali manj izraženimi psihiatričnimi težavami, in oskrbovancev, ki so imeli težave zaradi alkohola... Kolikor več je bilo takih oskrbovancev, toliko težje je bilo delo zaposlenih.

Da bi te probleme lažje obvladovali, so si direktorji v domu v skladu z razvojem stroke prizadevali zaposliti ustrezne terapevte. V letu 1970 je bilo doseženo, da je prihajal v zavod zdravnik vsak dan za dve uri, psihiater enkrat mesečno in dodatno je bila zaposlena še ena medicinska sestra.

Začela se je uveljavljati delovna terapija. Oskrbovance, ki jim je dopuščalo zdravje, so pritegnili k najrazličnejšim delom v zavodu, za kar so prejeli vsake tri mesece manjše denarne nagrade. Za njihovo boljše počutje je bilo organiziranih nekaj izletov in kulturnih prireditev, na katerih je ob godbi na pihala prvič zabeleženo sodelovanje osnovnošolcev in vrtca.

Še vedno so se spoprijemali s pomanjkanjem kadrov. Manjkali sta dve medicinski sestri in strežnice, ker zaradi fluktuacije izpraznjenih delovnih mest ni bilo mogoče zapolniti. V letu 1973 je odšlo devet delavcev, na novo jih je bilo sprejetih trinajst. Vodenje je prevzel Franc Merlak.

Po določbah Zakona o socialnih zavodih iz leta 1973 opravlja zavod socialno kurativno dejavnost za občine Jesenice, Radovljica, Tržič (v letu 1971 so Tržičani svoj popolnoma dotrajani dom opustili in so financirali jeseniškega) in Kranj, delno še za druge občine.

DOZIDAVE OD 1970 DO 1973

Bistvene za razvoj doma so bile dozidave. V prvi fazi je bil zgrajen stanovanjski prizidek s 16 enoposteljnimi in 16 dvoposteljnimi sobami. Vsaka od štirih stanovanjskih etaž je dobila tudi dnevne prostore s čajno kuhinjo in druge prostore za individualne in skupne potrebe. V drugi fazi pa je bila zgrajena sodobna kuhinja in jedilnica ter še nekaj dodatnih prostorov in preurejena centralna kurjava. V prizidku je še plinska postaja, pralnica, sušilnica in šivalnica. Med posameznimi nadstropji ni dvigala. Vseeno pa po dolgem času postajajo pogoji dela primernejši, delo zaposlenih pa več ali manj v skladu s standardi.

POVEČUJE SE DRUŽBENA OBČUTLJIVOST ZA STAREJŠE LJUDI, SPREMINJA SE STRUKTURA PREBIVALSTVA

Socialni zavod dr. Franceta Berglja je v sedemdesetih letih še vedno sprejemal oskrbovance iz občin Jesenice, Tržič in Radovljica ter v manjši meri tudi od drugod, in sicer samo tiste, ki so jih predlagale občinske socialne službe kot nujne. Ni pa bilo prostora za samoplačnike in ne za kolikor toliko zdrave starejše ljudi, ki bi si želeli varnejšega bivanja v domu in urejene oskrbe. Pavle Dolar je izdelal demografsko analizo, iz katere sta povzeti naslednji tabeli:

1. Število upokojencev v občinah Jesenice, Tržič, Radovljica:

Leto	Jesenice	Tržič	Radovljica	Skupaj
1970	3.841	1.840	3.716	9.397
1971	3.950	1.860	3.871	9.681
1972	4.135	1.945	4.050	10.130

2. Število občanov, starih nad šestdeset let, z območja občine Jesenice:

Leto	1964	1971
Vseh prebivalcev	25.546	27.551
Prebivalcev nad 60 let	2.943	3.767

Iz celotne analize je razvidno povečevanje števila prebivalcev, s tem pa tudi povečevanje števila starejših občanov. Zato se je moral na novo izoblikovati program zavoda. Načrtovali so dograditev stanovanjskega trakta s 120 posteljami. Tako povečan zavod naj bi postal kombinirani dom upokojencev. Stanovanje in celotno oskrbo bi nudil za približno pet odstotkov ostarelih ljudi nad 65 let. Približno toliko mest v zavodih so načrtovale razvite zahodne družbe. Možna bi bila diferenciacija oskrbovancev, organizacija skupnega življenja bi omogočala več različnih aktivnosti. Do tedaj so bili v zavod lahko sprejeti samo tisti starejši občani, ki so potrebovali tudi osebno in zdravstveno nego. Zato so vsa poslovna poročila vsebovala podatke

o različnih boleznih oskrbovancev. Leta 1974 je bilo v zavodu 130 oskrbovancev, od tega 56 s psihiatričnimi in nevrološkimi obolenji, 21 z boleznimi srca in ožilja, 13 s sladkorno boleznijo, itd. in samo 13 jih je bilo v zavodu zaradi starosti, neurejenih stanovanjskih in družinskih razmer, pa še ti so bili večinoma telesni invalidi. 87 oskrbovancev je bilo starejših od 65 let.

Zanje je skrbelo 37 zaposlenih, od tega vzdrževalec, kurjač in hišnik honorarno. Ti so se tako pogosto menjavali, da je v tem letu delo zapustilo 19 delavk, na novo je bilo sprejetih 23. Vzrok za tako menjavanje je bilo težko delo in nizke plače. Očitno se je takrat drugje zaslužilo bolje.

V tem času se je začel bolj sistematičen pristop družbe, predvsem socialnih služb, k skrbi za starejše. Povečalo se je število starejših ljudi, ki niso živeli več v tako imenovani razširjeni družini, ampak sami. Zato se je vedno bolj povečevalo povpraševanje po negi in pomoči ostarelim na domu in nikakor ni bilo več mogoče ustreči vsem željam in potrebam za sprejem v zavod.

Z RAZŠIRITVIJO PROTI ZAHODU JE »ZAVOD« LETA 1975 POSTAL »DOM« UPOKOJENCEV

Dom po razširitvi leta 1975 (Foto Andrej Malenšek)

Pomemben korak v razvoju je bila razširitev proti zahodu. Zgrajen je bil petnadstropni stanovanjski del s 120 posteljami in omogočena nastanitev samo v enoposteljnih in dvoposteljnih sobah, ki so bile načrtovane kot garsonjere z večjo ali manjšo površino, s predprostorom, lastnimi sanitarijami in balkonom. Pridobljeni so ustrezni prostori za fizioterapijo in delovno terapijo, urejena knjižnica, manjša dvorana za prireditve, posodobljena kuhinja ter pralnica. Končno je bilo leta 1976 zgrajeno tudi dvigalo. Velika pridobitev je bil tudi domofon in možnost priključka za lastno televizijo.

S to razširitvijo je zavod postal v pravem pomenu kombiniran dom upokojencev, v katerem je bila omogočena diferenciacija oskrbovancev glede na njihove potrebe, sposobnosti, interese in zdravstveno stanje.

POTEK GRADNJE

13. junija 1975 je bila slavnostna otvoritev prizidka. Povabljenih je bilo več kot petdeset gostov, otvoritve so se udeležili predstavniki republiških organov, predstavniki radovljiške, tržiške in jeseniške občine in družbenopolitičnih organizacij in seveda zaposleni, podeljena so bila priznanja in slavnostni govornik je bil direktor doma Franc Merlak.

Z otvoritve prizidka leta 1975 (Arhiv doma dr. Franceta Berglja)

A zaradi plazovitega terena ob Jesenici in drsečega pobočja Mirce bi bila ob spomladanskem deževju skoraj prekinjena gradnja. Potrebno je bilo precej poglobiti temelje in izvesti drenažo po celi dolžini objekta. S tem so se precej povečali stroški gradnje. Načrte je izdelal Zavod za urbanizem Bled (projektanta ing. arh. Radovan Jemec in ing. arh. Milan Jerala). Zanimivo pa je poročilo Biroja za urbanizem in stanovanjsko poslovanje Jesenice (nadzor gradnje) ob tem dogodku: Gradnjo je prevzelo Splošno gradbeno podjetje Sava, dobavitelj opreme je bilo trgovsko podjetje Sava. Vključno s stroški komunalnih organizacij za priključke in ocene zavarovanja objekta pred plazovi je bilo predvideno, da bo potrebnih 8.912.210,00 din. Ob koncu gradnje pa je bilo skupaj 15.729.962,00 din stroškov, kar je pomenilo šestinsedemdeset odstotno povečanje investicije. V tem znesku je bilo okrog dvajset odstotkov podražitev. Ostalo pa so bila nepredvidena in dodatna dela, ki so jih narekovali spremenjeni normativi za gradnjo in opremo socialnih zavodov in v začetku preskromno, morda pa tudi premalo smelo načrtovanje.

Večino sredstev je zagotovila Skupnost pokojninskega in invalidnega zavarovanja (80 %), nekaj je bilo kreditov, zavod pa je dobil tudi dotacijo iz sredstev solidarnostnega sklada za reševanje stanovanjskih vprašanj borcev občine Jesenice.

Obširne analize poslovanja in utemeljitve potreb po novih posodobitvah pa kažejo, da takega zavoda res ni mogoče zgraditi enkrat za vselej, ampak se pojavljajo vedno nove in drugačne potrebe. Zadnja velika investicija je bila leta 1988. Zgrajen je bil vzhodni del, in sicer bolj sodobni prostori negovalnega oddelka s 36 posteljami, prostori za fizioterapijo in delovno terapijo, za pedikuro, večnamenski prostor za kulturne prireditve, zaklonišče, nekaj dnevnih bivalnih prostorov. Leta 1988 je bilo v zavodu 185 postelj. Tega leta je zavod, ki ga je tedaj vodila Valentina Sotlar, prejel medobčinsko priznanje ZZB NOV Gorenjske za prizadevno in uspešno delo. Na proslavi občinskega praznika so bila podeljena tudi priznanja posameznikom ob 50-letnici zavoda.

Vedno več naporov je bilo pri vodstvu usmerjenih v to, da bi čim več stanovalcev bivalo v **enoposteljnih sobah**, ki naj ne bi več pomenile nadstandarda. Ker se podaljšuje življenjska doba, se povečujejo potrebe po čim bolj raznolikih programih. Ob že ustaljenih domskih skupinah (ročna dela, družabne igre, pevski zbor, skupina za hišna dela, domski kino, skupina za vadbo spomina) na novo nastajajo zunanje skupine, v katere se vključujejo starejše občanke in občani z namenom druženja in rekreacije. S pretanjenim občutkom za to specifično delo jih vodijo domske strokovne delavke.

Zanimivo je razmišljanje Slavice Urh, medicinske sestre, ki je v domu zaposlena že od leta 1969: *»Ko je bil dom še manjši, so ga tako stanovalci kot zaposleni bolj občutili kot dom, ne kot institucijo. Bolj so nas imeli za svoje. Že v šoli so nas učitelji usmerjali v negovanje medsebojnih odnosov, kar je bistveno tudi za delo v takem domu. Vendar so normativi previsoki. Premalo nas je, da bi res lahko delale tako kot čutimo. Nekako je dom prevelik preobsežen. Postorimo vse po programu in normativih, prisluhniti posamezniku v njegovih na prvi pogled nepomembnih problemih pa skoraj nimamo časa.«*

Dvorana doma (Arhiv doma dr. Franceta Berglja)

Direktorica Metka Gostič vodi dom od leta 1992, pred tem pa je bila v njem zaposlena kot socialna delavka. Strateški razvojni program organizirane skrbi za starejše ji služi kot osnovna usmeritev za delo v domu in v širšem bivalnem okolju. Domu poskušajo vsi zaposleni vdihniti čim večjo domačnost z opremo, s hrano, s pestrimi oblikami druženja, povezovanja z okoljem, z vključevanjem prostovoljcev. Starejši občani pa naj bi čim dlje ohranili svojo samostojnost tudi z občasno pomočjo doma. Preventivni projekti so tudi različne skupine – pod mentorstvom domskih strokovnih delavk je kar 18 notranjih in zunanjih skupin z različnimi programi. Več storitev bi lahko ponudili, če bi imeli več kadra, saj je to delo z ljudmi, pogovor. Tega pa si želijo tako stanovalci v domu kot tisti, ki želijo občasno pomoč. V dom prihaja vedno več težje bolnih ljudi, za katere ni dovolj prilagojene opreme. Potrebovali bi štirideset postelj za nepokretne stanovalce. Nekaj mesecev bo trajalo, da bo preurejena kuhinja, ki ni več ustrezala sanitarnim zahtevam. Čeprav je sodelovanje z občino dobro, pa družba ne more zagotoviti toliko sredstev, kolikor bi jih potreboval tak dom.

VIRI:

- Kronika doma - iz leta 1954 (neznan avtor)
- Zapisniki in poslovna poročila
- Pričevanja in spomini posameznikov
- Jeklo in ljudje, 1985

Dr. Franc Bergelj

1. MARCA 1945 JE POTEMNELO NEBO
NAD DOBINO

ZADNE SE ZADONE LETO VOJNE
LJUDI OBEKVA OUMI VOJNE

ZUSAMMENFASSUNG

Im Jahre 2005 ist es 65 Jahre her, als das Altersheim »Dr. France Bergelj« in Jesenice gegründet wurde, und es ist schon 100 Jahre her seit der Geburt des Dr. Bergelj, dessen Name das Heim trägt.

Am 1. Oktober 1940 wurde das Heim als ein Stadtoberdachlosenasyll eröffnet. Der erste Arzt, der für die Alten im Heim sorgte, war Dr. Franc Bergelj (1930 – 1946). Er ist den Bürgern von Jesenice als ein echter Volksarzt in Erinnerung geblieben. Am Anfang hatte das Heim auch seinen Mäzen Franc Košmerl (1864 - 1945), den Landsman aus Jesenice, Priester und Universitätsprofessor in Chicago, der 100 000 Dinar für den Unterhalt der Armen spendete. Nach seinem Tode wurden dem Heim noch seine Hinterlassenschaften vererbt. Am Anfang wohnten im Heim bis zu 25 Personen. Nach dem Zweiten Weltkrieg stieg die Zahl. Die Beschäftigten und die Heimleute bebauten einen großen Garten und züchteten Schweine. Da die Zahl der Leute ständig zunahm, mussten die Räume modernisiert und erweitert werden (von 1969 bis 1975, im Jahre 1988). Im Heim wohnen heute bis zu 200 Personen, so dass sogar nicht alle Bewerber aufgenommen werden können.

JESENICE IMAJO NEMŠKO LICE

»Že sedaj, ko veljajo Jesenice še za slovenske, mora tujec, ki prvič pride na Jesenice, misliti, da morajo biti tu Nemci v večini. Morda je pet samoslovenskih napisov, več jih je samonemških, večinoma so pa dvojezične. Na vogalih hiš ob cesti so tablice: Langsam fahren. Počas vozite!«

(Od leta 1904 do 1909 sta časnika Slovenec in Slovenski narod objavljala zanimive članke iz tedanjega življenja. Slovenec je bil časnik katoliške narodne stranke, Slovenski narod pa liberalne stranke, tako da sta si bila stalno v laseh. Nekateri članki pa so prav zabavni.)

Tone Konobelj

1. MARCA 1945 JE POTEMNELO NEBO NAD DOLINO

ZAČNE SE ZADNJE LETO VOJNE

Zadnje leto druge svetovne vojne je Jesenice zaznamovalo nenehno preletavanje zavezniških letal, ki so iz zavezniških baz v srednji Italiji bombardirala nemško vojno industrijo tako v Avstriji, Nemčiji kot tudi na Češkem. Cilj teh napadov so bile predvsem tovarne, ki so izdelovale orožje, rafinerije in železniške proge, ki so služile nemotenemu delovanju nemškega oboroženega stroja. Železniške proge so omogočale transport izdelkov in vojske na fronto, zadnja leta pa predvsem umik nemških enot. Takrat so imeli zavezniki še en cilj, z bombardiranjem nemških mest so demoralizirali prebivalstvo in tako vse bolj lomili odpor tretjega rajha in silili Hitlerja h kapitulaciji.

Da bi se umikajoča množica lahko varno prepeljala nazaj v Nemčijo, so Nemci dodatno zavarovali proge, med njimi tudi gorenjsko progo. Še posebej dobro so bile zavarovane železniške postaje. Jesenice so z veliko železniško postajo iz leta 1905 predstavljale eno najpomembnejših prometnih križišč pri nas, saj so poti od tod vodile z juga in vzhoda proti severu in zahodu. Partizanski minerji Gorenjskega, Kokrškega in Jeseniško – bohinjskega odreda so prva leta vojne izvajali številne diverzantske akcije na gorenjsko progo. A je v zadnjem letu zaradi obsežnih zavarovalnih ukrepov, posebne železniške zaščitne policije, enot 184. polka deželnih strelcev in protiletalske obrambe na Jesenicah in na Koroški Beli, oborožene s topovi, število le teh upadalo. ¹ Najbolj zanesljiv način za rušenje železniških prog in postajnih poslopij so tako ostali zračni napadi zaveznikov.

V okupiranih deželah so nacisti povečevali vojno proizvodnjo. To je navedlo zaveznike, da so že od leta 1944 dalje bombardirali Balkan, med drugim tudi Slovenijo. Najpogosteje so poleteli bombniki B-17 (leteče trdnjave), B-24 (liberator) v spremstvu lovcev 15. zračne flote (US Army Fifteenth Air Force – po juniju 1944 Balkan Air Force) iz zračnih baz v srednji Italiji.² Napadi na slovensko ozemlje so imeli predvsem strateški namen (»Strategic operations«).³

Te operacije so bile usmerjene v pomožne cilje (železniške proge, ceste, mostove in umikajočo se nemško vojsko), ki so jih letala bombardirala takrat, ko so se vračala z borbenih akcij v Nemčiji in Avstriji in jih ponavadi niso uspeli izpeljati

do konca. Bombniki so leteli zelo visoko (3000 do 4000 m), zato so bili pri tem izredno nenatančni. S tem so povzročili veliko nepotrebne škode na civilnih objektih in veliko žrtev med nedolžnim civilnim prebivalstvom.⁴ Skoraj vsak dan so številne vojne eskadrile preletavale Gornjesavsko dolino. Ljudje so se že kar navadili na pogoste opozorilne alarme. Tako je bilo januarja dvajset, februarja dvaindvajset in marca 1945 devetindvajset alarmov. Če so bili v začetku ti alarmi kratki, so proti koncu vojne postajali vse daljši, nekateri dolgi celo sedem in tudi devet ur.⁵

»1. marca 1945 sem bil v službi v železarni Kranjske industrijske družbe. Delal sem v kopirnici tehničnih načrtov. Blizu nas je bil zaposlen Bernhard, ki je bil v železarni zadolžen za sprožanje alarmov. Vedno ko je hitel mimo naše pisarne, smo že vedeli, »foralarm«. Tudi tega dne je bilo tako...« (Jaka Čop)⁶

Tovarniški časopis Kranjske industrijske družbe je v posebnih opozorilih objavljala navodila, kako naj se ljudje takrat vedejo: *»Pri letalskem alarmu vsa vrata zapreti!... Tudi okna je treba po n o v i h navodilih zapreti, da ne morejo prileteti skozi iskre od drugod in zanetiti požara še v povsem neogroženih prostorih. Z zdrobitvijo šip je treba ob zračnem pritisku v slučaju eksplozije pač računati...«* in podobno.⁷

1. MAREC 1945

1. marca leta 1945 je bil četrtek in jasen spomladanski dan. Vojna se je bližala koncu in ljudje so po štirih letih težko pričakovali njen konec. Življenje v mestu je zaznamovalo živahno dogajanje na železniški postaji. Kompozicije vlakov so bile iz dneva v dan daljše in bolj polne. Ljudje so vedeli, da se umikajočim nemškimi enotami mudi.

Zjutraj se je na postaji ustavil močno zastražen tovorni vlak, ki je iz ljubljanskih in begunjskih zaporov peljal zadnjih tristo Slovencev v taborišče v Dachau in Mauthausen. Vse je bilo mirno, le številni policaji so se sprehajali po peronu. Postanek na Jesenicah je bil nenavadno dolg. Med tem se je ob 11.30 oglasil opozorilni alarm in najavil prihod zavezniških letal. Vlak so takoj umaknili na Hrušico, kjer je počakal na konec nevarnosti. Po nekaj urah so ga zapeljali nazaj na glavno postajo. Med tistimi, ki so se nemočno gnetli v tovornih vagonih, je bil tudi ujeti partizan Mirko Kariž, ki je bil pred odhodom v partizane zaposlen na jeseniški železniški postaji. Preko znanca je sporočil svoji ženi, da je zaprt v tovornem vlaku in da z drugimi zaporniki čaka na odhod v Nemčijo. Žena je s hčerkama kmalu prišla na postajo in nemškemu stražarju izročila paket s hrano. Ta je paket obdržal zase, nek drug, manjši paket, pa izročil Mirku.⁸

Tudi drugi domačini so kmalu zvedeli za Slovence, ki so čakali v zaprtih vagonih transporta smrti, zato so jim poskušali pomagati tako, da so jim nosili zavitke s hrano. Domačin Anton Vilman se teh trenutkov spominja takole: *»Tega dne, to je 1. marca 1945, sem se okrog 13. ure s kolesom pripeljal k bivši pošti in prislonil kolo ob zid, da bi oddal paket jestvin nekemu zaporniku...Ko sem hotel oddati paket, me je vojak ob transportu nahrulil in mi grozil z orožjem. Takrat sem zagledal precej nizko leteče avione, ki so leteli po dolini. Zla slutnja me je obšla, zato sem vzel kolo in se odpeljal*

proti domu, ki je bil nedaleč od železniške postaje. Ura je bila tedaj 13.20 ...»⁹

Zaradi zaprek na goriški progi se je tega dne tu ustavil tudi poseben vlak, poln nemških političnih in vojaških predstavnikov. Bili so na poti iz Nemčije proti Trstu in na Jesenicah so organizirali celo nek posvet. Okoli poldneva je večina prisledla k mizam v železniški kuhinji nasproti postaje.¹⁰

URA JE TRINAJST IN PETNAJST MINUT

Ob 13. uri in 15 minut so zatulile sirene, da je nevarnost letalskega napada minila. Tisti, ki so sedeli v restavraciji, so brezskrbno ostali pri kosilu. Toda samo nekaj minut zatem so po dolini z vzhoda priletele tri eskadrile trinajst bombnikov in začeli so spuščati bombe. Odvrgli so 150 bomb, težkih po 250 kilogramov. Zaradi ozke doline in močne zračne obrambe učnega 699. oddelka protiletalske zaščite so jih odvrgli s precejšnje višine (tri do štiri tisoč metrov visoko).¹¹ Ko so ljudje v zraku zagledali srebrne pike, ki so padale nad mesto, je bilo že prepozno. Bombe so zadevale cilje tako hitro, da ljudje niso imeli časa za umik v zaklonišča. Letala so odvrgla bombe v širokem pasu okoli železniškega križišča in naprej proti zahodnemu delu mesta.¹² Kljub obstreljevanju protiletalskega topništva so bombniki brez težav stresli svoj tovor.

Razdejanje na železniški postaji
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

Hotel Paar nasproti železniške postaje
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

Nekateri domačini se takole spominjajo teh trenutkov:

»Ko so zavezniška letala začela bombardirati mesto, smo bili zaprti v vagonih, ki so stali nasproti jeseniške pošte. Deset metrov od našega vagona so bombe do tal porušile pošto, vsi tiri so bili uničeni. Stražarja vagona je ubila bomba. Na naš vagon je priletela velika skala. Vagon se je tresel od silne eksplozije, ki je odmevala okrog nas...« (Stanko Noč)¹³

»Ura je bila tedaj 13.20 in minuto za tem pa so že padale bombe. Pritisk me je pritisnil ob tla. Obležal sem tik ob naši hiši na cesti, v neposredni bližini pa so padle tri bombe in tudi na našo hišo in jo več kot polovico porušila. Ubita sta bila moja žena in sin, svakinja pa je bila težko ranjena. V pritličnih prostorih sta bila ubita dva uslužbenca, sam pa sem po naključju ostal živ...« (Anton Vilman)¹⁴

»Takrat sem z mamo in sestro živel v Martuljku, zato sem med službo hodil opoldne na kosilo v Hotel Pošto. Po kosilu sem jo mahnil mimo cerkve na Pejce. Naenkrat sem zaslišal alarm. Kmalu za tem so prileteli bombniki, na katere so začeli streljati »flakovc«i pri pokopališču. Samo nekaj trenutkov za tem so že padale bombe in vse mesto je bilo v megli in prahu. Bombe so letele tudi za mojim hrbtom proti Plavškemu Rovtu. Ko so letala odletela, sem zaslišal jok in krike iz mesta...« (Jaka Čop)¹⁵

»Ko so začele padati prve bombe, je sestra pritekla od Lončerevičevih, kjer so imeli frizerski salon. Spominjam se, da je samo zavpila Bombe in da smo leteli v klet. Ko sem se zavedla, smo bili že vsi do vratu zasuti z materialom. Po nemško in slovensko sem vpila Na pomoč! Mama je bila za menoj in se ni več zavedla...« (Ivica Dremelj)¹⁶

Vilmanova hiša
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

»Sam sem bil star petnajst let in sem takrat izgubil brata, ki sem ga iskal med ruševinami od Peklarja do cerkvenih stopnic. Po koncu alarma so šli ljudje nazaj na cesto...« (Albin)¹⁷

»Mi smo stanovali v železniški hiši blizu železniške kuhinje, v kateri je bilo takrat polno gostov. Ko je mama zaslišala, da prihajajo letala, smo vedeli, da moramo v zaklonišče. Mama je še uspela priti do zaklonišča, jaz pa sem se zavila v cunje, ki sem jih dobila v predsobi. Naenkrat se je vse stemnil, hiša je bila v trenutku povsem uničena, v našem stopnišču so umrle štiri ženske, v sosednjem pa kar štirje otroci.« (Koblarjeva)¹⁸

»Mi smo živeli na desnem bregu Save, Podmežaklo. Otroci smo radi šteli letala, zato se spominjam da jih je bilo prvič trinajst in drugič dvanajst. Za red na cesti je skrbel redar Vister, ki je imel rdeč trak in je opozarjal ljudi na nevarnost. Ko so se bližala prva letala, smo otroci začeli vpili Listki, listki!, saj smo še iz prejšnjih let vedeli, da so večkrat metali

Stanovanjski blok nasproti železniške postaje
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

Jeseniški zbornik

staniol za motenje radarjev. Mama je rekla, kaj pa če niso listki in je takoj odšla v hišo. Takrat smo že zagledali bombe. To so bile prve bombe, ki sem jih videl v življenju. Oče nas je zgrabil in nas vseh pet zvelkel v klet. Takrat pa je že zagrmelo. Bombe so padale okrog postaje, na desni breg seveda ni padla nobena, a je bilo vseeno veliko škode. Več hiš je bilo odkritih, razbitih pa je bilo tudi večina oken in vrat. Ko smo prilezli iz kleti, smo videli na Jesenicah ogromno dima...» (Joža Daskobler)¹⁹

»Mama me je takrat poslala k Rubinu in h Golobovim. Na klopci je sedel eden od »flakovcev«, ki so stanovali v »farovžu« in risal cerkev na Murovi. Ko sem se vračala, je še vedno sedel tam. Blizu doma pa je že zagrmelo. Z mamo sva poskušali vstopiti v hišo, ko je zračni pritisk skozi dimnik vrgel v naju poln lonec ješprenja. Ko se je razkadil dim in prah, sva opazili, da bi tudi naju skoraj zasulo, saj je bomba padla ravno nad našo hišo pod Mirco. Tri ali štiri bombe so padle na Stagnah in pri Lavrinicu, naslednja pa na ovinku ceste v Planino pod Golico, tam kjer se odcepi pot na Pejce. Pri Štruklu, kjer je bomba priletela na hlev, so padle zadnje bombe.

Ko je ata okrog pol dveh prišel domov, me je poslal h Gregorjevčevim pogledat, kako je pri njih. Šla sem po isti poti, ko sem zagledala glavo zasutega »flakovca«, ki je mrtev, s pipo v ustih, še vedno sedel na istem mestu...» (Ivanka Terlikar)²⁰

Na Gosposvetski cesti od postaje proti centru mesta
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

Ruševine Pavlinove hiše in poškodovana carinarnica
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

NOV NAPAD OB 14. URI

Tisti, ki so preživeli ali se uspeli skriti v kleti ali zaklonišča, so kmalu po tem prišli na plan in begali po ulicah, polnih ruševin. Med njimi je ležalo veliko mrtvih in ranjenih. Ko so reševalne ekipe šele dobro začele reševati ranjene, se je znova oglasil alarm, ki je napovedoval nov letalski napad. Ljudje so pohiteli v zaklonišča, a še preden so jih uspeli doseči, so že padale nove bombe, ki so napravile še dodatno razdejanje.

»Kmalu za tem se je bombardiranje ponovilo. Napotil sem se proti naši hiši v mestu, kjer smo imeli od leta 1928 kavarno »Pri Smuku«. Hišo so bombe pretrgale na dva dela. Nekateri stvari sem uspel rešiti, kar pa je ostalo, se je porazgubilo ali uničilo. Še najbolj mi je bilo žal dokumentacije Turistovskega kluba Skala...« (Jaka Čop)²¹

»Tedaj je bil zadet hotel Triglav. V njem pa ni bilo mrtvih, ker so po prvem napadu vsi zbežali v zaklonišče.« (Anton Vilman)²²

»Ko je bil drugi val, je bilo veliko ljudi na prostem, saj so med ruševinami iskali preživle. Sam sem bil na Žvagnovem mostu in sem videl, da so bombe letele tudi na cesto, ki pelje v Planino pod Golico...« (Albin)²³

»Stanovali smo v Pavlinovi hiši. Ko je bil prvi alarm, sem bila pri prijateljici pri

Paarovich preko ceste, kjer je bilo že vse porušeno. Ko je bilo prvega alarma konec, sem stekla preko ceste domov. Prišla sem samo do stopnic, ko so začele padati bombe. Naša hiša je bila zadeta in vse tri z mamo in sestro smo bile zasute. Na balkonu je Mila Pavlinova štela letala ravno v trenutku, ko je na hišo padla bomba. Balkon je z Milo odtrgalo in vrglo na tla in jo ubilo. Oče Fran Pavlin je umrl pod ruševinami svoje hiše. Spominjam se še treh ljudi, ki so se zatekli v Pavlinovo hišo in tudi ti trije so umrli. Me smo bile skoraj povsem zasute, a v paniki in zbeganosti je bilo težko klicati reševalce. Kljub temu da so reševalci prišli že po prvem bombardiranju, so morali zaradi naslednjega vala zbežati na varno. Ko so nas končno le rešili, so nas mimo ruševin odpeljali v obratno ambulanto in v bolnico na Golnik. Spominjam se, da je v mestu še marsikje gorelo, po cestah pa so ležala trupla, ponekod tudi že krste.» (Sonja)²⁴

»Letala so po bombardiranju naredila krog in se izgubila za Mežaklo. Čez dobre pol ure so priletela še druga. Ko smo šli po bombardiranju po mestu, kjer se je valil gost dim, sem videl, kako so sorodniki iskali svojce med ruševinami. Nikoli ne bom pozabil, kako so vse tri Žvanove otroke dali v eno krsto...« (Cena Valentar)²⁵

»...Po bregu, kjer je zdaj tržnica, je po drugem bombardiranju ležalo polno nemških vojakov. Le-ti so po prvem bombardiranju prišli iz zaklonišč in niso pričakovali drugega vala...« (Koblarjeva)²⁶

»Kmalu smo zaslišali nova letala, ki so letela proti dolini navzgor. Redarju Vistru ni bilo več treba preganjati otroke v zaklonišča, saj smo po prvem alarmu kar sami

Na Gosposvetski cesti proti Kavarni Novak
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

tekli vanje. V kletah se je takrat kar trlo ljudi. Pritekli so tako domačini kot Nemci in vsi so molili kar počez. Vse nas je bilo neizmerno strah. Ko smo po bombardiranju prišli na prosto, je na Smolejevem dvorišču ležalo truplo neznanega moškega. Nihče ga ni poznal. Šele kasneje smo zvedeli, da ga je bomba z dvorišča pri Zupanovi hiši »prinesla« preko Save. (Joža Daskobler) ²⁷

»Potem so nas prišli reševat z občine. Spominjam se dr. Zalokarja, Narata in še nekaterih. Ker sem bila pri zavesti, so najprej reševali mene. Toda ker smo bili tako zasuti, so pri tem, ko so reševali mene, zasipavali nezavestno mamo. Dali so me na nosila in me odpeljali v ambulanto in nato na Golnik. Tam sem ležala v isti sobi skupaj z mamo, Peklarjevo gospo in še neko gospo, ki je kmalu umrla. Na Golniku sem ostala šest mesecev.« (Ivica Dremelj) ²⁸

»Druga skupina letal je prav tako kakor prva odvrгла bombe. Zadeta je bila tudi železniška postaja. Od nas ni bil nihče ranjen, čeprav je kamenje padalo po vagonih. Priletela je še tretja skupina letal, ki pa na srečo ni ničesar odvrгла...vožnjo smo kmalu nadaljevali proti Celovcu...« (Ivan Albreht) ²⁸

Takratno nemško časopisje je naslednje dni opisalo te tragične trenutke: »Jesenice so na dan bombardiranja preživljale svoj običajni delovni dan. Ljudje so od kosila odhajali na svoja mesta, se vračali na svoje domove ali odhajali po svojih opravkih. Bil je dan znak za alarm kot že tolikokrat. Bilo je popolnoma jasno in mnogi so opazili jeklene ptiče, ki so se v gosti skupini prikazali nad gorami. V tistem trenutku pa se je že slišal zategli žvižg bomb, ki so letele skozi ozračje. Hip nato pa je zagrmelo kot v peklu. Hiše so se sesipale, drevesa so padala in kosi tramov in kamenja so leteli po zraku. Kdor je bil v zaklonišču in na varnem, si v grozi ni upal ven in tako so ljudje v silnem strahu in živčni napetosti pričakovali drugi val bomb, ki so padle nekako pol ure po prvem. Učinek je bil še bolj grozen. Iz ogromnega oblaka prahu in dima so se slišali obupni kriki ranjencev. Pogled na bombardirani okraj je bil po napadu strašen: grozna zmaličena trupla tistih, ki jih je smrt doletela na cesti in tistih, ki jih je zračni pritisk vrgel z balkonov, stanovanj in hišnih vrat, so ležala vsepovsod in njihova nedolžna kri se je mešala s prahom.« ³⁰

ŽIVLJENJE V RUŠEVINAH

Mesto se je znašlo v ruševinah. V nekaj sekundah so bombe uničile veliko hiš pa tudi pobočje pod Mirco. Lijaki eksplodiranih bomb so še več let spominjali na strahote bombardiranja.

Največ bomb je padlo od bivše gostilne Peklar do župnijske cerkve sv. Lenarta. Postajno poslopje ni bilo neposredno zadeto, od bližnjih eksplozij pa je bilo na sredini, kjer sta bili restavracija in železniška policija, tako poškodovano, da nekaj časa ni bilo rednega prometa. ³¹ Razdejani so bili tudi vsi tiri, nepoškodovan je ostal le eden. Uničenih ali močno poškodovanih je bilo več kot petdeset tovornih in osebnih vozil (lokomotiv in vagonov), nekatere vagona je odneslo celo na občinsko dvorišče. Podrti ali poškodovani so bili: del strehe na peronu, streha med tretjim in petim tirom, tovarno skladišče, peroni, zapornice in še nekaj drugih objektov in naprav.

Na Gosposvetski cesti proti cerkvi sv. Lenarta
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

»Največ bomb je padlo na Ratečanovem vrtu, pri Rubinu, na Stagnah (ravnina za Korotanom) in na Mesarjevem. Pri Francu Rubinu so bile hiša, hlev in drvarnica popolnoma porušene, gospodar pa je umrl. Od Korotana do Rubina je bilo najhujše. Hudo je bilo tudi pri Nacku Hrovatu in pri Vovku (Gregorjevčeva hiša). Največ mrtvih je bilo v "betriebs" kuhinji nad železniško postajo, ker je bilo ravno kosilo. V to kuhinjo so hodili v glavnem nemški vojaki, oficirji in železničarji, domačini bolj poredko. Porušen je bil tudi hotel Triglav.

Na drugi strani pa so bile Koširjeva, Vilmanova, Klabusova, Tramšakova hiša, Gregorjevčev skedenj, hiša Janeza Vovka, Hrovatova (Ignacev bratranec), kjer je bilo vse porušeno. Zadnje bombe so padle pri Gojakovi hiši, ki je danes stoji samo še polovico. Tam, kjer je danes park, je bilo Gregorjevčevo (Vovkovo) in vse podrtó.« (Ivanka Terlikar)³²

Iz zbranih spominskih zapisov, arhivskega gradiva in terenskih ogledov je moč okvirno rekonstruirati, kam so padale bombe. Pri tem je morda še najbolj točno partizansko poročilo obveščevalca Zvonka, ki je samo štiri dni po bombardiranju opisal poškodovane in uničene hiše po ulicah od Murove (pod Mirca, Kosova ulica, Cerkvena ulica, na Pejcah) do konca Gosposvetske ulice (tedaj Hitlerstrasse) in celo nekaj hiš na Savi (tedaj Göringstrasse), na Blejski Dobravi in v Plavškem Rovtu.

Tako so bile prizadete, pretresene, močno poškodovane ali celo podrte naslednje hiše: **Golobova** (*»polni zadetek«*), **Rubinova** (*»hiša je porušena, enako hlev in pralnica ter je vse nerabno«*), hiša v kateri so stanovali **Zupanovi** - lastniki so bili v

Ameriki (*»močno pretresena«*), manjša **občinska hiša** (*»polno zadeta in porušena«*), **Avrova** (*»od zračnega pritiska močno pretresena«*), **Podpacova** (*»precej pretresena, brez strehe, oken in vrat«*), **občinska hiša**, v kateri so stanovali **Kerštajnovi** (*»močno pretresena«*), **Žumrova** s hlevom - v njej stanovali Novakovi (*»vse zgradbe so močno pretresene«*), **Vrhovškova** (*»polno zadeta od bombe in porušena«*), **Kavarna Čop** (*»polni zadetek in razen enega vogala do tal porušena«*), **Kavarna Pariz** (*»polni zadetek in porušena, stoji še en del«*), **gostilna Frančiške Hrovat** (*»polni zadetek in do tal porušena«*), **hiša Ignaca Hrovata** (*»močno pretresena«*), **Vovkova** (*»z gospodarskim poslopjem polno zadeta in do tal porušena«*), **Tramšakova s trgovinico** (*»močno pretresena«*), **Pavlinova s pivovarno in fotografskim ateljejem** (*»zadnji levi vogal polno zadet in je razen prednje in desne stranske stene do tal porušena«*), **Tršanova z gostilno** (*»tri stavbe s tovarno od pretresa precej poškodovane«*), **Klabusova s trgovino** (*»od pritiska vsled eksplozij vsa pretresena«*), **Ambrožičeva hiša z mesnico** (*»v polno zadeta s trgovskim lokalom porušene z razen še nekaj pokonci štrlečimi zidovi«*), **Vilmanova** (*»zelo razdejana«*), **Koširjeva** (*»delno porušena in uničen trgovski lokal«*), **Brejčeva** (*»pretresena«*), **Bajželjnova z mesnico in prodajalno** (*»od bombe, katera je padla na Triglav, močno pretresena in razpokana«*), **Kavarna Novak** (*»močno poškodovana«*), **Hotel Triglav** (*»polno zadet in je popolnoma v razvalinah na tleh – Triglav moj dom kaput«*), **Dolinarjeva hiša s trgovino** (*»od pritiska močno pretresena«*), **Ambrožičeva - Čeponova** (*»na drvarnico je padel en pulmanov železniški vagon, katerega je eksplozija zagnala s tira«*), **Mesarjeva** (*»pretresena, hlev pa podrt«*), **Klasinčeva in Kogojeva** (*»manjše praske in poškodbe na strehah, oknih in vratih«*), **Hotel Paar**

Porušeni gostilni Hrovat in kavarna Pariz
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

(»je bil v polno zadet in porušen do tal, hiša je gorela skoraj poldrugi dan«), **železniška kuhinja** nasproti postaje (»zadeta v polno in pobrisana skoro brez sledu«), **železniška postaja** (»restavracija in banšuc«), **državna poštna hiša** (»polovico jo je proti postaji popolnoma porušene«), **železniška večstanovanjska hiša** (»zadeta na enem koncu«), **Peklarjeva z gostilno** (»pretresena in poškodovana«), **Koželjjeva lekarna** (»nekoliko prizadeta«), **Svetetova** z mizarско delavnico (»na enem vogalu zadeta od bombe«), **Tomaničeva** (»od pritiska močno pretresena«), **železniška baraka** (»podrta in raznešena«), **večstanovanjska tovarniška hiša** pri šoli (»močno pretresena«).

Na Savi pa so bile poškodovane naslednje hiše: **Šutarjeva s skladiščem, trgovino usnja in gospodarskim poslopjem** (»od zadaj polno zadeta ter je polovico porušene«), **Štekarjeva** (»preluknjani zid od po zraku priletečega kamna«), **Hafnerjeva** (»od pritiska eksplozije podrta balkon z betoniranimi stopnicami«), **Petkošova vila** (na vogalu porušena in prebita streha).³³

Močnejše je bilo poškodovanih ali podrlih okrog štirideset hiš, lažje (poškodbe na strehah, oknih in vratih, uničeni vrtovi in travniki, uničeno drevje, ubite živali, poškodbe v notranjosti na pohištvu, stanovanjski opremi, umetniških delih, porcelanu in servisih in drugem) pa okrog sto petdeset hiš. Veliko je bilo uničenih poti, cest, komunalnih in drugih naprav. Vrednost vojne škode, ki jo je moč izračunati po prijavah škode, ki so jo ljudje zapisali na posebnih obrazcih po drugi svetovni vojni, znaša okoli 31 milijonov dinarjev, samo na Gosposvetski več kot 21 milijonov dinarjev.³⁴

Okupator je takoj mobiliziral prebivalstvo in vse občinske gasilske in reševalne

Železniška postaja ob prihodu partizanov na Jesenice
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

enote pri reševanju ponesrečencev in odstranjevanju ruševin. Ruševine so na Jesenicah odstranjevali še nekaj let, saj so se domačini, ki so ostali brez strehe nad glavo, morali (več družin) odseliti. Številne žrtve so bile povod, da se je takrat z Jesenic izselilo v Bohinj pet družin, na Dovje 21, v Kranjsko Goro 66, v Žirovnico 55 in na Bled pet oseb. Nova železniška postaja pa je zrastle šele leta 1955.³⁵

Jesenice so po 1. marcu 1945 povsem spremenile svojo podobo in na nekdanje urbanistično usklajeno mesto spominjajo samo še fotografije in razglednice znanih jeseniških fotografov (Frana Pavlina, Franca Vilmana in drugih).

ŽRTVE ³⁶

Točno število žrtev zaradi velikega števila tujcev na Jesenicah še vedno ni znano. Po različnih virih (predvsem takratnih časopisov) je bilo od 107 do 127 mrtvih, vendar je bilo število zagotovo večje, saj je veliko ranjenih umrlo za posledicami poškodb (okoli 100 težko in 60 lažje ranjenih).³⁷ Poročilo 2. čete 517. bataljona deželnih strelcev navaja 50 mrtvih, 60 težko in 30 lažje ranjenih. Nemci so svoje vojake in oficirje odpeljali in jih pokopali na kranjskem pokopališču. V seznamu na kranjskem pokopališču pokopanih Nemcev je navedenih 21 žrtev zračnega napada na Jesenicah, pri dveh pa ni naveden kraj smrti.

Obnova je trajala še nekaj let po osvoboditvi
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

SEZNAM ŽRTEV BOMBARDIRANJ (DOMA Z JESENIC) ³⁸

1.	Babič Alojz, 1927, mizar	Vodnikova 4, Jesenice	1. 3. 1945
2.	Baš Antonija, 1922, šivilja	v Innsbrucku	1943
3.	Bešter Marija, 1900, gospodinja	Gosposvetska 18, Jesenice	1. 3. 1945
4.	Bizjak Milena, 1919, pisarniška moč	Stalingrajska 3, Javornik	24. 4. 1945
5.	Brelj Valburga, gospodinja,	Kosovelova 1, Jesenice	1. 3. 1945
6.	Brojan Avgust, 1921, železničar	Mojstrana	1. 3. 1945
7.	Bukovnik Leon, 1922, strugar	Savsko nabrežje 17, Jesenice	1. 3. 1945
8.	Cuznar Neža, 1903, gospodinja	Gosposvetska, Jesenice	1. 3. 1945
9.	Černe Borut, 1938,	Pod Mirco 1, Jesenice	1. 3. 1945
10.	Černe Ignac, 1905, gostilničar	Gosposvetska	29. 3. 1945
11.	Dolinar Anica, 1924, gospodinja	Savsko nabrežje 15, Jesenice	24. 4. 1945
12.	Frčej Božena, 1927, šivilja,	Savska 2, Javornik	1. 3. 1945
13.	Dragaš Nikolaj, 1907, železničar	Pod gozdom, Jesenice	1. 3. 1945
14.	Eicholzer Oskar, 1928, vajenec	Delavska 7, Jesenice	1. 3. 1945
15.	Fidel Ljudmila, 1923, servirka	Savska, Javornik	1. 3. 1945
16.	Gaisser Anton, 1881, vratar	Hrušica 71, Hrušica	1. 3. 1945
17.	Golob Stanislav, 1933	Gosposvetska 55, Jesenice	1. 3. 1945
18.	Gorjanc Janez, 1912, delavec KID	Cerkvena 4, Jesenice	24. 4. 1945
19.	Grintov Danijel, 1922, delavec KID	Javornik 155,	
	ubit v zaklonišču v Stamcheimu pri Stuttgartu		28. 1. 1945
20.	Hafner Magdalena, 1926,	Jadranska 1, Jesenice;	
	blagajničarka	ubita na vlaku M. Selent	21. 2. 1945
21.	Homovec Ana, 1920, šivilja	Ilirska 4, Jesenice,	
	ubita pri napadu na tovornjak pri Podvinu		29. 3. 1945
22.	Hrovat Ana, 1908, zasebnica	Gosposvetska 43, Jesenice	1. 3. 1945
23.	Hrovat Frančiška, 1883, posestnica	Gosposvetska 43, Jesenice	1. 3. 1945
24.	Hrovat Nikolaj, 1911, gostilničar	Gosposvetska 43, Jesenice	1. 3. 1945
25.	Hvala Franc, 1911, železničar	Jadranska 11, Jesenice	1. 3. 1945
26.	Peklar Ljudmila, 1911, gostil. hči	Gosposvetska 13, Jesenice	1. 3. 1945
27.	Jeklič Marija, 1919, blagajničarka	Mojstrana	1. 3. 1945
28.	Kink Marija, 1870, branjevka	Pod gozdom, Jesenice;	
	ubita pri napadu na tovornjak pri Podvinu		29. 3. 1945
29.	Klinar Franc, 1908, železničar	Hrušica, 70, Hrušica	1. 3. 1945
30.	Korošec Anton, 1902, kurjač	Podroška 9, Jesenice	24. 4. 1945
31.	Kos Alojz, 1916, delavec KID	Dovje 43	1. 3. 1945
32.	Košir Jožef, 1912, delavec KID	Savsko nabrežje 11, Jesenice,	
	ubit v zaklonišču v Stamcheimu pri Stuttgartu		28. 1. 1945
33.	Košir Lenart, 1915, delavec KID	Skladiščna, Jesenice, ubit v Berlinu	3. 1. 1944
34.	Košir Tomaž, 1896, strojni delavec	Savsko nabrežje 11, Jesenice;	
	ubit v zaklonišču v Stamcheimu pri Stuttgartu		28. 1. 1945
35.	Kerštajn Franc, 1881, upokojenec	Zavetiščna, Jesenice	1. 3. 1945
36.	Lapuh Franc, 1908, železničar	Zasip	1. 3. 1945
37.	Lončarevič Frančiška, 1943	Gosposvetska 43, Jesenice	1. 3. 1945
38.	Lončarevič Ivan, 1911, brivec	Gosposvetska 43, Jesenice	1. 3. 1945
39.	Lončarevič Maja, 1940	Gosposvetska 43, Jesenice	1. 3. 1945
40.	Lončarevič Marija, roj. Hrovat, 1909	Gosposvetska 43, Jesenice	1. 3. 1945
	gospodinja		
41.	Martinčič Leopold, 1921, delavec	Jadranska 29, Jesenice	24. 4. 1945
42.	Mertel Anton, 1884, železničar	Gosposvetska 18, Jesenice	1. 3. 1945
43.	Papler Filip, 1912, usnjar	Doslovče,	
	ubit pri napadu na tovornjak pri Podvinu		29. 3. 1945

44.	Peklar Alojzija, 1914, gostil. hči	Gospovetska 13, Jesenice	1. 3. 1945
45.	Planinšek Dana, 1925, zasebnica	Gospovetska 18, Jesenice	1. 3. 1945
46.	Pavlič Frančiška, 1911, gospodinja ubita na Gosposvetski 43 (10 mrtvih)	Kosovelova 1, Jesenice	1. 3. 1945
47.	Pavlin Franc, 1873, fotograf, posestnik, zastopnik Uniona	Gospovetska 15a, Jesenice	1. 3. 1945
48.	Pavlin Milena por. Jandrzejevski, 1913, fotografinja	Gospovetska 15a, Jesenice	1. 3. 1945
49.	Pirc Joža ubit v zaklonišču v Stamcheimu pri Stuttgartu	Javorniška pot, Jesenice;	28. 1. 1945
50.	Pirc Vili, 1926, delavec KID ubit v zaklonišču v Stamcheimu pri Stuttgartu	Javorniška pot, Jesenice;	28. 1. 1945
51.	Podržaj Anton, 1897, strojevodja	Murova 3, Jesenice	24. 3. 1945
52.	Potokar Anica, 1941, otrok ubita pri bombardiranju Blejske Dobre	Blejska Dobrava,	8. 2. 1945
53.	Primožič Sonja, 1934, dijakinja	Gospovetska 18, Jesenice	1. 3. 1945
54.	Prinčič Štefanija, 1899, gospodinja ubita pri napadu na tovornjak pri Podvinu	Delavska 8, Jesenice;	29. 3. 1945
55.	Pristov Marijana, 1871, gospodinja	Gospovetska 18, Jesenice	1. 3. 1945
56.	Režek Peter, 1899	Žirovnica	1. 3. 1945
57.	Rubin Franc, 1879, upokojenec	Pod Mirco 9, Jesenice	1. 3. 1945
58.	Rubin Jurij, 1881, železničar	Obrtniška 5, Jesenice	1. 3. 1945
59.	Savinšek Marija, 1907, gospodinja	Gospovetska 18, Jesenice	1. 3. 1945
60.	Skomavc Jakob, 1896, železničar	Hrušica 57	1. 3. 1945
61.	Smolej Anton, 1910, delavec KID	Kranjska Gora	1. 3. 1945
62.	Smolej Marija, 1870	Pod Mirco, Jesenice	1. 3. 1945
63.	Španič Magdalena, 1922	Gospovetska 18, Jesenice	1. 3. 1945
64.	Stare Marija, 1888, gospodinja umrla na Golniku za posledicami poškodb	Murova 1, Jesenice,	3. 3. 1945
65.	Stare Marjan, 1927, delavec KID	Murova 1, Jesenice	1. 3. 1945
66.	Strmšek Simon, 1886, strojevodja	Hrušica 71, Hrušica	24. 4. 1945
67.	Škraba Ivan, 1912, železničar	Rateče	1. 3. 1945
68.	Špec Cecilija, 1893, gospodinja	Gospovetska 9, Jesenice	1. 3. 1945
96.	Šranc Matija, 1903, delavec KID, zaradi živčnega stresa in slaboumnosti umrl v Ljubljani	Razgledna 1, Jesenice	5. 9. 1945
70.	Valter Ivica, 1928, šivilja	Dobravška, Javornik	1. 3. 1945
71.	Vilman Dušan, 1942	Gospovetska 34, Jesenice	1. 3. 1945
72.	Vilman Marija, 1910, gospodinja	Gospovetska 34, Jesenice	1. 3. 1945
73.	Vovk Janez, 1928, kmečki sin	Gospovetska 28, Jesenice	24. 4. 1945
74.	Trojer Viktor, 1898, železničar	Javornik, ubit v Celovcu	19. 3. 1944
75.	Ziherl Frančiška, 1903, gospodinja	Gospovetska 11, Jesenice	1. 3. 1945
76.	Ziherl Janez, 1941, otrok	Gospovetska 11, Jesenice	1. 3. 1945
77.	Zima Franc, 1877, železničar	Dovje	1. 3. 1945
78.	Zupan Zora, 1925, uradnica	Hrušica	1. 3. 1945
79.	Zorko Alojz, 1900, železničar	Gospovetska 45, Jesenice	1. 3. 1945
80.	Zvezda Marija, 1909, gospodinja ranjena 27. 2. 1945 v Svečah (Maria-Saal)	Savsko nabrežje 2, Jesenice,	1. 3. 1945
81.	Žbontar Angela, 1906, gospodinja	Gospovetska 30, Jesenice	1. 3. 1945
82.	Žvan Dušan, 1933, otrok	Gospovetska 18 (80), Jesenice	1. 3. 1945
83.	Žvan Miloš, 1936, otrok	Gospovetska 18 (80), Jesenice	1. 3. 1945
84.	Žvan Tatjana, 1939, otrok	Gospovetska 18 (80), Jesenice	1. 3. 1945

SEZNAM ŽRTEV BOMBARDIRANJA (DOMA IZ DRUGIH KRAJEV)³⁹

1.	Aicholzer Oskar, 1928, vajenec	Baumbach., Jesenice	1. 3. 1945
2.	Baloh Tomaž, 1886, čuvaj	Celovec	1. 3. 1945
3.	Bleiweiss Karl, 1912, žel. čuvaj	Glanegg pri Feldkirchnu	1. 3. 1945
4.	Borner Hugo, 1896, strojevodja	A. Hitlerstrasse	1. 3. 1945
5.	Brabanek Franc, 1892, železničar	Linz, Donau	1. 3. 1945
6.	Buchner Herman, 1908, cestar	Handenberg	1. 3. 1945
7.	Cerwas Alojz, 1921, trgovec	Gospovetska 18	1. 3. 1945
8.	Černe Ignac, 1914, železničar	Področca	1. 3. 1945
9.	Droste Karl, 1907, obratovodja	Linz/Donau	1. 3. 1945
10.	Einhauer Franc, 1918, bančni uradnik	Podhom 42	1. 3. 1945
11.	Eipeldauer Josef, 1893	Linz/Donau	1. 3. 1945
12.	Grill Alojz, tehnični nameščeneč	Kleinraming, Oberdonau	1. 3. 1945
13.	Gyori Karlo, 1907, občinski nameščeneč	Jesenice	1. 3. 1945
14.	Hackl Johann, 1915	Rorbach	1. 3. 1945
15.	Henning Konrad, 1905, železniški policist	Nordhausen	1. 3. 1945
16.	Hintsch Albin, železničar	Gospovetska, Jesenice	1. 3. 1945
17.	Hofstatter Alojz, 1886, carinik	Braunau	1. 3. 1945
18.	Horsch Leopold, 1919, kmečki delavec	Sporbichl, Freistadt	1. 3. 1945
19.	Hundsichler Konrad, bančni nameščeneč	Gospovetska 53	1. 3. 1945
20.	Jordan Franc, 1891, poštni uslužbenec	Heufelden	1. 3. 1945
21.	Keiserreiner Karl, 1899, inženir	Linz/Donau	1. 3. 1945
22.	Kiffer Richard, 1900, železniški policist	Breslau	1. 3. 1945
23.	Könpel Johann, 1898, železniški policist	Reichenberg	1. 3. 1945
24.	Kofler Emma, 1927, železničarka	Gospovetska 22, Jesenice	1. 3. 1945
25.	Kusfering Herta, 1927, železničarka	Gospovetska 22, Jesenice	1. 3. 1945
26.	Leitl Adolf, 1908, carinik	Rateče	1. 3. 1945
27.	Mikolaci Marlena, 1935	Pod Mirco, Jesenice	1. 3. 1945
28.	Mitterscheumer Franz, 1892, kurjač	Wels	1. 3. 1945
29.	Petutschnig Fabijan, 1897, železničar	Gospovetska 53, Jesenice	1. 3. 1945
30.	Petrak Josef, 1898, davčni inšpektor	Linz/Donau	1. 3. 1945
31.	Rehberger Hans 1900, pomožni delavec	Reith – Freistadt	1. 3. 1945
32.	Risschutz Marija, 1900	Gospovetska 18, Jesenice	1. 3. 1945
33.	Reiter Georg, 1903, lovec	Oberegg – Vocklabruch	1. 3. 1945
34.	Schoberl Franc 1899, kmet	Pollnig – Braunau	1. 3. 1945
35.	Setznagl Franc, 1885, železničar	Beljak	1. 3. 1945
36.	Wedl Johan, 1900, železničar	Beljak	1. 3. 1945
37.	Wester Marija, 1900	Gospovetska 18, Jesenice	1. 3. 1945
38.	Weisinger Karl, 1901, nadzornik gramoza	Heinrichsbrunn-Mauthausen	1. 3. 1945
39.	Zeitler Gustav, 1893, vodja personala	Linz/Donau	1. 3. 1945

Prispevek posvečam vsem žrtvam, ki so umrle v tem bombardiranju, predvsem pa želim, da bi bila ta objava prispevek k temu, da bi našli imena vseh žrtev. Morda bi te nekoč lahko obeležili na spomeniku ali na spominski plošči. Za to je več kot

V obnovo so se vključile tudi žene in dekleta
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

primeren prostor v centru Jesenic (Center 2), kjer je danes namesto podrtih hiš park.

VIRI:

1. Ivan Križnar: Jeseniško okrožje med nacistično okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem, Ljubljana 2000, str. 386.
2. Jože Dežman: Gorenjski železničarji, Borec, 1996, str. 403 - 516.
3. Army Air Forces in World War II, spletna stran 3 na medmrežju.
4. Ob 60-letnici bombnih napadov na Maribor; spletna stran 1 na medmrežju.
5. Ivan Mohorič, Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem II, 1970, str. 435).
6. Spomini Jaka Čopa na zadnje dni vojne; po magnetofonskem posnetku zapisal Tone Konobelj 4. aprila 1995.
7. Tovarniški časopis Kranjske industrijske družbe Jesenice (Werkzeitung Krainsche industrie Gesellschaft Assling), Letnik 7, Zvezek 4, str. 20.
8. Jože Albreht: Štiridesetletnica bombardiranja Jesenic in transport v koncentracijsko taborišče Dachau, Železar, 28. 2. 1985, str. 10; nekateri viri omenjajo tudi Mauthausen.
9. Anton Vilman: ...O bombardiranju Jesenic, Železar, 21. 3. 1985, str. 14.
10. Ivan Mohorič, Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem II, 1970, str. 436.
11. Isto.
12. Ivan Križnar: Jeseniško okrožje med nacistično okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem, Ljubljana 2000, str. 386.

13. Jože Vidic: Ob 40-letnici zavezniškega bombardiranja Jesenic; spomini Stanka Noča.
14. Anton Vilman: ...O bombardiranju Jesenic, *Železar*, 21. 3. 1985, str. 14.
15. Spomini Jaka Čopa na zadnje dni vojne; po magnetofonskem posnetku zapisal Tone Konobelj 4. aprila 1995.
16. Razgovor avtorja z Ivico Dremelj leta 1995.
17. Albin z Jesenic: posneto v oddaji o bombardiranju na Radiu Triglav 1. marca 1995.
18. Gospa Koblar z Jesenic; posneto v oddaji o bombardiranju na Radiu Triglav 1. marca 1995.
19. Joža Daskobler iz Podmežakle; posneto v oddaji o bombardiranju na Radiu Triglav 1. marca 1995.
20. Ivanka Terlikar: razgovor z avtorjem 2004.
21. Spomini Jaka Čopa na zadnje dni vojne; po magnetofonskem posnetku zapisal Tone Konobelj 4. aprila 1995.
22. Anton Vilman: ...O bombardiranju Jesenic, *Železar*, 21. 3. 1985, str. 14.
23. Albin z Jesenic: posneto v oddaji o bombardiranju na Radiu Triglav 1. marca 1995.
24. Sonja iz Radovljice: posneto v oddaji o bombardiranju na Radiu Triglav 1. marca 1995.
25. Cena Valentar: posneto v oddaji o bombardiranju na Radiu Triglav 1. marca 1995.
26. Gospa Koblar z Jesenic; posneto v oddaji o bombardiranju na Radiu Triglav 1. marca 1995).
27. Joža Daskobler iz Podmežakle; posneto v oddaji o bombardiranju na Radiu Triglav 1. marca 1995.
28. Razgovor avtorja z Ivico Dremelj leta 1995.
29. Jože Albreht: Štiridesetletnica bombardiranja Jesenic in transport v koncentracijsko taborišče Dachau, *Železar*, 28. 2. 1985, str. 10; nekateri viri omenjajo Mauthausen.
30. Gorenjec, 7. 3. 1945, leto 1, št. 8, str. 2.
31. dr. Zalokar: Bombardiranje na Jesenicah, spominski zapis.
32. Ivanka Terlikar: razgovor z avtorjem 2004.
33. Poročilo obveščevalca Zvonka, 5. marec 1945, Arhiv Gornjesavskega muzeja Jesenice.
34. Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota Kranj, RAD OLO Jesenice – Radovljica; Vojna škoda 29–40).
35. Ivan Križnar: Jeseniško okrožje med nacistično okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem, Ljubljana 2000, str. 386.
36. Isto.
37. Pismo Zmage Trojar 19. marca 1945 (last Izidorja Trojarja).
38. Spiske je sestavila Zveza borcev NOV Jesenice leta 1989 na osnovi podatkov Jožeta Dežmana; sezname so sestavljeni za takratne krajevne skupnosti Kranjska Gora, Dovje – Mojstrana, Hrušica, Plavž, Sava, Podmežakla, Javornik – Koroška Bela, Blejska Dobrava in Žirovnica. Jože Dežman in sestavljavci so uporabili štiri vire: popisi žrtev vojne iz leta 1950 v arhivu Tehniškega muzeja Železarne Jesenice, prijave vojne škode v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, enota Kranj, nemške mrliške knjige na Matičnem uradu na Jesenicah in življenjepise (»veljavnih«) ugotovljenih žrtev vojne v Tehniškem muzeju Železarne Jesenice. Avgusta 1989 je popravke vnesel Viktor Brun. Seznane, v katerih so tudi žrtve bombardiranj, ki so začasno živele na Jesenicah ali so se na Jesenice vozile službeno (npr. iz Beljaka, Področce itd.), hrani arhiv Gornjesavskega muzeja Jesenice.
39. Nemške mrliške knjige na Matičnem uradu na Jesenicah.

Hvala vsem, ki ste mi pomagal s podatki, še posebej pa se zahvaljujem Izidorju Trojarju, Janezu Koželju, Ivici Pretnar in Francu Konoblju.

ZUSAMMENFASSUNG

Am 1. März 1945 wurde die Stadt Jesenice zweimal von den Alliierten bombardiert. Die Bewohner erinnern sich mit Bitterkeit an tragische Augenblicke, als die Stadt ihr Bild völlig änderte. Die erste Bombenwelle erfolgte um 13.20 Uhr und die zweite um 14. Uhr. Den größten Schaden erlitten die Gebäude in der Gosposvetska Straße vom Gasthaus Peklar am Bahnhof vorbei bis zur Altstadt in Murova. Etwa 40 Häuser wurden zerstört und stark beschädigt, was etwa 100 Menschenleben forderte. Die Bewohner von Jesenice beseitigten die Bombenangriffsfolgen noch lange Jahre nach dem Krieg, der neue Bahnhof wurde erst im Jahre 1955 fertiggebaut.

Andrej Pikon

SPOMINI NA BOMBARDIRANJE BLEJSKE DOBRAVE

Spomini na prvo bombardiranje naše vasi so po šestdesetih letih močno zbledeli. Pri obnavljanju dogodkov sem se posvetoval s starejšimi prebivalci vasi. Še največ so mi povedali Valentin Razinger – Čopov, Marica in Franc Sodja – Merkelnova ter Kristina Kersnikova.

Prvič so zavezniška letala bombardirala vas na debeli četrtek, to je 8. februarja 1945. Popoldne tega dne sem moral odpeljati s sankami nekaj stvari k teti na drug konec vasi. Bil sem nedaleč od železniške postaje pred Valjavčevo hišo, ko je priletelo letalo v nizkem letu po dolini proti Jesenicam. Kmalu je zaokrožilo in na povratku odvrгло nekaj bomb. Opazoval sem, kako so le-te padale, ko pa so prve eksplodirale, sem zbežal k Valjavcu. Sanke so ostale na cesti. Z domačimi smo se prestrašeni stiskali pod stopnicami v veži.

Menim, da je bil cilj napada železniška postaja, kjer so imeli Nemci postojanko, železniški tiri in lokomotive. Na dobnavski postaji je bilo veliko lokomotiv, vse pa so bile v nevoznem stanju. Postaje bombe niso zadele, poškodovani pa so bili tiri, ena kretnica je padla na Sodjevo - Mentnovo hišo in jo kar precej poškodovala. V bližini postaje sta bili porušeni dve hiši – Staretova in Režekova ter zunanje stopnišče šole. Poškodovane so bile tudi druge hiše v bližini postaje in železniške proge – predvsem so bila pobita stekla na oknih, strešniki in razpokane stene. Nekaj škode je bilo tudi na zemljiščih in drevju ob železniški progi, kamor so padale bombe.

Ob bombardiranju je bila ubita štiriletna deklica Anica Potokarjeva, ki je bila na cesti pred Staretom, hudo je bil ranjen Jožef Sodja – Merkelnov, ki je peljal drva v šolo. Spremljal ga je sin Vinko, ki si je pred eksplozijami poiskal zaklon za kostanji ob cesti. Ubilo je tudi njihovo kobilu, žrebe pa je bilo težko ranjeno, tako da so ga morali usmrtili.

V porušenih hišah so prebivalci utrpeli tudi nekaj hujših poškodb, zlasti v Staretovi hiši. Prav vsi vaščani pa smo bili močno prestrašeni.

Pričakovali smo še več letalskih napadov in skušali zavarovati vsaj življenje. Obokane kleti v hišah so podprli s tramovi in jih tako spremenili v zasilna zaklonišča, kamor smo bežali ob alarmih. V klet moje stare matere Uršule Pikon – Šuštarjeve so bežali tudi sosedge, približno petnajst do dvajset ljudi in moj pes Hepi. V kleti smo v času nevarnosti predvsem molili. Še preden je bil dan znak za konec nevarnosti, je odšel iz kleti Hepi. To je bil tudi dovolj zanesljiv znak, da je nevarnost minila.

Del prebivalcev, zlasti tisti, ki so prebivali v bližini postaje in proge, so si začasno bivališče poiskali pri sorodnikih v gorjanskih vaseh ali v zgornjem delu Dobreve. Ne malo ljudi je dnevno odhajalo po kolovozni poti čez Strmo stran v Gorje in se vračalo proti večeru.

V vasi smo bombardiranje doživeli še dvakrat, in sicer 18. februarja in 4. marca 1945 ter več obstreljevanj z mitraljezi. Cilji so bili isti kot ob prvem napadu. Ob enem takem obstreljevanju je zagorela Sodjeva - Joževčeva hiša, vendar so požar hitro pogasili.

Zapišem naj še, da po prvem bombardiranju ni bilo več pouka. Med šolarji zaradi tega ni bilo prav nobene žalosti, saj nemške učiteljice niso bile priljubljene.

Po vojni so kmalu obnovili oziroma na novo zgradili porušeni hiši in stopnišče šole. Strahu pred vojno in njenimi posledicami pa se dolgo časa nismo otresli.

VIRI:

- Popis vojne škode, Zgodovinski arhiv Kranj

ZUSAMMENFASSUNG

Im Aufsatz werden die Erinnerungen von Andrej Pikon an den Bombenangriff von Blejska Dobrava beschrieben. Zum ersten Mal bombardierten die Flugzeuge von den alliierten Mächten das Dorf am 8. Februar 1945. Nachmittags musste ich auf den Rodeln einige Sachen zu meiner Tante ins andere Teil des Dorfes bringen. Ich war vor dem Haus der Familie Valjavec, nicht weit weg entfernt vom Bahnhof, als der Tiefflieger durch das Tal Richtung Jesenice angeflogen kam. Bald drehte er eine Runde und auf seiner Rückkehr warf er einige Bomben ab. Ich beobachtete sogar, wie sie heruntergefallen sind im Augenblick, als die ersten explodierten, floh ich zur Familie Valjavec. Die Rodeln blieben auf der Straße liegen. Mit der Familie blieben wir erschrocken zusammengepercht unter den Stufen im Flur.

Teo Lipicer**UJET PRI KARAVANŠKEM PREDORU**

Anton Dremelj

PO PRIČEVANJU ANTONA DREMLJA

Čas desetdnevne osamosvojitvene vojne za Slovenijo leta 1991 se odmika. Morda je večina že pozabila, kaj se je v tistih dneh ob koncu junija in v začetku julija dogajalo na mejnih prehodih, ob kasarnah in karavlah, ob cestnih zaporah. Spomin blede, čeprav so bili za posameznika to tudi dnevi težav in napetosti, dogajale so se celo tragedije.

V trinajstih letih je bilo o slovenski obrambni vojni že veliko povedanega in zapisanega. Tudi o dogajanjih v jeseniški občini oziroma bolj točno na gornjem Gorenjskem so zabeležena videnja posameznikov o takratnih dogodkih. Pa vendar se še najde kakšen doživljaj, do sedaj javnosti neznan. Le malokdo ve, da je bil v dneh vojne za nekaj časa na zasedenem mejnem prehodu Karavanke zajet in zadržan tudi Jeseničan, sedaj že upokojeni Anton Dremelj, znan kot hokejski sodnik.

Razmere na gornjem Gorenjskem vsaj na zunaj niso bile tako zaostrene kot na

nekaterih drugih območjih Slovenije. Zato je življenje potekalo nemoteno, z vsemi utečenimi dolžnostmi in navadami posameznikov. Tako se je tudi Anton Dremelj nekega dne, ko je prišel iz službe, odločil za običajni kondicijski trening s kolesom, saj je bil takrat še aktiven mednarodni hokejski sodnik. Sam se ne spominja prav dobro, kateri dan vojne je to bilo. Z vzporejanjem z nekaterimi dogodki je bi bil to torek, 2. julij – torej šesti dan agresije. Se pa zelo dobro spominja, kaj se je zgodilo.

»Odločil sem se, da se bom s kolesom odpeljal do Hrušice in nato za Savo do Mojstrane in dalje do Kranjske Gore, seveda če bo cesta prosta. Na mostu pri bivšem kinu Plavž so bile ovire na polovici ceste. Nikjer pa ni bilo nikogar od teritorialne obrambe. Enako je bilo tudi v železniškem podvozu in križišču na Hrušici. Zavil sem preko Save in avtoceste na cesto, ki vodi na Malo Mežaklo. Tik pred odcepom poti proti Mojstrani pa so stopili na cesto štirje vojaki Jugoslovanske armade (JA) in me ustavili. Eden od vojakov je bil oborožen z mitraljezom, ostali trije z avtomati. Ko sem jim pojasni, kaj delam, sem se hotel obrniti in vrniti. Vojak z mitraljezom, pripravljenim na strel, mi je zaukazal, da ne smem nikamor. Zahteval je, da grem z njimi.«

Antona Dremlja so odpeljali na plato mejnega prehoda. Najprej so preko žične ograje ob avtocesti prestavili kolo, nato pa je moral skupaj z vojniki in ob naperjenem orožju ograjo preplezati tudi sam. Odpeljali so ga do kapetana. Vojak mu je poročal z besedami: »Zajeli smo vohuna!« Tako! Obtožen je bil vohunstva, kar naj bi bil v vojnem času še posebej velik prekršek. Vklenili so ga v lisice in priklenili za radiator ob oknu.

Za boljše razumevanje je treba povedati, da je mejni prehod Karavanke 27. junija zavzela najprej enota JA, še isti dan pa so s helikopterji pripeljali tudi pripadnike Zveznega sekretariata za notranje zadeve, krajše zvezne policije. Poslali so jih z nalogo, da prevzamejo kontrolo nad mejnimi prehodi. Imeli so tudi dovoljenje za vodenje akcij in odločanja. Takoj so začeli zasliševati ujetnika.

»K meni je prišel oficir - varnostnik ter me spraševal, kaj vem o Teritorialni obrambi (TO), kdo je poveljnik, koliko teritorialcev je in kje so. O vsem tem nisem imel pojma. Grozil mi je, da vedo, kdo sem in kaj delam ter da bom že še spregovoril. Ko je odšel, je pristopil drug oficir, ki pa je bil Slovenec. Med pogovorom sem mu pojasnil, kdo sem in kako sem se znašel v bližini platoja mejnega prehoda.«

Po pogovoru je spraševalec od kapetana iz Beograda zahteval, da zajetega izpustijo, vendar ga je ta ostro zavrnil, da bo on odločil, kaj bo z njim. Ukazal mu je celo, da se mora umakniti, kar za Antona Dremlja ni bilo prav nič vzpodbudno. Še posebej, ko je kapetan poklical nekega vojaka z avtomatom ter mu ukazal, da mora spremljati tega slovenskega oficirja in ga ob sumljivem vedenju tudi ustreliti. Odnosi v vrstah agresorjev so se očitno zaostri, lotevala se jih je živčnost, saj dogodki niso potekali tako, kot so načrtovali.

Zasliševanje pa se je nadaljevalo. Menjavala sta se kapetan in neki varnostnik. Vseskozi so hoteli izvedeti, koliko je teritorialcev, kdo je njihov poveljnik, kje so, pa tudi kakšen čin ima zajeti ter kakšna je njegova naloga. Iz tega sta sklepala, da je dobro izšolan vohun in da ga bodo že še omehčali.

V prostoru, kjer je bil vklenjen, je bil Anton Dremelj priča tudi vsemu dogajanju na platoju.

»Kljub resnosti položaja in negotovosti, kaj se bo še zgodilo, je bilo zanimivo poslušati pogovore med oficirji in vojaki pa tudi pogovore s Teritorialno obrambo. Iz štaba so zahtevali, da se predajo. S platoja so jim odgovarjali, da se brez ukaza svoje komande ne morejo vdati. Zato so zahtevali telefonsko povezavo, kar pa jim niso hoteli zagotoviti. Na platoju so bili tudi brez vode in elektrike. Kljub temu so se dogovorili, da nobena stran ne bo začela s streljanjem, dokler trajajo pogajanja. Vendar se je zgodilo nekaj nepredvidenega, da so pripadniki Teritorialne obrambe iz gozda pod Mežaklo začeli streljati proti platoju. Vojaki so na ogenj odgovarjali. Mene je varnostnik potisnil na tla in mi ukazal, da ne smem vstati. Moram priznati, da me je bilo pošteno strah, saj so krogle švigale vsepovsod. Takrat sem pomislil, ali bom sploh še kdaj prišel od tod. Ko je streljanje ponehalo, so se pogajanja nadaljevala. Dogovorili so se, da bo kot pogajalec na plato prišel Janez Koselj. Kapetan je takoj ukazal, da ga je treba aretirati, češ da bodo imeli boljše izhodišče pri pogajanjih. To se je tudi zgodilo in tudi Koselja so priklenili k oknu, vendar tako, da se ob morebitnem streljanju ne bi mogel skriti. To so sporočili tudi štabu Teritorialne obrambe.

Po streljanju sta me kapetan in varnostnik prepričevala, da Teritorialna obramba noče premirja in da se ne drži dogovora. Videl sem tudi, kako tragično so to stanje sprejemali vojaki. Na mejni prehod so jih poslali, da branijo državo pred zunanjim sovražnikom, tu pa so ugotovili, da zunanjega sovražnika ni. Spomnim se vojaka - Slovence, ki je jokal kot otrok, saj je imel samo še nekaj dni do konca vojaškega roka. Obupan je tarnal, da ga bodo ob koncu ustrelili rojaki.

Po streljanju je kapetan ukazal vse težko orožje usmeriti proti Jesenicam. O tem je obvestil tudi štab Teritorialne obrambe in do določene ure zahteval elektriko in telefonsko povezavo, ob tem pa grozil, da bo začeli streljati proti stanovanjskemu delu mesta. Tu pa je pomembno vlogo odigral poveljnik vojakov Jauh. Na vse načine je zadrževal kapetana in ga prepričal, da grožnje ni uresničil.

Med tem se je z menoj ukvarjal varnostnik. Verjetno je ugotovil, da v resnici ničesar ne vem in začela sva se pogovarjati o hokeju. Pogovor je pritegnil tudi pozornost kapetana, saj sta oba poznala nekatere hokejiste in sodnike, predvsem Šemsedinoviča in sodnika Đokiča. Očitno ju je šele to prepričalo, da imam dobre znanke tudi v Beogradu in da v resnici nisem vohun.«

Po ostri zahtevi so končno tudi na platoju dobili elektriko in telefonsko povezavo in vsi so se lotili telefoniranja. Pozneje so tudi Antonu Dremlju omogočili, da se je javil domov in povedal, kje je. Sinova sta odšla na štab Teritorialne obrambe s prošnjo, da bi očeta rešili, pa je nekdo zelo nepremišljeno izjavil, češ saj ga ni škoda, saj je hokejski sodnik. V določenem času bi bila lahko ta, sicer »neslana« šala, toda v razmerah, ki so takrat vladale, tudi usodna. Lahko si je misliti, kako je to delovalo na sinova. Sam tega ne more pozabiti, čeprav ima tudi opravičilo, da je bil to pač samo eden od posameznikov.

»Po priključitvi elektrike in telefona so se razmere tudi zame spremenile. Osvobodili so me lisic in začeli smo se sproščeno pogovarjati. Naenkrat so mi rekli, da grem lahko domov. Ker pa je bilo že pozno zvečer, so mi to odsvetovali, češ da bi v temi teritorialci lahko začeli streljati. Glede na popoldansko streljanje sem se v resnici zamislil. Na koncu sem se kljub vsemu odločil, da bom odšel domov, kajti

ponoči bi lahko prišlo do ponovnega streljanja. Varnostnik in kapetan sta mi dala besedo, da vojaki ne bodo streljali. Še enkrat sta me opozorila na nevarnost iz gozda, čeprav sta o mojem odhodu obvestila štab Teritorialne obrambe. Svetovala sta mi še, kje in kako naj hodim ter kaj naj storim ob najmanjšem šumu ali ropotu. Odšel sem proti Hrušici. Bilo me je pošteno strah. Oddahnil sem se šele doma. Tako se je srečno končala moja osemurna odisejada,« je zanimiv pogovor zaključil Anton Dremelj.

Dodal je še, da pogosto razmišlja, kaj vse se mu je takrat zgodilo. Pri tem se še danes čudi, da ga takrat in tudi pozneje nihče od Teritorialne obrambe ni poklical in vprašal, kaj se je dogajalo tisto popoldne na mejnem platoju Karavanke. Marsikaj bi lahko še povedal, saj je slišal vse pogovore med vojaki in pripadniki zvezne policije in njihova povelja.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor schrieb die Memoiren von Anton Dremelj, der sich am 2. Juli 1991 zufällig als der Gefangene der Jugoslawischen Armee an der Grenzübergangsstelle von Karawanken befand. Die Soldaten hielten ihn acht Stunden gefesselt in Gefangenschaft, dann wurde er freigelassen.

Vlasta Felc

PREHAJANJE LASTNIŠTVA NAJLEPŠIH SLOVENSКИH GOZDOV

Na osnovi leta 1991 sprejetega Zakona o denacionalizaciji, za katerega ni pomembno, kako je kdo prišel do premoženja, je Ljubljanski nadškofijski ordinariat v letih 1992 in 1993 zahteval tudi vrnitev okoli 24.000 hektarov zemljišč na območju jeseniške in radovljiške upravne enote. Predstavniki Rimskokatoliške cerkve poudarjajo, da so zemljišča, med katerimi so tudi gozdovi na Jelovici, Pokljuki in Mežakli, pridobili leta 1939 legalno, mnogi pa menijo, da nima moralne pravice do lastništva najlepših slovenskih gozdov. Cerkev jih ni nikoli plačala, najbrž pa jih ne bi dobila, če bi o tem lahko odločali vsi Slovenci.

Gre za območje nekdanjega blejsko-bohinjskega gospostva, ki ga je nemški cesar Henrik II. leta 1004 podaril (naslednje darovnice so iz let 1011, 1040, 1063, 1073) briksenškemu škofu. Ti so posest prvič izgubili leta 1803 v korist Habsburžanov, vrnjena pa jim je bila leta 1838. Po zemljiški odvezi iz leta 1848 je škofija izgubila vse kmečko obdelovalno zemljišče ter z njim in srenjskimi služnostmi na planinskih in gozdni območjih zvezane dohodke. Gozdovi so imeli pomen le za fužinarje od Bohinjske Bistrice do Save in Javornika, kjer so topili rudo in obdelovali grodelj z lesnim ogljem, ki so ga po posebnih državnih privilegijih kuhali v določenih gozdovih. Škofija je zato leta 1858 z dovoljenjem papeža Pija IX. prodala blejski grad z jezerom in otokom, gozdove na Jelovici, Mežakli, Poljani in v notranjem Bohinju za 157.000 goldinarjev oziroma 315.000 kron fužinarjema Vincencu in Viktorju Ruardu. Ruard je leta 1871 fužine na Savi in Javorniku ter skoraj vso nekdanjo briksenško posest (brez gradu in jezera z otokom) prodal za 780.000 goldinarjev novoustanovljeni Kranjski industrijski družbi (KID). Po postavitvi martinskih peči je kuhanje oglja postalo nepotrebno, KID pa je potrebovala denar za naložbe. Zato se je odločila prodati gozdove skupaj z žičnicami in lesnoindustrijskimi obrati. KID se je trudila, da bi kupilo gozdove poljedeljsko ministrstvo za račun skladov, ki jih je upravljalo. Prvo ponudbo za 1,5 milijona goldinarjev so ministrstvu poslali leta 1889. Po dolgotrajnih pogajanjih, med katerimi so ocenile gozdove posebne komisije, je posest leta 1895 za 1,4 milijona goldinarjev ali 2,8 milijona kron kupilo ministrstvo za Kranjski verski zaklad. Država je po podatkih Ivana Mohoriča za to dobila 26.454 hektarov, s tem pa gozdove na Jelovici od Martinčka do Nemškega Rovta, gozdove nad Nomenjem in Selom pri Ribnem, Pokljuko na bohinjski strani in proti Gorjam, Mežaklo, Poljano ter gozdne komplekse Pišenca, Martuljek in Belca z vsemi industrijskimi napravami, pogorišče bohinjske železarne, opuščene zgradbe fužin Pozabljeno in Stara Fužina ter pravico ribolova na Bohinjskem jezeru (Po petih letih, ko so začeli graditi bohinjsko železnico, je vrednost gozdne posesti zelo zrasla).

KID je od nekdanjih 37.567 hektarov obdržala samo gozdove in zemljiško posest v okolici Jesenic v katastrskih občinah Koroška Bela, Javornik, Jesenice, Sv. Križ-Planina in Hrušica. Ostalo ji je nekaj manj kot 1232 hektarov, kar je zadostovalo za kritje tekočih potreb železarne glede lesa in drv.

Tudi začetek Kranjskega verskega zaklada (KVZ) sega v leto 1782, ko je cesar Jožef II. razpustil 728 moških in ženskih samostanov. Cerkvena lastnina je prešla v verske zaklade, z njihovimi dohodki pa naj bi pokrivali stroške za duhovniške plače, ustanavljali nove župnije, oskrbovali upokojene redovnike in revne ljudi. Večina verskih skladov je delala z izgubo. Država jim je pomagala z dotacijami, njene prispevke pa so knjižili kot skladove dolgove državi. Ob koncu leta 1905 je KVZ, v katerega so sodili tudi posamezni gozdni kompleksi na Dolenjskem, dolgoval državi že dobrih deset milijonov kron. Z izgubo je posloval vse do prve svetovne vojne, po kateri se je še povečala, državna posojila verskemu zakladu pa naj bi že presežala vrednost celotnega premoženja. Leta 1920 je bila na bohinjsko-blejsko posest z 22.080 hektari vknjižena zastavna pravica na terjatev Narodne banke kraljevine Jugoslavije za dobrih 20,8 milijona dinarjev, na kranjskogorskem območju pa za 2864 hektarov 3,4 milijona dinarjev.

Verski zaklad je združeval lastnino s posebnim namenom, bil je samostojna pravna oseba in je sodil pod državno upravo. Državno lastništvo (prof. dr. Bogdan Kolar je v Družini zapisal, da je gozdove kupil KVZ) se je zelo jasno pokazalo leta 1918. Tedaj je bilo celotno premoženje verskih skladov vključeno in posebej ocenjeno v masi infrastrukturnega premoženja Avstrije, ki so ga prevzele države naslednice in ga tudi plačale z obračunom v okviru avstrijskih vojnih reparacij. Jugoslavija je skladu s pariško mirovno pogodbo iz leta 1919 za gorenjske gozdove plačala 15,8 milijona predvojnih zlatih avstrijskih kron oziroma 24 milijonov dinarjev.

Državno lastništvo potrjuje tudi to, da je bilo v kraljevini Jugoslaviji državno premoženje izvzeto iz predvidene agrarne reforme za zemljišča in gozdove, večje od tisoč hektarov. Če bi bila zemljišča res cerkvena, tudi ne bi bila potrebna leta 1939 izdana Uredba z zakonsko močjo o prenosu lastnine katoliških verskih skladov v last in upravo katoliške cerkve. Tisti, ki menijo, da katoliška cerkev kljub temu do obsežnih gozdov zgornje Gorenjske nima pravice, se opirajo tudi na prvi člen te uredbe: »Z verskimi zakladi se razumejo zakladi in fondi, ki so bili ustanovljeni iz imovine katoliške cerkve, z verskim dokladami in prostovoljnimi prispevki vernikov in služijo cerkveno-prosvetnim namenom cerkve.« Uredba je bila v nasprotju sama s seboj, saj je bil KVZ ustanovljen drugače. Zemljišča, ki jih je cerkev nekoč že prodala, je kupila država. Pri tem ne gre pozabiti, da je bil pomemben sestavni del tedanje oblasti izkušeni politik in duhovnik dr. Anton Korošec. Prvi predsednik Slovenske ljudske stranke in Slovenske zadružne zveze je bil tudi prvi podpredsednik nove vlade države SHS in minister v kraljevih vladah. Od leta 1935 do decembra 1938 je bil notranji minister, v začetku leta 1939 pa je postal predsednik senata.

Prenos gorenjskih gozdov od države na ljubljansko škofijo je bil ustavno sporen tudi za dr. Janeza Šmidovnika, profesorja javne uprave. V Delu je zapisal, da se je to zgodilo na podlagi finančnega zakona za leto 1939-40, s katerim je takratni parlament Jugoslavije pooblastil ministra za pravosodje, da izda – po odobritvi ministrskega sveta – uredbo z zakonsko močjo, s katero prenese premoženje KVZ

Razglednica Gornje Gorenjske iz leta 1913
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

na ordinariat ljubljanske škofije. Uredba je bila izdana, isti minister pa je takoj nato izdal odlok o prenosu lastništva. Prenos je bil v direktnem nasprotju s 106. členom takratne (oktroirane) jugoslovanske ustave iz leta 1931, po katerem naj bi bil o tem, kako se odsvajajo državna posestva, izdan poseben zakon. Ta zakon ni bil nikoli izdan. Navedena uredba, ki naj bi nadomestila zakon, pa ni mogla veljati, ker ni bila nikdar ratificirana v parlamentu, kar je bila bistvena sestavina uredb z zakonsko močjo v vseh pravnih režimih; kot navadna uredba, izdana po pooblastilu, pa tudi ni mogla veljati, ker se s tako uredbo ni mogla urejati materija, ki je bila po ustavi sami pridržana za zakon, torej za parlament. Pri spornih gozdovih je šlo očitno za politično kupčijo v zvezi s pripravo konkordata med takratno Jugoslavijo in Vatikanom, Ustavno sodišče slovenske države pa v svojih odločbah ni razsojalo o ustavnosti oziroma o legalnosti tega prenosa; štelo ga je za nespornega in na taki podlagi odločilo o upravičenosti cerkve do denacionalizacije teh gozdov.

V zemljiških knjigah je bila Cerkev kot lastnica pomembne posesti vpisana avgusta 1939. Medtem ko je uredba o prenosu premoženja verskih zakladov tudi določala, da to ne spreminja pravic in obveznosti, ki se držijo imovine, je bil na okrajnem sodišču v Radovljici že oktobra vknjižen izbris zastavne pravice. V kranjskogorskem okraju so izbris zastavne pravice izpeljali v letu 1940. Leta 1941 je posest podržavil nemški rajh, oktobra 1945 je bila kot lastnica vpisana Cerkev, leta 1947 pa je bila posest spet podržavljena. Leta 1991, ko je bil predsednik vlade Lojze Peterle, predsednik skupščine pa dr. France Bučar, je bil sprejet zakon o

Jeseniški zbornik

denacionalizaciji (ZDen), ki je bil v 12. členu bistveno drugačen od prvotnega predloga. Prvotno je bilo zapisano, da se cerkvam in drugim verskim skupnostim, njihovim ustanovam oziroma redom v naravi vrnejo sakralni objekti in nepremičnine, ki jih potrebujejo za opravljanje svoje verske dejavnosti, da pa se drugo premoženje vrne le v obsegu, ki je upravičencem potrebno kot gospodarska podlaga za opravljanje te dejavnosti. Ob sprejemanju zakona v skupščini je zadnji del besedila odpadel. Ljubljanski nadškofiji je bila tako dana možnost, da zahteva vse premoženje, ki je bilo ob podržavljenju vpisano na njeno ime – 35.990 hektarov na Gorenjskem, Dolenjskem in v Zgornji Savinjski dolini, od tega 23.000 hektarov gozdov. Nadškofija je leta 1992 in 1993 na območju današnje upravne enote Radovljica zahtevala vrnitev okoli 21.000 hektarov v naravi (od tega 16.000 hektarov ali 92 odstotkov državnih gozdov v Triglavskem narodnem parku), če to ni mogoče pa nadomestne nepremičnine ali odškodnino. Na območju jeseniške enote je zahtevala okoli tri tisoč hektarov.

Med tistimi, ki so dvomili, da so bili gozdovi pred podržavljenjem res cerkvena last, je bil tudi ugledni zgodovinar dr. Bogo Grafenauer, ki je to področje zelo dobro poznal. Nadškofa dr. Alojzija Šuštarja je leta 1992 dvakrat pisno ponovno opozoril na prav poseben položaj »cerkvenih« gozdov na Jelovici, Pokljuki in Mežakli ter izrazil dvom o utemeljenosti zahteve po »vračanju« (besedi je dal v narekovaj dr. Grafenauer) teh gozdov v cerkveno posest. *»Obračam se na Vas le zaradi svojih velikih dvomov, ali so postopki cerkvenih zastopnikov prav v tem vprašanju moralno opravičeni in opravičljivi. Mnenja sem, da niso in rad bi Vam povedal podlago svojega*

Vrata leta 1912
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

stališča z željo, da mi ne bi bilo treba tega ali česa podobnega predlagati v presojo slovenski javnosti,« je zapisal dr. Bogo Grafenauer in nadaljeval, da pri teh gozdovih ne gre le za splošno vprašanje opravičenosti ohranjanja ali celo obnavljanja starih in preživelih fevdalnih veleposestev. Gre še za poseben način sprememb posesti teh gozdov v 19. stoletju, ki so spremenile nekdanjo cerkveno posest v državno. »Po mojem trdnem prepričanju ustvarjajo posebno moralno vprašanje, ki bi ga slovenska Cerkev kot varuhinja vsakršne morale v človeškem življenju pri nas morala upoštevati kot prvo izhodišče vsakršnega svojega ravnanja ob teh stvareh,« je zapisal dr. Bogo Grafenauer in kot bistveno poudaril, da je cerkveni posestnik gozdno posest prodal in dobil za to pristanek najvišje cerkvene oblasti.

Dr. Bogo Grafenauer je tudi napisal: »Navedena pot ustvarja gotovo moralno vprašanje, kako more zahtevati slovenska Cerkev v imenu 'denacionalizacije' od države (ali družbe) gozdno posest, ki jo je legalni predstavnik Cerkve pred stopetdesetimi leti prodal in je po dveh novih prodajah prišla v legalno državno posest, plačano po vseh pravnih določbah tistega časa. Rad bi, da me po lastnem razmisleku in sklepu osvobodite moralne dolžnosti, ki se ji sicer ne morem izogniti, da s temi podatki seznanim slovensko javnost. Mislim, da bi bilo za Cerkev slabo, ako bi ob izsiljenem referendumu o takšnih vprašanih prišlo v razpravo takšne stvari, ki bi po svoje utemeljeno kalile obraz slovenske Cerkve.« Dr. Bogo Grafenauer odgovora ni dočakal.

Po zakonu o denacionalizaciji se nepremičnina, katere vrednost se je zaradi novih investicij bistveno povečala (nad 30 odstotkov vrednosti nepremičnine), po izbiri upravičenca ne vrne, druga možnost je, da se na njej vzpostavi lastninski delež do višine prvotne vrednosti nepremičnine ali pa vrne pod pogojem, da za razliko v vrednosti plača odškodnino. Čeprav so bili nekateri hektari že vrnjeni v naravi, vrednost še danes ni ugotovljena. Nekaterim tudi ni bilo do tega. Tri ministrstva, med njimi tudi ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, so leta 1991 sprejela Navodilo o merilih za ocenjevanje vrednosti podržavljenih premičnin, nepremičnin, podjetij oziroma premoženja. Temeljilo naj bi na načelu, da se pri vračanju ocenjuje vrednost stvari na dan podržavljenja in na dan izdaje odločbe o denacionalizaciji. Iz tega so bili na predlog kmetijskega ministra izvzeti le gozdovi, v katerih se je po podržavljenju gospodarilo v skladu z gozdnogospodarskimi načrti. Na ta način vlaganja, v družbene gozdove njihovo odpiranje z novimi cestami, ne bi upoštevali. Po mnenju Splošnega združenja za gozdarstvo je šlo tudi v tem navodilu očitno za lobi nekaterih zainteresiranih ter za privilegiranje določenih skupin na škodo vse nacionalne skupnosti. Ustavno sodišče je sporno določbo razveljavilo.

Najlepši slovenski gozdovi so z Ustavnim sodiščem (US) usodno povezani. Prvič je pomembno poseglo v vsebino denacionalizacijske zakonodaje leta 1993. Ker je menilo, da ni ustavno dopustno, da zakon med denacionalizacijske upravičence uvršča le fizične osebe, pravnih oseb pa ne, je v več členih razveljavilo besedo »fizične«, kar je omejevalo denacionalizacijsko pravico pravnih oseb. Dotlej so tak status imele le verske skupnosti. Po mnenju dr. Stojana Pretnarja, profesorja gospodarskega prava, je taka odločba protiustavna, ker menja vsebino zakona, ne pa interpretira. Decembra 1995 je državni zbor sprejel zakon o triletnem moratoriju za vračanje gozdov, večjih od 200 hektarov. Predlagala ga je Slovenska nacionalna

stranka (SNS), z zakonom pa naj bi dobili čas za dodelavo ZDen-a glede vračanja velikih gozdov in kmetijskih površin. Mariborska škofija in drugi so vložili na US pobudo za oceno ustavnosti in zakonitosti zakona. Sodišče ga je leta 1996 razveljavilo zaradi neskladnosti z ustavo, saj bi povzročil razlikovanje med denacionalizacijskimi upravičenci in s tem kršil načelo pravne države in splošno pravico do enakosti pred zakonom. Po odločitvi US se je moratorij iztekel konec julija 1997, državnemu zboru pa je sodišče predlagalo, naj do izteka moratorija preuči, ali je vračanje veleposesti fevdalnega izvora v skladu z državno ustavno ureditvijo Republike Slovenije. Posebej je poudarilo, da bi bilo potrebno upoštevati tudi, da iz nekdanjih fevdalnih odnosov izvirajoča veleposest po svoji naravi ni združljiva s pojmovanjem republike kot državne oblike in s pojmovanjem demokratične države. Po mnenju sodišča pa bi bilo treba še posebej upoštevati, »da cerkve in verskih skupnosti v primerih, ko se pojavljajo kot denacionalizacijski upravičenci, glede na njihovo vlogo obče koristne ustanove in glede na njihov položaj v našem pravnem redu, ne bi bilo ustavno dopustno enačiti z veleposestvi fevdalnega izvora oziroma z lastninskimi odnosi, ki izvirajo iz historično izkazanih fevdalnih odnosov.«

V ustavi glede posebnega položaja cerkve ni nobenih določb. Dr. Janez Šmidovnik je o tem sodil: »Tako sodbo je izreklo US na pamet – kot kolegij laikov glede tega vprašanja. Iz splošne zgodovine pa nam je znano, da je bila cerkev skozi ves srednji vek – vse do najnovejših časov – fevdalec z enakimi funkcijami in z enakim položajem v družbi kot svetna gosposka.« Že dr. Bogo Grafenauer je ljubljanskemu nadškofu pisal, da gre pri briksenški posesti gotovo za preprost primer cerkvene fevdalne posesti, njena vrnitev pa bi bila čista restavracija fevdalizma tudi za dr. Stojana Pretnarja. Po njegovi navedbi se je temu odrekla celo katoliška cerkev sama v svojem leta 1983 uveljavljenem zakoniku cerkvenega prava. Po njem ima katoliška cerkev, neodvisno od državne oblasti, naravno pravico pridobivati, imeti, upravljati in odtujevati premoženje za namene, ki so ji lastni. Ti pa so predvsem opravljanje božje službe, dostojno vzdrževanje klerikov in drugih služabnikov, opravljanje del svetega apostolata in krščanske dobrotelčnosti, predvsem do ubogih. Po dr. Šmidovniku bi poseben položaj in posebne pravice lahko cerkvi priznala le ustava neposredno ali parlament z zakonom. US se je odločilo zgolj na podlagi političnega vrednotenja petih ustavnih sodnikov (štirje so glasovali proti). Odločilo je torej ne kot pravni, pač pa kot politični forum. Še enkrat si je vzelo pravico, da odloča kot parlament in ne kot sodišče.

Da je bil prvotni ZDen pomanjkljiv, je videti tudi iz tega, da je doživel 23 sprememb. Medtem ko je predlog za spremembo denacionalizacijske zakonodaje, ki ga je leta 1996, tik pred volitvami pripravila Liberalna demokracija Slovenije, vključeval tudi revizijo denacionalizacijskih odločb, zgornja meja za vračanje posestev pa bi bila tisoč hektarov (kot je predvidela tudi agrarna reforma v Kraljevini Jugoslaviji, ki pa ni bila izvedena do konca), je Združena lista socialnih demokratov (ZLSD) leta 1997 vložila v parlamentarno proceduro pobudo za razpis predhodnega zakonodajnega referenduma o spremembah in dopolnitvah ZDen pod geslom Ohranimo naše bogastvo. Državljeni in državljanke naj bi med drugim odločili, ali naj državni zbor z zakonom o spremembah in dopolnitvah uredi, da se ne vračajo

zemlja, gozdovi in druga lastnina fevdalnega izvora in da se posameznemu upravičencu ne vračajo gozdovi, ki presegajo sto hektarov primerljive kmetijske površine. ZLSD je v sodelovanju z Zeleno alternativo ter SNS začela zbirati podpise za referendum, o katerem je razmišljal že dr. Grafenauer. Zbiranje podpisov se je začelo marca 1997. Ker je že pred iztekom roka pobudo podpisalo 52.000 državljanov, potrebnih pa bi jih bilo 40.000, se je zbiranje predčasno končalo (Iz Bohinja je na upravno enoto v Radovljico pripeljal podpisnike poseben avtobus).

Nekatere poslanske skupine v državnem zboru so zahtevale ustavno presojo referendumskih vprašanj. US je odločilo, da bistvena referendumška vprašanja, ki bi preprečila vračanje zemljišč veleposestnikom, niso v skladu z ustavo. Referenduma zato ni bilo, leta 1999 pa je gozdarski sindikat na US vložil med drugim tudi pobudo glede ustavne presoje o gozdnem referendumu (vse štiri pobude so bile zavrnjene), češ da obstajajo dokazi o pristranosti nekaterih sodnikov tega sodišča. Pristranost ali očitano vnaprejšnje opredeljevanje o določeni zadevi pa so izločitveni razlogi, zaradi katerih del sodnikov o zadevi ne bi smel odločati. Sindikat je namreč zvedel, da je nekdanji ekonom ljubljanske nadškofije monsignor Martin Špringer leta 1994 pred zastopnikom Gozdnega gospodarstva Nazarje (ki se je tudi borilo proti določenemu vračanju gozdov cerkvi) izjavil, da so vsa njihova prizadevanja zaman, ker je US na strani RKC. Po mnenju sindikata je visoki predstavnik RKC s tem priznal dogovor med ljubljansko škofijo in večino članov US o odločitvi v korist RKC. Navedli so tudi izjavo dr. Petra Jambreka na posvetu v Dragi, da je bil prejšnji režim med drugim zasnovan na ropu (podržavljenje zasebne lastnine). Ustavni sodniki so bili tedaj dr. Lovro Šturm, dr. Peter Jambrek, Matevž Krivic, dr. Tone Jerovšek, dr. Anton Perenič, dr. Franc Testen, dr. Lojze Ude, dr. Boštjan M. Zupančič ter dr. Janez Šinkovec. Ta je v kasnejšem pogovoru z novinarjem Dela Tomažem S. Natlačenom ocenil, da je bilo, če so zapisane izjave resnične, v tem primeru res kršeno načelo nepristranosti in neodvisnosti sodišča.

Julija 1998 je bil sprejet zakon o spremembah in dopolnitvah ZDen-a (ZDen-B). Med drugim je določal, da se ne vrača premoženje fevdalnega izvora. US je določilo razveljavilo. Po tej določbi tudi nadškofiji zemljišč ne bi bilo moč vrniti v naravi. Pripadala bi ji le odškodnina, kar ji je zagotavljal novi 27. a člen. Po njem premoženje fevdalnega izvora ni predmet denacionalizacije, razen kolikor se nanaša na primere, v katerih so upravičenci cerkve in druge verske skupnosti, njihove ustanove ali redovi. Za premoženje fevdalnega izvora se šteje lastnina, podarjena od monarha, ki kasneje ni bila predmet odplačnega pravnega prenosa.

Medtem ko mnogi menijo, da nadškofija glede gorenjskih gozdov nima pravice ne do vrnitve v naravi ne do odškodnine, je za državo v denacionalizacijskih postopkih najugodnejša rešitev vrnitev v naravi, saj ji tako ni treba plačati odškodnine. Nadškofija naj bi dobila vrnjenih skoraj 27.000 hektarov gozdnih površin, od tega blizu 19.000 gospodarskih in 8000 hektarov varovalnih gozdov. Glede posesti je prišlo med vlado in Cerkvijo do pogajanj, ki so ostala brez zaključka. Po predlogu za sporazumno poravnavo iz leta 1997 bi nadškofija prevzela v naravi vse gospodarske gozdove, varovalne gozdove, v katerih je gospodarsko izkoriščanje omejeno (zato lastnik od države dobiva nadomestilo), bi prodala državi, okoli 5000 gorskih pašnikov in pašnih planin pa bi podarila kmetom oziroma pašnim skupnostim.

Jeseniška dolina z Mežaklo v ozadju
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

Dr. Janez Gril, vodja tiskovnega urada pri Slovenski škofovski konferenci je o tem povedal, da je cerkev postavila izhodiščno ceno, vendar se je vladna stran umaknila. Menila je, da je cena previsoka. Vendar pa je cerkev zatrjevala, da gre le za izhodiščno, začetno ceno, o kateri naj bi se še pogajali.

Denacionalizacijski postopek se je zavlekel tudi zaradi nejasnosti, kdo je pristojen za vračanje premoženja na območju Triglavskega narodnega parka (TNP), pri vračanju Cerkvi pa je bila najhitrejša jeseniška upravna enota. Skoraj vse gozdove, okoli 2880 hektarov, je vrnila aprila 1994. Pristojna delavka pri tem ni upoštevala navodila, da je treba ugotoviti novo vrednost gozdov, v zvezi z njeno odločitvijo pa se ni pritožil nihče. Nadškofija je gozdove kmalu zatem uporabila kot hipoteko za posojilo, potrebno za novo tiskarno, ki je šla kasneje v stečaj. V radovljiški upravni enoti je nadškofija zahtevala vračilo 21.000 hektarov v naravi, od tega 16.000 hektarov v TNP, med vsemi pa tudi gozdove na Jelovici, Pokljuki in Mežakli. S prvo delno odločbo je enota v začetku leta 2000 vrnila 193 hektarov, katerih vrednost se med podržavljenjem nesporno ni povečala. Konec leta je vrnila še 2000 hektarov izven parka, glede parcel znotraj parka pa nadškofijo pozvala, naj zahtevke za vrnitev v naravi nadomesti z zahtevkom za odškodnino. Pri odločitvi je upoštevala določbe Zakona o ohranjanju narave (ZON) iz leta 1999. Medtem ko ZDen določa, da se nepremičnin ne vrača, če so izvzete iz pravnega prometa oziroma na njih ni mogoče pridobiti lastninske pravice, po ZON-u nepremičnine na zavarovanih območjih in naravne vrednote, ki so v lasti države, niso v pravnem prometu. Nadškofija je predlog glede odškodnine zavrnila. Zahtevala je, da se ji tudi nepremičnine znotraj TNP vrnejo v last in posest, saj je bil ZON sprejet kasneje kot

ZDen. To je res, prepoved pravnega prometa pa je sicer vključeval že zakon o naravni in kulturni dediščini iz leta 1981.

Aprila 2001 je upravna enota zavrnila zahtevo nadškofije za vrnitev nekaj nad osem tisoč hektarov kmetijskih zemljišč in gozdov v parku glede na to, da nepremičnine, ki ležijo v TNP in so v lasti države, po zakonu o ohranjanju narave niso v pravnem prometu. Nadškofija in Slovenska odškodninska družba sta se pritožili na ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano (MKGP), ki je menilo, da za vrnitev premoženja ni ovir, saj je bil ZON sprejet kasneje kot ZDen. 8254 hektarov je vrnilo nadškofiji v last in posest. Pri tem nikogar ni zmotilo, da po leta 1999 sprejeti noveli ZDena o nepremičninah, zavarovanih po predpisih o ohranjanju narave, odloča ministrstvo, ki je pristojno za okolje in prostor, in ne MKGP.

Proti odločitvi ministrstva je bilo na Upravno sodišče vloženi pet tožb. Za Državno pravobranilstvo je bil kršen zakon v škodo javne koristi. Po njegovem mnenju je v javnem interesu, da kulturna dediščina, ki je tako pomembna, da je bila razglašena za naravni spomenik, ostane v lasti države kot osebe javnega prava in ne preide v zasebno lastnino. Gozdno gospodarstvo (GG) Bled se je pritožilo, ker v odločbi ministrstva ni bilo določeno o ugotavljanju povečanja vrednosti gozdov, bohinjska občina pa med drugim zato, ker so bile z odločbo vrnjene tudi javne ceste in drugo javno dobro (tudi Dvojno jezero). Aprila 2002 je sodišče odločbo ministrstva odpravilo, vendar pa menilo, da za vračilo v naravi ni ovir. Ugodilo pa je pritožbi glede ugotavljanja vrednosti gozdov in odločilo, da je treba preveriti dejansko rabo parcel, občinskih cest ter javne infrastrukture.

Upravno sodišče je zadevo vrnilo v ponovni postopek ministrstvu, to pa upravni enoti, ki je morala pri odločanju slediti sodbi sodišča. Maja 2004 je upravna enota, ki je pri tem upoštevala poročilo izvedenca geodetske stroke, izdala novo delno odločbo, s katero se nadškofiji v TNP vrača v last in posest 3.410 hektarov nespornih zemljišč, predvsem gozdov na območju Mežakle, v dolini Radovne in Krme ter dela Pokljuke. Zoper to odločbo sta se na MKGP pritožila Državno pravobranilstvo in GG Bled. O pritožbah še ni bilo odločeno. Upravna enota pa je zavrnila nadškofijino zahtevo za izdajo odredbe, s katero bi ji bilo omogočeno upravljanje teh zemljišč že pred pravnomočnostjo odločbe. Zahteva je temeljila na leta 1998 sprejetem zakonu o spremembah in dopolnitvah ZDen-a, ki tudi določa, da tedaj, ko se zavezanec ali najemjemalec in upravičenec ne sporazumejo glede odškodnin, upravičenec lahko zahteva, da se mu nepremičnine vrnejo še pred ugotovitvijo višine povečane vrednosti. V takem primeru organ, ki vodi postopek, o višini odškodnine, ki se plača za razliko v vrednosti, odloči naknadno z dopolnilno odločbo. Glede na to, da ob bistveno povečani vrednosti ZDen dopušča tudi možnost, da upravičenec za razliko v vrednosti plača odškodnino, bi bilo smiselno vrednost ugotoviti že prej. Kaj bi se zgodilo, če bi bilo ugotovljeno, da se je vrednost zemljišč, ki bi jih cerkev že dobila v last in posest, bistveno povečala? Pa bo morebitna povečana vrednost sploh izračunana? Bo država vrnila več, kot bi bilo treba? Prekategorizacijo gozdnih zemljišč, kar je osnova za uveljavljanje odškodnine za povečano vrednost, mora zahtevati lastnik. Zakaj bi to, ko bo že imela gozdove, storila Cerkev, če tega ni naredila država?

Še pred kakršnokoli pravnomočno odločbo pa se je cerkev obnašala kot lastnica

gozdov že leta 1992. Gozdno gospodarstvo (GG) Bled in Nadškofijski ordinariat sta tedaj sklenila pogodbo o neodplačnem prenosu pravice uporabe določenega dela zemljišč in zgradb. Čeprav je bila lastnica zemljišč država in ne GG Bled, so v pogodbi tudi zapisali, da GG izrecno dovoli, da se za določene nepremičnine vknjiži lastninska pravica na ordinariat. Po pogodbi je ordinariatu pripadlo 40,58 odstotka prihodka od prodaje lesa. Ko je pogodbo prišla v javnost in povzročila precejšnje ogorčenje, je GG plačal le prvi obrok v višini 4,6 milijona tolarjev, nadškofija pa je denar obdržala. Tedanjega direktorja GG Bled, ki je tako kot tedanji nadškof podpisal nezakonito pogodbo, je moč razumeti. Denacionalizacija gozdov je slovenskim gozdnim gospodarstvom napovedovala zmanjšanje oziroma izgubo dela in delovnih mest (To se je tudi zgodilo, čeprav je US menilo, da sprememba lastništva gozdov ne more povzročiti prenehanja delovnega razmerja oseb, zaposlenih v gozdarski dejavnosti. Cerkevni gozdovi v TNP na območju GG Bled predstavljajo 92 odstotkov nekdanjih državnih gozdov.), zato je bilo dobro s predvidenim novim lastnikom imeti dobre odnose.

Slovenska gozdna gospodarstva so leta 1996 dobila od državnega sklada kmetijskih zemljišč in gozdov za delo v državnih gozdovih dvajsetletno koncesijo. Z denacionalizacijo je teh gozdov vse manj, cerkev pa išče najugodnejšega izvajalca del. Nekdanji ekonom ljubljanske nadškofije monsignor Martin Špringer je leta 1995 za Gorenjski glas dejal, da bodo dela v gozdovih oddajali usposobljenim podjetjem in tudi posameznikom, za katere bodo ocenili, da so vredni zaupanja in imajo občutek za ravnanje v gozdu. Rekel je tudi: *»V nadškofiji se zavedamo, kakšna naravna, kulturna in narodna dobrina so gozdovi, zato bomo vztrajali, da bo gospodarjenje strokovno in skladno z zakonom o gozdovih in z ostalimi gozdarskimi predpisi.«* Življenje dokazuje drugače. V Gozd Martuljku se je v letih 2002 in 2003 pokazalo, da cerkev išče najprimernejšega izvajalca zase, ne pa tudi za gozd. Odločilna je cena. Izbrani podjetnik (GG Bled je ocenilo, da za ceno, za kakršno se je pogodil podjetnik, dela ni moč dobro opraviti), s katerim so imeli slabe izkušnje že Bohinjci, dela ni opravil pravočasno in kakovostno. Da bi bilo delo možno lažje opraviti, je nadškofija dobila dovoljenje za gradnjo 2,5 – metrske traktorske vlake, podjetnik pa je na za okolje grob način, pri čemer je kršil tudi pogoje zavoda TNP Bled, naredil štirimetrsko in ponekod celo širšo cesto.

Po vseh letih pa še danes, čeprav to zahteva ZDen, leta 1992 pa je bil tudi sprejet odlok o načinu določanja vrednosti kmetijskih zemljišč, gozdov in zemljišč, uporabljenih za gradnjo v postopku denacionalizacije, ni znana vrednost zahtevanih gozdov pred podržavljenjem in ob denacionalizaciji. Gozdovi so bili pregledani in ocenjeni, ko jih je od KID kupila država in ko je Kraljevina Jugoslavija za posest KVZ plačala Avstriji odškodnino, slovensko ministrstvo za kmetijstvo, ki je bilo skoraj vse obdobje v rokah Slovenske ljudske stranke, pa se je temu izogibalo. Še zmeraj niso izpeljane potrebne spremembe katastrskih kultur parcel oziroma prekategorizacija zemljišč, kar bi omogočilo ugotavljanje nove vrednosti gozdov. V odločbi kmetijskega ministrstva o vrnitvi 8254 hektarov je bilo napisano, da so bile nepremičnine ob podržavljenju vredne dobrih petnajst milijonov, v času vračanja pa 12,6 milijona mark. Zmanjšana vrednost je marsikoga začudila. GG Bled je

namreč na vrnjenih parcelah zgradil 138,5 kilometra gozdnih cest. Po izračunih Biotehniške fakultete je bila prava vrednost 28 milijonov mark.

Cerkev za gozdove, ki jih dobiva, nikoli ni plačala nič. Prvič jih je prodala fužinarju Ruardu, drugič jih bo lahko slovenski državi ali komu drugemu, če tej ne bo za nakup. Država je cerkvi prvič podarila gozdove leta 1939, po letu 1991 jih kljub temu da mnogi menijo, da cerkvi ne pripadata niti posest niti odškodnina, podarja že drugič. Ostaja vtis, da so nekaterim, od političnih strank do nekaterih članov US, na prvem mestu interesi cerkve (pa tudi raznih grofov), šele potem državni oziroma narodni interes. Po nekaterih javnomnenjskih anketah je temu, da bi gozdove dobila cerkev, nasprotovalo več kot 80 odstotkov vprašanih. Cerkev se na očitke o moralni opravičenosti svoje zahteve ne odziva in poudarja, da se bo v gozdovih obnašala v skladu z zakoni. Glede na razporeditev moči v parlamentu pa seveda lahko spreminja tudi zakone.

VIRI:

- Ivan Mohorič: Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, Ljubljana 1969.
- Marko Gašperin: Gozdovi Kranjskega verskega sklada – nastanek in razvoj, diplomatska naloga, februar 1992.
- Dr. Bogo Grafenauer, pismi nadškofu 19. 7. in 16. 8. 1992.
- Cveto Zaplotnik: Za gospodarjenje z gozdovi lastništvo ni pomembno, Gorenjski glas, april 1995.
- Dr. Janez Čebulj: O razveljavitvi moratorija za vračanje gozdov, Dnevnik, 18. 1. 1997.
- Mojca Drčar – Murko: Nevzdržnost obnove fevdalne lastnine, Delo, 15. 3. 1997.
- Mija Repovž: Tekma s časom se je razvlekla na šest let, Delo, 24. 7. 1997.
- Marjeta Šoštarič: Velikodušna ponudba Rimskokatoliške cerkve, Delo, 8. 10. 1997.
- Prof. dr. Bogdan Kolar: Pospeševanje vere in dobrega bližnjega, Družina, 19. 10. 1997.
- Dr. Janez Šmidovnik: Bo Cerkvi uspelo še enkrat prodati, kar je že prodala in Logika vseomogočnosti, Delo, 24. 1. in 14. 2. 1998.
- Tomaž S. Natlačen: Pristranost ustavnega sodišča?, Delo, 16. 12. 2000.
- Ali. H. Žerdin: Fevdalci XXI. stoletja, Mladina; 16. 7. 2001.
- Zoran Potič: Gozdovi na Pokljuki – darilo Cerkvi, Večer, 31. 7. 2001.
- Dejan Pušenjak: »Strahovi so odveč in neutemeljeni«, Delo, 6. 8. 2001.
- Dušanka Dubljevič in Maja Ankerst, Upravna enota Radovljica.
- Lastni članki v Delu.

ZUSAMMENFASSUNG

Die deutschen Kaiser Henrik II. und Henrik III. verschenkten im 11. Jahrhundert sogenannte Bleder-Bohinjer Besitze an die Freisinger Bischöfe. Fürsterzbischof Vincenc verkaufte im Jahr 1858 mit der Papstgenehmigung das Bleder Schloss mit dem See und die Wälder von Jelovica, Pokljuka, Mežaklja und das Kerngebiet von Bohinj an die Hammerwerksbesitzer Vincenc und Viktor Ruard. Viktor Ruard verkaufte fast den ganzen Besitz im Jahr 1872 an die Krainische Industriegesellschaft, von der im Jahr 1895 das österreichische Landwirtschaftsministerium 26.454 ha als Sammlung für den Krainer Glaubensschatz »Kranjski verski zaklad« kaufte. Im Mai 1939 erhob der Justizminister des Königiums Jugoslawiens Anspruch auf die Rechtsverordnung den Besitz der Glaubensschätze in den Besitz und die Verwaltung der Katholischen Kirche zu übertragen. Diese Übertragung ist für manche umstritten. Das Kirchenvermögen wurde 1941 vom Dritten Reich, 1947 von Jugoslawien verstaatlicht. Mit dem Reprivatisierungsgesetz im Jahre 1991 werden verstaatlichte Immobilien als Sachbezüge auch den Kirchen und anderen Religionsgemeinschaften zurückgegeben. Das Erzbistum in Ljubljana forderte auf dem Gebiet der Verwaltungseinheit von Radovljica und Jesenice die Rückgabe von 24 000 ha des Landes. Im Falle wenn das nicht realisierbar wäre, dann sollten es zumindest Ersatzgrundstücke oder eine Geldentschädigung sein. So weit wurden etwa 5000 ha rechtskräftig zurückgegeben, die Moralberechtigung zum jeweiligen Anspruch wird aber in Frage gestellt.

Irena Lačen Benedičič

VZPONI IN PADCI JESENIŠKEGA ŽELEZARSTVA

Pričujoči prispevek, ki osvetljuje posamezne utrinke iz jeseniške železarske preteklosti, je namenjen tako začetnim kot tudi dolgoletnim raziskovalcem naše železarske zgodovine. Nastal je na podlagi pisnega, filmskega in fotografskega gradiva jeseniškega muzeja, pridobljenega poznavanja železarske tematike, ki je plod zadnjih let dela v jeseniškem muzeju in priporočil sodelavcev za področje metalurgije in arheologije.

Tam, kjer se radovljiška Dežela razcepi v dve dolini, ki sta ju oblikovali Sava Dolinka in Sava Bohinjka, je zibelka gorenjskega železarstva. Janez Vajkard Valvasor jo je opisal pred več kot 300 leti:

Zemljevid: železarske lokacije v Gornjesavski dolini pred združitvijo v Kranjsko industrijsko družbo (Gornjesavski muzej Jesenice)

"Ta ravan je ozka dolina s snežniki, ki jo pozimi sonce prav nič ne obišče; zato je mrzla, vendar zdrava, kamnita, pa le ne tako pusta in divja,... Največjo hvalo pa zasluži ta ravnina zategadelj, ker so ljudje tu čvrsti, zdravi, močni in vztrajni. Med njimi se najdejo izvrstne dojlje. Poleti hodijo ženske, moški in otroci v lesenih čevljih ali coklah. Vode so v tem kraju čiste, ledeno mrzle in zdrave..."¹

Ob Savi Dolinki se zahodno od Most prične Gornjesavska ali kot tudi rečemo Zgornjesavska dolina, na severu obdana s Karavankami. Danes so večje upravno in gospodarsko središče doline Jesenice, ki so s svojo železarsko preteklostjo zaznamovale vso dolino.

NAJSTAREJŠA ZGODOVINSKA OBDOBJA

V kameni dobi so ljudje pri svojem delu uporabljali orodja iz lesa, kosti, kamna. Ohranila so se le koščena in kamnita. Iz tega obdobja je tudi koščena harpuna iz Jamnikovega spodmola na Kočni. Še nekaj tisočletij starejše pa so najdbe iz poljšiške cerkve pri Gorjah. Za mlajšo kameno dobo je značilna stalna naselitev, obdelovanje zemlje in izdelovanje keramičnega posodja ter udomačenje rastlin in živali. Obdobje se zaključuje z začetki metalurgije.

Ljudje bakrene dobe so živeli v višinskih naselbinah, ki so bile običajno obdane z obrambnimi nasipi. Že konec 3. tisočletja pr.n.št. je izpričana uporaba bakra. Ko so bakru dodali kositer, so pridobili trdnejši bron. Sledila je bronasta doba, tej pa železna. Različni kovinski predmeti dokazujejo, da je človek že zelo zgodaj obvladal postopek pridobivanja in obdelave kovin, kar velja za največjo prelomnico v zgodovini človeštva.

Kakovostna železova ruda je omogočila hiter razmah kultur železne dobe. Za razliko od bakra in trdnejšega bronu, ki sta zahtevala enostavnejše postopke pridobivanja, je več tehnološkega znanja zahtevalo pridobivanje železa. Za to so bile potrebne peči, ki so se z izpopolnjevanjem tehnik obdelave razvile od preprostih do zahtevnejših oblik. Naravno bogastvo železovih rud in tehnološke veščine prebivalcev so omogočile razmah kultur železne dobe, ki so dosegle vrhunec s situlsko umetnostjo (znana je prazgodovinska situla z Vač). Pri nas so bili odkriti ostanki peči za taljenje in redukcijo železove rude v Bohinjskem kotu (Ajdoovski gradec, Dunaj pri Jereki, Pozabljeno in Studor) ter v nekaterih naselbinah iz starejše in mlajše železne dobe. Bohinjsko železarstvo je predstavljalo ekonomsko osnovo celotne svetolucijske kulturne skupine, ki se je razvila v jugovzhodnem alpskem prostoru in se raztezala vse do današnje Italije.

S prihodom Rimljanov se je pri nas začela antika. Širše gorenjsko območje je bilo prvotno del rimske province Norik. Proizvajali so znano kvalitetno noriško železo oziroma jeklo.

Prebivalci rodovitnega nižinskega sveta so se v pozni antiki umaknili na višinske postojanke, kot je Ajdna. V 25-ih letih arheoloških izkopavanj so arheologi poleg bivalnih objektov in cerkvene stavbe našli številne predmete, ki pričajo o poznoantični materialni kulturi. Od predmetov izstopajo izjemno kvalitetne kovinske najdbe, ki

so ostanek domačega železarjenja. Našli so žlindro, staljene gmote železa – volka in podobne dokaze o tem, da je bila Ajdna vpeta v gospodarsko panogo, ki je zaznamovala gorenjsko pokrajino vse od pojava železa dalje.

Konec 6. stoletja n.št. so se na naše ozemlje naselili Slovani. Južno od Karavank je v začetku 7. stoletja nastala slovanska skupnost, kjer so prebivali Karniolci, ki so jih v začetku 9. stoletja podredili Franki. Najnovejše arheološke najdbe v Bašlju in na Ajdni izpričujejo obstoj slovanske plemenske aristokracije.

PET STOLETIJ SREDNJEGA VEKA

Naravne danosti Gornjesavske doline s Karavankami so v srednjem veku k stalni naselitvi pritegnile najprej pastirje, ki so si tu uredili bivališča. Tako je nastalo tudi višinsko naselje nad Jesenicami Planina pod Golico.

Na pobočjih Karavank so v rudniških rovih kopali železovo rudo. Z rudarskimi vozički - hunti so jo vozili iz rovov po lesenih tirnicah. Nato so rudo spirali v bližnjih potokih, drobili in pražili v pražilnih pečeh, imenovanih roštance ali gromedle.

Nekoliko drugače so jo iskali v Triglavskem pogorju. Rudno polje in Rudna dolina še danes pričata o nekdanjem rudarjenju na Pokljuki. Tam so kakovostno železovo rudo, imenovano bobovec, nabirali tik pod površjem. Kopali so jo v vrtačah in globljih kraških jamah. V kaleh – pralnih lužah, kjer se je zbirala deževnica sredi gozdnih jas, so jo prali in spirali. Nato so jo na posebnih mestih drobili, ločevali od kamnin. Na Pokljuki še najdemo ostanke takih mest, ki jih imenujemo tudi separacije. Tako pripravljeno rudo so talili in reducirali od 8. do 14. stoletja v vetrnih pečeh in pečeh na volka. V zadnjih štirih desetletjih je bilo prizadevanj po rekonstrukciji tovrstnih peči veliko. Vse od Rjazančevih poizkusov taljenja železove

Utop oljenka: za izdelovanje rudarskih oljenk z oljenko
(Železarska zbirka, fototeka
Gornjesavskega muzeja Jesenice)

Rudarska Davyjeva varnostna svetilka,
ki je zaznavala prisotnost metana
(železarska zbirka inv. št. 365,
Gornjesavski muzej Jesenice)

rude preko rekonstrukcij peči sodelavcev Tehniškega muzeja Železarne Jesenice, metalurgov jeseniške železarne, prikazov taljenja Iva Janeza Cundriča iz Bohinja vse do sodelavcev Centra šolskih in občolskih dejavnosti v Javorniškem Rovtu doma Trilobit, kjer so iz železove rude pridobili surovo železo ali grodelj.

Koroški vojvode Ortenburžani so za rudarje na Planini pod Golico 24. avgusta 1381 izdali Ortenburški rudarski red. To je eden najpomembnejših pravnih dokumentov na Slovenskem, ki je uzakonil že uveljavljena razmerja med zemljiškim gospodom, lastniki fužin, fužinarji in kmeti. Po dedni pogodbi Ortenburških so po izumrtju rodbine celotno dediščino prevzeli Celjski grofje. Ti so pridobljene pravice rudarjem ponovno potrdili sredi 15. stoletja (s prepisom listine leta 1452).

RAZVOJ FUŽINARSTVA

Železarstvo se je razvilo tudi v bližini Koroške Bele, ki je najstarejši del današnjih Jesenic. Ko so tam v začetku 15. stoletja odkrili železovo rudo, je nastalo železarsko naselje Javornik. Sredi 16. stoletja so javorniški plavž vodili fužinarji s Save. Le-ti so postavili še tretji jeseniški plavž na Plavžu, kakor se še danes imenuje del Jesenic.

K javorniški fužini so sredi 18. stoletja priključili tudi obrat s pudlovko v Radovni, kjer so iz javorniškega grodlja pridobivali kakovostno železo - jeklo. Sredi 18. stoletja so fužine prevzeli potomci najbogatejšega Kranjca baroni Zoisi.

V prvi polovici 16. stoletja so se v Planino pod Golico priselili italijanski fužinarji, ki so že poznali zmogljivejši tip talilnih peči. Zanje so bili potočki v Karavankah energijsko preskromni. Zato so z dovoljenjem vladarja leta 1538 preselili svoje fužinske obrate k močnejšemu vodnemu viru, k reki Savi. Na Savi, kakor se je imenovalo nekdanje samostojno naselje Jesenic, so z graščino postavili tudi večjo talilno peč - plavž.

Plavž so z vrha ali žrela peči izmenično zalagali z železovo rudo in z ogljem. Rudi so primešali apnenec, ki je nase vezal nečistoče, ki so se ob koncu procesa izločale kot žlindra. Proces redukcije so pospeševali z vpihovanjem segretega zraka skozi šobe ali pihalice. V talilniku se je reducirana železova ruda stalila v tekoče surovo železo ali grodelj. Ob prebodu peči se je najprej izločila žlindra, nekoliko kasneje pa so v livno polje spustili grodelj. Pridobljeni grodelj še ni bil uporaben, ker je vseboval preveč ogljika. Le tega so znižali s kovanjem v kovačnicah. Konec 18. stoletja so enak učinek dosegli z gnetenjem, mešanjem in obračanjem surovega železa v pudlovkah. Takrat so tudi savski fužinarji Ruardi kovačnico nadomestili z novim obratom pudlovko.

Na Jesenicah se je poleg Ruardove ohranila tudi Kosova graščina. Sredi 16. stoletja jo je zgradil lastnik belopeškega gospostva. Današnje ime je dobila po jeseniškem trgovcu Francišku Kosu, ki jo je obnovil in povečal, preden jo je sredi 19. stoletja prodal fužinarjem s Save. Kosova graščina je z njimi prešla v upravo železarjev.

V prvi polovici 16. stoletja so začele obratovati fužine v Bohinjskem kotu (Bohinjska Bistrica, Pozabljeno, Stara Fužina), ki so bile sredi 17. stoletja v lasti bratov Locatellijev. Znana je Locatellijeva žičarna, ki je sredi 18. stoletja dobila

nove lastnike barone Zoise. Ti so na Bistrici postavili nov moderen plavž. Po odločitvi upravnega odbora KID so leta 1890 bohinjko valjarno preselili na Jesenice. Isto jesen je bohinjko fužino zajel požar, ki je pospešil ukinitve fužine in selitev bohinjkih fužinarjev na Savo, od koder so leta 1902 preselili valjarno na Javornik.

VZPON INDUSTRIALIZACIJE

Vedno večje finančne težave so prisilile lastnike gorenjskih fužin, da so se med seboj povezali. Pobudniki za združitve so bili lastniki javorniških in bohinjkih fužin - Zoisi. Častno mesto prvega predsednika družbe so dodelili Mihelangelu Zoisu. Septembra leta 1869 je vpisana v trgovski register Kranjska industrijska družba s sedežem v Ljubljani. Lastnik železarne na Savi Viktor Ruard se je družbi priključil tri leta po njeni ustanovitvi.

Prvi tehnični direktor je bil vitez Lambert Pantz, poznan tudi kot konstruktor transportnih žičnic. Na Begunjščici je Kranjska industrijska družba kopala manganovo rudo, ki so jo dodajali vsipu železove rude v javorniški plavž. Dobavo je olajšala edina Pantzova rudniška žičnica na Begunjščici (druge so bile gozdne). Pantz si je prizadeval, da bi v podjetju izdelali trdnejše in bolj elastično jeklo. Leta 1872 jim je uspelo, da so prvi na svetu v plavžu pridobili 37% feromangan. Svoj izdelek so

Ob livnem kanalu pri plavžih
(Fototeka, diapozitivni Smolej št. 164, Gornjesavski muzej Jesenice)

naslednje leto predstavili na svetovni razstavi na Dunaju ter prejeli zlato medaljo.

Po Evropi se je širila gospodarska kriza. Zaustaviti je ni mogel niti izum feromangana. Svoje je pridal še požar v Bohinjski Bistrici, ki je leta 1890 zajel fužine s plavžem, livarno in valjarno. Isto leto so novi industrialci na Jesenicah zgradili prvo Siemens-Martinovo jeklarsko peč. Leta 1906 jih je obratovalo že pet. Podjetje Vogel & Noot, ki je bilo v vodstvu družbe, je s širitvijo železarskih obratov postavilo temelje sodobne železarne. Prodali so gozdove na Jelovici in tik ob morski obali odkupili zemljišča v Škednju pri Trstu, kjer so zgradili tri plavže. Ob prižigu prvega plavža leta 1897 je ugasnil plavž na Stari Savi. Jeseniški plavžarji so se s svojim znanjem in izkušnjami selili v Trst. Tam so talili in reducirali železovo rudo iz prekomorskih dežel, grodelj iz Škednja pa vozili v jeklarno na Jesenice.

Leta 1906 so dobile Jesenice z bohinjsko železniško progo prometno povezavo s Primorsko - hitrejši dostop do morja. Isto leto so z odprtjem karavanškega železniškega predora Jesenice povezali s Koroško, kjer je po požaru v fužinah na Savi železarna kupila bistriško žičarno.

NEMIRNI VOJNI ČAS

Obe tovarni tako v Škednju kot v Bistrici v Rožu sta po 1. svetovni vojni zaradi političnih odločitev ostali izven meja nove države. Železarno v Škednju je KID morala prepustiti Italijanom leta 1924, Bistrico v Rožu pa po koroškem plebiscitu Avstrijcem. Od leta 1927 je bila žičarna podružnica KID vse do ukinitve leta 1934.

Na Blejski Dobravi je od leta 1917 delovala tovarna grafitnih elektrod. Deset let po ustanovitvi jo je zajela kriza. Kupilo jo je konkurenčno podjetje, ki je pripomoglo k ukinitvi tovarne leta 1937.

KID se je v obdobju med obema vojnama lahko ponašala z nenavadno dejavnostjo. Zaradi pomanjkanja bronastih cerkvenih zvonov, ki jih je pobrala vojska, se je Franc Torkar, godbenik in livarski mojster KID, lotil ulivanja jeklenih cerkvenih zvonov. Ulili so jih več kot dva tisoč, najtežji zvon, težak 6000 kg, pa še zvoni v župniji Ljubljana - Polje.

V času jeseniškega župana Andreja Čuferja so z ukazom njegovega veličanstva kralja Aleksandra 20. marca leta 1929 Jesenice postale mesto.

Jeseni 1929 se je zbrala nova skupščina pri KID, ko sta brata Westen iz Celja od Italijanov pokupila delnice jeseniških in javorniških obratov. Medvojno obdobje je poleg gradnje apnenice zaznamovala tudi gradnja dveh plavžev. Oktobra leta 1937 so dokončali prvi plavž, tri leta zatem pa drugo redukcijsko napravo, kjer so ponovno talili domačo železovo rudo. Železarna je obratovala tudi med drugo svetovno vojno, saj je bil vodilni kader večinoma nemške narodnosti. Maja 1945 so aretirali tehničnega direktorja dr. Hermana Klinarja, dober mesec kasneje pa generalnega direktorja Karla Noota. Premoženje KID je z odločbo Okrajne zapletbene komisije na Jesenicah prešlo v državno last novembra 1945. Direktor prve uprave Železarne Jesenice je postal dr. Miha Potočnik.

RAZMAH ŽELEZARSTVA V SOCIALISTIČNI DRŽAVI

O pomenu jeseniške jeklarske industrije priča odlomek iz Mesečnega obzornika².

"Predsednik vlade maršal Tito je na Jesenicah v spremstvu delavcev in zastopnikov obrata prisostvoval prižiganju novega plavža. Med prisrčnim in navdušenim pozdravljanjem delavcev, si je maršal Tito ogledal tudi ostale oddelke naše največje kovinske tovarne."

Leta 1947 je bil sprejet petletni plan, po katerem naj bi Železarna Jesenice povečala proizvodnjo grodlja - surovega železa in jekla. S tem so bile povezane tudi investicije. Pričeli so graditi valjarno debele pločevine 2400 na Javorniku, ki so jo konec petdesetih let razširili.

Novе razmere so pomenile tudi širitev jeklarne in rekonstrukcijo ter posodobitev plavžev. Leta 1952 so začeli graditi kavperje - ogrevalce zraka za plavža. Generalna direkcija za črno metalurgijo v Beogradu je postavila zahtevo po povečanju proizvodnje grodlja z domačimi limonitnimi in sideritnimi rudami. Za termično pripravo vsipa so zgradili pražilno peč za praženje železovih rud. Tudi pri postopku praženja je nastajal rdeč prah, ki je bil tako zelo značilen za Jesenice.

V martinarni

(Fototeka, diapozitivi Smolej št. 215, Gornjesavski muzej Jesenice)

V martinarni so leta 1953 zgradili peto in leta 1958 šesto Siemens-Martinovo peč.

Železarna Jesenice se je postopoma preusmerila v proizvodnjo kvalitetnih elektrojekel, ki jih še vedno proizvajajo v Acronijevi jeklarni na belškem polju.

Z novo tehnologijo se je zmanjšala skupna poraba energije na enoto proizvoda, spremenila se je tudi osnovna surovina. Železovo rudo je zamenjalo staro železo, ki ga talijo v elektroobložni peči s pomočjo treh grafitnih elektrod. Pridobljeno talino v vakuumski napravi plemenitijo z legurami. Jeklo v ponovci prenesejo na kontiliv, kjer ulijejo slabe – ploščate valjane kovinske polizelke. Le-te v vroči valjarni valjajo v pločevino.

Že leta 1965 je pričela obratovati ASEA - elektroobložna peč s kapaciteto 60 ton na šaržo, tri leta za tem pa 70-tonska Lectromelt. V sklopu širjenja predelovalnih obratov sta leta 1966 pričela obratovati vroča valjarna Blooming-Steckel in jeklovlek. Za pripravo rude so konec šestdesetih let začeli graditi aglomeracijo. Hkrati so se odločili, da bodo zgradili elektrojeklarno.

Leto 1987 tako prinese ukinitve primarnega železarstva na Jesenicah. Nova jeklarna je usmerjena v proizvodnjo visoko kvalitetnih legiranih jekel za elektroindustrijo, nerjavna in konstrukcijska jekla.

Železarna Jesenice je do leta 1992 proizvajala preko 400 vrst jekel, več vrst pločevine, žice, žičnikov, dodatne materiale za varjenje, profilno jeklo, jeklene odlitke in finalne proizvode, kot so vratni podboji. Na vrhuncu svojega razvoja je železarna s 7500 delavci proizvedla letno pol milijona ploščatega in profilnega jekla. Po osamosvojitvi Slovenije je decembra leta 1992 iz Železarne Jesenice nastalo največje hčerinsko podjetje - družba Acroni. Na mesec ulijejo 30.000 ton slabov, iz katerih v predelovalnih obratih izdelajo 23.000 ton pločevine in trakov različnih kvalitet.

OHRANJENA DEDIŠČINA

Muzejski kompleks na Stari Savi je poleg ostankov fužine, cerkvice in delavske stanovanjske hiše Kasarne ohranil tudi Bucelleni-Ruardovo graščino, kjer je danes sedež muzeja.

Pobude za organizirano zbiranje železarskih predmetov so Jeseničani dali že po koncu druge svetovne vojne. Prvotni Zbirni urad je leta 1951 prerasel v Tehniški muzej Jesenice. Leta 1954 je Tehniški muzej Železarne Jesenice v Ruardovi graščini na Stari Savi odprl stalno muzejsko zbirko o zgodovini železarstva in rudarstva.

V okviru muzeja je delovala tudi maketarska delavnica. Poleg več tisoč predmetov se je ohranilo arhivsko, filmsko, knjižno in fotografsko gradivo. Od leta 1992 je skrb za zbirko in ohranjenost dediščino prevzela lokalna skupnost, ki je ustanovila občinski oziroma medobčinski muzej. Tukaj predstavljamo, hranimo, preučujemo, zbiramo kulturno in tehniško dediščino, ki priča o železarski tradiciji ter o življenju in delu ljudi v naši dolini.

OPOMBI

1. Mirko Rupel, Valvasorjevo berilo, 1951, str. 23, 24
2. Filmski obzornik september 1946 (pozitiv 482 in lavant, točka,5/a), hrani Slovenski filmski arhiv pri ARS

ZUSAMMENFASUNG

Der Aufsatz, der die einzelnen Einfälle aus der Eisenhüttenvergangenheit von Jesenice verdeutlicht, richtet sich an die Anfänge als auch an die langjährigen Forschungen unserer Eisenhüttenvergangenheit. Der Aufsatz entstand aufgrund des Schrift- und Fotomaterials des Museums von Jesenice, aufgrund der erworbenen Kenntnisse der Eisenhütthematik, die das Ergebnis der Arbeit in den letzten Jahren im Museum Jesenice ist und zugleich der Referenzen der Mitarbeiter für das Gebiet der Montanistik und Archäologie.

Es wird die Eisenhüttengeschichte von den ältesten Geschichtsepochen bis zum Mittelalter, die Zeit der Eisenverhüttung, die Industrialisierung, die Zwischenkriegs- und Nachkriegszeit bis zum Aufschwung des Eisenhüttenwesens in dem sozialistischen Staat dargestellt. Der letzte Einfall verdeutlicht die Museumsanlage in Stara Sava, wo außer den Hammerwerksresten, der Kirche und dem Arbeiterwohnhaus Kasarna noch das Schloss Bucelleni – Ruard, in dem heute das Museum seinen Sitz hat, erhalten sind.

Neben mehreren tausenden Fundgegenständen ist Archiv-, Film-, Bücher- und Fotomaterial erhalten geblieben. Seit 1992 übernahm die Sorge um die Sammlung und Erbschaft die Lokalgemeinschaft, die das Gemeindemuseum gründete. Hier wird Kultur- und Technikererbschaft, die von der Eisenhüttentradition und vom Leben und von der Arbeit der Menschen in unserem Tal zeugt, dargestellt, aufbewahrt, untersucht und gesammelt.

PREDAVANJE NA JESENICAH

Na novega leta dan popoldne bo predaval v prostorih delavskega strokovnega društva na Savi g. jur. Lovro Pogačnik, predsednik slovenskega katoliškega akademičnega društva Zarja v Gradcu. Naslov predavanja: »Delavec pomagaj si sam!«. Začetek ob 4. uri popoldne. Delavci, prihitite v obilnem številu.«

(Od leta 1904 do 1909 sta časnika Slovenec in Slovenski narod objavljala zanimive članke iz tedanjega življenja. Slovenec je bil časnik katoliške narodne stranke, Slovenski narod pa liberalne stranke, tako da sta si bila stalno v laseh. Nekateri članki pa so prav zabavni.)

Tone Konobelj

RAZISKOVALNA DEJAVNOST V ŽELEZARNI JESENICE

UVOD

Tehniška dediščina (stare naprave in stroji) sodi v okvir kulturne dediščine. Muzej Jesenice se zadnja leta srečuje s problemom zbiranja in ohranjanja opuščenih naprav in strojev, ki so po spremembi železarske tehnologije ostali v Železarni Jesenice. Največ ostalin je nastalo v času opuščanja plavžev in Siemens - Martinovih peči. Vzporedno s temi gigantskimi napravami so doživljali organizacijske in

Trgalnica leta 1950
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

vsebinske spremembe tudi vsi spremljajoči obrati v železarni. Sem sodijo tudi posebne službe za spremljanje kvalitete proizvodov.

Zato smo leta 1996 predstavili kemijski laboratorij, ki je svojo dejavnostjo pričel v 19. stoletju in je veljal za enega najstarejših industrijskih laboratorijev v Slovenji, leta 1997 pa delovanje oddelkov za tehnično kontrolo in raziskovalnega oddelka, ki je začel z delom v začetku šestdesetih let.

Razstava je bila namenjena predstavitvi nekaterih postopkov za merjenje kvalitete jekel (žice, pločevine, valjev in drugega). To so predvsem optične in druge naprave na raziskovalnem oddelku (RO) in naprave na oddelku za tehnično kontrolo (OTK).

Vrsta naprav še danes deluje na način, kakršen je bil v veljavi nekdanj, le da se je njihova točnost povečala. S tem so se napake pri ročnih nastavitvah in odčitavanjih zmanjšale.

Zbrano gradivo predstavlja pomemben del bodoče stalne razstave o zgodovini in razvoju železarstva na Jesenicah v 20. stoletju.

METALURŠKI LABORATORIJ PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Predvojni razvoj metalurškega laboratorija je povezan z razvojem kemijskega laboratorija. Metalurški oddelek je bil ustanovljen leta 1941 (tik pred 2. svetovno vojno). Opreмили so ga z novimi trgalnimi stroji, briviskopi ter ostalimi aparaturami za metalurške preiskave. Oddelek je dobil prostor v prostorih, ki jih je do tedaj uporabljala martinarna za svoje pisarne. Za preizkuse so nabavili nekatere obdelovalne stroje za novo mehanično delavnico, ki so jo namestili v del zavijalnice in skladišča žebeljev.

Takrat je bilo v metalurškem oddelku zaposlenih deset delavcev, od tega štirje inženirji.

PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Po drugi svetovni vojni se je večala poraba novih specialnih jekel, kakršnih do tedaj niso izdelovali. Železarna na Jesenicah se je preusmerila v proizvodnjo vseh vrst legiranih konstrukcijskih in orodnih jekel in jekel s posebnimi fizikalnimi lastnostmi.

Povečan razvoj kontrole in preizkušanja novih vrst jekel je lahko spremljala samo posebna ustanova, ki je poznala nove tehnološke postopke, z laboratorijskimi poizkusi ugotavljala kvaliteto novih izdelkov in reševala probleme, ki so se pojavljali pri izdelavi, predelavi in kontroli jekla.

NASTANEK ODDELKA TEHNIČNE KONTROLE (OTK)

Leta 1953 je nastal Oddelek tehnične kontrole (OTK), v katerem sta najpomembnejšo vlogo imela kemijski in metalurški laboratorij. Poleg vseh vrst kemijskih in metalurških analiz je ta oddelek začel tudi s spodbujanjem znanstveno raziskovalnega dela na področju metalurgije. Poseben oddelek kontrole proizvodnje je ocenjeval in vrednotil proizvode, da so lahko zadostili zahtevam, predpisom in željam naročnikov.

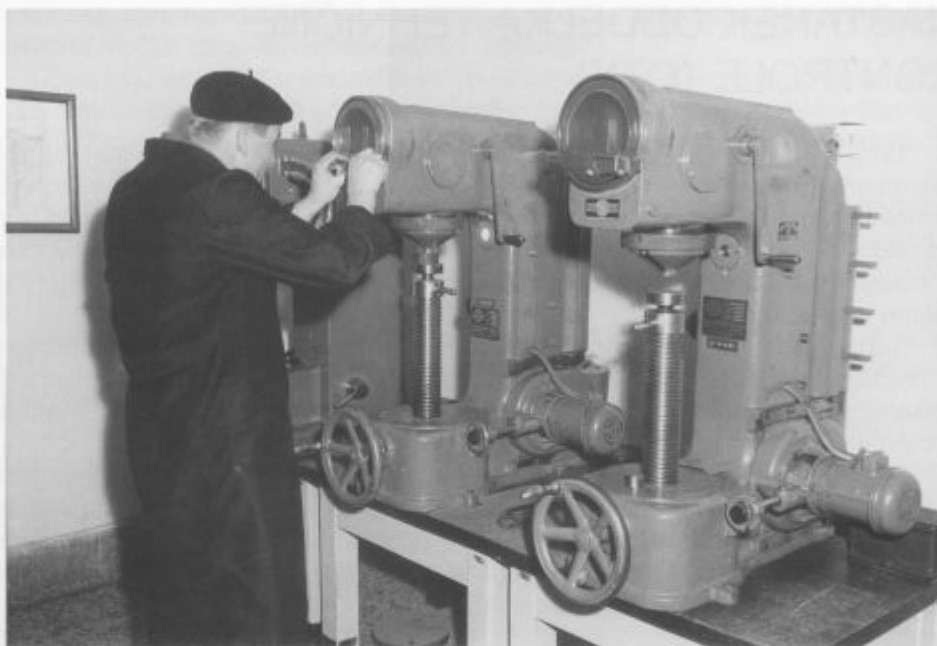
Takrat je OTK imel naslednje oddelke: kemijski oddelek z lastnim laboratorijem in nekaterimi laboratoriji v martinarni in opekarni, metalurški oddelek s trgalnico, fizikalnim laboratorijem, kalilnico in mehanično delavnico in oddelek kontrole proizvodov.

Metalurški laboratorij je bil opremljen s trgalnim strojem (60 ton) s pulzatorjem, trgalnimi stroji (5, 10 in 40 ton), briviskopi, žilavostnim kladivom, Eppstein aparatom, mikroskopom za kovine, dilatometrom, ultra zvočno napravo, katodnim oscilografom, polirnico za obruse, elektropolirnico, preizkusno kalilnico in mehanično delavnico.

Laboratorij je tako omogočal zahtevne mehanske preizkuse polizdelkov in končnih izdelkov.

Laboratorij za termično obdelavo (kalilnica) na OTK leta 1962
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

Aparatura za mejenje trdote (po Brinellu) v trgalnici OTK leta 1964
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

USTANOVITEV RAZISKOVALNEGA ODDELKA

Novembra 1961 je centralni delavski svet Železarne Jesenice ustanovil raziskovalni oddelek (RO). V železarni so s tem dobili večjo možnost raziskovalnega dela. Na osnovi tega se je povečalo število fakultetno izobraženih kadrov.

Glavne naloge oddelka so bile raziskovalno delo v redni proizvodnji in pri uvajanju novih proizvodov. Poleg tega je oddelek opravljal še fizikalne, metalografske in defektoskopske preiskave ter preiskave toplotne obdelave.

Pobudnik za ustanovitev raziskovalnega oddelka dr. Marin Gabrovšek je leta 1962 v Železarju (tovarniškem časopisu Železarne Jesenice) navedel dva razloga za raziskave: »Vse tehnološke raziskave opravljamo na dragih aparaturah, ki pa so za raziskovalno delo nujno potrebne. V kolikor bi se torej v celoti odcepili od rednega spremljanja proizvodnje, bi morali z dragocenimi aparaturami opremiti še en laboratorij, kar bi terjalo precej finančnih sredstev. S spremljanjem redne proizvodnje pa ima raziskovalni oddelek vpogled v vso proizvodno problematiko, kar v marsičem pomaga pri reševanju tehnoloških problemov«.

ORGANIZACIJA RAZISKOVALNEGA ODDELKA

Raziskovalni oddelek so ob ustanovitvi sestavljali:

fizikalni, metalografski, defektoskopski laboratorij in laboratorij za toplotno obdelavo.

Fizikalni laboratorij je opravljal vse preiskave fizikalnega značaja kot magnetne meritve, meritve vatnih izgub, snemanje histereznih krivulj, meritve permeabilnosti magnetnih pločevin in magnetnih lastnosti relejnega železa in drugo. V laboratoriju so izdelovali krivulje izotermične premene jekla, za kar so morali izdelati posebno aparaturo. Laboratorij je bil takrat edini v državi, ki je začel s snemanjem za toplotno obdelavo jekla pomembnih karakteristik.

Metalografski laboratorij je opravljal vse strukturne mikroskopske in makroskopske preiskave, določeval čistočo jekla in izcej, velikost zrn in premenske točke za jeklo ter podobno. To so bile raziskave, ki so bile za oceno kvalitete in karakteristike jekel osnovnega pomena. Metalografski laboratorij je ugotavljal izvor napak na izdelkih in izvajal metalografske preiskave, ki so bile potrebne pri uvajanju novih kvalitet in postopkov predelave jekla.

V okviru metalografskega laboratorija je bil tudi laboratorij za določevanje korozijske odpornosti nerjavečega jekla in zvarov, kar je bilo še posebej pomembno

Vlivanje taline na visokofrekvenčni peči v Raziskovalnem oddelku leta 1963
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

v času, ko so se razvijale nove kvalitete pri elektrodah in nove kvalitete za varjenje vseh vrst nerjavečih jekel.

Defektoskopski laboratorij je uporabljal dve osnovni aparaturi: aparaturo za preiskave z ultrazvokom in industrijski rentgen 200 kV.

Laboratorij za termično obdelavo je opravljal vse preiskave, vezane na toplotno obdelavo. Ocenjeval je kalilne sposobnosti jekla, prekaljivost po Jominy-ju in preizkuse, povezane z žarenjem. Delo v tem laboratoriju je moralo biti zelo natančno, saj so lahko na osnovi pridobljenih rezultatov pri toplotni obdelavi klasificirali kot izmeček celo šaržo.

Pomembno vlogo pri delovanju RO je imela **mehanična delavnica** za izdelavo preizkušancev (»prob«).

RAZISKOVALNI ODDELEK DOBI NOVE PROSTORE V BLOKU NEKDANJEGA »POKOJNINSKEGA SKLADA«

Merjenje temperature jekla v jeklarni z optičnim pirometrom leta 1964
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

Že v nekaj letih je raziskovalni oddelek (RO) strokovno in kadrovsko dosegel zavidljivo raven. Njegovo delo je v okviru železarne postajalo vedno bolj pomembno. Redno je spremljal in razreševal probleme v tehnologiji proizvodnje. Strokovno je odločal o uvajanju novih perspektivnih proizvodov in ob tem dvigal nivo raziskovalnega dela nasploh. Za uspešno raziskovalno dejavnost je razvil celo posebno raziskovalno delavnico. Vsako leto, še posebej po preselitvi oddelka v novo stavbo nekdanjega »pokojninskega sklada«, so v oddelku razvili vrsto novih strojev in naprav. Tako so npr. leta 1965 izdelali peč za žarjenje, stroj za pripravo metalografskih vzorcev z diamantno pasto in električno peč za izdelavo varilnega praška. Poleg teh so uvozili metalografski mikroskop Zeiss, mikrotorzijski stroj Amsler, stružnico za izdelavo preizkušancev in elektronski regulator, ki je omogočal toplotno obdelavo.

Trgalnica leta 1950
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

Raziskovalni oddelek je pod vodstvom dr. Marina Gabrovška odločilno prispeval k uvajanju nove tehnologije pri izdelavi in predelavi jekla in spremljanju tehnologije v vseh fazah od izdelave grodlja v plavžih, proizvodnje jekla v SM in elektro pečeh (na področju ekstraktne metalurgije), na področju valjanja ter na področju uvajanja novih materialov in tehnologije.

Leta 1974 je bil kot novost pri raziskovalnem delu ustanovljen laboratorij za tehnološko kontrolo in dokumentacijo. Laboratorij je s kvalitetno kontrolo ugotavljal kritična mesta v tehnologiji, ki so bistveno vplivala na kvaliteto proizvodov. Stalno vodenje dokumentacije je bilo pomembno za analizo rezultatov preko računalnika.

V osemdesetih letih je bil Sektor za tehnično kontrolo in raziskave sestavljen iz: raziskovalnega oddelka in oddelka za tehnično kontrolo.

Oddelke za tehnično kontrolo so sestavljali: prevzemni oddelek, kemijski oddelek in oddelek kvalitetne kontrole. Svoje prostore je imel v mehanični delavnici, v trgalnici OTK, v trgalnici hladne valjarne na Jesenicah (HVŽ) in v trgalnici na Beli. Posebno kontrolo kvalitete izdelkov so opravljali tudi kontrolorji v posameznih obratih.

V preizkuševalnici (trgalnici) so opravljali naslednje preizkuse:

trgalni preizkus, upogibni preizkus, upogibni varilni preizkus, preizkus žilavosti po ISO – V (V), preizkus žilavosti po DVM (U), preizkus žilavosti pri nizkih temperaturah, Erichsen preizkus globljenja, preizkus pločevine po Rondellu, preizkus trdote po Brinellu, po Vickersu in po Rockwellu.

ODDELEK ZA RAZISKOVALNO DEJAVNOST IN STROKOVNA KNJIŽNICA V NOVIH PROSTORIH NA BELI

Področje raziskovalne dejavnosti spada danes v ACRONI Jesenice in se imenuje Raziskave in razvoj (R&R). Sestavljajo ga: oddelek za raziskovanje, metalografski oddelek, fizikalni oddelek in oddelek za interno standardizacijo. Sedež dejavnosti se je v celoti preselil iz nekdanjih prostorov na Jesenicah na Belo.

S preselitvijo oddelka za raziskovalno dejavnost na Belo je nove prostore leta 1997 dobila tudi strokovna knjižnica, ki se je z leti razvila v visoko specializirano knjižnico.

Pomemben delež pri objavah strokovnih člankov ima tudi Železarski zbornik, ki ga od leta 1966 (ko je nehala izhajati Tehnična priloga Železarja) izdajajo Slovenske železarne, Železarna Jesenice, Železarna Ravne, Železarna Štore in Metalurški inštitut iz Ljubljane.

Stavba »pokojninskega sklada«, v kateri je imel sedež Raziskovalni oddelek več kot petintrideset let
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

KONEC NEKEGA OBDOBJA IN SELITEV NA BELO

Tudi oddelek za tehnično kontrolo je po dolgih letih dela opustil prostore v zgradbi nekdanje železniške postaje na Savi in se leta 1998 preselil v nove sodobnejše prostore ACRONI-ja na Beli.

Naj navedem še raziskovalce, ki so bili zaposleni na Raziskovalnem oddelku. Kadrovanje v svoji študiji pojasnjuje dr. Marin Gabrovšek, ki pravi, da se je razvijalo tako kot dejavnost RO "sukcesivno tekom let" oziroma "postopoma". In naprej: "Pri zaposlovanju diplomiranih inženirjev metalurgije je bilo pa kadrovanje usmerjeno tako, da so bili zastopani vsi osnovni metalurški strokovni profili to je, plavžarji, jeklarji, strokovnjaki za predelavo jekla v toplem, strokovnjaki za hladno valjanje in predelavo, toplotno obdelavo, energijo in varjenje."

Dr. Marin Gabrovšek, dipl. ing. metalurgije (1952 – 1989), Oskar Kürmer, dipl. ing. metalurgije (1956 – 1989), dr. Aleksander Kveder, dipl. ing. metalurgije (1954 – 1960), Aleksander Jezeršek, dipl. ing. metalurgije (1959 – 1972), Bogdan Stocca, dipl. ing. metalurgije (1961 – 1989), dr. Janez Begeš, dipl. ing. kemije (1962 – 1968), Jože Arh, dipl. ing. metalurgije (1962 – 1980), dr. Anton Razinger, dipl. ing.

Trgalne »probe« so najprej z ozkotirno železnico, kasneje pa s kamioni vozili pred trgalnico OTK (1983)
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

metalurgije (1964 – 1977), Janez Mesec, dipl. ing. kemije (1965 – 1990), Jakob Medja, dipl. ing. metalurgije (1965 – 1986), Janez Komel, dipl. ing. metalurgije (1965 – 1970), Franc Babšek, dipl. ing. metalurgije (1965 – 1971), Bogdan Babšek, dipl. ing. fizike (1966), dr. Rajko Kejžar, dipl. ing. kemije (1968 – 1975), dr. Božidar Brudar, dipl. ing. fizike (1969 – 1986), mag. Aleš Lagoja, dipl. ing. metalurgije (1970 – 1992), Aleksander Pavliček, dipl. ing. metalurgije (1970 – 1988), Aleksander Kavčič, dipl. ing. metalurgije (1971 – 1973), Srečko Mežnar, dipl. ing. metalurgije (1970 – 1978), Miha Stojan, dipl. ing. metalurgije (1972 – 1978), Dušan Sikošek, dipl. ing. kemije (1973), mag. Alojz Ažman, dipl. ing. metalurgije (1975), Filip Marinšek, absolvent metalurgije (1964 – 1966 in 1975), mag. Klemen Hribar, dipl. ing. metalurgije (1978), Stanislav Mihelčič, dipl. ing. računalništva (1980), Miha Zalokar, dipl. ing. fizike (1981 – 1984), Anton Šteblaj, dipl. ing. metalurgije (1981 – 1990), Jože Triplat, dipl. ing. metalurgije (1982 – 1991), mag. Erika Bricelj, dipl. ing. metalurgije (1982), Branko Omejc, dipl. ing. metalurgije (1983 – 1990), Franc Perko, dipl. ing. metalurgije (1986 – 1991), Darko Gregorič (1987 – 1993), dipl. ing. metalurgije, mag. Darko Mikec, dipl. ing. metalurgije (1987), Jožica Cankar, dipl. ing. kemije (1987 – 1992), Primož Kosmač, dipl. ing. metalurgije (1989 – 1992), Alenka Bartelj, dipl. ing. metalurgije (1989), Antonija Božič, dipl. ing. metalurgije (1988 – 1993), Marjan Kunšič, dipl. ing. metalurgije (1989), Jana Jamar, knjižničarka (1974 – 2000).

V okviru raziskovalnih projektov so kot sodelavci sodelovali naslednji tehniki: Marjan Bregant, Božo Čeh, Slavko Dežman, Helena Erman, Jaša Jelinčič, Sonja Lotrič, Jernej Markež, Stanko Oblak, Marija Okrožnik, Martin Pazlar, Sonja Pajer, Mirko Podgoršek, Jakob Rozman, Barbara Ručigaj, Anton Ravnik, Milan Ropret, Franc Pukl, Oto Tarman, Vlado Trampuž, Franc Zalokar, Lado Zaveljcina; Marko Železnik, Marjan Židanek in Angel Žniderčič.*

*Tekst sem napisal ob odmevni razstavi zbranega gradiva RO in OTK, ki jo je pripravil Muzej Jesenice konec leta 1997 v Kosovi graščini. Pred tem sem prosil dr. Marina Gabrovška, da kot pobudnik za njegovo ustanovitev in dolgoletni vodja opiše dejavnost oddelka. Dr. Marin Gabrovšek je dve leti za tem, leta 1999 na 228. straneh podrobno opisal dejavnost oddelka v obsežni študiji (za katero smo mu v muzeju hvaležni), ki jo navajam kot vir in po kateri sem povzel seznam raziskovalcev.

VIRI:

- Tone Konobelj: Kratek oris delovanja raziskovalne dejavnosti v Železarni Jesenice, MČ, VII, 4. december 1997, str. 1 – 8 (katalog Muzeja Jesenice ob razstavi od 4. 12. 1997 do 31.1. 1998 v Kosovi graščini).
- Arhiv Železarne Jesenice.
- Arhiv Gornjesavskega muzeja.
- Tovarniško glasilo Železar 1951 – 1990 (prispevki o RO).
- Tehnična priloga 1959 – 1966.
- Železarski zbornik 1967 – 1997.
- Ivan Mohorič: Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem (rokopis str. 603 – 607).
- Muzejski časopis, leto VI (14. 11. 1996) in VII (4. 12. 1997), Posebni številki.
- Tone Konobelj: Kronologija razvoja kemijskega laboratorija v jeseniški železarni, MČ, VI, 1996, str. 2 – 6.
- Ustni in pisni podatki Martina Pazlarja in Izidorja Trojarja, kateremu sem hvaležen tudi za prijaznost, da je

prebral članek pred objavo.

- Podatki R&R (organizacijska shema) 1997.

- Prof. dr. Marin Gabrovšek, dipl. ing. metalurgije: Poročilo Železarna Jesenice in raziskovalna dejavnost s posebnim poudarkom na delo Raziskovalnega oddelka v letih 1961 – 1992, Bled, april 1999.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Entwicklung des Montanistiklabors in der Vorkriegszeit ist mit der Entwicklung des Chemielabors im Eisenhüttenwerk der Krainischen Industriegesellschaft in Jesenice in der Zeit des Zweiten Weltkriegs eng verbunden. 1953 wurde die Abteilung der Technischen Kontrolle (OTK) gegründet. Zu den wichtigsten Labors der Abteilung gehörten das Chemie- und Montanistiklabor. Im November 1961 gründete der Zentralarbeiterrat des Eisenhüttenwerks die Forschungsabteilung (RO). Damals bestand die Abteilung aus dem Physik-, Metallographie-, Defektoskopielabor und aus dem Labor für Wärmebehandlung. Damit gab es eine größere Möglichkeit der Forschungsarbeit. In wenigen Jahren wurde in der Forschungsabteilung auf dem Gebiet der Facharbeit ein hohes Niveau erreicht. Unter der Leitung von Dr. Marin Gabrovšek wurden neue Technologien der Stahlerzeugung eingeführt. Es wurden auch die Technologien in allen Phasen der Erzeugung verfolgt. Diese Phasen waren: Roheisenerzeugung in Hochöfen, Stahlerzeugung in SM- und Elektro-Öfen, Walzen, Einführung der Neuen Materiellen und Technologien. In den 90er Jahren wurden die Abteilung der Technischen Kontrolle und die Forschungsabteilung in neue moderne Räume von ACRONI in Bela, wo sie sich noch heute befinden, verlegt.

NESREČA V PREDORU

»Plin je eksplodiral ta teden v predoru, tramovje v njem se je užgalo, delavci so še o pravem času ušli, vendar dva inženirja in trije delavci so obležali nezavestni. Spravili so jih k zavesti s tem, da so jim kar glave uteknili v ventilatorje...«

(Od leta 1904 do 1909 sta časnika Slovenec in Slovenski narod objavljala zanimive članke iz tedanjega življenja. Slovenec je bil časnik katoliške narodne stranke, Slovenski narod pa liberalne stranke, tako da sta si bila stalno v laseh. Nekateri članki pa so prav zabavni.)

Borut Razinger

OD RUDE DO GRODLJA

UVOD

O pridobivanju grodlja iz rud v plavžih na Jesenicah je bilo napisanega že mnogo. Morda bodo zato zanimivi podatki in izkušnje, ki sem jih nabral kot amaterski zbiralec mineralov, asistent za specialne analize v kemijskem laboratoriju (takrat so ga še imenovali OTK) in kot vodja nabave surovin oziroma kasnejši vodja nabave Železarne Jesenice. Škoda bi bilo, če bi podatke pozabili ali bi se izgubili.

Rudni dvor s portalnim žerjavom leta 1963
(Arhiv GM Jesenice)

ŽELEZOVE RUDE

	SIDERIT	LIMONIT	GOETHIT	HEMATIT	MAGNETIT
Izvor imena	gr.sideros= lat. železo	limus= blato	nem. pesnik W.F.Goethe	gr. haima= kri	Pastir Magnet
Ime predlagal	Haidinger 1845	Hausmann 1813	Lenz 1806	zgodovinsko ime	Haidinger 1845
Staro sloven.ime	jeklenec	rjavi svitloglav	igličasta ruda	rusi svitloglav	magnetovec
Trdota MOHS	4 – 4 1/2	4 1/2- 5	5 - 5 1/2	6 - 6 1/2	5 1/2 - 6
Barva	rumenorjav, siv, črn	okrastorumen, rjav	črnorjav	rdečerjav, siv,temnordeč	kovinsko črn
Raza	bela, rumenkasta	rjava	rumenorjava, rjava	temno rdeča	črna
Gostota	3,7 - 3,9	3,6 – 3,7	4,1 - 4,3	5,2 - 5,3	5,0 - 5,2
Kristal. sing.	trigonalna	rombska	rombska	trigonalna	kubična
Kem.formula	FeCO ₃	FeOOH.nH ₂ O	alfa FeOOH	Fe ₂ O ₃	Fe ₃ O ₄
teoretsko Fe (v naravi)	48% (25-40%)	60% (30-50%)	62% (55-60%)	70% (50-65%)	72% (60-70%)
nastanek	hidrotermalno sedimentno metasomatsko	sekundarno	sekundarno	magmatsko hidrotermalno metasomatsko sedimentno	hidrotermalno metasomatsko sedimentno

V tabeli so zbrani važnejši podatki ^{1,2} za najbolj znane železove rude, ki govorijo sami zase in zato ne potrebujejo nobene dodatne razlage. Imena limonit mineralogi ne uporabljajo več, saj je to mešanica različnih železovih mineralov (goethita, lepidokrokita, hematita) in ni samostojen mineral. Magnetita na Jesenicah v plavžih niso nikoli uporabljali, s hematitom iz Indije ali Brazilije pa so v aglomeraciji bogatili ljubijski limonit ali ga uporabljali v jeklarni za frišanje. Siderit iz Savskih jam je bil revna železova ruda, saj je vseboval le okrog 30% železa. Imel je preveč jalovine (kremen, apnenec, sfalerit, galenit). Po oceni naj bi v šestih stoletjih do zaprtja rudnika (1904), ki je imel devet kilometrov rovvov, v Savskih jamah nakopali 250.000 ton siderita.² Ko domačega siderita ni bilo več, so rude uvažali iz Avstrije (Eisenerz) in drugih držav ter celo iz Afrike.

Kako velike težave pri slovenjenju nemških imen mineralov in rud je imel Fran Erjavc, ko je leta 1876 izdal prvo slovensko mineraloško knjigo »Rudninoslovje ali mineralogija«, ² si zlahka predstavljamo. Magnetit je imenoval magnetovec ali magnetni železovec, hematit je bil hajmatit ali rdeči železovec (različki: svetli in luskavi železovec, rdeči /rusi/ svitloglav, rdeča okra, rdeča kreda), limonit je bil rjavi železovec (različki: rjavi svitloglav, rjava okra, klopotec, bobovec), siderit pa jeklenec. Kasneje so imeli težave tudi pri prevajanju imen kemijskih spojin različnih mineralov, saj je K. Hinterlechner leta 1903 v svoji »Mineralogiji« za magnetit zapisal, da je po kemijski sestavi »železni okisov okisec«. Slovenski mineralogi so Erjavčeva imena sprejeli in nekatera so se več ali manj nespremenjena obdržala do danes.

KEMIJSKA ANALIZA SUROVIN

V času največjega razvoja kemijskega laboratorija (OTK) po letu 1950 je bil ta razdeljen na pet oddelkov,⁷ Kontrolirali so vse surovine, ki so prihajale v železarno. Na OTK so za plavže analizirali rudo, koks, priklade ali dodatke (antracit, ostružki, škaja, plavžni prah, piritni ogorki), apnenec, aglomerat, plavžni plin, mazut, grodelj in žlindro. Ob prihodu velikih količin rude, koksa in drugih surovin so najprej poskrbeli vzorčevalci. Na predpisan način so odvzeli vzorce in za rudo določili zrnatost (granulacijo) in vlago, za koks pa še mehansko obrabo (micum 10 in micum 40), nato pa so skrbno pripravljene vzorce poslali v laboratorij v kemijsko analizo.

Z analizo priklad smo večkrat ugotavljali, da nekatere priklade sicer vsebujejo veliko železa, da pa v grodelj prinašajo nekatere nezaželene komponente. Tako so železni ostružki (»špena«) lahko vsebovali baker in kositer, ki ju z metalurškimi postopki ni mogoče odstraniti iz grodlja oziroma jekla, zato so nekateri metalurgi v šali trdili, da je bilo dodajanje »špene« v plavž »antimetalurgija«. Tudi piritni ogorki, ki so sicer vsebovali več kot 60% železa, so v grodelj in kasneje v jeklo poleg žvepla prinašali škodljiv baker (mineral halkopirit), cink (mineral sfalerit) in arzen (mineral arzenopirit). Mazut z visokim žveplom, ki so ga skupaj s kisikom dodajali za zviševanje temperature v plavžih oziroma za zniževanje porabe koksa, in piritni ogorki so v grodelj prinesli škodljivo žveplo, ki pa so ga enostavno zniževali tako, da so v plavžarsko ponovco metali sodo (natrijev karbonat).

Kako dobro sta sodelovala OTK in plavžarji, kaže primer domačega apnenca z Mežakle, ki je postajal vse bolj dolomitiziran, saj je imel vedno več dolomita oziroma magnezija, čim bolj v globino hriba so kopali. Zaradi tega je plavžna žlindra postajala vedno bolj gosta in domač apnenec zato ni bil več uporaben. To je bil tudi eden od vzrokov, da so ustavili obratovanje kamnoloma Mežakla, apnenec pa je od leta 1970 prihajal po železnici iz Solkana in Kresnic.

Vsakodnevna naloga OTK je bila kemijska analiza izdelanega grodlja in žlindre, saj so plavžarji na osnovi teh podatkov lahko natančno sledili metalurškim procesom v plavžih, čeprav so podatki sprva zaradi počasnih postopkov analize (gravimetrija, kasneje kompleksometrija in fotometrija) dostikrat prišli prepozno.⁷ Vzorce grodlja in žlindre so plavžarji osebno nosili na OTK, rezultate analiz pa so nato plavžarskemu mojstru na merilno postajo sporočali po telefonu. Ta je vse podatke (ogljik, silicij, mangan, žveplo, kislost ali bazičnost žlindre) zapisoval v analizne (raportne) knjige, ki so jih stalno pregledovali na obratovodstvu plavža.

Žal nekateri plavžarji vseh analiznih podatkov, ki so jih dobivali, niso znali vedno koristno uporabiti. To je morda izhajalo iz nezaupanja ali omalovaževanja dela OTK še iz časov izpred druge svetovne vojne, ko so martinarski mojstri določevali kvaliteto jekel s kovaško »probo«, plavžarski pa kvaliteto grodlja z izgledom preloma grodlja in barve žlindre. Kako pomembna je bil kontrola surovin, pove tudi podatek, da jugoslovanski dobavitelji surovin pri izmenjalnih analizah (primerjava rezultatov dobavitelja in kupca) za različne surovine (rude, apno, ferolegure, surovine za varilne elektrode) v tridesetih letih niti enkrat niso zahtevali arbitražne analize!

NABAVA SUROVIN ZA PLAVŽE

Nabavni oddelek Železarne Jesenice je skrbel, da je s pogodbami z dobavitelji zagotovil ne samo pogodbene količine, ki so bile včasih večje od potrebnih, pač pa tudi zahtevano kakovost. Vsaka pogodba je imela namreč aneks, v katerem so bile natančno določene kvalitete karakteristike posamezne surovine, način reklamacije (višina penalov za škodljive komponente), postopek arbitraže, načine vzorčevanja in predpisane analize postopke. Z dobavitelji smo si izmenjavali rezultate analiz (izmenjalna analiza): pri železovi rudi smo primerjali vsebnost železa in mangana, kremenca, vlage in granulacijo, pri koksu pa vsebnost vlage, žvepla, ogljika, pepela, granulacijo in micum.

Podatki o količinah in kakovosti dobavljenih količin rude in koksa za obdobje 1977-1987 prikazujejo dinamiko dobav, zaradi česar so lahko nastajale težave pri proizvodnji grodlja.

DOBAVE RUDE ⁴

LETO	APR	BPR	AS	BS	SKUPAJ
1977	47.317(40.000)	56.664(55.000)	0	42.855(41.000)	46.836(136.000)
1978	87.572(72.000)	49.542(85.000)	0	61.129(53.000)	198.243(210.000)
1979	75.769(68.000)	52.042(92.000)	0	38.279(50.000)	166.090(210.000)
1980	20.569(64.000)	42.080(20.000)	21.553(30.000)	7.783(10.000)	91.985(124.000)
1981	25.598(25.000)	7.311(5.000)	24.377(25.000)	34.159(105.000) D	91.445(160.000)
1982	25.522(40.000)	52.889(20.000)	36.210(30.000)	24.558(60.000) D	140.727(150.000)
1983	26.014(30.000)	41.894(35.000)	30.113(25.000)	13.041(60.000) +D	111.062(150.000)
1984	32.461(25.000)	31.805(15.000)	21.065(45.000)	35.681(50.000) +D	121.012(135.000)
1985	18.516(30.000)	43.085(30.000)	20.837(40.000)	42.104(60.000) +D	124.542(160.000)
1986	43.279(50.000)	64.508(55.000)	3.082(10.000)	33.145(20.000) +D	144.014(150.000)
1987	37.090(37.000)	27.139(32.000)	1.594(12.000)	0(10.000)	65.823(91.000)
Skupaj	439.707	468.959	158.831	332.734	1.400.231

Opombe: v oklepaju so navedene pogodbene količine, oznaka APR pomeni prano (kosovno) rudo nad 10 mm, BPR prano aglorudo pod 10 mm, AS sušeno kosovno rudo nad 10 mm, BS sušeno aglorudo pod 10 mm, D pa je siderit.

V obdobju po letu 1952 so se pojavile težave, ko je morala Železarna zaradi pomanjkanja limonita iz Ljubije pristati na dobave revnejšega siderita, zato so takrat postavili dve pražilni peči, v katerih so ga žgali. Obe peči sta delovali do leta 1970, ko so zgradili novo aglomeracijo, ki naj bi reševala pripravo večjih količin aglomerata. Predvidena je bila namreč gradnja tretjega, novega velikega plavža s proizvodnjo 1.000 ton grodlja dnevno. Tega na srečo niso nikoli zgradili, saj bi morali zanj zagotoviti in na Jesenice pripeljati dvakrat več surovin, kot so jih potrebovali za mala dva plavža.

Že pred drugo svetovno vojno, pa tudi precej let po njej je iz Bosne prihajala ruda - limonit, ki je vsebovala zelo veliko jalovine (blata), ki so ga vozili na haldo, kasneje pa uporabljali kot dodatek pri proizvodnji aglomerata. Stanje se je precej popravilo, ko je v Ljubiji leta 1971 pričela delati nova separacija za pranje rude in je

od takrat rudnik Ljubija dobavljal kvalitetno prano kosovno (APR) in prano drobno rudo (BPR). Podatki kažejo, da je rudnik navadno pošiljal na Jesenice tisto rudo, ki je je imel trenutno dovolj na zalogi. Prane rude je bilo navadno manj od obljubljenih količin, namesto nje so mnogokrat dobavljali sušeno drobno rudo za aglomeracijo (BS) ali siderit (D).

DOBAVE KOKSA, GRODLJA IN OSTRUŽKOV TER PROIZVODNJA DOMAČEGA GRODLJA (4,6)

LETO	KOKS dobave (pogodba)	Kupljeni grodelj	Domači grodelj	Ostružki
1977	113.171 ton (122.000)	65.867	134.654	25.461 kg
1978	126.276 (125.000)	28.354	170.881	17.977 kg
1979	125.161 (139.000)	32.902	157.589	24.772 kg
1980	140.864 (143.000)	21.391	146.536	19.068 kg
1981	148.687 (139.000)	13.722	166.416	25.101 kg
1982	120.435 (138.000)	7.856	162.310	21.386 kg
1983	133.848 (136.000)	2.328	164.174	17.929 kg
1984	146.723 (166.000)	10.734	159.269	15.036 kg
1985	159.210 (152.000)	18.655	160.921	13.764 kg
1986	128.571 (155.000)	31.869	149.048	17.292 kg
1987	94.952 (103.000)	18.500	109.708	
Skupaj	1.437.898 (1.518.000)	252.178	1.681.506	197.736 kg

Opomba: v oklepaju so napisane pogodbene količine za dobavo koksa, pri dobavah koksa so seštete dobave kosovnega (granulacija nad 40 mm, od 30 do 80 mm in od 20 do 40 mm) in drobnega koksa (od 0 do 10 mm) za aglomeracijo, zato številke ne kažejo pravega stanja dobav pogodbenih količin.

Koksarni Lukavac in Bakar (od 1979 naprej) sta železarni dobavljali metalurški kosovni, drobni aglomeracijski in livarski koks. Kljub temu da sta oba dobavitelja dokaj dobro izpolnjevala pogodbi, so bile dobave, predvsem pa zaloge koksa dostikrat kritične, saj je morala železarna vedno poleg koksa za proizvodnjo imeti na zalogi še 16.005.975 kg državnih materialnih zalog (MATREZ). Nekateri plavžarji se najbrž še predobro spominjajo, kako so pri kontroli koksa v strahu preštevali kupčke koksa na skladišču in okrog njega ter prepričevali predstavnike Matreza, da je z državno zalogo vse v redu. Težave so bile včasih tako velike, da si je morala železarna pomagati na različne, včasih prav čudne načine. Tako je leta 1983 kupila v tujini premog za koksiranje, ki so ga nato v koksarni Bakar predelali v koks za Jesenice. Leta 1984 je železarna poslala 14.724 ton uvozne železove rude v Zenico in od tam za ta posel dobila 8.782 t grodlja. Ker je grodlja vedno primanjkovalo, ga je železarna kupovala v Smederevu, Zenici ali Varešu. Dostikrat je kupovala tudi neoblikovan grodelj v obliki »svinj« (bern).

Nabava domačih surovin je bila dostikrat izjemno težavna, saj so bile zaradi planskega načina jugoslovanskega gospodarjenja kljub podpisanim in natančno količinsko in kakovostno definiranim pogodbam dobave surovin včasih zelo slabe, neredne ali celo ustavljene. Zato smo morali »nabavniki« uporabljati posebna znanja, osebno posredovanje, dobra poznanstva ali celo prosjačenje, da so dobave spet stekle.

PREVOZ SUROVIN PO ŽELEZNICI

V Hrenovci so po letu 1970 zgradili veliko skladišče za rudo, koks, apnenec in priklade, ki so prihajali po železnici. Na posebnem skladišču koksa so lahko skladiščili 22.000 ton koksa, v ločenih betonskih bunkerjih, nad katerimi je vozil velik razkladalno – nakladalni žerjav (velikanski transportni trak, ki je tekel vzporedno z bunkerji, sploh ni nikoli pričel obratovati) pa 40.000 ton rud in različnih priklad.

Pred vojno in tudi še dolgo po njej so surovine iz železniških vagonov iztovarjali ročno (tudi sam sem nekajkrat za dober zaslužek z velikimi vilami razlagal koks), leta 1970 pa so zgradili presipno ali »kip« napravo za iztovarjanje vagonov. Surovine v železniških vagonih so najprej stehali, nato pa iztovarjali tako, da so odprli čelno steno in vagone dvigali pod kotom 45°. Surovine so padale v betonski bunker, od koder so do skladišč potovale po pet kilometrov dolgih transportnih trakovih. Ko je železnica po letu 1975 namesto dvoosnih vagonov začela uporabljati štiriosne, so morali povečati polovico »kip« naprave oziroma podaljšati »mizo«, s katero so iztovarjali nove štiriosne vagone s koksom.

Na osnovi podatkov lahko izračunamo, kako velike so bile dobavljene letne količine rude, koksa in drugih surovin za plavž, ki so prihajale po železnici, in koliko vlakov oziroma vagonov je dnevno prišlo na Jesenice. En vlak (kompozicija) je v 20 enoosnih (20 tonskih) vagonih na Jesenice v tistih časih (dovoljena najvišja osna obremenitev je bila 18 ton) lahko pripeljal največ 800 ton bruto teže. Ker je bilo v letu 1984 dobavljenih 146.723 ton koksa in 121.012 ton rude, lahko izračunamo, da je tega leta matematično na Jesenice prišlo 15.831 dvoosnih vagonov rude in koksa ali 719 kompozicij, torej najmanj dve kompoziciji vsak delovni dan! Praznjenje ene kompozicije je trajalo okrog štiri ure v lepem vremenu, v dežju ali snegu pa precej več in takrat so kompozicije čakale na mnogih železniških postajah. Poleg koksa in rude so za plavž prihajali še ostružki, apnenec, piritni ogorki, manganova ruda in še marsikaj, torej je imela presipna naprava kar veliko dela.

PROIZVODNJA NA JESENICAH

V starih plavžih na Jesenicah in Javorniku so izdelovali beli (jeklarski) in sivi (livarski) grodelj, zrcalovino in feromangan. V novih jeseniških plavžih so od leta 1937 naprej izdelovali sivi (do leta 1953) in beli grodelj, v vojnem času pa celo ferokrom. V letih 1937 do 1987 so na Jesenicah za izdelavo 5.742.120 ton grodlja porabili 12.712.706 ton rude in 4.877.138 ton koksa. Leta 1939 so izdelali 50.983 ton grodlja, leta 1954 132.044 ton, leta 1978 pa rekordnih 170.881 ton grodlja (5,6).

Vsekakor bi morali omeniti še dve dejstvi, na kateri bi morali biti jeseniški plavžarji in železarji še posebej ponosni in ki ju po svetu premalo poznajo. Leta 1873 je tehničnemu direktorju KID Lambertu Pantzu prvemu na svetu v starem plavžu na Javorniku uspelo iz manganove rude braunita (2) z Begunjščice izdelati večjo količino zlitine železa in mangana - feromangan z visoko vsebnostjo mangana.

Za analizo te zlitine, ki so jo najprej prodajali pavšalno in ne po vsebnosti mangana, so leta 1875 poklicali na Jesenice nemškega kemika Arturja Sieberja. To je letnica ustanovitve enega prvih industrijskih laboratorijev v tem delu Evrope (7), s čimer bi se lahko enačili z velikimi evropskimi tehnično razvitimi narodi.

ZAKLJUČEK

Prvi plavž so na Jesenicah zakurili 20.10.1937, drugega je 21.12.1940 v prisotnosti industrijalca Westna, bana Natlačena in jugoslovanskih generalov prižgal Leon Rupnik (8), obnovljen plavž številka 2 pa je 21.8.1946 prižgal Josip Broz Tito. Pri ugašanju »cvajarja«, ki so ga ugasnili 19. 5. 1987, in zadnjega jeseniškega plavža, »ajnzarja«, ustavljenega 26.11.1987 ob 19.45 uri pa ni bilo prisotnih nobenih visokih državnikov, pomembnih politikov ali uspešnih poslovnežev, pač pa samo zaskrbljeni plavžarji.

V članku so zbrani osnovni podatki o železovih rudah, ki jih uporabljajo za proizvodnjo grodlja. Zanimiv je doslej neobjavljen količinski pregled dobav za rudo in koks za zadnjih deset let delovanja plavžev, ki kaže, da je na Jesenice v teh letih prišlo po železnici 1,400.231 ton rude in 1,437.898 ton koksa, torej skupaj 2,838.129 ton. Skupaj s surovinami za martinarno so v letih od 1977 do 1978 Jugoslovanske železnice prepeljale vsako leto več kot pol milijona ton surovin. Pomembna je bila stalna kontrola vseh plavžarskih surovin in priklad, izdelanega grodlja in žlindre, kar je vseskozi uspešno opravljal OTK. Leta 2003 so zminirali in pospravili še zadnje ostanke velike aglomeracije in je od nje ostal samo velik betonski dimnik, ki bo morda kdaj kasneje lahko služil kot razgledni stolp. Članek opisuje samo tehnične vidike pridobivanja grodlja, nič pa ne govori o izredno težkem, zahtevnem in nevarnem delu generacij plavžarjev, brez katerih zapletene naprave sploh ne bi oživele. Naj bo ta članek izziv za nekoga, ki bi opisal njihovo težaško delo in življenje.

Dovoz koksa na rampo v Hrenovco leta 1963
(Arhiv GM Jesenice)

Skladišče koksa z uvoznim tirom leta 1963,
(Arhiv GM Jesenice)

LITERATURA

1. Duda R. & Rejl L., 1990: Minerals of the World, Arch Cape Press New York, str. 254, 288, 296 in 322.
2. Razinger B., 1995: Tri rude z Gorenjskega, Jeseniški zbornik VII, Jesenice, str.255 do 271.
3. Erjavec F., 1867: Rudninoslovje ali mineralogija, Matica Slovenska v Ljubljani, tiskarna J. Blaznik, str.56 do 68.
4. Neobjavljeni podatki Nabavnega oddelka Železarne Jesenice za nabavo surovin.
5. Razinger B., 1999: Od rude do jekla, neobjavljen tekst za predavanje na Muzejskih dnevih 19.-24.5.1999 v Ljubljani.
6. Čop S. & Kunc P., 1994: Razvoj, pomen in konec martinovk na Jesenicah, str. 1 do 164, Cerar D.: Projektiranje plavžnih naprav v 50 letnem obdobju jeseniških plavžev, str. 1 do 33, Jesenice.
7. Razinger B., 2002: 125 let kemijskega laboratorija na Jesenicah, Acta Chimica Slovenica, 49/2002 Ljubljana.
8. Tovarniški vestnik, 1.1.1941, letnik 5, št. 1-2.

Pavil Jermak, Saša Zehn

TERACE DOBRAVSKEGA POLJA

ZUSAMMENFASSUNG

Im Aufsatz findet man physikalisch-chemische Daten für die wichtigsten Eisenerze, sowie auch ihre alten slowenischen Bezeichnungen (Erjavčeva). Die chemische Analyse der Rohstoffe, Zusatzelemente, des Roheisens und der Schlacke wurde in der Abteilung der Technischen Kontrolle (OTK) durchgeführt. Tagesanalysen des Roheisens und der Schlacke wurden manchmal nicht rechtzeitig gemacht. Die Abteilung der Technischen Kontrolle wies darauf hin, dass mit dem Zusatz von verschiedenen Elementen (Spänen, Pyrittlöschchen und dem Masut) Beimengungen (Kupfer, Zinn, Arsen, Schwefel) ins Roheisen kamen. Die Einkaufsabteilung hatte die schwierige Aufgabe, Qualitätsrohstoffe für die Roheisenerzeugung in ausreichenden Mengen zu liefern. Deswegen wurde jedem Vertrag eine Ergänzung, die noch weitere Ansprüche (Vertragsstrafen, das Schiedsgericht, Probeentnahmemethode, bestimmte Analyseverfahren) enthielt, hinzugefügt. Damit konnte bei den Lieferanten auch die Lieferung der Qualitätsrohstoffe verschärft werden. Es wurden die Mengendaten für die Lieferung vom Erz und Koks für die Zeit der letzten 10 Jahre des Hochofensbetriebs veröffentlicht. In dieser Zeit kamen 1 437 898 Tonnen Koks nach Jesenice (9781 Waggons und 444 Züge) und 1 400 231 Tonnen Erz (6050 Waggons oder 275 Züge) insgesamt sogar 2 838 129 Tonnen (15 831 Waggons oder 719 Züge) Daraus folgt, dass pro Tag mindestens zwei vollbeladene Züge entladen werden mussten, wobei man vor allem im Winter oft mit großen Schwierigkeiten rechnen musste. Insgesamt, wenn man die Rohstoffe für den Siemens-Martin-Ofenbetrieb miteinberechnet, beförderte die Jugoslawische Bundesbahn in dieser Zeit über eine halbe Million Tonnen Rohstoffe pro Jahr.

TATOVI

»Kradli so uzmoviči ta teden ovce in vole po dovških in hruških planinah. Voli so jim ušli nazaj v planine, ovce so jim orožniki pobrali, sami so pa romali v zapor.«

(Od leta 1904 do 1909 sta časnika Slovenec in Slovenski narod objavljala zanimive članke iz tedanjega življenja. Slovenec je bil časnik katoliške narodne stranke, Slovenski narod pa liberalne stranke, tako da sta si bila stalno v laseh. Nekateri članki pa so prav zabavni.)

Pavel Jamnik, Saška Žohar

TERASE DOBRAVSKEGA POLJA

UVOD

Zadnje večje preoblikovanje površja se je na območju Slovenije zgodilo v času ledenih dob. Gmote ledu so prejšnji relief spreminjale s tem, da so odrivale vse, na kar so naletele pri svojem polzenju skozi pokrajino, da so drobile material pod sabo in ob straneh, vode izpod ledenika pa drobir odnašale in ga ponovno odlagale v nižjih predelih svojega toka. Vmes so ob zaporah pretoka vode nastajala manjša ali večja jezera, z daljšo ali krajšo dobo obstoja. Vse to je pokrajino dodobra preoblikovalo. Po umiku ledenikov in osušitvi vodotokov so na območjih, preko katerih je drsel ledenik, le še na redkih mestih na površju ostale prejšnje, starejše kamnine.

Poznavanje ali »branje« v pokrajino vtisnjenih spominov na minule čase ima več namenov. Gospodarski pomen je na primer v smotni in varni rabi prostora, ekološki pomen v pravilni in neobremenjujoči izrabi okolja. Čeprav ne prinaša neposrednih ekonomskih koristi, pa je že zgolj spoznavanje geološke zgodovine okolice svojega domovanja lahko zabavno učenje. Če ne drugega, človeku pomaga razumeti prostor in čas, v katerem živi, ter s tem morda pripomore k bolj spoštljivemu odnosu do narave.

Preoblikovanje pokrajine v različnih geoloških dobah je za območje Gorenjske obravnavalo že kar nekaj avtorjev. Celoten pregled zgodovine dosedanjih raziskav je v Tolmaču geološke karte Celovec podal S. Buser s sodelavci (Buser, 1977). Z geološko najmlajšimi, ledenodobnimi spremembami in s spremembami v obdobju po ledenih dobah so se ukvarjali predvsem Penck - Brueckner (1909), Ampferer (1917) in Kuščer (1955), ki je med vsemi avtorji najnatančneje obdelal fluvialne terase na območju Radovljiške kotline. Tu prepozna pet nivojev teras, ki jih tudi časovno umešča. Petstopenjsko razdelitev teras nadgradi v svojih delih še Šifrer (1969 in 1992). Nekaj podatkov o dejavnosti dolinskega ledenika je prispeval tudi Melik (1955), zadnji pa se je z geomorfologijo Gornjesavske doline kompleksneje ukvarjal Gams (1992).

Teras Dobravskega polja podrobneje ni preučeval še nihče. Buser jih omeni pri obravnavi oligocenskih plasti, ko pravi, da jih pokrivajo debeli prodnati in konglomeratni zasipi iz kvartarnega obdobja, med Zasipom in Mostami pa je moč videti starejše, oligocenske plasti (Buser, 1977). Gams povzame navedbo Penck - Bruecknerja, da naj bi bila končna, čelna morena dolinskega ledenika pri Blejski Dobravi (Gams, 1992, 23).

Odtok vode izpod ledenika skozi današnjo vas Blejska Dobrava.
Z zmanjševanjem pretoka vode se je struga pomikala vzhodno od vasi. (Slika 1)

V zadnjih letih se zdi, da bo potrebno nekatere objavljene ugotovitve o ledenodobnih akumulacijah ponovno ovrednotiti. Če se začnemo z akumulacijami ukvarjati podrobneje, na mikrolokalnem nivoju, se namreč pojavijo vprašanja, na katera splošna shema zgoraj omenjenih petih nivojev teras ne da odgovora. S poskusom umestitve novih ugotovitev v staro shemo zato lahko nastane samo zmešnjava.

V prejšnji številki Jeseniškega zbornika smo na mikrolokalni ravni obdelali ledenodobne akumulacije v dolini Poljana (Jamnik, 2000). Tokrat obravnavo ledenodobnih geoloških sprememb ter sprememb po obdobju ledenih dob nadaljujemo s poskusom razlage zaporedja oblikovanja teras na Dobravskem polju.

DOBRAVSKO POLJE

Najboljšo predstavo o obsegu teras Dobravskega polja dobimo, če območje zamejimo na severu z železniško postajo Podkočna, na severovzhodu pa z današnjo strugo Save Dolinke. Na vzhodu je meja obravnavanega območja akumulacijsko jezero, na jugu hrib Hom in pod njim kanjon reke Radovne, ko ta že priteče iz Vintgarja. Na jugozahodu in zahodu območje omejujeta vzpetini Boršt in Vrše. Nadmorska višina Dobravskega polja je od 580 metrov nadmorske višine pri pokopališču do 520 metrov nadmorske višine pri današnjem nivoju Save Dolinke pod Lipcami. Kaj se torej da razbrati iz 60 metrov prodnih nanosov in morenskega gradiva?

Preden poskušamo rekonstruirati zaporedje oblikovanja teras, še beseda ali dve o trajanju ledenih dob, predvsem o trajanju zadnje, t.i. würmske ledene dobe. Dolgo je veljalo, da so ledene dobe sestavljene iz poledenitvenega sunka (stadial)

in vmesne toplejše dobe (interstadial). Med eno in drugo ledeno dobo je topla, medledena doba (interglacial). Pri zadnji ledeni dobi naj bi imeli tri poledenitve (Würm I, II in III). Ob takem razumevanju poteka ledenih dob pri interpretaciji reliefa začnemo v naravi kaj hitro iskati ostre meje med toplo in hladno klimo. V resnici pa so v naravi hitre spremembe in ostre meje redkost. Zato se v zadnjih letih tudi pri nas na novo definira potek in čas trajanja zadnje, würmske ledene dobe. Meje med toplejšimi in hladnejšimi obdobji niso več tako ostre, trajanje ledene dobe se je raztegnilo. Celotno obdobje zadnje, würmske ledene dobe je sedaj postavljeno v približno 100.000 let trajajoče obdobje Interglaciala (medledene dobe), med würmsko in predzadnjo, riško ledeno dobo, pa je le 10.000 do 11.000 let, (Turk in Verbič, 1993, 31). Klima vseh 100.000 let ni bila nespremenjena, temveč je prihajalo do več vmesnik otoplitev in ponovnih ohladitev, kar se je moralo seveda odražati na odlaganju sedimentov. Na osnovi teh novih spoznanj se zdi, da je razlaga v smislu »ena terasa je enako ena topla doba« preveliko poenostavljanje.

Prav tako je potrebno upoštevati, da je ledenik večkrat drsel in se zopet umaknil z istega območja. Ni nujno, da je bil vsakič enako obsežen. Včasih je bil večji in je prejšnje nanose bolj preoblikoval, spet drugič je bil manjši in je tako za seboj pustil več nedotaknjenih starejših akumulacij. Ker so si nekatere poledenitve in umiki ledenikov v geološkem smislu lahko sledili dokaj hitro, ni nujno, da je ti dve fazi umika mogoče razbrati v sestavi odkladnin; zaslutiti ju je mogoče le na podlagi nenavadnega zaporedja odloženih sedimentov.

V nadaljevanju na osnovi opazovanja terena poskušamo razbrati odtok ledeniške vode preko Blejske Dobrave in Dobravskega polja. Pokazeta se nam dve glavni fazi odtoka, znotraj katerih je razbrati več teras.

Ledeniška voda je že v strugi, kjer teče še danes.

Občasne zapore v okolici Most so povzročale hiter dvig in ponoven upad nivoja vode.

Taki dvigi so bili najmanj trije, kar se odraža na nastalih terasah. (Slika 2)

ZAPOREDJE OBLIKOVANJA TERAS

Predel Homa je v času ledene dobe predstavljal stičišče dolinskega ledenika s severa in radovenskega ledenika z zahoda. Hom je pokrit z bočno moreno na strani Zasipa in domnevno s končno moreno na dobnavski strani. Najvišjo morensko teraso nad Dobravskim poljem je moč slediti v višini okoli 650 m, po pobočju vzpetine Vrše. Na Homu je izravnava tik pod vrhom, nad Zasipskimi senožeti (slika 1/X). Kdaj je ledenik segal tako visoko, zgolj na podlagi opazovanja teras ni mogoče reči. Morda je to ostanek starejših poledenitev, morda najvišje odložena morena würmskega ledenika. Kakorkoli, na hribu Vrše in Kavče višjih morenskih teras ni. Tu je morena odložena prav na mestu, kjer je viden stik apnenčeve osnove Vrš z nanj odloženo brečo. Tudi o starosti omenjene breče ni moč reči nič natančnega, obstaja verjetnost, da je predledenodobna.

Z umikanjem ledene gmote, verjetno te, ki je pustila bočne morene na višini 650 m, sta za ledenikom ostala odložena tudi talna morena ter prod, ki ga je sproti odlagala izpod ledenika odtekajoča voda. Dobravsko polje je bilo s takimi odkladninami precej enakomerno zapolnjeno do nadmorske višine okoli 580 m. Vmes so nanose prekinjali občasni večji ali manjši odtoki vode, ki so oblikovali struge. Tako oblikovane struge so se večkrat spreminjale, do danes pa so se ohranile tiste, ki jih kasnejši nivo voda ni več dosegel.

Odtok voda preko Dobravskega polja je bil najprej usmerjen jugozahodno (terasa 2). Kasneje se struga usmeri nekoliko bolj vzhodno (terasa 4, 5, 6) (Slika 3)

Kot smo omenili, je hrib Hom preprečeval neposredni stik med dolinskim in radovenskim ledenikom. Vode izpod radovenskega ledenika so odtekale tudi skozi (takrat nastajajočo) sotesko Vintgar. V nekem obdobju sta dolinski in radovenski ledenik na območju današnjih Most prišla blizu skupaj ali celo trčila. To je imelo za posledico zastajanje in občasne manjše preusmeritve glavnih odtokov vode izpod dolinskega ledenika. Glavni odtok je bil tako nekaj časa nekoliko zahodnejše od današnjega (slika 1). Danes to, najstarejšo na terenu še vidno strugo, lahko zasledujemo prav skozi središče Blejske Dobrave, preko t.i. »Rota«. Vzhodno to strugo omejuje morenski vršaj »Kačjak«, ki je bil verjetno odložen sočasno z oblikovanjem odtoka vode. Struga (ali bolje struge) odtokov vode so potekale preko Dobravskega polja in se izlivala v Radovno. V primerjavi z današnjo potjo Save je bil takratni odtok usmerjen jugozahodnejše, zato je prišlo do izlitja v Radovno nekoliko prej kot danes. Takrat je bila Radovna visok vodotok z veliko erozivno močjo. Struga, ki jo je vrezala v odložene sedimente, ni bila nič manjša in plitvejša, kot je bila struga Save Dolinke pred izgradnjo jezua. Ko se je med stikom dolinskega in radovenskega ledenika spet povečala možnost pretoka vode ali ko se je ledenik še nekoliko umaknil nazaj in se je pri tem morda nekoliko spremenila količina odtočne vode, se je posledično spreminjala tudi struga preko Dobravskega polja.

V okviru te, prve faze odtoka tako na terenu lahko razberemo tri zaporedne procese. V času najmočnejšega odtoka je voda tekla skozi »Rot« proti pokopališču, kjer se je zlila v Radovno v dveh krakih (slika 1/1). Ob pokopališču je takrat iz vode gledalo le nekaj otočkov, kot na primer današnje pokopališče in hribček nad cvetličarno. Ob zmanjševanju količine voda izpod ledenika se je odtok pomikal nižje, proti današnji strugi, ob tem se je oblikoval nov odtok v Radovno, in sicer na območju »Kavčk« (slika 1 in 3 /2). Še nadaljnje zmanjševanje nivoja vode, ali povečanje pretoka na stiku dolinskega in radovenskega ledenika, je vodo vedno bolj preusmerjalo oziroma ponovno vračalo v osnovno strugo (slika 1/3).

V drugi fazi, kakor smo opredelili zaporedje nastajanja Dobravskega teras, je Sava tekla v smeri in strugi, ki jo poznamo tudi danes. Odtok izpod talečega ledenika je bil vsaj občasno velik. Izrazite terase z dokaj ostro zamejitvijo so tri. (slika 2 in 3 / 4,5,6) Ostra zamejitev in zaporedje teras, po našem mnenju ne pomenita najprej zelo močnega pretoka vode in kasneje počasnega zmanjševanja nivoja vode s tem sočasno pa poglobljanje struge. Menimo, da so terasaste izravnave, ki smo jih označili s številkami 4, 5 in 6 nastale kot posledica ponovnih zapor nekje na območju Most. Sava je takrat hitro narasla, izpodjedla morensko prodni zasip Dobravskega polja, ob ponovni prepustnosti stare poti pa se na hitro vrnila v svojo prejšnjo strugo. Le tako je moč razložiti ostre meje med terasami. V prid taki razlagi oblikovanja teras Dobravskega polja je tudi primerjava s terasami od Most navzdol proti Radovljici. Te terase so drugače oblikovane in v drugačnem zaporedju, kar kaže na drugačno moč in intenzivnost odtoka voda od Most nizvodno.

O točnejši časovni umestitvi opisanega dogajanja le na podlagi opazovanja zaporedja nastajanja terasastih izravnav, torej brez primerjave s širšim prostorom, ni smotno razglabljati. Ocenjujemo pa, da so terase Dobravskega polja rezultat geološkega dogajanja v zaključnih fazah würmske ledene dobe in v nekaj tisočletnem poledenodobnem obdobju.

LITERATURA:

- AMPFERER, O., 1917, Über die Saveterrassen in Oberkrain. Jahrb. Geol. R. A., Wien.
- BUSER, S., 1977, Osnovna geološka karta SFRJ. L 33-53, Celovec. Zvezni Geološki zavod, Beograd.
- GAMS, I., 1992, Prispevek k mladokvartarni geomorfologiji v Zgornjesavski dolini. Geografski zbornik 32, 5-47, Ljubljana.
- JAMNIK, P., 2000, Pleistocenske akumulacije v dolini Poljane nad Jesenicami. Jeseniški zbornik 8, 85-94, Jesenice.
- KUŠČER, D., 1955, Prispevek k glacialni geologiji Radovljiške kotline. Geologija 3, Ljubljana.
- MELIK, A., 1955, Nekaj glacioloških opažanj iz zgornje Doline. Geografski zbornik 3, Ljubljana.
- PENCK, A., BRUECKNER, E., 1909, Die Alpen im Eiszeitalter. 3. Bde. Leipzig.
- ŠIFRER, M., 1969, Kvartarni razvoj Dobrav na Gorenjskem. Geografski zbornik 11, Ljubljana.
- ŠIFRER, M., 1992, Geomorfološki razvoj Blejsko-Radovljiške kotline in Dobrav v kvartarju. Radovljiški zbornik, 6 - 14, Radovljica.
- TURK, I., VERBIČ, T., 1993, Uvodna razprava za posodobitev kronologije mlajšega pleistocena v Sloveniji. Arheološki vestnik 44, 29-43, Ljubljana.

ZUSAMMENFASSUNG

Aufgrund von landschaftlichen Beobachtungen versucht man, den Gletscherwasserabfluss über Blejska Dobrava und Dobravsko polje zu dokumentieren. Es erscheinen zwei Hauptphasen des Abflusses, aufgrund derer mehrere Terrassen entstanden.

In einer Epoche der Eisenzeit näherten sich oder stießen sogar auf dem Gebiet des heutigen Ortes Moste zwei Gletscher aufeinander. Das bewirkte die Wasserstauung von einem der beiden Gletscher und die periodische Umleitung der Hauptwasserabflüsse unter dem Gletscher. So wurde danach der Hauptfluss westlicher als wie es beim Heutigen der Fall ist, umgeleitet (Bild 1).

In der ersten Phase des Abflusses kann man auf dem Gelände drei Schichten erkennen. In der Zeit des stärksten Abflusses floss das Wasser durch das Gebiet »Rot« in den Bereich des heutigen Friedhofs, wo es in zwei Armen in den Fluss Radovna mündete (Bild 1/1). Beim Friedhof ragten damals nur einige Inseln aus dem Wasser heraus, eine davon ist der heutige Friedhof und eine andere der Hügel über dem Blumengeschäft. Mit Rückgang des Wasserspiegels oder aufgrund einer Absperrung bei Moste, lag der Abfluss niedriger als heute. Es bildete sich ein neuer Abfluss bei Radovna auf dem Gebiet »Kavčke« (Bild 1 und 3/2). Der Rückgang des Wasserspiegels aufgrund der Enge am Ende der beiden Gletscher bewirkte, dass das Wasser in sein Ausgangsbett zurückfloss (Bild 1/3).

In der zweiten Phase, in der man sieht, wie die Terrassen von Dobrava gegliedert sind, floss die Sava in die Richtung, wie es heute der Fall ist und hatte bereits sein heutiges Flussbett gebildet. Der Abfluss unter dem abschmelzenden Gletscher war sehr hoch. Es gab drei ausgeprägte Terrassen mit ziemlich scharfer Abgrenzung (Bild 2 und f, 5,6). Meinungen zufolge bedeuten die scharfe Abgrenzung und die Terrassenbildung, dass zuerst sehr viel Wasser geflossen ist und dass dann das Wasserspiegel langsam zurückgegangen ist und damit aber gleichzeitig die Flussbettvertiefung verursachte. Es ist zu vermuten, dass die Terrassen, die mit Nr. 4, 4 und 6 bezeichnet wurden, aufgrund von Sperrungen irgendwo auf dem Gebiet von Moste bewirkt wurden. Damals stieg der Wasserspiegel des Flusses Sava schnell, überspülte den Moränendeckenschotter von »Dobravsko polje« und kehrte in sein Ausgangsbett zurück.

Es ist zwecklos, eine genauere Zeiteinordnung des beschriebenen Geschehens nur aufgrund der Beobachtung der Reihenfolge der entstandenen Terrassen zu finden. Schätzungsweise sind die Terrassen von Dobravsko polje das Ergebnis des geologischen Geschehens in den Endphasen der Würmeiszeit und in dem jahrtausendelangen Posteiszeitalter.

Nada Praprotnik

BOTANIČNE ZANIMIVOSTI Z GOLICE

UVOD

Karavanke so bile od časov prvih botaničnih raziskovanj pri nas priljubljen cilj naravoslovcev. Zaradi lahke dostopnosti so se mnogi poklicni in ljubiteljski botaniki povzpeli na Golico (1836 m), zato je njeno rastlinstvo razmeroma dobro raziskano in poznano. V literaturi in herbarijskih zbirkah Prirodoslovnega muzeja Slovenije (LJM) in Univerze v Ljubljani (LJU) je ohranjenih veliko florističnih podatkov, vendar so do neke mere že zastareli, ker novejših potrditev ni bilo veliko. Po grebenih Karavank je potekala razmeroma zaprta državna meja, ki je otežkočala terensko delo. Spremenil se je način gospodarjenja, kar tudi vpliva na rastlinstvo.

ZGODOVINA BOTANIČNIH RAZISKOVANJ NA GOLICI

O zgodovini botaničnih raziskovanj v Karavankah je pisal že T. Wraber (1969) v zborniku Jeklo in ljudje.

Eden prvih, ki je bil (verjetno) na Golici, je bil baron Karel Zois (1756-1799). Precej časa je preživel na Javorniku in se je ukvarjal predvsem z raziskovanjem alpskega rastlinstva. Njegov bolj znani brat Žiga mu je v Medjem dolu postavil hišico (Gospodova koča), da je lahko botaniziral v tem delu Karavank.

Naslednji je bil Henrik Freyer (1802-1866), prvi kustos takratnega Deželnega muzeja v Ljubljani. V arhivu Republike Slovenije sta se ohranila dva rokopisa o Freyerjevi botanični ekskurziji v Karavanke (Freyer, 1841; Praprotnik, 1995). 15. julija 1841 se je z Jesenic povzpel tudi na Golico in nabral nekaj vrst za herbarijsko zbirko Nemška posušena flora (*Flora exsiccata Germanica*). V rokopisnem seznamu je zapisal seznam vrst, ki jih je videl na Golici.

Valentin Plemel (1820-1875) je leta 1862 izdal bogate Prispevke h kranjski flori in zbral herbarij, katerega večino hrani Prirodoslovni muzej Slovenije, manjši del pa je v univerzitetni zbirki. Rojen je bil na Rečici (Bled). Bil je duhovnik. Leta 1857 je prišel na Koroško Belo, kjer je leta 1875 umrl zaradi udara strele. Na Golici je

nabral alpsko možino (*Eryngium alpinum*), enoglavi svinjak (*Hypochoeris uniflora*), panonski svišč (*Gentiana pannonica*), alpski dvorednik (*Diphasiastrum alpinum*), rožnordeči dežen (*Heracleum austriacum* subsp. *siifolium*)...

Na Golici je bil tudi botanik Klemen Janša (1825-1854), rojen na Dovjem, kjer je tudi umrl. Bil je duhovnik in je zbral herbarij, ki ga hrani Prirodoslovni muzej Slovenije. Rastline je v glavnem nabiral na Gorenjskem. Bil je tudi na Golici, kjer je nabral alpsko možino.

16. avgusta 1873 je bil na Kočni in Golici Hans Engelthaler (1874). Objavil je spisek vrst, ki jih je opazil na Golici: rožnordeči dežen (*Heracleum austriacum* subsp. *siifolium*), rožnati gadnjak (*Scorzonera rosea*), brkata zvončica (*Campanula barbata*).

Koroški botanik David Pacher (1816-1902) je objavil spiske rastlin, ki rastejo na Koroškem, in navedel nekaj vrst tudi z Golice (1880-1895).

V univerzitetnem herbariju (LJU) pa se je ohranil primerek alpske možine, ki ga je leta 1885 v Savskih jamah nabral Wilhelm Voss (1849-1895), mikolog, botanik in mineralog, ki je bil v letih 1874-94 profesor naravoslovja na ljubljanski realki. Ukvarjal se je tudi z zgodovino botanike na Kranjskem. Voss je v glasilu Muzejskega društva za Kranjsko (1890:365-369) objavil naravoslovni prispevek iz Karavank, v katerem opisuje rastlinstvo na pobočjih Golice. S Planine pod Golico se je ob Črnem potoku povzpел do sedla Kočna in do sedla Suha in nato na Golico. Nad Planino pod Golico je opazil lepi čeveljc, v Savskih jamah in na Golici pa alpsko možino, panonski svišč in črno murko.

Bančni uradnik iz Ljubljane A. Paul Winter je leta 1896 (str. 180 - 182, 196 -198) pisal o Golici. Njegov prispevek je skoraj dobeseden plagiat Vossovega članka, kar pa je dodal sam, je bilo napačno. Tudi on je na alpskih travnikih nad Reichenbergom (Savskimi jamami) opazil alpsko možino. Winterjevo »originalno delo« je A. Paulin (1897) zelo kritično ocenil oziroma raztrgal.

Konec 19. stoletja in v začetku 20. stoletja se je v naših gorah začelo organizirano planinstvo. Golica je bila tedaj ena najbolj obiskanih gora v Karavankah.

Že v 2. letniku Planinskega vestnika (1896: 7 - 9, 21 - 23), glasila

Lepi čeveljc – naša najlepša orhideja
(*Cypripedium calceolus*)
(Foto Ciril Mlinar)

slovenskih planincev, je I. Krulec napisal članek Na Golico! Opis rastlinstva povzema po članku W. Vossa in pove, kdaj je naprimernejši čas za obisk.

V letu 1905 je J. Oblak v zgodovinskih in potopisnih črticah Golica in Kadilnikova koča v prispevku Goliška flora (str. 89-90) povzel članek I. Krulca.

Alfonz Paulin (1853-1942) je bil vrsto let vodja Botaničnega vrta v Ljubljani. Njegovo najpomembnejše delo je herbarijska zbirka kranjskega rastlinstva (*Flora exsiccata Carniolica*), ki je izhajala v letih od 1901 do 1936. V njej je 2000 taksonov in je temelj sodobne slovenske floristike. Na Golici, ki je bila njegov priljubljeni botanični cilj, je nabral 52 različnih taksonov. Na herbarijskih etiketah, ki so bile sprva lahko tudi prave razprave o posamezni vrsti, pa je kot nahajališče Golica omenjena kar 120-krat! O posameznih rastlinskih vrstah na Golici pa je pisal še v člankih leta 1915 in leta 1916.

Med obema vojnama je bilo v Karavankah pomembno delovanje Erwina Aichingerja (1804-1985). Bil je gozdar in fitocenolog. Njegova monografija o vegetaciji Karavank (1933) je prvo delo, ki obravnava del Slovenije po srednjeevropski fitocenološki metodi. Po 1951 je oblikoval smer, ki raziskuje vegetacijo z upoštevanjem dinamike njenega razvoja in človekovega vpliva. V svojem delu o Karavankah je na Golici naredil nekaj popisov rastlinskih združb.

ZANIMIVE RASTLINSKE VRSTE NA GOLICI

Kimastocvetni grahovec (*Astragalus penduliflorus*)

V zbirki *Flora exsiccata carniolica* je pod številko 1478 alpska lanika (*Thesium alpinum*), ki je bila nabrana na nadmorski višini 1700 m na Golici. Dolšak (1936) je dodal spisek rastlin, ki so uspevale v bližini, in med njimi je naveden tudi kimastocvetni grahor. Tega podatka kasneje niso potrdili in kljub iskanju mi vrste na Golici ni uspelo najti.

Gorski dimek (*Crepis bocconi*)

Edino nahajališče te vrste v Karavankah je na Golici, kjer ga je leta 1901 nabral Rajko Justin (LJU). Kljub iskanju mi ni uspelo potrditi tega nahajališča. V Julijskih Alpah raste na Velem polju, Toscu, Vernarju, Velikem Lemežu, Črni prsti in na Soriški planini. Zadnje nahajališče je bilo odkrito leta 2004 (Praprotnik, LJM).

Lepi čeveljč (*Cypripedium calceolus*)

O nahajališču lepega čeveljca nad Planino pod Golico sta pisala že W. Voss (1890) in kasneje tudi Paulin (1901). Kljub iskanju pa mi ga ni uspelo najti.

Alpski dvorednik (*Diphasiastrum alpinum*)

Ta predstavnik lisičjakovk (praprotnice) v Karavankah raste le na resavah od Golice do Rožce. Na teh rastiščih ga je našel že V. Plemel. Kljub iskanju mi ni uspelo potrditi tega nahajališča.

Alpska možina (*Eryngium alpinum*)

Na Golici je prvi alpsko možino našel H. Freyer, za njim pa tudi V. Plemel in K. Janša. Zanimiv prispevek je objavil W. Voss (1890), ki je opisal svoj planinsko botanični izlet na Golico. Na planinskih travnikih nad Reichenbergom (Savskimi

Zaspanka ali alpska možina (*Eryngium alpinum*)
(Foto Ciril Mlinar)

jamami) je videl alpsko možino, ki so jo pastirji imenovali »zaspanka«. V nemško napisanem prispevku je navedel slovenski izraz. Pripovedovali so, da ta rastlina prinese spanje nemirnim otrokom, ki ležijo v zibelki. Na Golici pa je bila tedaj že redka, ker so jo skoraj iztrebili pastirji »zaradi izboljšanja sena«. A. Paulin (1902: 175) jo je v začetku dvajsetega stoletja nabral za zbirko Kranjska posušena flora in na herbarijskem listku zapisal, da je skorajda ni več, saj so jo pastirji brezobzirno ruvali in prodajali turistom.

Rastlina je včasih po goliških pobočjih množično uspevala, postajala pa je vedno redkejša in njeno pojavljanje v Karavankah je danes vprašljivo. Zadnji podatek o pojavljanju alpske možine sega v začetek osemdesetih let, ko jo je na Markljevi planini videl pokojni jeseniški gorski stražar Tone Gluhar. Kljub iskanju in spraševanju alpske možine na Golici in v njeni soseščini

nisem našla (Praprotnik, 2002).

Sahalinski dresnik (*Fallopia sachalinensis*)

Nekatere rastlinske vrste, ki so jih sprva sadili po vrtovih, so lahko »pobegnile« in se razširile kot nadležen plevel. Domovina sahalinskega dresnika je otok Sahalin, iz vrtov na Planini pod Golico pa se je razširil po jarkih in ob poteh.

Enoglavi ali enokoškasti svinjak (*Hypochoeris uniflora*)

Na Rožci in Golici ga je našel že Freyer (1841), vendar je ta podatek zapisal samo v svojih rokopisnih beležkah. Pogost je na Pohorju, v Karavankah pa raste še na Španovem vrhu in na Begunjščici. Raste na zakisanih travnikih in je ogrožen zaradi spremenjenega načina gospodarjenja, saj kmetje opuščajo košnjo višje ležečih senožeti, pašnike pa gnojijo (Praprotnik, 1995: 6).

Planinska velestica (*Ligusticum mutellina*)

Na Golici jo je nabral že A. Paulin za zbirko *Flora exsiccata carniolica* (št. 1177). Kljub iskanju mi ni uspelo potrditi tega nahajališča. V Sloveniji je redka, saj raste samo še na Velem polju.

Lojdija (*Lloydia serotina*)

Na Golici je to lilijevko leta 1924 nabrala A. Piskernik (LJU). Nahajališče je bilo potrjeno leta 1992 (Praprotnik, 1995: 6).

Alpska azaleja (*Loiseleuria procumbens*)

Aichinger (1933) jo navaja za južno pobočje Golice. Na tem nahajališču je nisem našla, nekaj grmičkov pa raste na Hruškem vrhu (Praprotnik, 1995: 6-7).

Ključavnica, gorska narcisa ali bedenica (*Narcissus poeticus* subsp. *radiiflorus*)

V Sloveniji rastejo ključavnice v največjih množinah v Karavankah na rovkih nad Jesenicami od Medjega dola prek Struške, Golice, Rožce in Dovške Babe.

Pojavljanje narcis v tako velikih množinah je do neke mere rezultat človekovega načina gospodarjenja. Na Golici so travnike kosili skoraj do vrha. Kmalu po drugi svetovni vojni so s košnjo prenehali, tako da zdaj na samih pobočjih Golice ključavnice ni več tako veliko kot včasih. Prenehanje košnje vpliva na število ključavnic v nižjih predelih, v rovkih, kjer so avgusta kosili, jeseni pa se je pasla živina. Kjer ne kosijo, se rovki zaraščajo z gozdom in ključavnice izginjajo. Zaradi intenzivne živinoreje travnike spreminjajo v pašnike: površino zravnajo, dobro pognojijo z umetnimi gnojili in ogradijo z električnimi pastirji. Samo trganje je neprimerno manj škodljivo kot spremenjen način gospodarjenja (Praprotnik, 1993, 1993 a; Klinar, 2000).

Murke (*Nigritella* sp.) in križanci

Črna murka (*Nigritella rhellikani*) je v zbirki Flora exsiccata carniolica pod številko 1102. Črna murka je na Golici razmeroma redka. Pod št. 1867 (Wraber, 1966) ima Paulin rožnordeči različek kot podvrsto *Nigritella nigra* var. *rosea*, kar bi po današnjem tolmačenju pomenilo, da gre za kamniško murko (*Nigritella lithopolitana*). Vendar tipična kamniška murka na Golici ne raste. Opazila pa sem primerke z enakomerno rdečimi cvetovi. Ravnik (1990: 274) piše, da naj bi bil takson s škrlatnordečimi cvetovi vmesna oblika med črno in rdečo murko (*Nigritella rubra*) in meni, da »njeno taksonomsko vrednotenje zaenkrat predstavlja še odprto vprašanje in potrebuje nadaljnjih raziskav«. V Karavankah škrlatnordeči takson raste na Dovški Babi, Vrtači, Begunjščici in Košuti, novo nahajališče pa je na Golici.

Paulin je pod številko 1868 za zbirko Flora exsiccata carniolica nabral tudi križanca med črno murko in dehtečim kukovičnikom (*Gymnadenia odoratissima*),

Karavanške ključavnice
(*Narcissus poeticus* subsp. *radiiflorus*)
(Foto Ciril Mlinar)

Zoisova vijolica (*Viola zoysii*) – »najlepši otrok naših gora«
(Foto Ciril Mlinar)

ki se imenuje *Nigritella x heufferi* (= x *Gimnigritella heufferi*). Pod številko 1869 pa je nabral križanca med črno murko in navadnim kukovičnikom (*Gymnadenia conopsea*), ki se imenuje *Nigritella x suaveolens* (= x *Gymnigritella suaveolens*).

Črnikasti trpotec (*Plantago atrata*)

Vrsto za Golico navaja že Paulin (1916: 19), nahajališče je bilo potrjeno leta 1992 (Praprotnik, 1995: 7). V naših Alpah je razmeroma redek v Karavankah in Julijskih Alpah.

Resasti gadnjak (*Scorzonera aristata*)

Za Golico ga navaja že Paulin (1904), nahajališče je bilo potrjeno leta 1992 (Praprotnik, 1995: 7).

Navadni čepnjek (*Streptopus amplexifolius*)

Na mokrih gozdnatih mestih blizu Planine pod Golico v bližini Karlovega rova je navadni čepnjek za zbirko *Flora exsiccata carniolica* nabral A. Paulin pod št. 1078 in leta 1916 objavil tudi seznam vrst, ki tam rastejo. Opis je tako natančen, da mi 80 let pozneje tam čepnjeka ni bilo težko najti. Navadni čepnjek raste tudi na Jekljevem sedlu.

Zoisova vijolica (*Viola zoysii*)

»Najlepši otrok naših gora!« Tako je rumenocvetno vijolico v strokovnem opisu navdušeno poimenoval njen boter, celovški botanik Franc Ksaver Wulfen. Okrog leta 1785 jo je našel baron Karel Zois. Neznano rastlino je »živo, še z zemljo, iz kranjskih Alp, ki meje na Koroško«, poslal v Celovec. Wulfen jo je imenoval po najditelju in opisu dodal še ročno pobarvano risbo.

Zoisova vijolica je splošno razširjena v gorah na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini, Črni gori, na Kosovu, v Makedoniji in Albaniji. Njena domovina so gorovja v zahodnem delu Balkanskega polotoka, v osrednjih Karavankah pa ima samo svoja najbolj severozahodna nahajališča in tudi severozahodno mejo razširjenosti.

V Karavankah raste od Dovške Babe do Košutice (Ljubeljske Babe) in v Avstriji še na Obirju. Na Golici je bila Zoisova vijolica odkrita šele leta 1976 (LJU). J. Suhač jo je našla nad planinsko kočjo. Kasneje sem jo našla na sedlu Suha, na Krvavki, na Adamčevi Golici, na vzhodnem grebenu Golice tik pod vrhom, na zahodnem grebenu pa ne raste.

Na Golici uspevajo še številne rastlinske vrste, med njimi tudi *Allium victorialis*, *Arctostaphylos alpina*, *Arnica montana*, *Aster alpinus*, *Calluna vulgaris*, *Calycoctonus stipitatus*, *Campanula barbata*, *Cirsium carniolicum*, *Coeloglossum viride*, *Convallaria majalis*, *Corallorhiza trifida*, *Crepis blattarioides*, *Dactylorhiza sambucina*, *Daphne striata*, *Dianthus sternbergii*, *Empetrum hermaphroditum*, *Gentiana clusii*, *Gentiana pannonica*, *Gymnadenia conopsea*, *Gymnadenia odoratissima*, *Hedysarum hedysaroides*, *Heracleum austriacum* subsp. *siifolium*, *Leucojum vernum*, *Lilium bulbiferum*, *Lilium carniolicum*, *Lilium martagon*, *Pedicularis elongata* subsp. *julica*, *Phyteuma zahlbruckneri*, *Pinguicula alpina*, *Pinguicula vulgaris*, *Primula auricula*, *Primula elatior*, *Primula farinosa*, *Primula halleri*, *Pseudorchis albida*, *Pulsatilla alpina*, *Ranunculus traunfellneri*, *Saxifraga hostii*, *Saxifraga paniculata*, *Scorzonera rosea*, *Sodanella alpina* in *Vaccinium gaultherioides*.

»S kateregakoli stališča torej premotriš Golico, je zanimiva: geolog, botanik in turist vračajo se zadovoljno z njene v vsakem oziru interesantne okolice in edini so v sodbi, da je Golica – kraljica Karavank.« (Oblak, 1905).

IZVLEČEK:

V prispevku je predstavljen zgoščen zgodovinski pregled raziskovanja rastlinstva na Golici v Karavankah. Opisane so tudi nekatere najbolj zanimive rastlinske vrste (*Cypripedium calceolus*, *Eryngium alpinum*, *Hypochoeris uniflora*, *Narcissus poeticus* subsp. *radiiflorus*, *Nigritella* sp., *Streptopus amplexifolius*, *Viola zoysii*...)

Gljučne besede: rastlinstvo, zgodovina botanike, Karavanke, Golica

VIRI IN LITERATURA:

- Aichinger, E., 1933: Vegetationskunde der Karawanken. Pflanzensozologie. 2. Jena.
Dojšak, F., 1936: Prof. Alfonza Paulina Flora exsiccata carniolica, centuria XV-XVIII. Prirodoslovne razprave, 3(3): 85-131.
Engelthaler, H., 1874: Beitrag zur Flora Ober-Krain's. Verhandlungen der k.-k. zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien. 24: 417-422.
Freyer, H., 1841: Botanische Ausflüge in Jahre 1841. Arhiv Republike Slovenije. AS 863 Freyer, Henrik, fasc. 15.
Herbarium LJM. Prirodoslovni muzej Slovenije.
Herbarium LJU. Univerza v Ljubljani.
Klinar, S., 2000: O narcisah in ključavnicah. Jeseniški zbornik 2000 (8): 103-108.
Krulec, I., 1896: Na Golico! Planinski vestnik 2: 7-9, 21-23.
Oblak, J. C., 1905: Goliška flora. Golica in Kadilnikova kočja. Zgodovinske in potopisne črtice. Str. 89-90.

- Paulin, A., 1897: Literaturbericht. Vier Publicationen: Auf dem Grossgallenberge; Floristisches aus den Umgebungen Laibachs: I. In der Ischkaschlucht, II. Die Billichgrazer Dolomiten; Die Alpe Golica. Von A. Paul Winter. Mitteilungen des Musealvereines für Krain 10. Str. 195-208.
- Paulin, A., 1901: Schedae ad Floram exsiccata Carniolicam. Centuria I. et II. Beiträge zur Kenntnis der Vegetationsverhältnisse Krains, 1. 25-26.
- Paulin, A., 1902: Schedae ad Floram exsiccata Carniolicam II. Centuria III. et IV. Beiträge zur Kenntnis der Vegetationsverhältnisse Krains, 2: 175.
- Paulin, A., 1915: Über einige für Krain neue oder seltene Pflanzen und die Formationen ihrer Standorte. I. Carniola 3-4:1-32.
- Paulin, A., 1916: Über einige für Krain neue oder seltene Pflanzen und die Formationen ihrer Standorte. II. Carniola 2:1-25.
- Pacher, D., 1880-1895: Systematische Aufzählung der in Kärnten wildwachsenden Gefässpflanzen. Jahrb. naturhist. Landes-Mus. Kärnten. 14, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 23.
- Plemel, V., 1862: Beiträge zur Flora Krains. Drittes Jahreshft des Vereines d. Krain. Landesmus: 120-164.
- Praprotnik, N., 1993: Karavanške ključavnice. Planinski vestnik 93(5): 215-219.
- Praprotnik, N., 1993 a: Rastišča zapeljivih ključavnic. Planinski vestnik 93 (6): 260-262.
- Praprotnik, N., 1995: Prispevek k poznavanju flore osrednjih in zahodnih Karavank 2. Hladnikia 4: 5-9.
- Praprotnik, N., 1995: Henrik Freyer v Karavankah. Jeseniški zbornik 7: 277-285.
- Praprotnik, N., 2002: Po sledeh zaspanke na Golici. Ali alpska možina še raste v Karavankah? Proteus 64 (9-10): 406-410.
- Ravnik, V., 1990: Rod *Nigritella* L.C. Richard v Jugovzhodnih apneniških Alpah. Razprave IV. razreda SAZU. 21 (18) 271-290.
- Voss, W., 1890: Naturhistorisches aus den Karawanken. Mittheilungen des Musealvereines für Krain. 3: 365-369.
- Winter, P., 1896: Die Alpe Golica (1836 m). Eine floristische Skizze aus den Karawanken. Allgemeine Botanische Zeitschrift. 180-182, 196-198.
- Wraber, T., 1966: Paulinova »Flora exsiccata Carniolic« XIX in XX. centurija. Razprave SAZU. Razr. prir. med. 9(3).
- Wraber, T., 1969: Iz zgodovine o botaničnih raziskovanjih v Julijskih Alpah in Karavankah. Jeklo in ljudje. 2: 269-290.

ZUSAMMENFASSUNG

Golica ist schon seit Zeit der ersten botanischen Forscher ein beliebter Zielort der Naturwissenschaftler. In der Literatur und in Kräuterssammlungen sind viele naturwissenschaftliche Daten, die aber schon veraltet sind, erhalten. In der Zwischenkriegszeit machte die Staatsgrenze die Feldarbeit für Bürger fast unerträglich. Auf Golica machten unter anderen Karel Zois, Henrik Freyer, Valentin Plemel, Klemen Janša, Wilhelm Voss, Alfonz Paulin und Erwin Aichinger wissenschaftliche Untersuchungen im Bereich der Botanik. Interessante Pflanzen sind zum Beispiel: *Astragalus penduliflorus*, *Crepis bocconi*, *Cypripedium calceolus*, *Diphasiastrum alpinum*, *Eryngium alpinum*, *Fallopia sachalinensis*, *Hypochoeris uniflora*, *Ligusticum mutellina*, *Lloydia serotina*, *Loiseleuria procumbens*, *Narcissus poeticus* subsp. *radiiflorus*, *Nigritella rhellicani*, *Plantago atrata*, *Scorzonera aristata*, *Streptopus amplexifolius* und *Viola zoysii*.

Verena Vidrih Perko

AJDNA NAD POTOKI

Poročilo o najnovejših arheoloških odkritjih
in

Arheologija za javnost,
študijski primer: projekt Kašarija

*"In pravijo, da v gori Ajdni
še vedno grad visok stoji,
da nihče vanj ne more,
orjakov pa že dolgo ni..."*
(ljudska)

1. DEL: ZAČASNI REZULTATI NAJNOVEJŠIH ARHEOLOŠKIH RAZISKAV

Arheološkega najdišča Ajdna nad vasjo Potoki prebivalcem Gorenjske gotovo ni treba posebej predstavljati. Najdišče je bilo poznano iz ljudskega izročila še preden so ga obiskali iskalci zakladov in prvi raziskovalci. Prastari spomin na visokogorsko postojanko se je ohranil skozi poldrugo tisočletje v pripovedkah o Ajdih in v pesmici o ajdovski deklici na gori. Po začetku arheoloških raziskav leta 1976, ki jih je opravljal pokojni Andrej Valič za Gorenjski muzej iz Kranja, so okoliški prebivalci z velikim zanimanjem spremljali vsak odkrit drobec ajdenske preteklosti in nestrpnost pričakovali objave, predavanja ali razstave arheološkega gradiva. In prav na številne pobude okoliškega prebivalstva so se izkopavanja nazadnje začela razvijati v smer konzervatorskih posegov, ki jih od osemdesetih let dalje z veliko zavzetostjo vodi Milan Sagadin iz kranjskega Zavoda za varstvo kulturne dediščine. Iz slabo ohranjenih ostankov zidov skromnih poznoantičnih stavb se je v zadnjem desetletju izoblikovala podoba izjemno zanimivega arheološkega spomenika, ki bo v naslednjih letih prerasel v muzeološko opremljeno postojanko. Obsežni ter izjemno zahtevni konzervatorski posegi so sad poldrugo desetletje trajajočega požrtvovalnega dela

Zavoda za varstvo kulturne dediščine iz Kranja ter številnih strokovnjakov Restavratorskega centra iz Ljubljane; arheološke raziskave, muzejska predstavitev in načrtovana muzeološka oprema najdišča pa so rezultat skupnih prizadevanj s strokovnjaki Gorenjskega muzeja.

Najnovejše arheološke raziskave so v marsičem dopolnile dosedanje vedenje. Izkopavanja leta 1999, 2003 in 2004 so potekala na najnižji, vstopni jugovzhodni terasi. Prvotna naloga, ki je zaobsegala očiščenje delno zasutih ostankov zidov nepravilne, trapezaste stavbe, se je nepredvideno podaljšala v triletno raziskavo, ki so prinesle bogata spoznanja in nenazadnje izredno izpovedne najdbe. Stavba je bila delno odkopana že v sedemdesetih letih preteklega stoletja, pred tem pa tarča večkratnih nelegalnih, divjih vkopov. Starejše raziskave so potekale vzdolž notranjosti zidov, izkopni jarek pa je bil po koncu posega ponovno zasut. Območje v notranjosti stavbe je na ta način ostalo neprekopano, enako kot obsežna cisterna na severozahodu, katere notranji zid so prejšnji raziskovalci tolmačili kot zunanji zid stavbe in odkopa niso nadaljevali. Zaradi obsežne cisterne je ostal neodkrit tudi prvotni vhod v stavbo. Nanj smo naleteli med raziskovalnim posegom leta 2003. Vhod je bil z zunanje strani zavarovan z nekakšnim vetrobranom v obliki ozke dvojne veže. Na dobro ohranjenem pragu stavbe so bili vidni sledovi lesenega praga in lege tečaja vrat. Tik ob vhodu je v plasti žganine ležala triroba bizantinska puščica in nedaleč od nje druga, enaka prvi. V najvišjih plasteh ruševin stavbe, v nekakšni groblji, je bilo odkritih nekaj izjemnih predmetov slovanske in frankovske noše ter opreme; med njimi dve ostrogi, pozlačen uhan velikomoravskega tipa, pasne sponse, puščici z lastovičjim repom in nekaj lepo okrašenega okovja za orožje. Ob vzhodnem zunanjem zidu so bile odkrite jasno vidne sledi ognja, ki jih je moč povezati z uničenjem stavbe in najdbami poznoantičnih puščic v notranjosti. V stavbi je bilo odkrito veliko železnega inventarja, okovja, ključavnice, ključi, spojke, kosi keramike in drobci stekla. Vse je sodilo k opremi hiše v času pred njenim nasilnim uničenjem. Po najdbah sodeč moremo konec datirati v čas poznega 6. stol., medtem ko sodijo slovanske in frankovske ostaline na začetek 9. stol. Stavbo smo zato poimenovali hiša z ostrogo.

Ogromna cisterna, ki je postala druga raziskana in tretja znana na naselbini, je služila kot zbiralnik za predragoceno vodo, saj na Ajdni ni vodnega izvira. Vodni zbiralnik je bil zgrajen na tri prekate, stene so bile premazane z malto in neke vrste glino. Zgornji rob cisterne je bil pokrit s plastjo zaglajene malte in očitno ga je prekrival lesen pokrov, ki so ga skrbno zaklepali z železno ključavnico, katere ostanki so bili odkriti v notranjosti cisterne.

Ob zunanji, severozahodni steni vodnega zbiralnika je bilo odkrito okostje človeka, katerega telesne ostanke so očitno zasule ruševine stavbe in v krogu dveh metrov raznesle roparice. Iz lege okostja je bilo jasno razvidno, da ni šlo za pokop. Med okostjem je bilo najdeno tudi nožu podobno železno bodalce, s katerim je bil očitno pokojni pokončan. Najdbo okostja smo zaradi lege pod ruševinami požgane hiše interpretirali kot ostanke napadalca ali branilca naselbine v času uničenja stavbe v poznem 6. stol.

V letošnjem letu smo želeli raziskave le še zaključiti, vendar nam je najdišče tudi tokrat pripravilo presenečenje. Na severozahodnem robu, tik nad previsno steno nad pešpotjo, ki vodi s Potokov, so prišli na dan zidovi dveh ozkih prostorov, katerim zaradi pomanjkanja najdb ni moč določiti značaja. Vendar je glede na lego, ki omogoča popoln nadzor nad prehodom na naselbino in strmo stezo iz smeri Potokov skoraj gotovo, da so prizidki služili kot opazovalni in obrambni stolp, iz katerega je bilo moč nadvse uspešno braniti dostop z izstrelki loka ali odmetavanjem kamenja po strmini. Močno odebeljen notranji prečni zid pa je obenem dajal potrebno trdnost veliki cisterni v notranjosti hiše. S tem se je tudi pokazalo, da je obležalo truplo, katerega skelet je bil odkrit prejšnje leto, znotraj stolpa in ne, kot smo prvotno napačno sklepali, zunaj jugozahodnega zidu stavbe.

Raziskave so v nadaljevanju razkrile tudi notranjost najstarejšega objekta, katerega odlično zidani temelji ležijo globoko pod nivojem t.i. hiše z ostrogo, ki je zapirala in branila dohod na južni strani najnižje terase. Najstarejša hiša, za katero domnevamo, da je bila zgrajena v 5. ali morda celo sredi 5. stol., je bila porušena iz neznanega vzroka. Ostanki trdno grajenih zidov in temelji so bili naknadno skrbno očiščeni in kasneje zasuti s skalnim drobirjem. Nobene najdbe ni, ki bi pojasnjevala začetek gradnje ali pojasnila konec stavbe. Jasni sledovi žganine niso bili odkriti, zato se razlaga o uničenju tako trdno grajene hiše nagiba v prid domnevi o rušilnem potresnem sunku. Ruševine so bile skrbno odstranjene in kasneje zasute s skalnim drobirjem. Med zasutjem so bili odkriti številni predmeti, med njimi odlomki uvožene keramike iz druge polovice 5. stol in dva železna stilusa, ki sta služila za vrezovanje črk v povoskano leseno tablico. Pisalni pribor doslej še ni bil poznan med ajdenskimi najdbami.

Nad globoko in trdno zidanimi, kasneje skrbno zasutimi temelji starejše stavbe, je zrasla velika osrednja hiša, ki danes med rekonstruiranimi stavbami kot prva pozdravi prišleke iz doline. Tudi v tej stavbi, ki je zavzemala osrednje mesto v naselbini, je bila velika cisterna za vodo. Stavba je bila sezidana v zadnji gradbeni fazi ajdenske naselbine, v kateri je bila pozidana na novo tudi cerkev in vrsta zgornjih bivalnih stavb. Ostanki zidov so bili raziskani pred desetletjema, kasneje z zamudnimi konzervatorskimi posegi utrjeni in nazadnje prekriti s skodlasto streho.

Arheološko gradivo še ni bilo v celoti preučeno, marsikaj še čaka na zamudne konzervatorske posege v muzejskih delavnicah. Raziskovalci smo pa vendarle že prisiljeni izreči nekaj razlag na podlagi do sedaj odkritega.

Postojanka je nastala v času propada rimskega cesarstva, najverjetneje je dobila prve zidane stavbe v času po uničujočih hunskih vdorih sredi 5. stol., ko je življenje v dolini postalo prenevarno in so mesta zamrla. Zdesetkano prebivalstvo se je umaknilo na višinske, naravno zaščitene postojanke, premožnejši pa so se najverjetneje umaknili v obmorska istrska mesta in zaenkrat varnejšo Italijo. Število prebivalstva v imperiju je strmo upadlo, čemur so gotovo bili vzrok ponavljajoči se barbarski vpadi in v virih večkrat omenjene epidemije kuge, posebej močne v sredini petega stoletja. Vsekakor je svoje storila tudi izčrpavajoča davčna politika, ki je že

tako obubožano prebivalstvo potisnila v brezizhodno revščino in povzročila uničujoče lakote. (Jones 1974, 88). Prav nenehno naraščanje davščin je eden izmed mnogokrat navedenih vzrokov za propad zahodnega rimskega cesarstva leta 476. Vendar se med glavnimi vzroki propada pogosto omenja tudi razpad rimske vojske. Zaradi drastičnega upada števila prebivalstva se je skozi zadnji stoletji nenehno povečevalo število najemniških, pretežno germanskih vojakov, kar se je zgodilo na veliko škodo discipline in brezhibne izurjenosti, ki sta bili od samih začetkov srž rimske moči (Ferril 1986, 164). Kakor hitro pa je zaradi notranjih neredov razpadla preskrbovalna mreža za vojsko in so nehala dotekati denarna plačila, so se porazgubile tudi vojaške čete na mejnih postojankah. Odstavitev Romula Avgusta, zadnjega zahodnorimskega cesarja leta 476, je bila le še zunanje znamenje propada nekdanj mogočnega cesarstva.

Od konca 5. stol. do l. 538 je ozemlje današnje Slovenije vključeno v gotsko državo, ki je po domala dve desetletji trajajoči vojni z Bizancem močno oslabela in nazadnje ugasnila pod Justinijanovim razraščajočim se bizantinskim cesarstvom (Šašel 1970/71; Op. sel. 735). Jugovzhodnoalpski prostor je še nadalje ohranil svoj izredni strateški pomen (Wolf 2000, 29); v kogarkolišnih rokah je pomenil ključ do Italije in je zato bil interes za to ozemlje vedno velik in domala v vseh obdobjih je bilo pod vojaškim nadzorom. V tem smislu je tudi potrebno razumeti vsa nadaljnja dogajanja.

Leta 547 ali leto kasneje je bizantinski cesar Justinijan s pogodbo prepustil del ozemlja s trdnjavami Langobardom. Ozemlje je bilo poimenovano *polis Noricon* in ga utemljeno istovetimo z okolico Poetovione in Celeje ter tamkajšnjimi številnimi višinskimi postojankami (Ciglencečki 1992).

Današnje južno in zahodno slovensko območje pa je ostalo pod neposredno bizantinsko oblastjo. Domneva se, da so alpske prehode za kratek čas zasedli tudi Franki (Šašel 1970/71; Op. sel. 736). Kot je zapisal langobardski kronist Pavel Diakon v času Karla Velikega, so Langobardi v letu 568 prepustili ozemlje Avarom in Slovanom, se pomaknili najprej v Furlanijo, od koder se je njihovo kraljestvo razširilo naprej v Italijo. Ti okviri, pa vendar odločujoči politični dogodki so krojili življenje poznoantičnega prebivalstva na tleh današnje Slovenije in edino v smislu obrambe prehodov v Italijo moremo razumeti dejstvo, da so se ohranile nekatere redke nižinske naselbine npr. v Mengšu in da mesto Kranj živi še tudi v času, ko so sosednja mesta, npr. Emona in Celeja, že v ruševinah.

In v tem smislu smemo tudi trditi, da pomeni na bizantinskem ozemlju in v njegovih na novo ustanovljenih barbarskih sosedah šesto stoletje, navkljub razpadu zahodnega rimskega cesarstva, nadaljevanje rimske države v pravnem, upravnem in skoraj v celoti tudi kulturnem pomenu. Zgovorno je dejstvo, da se vladarji germanskih državnih tvorb na tleh nekdanjega imperija sami poimenujejo rimski cesarji in si močno prizadevajo za ohranjanje starih vladarskih tradicij. V svojem državnem aparatu še naprej zaposlujejo rimske uradnike in uporabljajo latinski jezik in prevzemajo poznorimski oziroma bizantinski monetarni sistem (Kos 2000, 108). Zato upravičeno domnevamo, da so zadnje sledi rimske državne uprave verjetno izginile iz naših krajev šele z odhodom Langobardov v Italijo (Wolf 2000, 29).

Medtem ko se Emona šestega stoletja pojavlja malodane le še v cerkvenih virih, ki npr. navajajo ime emonskega škofa na koncilu v Gradežu leta 571, so arheološke sledi mestne naselbine iz tega časa kljub številnim raziskavam skromne (Šašel 1968. Op. Se. 578. Plesničar Gec 1997). Veliko arheološko odkritje pa so močne poznoantične naselbinske sledi v Kranju, ki se zaključijo čisto na koncu 6. ali na samem začetku 7. stoletja. Utrjeno mesto na težko dostopnem rečnem pomolu je kot Karnij omenjeno tudi v zgodovinskem viru in je očitno obdržalo svojo vlogo tudi po odhodu Langobardov v Italijo.

Kot moremo sklepati iz poznanih zgodovinskih dogodkov in dokazuje tudi sam značaj naselbine, prištevamo Ajdno med številne višinske naselbine, ki so dajale v kriznih časih propadanja rimskega cesarstva varno zatočišče okoliškemu staroselskemu prebivalstvu. Domnevno je ajdenski živelj po vsej verjetnosti govoril neke vrste močno vulganizirano latinščino in bil docela pokristjanjen.

Zaradi izjemne lege ajdenskega skalnega zoba in visokih, prepadnih sten z vseh strani je bila poznoantična naselbina domala nedostopna. Postojanka je dajala izjemen pregled nad okolico in posebej nad prehodi čez reko Savo, koder je vodila pomembna vstopna pot v Italijo. Ob lepem vremenu pogled zaobjame škofjeloške in polhograjske vrhove ter Julijce, medtem ko hrbet postojanke krijejo Stol, Begunjščica in Dobrča.

Naselbina se je raztezala 120 m v dolžino in segala deset do trideset metrov široko čez terase na jugozahodni strani skalnatega zoba. Raziskovalci sklepajo, da je v gručasti vasi okoli dvajsetih hiš prebivalo okoli 100 do 150 prebivalcev, ob nevarnostih in pozimi najbrž tudi več. Bili so romanizirani staroselci iz bližnjih ravninskih naselbin, ki so gotovo še naprej obdelovali polja v dolini, staje za črede pa so morale biti po bližnjih planinskih pašnikih. Poleg s kmetijstvom v dolini in planinskim pašništvom drobnice in govedi so se preživljali tudi z železarjenjem. Na ostanke železarskih peči so raziskovalci naleteli na grebenu med Veliko in Malo Ajdno. Po odkritih najdbah sodeč so domala vse življenjske potrebščine izdelali sami.

Naselbina ni bila utrjena z obzidjem, ker je naravna nedostopnost dajala dovolj varnosti. Pot iz doline je skoraj gotovo vodila nekako tako, kot vodi še danes, kjer so na spodnjem pomolu pred jugovzhodnim vstopom na prvo naselbinsko teraso v travnati ruši še opazni temelji opazovalnega stolpa, ki je zapiral strme dohode iz doline. Opazna je tudi umetna zožitev skalne brvi tik pred vstopom na naselbino. Če k temu dodamo še nedavno odkrite temelje obrambnih stolpov na severozahodni strani najnižje hiše, potem vidimo, da je bila obramba postojanke skrbno načrtovana.

Naselbina je zrasla na treh terasah na jugozahodnem pobočju osamelca. Teraso so delno naravne, delno pa so nastale ob lomljenju skalne osnove za potrebe zidave.

Z raziskavami zadnjih treh desetletij so se pokazale štiri glavne stavbe, okrog katerih se nizajo manjše bivalne in shrabene kočice. Najimunitnejše mesto na vrhu druge terase zavzema **cerkev**. Dolga je 15 metrov in zaradi stroge prilagojenosti skromnim prostorskim razmeram na skalnem hrbtu trapezoidne oblike s stranicami 11 in 10 metrov.

Vhod v cerkev na zahodu je zapirala ozka lopa, narteks. V glavni ladji je bil prostor za občestvo ločen od prezbiterija s stopničko. Prezbitarij se zaključuje v polkrožni apsidi z zidano klopjo in banjastim sedežem za duhovnika. V tlaku prezbiterija je ohranjen podstavek za oltarno menzo. Notranjščina cerkve je bila ometana z barvno poslikavo.

Med oltarno mizo in duhovniško klopjo so bili odkriti drobci relikvijiarij z bronastim okovjem in odlomki steklene čaše ali lučke. To dejstvo govori skupaj s sledjo žganine v prid domnevi, da je bila cerkev nasilno porušena in oltar oskrunjen. Če bi se domače prebivalstvo preselilo v dolino in zapustilo ajdensko postojanko, bi relikvije neznanega zavetnika zagotovo odnesli s seboj.

Ob samem vhodu v cerkev je bilo odkritih pet grobov. V središčnem grobu je bila pokopana mlajša žena z bronasto zapestnico in uhanoma ter srebrnim prstanom z vgraviranim križem ter delom verižice. Ostali grobovi so bili otroški. V narteksu sta bila odkrita moški in otroški grob, oba brez pridatkov.

Stranska prostora na severni strani sta bila cerkveni stavbi dodana po rušenju stavbe, do katerega je morda prišlo zaradi potresnega sunka. Po obnovi je bil zazidan glavni vhod iz narteksa, v cerkev se je odslej vstopalo skozi severni prizidek, katerega severovzhodni del je najverjetneje služil kot dijakonikon ali neke vrste prostor za potrebe shranjevanja obrednih oblačil in rekvizitov. Tudi v prizidku so bili odkriti grobovi s skromnimi pridatki.

Na prvi terasi je bila poleg na novo odkrite stavbe v preteklosti raziskana obsežna in po osrednji legi najpomembnejša stavba. V njej je bila odkrita cisterna za kar 11.000 litrov vode. Glede na velikost, osrednjo lego na vstopni terasi in zajetno zidano cisterno sklepamo, da je stavba služila za srečanja skupnosti in sprejemanja pomembnih odločitev, medtem ko bi na novo raziskana stavba ob vhodu na teraso s še eno vodno cisterno in obrambnima stolpoma prav lahko služila v obrambno vojaške namene. Ostale stavbe so manjše in so očitno bile uporabljane kot preprosta bivališča za prebivalce in drobnico.

S tem je pojasnjena do neke mere naselbinska ureditev ajdenske postojanke. Cerkevna stavba je služila religiozno-duhovnim potrebam prebivalstva in dajala prostor za pokop pomembnim članom skupnosti. Prostor grobišča za ostalo prebivalstvo še ni bil odkrit. Osrednja stavba z veliko cisterno je glede na mesto, ki ji v naselbini pripada, morda imela vlogo javne zgradbe, kjer so se sestajali predstavniki skupnosti ali skupnost sama. Še tako majhna skupnost potrebuje neke vrste vodstva, razsodnika in njihove pomočnike. Najnovejša najdba stilusov v prostoru pred stavbo daje tej domnevi še dodatno težo. K organizirani skupnosti, kar je ajdenska postojanka zagotovo morala biti že zaradi komplicirane lege in težav z oskrbo s hrano, sodijo tudi dajatve in njihovo skladiščenje, beleženje njihove redne oddaje, shranjevanje in kasneje razdeljevanje. Tudi shrambe in skladišča morajo biti zabeležena. Najbrž pa tudi število prebivalstva, njihova rojstva in smrti ali kakšen drugačen odhod; torej neke vrste arhiv, ki je morda zaobsegal tudi še katere bližnje, manjše postojanke.

Stavbe ob cerkveni zgradbi in na zgornji terasi so bile najverjetneje bivalnega značaja.

GOSPODARSKI ZNAČAJ NASELBINE

Glede na odkrite najdbe, ki so obsegale številna kmečka orodja, škarje za striženje ovac in uteži za prejo, igle, kovaške pripomočke in kose surovega železa, doma izdelano preprosto lončenino in bore malo novcev ter uvoženih predmetov, lahko sklepamo, da so prebivalci živeli z veliko stopnjo gospodarske samozadostnosti. Naselbina je zaradi nedostopnosti zagotavljala varnost, mogoče je bilo opravljati manjše gospodarske dejavnosti in hišne obrti, ne pa tudi temeljne kmetijske dejavnosti, ki je v starem veku temeljila na poljedelstvu in živinoreji. Gotovo so razen drobnice redili tudi govedo. Staje za živino, ki se je pasla po bližnjih gorskih pašnikih, moremo domnevati v pobočju nad sedlom med Malo in Veliko Ajdno, kjer še dandanašnji izvira bistra studenčnica. Kmečka orodja, kot so srp in ralo, kažejo, da so prebivalci obdelovali polja v dolini, medtem ko odkriti ostanki preprostih železarskih peči na sedlu nad naselbino jasno izpričujejo železarstvo in druge obrtne dejavnosti. Železarstvo tega področja je namreč od pradavnine predstavljalo glavni vir dohodka. Iz karavanških železovih rud so namreč zaradi vsebnosti mangana izdelovali jeklu sorodna železa (Vidrih Perko, Sagadin 2004).

KONEC NASELBINE

Do nedavnega je veljalo prepričanje, da je bila naselbina na koncu 6. stol. ali malo kasneje opuščena, saj so bile le v cerkvi odkrite sledi nasilnega uničenja. Najnovejša arheološka odkritja izpričujejo, da je bila naselbina zavzeta v napadu konec 6. stol. in so bile nekatere stavbe uničene v požaru. Odkritje puščic znotraj stavbe kaže na njen nasilni konec, najverjetneje v prvem avaro-slovanskem poselitvenem valu (Vidrih Perko, Sagadin 2004, 221). Na podoben in seveda istočasen konec moremo sklepati za celo postojanko.

Zaradi izjemno težke dostopnosti in dobre zavarovanosti postojanke upravičeno domnevamo, da so naselbino zavzeli ali s prevaro, ali, kar je najverjetneje, po dolgem osvajanju in osamitvi, ko so prebivalce izčrpali lakota in žeja.

SLOVANSKE NAJDBE NA AJDNI

Najnovejše najdbe slovanskega nakita, orožja, predvsem pa bogato okrašene konjeniške opreme, kot so ostroge, skupaj s frankovsko opremo pojasnujejo tudi starejšo najdbo slovanskega obešalnika za meč (Knific 1998). Lega teh predmetov v najvišjih plasteh antične ruševine, v groblji, pojasnjuje, da je morala biti v tem času ajdenska naselbina že dolgo opuščena in v ruševinah.

S pomočjo sorodnega gradiva z Bašlja nad Preddvorom lahko z veliko gotovostjo trdimo, da je odkrito gradivo pripadalo peščici predstavnikov slovanskega plemišva, ki se je pridružilo uporju Ljudevita Posavskega in si v končnih obračunih s premočno frankovsko vojsko poiskalo zatočišče na ruševinah poznoantične postojanke v nedostopnem višavju (Knific 1998, 28). Tu so Franki, sodeč po izpovednosti gradiva, v zadnjem spopadu pokončali zadnje ostanke uporne slovanske vojske. Slovanski predmeti so primerljivi z gradivom, ki je bilo odkrito v starohrvaških knežjih grobovih, in gradivom, ki je dobro poznano iz velikomoravskih nadišč.

2. DEL: AJDNA DANES. IN KAKO NAPREJ?

VSEBINSKA ZASNOVA MUZEOLOŠKE PREDSTAVITVE SPOMENIKA V KULTURNI POKRAJINI

Za arheološko stroko je bila nedvomno zelo poučna zgodba o konzervatorskih posegih na ajdenski antični naselbini. Po dolgoletnih arheoloških raziskavah so se domačini dobresedno uprli nameri arheologov, da bi ostanke odkopanih zidov preprosto ponovno zasuli. Glasno so zahtevali, da se zidane strukture ohranijo in se naselbinski ostanki predstavijo obiskovalcem. To je bil glavni vzrok, da so se začela izjemno zahtevna restavratorska in konzervatorska dela na Ajdni, ki jih je z veliko požrtvovalnostjo izpeljal arheolog Milan Sagadin. Glavni problem že tako izjemno zahtevnega konzervatorskega dela je bila ostra klima, ki v eni zimi uniči vse, kar ni posebej zaščiteno, in silna odročnost naselbine, ki je narekovala iskanje izjemnih tehničnih rešitev.

Večina gradbenega materiala je bila na naselbino prinešena po plezalni poti preko strmih skal, šele kasneje in le pri transportu največjih tovorov se je uporabljala gozdarska žičnica. Pri konzervatorskih posegih na zidovju pa so delavci Restavratorskega centra iz Ljubljane in vodja M. Sagadin razvili posebne konzervatorske metode, ki so brezhibno prestale ostre klimatske razmere na najdišču.¹ Zidarska dela je vodil posebej izurjen mojster za restavracijo antičnih spomenikov.

Naselbina ima danes prezentirano cerkveno stavbo, tri stranske bivalne in osrednjo stavbo s cisterno. Stavbe so pokrite z lesenimi škodlami, za katere je najverjetneje, da so tudi v antiki bile glavna kritina. Gabarit pa je prilagojen gozdu, ki danes naselbino obdaja z vseh strani. Pešpot in plezalna pot sta dobro markirani in opremljeni s klini, žicami in v skalo vsekanimi stopnicami.

V naslednjih letih bo uresničen program muzeološke predstavitve. V sodelovanju z Gorenjskim muzejem, Zavodom in Restavratorskim centrom bo postojanka opremljena z obhodno potjo z informativnimi tablami, maketo naselbine in nekaj vitrinami s kopijami predmetov.

Danes je obisk naselbine vključen v planinsko pot, saj Ajdna leži le dobre četrte ure pod zelo obiskanim Valvazorjevim domom pod Stolom, do katerega je mogoč dostop tudi z avtomobilom. Na Ajdni se obiskovalci redno ustavljajo. Pod strehami arheološkega parka malicajo in si odpočijejo. V cerkvi je nekajkrat letno obred, običajno za skavte ali izletnike. Nekajkrat letno je na Ajdni latinska maša za ožje občestvo.

Arheološko najdišče bi torej s sedanjim izgledom in neko minimalno muzeološko opremo lahko že zadostilo običajnim standardom slovenskega kulturnega turizma. Nikakor pa ne bi doseglo pričakovanj obiskovalcev in še manj standardov podobnih tujih projektov. Iz številnih pogovorov z obiskovalci je bilo moč razbrati, da si želijo najdišče 'okusiti' tudi doživljajsko. Danes v svetu ponujajo razne oblike srečanj z oblikami kulture in načina življenja v preteklosti in na ta način domiselno povezujejo preteklost s sedanjostjo in jo v končni fazi tudi ohranjajo za bodoče rodove.

Številni obiskovalci so izrazili idejo, kako zanimiva bi lahko bila pred planinskim domom ali v njem lesena maketa naselbine ali celo manjša stavba, ki bi ponazarjala ajdensko hišo. Opremljena bi lahko bila s kopijami na Ajdni odkritih predmetov in tablami z osnovnimi podatki (zgodovinski oris, risbe, skice, zemljevidi...). Mnogi so menili, da bi v vasi Potoki in bližnjih zaselkih, od koder je mogoč dostop na Ajdno, poskrbeli za vodnika, ki bi obiskovalce lahko po potrebi pospremil ali le opremil z muzeološkim gradivom. To delo bi lahko opravljali zainteresirani domačini, informacije pa bi morali ponujati gostinski in trgovski lokali. Obiskovalce bi po švicarskem vzoru morali seznanjati z najdiščem že na mejnih prehodih, letališču s tiskanim gradivom v več jezikih ali celo kratkimi video posnetki.

V Žirovnici, Mostah ali Potokih bi bilo nadvse primerno postaviti mini muzejsko zbirko z video in filmskimi posnetki, maketo najdišča in kopijami arheoloških predmetov. Muzej bi ponujal tudi vse nujne informacije o ostalih zbirkah in kulturnih točkah, ki bi bile obiskovalcu predstavljene.

Ni dvoma, da bi bilo potrebno obiskovalce seznaniti z obstoječimi privatnimi zbirkami in jih, v kolikor drugačna rešitev ni mogoča, vsaj virtualno vključiti v kulturno podobo in muzealsko ponudbo.

Iz povedanega je razvidno, da je potrebno ob muzealski opremi postojanke razmišljati o širšem muzeološkem programu, o ponudbi, ki naj umesti najdišče v širši kontekst kulturne pokrajine in jo poveže v homogeno in prepoznavno podobo.

Razmišljamo torej o najdišču Ajdna z muzeološko opremo, torej tablami, maketami in obhodnimi potmi. Želimo z informacijskim gradivom, kopijami in maketami razširiti ponudbo v okoliške kraje na ta način, da bi oblikovali enotno kulturno in turistično ponudbo. Da bi to dosegli, je potrebno obiskovalcem ponuditi občasne prireditve, kjer bi mogli preteklost na svojstven način podoživeti. Glavni namen teh dogodkov pa bi seveda moral temeljiti na širjenju vedenja o znanjih in tehnologijah, ki jih je nekoč tukaj živeče prebivalstvo posedovalo in še danes prežemajo naš vsakdan. To bi morali storiti čimprej, preden bi vsa ta tehnološka in obrtna znanja skupaj z ljudskimi šegami in običaji poniknila v vseevropskem kulturnem konglomeratu.

Eno od temeljnih znanj teh krajev je bilo seveda železarjenje, zato je eden od najvažnejših poudarkov na ohranjanju železarskega znanja.

EKSPERIMENTALNA ŽELEZARSKA PEČ

Že pred več kot tremi desetletji je skupina jeseniških železarjev pod vodstvom ing. Rjazanceva izvedla eksperiment z železarsko pečjo. Danes to z velikim uspehom ponujajo npr. švedske, češke in avstrijske arheološke postojanke (Vidrih Perko, Križ 2001). Vemo, da so podoben poizkus opravili nekajkrat tudi v Bohinju in zato bi bilo veliko doživetje za okoliško prebivalstvo in obiskovalce, če bi izvedli v okolici Ajdne, npr. v bližini Valvazorjevega doma, poletni železarski eksperiment z nabiranjem rude in ogledom starih rudarskih rovov in poizkusom topljenja bobovca ter na koncu kovanjem v pravi vaški kovačiji nekje v dolini. Nekaj žgancev ali kaše s pravim vaškim godcem ali pravljíčarjem bi znala najbrž še marsikatera gostilnica ponuditi obiskovalcem.

AJDENSKE HIŠE ZA POUK IN ZABAVO

Na pristavi nad Ajdno (toda tudi kjerkoli drugje v dolini) bi bil nadvse primeren prostor za gradnjo nekaj hiš, ki bi posnemale ajdenska bivališča. Slediti bi morale sicer arheološki dokumentaciji, njihova oprema pa bi lahko bila svobodnejša. Vsekakor bi bile stavbe v veliko zadovoljstvo obiskovalcem, na razpolago pa bi lahko bile tudi osnovnim šolam (po vzgledu švedskih arheoloških prezentacij, kjer se držijo pravila, da postavljajo rekonstrukcije naselbin ali objektov izven območja arheoloških najdišč, z namenom zaščite arheološke dediščine.

Tak je primer nove Lapitane, istoimenskega, arheološko raziskanega naselja v rudarskem revirju severno od Stockholma.

POLETNE LONČARSKE ŠOLE V VASEH POD NAJDIŠČEM

Lahko bi bile enkratna ponudba v turistični sezoni, enako kot striženje ovac, mikanje volne, preja in tkanje v kolibi, ki je zgrajena po vzoru ajdenske arhitekture. Vse prireditve bi lahko po poznanih vzorih povezali s prodajo domačih izdelkov, npr. volnenih, predmetov iz lesa ali kmečkih pridelkov, kot so vsake vrste moka, kaša ali sveže pečena pogača in kruh.

IZBOR ARHEOLOŠKIH PREDMETOV ZA IZDELAVO KOPIJ

V ljudski govorici je ohranjeno ime za kraje pod Ajdno Kašarija. Domačini ga menda ne slišijo prav radi, a če bi ga povezali s prepoznavno kulturno, turistično in nazadnje gospodarsko ponudbo, bi se ga menda nobeden pameten ne otepal več. Kraji namreč slovijo po svojih kašah in močnikih in v resnici je bilo tudi na Ajdni med odkritim lončenim posodjem največ plitvih skodel, za katere je jasno, da so služile nekakšni kašasti jedi.

S kančkom dobrega humorja lahko vzamemo odkritje za dokaz, da so na Ajdni prebivali zares domačini, Kašarji, in bi se zatorej spodobilo vzeti tipično ajdensko lončeno skodelo z vrezanim okrasom valovnice za prepoznavno znamenje pokrajine.

Skupaj z različnimi kašastimi jedmi, h katerim bi mogli upravičeno prišteti vse vrste močnikov in sadnih kaš, značilnih za bližnje kraje, bi mogli postati ponudba planinske postojanke, gostilnic v vasi pod najdiščem, avtocestne postaje in nenazadnje tudi katerega uglednejšega gostišča. Kopije skodelic bi lahko poslali v prodajo skupaj z vrečko prosene (?) ali ječmenove kaše in receptom za pripravo – ter seveda obvezno 'kulturno' informacijo, tudi o Ajdni, muzejčkih in zbirkah, domačijah in gostilnah ter prireditvah.....in z ostalimi kulturnimi spomeniki, ki so pravi biseri slovenske kulture, med njimi Prešernova rojstna hiša, Jalnova in Finžgarjeva spominska soba, Čopova domačija, podeželska vila rustika pri Rodinah ter posamezni spomeniki podeželske arhitekture, nekaj cerkva in privatne zbirke, naravne znamenitosti in mnoge druge ogleda vredne točke.

3. DEL: ARHEOLOGIJA ZA JAVNOST

UTEMELJITEV PROJEKTA NA SPREMENJENI KONCEPTUALNI ZASNOVI

Idejna zasnova projekta raste iz naravnih in kulturno-zgodovinskih danosti pokrajine, šaljivo imenovane Kašarija. Vprašanje je, če bi domačini, ki slovijo po gospodarnosti, ponosu in trdnosti značaja pristali na uporabo tega vzdevka. Prineslo pa bi jim mnogostransko korist, saj povezuje zgodovinske značilnosti pokrajine in je zasidrano v arheološkem izročilu ajdenske postojanke. Izpričuje način preprostega življenja in prehranjevanja, posredno pa izraža naklonjenost nekdanjih prebivalcev prastaremu izročilu, izobraževanju, gojenju visoke kulture slovenskega jezika (iz pokrajine izhaja mnogo pisateljev in pesnikov) in deklarira preprost način življenja, ki se nenehno odloča za bistveno. Na nek način je ime manifest protipotrošniške kulture.

Ajdna bi s kontekstualno zasnovanim projektom vsebinsko neločljivo povezala arheološke spomenike s kulturnim in duhovnim izročilom pokrajine, ki bi nase opozarjala z duhovitim imenom in s pridom izkoriščala izročilo kulturne dediščine. Pri tem pa bi stekel globlji kulturni proces, ki bi učinkoval v smislu oblikovanja odgovornega odnosa sedanje družbe do kulturne dediščine. Ta proces se pa v pravi meri ne more zgoditi, če kulturne ponudbe ne vključimo v gospodarstvo in jo na utemeljen način napravimo za vir dohodkov lokalnega prebivalstva. Ne gre torej le za ponudbo posameznih spomenikov ali muzejskih ustanov, temveč predvsem za proces kulturne identifikacije, ki jo lokalno prebivalstvo sprejme kot del sedanjosti in jo zavestno ohranja za prihodnost (Šola 2003).

Procesi hitre industrializacije so s številnimi novimi gradnjami in naglo napredujočimi, mnogokrat brezobzirnimi procesi kapitalizacije, še posebej destruktivni v deželah tranzicije. Za posledico imajo številna tiha in pred očmi vse javnosti uničena arheološka najdišča. Državna spomeniška služba in zakon ne moreta več ščititi spomenikov in narave v tolikšni meri in tako uspešno kot v preteklih desetletjih.

Običajno gredo obtožbe predvsem na račun družbenega sistema in nemoči pravne urejenosti države, dejansko pa bi morali najprej prav arheologi in muzealci razmisliti o korenitih spremembah v konceptu muzejske arheologije.

Arheologija v sodobnem svetu že dolgo ni več zgolj izkopavanje in hranjenje izkopanega gradiva v muzejskih depojih. Že kratek pogled v razmere v svetu poučno pokaže na glavne hibe obstoječega študijskega, muzejskega in zavodskega arheološkega dela. K uspešni zaščiti arheoloških najdišč, ne le tistih znanih in raziskanih, z restavratorskimi posegi in muzejskimi razstavami prezentiranih in z odlokom razglašeni, sodi tudi zaščita še neraziskanih, a tudi še popolnoma neznanih, ki jih brezobzirni, hitri posegi zlahka na tiho uničijo brez vednosti zavodov. Gre torej za vprašanje globalne zaščite spomenikov, ki je ne more zagotavljati

peščica še tako skrbnih strokovnjakov ali pravno podkovanih uradnikov tudi v primeru, ko jim stojijo ob strani dobra zakonska podlaga in sodišča z upoštevanja vrednimi kaznimi. Nemoč, kateri smo priča, je nemoč stroke, ki se ni uspela povezati s široko javnostjo in jo osvestiti v dejavno publiko, v tankovestno uporabnico kulturnih spomenikov in dediščine kot edine človeštvu vredne popotnice za bodočnost.

Gotovo je arheološka stroka prva, ki mora ukrepati. Da bi bilo tako delo zares uspešno, bi morali spremeniti študijski sistem, a tudi paradigmo muzejskega in spomeniškega varstvenega dela.

Študijski sistem arheološkega izobraževanja na Filozofski fakulteti v Ljubljani je naredil velike korake v smislu metodoloških, naravoslovnih in tehnoloških znanj. Diplomiranci, a tudi zunanji opazovalci nehote dobijo napačen vtis, da je arheologija vprašanje visoke tehnologije izkopavanj, stvar visokih družbenih sredstev in skorajda brez velikih izjem hermetično zaprta znanost, ki je ne zmore razumeti nepoklicana javnost. Arheologija slovenskih muzejev je znana po bleščečih, dragih razstavah, predmetih, ki so še vedno največkrat postavljeni v vitrine z estetskim in/ali analitičnim znanstvenim pristopom, ki so do skrajnosti odbijajoči za večino muzejskih obiskovalcev.² Kontekstualizacija, to je umestitev predmeta v neko zgodovinsko ali kulturno podobo, s katero se muzealec obiskovalca dotakne na ravni sodobnih družbenih problemov ali ga celo nagovori osebno, si le stežka utirja pot, kajti slovenski arheolog (pa tudi muzealec!) je še vedno po pravilu brez osnovne muzeološke izobrazbe (Vidrih Perko 2001). Spomeniška služba z velikanskim trudom in ogromnimi družbenimi sredstvi prihaja v čedalje brezizhodnejši položaj zaradi izhajanja iz družbeno neustreznega koncepta, ki varovanje dediščine v celoti nalaga stroki in pravni službi, medtem ko vidi uporabnike le kot plačnike visokih stroškov tega (premnogokrat neuspešnega) dela.³

Način, ki se je že v sedemdesetih letih preteklega stoletja v nekaterih državah zahoda izkazal za nezadostnega in so mu sledila uničenja kulturnih spomenikov v katastrofalnih razsežnostih (Jameson 2004, 39), je mogoče nadgraditi s konceptualno spremenjeno arheološko službo.⁴ V primerjavi z muzejskimi službami, ki so pasivno javnost spremenile v muzejske uporabnike, bi kazalo govoriti v primeru arheologije o javnosti kot aktivnem uporabniku in soudeležencu izvajalcu raziskovalnih, pedagoških in varovalnih procesov arheoloških služb (Merriman 2004). Koncept arheološkega izobraževanja in delovanja se bo moral nujno razširiti na usposabljanje kadrov za delo z javnostjo. Cilj tega delovanja pa je osveščena družba, ki prepoznava (arheološko) dediščino kot kvaliteto družbenega življenja in občuti posledice tega početja kot določen osebni profit (Šola 2003).⁵ Na drugačen način povedano, cilj takega delovanja je oblikovanje javnosti v smislu naraščanja občutljivosti za uničevanje dediščine, ki jo dojema kot izgubo kvalitete življenja celotne skupnosti (Smardz Frost 2004, 61).

Posamezni vzorci uspešne spomeniške službe kažejo na neobhodnost interdisciplinarnih povezav, a na nič manj pomemben široko in dolgoročno zasnovan projekt dela z javnostjo (Merriman 2004).⁶

Ajdni, ki se je kot kulturni spomenik oblikovala predvsem na zahtevo okoliškega prebivalstva, pripada primat drugačne, kontekstualne muzeološke obravnave.

UPORABLJENA IN CITIRANA LITERATURA

- Bratož, R. 1999, Krščanstvo - kulturni vzpon pozne antike. V: *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*, 326-28. Ljubljana.
- Ciglencečki, S. 1992, *Polis Norikon. Poznoantične višinske utrdbe med Celjem in Brežicami*. Podsrda.
- Ciglencečki, S. 2000, *Archaeological Investigation of the Decline of Antiquity in Slovenia. Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze*. Situla 39, SAZU, Razprave 1. razreda 18, 119-139.
- Ferril, A. 1986, *The Fall of the Roman Empire. The Military Explanation*.
- Hooper-Greenhill, E., 1992, *Museums and the Shaping of Knowledge*. London, New York.
- Jones, A. H. M. 1964, *The Later Roman Empire 284-602*. Baltimore (tretji ponatis, 1992).
- Knific, T. 1998, *Tu bo naš dom*. Ljubljana.
- Knific, T., Sagadin, M., 1991, *Pismo brez pisave. Arheologija o prvih stoletjih krščanstva na Slovenskem*.
- Kos, P. 2000, *The Numismatic Evidence for the Period from the 5th to the 10th Centuries in the Area of the Modern Slovenia. Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze*. Situla 39, SAZU, Razprave 1. razreda 18, 107-118.
- Kotler, N., Kotler Ph., 1998, *Museum Strategy and Marketing. Designing missions. Building audiences. Generating revenue and resources*. San Francisco.
- Leben, F., Valič, A. 1978, *Ajdna*, Arh. vest. 29, 532-545.
- Maroevič, I., 1993, *Uvod u muzeologiju*. Zagreb.
- Merriman, N. 2004, *Public Archaeology*. London, New York.
- Meterc, J. 1985, *Jeseniška okolica v prazgodovini in zgodnjem rimskem obdobju*. – V: *Jeklo in ljudje V*, 361-374.
- Meterc, J. 1993-94, *Ajdna nad Potoki*, Var. spom., 34, 277-278.
- Miles, R., Zavala, L. (ed.) 1994, *Towards the Museum of the Future. New European Perspectives*. London, New York.
- Mohorič, I. 1969, *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem*. Ljubljana.
- Perko, V., 2004, *O muzealstvu, Prešernu in Kranju*. Ampak. Mesečnik za kulturo, politiko in gospodarstvo. Ljubljana, Marec, 2004, 38-40.
- Plesničar Gec, L., 1997, *Die Architektur Emonas in der Spätantike*, Arh. vest. 48, 359-370.
- Sagadin, M. 1988, *Konzervatorska dela na Ajdni nad Potoki*, Var. spom. 30, 51-58.
- Sagadin, M. 1995, *Poselitvena slika rimskega podeželja na Gorenjskem*. Kranjski zbornik, 13-22.
- Sagadin, M. 1995a, *Mengeš v antiki*. Arh. vest. 46, 217-245.
- Sagadin, M. 1997, *Ajdna nad Potoki*, Var. spom. 36, 185-86.
- Sagadin, M. 1998, *Carniola u svjetlu novih nalaza. Radovi XIII. mednarodnog kongresa za starokrščansku arheologiju*, Vjes. arh. hist. dalm. Suppl. 87-89, 715-724.
- Sagadin, M. 2000, *Poznoantična steklarska delavnica v Kranju*. – V: *Kranjski zbornik*, 13-22.
- Smardz Frost, K. E., 2004, *Archaeology and Public Education in N. America*, v: Merriman 2004, 59-84.
- Šašel, J. 1970/71, *Alpes Iuliana*, Arh. vest. 21/22, 33-44; (=Op. sel. 728-739).
- Šola, T., 2003, *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji. Prema kibernetičkom muzeju*. Zagreb.
- Šola, T., 2003a, *Muzejska prodajalna, v: Spominki, muzej, turizem. Zbornik s posveta organiziranega ob razstavi 'Zgodbe muzejskih predmetov' februarja 2002 v Posavskem muzeju Brežice*.
- Valič, A., 1981, *Ajdna nad Potoki, kasnoantički refugium*. Arh. preg. 22, 99.
- Valič, A., Petru, S. 1964/65, *Antični stavbni kompleks na Rodinah*, Arh. vest. 15/16, 321-338.
- Vidrih Perko 2001/2002, *Poročilo o arheološkem eksperimentu v Tranemo, Švedska*. Argo.
- Vidrih Perko, V., Sagadin, M., 2004, *Gorenjska v antiki*, *Kamniški zbornik* 17, 207-224.
- Vidrih Perko, V., 2001, *Kustos arheolog še vedno po pravilu brez osnovne muzeološke izobrazbe. Zborovanje Slovenskega muzejskega društva, Velenje, 3.-5. Oktober 2001*. Ljubljana, 2001, 36-41 (ponatis v Argo, 2003).
- Vidrih Perko, V., Križ, B. 2001, *Študijsko potovanje po Švedski*, Argo 44/1, 165-173. Ljubljana.
- Walsh, K., 1992, *The Representation of the Past*. London, New York.
- Wolf, H. 2000, *Die Frage der Besiedlung des heutigen Slowenien im Lichte des Anonymus von Ravenna. Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze*. Situla 39, SAZU, Razprave 1. razreda 18, 95-105.

OPOMBE

1 Principi in metode restavratorskega in konzervatorskega reševanja arheološke višinske postojanke in prezentacija stavbnih ostalin, ki so bile uporabljene v primeru Ajdna in so se v več kot desetletju izkazale kot zelo primerna rešitev, so bile domala v celoti uporabljene tudi v primeru furlanske postojanke Castel Raimondo. Tam že drugo desetletje potekajo arheološke raziskave Univerze iz Parme pod vodstvom prof. Sare Santoro Bianchi.

2 V muzeološkem smislu govorimo o premiku iz polja reprezentančnih muzejev v muzeje, ki prezentirajo (Maroevič 1991, 76-80).

3 Ljudje imajo največkrat napačno predstavo o arheoloških delih, ki niha od tega, da lahko vsakdo kopije, kjer se mu zdi, ali da je arheologija izključno laboratorijsko delo. Arheologija za javnost pa dejansko prenaša težišče delovanja na individualno odgovornost pred javnostjo in v službi javnosti, kar je v post-socialističnih sistemih, ki so petdesetletje razglašali kolektivnost kot edino relevantno družbeno vrednoto, dodatna ovira.

4 Zelo poučen tovrstni proces se je zgodil v ameriški arheologiji v poznih sedemdesetih letih po velikih uničenjih arheoloških najdišč. Sledili so sistematično zasnovani programi na polju arheologije za javnost (public archaeology), kar danes imenujejo CRM ali Cultural Resource Management (Smardz Frost, 2004, 60). Projekti so temeljili na delu s prostovoljci, študenti, skavti, tretjo univerzo in ostalimi uporabniki, ki so jih opremili s celo vrsto publikacij in filmskega gradiva, katalogi, razstavami na podeželju, cikli predavanj in poglobljenim delom s šolami. Univerza v Wisconsinu je odgovorila s široko zastavljenim programom izobraževanja za ljudi vseh starosti. Pomembno vlogo je odigrala zveza ameriških arheologov AIA s programi obiskov najdišč in s prispevki, kjer se poudarja etika arheološkega dela.

5 Tu mislim na konkretne službe, ki bodo lahko dale nova delovna mesta.

6 V švedsko-slovenskem arheološkem projektu sem imela priložnost spoznati zasnovano švedske arheološke-spomeniške službe. Sedež instituta za Varovanje dediščine deluje kot baza geo-, hidro- in topografskih podatkov, ki so s pomočjo prirejenih računalniških programov vsak hip na razpolago uslužbencem inštituta, muzejev in univerze. Varovanje kulturnih spomenikov pa temelji na redni službi z javnostjo in uporabniki. K temu sodi tudi eksperimentalna arheologija v južnošvedskem mestecu Tranemo, kjer že desetletje sodelujejo domačini in tujci vseh strok in najrazličnejših poklicev pod vodstvom strokovnjaka za prazgodovinsko arheologijo dr. Erica Englanda. Cilj eksperimenta je, zgraditi natančno sledeč arheološki izkopavalni dokumentaciji topilno peč, iz lokalnih nahajališč nabrati železovo rudo in s pridelkom ogljarske peči izdelati kepo surovega železa, ki ga na koncu vaški kovač oblikuje v nekaj vikinških nožev.

Eksperiment je bil zame visoka šola, saj sem prvič doumela potek železarske tehnologije, obenem pa je bilo nepozabno doživetje, elementami stik s prasilami narave. Enako so doživljali udeleženci, med njimi se nekateri eksperimenta udeležujejo že desetletje dolgo. To so gotovo najglasnejši zagovorniki varovanja arheološke dediščine in nespregledljivi ambasadorji švedske kulturne industrije (Vidrih Perko, 2001).

ZUSAMMENFASSUNG

Im ersten Teil des Aufsatzes werden die Ergebnisse der archäologischen Forschungen auf dem spätantiken Fundort »Ajdna« bei Potoki erläutert. Der schwer zugängliche Stützpunkt liegt fast 1000 m hoch über dem »Zgornjesavska-Tal«, am Fusse des Berges Stol. Die archäologischen Ausgrabungen, die seit 1976 im Gange sind, legten ein Siedlungsgebiet mit etwa zwanzig Gebäuden frei. In den unruhigen Zeiten der Spätantike war die Siedlung ein Zufluchtsort für etwa 150 romanisierte und christianisierte Urbewohner.

Das zentrale Gebäude der Siedlung ist die in zwei Bauphasen errichtete Kirche; die letzte Bauphase geht aufgrund der zuletzt unter 11 im Chorraum entdeckten Gräber in die Zeit der Mitte des 16. Jahrhunderts zurück. Die Kirche wurde gewaltsam zerstört, was auf die Brandschicht und Reste der zerbrochenen Reliquien um den Altar schließen lässt.

Das zweitwichtigste Gebäude stand im Mittelpunkt der Terrassensiedlung und diente als Wasserbehälter. Das dritte Gebäude am Eingang gemeinsam mit einer Terrasse, das in den letzten Jahren freigelegt wurde und wo Forschungen stattfanden, zeigt Spuren von Brandlegung und Pfeilresten. Es ist daher zu vermuten, dass das Gebäude Ende 16. Jahrhunderts im Brand zerstört wurde. Auch in diesem Gebäude wurde ein großer Wasserbehälter entdeckt, am steilen Weg wurden Reste der Seitentürme, von denen aus der Zutritt erfolgreich verteidigt wurde, entdeckt.

Neben vielen Gebrauchsgegenständen, vor allem Eisenfundstücken, d.h. Geräten und Waffen und ein paar Schmuckstücken, wurden in diesem Jahr zwei Eisengeräte »Stilus«, Keramikgegenstände – feine Keramik und kleine Amphoren – gefunden. Das Fundgut lässt auf die Entstehung von Siedlungsbaustrukturen im 5. Jahrhundert schließen, wahrscheinlich Mitte des 5. Jahrhunderts und die letzte Siedlung entstand in der Zeit der Slawen; Ende des 6. Jahrhunderts.

Eine Überraschung ist die Entdeckung der fränkischen und slawischen Tracht, der Militärgüter und der Reiterausrüstungen. Von großer Bedeutung ist der Sporn, Typ »Blatnica« (Schlammsporn), ein vergoldeter Ohrring großmährischen Typs und Pfeile. Das Material ist aus dem 9. Jahrhundert, aus der Zeit von »Ljudevit Posavski«, dem sich die slowenischen Siedler an der Obersava anschlossen und offensichtlich in ihren letzten Kämpfen mit den Franken Zuflucht auf dem längst zerstörten Stützpunkt fanden. Dort fanden noch die letzten Auseinandersetzungen statt. Das slawische Fundgut ist gleichzusetzen mit dem Material des altkroatischen und großmährischen Zeitalters und somit ergänzt das zeitgleiche Fundgut aus Bašelj bei Kranj.

Im zweiten Teil werden die anspruchsvollen und ausgezeichnet ausgeführten Arbeiten der Restaurateure der Siedlung und das Programm des Museums dargestellt. Damit wird versucht, die Siedlung mit ihren archäologischen Besonderheiten in das Kulturbild der engeren Landschaft einzuordnen und mit anderen Sehenswürdigkeiten inhaltlich zu verbinden. Das gesamte Museumsprogramm sollte bei den Besuchern das Bewusstsein erwecken, dass das Kulturdenkmal für alle ist und für die Zukunft aufbewahrt werden muss. Das Programm »public archaeology« beinhaltet auch experimentelle Archäologie, durch die die Ortsbewohner darauf hingewiesen werden, dass phänomenale Technologiekenntnisse des Eisenhüttenwesens existierten, und dass sie schon zur Eisenzeit ortsgebunden waren und auch in der Zeit des Römerreiches sehr berühmt waren. Bis zum vorigen Jahrhundert war das Eisenhüttenwesen der wichtigste Wirtschaftszweig im Zgornjesavska-Tal (Obersava-Tal)

PRI KRIVCU

»Na Hrušici pri Krivcu je bila v petek godba in ples. Pri tem so ukradli pol prašiča, pol drugi hleb kruha in eno rjuho. V soboto zjutraj so našli vse skupaj zavezano, na kar so bili tako veseli, da so še v ponedeljek plesali.«

(Od leta 1904 do 1909 sta časnika Slovenec in Slovenski narod objavljala zanimive članke iz tedanjega življenja. Slovenec je bil časnik katoliške narodne stranke, Slovenski narod pa liberalne stranke, tako da sta si bila stalno v laseh. Nekateri članki pa so prav zabavni.)

Nataša Kokošinek

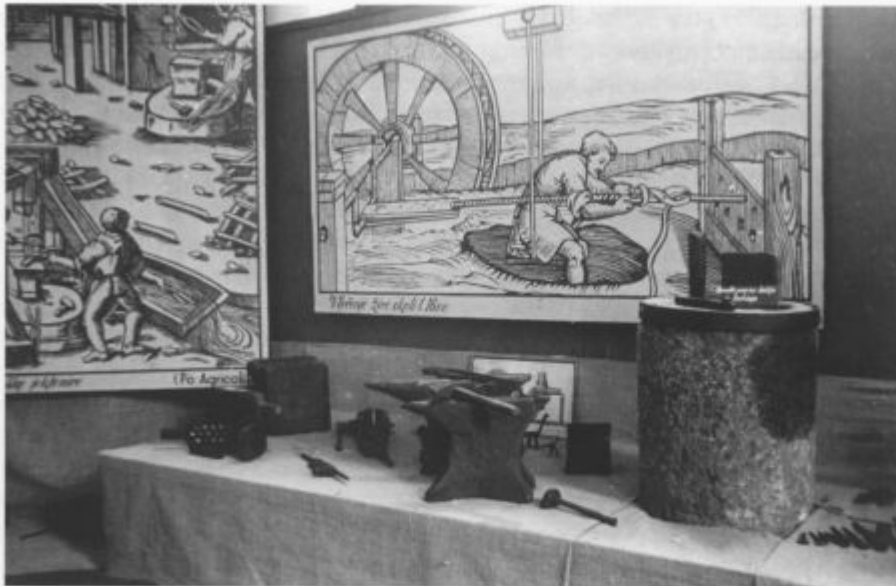
OB 50-LETNICI STALNE ŽELEZARSKE ZBIRKE NA JESENICAH

Muzejska dejavnost na Jesenicah je stara dobrih petdeset let. **Prve pobude za ustanovitev muzeja** je po nekaterih podatkih (Vinko Beguš: Nastanek jeseniškega muzeja, Jeseniški zbornik št. 8, Jesenice 2000) že leta 1948 dal krog sodelavcev, med katerimi je potrebno izpostaviti Franceta Torkarja mlajšega, Vinka Beguša in Slavka Smoleja, ki so se jim kasneje pridružili še Tone Tomazin, France Ravnik, France Torkar starejši, Jožef Beguš in Avgust Kuhar. Pričeli so zbirati gradivo in vzpostavljati mrežo na terenu. Njihova prizadevanja je podprlo Društvo inženirjev in tehnikov pod vodstvom ing. Cirila Rekarja, direktor Tehniškega muzeja Slovenije prof. Franjo Baš in tedanji minister za industrijo Franc Leskošek. Tako je bil leta 1950 ustanovljen **Zbirni urad za ustanovitev železarskega muzeja na Jesenicah**. Na predlog Tehniškega muzeja Slovenije ga je potrdilo Ministrstvo za znanost in kulturo LRS (Tehniški muzej na Jesenicah, Kronika, Leto 1, št. 3, Ljubljana 1953, str. 207/208). Delovni načrt odbora je pripravil predsednik Avgust Kuhar. S pomočjo Železarne Jesenice je bil nastavljen prvi tajnik Matija Sušnik. Materialne stroške urada je kril Tehniški muzej Slovenije. Muzej je pričel zbirati gradivo. Prve predmete je shranil v Kosovi graščini. Že tedaj so pričeli pripravljati prvo razstavo, ki so jo nameravali odpreti 25. aprila 1951. Po odhodu Avgusta Kuharja z Jesenic na Ravne na Koroškem 1. novembra 1950 ga je najprej zamenjal ing. Janko Torkar. Kmalu je bil tudi on premeščen v Ljubljano in nadomestil ga je France Torkar mlajši. Priprave na razstavo so se nadaljevale. Za sodelovanje je bil s strani Železarne Jesenice zadolžen Miloš Magolič. Razstavo »Prikaz železarske zgodovine Jesenic z okolico« so odprli 25. aprila 1951 v prostorih meščanske šole na Jesenicah. Ogledalo si jo je rekordno število obiskovalcev (4500), med njimi tudi minister Boris Zihelr v spremstvu prof. Franja Baša in ing. Cirila Rekarja. Na predlog Vinka Beguša se je 3. julija 1951 **zbirni urad preimenoval v Tehniški muzej Jesenice**. Deloval je kot izpostava Tehniškega muzeja Slovenije, ki je bil ustanovljen 3. aprila 1951 kot državni zavod republiškega pomena po neposrednim vodstvom in nadzorom Ministrstva za znanost in kulturo. (Vladimir Vilman: Franjo Baš prvi ravnatelj Tehniškega muzeja Slovenije, Argo št. 44/1, Ljubljana 2001;)

Septembra 1951 je izšel **Pravilnik o ustroju in poslovanju Tehniškega muzeja Slovenije**, ki je opredeljeval muzej kot znanstveni zavod, katerega namen je, da širi in pogloblja spoznavanje in razumevanje razvoja proizvodne in predelovalne tehnike na ozemlju LRS. Poleg organov zavoda je pravilnik določal, da ima muzej tudi »**mrežo zaupnikov**« na terenu, ki jih je imenoval muzejski odbor.

Njihova naloga je bila zbiranje gradiva in dokumentacije, da bi čim bolje zaščitili tehniško dediščino na terenu. »Terensko delo je kmalu pokazalo, da dediščino marsikje dobro vrednotijo in da so krajani Kroke, Železnikov, Jesenic, Tržiča, Raven in Idrije že začeli razmišljati o krajevnih tehniških muzejih.« (Vladimir Vilman: Franjo Baš prvi ravnatelj Tehniškega muzeja Slovenije, Argo št. 44/1, Ljubljana 2001;)

Poleti 1951 so pričeli s terenskimi akcijami na Begunjščici, v Bohinju v Stari Fužini in Nomenju. Zbrali so 1500 predmetov. V zimi 1951/52 so se lotili urejanja in dokumentiranja gradiva. Tako so pričeli voditi knjigo prihoda - akcesijo, inventarno knjigo, kartoteko, fototeko in zapisnike. Poleti 1952 so nadaljevali zbiranje gradiva na terenu: v Savskih jamah nad Jesenicami, na Bevščici, na Stolu, v Lepenah in Javorniškem Rovtu ter Stari Savi na Jesenicah. Zaradi prostorske stiske so že tedaj pričeli resno razmišljati o stalnih prostorih za muzej. Predlagali so Ruardovo graščino na Jesenicah, kjer so tedaj še stanovale stranke. Kljub temu so se pričela prva resna prizadevanja za pridobitev graščine, saj dotedanji depo v cerkvi na Stari Savi ni bil primeren. Na **seji upravnega odbora TMJ dne 13. novembra 1952** je bil prisoten tudi direktor Železarne Jesenice, ki je obljubil prostore v Ruardovi graščini in zagotovil, da bo delavski svet železarne ta predlog obravnaval. Na isti seji so izpostavili vprašanje statusa muzeja: ali naj ohrani samostojnost ali pa naj se vključi v sestav Železarne Jesenice. Stališče prof. Franja Baša je bilo: *»Zaenkrat ni najbolj važno, pod katero kompetenco spadate, bolj važno pa je, da imate oslon na železarno, vse drugo pa se bo že sporazumno uredilo, ker je muzej znanstvena ustanova, pristojna Ministrstvu za znanost in prosveto, materialno pomoč pa naj bi dobil pri železarji, gospodarskih podjetjih in drugih ustanovah.»* (Zapisnik seje upravnega odbora TMJ z dne 20.11.1952, Arhiv GMJ, mapa Pošta 1951) Delavski svet je odobril sredstva za potrebe Tehniškega muzeja Jesenice, ki je dobil prostor v graščini. 20. januarja 1953 je upravni odbor Železarne Jesenice imenoval nov **upravni odbor** Tehniškega muzeja Jesenice v sestavi Miloš Magolič, Marjan Dolinšek, Anton Grošelj, Franc Treven in Matevž Kalan. Vodil ga je upravnik **Slavko Smolej**. Za **sedež** muzeja je bila dokončno izbrana **Ruardova graščina** na Stari Savi. Zaradi prostorske stiske se je muzej pozimi posvetil predvsem urejanju in dokumentiranju zbranega gradiva. Sledile so tudi prve objave. Železarna Jesenice je odprla nov račun za Tehniški muzej Jesenice, dotacije iz Tehniškega muzeja Slovenije pa so usahnile. V letu 1954 je muzej že deloval v okviru železarne. Imenovali so nov odbor, ki so ga sestavljali: Miloš Magolič, Anton Grošelj, Franc Treven, Matevž Kalan, Marjan Dolinšek, upravnik Slavko Smolej, blagajnik Tone Tomazin in čistilka. 30. julija 1954 so ob občinskem prazniku slovesno odprli **stalno železarsko zbirko** v desnem traktu pritličja v Ruardovi graščini na Jesenicah. Po odprtju razstave je delo nekoliko zastalo. Usahnile so dotacije preko Tehniškega muzeja Slovenije, iz katerih so financirali zlasti odkupe muzejskega gradiva. Tako so se predvsem posvečali obiskovalcem in urejanju zbranega gradiva. Stalna razstava je bila odprta enkrat na teden in po dogovoru za najavljene šolske skupine. V prvih treh letih od postavitve prve razstave je muzej obiskalo 9680 obiskovalcev (Poročilo o obisku Tehniškega muzeja Železarne Jesenice od leta 1951-1963, Arhiv muzeja, mapa Pošta 1954). Nadaljevali so z urejanjem zbranega gradiva in urejanjem muzejske dokumentacije.

Predmeti na prvi razstavi »Prikaz železarske zgodovine Jesenic z okolico« v meščanski šoli na Jesenicah leta 1951.
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

Februarja leta 1955 je bila v Radovljici konferenca društva muzealcev in konservatorjev LRS, na kateri so sklenili, da naj se formirajo kompleksni muzeji v Kranju, Škofji Loki, Radovljici in Kamniku ter v Trziču z mestnim značajem. Specialni muzej na Jesenicah naj obravnava tematiko železarstva. Poleg naštetih so načrtovali še alpinistični muzej. (Izvilleček iz zapisnika društva muzealcev in konservatorjev LRS v Radovljici dne 26.2.1955, Arhiv muzeja, fascikel 1955).

Sodelavci muzeja so pripravili nov **statut** in razširili koncept muzeja tudi na človeka – **železarja in njegov boj za socialne in nacionalne pravice**. Železarna Jesenice je 24. januarja 1956 potrdila status stalne razstave Železarne Jesenice kot organizacijske oblike muzeja. Muzej se je preimenoval v **Tehniški muzej Železarne Jesenice**. Upravni odbor je sestavljalo 5 članov, ki jih je imenovala Železarna Jesenice. V muzeju sta delovala zgodovinski in sodobni oddelek. Odprli sta se dve novi delovni mesti: šef stalne razstave in arhivar. Prvo je zasedel **Miloš Magolič**, drugo pa je ostalo nezasedeno. Glavne naloge stalne razstave so bile: zbiranje predmetov s področja železarstva, znanstveno urejanje zbranega gradiva, objave, sodelovanje z Železarno Jesenice in drugimi institucijami, vodenje po razstavi in promocija zbirke. Konec leta 1956 je muzej razpolagal s površino 385 m². Od tega je bilo na 250 m² površine razstavljenih 343 muzejskih predmetov. Ostalih 952 so shranili v depozitu.

V letu 1957 je v muzeju delalo pet sodelavcev, od katerih sta bila dva zaposlena v muzeju, ostali pa v drugih obratih Železarne. Zanimivo pobudo je dal Uroš Župančič, ki je v imenu Triglavskega muzeja napisal sodelavcem muzeja in Planinskega

društva Jesenice, da bi želeli pripraviti vse potrebno za selitev Triglavskega planinskega muzeja v prostore Ruardove graščine na Stari Savi ob 90-letnici železarne leta 1959. Do realizacije te pobude iz različnih razlogov ni nikoli prišlo.

Naslednje leto so delavci muzeja opozorili na slabo kadrovsko zasedbo, saj še vedno niso bila zasedena delovna mesta vodij oddelkov. Predlagali so, da se za **področje socialne zgodovine in NOB** zaposli kustosa. Po dogovoru z ZB NOV so na to delovno mesto predlagali **Franca Konoblja**. Prednostna naloga zgodovinskega oddelka je bila v tem obdobju obnova pritličja Ruardove graščine in izdelava koncepta bodoče razstave. V poletnih mesecih so izvedli terensko akcijo, v okviru katere so nadaljevali z zaščito plavža v Nomenju in z raziskovanjem ostankov železarstva na Dunaju pri Jereki ter geološko – morfološke sestave Julijskih Alp. Poleg navedenega so izvedli tudi nekaj predavanj v Bohinju in opravili nekaj intervjujev z nekdanjimi delavci na fužinah.

Približno v istem obdobju so se pričela intenzivna prizadevanja za zbiranje gradiva s področja socialne zgodovine in NOB ter popis spomenikov na terenu. V okviru teh priprav naj bi pripravili tudi načrt za **muzej NOB** v sklopu železarskega. (Program dela zgodovinske sekcije mestnega odbora ZB Jesenice za leto 1958, Arhiv Gornjesavskega muzeja Jesenice, mapa Pošta 1958). Ta program so nadaljevali v letu 1959, ko so utrdili mrežo sodelavcev na terenu in opravili kar nekaj intervjujev z udeleženci NOB.

Osrednja pozornost muzealcev je bila usmerjena v dokončno adaptacijo pritličja

Odprtje stalne razstave v Ruardovi graščini 23. aprila 1960.
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

Ruardove graščine in dokončanje koncepta stalne razstave, ki naj bi obsegala: oddelek rudarstva, oglarstva in fužinarstva, oddelek trgovine s proizvodi in prodaje, oddelek zgodovine socialnih bojev, domačijsko – krajinski oddelek, oddelek sodobnega življenja in proizvodov Železarne Jesenice. Prenovljeno pritličje graščine so v prisotnosti predsednika upravnega odbora Železarne Jesenice slovesno odprli **1. avgusta 1959**. Za praznik 29. novembra 1959 so gostili razstavo v počastitev 40-letnice ZKJ. Med tem so pripravljali gradivo za stalno razstavo. Intenzivneje so pričeli urejati arhiv in ustanovili so fotoarhiv, ki je ves čas sodil pod železarno, čeprav je imel prostore v muzeju. Poleg dokumentiranja in konservacije gradiva je potrebno izpostaviti predvsem izdelavo maket: fužina na Stari Savi v 19. stoletju (1957) in fužina na Javorniku v 19. stoletju (1959). Prav verodostojne makete, izdelane na podlagi originalnih načrtov, so poleg muzealij največja vrednost železarske zbirke. Nastale so v maketarski delavnici pod prsti maketarja Marjana Dolinška in s sodelovanjem Miloša Magoliča in zunanjih sodelavcev.

23. aprila 1960 so odprli **prenovljeno stalno železarsko zbirko** v obnovljenem pritličju Ruardove graščine. Zbirko je do konca leta 1960 obiskalo 2460 obiskovalcev.

V začetku leta 1961 je bila na Jesenicah ustanovna seja **Sekcije tehniških muzejev LRS**, ki se je pričela z ogledom stalne zbirke. Prisotne je pozdravil direktor Železarne Jesenice Matevž Hafner. V imenu sekcije se je gostiteljem zahvalil dr. Franjo Baš, direktor Tehniškega muzeja Slovenije. Poudaril je pomen Tehniškega muzeja Slovenije kot centralnega tehniškega muzeja in mreže specialnih muzejev na terenu: v Idriji, na Ravnah, v Kropi, na Jesenicah, v Tržiču, v Kranju in Velenju (v ustanavljanju). Poleg osrednje teme naj bi ti muzeji predstavljali zgodovino kraja, socialna gibanja in zgodovino NOB. Sekcija tehniških muzejev se je odtlej redno sestajala in obravnavala problematiko tehniških muzejev.

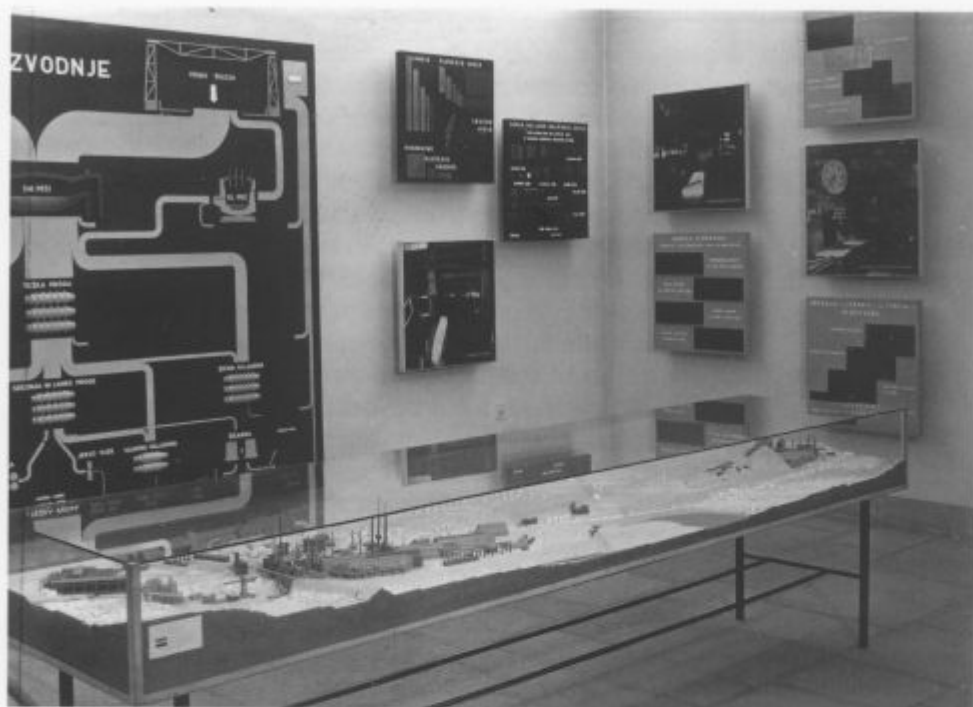
Po postavitvi stalne razstave so se lotili predvsem urejanja zbranega gradiva in dokumentacije. V okviru fotoarhiva so pripravili predavanje »Tok proizvodnje Železarne Jesenice« ter odkupili in dopolnili predavanje pokojnega Slavka Smoleja »Od fužin do železarne«. Posvetili so se terenskemu delu in organizirali terenske ekipe. Izvajali so kartiranje fužin in rudišč v Bohinju, popisovali hišna imena in znake ter si prizadevali zaščititi tehniške spomenike, kot so: plavž v Nomenju, peči na Planini pod Golico in v Javorniškem Rovtu, rudnike v Savskih jamah in na Begunjščici. Poleg tega so se z geologom dr. Antonom Ramovšem dogovorili za geološko – morfološko kartiranje Karavank in Julijskih Alp. Poleg karte so izdelali tudi relief tega območja. Ob terenskih raziskavah so zbrali večje število kamnin in okamnin, ki so bili zametek poznejše paleontološke zbirke. V septembru so pod vodstvom kemika Aleksandra Rjazanceva izvedli prvo poskusno taljenje železove rude – bobovca v vetrni peči in pridobili jeklo. (Poročilo za Tehniški muzej Slovenije z dne 26.9.1961, Arhiv muzeja, mapa Pošta 1961). Konec leta je Miloš Magolič poročal Občinskemu odboru SZDL, da je Tehniški muzej Železarne Jesenice muzej železarsko - rudarske specializacije s socialno - političnim oddelkom, geološko - morfološkim oddelkom in planinskim oddelkom. Muzej upravlja Železarna Jesenice, ki je ustanoviteljica muzeja, vodi pa ga šef muzeja. 9. septembra 1961 je bil Tehniški muzej Železarne Jesenice vpisan v register muzejev in muzejskih zbirk pri Svetu za kulturo in prosveto LRS, odločba št. 01-1457/1 pod št. 20 kot muzejska

zbirka.(ARS, AS 249, Svet za prosveto in kulturo LRS, škatla 244).

V letu 1962 je prišlo do delnega zastoja v financiranju. Redno zaposlen v muzeju je bil še vedno le šef Miloš Magolič. Ostali so bili zaposleni v železarni in so za muzej delali honorarno. Zaradi pomanjkanja sredstev so se pospešeno lotili urejanja gradiva, zlasti arhivskega. Pričeli so tudi prve večje akcije za obnovo fužinskih objektov na Stari Savi. Najprej so očistili ostanke plavža in ločili prvotne zidove od novjših prizidkov. Odkopali so podzemni hodnik do plavža in se lotili restavriranja plavžnega dimnika. Pripravili so elaborat za prenovo kompleksa, ki ga je France Torkar mlajši objavil v *Železarju* pod naslovom »Restavriranje Save v bodoči muzejski kompleks« (Železar št. 47, Jesenice, 1962, knjižnica Gornjesavskega muzeja Jesenice). V soglasju z železarno je prišlo do pomembne odločitve, da se ohrani železarsko naselje Stara Sava vsaj v ožjem smislu (graščina, cerkev, kasarna, plavž s skladiščem oglja, pudlovka s kladivi, tehtnica, adjustaža, mlin in vigenjc).

V maju 1963 je bil v Kranju sestanek predstavnikov gorenjskih muzejev. Obravnavali so aktualno stanje in poročila posameznih muzejev, med katerimi so opozorili na kritično stanje v Železnikih in Kropi. Poleg zgodovine tehnike so se muzeji vse bolj posvečali raziskovanju socialnega in delavskega gibanja ter zgodovine NOB. Program zanj je objavil Franc Konobelj - Slovenko v članku »Vloga in pomen jeseniškega muzeja ter naša naloga« (Železar št. 15, Jesenice 1963, knjižnica Gornjesavskega muzeja Jesenice). To dejavnost sta podprla Železarna Jesenice in Občina Jesenice. V ospredje raziskovanja je vse bolj prihajal delavec, delavsko gibanje in NOB. Stalna razstava Železarne Jesenice je prerasla prvotne okvire. Aprila 1964 je Železarna Jesenice sprejela **Statut Tehniškega muzeja Železarne Jesenice**. Muzej je bil oddelek splošnega sektorja železarne. Preučeval in predstavljal je zgodovino rudarstva in železarstva na Gorenjskem, njegov sodobni razvoj, zgodovino delavskega gibanja in NOB ter socialistične izgradnje. Upravni organi muzeja so bili : delavski svet železarne, upravni odbor muzeja in direktor. Posvetovalna organa pa sta bila skupščina sodelavcev in strokovni kolegij. Upravni odbor muzeja je imel 11 članov, od katerih jih je šest imenoval delavski svet železarne, tri skupščina sodelavcev muzeja, enega ZB NOV, en član pa je bil direktor muzeja po funkciji. Muzej je imel tri oddelke: zgodovinsko - tehnični, sodobno - tehnični in oddelek delavskega gibanja in NOB, ki se je hitro razvijal. (Statut Tehniškega muzeja Železarne Jesenice, Arhiv Gornjesavskega muzeja Jesenice, mapa Pošta 1964).

Zgodovinsko - tehnični oddelek je nadaljeval dotedanjo usmeritev preučevanja zgodovine železarstva in metalurških postopkov. Leta 1964 so začeli obsežnejšo akcijo obnove objektov na Stari Savi, ki so jo jeseni zaradi pomanjkanja sredstev ustavili. Izdelali so nov koncept obnove Stare Save, ki ga je direktor Miloš Magolič objavil v *Železarju* pod naslovom »15 let Tehniškega muzeja Železarne Jesenice«. Zaščiteni kompleks naj bi zajel naslednje objekte: graščino, cerkev, stanovanjsko hišo »kasarno«, plavž s skladiščem oglja, fužino s kladivi, adjustažo – tehtnico, mlin, vigenjc za izdelavo žeblicev in verig ter levi breg Save na tem območju. V mlin so nameravali preseliti Gorjuškega piparja (Železar, leto 1965, št. 52, knjižnica Gornjesavskega muzeja Jesenice). Pripravili so tudi nov koncept ureditve muzeja v Ruardovi graščini, ki je bila v celoti predvidena za muzej. Po

Pogled v oddelek sodobne proizvodnje na stalni razstavi v Ruardovi graščini
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

krajšem zastoju v letu 1965, ko so se intenzivno ukvarjali z urejanjem arhiva in fotoarhiva ter pričeli urejati fond načrtov, so v letih 1966 in 1968 izvedli poskusno taljenje bobovca pod vodstvom dunajskega ing. Wilhelma Schusterja v rekonstruirani vetni peči na Stari Savi. Leta 1969 so skuhalo kopo v Radovni in pridobili prvovrstno oglje. Pri teh akcijah so sodelovali domači in tuji strokovnjaki, rezultate pa so objavljali v strokovni literaturi (Tehnična priloga *Železarja* 1962, 1963, 1964, 1966, knjižnica Gornjesavskega muzeja Jesenice). Kmalu so vzbudili zanimanje domače in tuje strokovne javnosti. Sodelovali so z različnimi strokovnjaki in institucijami iz 16 držav. Vzporedno se je razvijala maketarska dejavnost. Tako so v šestdesetih letih v maketarski delavnici pod vodstvom Marjana Dolinška nastale makete savskega plavža (1960), skalaške koče na Rožci (1961), partizanske bolnišnice na Mežakli (1962), valjarne Blooming-Steckel (1968) in še nekatere druge.

Leta 1969 so ob 100-letnici železarne izdali *Vodič po Tehniškem muzeju Železarne Jesenice*, sodelovali pri izdaji umetniške mape *Železarstvo in umetnost* (1969) in pri nastajanju temeljnega dela s področja zgodovine železarstva knjige Ivana Mohoriča »2000 let železarstva na Gorenjskem« (Mladinska knjiga, Ljubljana 1969 in 1970).

Kako so delo in vlogo Tehniškega muzeja Železarne Jesenice videli drugi, nam pove »Poročilo o nastanku, preteklem, sedanjem in bodočem delu Tehniškega muzeja Slovenije« iz leta 1964, avtorja Marjana Vidmarja: »Jesenice: Gornjesavsko

železarstvo ima večstoletno tradicijo. Tudi tukaj ni bilo večjih težav pri formiranju tehniškega muzeja. Muzejski kader, tukaj je bil razmeroma velik, je poleg obstoječega gradiva zelo uspešno historično obdelal železarstvo na tem delu slovenske zemlje. Številna izkopavanja, rekonstrukcije, študijsko delo ter končno ureditev muzeja mu daje visoko mesto med tovrstnimi muzeji. « (Arhiv Gornjesavskega muzeja Jesenice, fascikel 1964). Kljub naštetim uspehom so se začele v muzeju kopičiti težave, povezane s financiranjem dejavnosti. Na nastalo situacijo je opozoril direktor Tehniškega muzeja Železarne Jesenice Miloš Magolič v članku z naslovom »Ali res ni posluha za muzejsko dejavnost?« (Železar, leto 1967, št. 47-48, knjižnica Gornjesavskega muzeja Jesenice).

Leta 1968 sta Tehniški muzej Železarne Jesenice sestavljala **tehniški oddelek** in **oddelek delavskega gibanja in NOB (socialni oddelek)**. Muzej in tehniški oddelek je vodil Miloš Magolič, v socialnem oddelku pa je bil zaposlen Franc Konobelj. Socialni oddelek se je posvetil predvsem zbiranju in preučevanju gradiva s področja novejšje zgodovine. Največ gradiva je že v petdesetih letih zbral fotograf in pisec Slavko Smolej. Izšlo je v knjigah Franca Konoblja »Pod Možakljo in Karavankami smo se uprli« (1954) in Slavka Smoleja »Gorenjska v miru, trpljenju, borbi in svobodi« (1955), Miha Klinarja »Utrinki iz zgodovine jeseniškega delavstva« pa v posebni številki Železarja (1959) in nato še v prvi številki jeseniškega zbornika Jeklo in ljudje, ki je izšla leta 1964. Gradivo so predstavljali na številnih občasnih razstavah, svoje stalno mesto je dobilo na razstavi o zgodovini delavskega gibanja in NOB v treh prostorih stalne železarske zbirke. Zaradi prostorske stiske so se porodile prve ideje o obnovi Kosove graščine, kjer naj bi stalna zbirka novejšje zgodovine dobila svoje mesto. (Pismo Tehniškega muzeja Železarne Jesenice predsedniku Sveta za kulturo, prosveto in telesno kulturo Občine Jesenice z dne 30.10.1967, Arhiv Gornjesavskega muzeja Jesenice, mapa Pošta 1967). Po predaji poslov med tedaj že bivšim direktorjem Železarne Jesenice Matevžem Hafnerjem in novim direktorjem Petrom Kuncem je Tehniški muzej Železarne Jesenice poslal upravnemu odboru železarne obširno poročilo s predlogi za nadaljnje delo. Muzej je predlagal štiri delovna mesta: poleg že zaposlenega direktorja in maketarja še vodjo oddelka za socialno gibanje in NOB ter tajnice. Oddelek za socialno gibanje in NOB naj bi zaenkrat ostal v prostorih muzeja in stalne razstave. Dejavnost oddelka za socialno gibanje in NOB je sofinancirala Občina Jesenice. Plače vseh zaposlenih je krila železarna, iz sredstev občine pa so financirali stroške zbiranja in obdelave gradiva ter 2 –3 občasne razstave letno. Železarna je poleg plač in materialnih stroškov muzeja krila tudi stroške investicij. Kljub večkrat načrtovani obnovi je bila Ruardova graščina, razen obnovljenega pritličja, v zelo slabem stanju. Tako so ponovno oživela prizadevanja za obnovo graščine in cerkve za potrebe železarskega muzeja, gradivo oddelka za socialno gibanje in NOB pa naj bi se predstavilo v obnovljeni Kosovi graščini. Obnova graščine in cerkve je stekla v letu 1972 in se uspešno zaključila tri leta pozneje. Nadaljevali so terenske akcije in zaščitili srednjeveški plavž v Nomenju pri Bohinju. Tehniški oddelek se je poleg tega posvetil izdelovanju maket za stalno zbirko in zunanje naročnike. Tako so nastale: maketa plavža na Javorniku v 18. stoletju (1970), situacijska maketa mesta Jesenic (1972) in maketa fužinske cerkve na Stari Savi (1976). Sodelovali so tudi pri ureditvi

Kovaškega muzeja v Kropi, za katerega so med drugim izdelali maketo Kroke.

Težišče dela se je postopoma preneslo na področje zgodovine delavskega gibanja in NOB. Poleg že obstoječega oddelka za socialno gibanje in NOB, ki ga je vodil Stane Tušar, je bil leta 1973 na pobudo zgodovinske komisije pri CK ZKS v muzeju ustanovljen še **oddelek za zgodovino delavskega gibanja Gorenjske** z namenom, da organizira širšo akcijo zbiranja in popisovanja gradiva s tega področja na Gorenjskem (Zapisnik sestanka sekretarjev občinskih komitejev ZKS Gorenjske, Arhiv Gornjesavskega muzeja Jesenice, mapa Pošta 1973). Pri tem je oddelek sodeloval z vsemi gorenjskimi muzeji in občinami. Honorarno sta bila zaposlena kustosinja Zorka Tribušon in pripravnik - zgodovinar Janez Globočnik. Zbrano gradivo so predstavljali v obliki občasnih razstav, ki so jih redno pripravljali v sodelovanju z drugimi muzeji in postavljali na različnih krajih s ciljem, da se v Kosovi graščini na Jesenicah uredi Muzej delavskega gibanja Gorenjske. V letih 1974 in 1975 je izšlo tudi obsežno delo Dušana Kermavnerja v treh knjigah »Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah – Javorniku od začetkov do leta 1918«. Ta odločitev je bila povezana tudi z aktivnostmi za obnovo stavbe. Tako je v letu 1975 potekala obnova prvega nadstropja Kosove graščine, v kateri so postavili občasno razstavo Stavkovno gibanje na Gorenjskem 1935 (Zaključno poročilo o izvršenem delu pri popisu zgodovine predvojnega delavskega gibanja na Gorenjskem in o realizaciji finančnega načrta za leto 1975 z dne 20.1.1976, Arhiv Gornjesavskega muzeja Jesenice, mapa Pošta 1976). Kustosinja za zgodovino delavskega gibanja 1918 - 1941 Zorka Tribušon je leta 1976 zaključila svoje delo in na njeno mesto je prišel Janez Zorc. V istem letu se je upokojil kustos za zgodovino delavskega gibanja in NOB Stane Tušar, pisec prispevkov »Kako stare so pravzaprav Jesenice« v Muzejsko - zgodovinskem vestniku tovarniškega glasila *Železar*.

V istem letu so zaključili zunanja obnovitvena dela na cerkvi in graščini na Stari Savi. Urejena in asfaltirana je bila tudi okolica muzeja. Obnova stopnišča v graščini se je nadaljevala, a je bila leta 1976 ustavljena.

Med pomembnimi dosežki tega obdobja je potrebno izpostaviti tudi odkup paleontološke zbirke, ki so jo zbrali na terenskih akcijah med kartiranjem Julijskih Alp in Karavank. Pričela so se tudi prizadevanja za izdajo vodnika, ki je pod naslovom *Okamnelo življenje v jeseniškem prostoru* izšel leta 1978.

Osemdeseta leta so bila zaznamovana z nekaterimi kadrovskimi spremembami. Po smrti dolgoletnega direktorja Tehniškega muzeja *Železarne Jesenice* Miloša Magoliča (4. decembra 1981) je vodstvo muzeja prevzel **Tone Konobelj**. Težišče muzejske dejavnosti se je preusmerilo na razstavno dejavnost. Tako so v osemdesetih letih nastale številne tematske razstave, ki jih je pripravil oddelek za preučevanje zgodovine delavskega gibanja in NOB. Ker muzej ni imel svojih prostorov za občasne razstave, so razstavljali na različnih lokacijah, po osnovnih šolah, delavskih domovih, bankah in drugih v stavbah in tudi na prostem. Na povabilo Prirodoslovnega muzeja Slovenije so leta 1982 gostovali s paleontološko zbirko v Ljubljani.

Obseg zbranega gradiva in bogata razstavna dejavnost sta odločilno prispevala k uresničitvi idej o obnovi Kosove graščine. Po dveh letih so obnovljeno graščino predali namenu leta 1984 in v njej začasno razstavili **gradivo za stalno razstavo**

novejše zgodovine Jesenic. V drugem nadstropju graščine so uredili poročno dvorano z bifejem in protokolarno dvorano, v prvem nadstropju pa stalno razstavo in pisarno za kustosa. V pritličju so rekonstruirali zaporniško celico ter uredili galerijske prostore. V pisarni je pričela z delom kustosinja Slavica Osterman Keržan, ki je vodila galerijsko dejavnost v Kosovi graščini in obenem skrbela za Prešernovo hišo v Vrbi, Finžgarjevo rojstno hišo v Doslovčah in Liznjekovo domačijo v Kranjski Gori. Ta dejavnost je bila registrirana v okviru Gledališča Toneta Čufarja.

Ker v Tehniškem muzeju Železarne Jesenice ni bilo organiziranega kustodiata za etnologijo, je bila tega leta zaposlena etnologinja Zdenka Torkar Tahir kot kustos za zgodovino železarstva. V okviru pripravništva je opravila raziskavo Razvoj delavskega naselja v Podmežakli na današnji Cesti 1. maja do leta 1941 – etnološki oris. Nanjo se navezuje muzejska rekonstrukcija delavske kuhinje na stalni razstavi v Kosovi graščini in objava 40-ih nadaljevanj v tedniku Železar leta 1985.

Tehniški muzej Železarne Jesenice je pričel organizirano evidentirati železarsko tehniško dediščino. Ponovno so oživela tudi prizadevanja za zaščito in obnovo kompleksa Stara Sava. Kmalu se je pokazalo, da razen redkih izjem, ne bo mogoče ohraniti tehniških spomenikov v naravi. Zato so začeli reševati premično tehniško dediščino manjših dimenzij. Shranili so jo v starem skladišču na Blejski Dobravi. Da bi spodbudili ljudi, so v Železaru objavili 57 prispevkov Toneta Konoblja pod naslovom »Tehniška dediščina – bogastvo ali breme?«. A s stopnjevanjem težav v železarni je usihal tudi interes za muzejsko dejavnost. Muzej se je vedno bolj ukvarjal z mestno zgodovino Jesenic. Tako so v osemdesetih letih pripravili nekaj razstav z omenjeno tematiko, med katerimi je potrebno izpostaviti razstavo Panorama Jesenic na razglednicah pred prvo svetovno vojno, poleti 1988 v Kosovi graščini. Ob razstavi je izšla bibliografija z naslovom Kraji jeseniške občine in Jeseničani v literaturi. Poleti leta 1990 je Železarna Jesenice zaprla Tehniški muzej Železarne Jesenice.

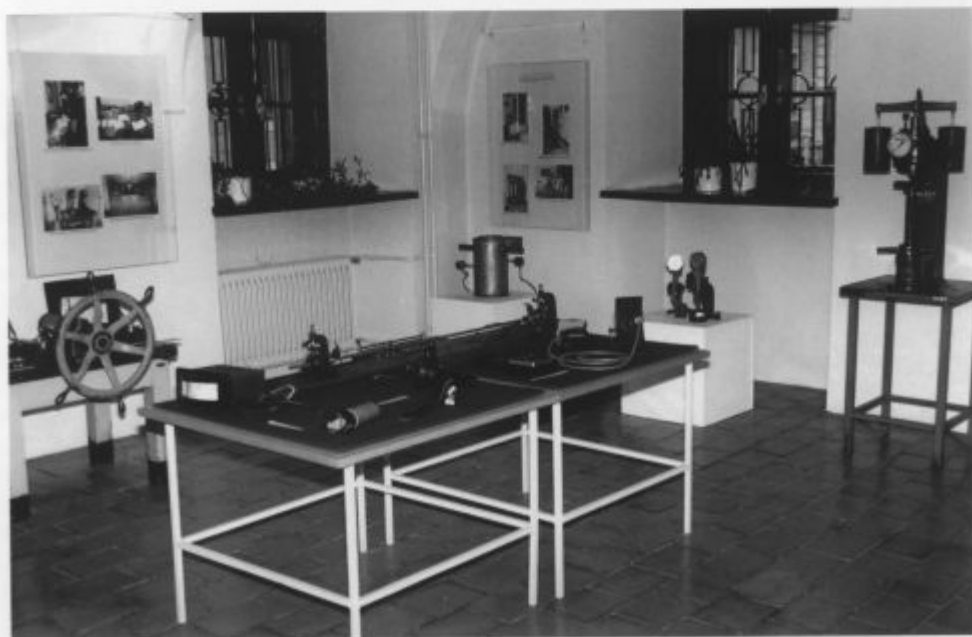
Skupščina Občine Jesenice je 26. decembra 1990 potrdila program pripravljalnega odbora za ustanovitev novega občinskega muzeja. Jeseni 1991 je sprejela Sklep o ustanovitvi muzeja, ki je pričel delovati leta 1992. Za vršilca dolžnosti ravnatelja je bil imenovan zgodovinar Andrej Pikon, referent na Občini Jesenice. **Muzej Jesenice** je pod eno streho je združil dejavnost Tehniškega muzeja Železarne Jesenice, kjer sta bila tedaj zaposlena Tone Konobelj in kustosinja Zdenka Torkar – Tahir, ter Muzejsko - galerijske dejavnosti pri Gledališču Toneta Čufarja, kjer so bile zaposlene kustosinja in poznejša ravnateljica **Slavica Osterman**, tri oskrbnice muzejskih hiš ter čistilka. V ta okvir je sodila galerijska dejavnost v Kosovi graščini in upravljanje s Prešernovo in Finžgarjevo rojstno hišo ter Liznjekovo domačijo. Leta 1991 je bila v muzeju zaposlena še računovodkinja Danica Novak. Za sedež muzeja so izbrali Ruardovo graščino v osrčju nekdanje fužine na Stari Savi. Na zgodovini železarstva in sorodnih dejavnosti ter z njimi povezani mestni zgodovini so bili še vedno glavni poudarki. Temu je bil podrejen razvoj in zbiralna politika muzeja. Vsem težavam navkljub je konec leta 1991 izšla šesta številka Jeseniškega zbornika, ki je vsa leta redno izhajal.

S krajšo slovesnostjo so se, ob prenosu kompleksa Stara Sava med Železarno Jesenice in Občino Jesenice, 8. februarja 1992 ponovno odprla vrata muzeja. V letu 1993 so dopolnili stalno železarsko zbirko s **paleontološko zbirko okamin**

iz zahodnih Karavank, katere avtor je Jože Bedič. Sledila je razstava Stara Sava včeraj, danes, jutri o zgodovini in prizadevanjih za obnovo kompleksa Stara Sava, ki sta jo pripravila Nataša Kokošinek in Silvester Mirtič.

Po smrti ravnateljice Slavice Osterman leta 1994, je mesto ravnateljice prevzela etnologinja in zgodovinarica **Nataša Kokošinek**.

V novembru 1996 je bila v Kosovi graščini razstava likovnih del Božidarja Jakca »Jeseniški cikel«, ki jih je muzej kasneje odkupil s pomočjo Ministrstva za kulturo. Vestno so zbirali gradivo s področja železarstva, posebno pozornost pa posvetili tehniški dediščini. Nekatere stroje in naprave so zbrali v hali žičarne poleg muzeja in jih tako rešili pred propadom. Pripravljali so občasne razstave z železarsko tematiko in na ta način predstavljali zbrano gradivo. Tako je bila decembra 1996 v Kosovi graščini občasna razstava »120 let kemijskega laboratorija na Jesenicah«, novembra 1997 pa razstava »Zgodovina raziskovalne dejavnosti in tehnične kontrole v Železarni Jesenice«, ki ju je pripravil Tone Konobelj. Na obeh razstavah je bilo predstavljeno gradivo, ki ga je muzej zbral po opuščenih obratih železarne. V letu 1998 so pripravili razstavo **Jeseniški plavži** – slovensko plavžarstvo 20. stoletja, avtorice Irene Lačen Benedičič, ki je kar sedemkrat gostovala doma in v tujini. Prvo gostovanje je bilo v etnografskem muzeju v Škednju ob 100-letnici železarne v Trstu leta 1999. V okviru projekta PHARE z naslovom Promocija tehniške dediščine je v letu 2001 gostovala v Avstriji. Gostovanje razstave je pospremila izdaja knjige Ortenburški rudarski red ter otroške igre Podkev sreče. V letu 2001 so dopolnili zadnji prostor stalne železarske zbirke s prikazom razvoja Železarne

Razstava »Zgodovina raziskovalne dejavnosti in tehnične kontrole v Železarni Jesenice« v Kosovi graščini novembra 1996.

(Fotografski arhiv GM Jesenice); foto Silvo Kokalj)

Jesenice od leta 1945 do 1993. Najnovejša pridobitev je »multimedijska predstavitev zgodovine železarstva in rudarstva« avtorice Irene Lačen Benedičič, ki je bila predstavljena javnosti 4. decembra 2003. Obiskovalcem bo na ogled v prenovljenih prostorih delavske stanovanjske stavbe »kasarne« na Stari Savi poleg nove muzejske zbirke – rekonstrukcije delavskega stanovanja.

Poslanstvo se je spremenilo z reorganizacijo muzeja leta 1999, ko je dotodanji muzej postal medobčinski za območje treh občin: Jesenic, Žirovnice in Kranjske Gore. Preimenoval se je v **Gornjesavski muzej Jesenice**. Železarska zbirka je s tem izgubila status osrednje muzejske zbirke. Z zadnjo reorganizacijo, ki se zaključuje letos, se muzej vrača k svojim koreninam: k zgodovini železarstva in z njim povezani zgodovini planinstva. Upati je, da bo Občina Jesenice kot matična občina zbrala dovolj volje in sredstev za ohranitev jeseniškega muzeja, ki ga mesto Jesenice, Gorenjska in Slovenija še kako potrebujejo. Pri tem bi ji morala pomagati tako muzejska stroka kot tudi država, saj gre vendarle za enega prvih muzejev v Sloveniji, ki je bil priznan in financiran z Ministrstva za kulturo in prosveto do leta 1954, ko je prešel pod okrilje Železarne Jesenice. Gre za muzej, ki je v preteklih desetletjih dosegel visok strokovni nivo, in za eno najlepših železarskih zbirk, kar nam priznava domača in tuja strokovna javnost.

Gostovanje razstave »Jeseniški plavži – slovensko plavžarstvo 20. stoletja« v prostorih K&K centra v Šentjanžu v Rožu (Avstrija) septembra 2001. (Fotografski arhiv GM Jesenice; foto Silvo Kokalj)

Branko Čulin

SPOMINSKO ZNAMENJE NA KORUŠKI BELI

ZUSAMMENFASSUNG

Die Museumstätigkeit in Jesenice ist über fünfzig Jahre alt. Schon im Jahr 1950 wurde das Sammelamt für die Gründung des Eisenhüttenmuseums, das in Ministerium für Wissenschaft und Kultur der Volksrepublik Sloweniens bestätigt wurde, in Jesenice gegründet. Im Sommer 1950 wurde es zum Technischen Museum (Tehniški muzej) umbenannt. Die erste Ausstellung mit dem Titel »Die Darstellung der Eisenhüttengeschichte von Jesenice mit seiner Umgebung« wurde am 26. April 1951 in Räumen der Hauptschule in Jesenice eröffnet. Schon 1954 wurde die erste Ausstellung im Ruard-Schloss in Stara Sava, was als Sitz des Museums ausgewählt wurde, der Öffentlichkeit zugänglich gemacht.

In den 60-er Jahren hatte das Museum schon drei Abteilungen: die historisch-technische, die gegenwartstechnische und die Abteilung der Arbeiterbewegung und des Nationalbefreiungskampfs. Das Museum entwickelte sich sehr schnell. Später wurde noch die Abteilung für die Geschichte der Arbeiterbewegung von Gorenjska gegründet, um eine breitere Aktion des Materialsammelns und Inventars aus diesem Gebiet für das neue Museum zu organisieren. Das gesammelte Material wurde in der Ausstellung der neueren Geschichte, die im Jahr 1985 in dem renovierten Gebäude »Kosova graščina« eröffnet wurde, dargestellt. Mit der Zunahme der Schwierigkeiten im Eisenhüttenwerk versiegte auch das Interesse für die Museumstätigkeit. Im Sommer 1990 schloss »Železarna Jesenice« (das Eisenhüttenwerk Jesenice) das Technische Museum von Jesenice.

Im Jahr 1991 beschloss die Gemeindeversammlung, das Gemeindemuseum Jesenice zu gründen. Seine Bestimmung änderte sich mit der Umgestaltung des Museums 1991, als das Museum zu einem interkommunalen Museum für die Gebiete der drei Gemeinden wurde, und zwar von Jesenice, Žirovnica und Kranjska gora. Heute heißt es »Gornjesavski muzej Jesenice«.

PO ČEM SO KLOBASE?

»Izpraševali so ljudje v ponedeljek po tisti nedelji ženo, ki je bila vsa stepena. Z metliščem jo je bil obdelal kar na cesti njen mož, ki je ud izobraževalnega naprednega društva. Seveda je bil »v rožcah«. Ona je vpila, ljudje so skupaj leteli, sedaj se pa norčujejo«.

(Od leta 1904 do 1909 sta časnika Slovenec in Slovenski narod objavljala zanimive članke iz tedanjega življenja. Slovenec je bil časnik katoliške narodne stranke, Slovenski narod pa liberalne stranke, tako da sta si bila stalno v laseh. Nekateri članki pa so prav zabavni.)

Branko Čušin

SPOMINSKO ZNAMENJE NA KOROŠKI BELI

Leseno znamenje na Ivošah je bilo postavljeno v spomin na turški vpad leta 1475. Kdaj je propadlo, ni znano, verjetno ob veliki povodnji leta 1784 ali pa dokončno v zadnji večji poplavi leta 1926. O tem se lahko sklepa po železnem križu, ki je bil najden pri izkopu zemljišča za garažo leta 1995 v globini približno 1,5 metra. Lastnik zemljišča Anton Kosmač takrat ni vedel, odkod je, ker mu ni bilo znano nič o tem znamenju, zato so ga skupno z drugim železjem oddali na odpad. Vendar ta najdba potrjuje podatke o ustnem izročilu.

To znamenje na Koroški Beli se je prvotno imenovalo znamenje na Ivošah in je stalo približno na istem mestu kot sedanje, to je pred Repkovim mlinom, ki je bil takoj za sedanjim mostom. Južno od njega ni bilo v srednjem veku nobene hiše. Vse zemljišče od tu do Krničic je ilovnato in je zato imelo ledinsko ime »na Ivošah«, to ime je danes skoraj pozabljeno.

Dobro se še spominjam, kaj so o tem pripovedovali starejši Belani: Janez Konič (po domače Ukčov Janez, rojen leta 1871) je bil zelo razgledan. Bil je petdeset let hrom in se je sam izučil za krojača, da se je preživiljal. Bil je naročen na dnevni časopis, Mohorjeve knjige in tudi drugo časopisje, ker ga je zanimalo vse - od zgodovine do zdravstva. Povedal mi je med drugim tudi tole modrost: »Če hočeš v življenju uspeti, moraš imeti denar in hudiča za strica!« Pri njem so se ob nedeljah zbirali prijatelji, da so malo kvartali (za knofe – gumbe, ne za denar) in tudi modrovali o vsem mogočem. Ker sem bil tudi sam pri njem ničkolikokrat, sva se pogovarjala

Spominsko znamenje na turški vpad leta 1475
(Foto Branko Čušin)

o raznih zadevah. On sam pa tudi drugi, ki so se zbirali pri njem, so vedeli marsikaj povedati o tem znamenju. To so bili vaščani: Janez Rabič (spodnji Pajer), Janko Rozman (Orehnikov Janko, bil je izobražen mož), Anton Rekelj (pri Rekeljnu), Janez Žemva – Kovačev Janez - ta je bil v Ameriki - in občasno še drugi. Ko so ljudje prihajali h krojaču naročat, da jim zašije hlače, vestijo ali suknjo, so pri tem še vsi malo poklepetali o tem in onem.

O tem, da je bilo nekoč znamenje na Ivošah, sem slišal od svoje mame (rojena leta 1900) in od stare mame Marije Vidic, bivajoče na Koroški Beli od leta 1892, od soseda Franca Noča, rojenega leta 1905, od Franca Zaveljcina, rojenega leta 1902, od njegove sestre Frančiške Vidic, Antona Triplata – Joštana in njegove sestre Cilke, od Martina in Franca Noč – Glažarjeva in še od drugih.

O turških vpadih na Kranjskem govori zgodovinar dr. Vasko Simoniti:

»Najprej so Turki prihrumeli na Kranjsko 25. aprila 1475, na praznik sv. Marka Evangelista, so se popolnoma nepričakovano pojavili pri Marijinem svetišču na Muljavi, ki je 1000 korakov oddaljeno od samostana Stična. Kot je bil običaj vsako leto, je bila tudi takrat zbrana velika množica ljudi, verjetno na Markovi procesiji. Poveljnika Ahmeda so o tem obvestili njegovi vohuni. Turki so ujeli približno 4000 ljudi vseh starosti, prizanegli pa niso niti samostanu. Rešili so se le opat in nekaj bratov, druge so Turki ujeli in jih odpeljali privezane na konjske repe. Samostan so izropali, nato pa zažgali. Naslednji vpad v letu 1475 pa je bil namenjen Štajerski in Bizeljskemu.

Branko Čušin: slika turškega vpada na znamenju

2) d. c. št. 750.

Pravica

3) Hist. Protokol
(1662. št. 249 -

Kotaj pa, se Beloni pestovali si svoje lastne cerkve? No, ta listina v farnem arhivu, pa listini je najbolj stari (Balvager) pomeni svoje opazke o tem, nam pove, da se govori Beloni svoje prve cerkve kvalit' pred papirjo Urbanorajem 17. dne 25. aprila 1561. V tem letu bila je pa ta cerkva, katero listina listine v kranjskijem, kam arhivir' nam povedajo, da je l. 1562. Janek, škof, in Urbanato, posvetil v njej na listovni strani altar sv. Kvirina, mučenca. Ta je bila tu cerkva vidna v zatekanem obzoru, s tem pač ni dvoma, ako pomislimo, da se bili Beloni, kakor posvetilo, pač spoprijem navesti škofov. Pove to nam pač spoprijem pers. žila Tudi: Kvirin, kakor bono videti.

Kalastno etaletnico pa je dostikala belonška cerkev. Imenovana poveljila nam povedo, da so Turki, kru. ločni poveljani kričunstva, porogili, morili in plabili po Kranjskem in drugod v l. 1573. - 77. Kakorvili in po polodnevah, so tudi belonško cerkev, da so nar. spudli Kraj. št. Kavalobki, Gato je l. 1486, dne 2. oktobra ljubljanski škof Hugo pl. Semberg zopet posvetil altar sv. Kvirina v tej cerkvi na poveljani naslov. Kakor si mislimo, da taki navesti, kakor pomeni omenjeni, kaže Gradsko in na. Krj. množje Šepel, niso veseli, spadalno, se za tvoj kraj, kje se lgnajo na žive pod glavice, names od dela svojih, kol.

Kakot je bila zatekana velika med Gradsko, katero je lakho kraljevo v Kavalobki Davidom rekli: in govijo se poveljani kraj evtrine 18 kraj / navedbi, se sv. Kvirin! kraj, svet. kraj! / (P. 78. št. 7.) -

Zabeleška farne kronike o turških pohodih po Kranjskem
(Nadškofijski arhiv Ljubljana)

Poldrugi mesec kasneje so bili Turki že tretjič na Slovenskem. Tokrat ponovno na Kranjskem. V tednu po sv. Mihaelu (praznik je 29. 9.) so Turki vpadli s 4500 možmi. Na svojem pohodu so obiskali Krško, Kostanjevico in se nato spustili skozi Dolenjsko proti Kranju in Radovljici ter prišli do Most pri Žirovnici – »bis hoche Brücke - tako pišejo viri. Na več krajih so skušali priti čez gorovje na Koroško.« ¹

Na Kranjskem so se zadrževali cel mesec. Tako so zelo verjetno prišli takrat čez Sotesko - Gradišče in se spustili po stari rimski poti v Krničice in po Ivošah. To je staro ledinsko ime za zemljišče od Krničic do potoka Bele. To je vodnato – ilovnato zemljišče: ilovšče – ilovše – ivoše. V ustnem izročilu je pripoved, da naj bi turški poveljnik rekel, da bodo opoldne njihovi konji zobali oves z oltarja sv. Ingenuina in sv. Albuina, vendar so se konji pogrezali v ilovnata tla (ilovše) in niso mogli naprej. Zelo verjetno so se pred potokom ustavili, ker so se jim zdele gore neprehodne.

So pa prihrumeli naslednje leto, 10. oktobra 1476. Kot poročajo zgodovinski viri, so v četrtek po svetem Dioniziju (10. oktobra) 1476 naglo prešli Kranjsko, vpadli »popoldne med tretjo in četrto uro« mimo Kranjske Gore in Bele peči na Koroško. Od osem do deset tisoč turkov je vodil Walum beg Markučević. Vsa ta množica konjenikov je šla čez Gradišče - Sotesko preko Koroške Bele po stari poti

v Dolino in na Koroško. Verjetno so takrat oskrunili tudi belansko cerkev, požgali pa je niso. Vsa ta turška vojska je preko Ziljce (Megvarij) vdrla na Koroško in takrat požgala vas Podklošter in cerkev s samostanom. V tem požaru je umrlo kar 147 ljudi, ki so se zatekli v zavetje cerkve. Turki so glavni tabor postavili pri Mariji na Zilji pri Beljaku. Od tu so ropali po vsej Koroški.

Pri nas spominja na Turke tudi hrib Straža na Javorniku, kjer so kurili kres ali streljali z možnarji. To je bila ena od točk v verigi obveščanja Šmarna gora, Šmarjetna gora, Sv. Peter nad Begunjami, Straža na Bledu, Straža na Javorniku in naprej Sedučnik nad Dovjim, Srednji vrh v Martuljku in Bela peč. Nad vasjo Koroška Bela je tako imenovana "turška jama", kamor so se ljudje po ustnem izročilu zatekali pred turško nevarnostjo.

O teh dogodkih priča zabeležka farne kronike, ki je ohranjena v škofijskem arhivu v Ljubljani.

To spominsko znamenje sva oskrbela Anton Kosmač (Potoška pot 4), na čigar zemljišču stoji, in Branko Čušin.

OPOMBE

1. Izpisek iz knjige dr. Vaska Simonitja – Turki so v deželi že (Mohorjeva družba Celje, 1990).

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor beschreibt die Säule in Koroška Bela, die zum Gedächtnis an die Türken, die im 15. Jahrhundert unser Land plünderten, aufgestellt wurde. Auf ihren Feldzügen kamen sie nach Krško, Kostanjevica und gingen durch das Land Dolenjska Richtung Kranj und weiter nach Radovljica bis Moste bei Žirovnica. An mehreren Stellen versuchten sie über die Berge nach Kärnten zu gelangen und es ist zu vermuten, dass sie das Gleiche auch in Koroška Bela versuchten.

Dušan Prešern

MEDALJE IN PLAKETE KARAVANŠKEGA IN BOHINJSKEGA ŽELEZNIŠKEGA PREDORA

Članek sicer nima namena podrobno opisovati izgradnje karavanško - bohinjske proge, kljub temu pa sem dolžan navesti nekaj podatkov o tem enkratnem tehničnem podvigu. Zamisel, da bi zahodna Avstrija dobila ustrezno povezavo s Trstom, se je rodila že leta 1854. Ta ideja je še bolj dozorela po letu 1866, ko je Avstrija v vojni izgubila Lombardijo in Benečijo. Tako je vsa pozornost veljala gradnji tržaškega pristanišča, ki naj bi preraslo v svetovno luko. Privzelo naj bi vlogo najmočnejšega pristanišča za Srednjo Evropo. Toda zastoj je nastal, ko je avstrijska vlada dala vse koncesije izgradnje podjetju Južne železnice.

Za drugo železniško zvezo s Trstom so si vneto prizadevali Slovenija, gospodarstveniki v Trstu, Nemčiji in Avstriji. Po več variantah je bil 12. februarja 1891 predložen parlamentu načrt zakona o gradnji novih alpskih prog: pyrnske, turske in karavanško - bohinjske proge. Zakon je bil sprejet 1. junija 1891.

Te nove proge bi pomenile do štirideset odstotkov skrajšanje povezave med Salzburgom in Trstom. Karavanško - bohinjska proga je sestavljena: iz karavanške proge, ki povezuje Beljak in Celovec z Jesenicami, in iz bohinjske proge, ki povezuje Jesenice preko Gorice s Trstom.

Istega leta v jeseni pa je bila ustanovljena Državna železniška gradbena uprava kot najvišji upravni organ. Temu je bilo podrejeno še sedem železniških gradbenih vodstev. Preko naših krajev je bilo planiranih sedem variant dostopa do Trsta, in sicer: predelska trasa, trasa pod Mangartom do Gorice, trasa Celovec-Bistrica v Rožu - Medji dol - Koroška Bela, trasa Celovec - Ljubelj - Kranj, trasa Škofja Loka - Trst, trasa Celovec - Galicija - Železna Kaplja - Jezersko - Kokra - Šenčur - Škofja Loka - Idrija - Most na Soči - Gorica - Trst in karavanško - bohinjska trasa.

Ta, zadnja varianta je po skoraj treh desetletjih leta 1897 le dobila soglasje, da je najboljša.

KARAVANŠKA PROGA IN PREDOR

Pod tem imenom pojmujeemo progo Celovec - Jesenice, dolgo 44 kilometrov, in progo Beljak - Področca, dolgo 22 kilometrov. Za karavanški predor so se pripravljajalna dela začela že sredi poletja 1900. V ta namen so zgradili sedem kilometrov ozkotirnih prog in s tem povezali gramoznico na Savi, postajo na Hrušici, deponijo gradbenega materiala in kamnolom v Mirci.

Vrtanje se je pričelo 21. junija 1901 v Področci in 10. julija istega leta na Hrušici. V začetku so vrtali ročno, ko pa je bila zgrajena hidroelektrarna Vintgar, so nadaljevali z električnim vrtalnim strojem. Predor je bil prebit 17. maja 1905. Natančnost meritev je bila velika, saj so zgrešili le 40 centimetrov v soosnosti obeh delov predora. Predor so dokončali 1. septembra 1906. Prvi redni vlak pa je iz Področce pripeljal na Jesenice 30. septembra 1906. Slovesna otvoritev proge pa je bila na jeseniški železniški postaji že 19. julija 1906 leta, ko je bil kot slavnostni gost avstrijski nadvojvoda Franc Ferdinand in vsi slovenski visoki dostojanstveniki (slika spodaj).

Predor je dolg 7976 metrov in je za 1640 metrov daljši od bohinjskega predora. Slovenski del je dolg 3642 metrov.

Slika: Slovesnost na jeseniški železniški postaji dne 19. julija 1906. Avstrijski nadvojvoda Franc Ferdinand, obkrožen z avstrijskimi in slovenskimi veljaki. (Original fotografije je last Dušana Prešerna.)

Pri gradnji predora so imeli velike težave zaradi koncentracije metana in geološke sestave hribine. Zaradi velikih pritiskov v karbonskih plasteh so hoteli iz prvotno načrtovanega dvotirnega tunela zgraditi dva enotirna tunela, vendar je obveljala prvotna odločitev.

Zaradi metana se je zgodila tudi velika nesreča. Do eksplozije je prišlo dne 21. novembra 1904. Tedaj je bilo ob življenju 15 ljudi. Žrtve imajo še danes lep spomenik v spominskem parku (nekdanjem pokopališču) na Jesenicah.

V predoru so za obzidavo vsak dan porabili 165 kubičnih metrov kamnitih kvadrov, ki so jih na Hrušico vozili z Mirce, iz Škofje Loke, Milj pri Trstu in Mauthausna ob Donavi.

Pri gradnji karavanškega predora je bilo zaposlenih 3128 delavcev, v samem predoru pa je delalo 1300 delavcev. Predor je gradilo dunajsko podjetje Ed. Gross in Comp.

Gradnja predora je stala preračunano 12 ton, 488 kilogramov in 363 gramov 22-karatnega zlata. Dodatna dela so zahtevala še eno tono in 218 kilogramov 22-karatnega zlata. Predor je bil torej zgrajen dvotirno, kaj pa se je z njim dogajalo kasneje, pa so druge zgodbe. Ob tako velikem tehnološkem uspehu prebitja predora je železniška direkcija izdala lepo medaljo (slika 1) in plaketo (slika 2).

Verjetno je to plaketo podeljevalo podjetje, ki je gradilo ta predora, to je Ed. Gross & Comp.

Obstaja še polovico manjša varianta te plakete v velikosti 20 x 16 mm. Upodobitev je popolnoma enaka kot na večji plaketi, samo da je vse v manjšem merilu. Izdelane so bile v srebru in zlatu.

BOHINJSKI ŽELEZNIŠKI PREDOR

Bohinjski predor so začeli graditi 20. septembra 1900 na bohinjski strani, v Podbrdu pa 25. oktobra istega leta. Železniško ministrstvo je gradnjo zaupalo stavbenemu podjetniku Ceconiju, ki je bil znan po gradnji arlberškega predora. Do 27. maja 1903 so kopali ročno, od takrat naprej pa strojno. V ta namen so v Bohinjski Bistrici zgradili elektrarno. Pri vrtanju so naleteli na velike težave z vdorom vode. Zaradi tega so morali zgraditi posebne odtočne kanale. Prebitje predora pa je bilo posebej slovesno, saj so počakali na prihod nadvojvoda Leopolda Salvatoreja, ki je dne 21. maja 1904 slovesno razstrelil zadnje metre predora. Pri predoru je bilo zaposlenih približno tri tisoč delavcev, stroški pa so znašali približno 20,5 milijona kron. Ob tej priložnosti je dala državna direkcija in podjetnik Ceconi izdelati posebne plakete in medalje - svetinje, ki so jih poklonili vsem delavcem.

Poleg te plakete (slika 3) so bile ob prebitju izdelane še prelepe medalje - svetinjice in sicer v dveh velikostih. Za večjo izvedbo vemo, da so bile izdelane v bronu, srebru in zlatu. Za manjše pa imamo podatke samo, da so bile bronaste (večja varianta - slika 4; manjša varianta - slika 5).

Medalja št. 1

Plaketa št. 2

Plaketa št. 3

OPIS SLIK

MEDALJA ŠT. 1

velikost: premer 70,5 mm,
izdelava: bron in srebro,
medaljer: Josef Tautenhayn d.j..
Prednja stran.

Dva delavca si ob prebitju podajata roki, levi nosi rudarsko oljenko, desni drži kladivo. V odrezu napis *ROSENBACHTAL (Rožna dolina)*, spodaj pa *BIRNBAUM (Hrušica)*.
Zadnja stran.

V panorami Karavanke - Kepa in napis *DURCHSCHLAG. DES. KARAWANKEN. TUNNELS. MAJ. 1905 K.K. EISENBANBAUDIREKTION (Preboj karavanškega predora. maj 1905. Cesarsko kraljeva železniška gradbena direkcija.)*

PLAKETA ŠT. 2:

velikost: premer 40,6 x 32,7 mm,
izdelava: bron in srebro,
medaljer: Arnold Hartig.
Prednja stran.

Delavec s klobukom stoji pred predorom na mrtvem zmaju, ki simbolizira premagano nevarnost pri izgradnji.

Zadnja stran.

Vrtalni stroj sistema Simens&Halske s tremi delavci. Spodaj napis: *ZUR ERINERUNG AN. DEN. DURCHSCHLAG. DES KARAWANKENTUNNELS 1905. (V spomin na prebitje karavanškega predora 1905.)*

PLAKETA ŠT. 3

velikost: 79,5 x 59 mm, izdelava: bron, medaljer: Josef Tautenhayn.
Prednja stran.

Dva delavca ročno prebijata steno v rovu, spodaj napis: *DURCH 1 (Prebitje 1.)*
Zadnja stran.

Preko bohinjskih hribov poosebljeni pokrajini Kranjske in Primorske si podajata roki. Levo zgoraj napis: *KRAIN, (Kranjska)*.

Levo napis: *KÜSTENLAND, (Kras – Primorska)*.

Spodaj v odrezu napis:

DURCHSCHLAGES DES WOCHHEINER TUNNELS MAI 1904. K. K. EISENBAN DIREKTION BAUUNTERNEHMUNG G. v. CECONI

(Preboj bohinjskega predora, maj 1904. Cesarsko kraljeva železniška direkcija. Izvajalec gradnje G. v. Ceconi).

Medalja – svetinjica (slika 4)

Medalja – svetinjica (slika 5)

Medalja – svetinjica (slika 6)

MEDALJA – SVETINJICA (SLIKA 4)

velikost: 29 x 22 mm, izdelava: bron, srebro in zlato, medaljer: Josef Tautenhayn.

Prednja stran.

Sveta Barbara stoji z mečem in kelihom. V ozadju so bohinjski hribi.

Zadnja stran.

Portal vhoda v predor, zadaj bohinjski hribi. Spodaj v odrezu napis: *ZUR ERINNERUNG AN DEN DURSCHLAG. DES. WOCHEINER TUNNELS 1904. (V spomin na prebitje bohinjskega predora 1904.)*

MEDALJA – SVETINJICA (SLIKA 5)

velikost: 23 x 12 mm, izdelava: bron, verjetno tudi v srebru in zlato, medaljer: Josef Tautenhayn.

MEDALJA – SVETINJICA (SLIKA 6)

velikost: 24 x 18 mm, izdelava: zlato, izdelalo podjetje Stefano Johnson, Milano.

Prednja stran.

Stoječa sveta Barbara s kelihom v levi roki, desnico pa drži pokroviteljsko iztegnjeno preko bohinjskega predora.

Zadnja stran.

Napis: *ZUR ERINNERUNG AN DIE VOLLENDUNG DES WOCHEINER TUNNELS 1905. BAURTERNEMUNG G. v. CECONI*

(V spomin na dokončanje bohinjskega predora 1905. Izvajalec gradnje G. v. Ceconi).

Ob zaključku del na predoru pa je podjetnik Ceconi dal izdelati še eno svetinjico, ki je zelo redka in jo danes poznamo samo v zlato. (slika 6).

Te medalje in plakete lahko ocenjujemo kot vrhunske estetske dosežke tedanje dobe, ki so istočasno spomenik izrednih tehničnih dosežkov. Te medalje in plakete nas spominjajo na čas, ko so Jesenice postale zelo pomemben prometni center in so tudi spomenik velike gospodarske rasti.

LITERATURA

- 1 Mösel, K.: Bergbaueprägung II, Dargestellt auf grund der Sammlung der preussag Aktiengesellschaft, 11. 11. 1983.
- 2 Baron Döry, L., Kubinszky M.: Die Eisenbahn auf der Medaille, Frankfurt am Main, 1985.
- 3 Probst - Ohstorff G.: Die Kärtner medaillen, Klagenfurt: Verlag des Landesmuseums für Kärnten, 1964.
- 4 Rustija K.: Proga predorov, zbirka Tiri in čas št.2, Ljubljana: Železniško gospodarstvo Ljubljana, Odsek za muzejsko dejavnost, 1990.

ZUSAMMENFASSUNG

In diesem Artikel wird erläutert, dass alle Medaillen und Plaketten, die beim Abbruch bei der Beendigung der Arbeit am Karawankentunnel und beim Bohinjer Eisenbahntunnel herausgegeben wurden. Beide Tunnel waren in jener Zeit die Gipfelleistung der Technik; die Bahn selbst hatte einen bedeutenden Einfluss auf das weitere Leben der Leute und auf die Entwicklung der an dieser Bahn liegenden Orte. Manche Einheimische bekamen ihre Arbeit an der Bahn selbst, deswegen sind in unserem Raum viele solche Medaillen und Plaketten zu finden. Die Medaillen und Plaketten gehören zur ästhetischen Meisterleistung der Zeit, und sie zeugen von außerordentlichen Leistungen der Technik und von großen Anstrengungen der Arbeiter.

Franc Konobelj – Slovenko PARTIZANSKA DEDIŠČINA

Slovenci smo bili v obdobju od nastanka svoje dežele do današnjih dni deležni različnih pritiskov. Posebno težko je bilo obdobje v letih od 1941 do 1945; to je bil čas nemške okupacije z izjemo desetdnevne zasedbe italijanske vojske. Nemški okupator je že s prvimi koraki hotel izničiti vse, kar je bilo slovenskega. Najprej je bil na udaru slovenski jezik. Ukinjene so bile vse slovenske ustanove in med prvimi oblastne strukture.

Zahvaliti se moramo trdoživemu partizanskemu boju, da smo v boju za obstanek ohranili svojo samostojnost.

V povojnem obdobju smo se lotili označevanja posameznih dogodkov. Ena prvih nalog je bila zbrati podatke o ljudeh, ki so v tem boju žrtvovali svoja življenja. Njim smo postavili spominske plošče na hišah, od koder so odšli v partizane, na partizanskih grobiščih ali na posameznih grobovih po naših gozdovih. Poimenovali smo nekatere šole po borbah narodnoosvobodilne borbe ali po osebnostih, ki so zaznamovale predvojni čas in krajevne skupnosti, občinske in krajevne praznike in tako dali poseben pečat narodnoosvobodilnemu boju.

Toda v zadnjih letih so z nastankom pluralizma in ustanovitvijo raznih političnih strank, obarvanih z drugačno politično preteklostjo, nastali pritiski in spremembe v oblastnih strukturah.

Da bi ohranili to partizansko dediščino, sem se odločil, da pripravim oris teh obeležij, ki jih hočejo odstraniti. Viden je močan pritisk na obeležja narodnoosvobodilne borbe. Nekatera so bila že odstranjena, ukinjena pa so bila tudi nekatera poimenovanja.

Zaobjel sem območje Upravne enote Jesenice, ki jo sedaj pokrivajo občine Kranjska Gora, Jesenice in Žirovnica. Določena področja dejavnosti so zahtevala tudi dodatne raziskave na območju Radovljice (Mežakla in Jelovica). Prve partizanske enote so bile namreč ustanovljene na območju občine Radovljica (na primer Cankarjev bataljon na Vodiški planini na Jelovici. V njegovi organizaciji je bila tudi Jeseniška, prej Cankarjeva četa, kasneje še Gorenjski in Kokrški odred, ki sta s svojo dejavnostjo pokrivala tudi na naše območje).

Pomembni so tudi kraji partizanskih akcij in okupatorjevih maščevanj: zapiranje Slovencev v begunjsko kaznilnico, mučenje in streljanje talcev v Begunjah in Dragi ali na drugih krajih. Ta pregled naj omogoči nekatere popravke, dopolnitve ali postavitve novih obeležij.

GROBIŠČA, OBELEŽJA IN SPOMENIKI

Ena prvih nalog takoj po osvoboditvi je bila pokopati padle borce, talce in druge žrtve. Grobišča naj bi bila čimbolj dostojno in pietetno urejena. Posamezni borci naj bi dobili svoje rojstne podatke in datume smrti na posebnih kamnih ali ploščah. Tako so nastala grobišča na Dovjem, na Koroški Beli, na Jesenicah, v Kranjski Gori, v Podkorenu in na Breznici. Posebna pozornost je bila posvečena talcem v Dragi in Begunjah, narodnemu heroju Jožetu Gregorčiču – Gorenjcu v grajskem parku v Radovljici in narodnemu heroju Matiji Verdniku – Tomažu v Svečah na Koroškem.

Tu je bilo tudi nekaj razlik. Precejšnje število borcev je bilo pokopanih v družinskih grobovih. Njihova imena so tako ohranjena le na družinskih spomenikih ali spominskih ploščah.

Na Dovjem je bilo napisanih najprej 36 imen padlih borcev in 33 imen talcev. Kasneje so jih pripisali še trinajst. Število talcev na posebni plošči kaže, kako kruto je bilo nemško maščevanje za množično vstajo domačinov v decembru 1941. leta.

Na Koroški Beli je pokopanih 31 padlih borcev in talcev in so njihova imena izpisana na posebnih kamnih. Napisani so še trije, ki jih je umorila gestapovska Črna roka. Poseben poudarek je bil dan petim ustreljenim talcem 4. septembra 1941. Akademski slikar in kipar Jaka Torkar jih je upodobil v bronu, ureditveni načrt pa je pripravil Miloš Magolič. Z ukinitvijo pokopališča in prekopom vseh domačinov je nastal tu spominski park.

Na Plavžu na Jesenicah je pokopanih 53 borcev in talcev. Ko je bilo ukinjeno pokopališče, na predlog Občinskega odbora ZZB NOV Jesenice ni bil izveden prekop padlih borcev NOV in talcev. Ostala je tudi spominska kapela, posvečena padlim vojakom v prvi svetovni vojni in ruskim vojnim ujetnikom, ki jih je zasul snežni plaz, ko so gradili cesto na Vršič ter prostovoljcem – borcem za severno mejo. Po načrtu arhitekta Grega Velepeca je akademski slikar Jaka Torkar upodobil v bronu narodne heroje Jožeta Gregorčiča – Gorenjca, Matija Verdnika – Tomaža, Andreja Žvana – Borisa in Antona Dežmana – Tončka; vsi so bili delavci jeseniške železarne, ki je to delo tudi financirala. Posebej je postavljen še spomenik z doprskim kipom jeseniškega delavskega pisatelja in revolucionarja Toneta Čufarja. Ostal je tudi spomenik ponesrečenim v karavanškem predoru. Tako je nastal spominski park, ki ga je z različnimi eksotičnimi drevesi, grmovnicami in cvetjem strokovno zasadil inženir Janez Pšenica s Hortikulturnim društvom Jesenice. Vsem padlim v obeh svetovnih vojnah je bila to najprimernejša oddolžitev, po zaslugi ZZB NOV Jesenice pa je bil ohranjen še eden od bogatih kulturnih spomenikov Jesenic.

Na pokopališču v Podkorenu so pokopani trije padli borci s tega območja.

Padli borci in talci iz Žirovnice so pokopani na lepo urejenem grobišču na pokopališču na Breznici. Posebej je postavljen spomenik z imeni 33 borcev in talcev domačinov, ki so tu pokopani.

Glede na to, da je bilo precej padlih borcev NOV in talcev pokopanih v družinskih grobovih ali pa so našli svoje zadnje počivališče po gozdovih Mežakle, Pokljuke in Jelovice, so krajevne organizacije ZZB NOB postavile posebne spomenike z imeni vseh padlih borcev NOV in talcev v središčih vasi.

Na Blejski Dobravi je poleg gasilskega doma postavljen marmornati obelisk z imeni 34 padlih borcev NOV, talcev in drugih žrtev.

Na Javorniku je za vasi Javornik, Koroška Bela, Potoki in Javorniški Rovt postavljen spomenik vsem padlim borcem NOV in talcem ter drugim žrtvam. Kip upornika je izdelal akademski kipar Drago Tršar, ureditveni načrt pa je pripravil Jule Renko. Na posebnih ploščah so izpisana imena 147 padlih borcev, talcev in drugih žrtev. Njihovemu spominu se je z verzi oddolžil jeseniški pesnik in pisatelj Miha Klinar. Na obeh straneh sta dodani plastiki kiparja Draga Tršarja. Tudi Osnovna šola Koroška Bela se je oddolžila svojim nekdanjim učencem – padlim v NOB s posebno ploščo, na kateri so izpisana imena 27 učencev. V avli šole stoji tudi doprsni kip okrožnega sekretarja mladine Jožeta Zupana – Ježka, ki ga je izdelal akademski slikar Jaka Torkar.

V Kranjski Gori je postavljen spomenik z imeni devetih domačinov, padlih v NOB. Ostali domači borci NOV so pokopani v družinskih grobovih.

V Planini pod Golico so vsi borci – domačini pokopani v družinskih grobovih. Zato je krajevna organizacija ZB NOV postavila poseben spomenik na zelenici pred nekdanjim hotelom Belcijan.

Poleg naštetih spomenikov so še grobišča talcev v Begunjah, v Dragi, v Radovljici in v Svečah na Koroškem, kjer so pokopani naši rojaki. V parku v Begunjah je pokopanih 475 talcev in v Dragi 188 talcev. Med njimi je veliko domačinov iz naštetih občin.

V Radovljici v parku za Grajskim dvorom so poleg narodnega heroja Jožeta Gregorčiča – Gorenjca pokopani še padli borci NOV, ki so padli na Mošenjski, Lipniški, Radovljiški in Selški planini ter na Martinčku in Rovtarici na Jelovici, skupaj 71 padlih. Čeprav je jeseniška organizacija ZZB NOV želela, da bi Jožeta Gregorčiča pokopali na Jesenicah, je obveljalo mnenje radovljiške organizacije ZZB NOV, da naj bi ostal pokopan skupaj z borci, s katerimi je padel.

Na drugi strani meje v Svečah na Koroškem je pokopan narodni heroj Matija Verdnik – Tomaž, skupaj s Francem Lipovcem iz Javorniškega Rovta in Maksom Mežikom z Jesenic. Poleg njih so tu pokopani še trije koroški aktivisti OF.

Na območju Mežakle, kjer je bilo raztresenih vse polno obeležij posameznim borcem NOV, se je pokazala potreba po združitvi v več skupin.

Na Mežakli na Obranci je sedaj poleg osrednjega spomenika – stebra, na katerem je akademski kipar Slavko Pengov upodobil borca – upornika, izpisanih 13 borcev in žrtev. Na Trati je spominska plošča z desetimi imeni padlih borcev NOV. Na Ravnah je spominska plošča z imeni petih padlih borcev in žrtev. Na Jerebikovcu je spominska plošča z imeni sedmih padlih borcev Jeseniško – bohinjskega odreda.

Krajevne organizacije ZB NOV so namestile spominske plošče tudi na hišah, od koder so odšli borci v partizane. Te plošče so lepo oskrbovane, le na nekaterih hišah, ki jih obnavljajo, so plošče shranjene.

V nekdanji železarni na Javorniku in na Jesenicah je aktiv borcev NOV pripravil posebne spominske plošče v posameznih obratih, na Javorniku tudi ploščo v spomin na stavko leta 1935. V obratih so plošče s številnimi imeni padlih borcev na Javorniku, na Savi v obratih cevarne, energetskega oddelka, elektrodne oddelka, gradbenega in mizarskega oddelka, v livarni, strojnih delavnicah, martinarni, na plavžu, v

predelovalnih obratih, na prometnem oddelku in v žebljarni. Z ukinitvijo Železarne bi lahko namesto spominskih plošč postavili spomenik vsem padlim železarjem. Žal predlog ni dobil potrebne podpore in tako so sedaj te plošče shranjene v Gornjesavskem muzeju.

Žal ni bilo možno obširneje pripraviti pregleda ostalih spominskih plošč in obeležij, ki naj bi prikazala delovanje odborov OF, SPZZ, DE, Mladine. Poseben poudarek je bil dan sedežu okrožnih odborov OF in komunistične partije: pri Kavalarju na Javorniku, na Valvazorjevem domu, v Planini pod Golico in Okrožnemu odboru OF Podmežakla. Mnogi aktivisti so bili zaradi izdajstva aretirani, zaprti na jeseniškem gestapu in kasneje prepeljani v begunjsko mučilnico. Precejšnje število aktivistov je bilo interniranih v koncentracijska taborišča: Dachau, Mauthausen, Auschwitz, Neungamme, Ravensbrück in drugam.

Zveza borcev NOV se je zavedala, da samo s prikazovanjem žrtev slika tega boja ne bo popolna. Zato se je odločila in nekatera spomska obeležja postavila v spomin na pomembne partizanske akcije. Eno prvih je bilo postavljenih na Obranci na Mežakli, v spomin na borbo Cankarjevega bataljona 1. avgusta 1941. Tu sta padla prva jeseniška partizana Viktor Arzenšek in Ferdo Koren. Zaradi odločnega napada skupine borcev so se morali Nemci umakniti, pri umiku pa so ujeli upornega Janeza Finžgarja, ki so ga kot prvega talca ustrelili v Begunjah.

Na Lipcah pri Blejski Dobravi so borci 14. septembra 1941 minirali električni daljnovod. Tako so prekinili dobavo električnega toka na Jesenice za več dni.

V Vintgarju je postavljeno obeležje, kjer so gorjanski borci in aktivisti OF minirali cevovod električne centrale v Zasipu. To sta bili prvi odmevni partizanski akciji.

Na Poljanah je bilo postavljeno spominsko obeležje na kraju, kjer so se pred drugo svetovno vojno zbirali jeseniški revolucionarji. Tu so se zbrali tudi prvi jeseniški partizani. 9. maja 1945 je tu odbor Delavske enotnosti prevzel v upravljanje jeseniško železarno.

Na Dovjem za »Oreharjem« je obeležje posvečeno decembrski vstaji na Dovjem in v Mojstrani. Tu so se 16. decembra 1941 zvečer po končanih sabotažnih akcijah zbrali uporniki in odšli na dovške rovte in tam ustanovili Triglavsko četo.

V Mostah pri Žirovnici je že aprila 1941 jugoslovanska vojska ob umiku uničila železniški in cestni most.

20. februarja 1942 so na Zabreški planini pod Stolom Nemci napadli Jeseniško -Cankarjevo četo. Borci so se morali umakniti do Prešernove kočice na Stolu, od koder so se po šesturni borbi umaknili v dolino Završnice. Nemci so zažgali Prešernovo kočico in obe počitniški hiši na Zabreški planini. Po vojni so zgradili novo Prešernovo kočico in nanjo vgradili spominsko ploščo. Posebna spomska plošča je posvečena tudi Jožu Kodru, ki je v tej borbi padel.

V noči na 26. junij 1942 je Cankarjev bataljon požgal nosilec železniškega mostu v Mostah pri Žirovnici in s tem za dvajset dni onemogočil železniški promet. 1. julija so zato Nemci iz Begunj pripeljali 29 talcev in jih na istem mestu ustrelili, le Karlu Perdihu je uspelo pobegniti. Spomenik talca je izdelal akademski slikar Jaka Torkar, na posebne kamne pa so napisali imena talcev.

Na Cimpkovi domačiji na Potokih je spomska plošča posvečena prvim

organizatorjem OF in organizatorjem narodnoosvobodilnega boja na Gorenjskem.

Na Belem polju na Hrušici je 26. julija 1942 Cankarjev bataljon – prvi bataljon Gorenjskega odreda v zasedi pričakal gestapovski avtomobil, pri čemer so bili vsi v avtomobilu mrtvi. Že naslednji dan so na istem kraju Nemci ustrelili 45 talcev, ki so jih prepeljali iz begunjskih zaporov. 35 je bilo domačinov s Hrušice. Spomenik prikazuje partizanski boj in nemško maščevalnost. Plastika je delo akademskega kiparja Slavka Pengova, verze pa je spesnil pesnik in pisatelj Miha Klinar.

Na Zakopih na Mežakli je ohranjena partizanska bolnica, ki je tu delovala od decembra 1942 dalje. Pri gradnji so sodelovali Anton Riček – Zvone, ranjeni borec Anton Razinger – Stric in njegov brat Jože Razinger – Barbo. Prva leta je tu zdravil dr. Edvard Pohar – Edo. Julija 1943 se je preimenovala v ambulanto D.

V Jezernici nad Javorniškim Rovtom je delovala kurirska postaja G – 22. Pod Medjim dolom so 22. januarja 1945 padli kurirji četrtega relejnega sektorja za Gorenjsko, tretje relejne linije in kurirji G – 22: Štefan Demšar, Ivan Sršen, Jože Žvab, Valentin Klinar in Franc Mežek. Leta 1980 so nekdanji kurirji za Mavro postavili brunarico, ki simbolizira kurirsko karavlo G – 22. Spominska plošča z imeni padlih je pričvrščena poleg vhoda.

V Završnici za Smokuškim vrhom je bilo postavljeno partizansko taborišče »Titova vas«, kjer je od oktobra 1944 do januarja 1945 prezimoval prvi bataljon Kokrškega odreda. 31. januarja 1945 so taborišče napadli Nemci. V tem napadu so padli: Peter Selak, Karl Zrnec, Anton Apih in Angela Knific. Borci iz Žirovnice so na tem mestu postavili vas s tlorisom iz brun za pet takratnih objektov. Skrbnik je Lovska družina Stol.

V Javorniškem Rovtu pod Pristavo je bil na pobudo občinskega odbora ZZB NOB Jesenice postavljen spomenik, posvečen desetim borcem – domačinom in kurirjem kurirske postaje G – 22. Avtor spomenika in bronaste plastike je bil akademski slikar Jaka Torkar. Spomenik je bil namesto starega spomenika nad gasilskim domom postavljen leta 1981.

Pred železniško postajo na Jesenicah je bil 3. julija 1960 postavljen spomenik, posvečen vsem padlim borcem NOV in žrtvam nacističnega terorja. Plastiko v bronu na notranji strani je izdelal akademski kipar Boris Kalin, avtor ureditvenega načrta je bil arhitekt Edo Ravnikar. Avtor besedila je pesnik Miha Klinar. Pred železniško postajo na Jesenicah so poleg tržnice ostanki bunkerjev, ki so varovali gestapovsko izpostavo, ki je bila v nekdanji Stanovnikovi vili. Pripravljen je predlog za postavitve ustreznega obeležja za gestapovsko mučilnico. Tu so zasliševali in mučili aretirane aktiviste OF. Pred vojno je tu živel in deloval dr. Aleš Stanovnik, zagovornik delavcev in leta 1941 med prvimi organizatorji OF. Bil je član vrhovnega plenuma OF Slovenije. Aretiran je bil v Ljubljani in ustreljen kot talec.

Na nekdanjem Delavskem domu pri Jelenu na Savi je pritrjena spominska plošča, ki je posvečena 52 nekdanjim svobodašem, članom naprednih delavskih organizacij in revolucionarjem, ki so se med prvimi vključili v narodnoosvobodilno borbo in padli kot vodilni borci ali bili aretirani kot organizatorji OF ter ustreljeni kot talci ali umrli v koncentracijskih taboriščih. Želja preživelih, ki so v tem domu delovali, je bila, da bi dom zaščitili in ohranili, saj je prav od tu odšla v partizane večina

članov naprednih delavskih organizacij. Večina je tudi prevzela vodilne položaje.

V Kosovi graščini na Plavžu je bila postavljena razstava oddelka delavskega gibanja in NOB. Svečana otvoritev je bila 27. novembra 1985 v počastitev dneva republike. Za razstavne prostore so bile določene tri sobe v prvem nadstropju. V pritličju so bili obnovljeni in urejeni nekdanji gestapovski zapori. V galerijskih prostorih pripravlja Gornjesavski muzej občasne tematske in likovne razstave. Občasno naj bi bile tu tudi razstave s tematiko NOB. Tu lahko najde obiskovalec pregled predvojnega delavskega gibanja in narodnoosvobodilne borbe. Kosova graščina je tako postala pomemben kulturni spomenik in je posebna obogatitev Jesenic.

Eno zadnjih spominskih obeležij je območni odbor ZZB NOV Jesenice postavil 21. septembra 2002 na sedlu Suha nad Javorniškim Rovtom. Tu se je 19. marca 1944 zrušilo sestreljeno ameriško letalo. Pred tem je odskočilo osem letalcev; le ranjeni pilot je ostal v razbitinah bombnika. Štiri letalce so partizani tega območja rešili in so se po kurirskih zvezah vrnili v svoje baze. Med njimi je bil tudi Thomas Forbes, ki se je tega odkritja tudi udeležil. Pokrovitelj odkritja in priprave spominske plošče sta bila 15. letalska brigada slovenske vojske in Alpski letalski center iz Lesc. Na svečanosti je sodeloval svetnik ameriškega veleposlanika Silvio Gonzales.

Številna obeležja, postavljena po gornji Gorenjski so veren dokaz za to, kar se je dogajalo v štiriletnem boju. Na tridesetih krajih je postavljeno 163 obeležij. Značilni so hribovski kraji in zaselki, ki so bili najbolj izpostavljeni. Stalna pomoč, ki so jo nudili partizanom, je bila velikokrat povod za nemško maščevanje ali grožnje. Do teh obeležij se je ohranil spoštljiv odnos. Le posamezna obeležja so včasih tarča vandalskih napadov.

OBELEŽJA V ŠTEVILKAH:

Belca	1	Mojstrana	3
Blejska Dobrava	7	Moste-Završnica	17
Breznica	3	Podkoren	2
Doslovče	1	Podmežakla	10
Dovje	10	Planina pod Golico	15
Gozd Martuljek	3	Plavški Rovt	2
Hrušenska planina	1	Plavž	5
Hrušica	10	Potoki	3
Javorje	1	Rateče	2
Javornik	10	Rodine	2
Javorniški Rovt	7	Sava	14
Kočna-Poljane	2	Selo	2
Koroška Bela	8	Smokuč	1
Lipce	1	Vrata	1
Mežakla	5	Železarna	14

Čas, ko je nastajal ta seznam, je sicer nekoliko oddaljen in posameznim spremembam se je bilo treba prilagoditi.

POIMENOVANJA

Še preden se je vojna končala, so partizani in politični delavci, ki so skozi narodnoosvobodilno vojno ustvarjali pogoje, da bi paralizirali nemško vojaško oblast, že ustvarjali zametke nove oblasti. Odbori OF, žena, mladine in sindikatov po vaseh in mestih so pridobivali vse več aktivistov, ki naj bi ob koncu vojne vzpostavili oblast. Tu ne gre zanemariti vloge komunistične partije, ki je prevzela večji del nalog in imela v svojih vrstah tudi največ žrtev. Z vzpostavitvijo odborov po krajevnih skupnostih takoj po osvoboditvi je bila ena prvih nalog, kako zagotoviti redno preskrbo z živili in drugimi potrebščinami. Okrajni odbor OF in ljudski odbor, ki je na območju sedanje občine Jesenice deloval že leta 1943, je že določil ustrezne referente, odgovorne za gospodarstvo, kulturo in šolstvo, ter tudi ustrezne sodne organe: oddelek za narodno zaščito (OZNA), varnostno obveščevalno službo (VOS) in vojsko državne varnosti (VDV).

Nastale so krajevne skupnosti: Hrušica, Planina pod Golico, Sava, Podmežakla, Staneta Bokala, Cirila Tavčarja, Mirka Roglja – Petka, Slovenski Javornik – Koroška Bela in Blejska Dobrava, skupaj devet krajevnih skupnosti. Vodstvo političnih organizacij je želelo dati tem skupnostim tudi poseben politični poudarek, upoštevajoč prispevek prebivalstva v narodnoosvobodilni borbi. Določili so tudi datume, ki so se nanašali na padle borce ali pomembne dogodke iz časa NOB. Čas osamosvojitve

Osnovna šola Prežihovega Voranca leta 1982
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

in začetek pluralnega političnega dogajanja je vplival tudi na ta partizanska poimenovanja. Nekaterim občinskim svetnikom ta poimenovanja niso povšeči. Večinoma so to zastopniki skrajnih desnih strank. Po zaslugi večine političnih organizacij, ki so svoj vzor iskale tudi v naprednem delavskem gibanju, je le v nekaterim krajevnim skupnostim uspelo preimenovanje. Od devetih krajevnih skupnosti je le v treh krajevnih skupnostih uspelo odstraniti poimenovanja po dogajanjih v narodnoosvobodilnem boju.

Krajevna skupnost Hrušica ima svoj praznik 21. junija, ko je leta 1905 bil prebit železniški karavanški predor. 28. julij so obdržali kot spominski dan v spomin, ko so Nemci leta 1942 na Belem polju ustrelili 45 talcev. Krajevna skupnost Planina pod Golico je svoj praznik prestavila na 24. avgust, to je datum, ko je bil leta 1381 izdan Ortenburški rudarski red. Krajevna skupnost Sava, nekdanji center delavskega gibanja, je svoj praznik prestavila na zadnji teden v septembru, ko je bilo leta 1538 prvič omenjeno naselje Sava. Krajevna skupnost Podmežakla je obdržala »partizanski« datum, ko je bil 10. avgusta 1941 tu ustanovljen okrožni odbor OF za jeseniško – radovljiški okoliš. Krajevne skupnosti Staneta Bokala, Cirila Tavčarja in Mirka Roglja – Petka so se poleg imen padlih borcev odločile za svoj praznik 4. julija 1941, ko so se na pobočju Mirce zbrali prvoborci in ustanovili skupino, ki se je priključila prvi Jeseniški – Cankarjevi četi in se tudi prvič spopadla z Nemci 1. avgusta 1941 na Obranci na Mežakli. Krajevna skupnost Slovenski Javornik – Koroška Bela je obdržala 4. september, ko so leta 1941 ustrelili prve talce na Koroški Beli. Krajevna skupnost Blejska Dobrava je obdržala 28. avgust, to je dan, ko so partizani Cankarjeve čete leta 1941 porušili električni daljnovod med Lipcami in železarno.

Tudi občinski praznik občine Jesenice je bil spremenjen. 1. avgust je ostal le spominski dan, ko je Jeseniška – Cankarjeva četa leta 1941 bojevala svojo prvo borbo z Nemci na Obranci. Na spominski dan se po zaslugi političnega in občinskega vodstva zberejo borci in domačini na Obranci in pripravijo kulturni program.

Novi občinski praznik je 20. marec, ko je kralj Aleksander leta 1929 proglasil Jesenice za mesto. Tudi na ta dan občina pripravi posebno praznovanje.

Ustrezno poimenovanje so dobile tudi ceste, ulice, poti in trg. 60 cestam, ulicam, potem in trgu so dale Jesenice posebne nazive. Od tega jih je bilo 22 poimenovanih po padlih borcih, zaslužnih delavskih voditeljih in za zgodovino delavskega gibanja pomembnih dogodkih.

Pot ilegalcev je bila preimenovana na pobudo stanovalcev s sklepom Občinskega sveta Jesenice v Sončno pot.

Na Blejski Dobravi, na Hrušici, v Javorniškem Rovtu in Planini pod Golico teh poimenovanj ni bilo. Ostalo je 33 cest in ulic ter poti, poimenovanih po padlih borcih ali pomembnih dogodkih: Cesta 1. maja, Cesta Alojza Travna, Cesta Borisa Kidriča, Cesta bratov Stražišarjev, Cesta Cirila Tavčarja, Cesta Janeza Finžgarja, Cesta maršala Tita, Cesta revolucije, Cesta Slavka Likoviča, Cesta talcev, Cesta Toneta Tomšiča, Cesta Viktorja Svetina, Kurirska pot, Log Ivana Krivca, Mladinska cesta, Partizanska pot, Pionirska ulica, Pot Otmarja Novaka, Terenska ulica, Trg Toneta Čufarja, Udarna ulica, Ulica bratov Rugar, Ulica Cankarjevega bataljona, Ulica Franca Benedičiča, Ulica Franca Jerala, Ulica Gustla Štravs, Ulica heroja Verdnika,

Razglednica Jesenic s Cesto maršala Tita leta 1971
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

Ulica Janeza Šmida, Ulica Karla Prežlja, Ulica Mirka Roglja, Ulica prvoborca, Ulica Staneta Bokala, Ulica Viktorja Kejžarja.

Zanimiva je bila »borba« za obstoj imena Cesta maršala Tita. Organizacija Združenja borcev NOB je uspela ohraniti poimenovanje po maršalu Titu. Pomemben argument proti temu preimenovanju so bili znatni finančni stroški pri nabavi novih hišnih števil in zamenjava oziroma dopolnitev vseh dokumentov. Ta cesta ima največ stanovalcev.

Posebno hud pritisk je bil po preimenovanju šol in vzgojnih zavodov, ki so nosili imena po borcih in revolucionarjih. Nekatere jeseniške osnovne šole so kljub političnemu pritisku obdržale svoja poimenovanja.

Osnovna šola na Plavžu je s ponosom obdržala ime po jeseniškem pisatelju in revolucionarju Tonetu Čufarju. Po njem so poimenovane še šole v Šentvidu pri Ljubljani in v Mariboru. Vsaj enkrat letno se srečajo učenci teh treh šol. Tudi osnovna šola na Cesti Toneta Tomšiča je obdržala ime po pisatelju in revolucionarju Prežihovem Vorancu. Osnovna šola na Ulici bratov Rupar nosi ime po znanemu partizanskemu voditelju in prvem komandantu Cankarjeve čete Poldetu Stražišarju. Premalo vztrajno je bilo vodstvo osnovne šole na Koroški Beli, ki je nosila ime Karavanških kurirjev NOB. Sedaj nosi naslov Osnovna šola Koroška Bela. Sicer pa je ta šola pri spoznavanju NOB zelo prizadevna in z vso ljubeznijo skrbi in goji spomin na jeseniškega okrožnega sekretarja mladine Jožeta Zupana – Ježka.

Tudi v Žirovnici in Kranjski Gori so preimenovali šoli Kokrškega in Gorenjskega odreda v osnovni šoli Žirovnica in Kranjska Gora. V Mojstrani pa so v naslovu ohranili spomin na 16. december 1941, ko se je v teh krajih začela »decembrska vstaja« proti okupatorju.

Imena bork NOB so obdržale vzgojno varstvene ustanove – vrtci. Na Plavžu nosi ime po Angelci Ocepek, na Tomšičevi po Julki Pibernik, na Mencingerjevi po Mari Šivic, na Koroški Beli po Cilki Zupančič, na Blejski Dobravi po Ivanki Krničar in na Hrušici po Frančiški Ambrožič.

Društev, ki skrbijo za kulturno in športno življenje in druge ljubiteljske dejavnosti, je izredno veliko število. Po seznamu iz leta 2000 je v sedanji občini vpisanih 160 društev. Tu je opazen velik osip različnih poimenovanj. Partizanskih imen ni več. Ostalo je le telesno vzgojno društvo Partizan. Od ostalih so le še klub upokojenih delavcev za notranje zadeve, ki ima ime po Maksu Percu. Od kulturnih društev je še Kulturno društvo Svoboda Tone Čufar in Kulturno društvo igralske skupine pri Gledališču Tone Čufar in DPD Svoboda Franca Mencingerja Javornik – Koroška Bela.

V občini je posebna komisija, ki skrbi za ustrezna priznanja zaslužnim posameznikom ali društvom, ki imajo zasluge na področju gospodarstva, kulture in drugje. Čufarjeve in Gregorčičeve plakete za uspehe na kulturnem in športnem področju se ne podeljujejo več.

Izognil sem se vrednostnemu ocenjevanju, saj to ni bil namen tega sestavka. Priprava podatkov je bila zelo težavna, zato so lahko v sestavku tudi določene pomanjkljivosti ali netočnosti.

Vsem, ki so mi kakor koli pomagali pri iskanju podatkov, se najlepše zahvaljujem.

VIRI:

- Fototeka spominskih obeležij, spomenikov in grobišč NOB na Območnem odboru ZZB NOB Jesenice.
- Miha Klinar – pripravil Joža Varl.
- Preimenovanja – gradivo je pripravila Slavka Brelih, direktorica Občinske uprave Jesenice.
- Slike – fototeka Gornjesavski muzej Jesenice.

Marja Koč
ARHIVSKO GRADIVO
ZELEZARNE JESENICE

ZUSAMMENFASSUNG

Der Aufsatz «Partisanenerbschaft» umfasst das Tätigkeitsgebiet, d.h. die Zeit des Nationalbefreiungskampfs. Im ersten Kapitel werden Partisanengrabstätten, Denkmäler und Gedenksteine, die den Gefallenen des Nationalbefreiungskampfs und Geiseln gewidmet sind, geschildert. Die Orte, wo sie erschossen wurden, befinden sich in unserer Gemeinde, in Begunje und Draga. Einigwe der wichtigsten Gedenksteine zeugen von Partisanenaktionen oder von der Arbeit und Orten der Aktivisten, was von großer Bedeutung für die Tätigkeit der Befreiungsfront und anderen politischen Organisationen war.

Im zweiten Kapitel wird den Gefallenen des Nationalbefreiungskampfs, den Geiseln und Opfern gewidmet. Das sind die Strassen- und Marktnamen, die Namen verschiedener Kultur- und Sportorganisationen und gegenwärtige Veränderungen. Den Einfluss der Rechtsmittelorganisationen, die die Rolle des Nationalbefreiungskampfs negieren und daher auch den Anspruch an Veränderung der bestimmten Benennungen, ist wahrzunehmen. Erwähnt sind auch Gemeindepreise und die Namen der Ehrenbürger.

EGIPTOVSKA BOLEZEN

»Egiptovska očesna bolezen na Hrušici nas navdaja z velikim strahom. Če se ne omeji, potem leta ne bo izginila od tod. Ta bolezen, ki je lahko tako huda, da človek vslednje znori, je nalezljiva. Bolnik potegne roko čez oči, ki ga srbe, nato prime z roko kljuko, da odpre vrata. Za njim prime za kljuko zdrav človek in se s tisto roko kako dotakne svojih oči, pa je dobil sitno egiptovsko bolezen. Torej pozor! Ošpo!«

(Od leta 1904 do 1909 sta časnika Slovenec in Slovenski narod objavljala zanimive članke iz tedanjega življenja. Slovenec je bil časnik katoliške narodne stranke, Slovenski narod pa liberalne stranke, tako da sta si bila stalno v laseh. Nekateri članki pa so prav zabavni.)

Marija Kos

ARHIVSKO GRADIVO ŽELEZARNE JESENICE

V času tranzicije je v Sloveniji več slovenskih podjetij s stoletno tradicijo in velikim številom zaposlenih moralo spremeniti ali celo opustiti svojo dejavnost. Posledice so pretresljive: propadajoči tovarniški objekti, nekoč znamenitost, danes pa sramota za marsikateri kraj. Tako se dogaja tudi z jeseniško železarno, ki je v času uspešnega delovanja kraju omogočala napredek in mu dala prepoznavnost.

S krčenjem in modernizacijo železarske dejavnosti je večina njenih objektov postala odveč. Zastarele in nerentabilne proizvodne linije imajo edino le še zgodovinski pomen. Zaradi visokih stroškov vzdrževanja tako obsežnega kompleksa verjetno ni možnosti za restavracijo in konzervacijo železarskih objektov in naprav. Posamezni ohranjeni muzejski eksponati ne bodo zmogli ohraniti veličine železarskega giganta, ki je več kot stoletje dajal svojevrstno podobo Jesenicam in okolici.

Edine avtentične priče dogodkov v preteklosti ostanejo pisni viri. Iz njih bodo prihodnji rodovi imeli možnost videti tudi celotno delovanje in razvoj Železarne na Jesenicah ter njene prednice Kranjske industrijske družbe. Pomembno je, da imamo ohranjene dokumente iz vseh obdobj. So primarni zgodovinski vir za raznovrstne raziskave na področju železarstva, gradbeništva, arhitekture in nenazadnje tudi za proučevanje splošnih družbenih razmer na širšem območju Jesenic.

Arhivsko gradivo, ki je nastalo pri Železarni Jesenice, je kot kulturni spomenik posebej zaščiteno, njegovo varstvo pa je v pristojnosti Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Enote za Gorenjsko Kranj. Vse od ustanovitve enote leta 1973 poteka sodelovanje z arhivom Železarne. Arhivarji so po strokovnih načelih urejali dokumentarno gradivo in odbirali, popisovali in enoti izročali arhivsko gradivo. Leta 2003 je bila izročena obsežna zbirka načrtov ter druga tehnična in tehnološka dokumentacija porušениh objektov in naprav iz obdobja 1930 do 1990 v približnem obsegu 15 tisoč kosov risb, 120 škatel in 21 škatel mikrofilmov. Shranjeni so skupaj z dokumenti, izročeni pred letom 2003 v arhivski fond Železarna Jesenice (SI-ZAL-KRA-JES-50). Ostalo spisovno arhivsko gradivo (brez tehnične in tehnološke dokumentacije), izročene leta 2003, obsega okoli 700 škatel. Nastalo je v letih od 1938 do 1990.

Del arhivskega gradiva predvsem iz časa obstoja Kranjske industrijske družbe hranita Gornjesavski muzej Jesenice in Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani.

V Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Enoti za Gorenjsko Kranj so shranjeni podatki o Železarni razen v njenem fondu tudi v naslednjih fondih: Občinski ljudski odbor

Jesenice, Mestni ljudski odbor – Ljudski odbor mestne občine Jesenice, Skupščina občine Jesenice, Gradbene zadeve Jesenice, Samoupravna komunalna in cestna skupnost Jesenice in Samoupravna stanovanjska skupnost Jesenice.

Navedeni arhivski fondi upravnih in samoupravnih organov vsebujejo projektno dokumentacijo tistih objektov, za katere so investitorjem izdajali ustrezna dovoljenja, zato se precej tozadevne dokumentacije železarskih objektov nahaja pri omenjenih fondih. Pri iskanju dokumentacije pa moramo upoštevati tudi dejstvo, da je bila Železarna na Jesenicah soudeležena pri investiranju v stanovanjske, komunalne, šolske in druge objekte, zato bomo v njenem fondu našli kar nekaj raznovrstnih projektov in drugih dokumentov teh objektov.

Skladišče valjane žice, okoli leta 1960
(Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko, fond SI - ZAL - KRA - JES - 50)

V fondu Skupščina občine Jesenice se hrani 76 arhivskih škatel tehnične dokumentacije o Železarni, nastale v letih 1962 – 1975. Vsebuje naslednje vrste dokumentov večinoma za gradnjo, adaptacijo, vzdrževalna dela, rekonstrukcijo, montažo in druge izvedbe del pri industrijskih objektih in napravah: gradbena in uporabna dovoljenja s priloženimi projekti, glavne projekte, lokacije, statične račune, predračunske in druge elaborate, tehnične preglede, razna soglasja, odobritve, prošnje in druge vloge. Vsa dokumentacija za čas po letu 1975 pa se še nahaja pri Upravni enoti Jesenice.

V tehnološki seriji arhivskega fonda Železarna Jesenice pa so zbrani gradbeni projekti in risbe le za proizvodne objekte in naprave v Železarni. To je izvorno oziroma originalno gradivo, večinoma nastalo v letih od 1930 do 1990. Posamezni dokumenti so nastali v letih od 1882 do 1930.

Tudi spisovno arhivsko gradivo, ki je nastalo pri poslovanju Železarne v letih od 1938 do 1990, vsebuje podatke o objektih in napravah, zato je pomemben vir za različne raziskave. V zapisnikih in gradivu za seje upravnih in samoupravnih organov Železarne so opisane investicije in razvojni načrti, postopki izvedb posameznih projektov, izbire izvajalcev, rekonstrukcije obratov, modernizacije strojev in naprav, ki so omogočali sodobnejšo proizvodnjo. Poleg osnovne funkcije proizvajanja in predelave jekla so objekti bistveno vplivali na arhitekturni izgled mesta. Manj raziskane pa so posledice agresivnega delovanja železarskih naprav na naravno okolje in zdravje prebivalcev.

PISANO ARHIVSKO GRADIVO FONDA ŽELEZARNA JESENICE

Za prva leta po drugi svetovni vojni (1945 do 1955) je ohranjena serija spisov v prvotni ureditvi, kar pomeni, da so dokumenti, ki so nastali pri poslovanju v Železarni, razvrščeni po abecedi na osnovi imen korespondentov. Na koncu so dodana razna poročila, zapisniki in plani.

Precejšen del fonda zavzemajo zapisniki sej in gradivo organov upravljanja: centralnega delavskega sveta, (1950 - 1985), upravnega odbora (1950 – 1969) in obratnih delavskih svetov ter delavskih svetov TOZD-ov in delovnih enot (1953 – 1985), kolegija in strokovnega kolegija, raznih odborov in komisij (približno 1960 – 1985), sindikalne organizacije in drugih družbeno političnih organizacij (približno 1960 – 1985).

Gradivu za seje omenjenih organov so priloženi tudi pravni in samoupravni akti, ki so se sprejemali in potrjevali. Nekateri pravilniki, statuti, samoupravni sporazumi in družbeni dogovori (približno 1945 – 1985) pa so samostojne popisne enote. Ravno tako tudi mnogi drugi posamezni dokumenti, med drugim nekatera tehnična in tehnološka dokumentacija.

Za raziskovanje poslovanja Železarne so koristna tudi ohranjena poslovna in tehnična poročila za različna časovna obdobja (dnevna, tedenska, mesečna, letna),

ki so jih najpogosteje sestavljali posamezni obrati (1945 – 1985). Prav tako kot poročila so bili obvezni tudi razni plani, na primer: proizvodni, investicijski, finančni, kadrovski.

Dokumentacija o zaposlenih obsega: kartoteke udarnikov (1946 – 1952), sezname udeležencev druge svetovne vojne, poimenske sezname sprejetih delavcev (1946 – 1990), sezname jubilarcev in upokojencev (1957 – 1990), inovatorjev (1974 – 1993), direktorjev (1951 – 1970), preglede in analize zaposlenih po različnih faktorjih (za posamezna leta) in razne sezname iz kadrovskega oddelka. O nesrečah pri delu pa so ohranjena poročila in prijave (približno 1945 – 1985).

Odlično je ohranjena dokumentacija o izumih, inovacijah in tehničnih izboljšavah, na primer: kartoteka avtorjev izumov in tehničnih izboljšav, inovacijski predlogi, ocene in ekonomski izračuni inovacijskih predlogov, pogodbe, odločbe, izplačilni nalogi, priznanja in nagrade (1945 – 1994).

To je le kratek informativni pregled glavnih vrst spisovnega arhivskega gradiva Železarne Jesenice, ki ga hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana Enota za Gorenjsko Kranj v fondu Železarna Jesenice. Je najboljše in najbogatejši za proučevanje gospodarstva na Gorenjskem. Skupaj obsega (trenutno!) približno 700 škatel.

RISANO ARHIVSKO GRADIVO FONDA ŽELEZARNA JESENICE

Med risano gradivo spadajo tehnične oziroma konstrukcijske risbe strojev, raznih naprav in njihovih delov ter situacije (prostorska razvrstitev) na papirju in mikrofilmju. V zbirko risane gradiva, za katerega se uporablja tudi izraz tehnična in tehnološka dokumentacija, spada tudi projektna dokumentacija.

PROJEKTI OBJEKTOV IN NAPRAV

Od vsakega objekta Železarne je ohranjen vsaj en projekt (idejni projekt, glavni projekt, projekt za pridobitev gradbenega dovoljenja, projekt za izvedbo). Pri odbiranju smo upoštevali vsebino gradiva, kar pomeni, da smo ohranili tisti projekt, ki ima največji obseg izvirnih podatkov za določeno obdobje in ki odraža novo tehnično ali arhitekturno rešitev oziroma razvoj. Hkrati pa smo izločali vse tipe izvedbe, splošno znane detajle, standardizirane dele, nekatere predračune in ponudbe, ki niso bile izbrane.

Vsak projekt je običajno sestavljen iz naslednjih delov: tehničnega opisa gradbenega dela objekta, tehničnega opisa tehnološkega procesa z navedbo opreme in naprav, opisa napeljav z navedbo uporabljenih normativov, predpisov in standardov, risb, predizmer, specifikacij, predračunov z opisom del, situacij, vseh

Delujoči plavži okoli leta 1960

(Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko, fond SI - ZAL - KRA - JES - 50)

potrebnih izračunov (na primer: statične, hidravlične, energetske, toplotne itd), shemo tehnološkega procesa in drugo dokumentacijo, ki je odvisna od vrste objekta ali naprave.

Za Železarno Jesenice imamo dobro ohranjene projekte objektov in naprav. V tem času analiziramo in vrednotimo njihovo vsebino po strokovnih arhivskih načelih. Odločili smo se, da kljub obsežnosti ohranimo celotno zbirko konstrukcijskih risb in vse projekte ključnih objektov Železarne: visoke peči (plavži, SM peči), martinarne, jeklarn, livarn, valjarn, elektro peči, vakumskih naprav, žerjavov, livnih jam, šamotarne, aglomeracije, predelovalnih obratov (žičarna, profilarna, jeklovlek, elektrode, žebljarna), energijskih in drugih obratov, čistilnih naprav, raznih napeljav in infrastrukture (tudi industrijske železnice in ceste).

V naslednjem primeru bomo predstavili dokumente, ki jih vsebujejo posamezni projekti, narejeni za gradnjo Hale kontiliv. Ohranjeni so naslednji:

- idejni projekt (januar 1976)
- glavni projekt (avgust 1977)
- posamezni projekti za izvedbo: elektroinštalacij, temeljev, arhitekture, napeljav za tehnološke pline (januar – junij 1978), kontilivne naprave (december 1978), žerjavne proge (marec 1978), naprave hladilne vode (maj 1978) itd.

Idejni projekt je sestavljen iz naslednjih dokumentov: tehničnega poročila, grobega predračuna stroškov, grobih predizmer, statičnega računa, grobega seznama materiala in načrtov.

Glavni projekt je bil narejen poldrugo leto za idejnim projektom. Vsebuje naslednje dokumente: izjavo projektanta in podatke o projektivnem biroju z navedbo odgovornih oseb, splošne podatke o celotnem projektu, tehnična poročila, statične račune, predračune stroškov in naslednje načrte: situacijo v merilu 1:1000, situacijo v merilu 1:500, dispozicijo temeljev, tloris temeljev s kanalizacijo, sanitarije, tloris strehe z detajli, detajle, detajl kabskega jaška, fasade in jeklene konstrukcije.

Projekti za izvedbo so sestavljeni iz naslednjih dokumentov: potrdila o opravljeni kontroli projekta, izjave izdelovalca projektne dokumentacije o upoštevanju zakonskih predpisov in standardov, tehničnega poročila, predračuna za dobavo in montažo materiala, končne rekapitulacije stroškov in načrtov.

ZBIRKA KONSTRUKCIJSKIH RISB

Zbirka konstrukcijskih risb obsega približno 15 000 kosov na presojnem papirju, večinoma na pavš papirju. Le nekaj risb je narejenih na preparirani bombažni vlaknini, ki je na zgornji površini impregnirana. Te so odlično ohranjene in zapis je dobro viden. Tega žal ne moremo trditi za večino risb na krhkem in hitro lomljivem pavš papirju, ki ima tudi slabo lastnost, da sčasoma potemni, kar vpliva na poslabšanje čitljivosti zapisa. Zapisi, narejeni s tušem, so seveda bolj vidni od zapisov, narejenih z grafitnim svinčnikom.

Zunanja značilnost konstrukcijskih risb so tudi njihovi različni formati, ki obsegajo neskončno število različnih dimenzij, ki so odvisne od vsebine risbe in merila, v katerem je narejena. Na primer: risba, ki prikazuje martinovo peč 4 v merilu 1:20, izdelana 2. 5.1931, spada med risbe z največjim formatom (dolžina roba nad 100 centimetrov), medtem ko je pri večini dolžina robov med 50 in 100 centimetri.

Na večini konstrukcijskih risbi so vpisani vsaj naslednji podatki: ime investitorja, ime predmeta, klasifikacijska številka, merilo in datum izdelave. Sem in tja tudi kakšen od teh manjka. V glavnem pa so se izdelovalci risb držali predpisanega obrazca. V približnem časovnem obdobju zadnjih štirideset let so vpisovali poleg zgoraj navedenih osnovnih podatkov tudi naslednje: imena, priimke in podpise naslednjih oseb: konstruktorja, pregledovalca, kontrolorja, prrisovalca in tistega, ki je risbo odobril, ter vrsto in številko načrta, datume sprememb in dopolnitev. Nekoliko manj podatkov je zahteval obrazec izpred sedemdesetih let. Na risbah iz

leta 1936, ki prikazujejo redukcijske naprave in njihove dele, so vpisani naslednji podatki: ime investitorja, ime predmeta, klasifikacijska številka, nadomestna številka, merilo, datum izdelave, datum pregleda, ime, priimek in podpis osebe, ki je risbo narisala in osebe, ki jo je pregledala.

Risbam so priloženi tehnični opisi, sezname uporabljenega materiala z natančno specifikacijo, navodila projektantom in drugo. V približnem obdobju šestdesetih let, v katerem je nastala večina risb železarskih objektov in naprav, ni prihajalo do bistvenih sprememb pri izdelavi in obliki. Tudi klasifikacijski znaki so po večini ostali nespremenjeni, kjer pa so vpeljali nove, so to dobro označili.

Osnovni pripomočki za uporabo in iskanje konstrukcijskih risb so registri. Razdeljeni so po objektih in napravah, na primer objekt: Martinarna, naprava: SM peč 02. Zraven imena je vedno navedena klasifikacijska številka objekta in naprave. Sledi seznam risb po zaporednih številkah. Vsaka naprava ali del naprave oziroma objekta ima določeno število risb. Poleg zaporedne številke risbe je navedena kratka vsebina oziroma ime naprave ali dela, datum izdelave risbe, klasifikacijska številka in nadomeščena klasifikacijska številka. Nekateri registri imajo tudi rubriko, kamor so vpisovali imena izdelovalca risbe in merilo.

Pražarna, okoli leta 1960

(Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko, fond SI - ZAL - KRA - JES - 50)

TEHNIČNA DOKUMENTACIJA STANOVANJSKIH IN DRUGIH OBJEKTOV Z OBMOČJA JESENIC

Delovanje Železarne in njene prednice Kranjske industrijske družbe ni bilo omejeno le na območje proizvodnih obratov, pač pa se je odražalo tudi v njeni okolici. Bili sta investitorici oziroma soinvestitorici stanovanjskih, komunalnih, gostinskih, kulturnih, športnih in drugih objektov v mestu. Večina projektne dokumentacije stanovanjskih objektov je shranjena v fondih upravnih organov

Valjarna na Javorniku okoli leta 1960
(Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko, fond SI - ZAL - KRA - JES - 50)

(Skupščina občine Jesenice (1962 - 1975, Mestni ljudski odbor – Ljudski odbor mestne občine Jesenice (1945 – 1957), Občinski ljudski odbor Jesenice (1945 – 1973) in Gradbene zadeve Jesenice (1882 - 1961). V fondu Gradbene zadeve Jesenice je zbrano gradivo o objektih iz fondov občin Jesenice, Kranjska Gora, Dovje-Mojstana, Breznica, Koroška Bela in Rateče - Planica, ki je nastalo pred letom 1955.

Za čas od leta 1974 do 1991 so shranjeni podatki o stanovanjski problematiki v fondu Samoupravna stanovanjska skupnost, o komunalnem gospodarstvu, cestah in telefoniji pa v fondu Samoupravna komunalna in cestna skupnost Jesenice.

Fonda Železarna Jesenice in Gradbene zadeve Jesenice vsebujeta nekaj projektne dokumentacije za neproizvodne objekte, ki jih je investirala Kranjska industrijska družba v času njenega obstoja, to je do leta 1945. Na primer: o gradnji in adaptaciji eno in večstanovanjskih hiš na Javorniku je ohranjen poleg ostale projektne dokumentacije (1900 – 1945) tudi zapisnik o pregledu stanovanjskih hiš (1935), dokumenti o vodni inštalaciji barak (1943), napeljavi telefona in električnega voda v hiše (1937), o gradnji kanalizacije (1931), stranišč, umivalnic (1937), kuhinje in jedilnice za delavce (1942), adaptaciji Kazine (1939), gradnji poslopja za prehrabene proizvode (1939), vajeniškega doma (1942), itd.

Nekaj gradiva o gradnji stanovanjskih in ostalih neproizvodnih objektov iz časa obstoja Kranjske industrijske družbe hranita tudi Gornjesavski muzej na Jesenicah in Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani.

Za obdobje po letu 1945 so v fondu Železarne Jesenice ohranjeni posamezni dokumenti, ki se ne nanašajo neposredno na Železarno, ampak na širše območje Jesenic. Na primer: elaborat projekta naselje Lipce (1967), glavni projekti stolpnic (1963 – 1971), poročilo o financiranju in gradnji družbenih in zasebnih stanovanj, samskih domov, počitniških domov, Kazine in Obratne ambulante (1973), udeležba Železarne pri zadovoljevanju družbenih interesov na področju športa in kulture (1973), glavni projekt adaptacije Kadrovskega doma Železarne in projekti vhodov, parkirnih prostorov in parkov (1963 – 1967), glavni projekt rekonstrukcije železniške postaje in tirna povezava z Železarno (1950), pregled celotnega posestva ekonomij Javorniški Rovt, Dovje in Žirovnica (1953) in projekt zavarovanja desnega brega Save ob Železarni (1963).

UPORABA TEHNIČNE DOKUMENTACIJE

Konstruktivske risbe so v izvorniku izdelane na pavš papirju. Zaradi lomljivosti in krhkosti so v Železarni izdelali kopije na papirju in na mikrofilmu. Izvornike so hranili v arhivu na obešalnikih. Ob izročitvi celotne zbirke Zgodovinskemu arhivu Ljubljana, Enoti za Gorenjsko Kranj smo ugotovili, da je še največ škode povzročilo lepilo, s katerim so bile prilepljene na nosilce. Zato smo jih sneli in preložili v predalnike. Poškodovane risbe bo potrebno oddati v postopek konzervacije.

Zaradi starosti (do 80 let) se pavš papir ob vsakem agresivnejšem dotiku začne trgati. Lomljivost je odvisna tudi od količine zračne vlage v prostoru hrambe. Če je

previsoka, se na papirju pojavijo madeži plesni, prenizka pa povzroči izsušitev in drobljenje papirja. V arhivskem skladišču je stanje zračne vlage in temperature pod nadzorom. Dokumenti imajo ustrezno tehnično opremo, ki jih varuje pred škodljivimi vplivi.

V primeru pogoste uporabe konstrukcijskih risb se bodo namesto originalov uporabili mikrofilmski posnetki, ki so jih izdelali že pred leti v Železarni, ravno tako iz varnostnih razlogov.

TISKANO ARHIVSKO GRADIVO, FOTOGRAFIJE, RAZGLEDNICE, FILMI IN DRUGI ZAPISI

Med arhivsko gradivo spadajo tudi interne publikacije, jubilejni zborniki, časopisi, različne slike, fotografije, razglednice, filmi, zvočni in digitalni zapisi. Bogat vir za proučevanje zgodovine Železarne so njene publikacije, ki so v celoti ohranjene (Železarske novice, Železar). Zelo zanimive so fotografije zunanjščine in notranjščine proizvodnih hal, stanovanjskih, gostinskih, počitniških in drugih objektov, v glavnem od leta 1960 naprej. Mestna panorama pa je običajno ohranjena na razglednicah, čeprav ne manjkajo tudi stanovanjske hiše, stolpnice, železniška postaja, železniški most čez Savo, naselje Stara Sava itd. Najstarejša razglednica v naši zbirki, na kateri so železarski objekti, je iz leta 1910.

Poleg omenjenih dokumentov na papirju arhivi hranimo tudi zapise na drugih medijih. Več filmov, ki prikazujejo vlivanje železa, navijanje žice, plavžarja, remont peči, zakladanje peči, jemanje vzorcev taljenega jekla, izpust jekla, ostanke prvega plavža, Siemens-Martinovo peč, slavnostno otvoritev Jeklame II in druge železarnine obrate iz različnih obdobj (1962, 1984, 1988 itd) hrani Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani (Tatjana Rezec - Stibilj, Vladimir Sunčič, Lojz Tršan, Filmsko gradivo Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije, zvezek 6, Ljubljana 2002).

ZAKLJUČEK

V Zgodovinskem arhivu si prizadevamo pridobiti raznovrstno arhivsko gradivo, ki je nastalo v času delovanja Železarne na Jesenicah. Skrbno ga bomo hranili in ohranili kot neprecenljiv zgodovinski vir našim potomcem.

ZUSAMMENFASSUNG

Das erhaltene Archivmaterial von »Železarna Jesenice« und dessen Vorgänger »Kranjska industrijska družba« (die Krainische Industriegesellschaft) dient als Primärgeschichtsquelle zahlreicher Untersuchungen auf dem Gebiet der Eisenhüttenkunde, Architektur, im Bereich Bauwesen und in der Erforschung der allgemeinen Gesellschaftsverhältnisse im Großraum von Jesenice von 1930 bis 1990. Das Archivmaterial ist in »Zgodovinski arhiv Ljubljana (im Geschichtsarchiv Ljubljana) zu finden. Es besteht aus zwei Teilen: aus der Aktendokumentation und aus der technischen Dokumentation. Die Aktendokumentation umfasst vor allem Sitzungsprotokolle und das Material der Verwaltungsbehörden und verschiedener Ausschüsse und Kommissionen, so wie Geschäfts- und Betriebsberichte, Datenangaben vom Personal, wie auch Erfindungen und Arbeitsunfälle, usw. Die umfangreiche Sammlung der technischen Dokumentation ergänzen Bauprojekte, technische Zeichnungen und auch Konstruktionszeichnungen der Maschinen, verschiedene Anlagen und ihre Teile, so wie auf dem Papier und Mikrofilm gezeichnete Situationen. Die Daten über die Eisenhüttenwerkstätigkeit sind in Archivbeständen der Verwaltungsbehörden (Gemeinde Jesenice, Stadtvollrat der Stadtgemeinde Jesenice, Gemeindevollrat Jesenice, Bezirksvollrat Radovljica – Jesenice und Gemeindeversammlung Jesenice), die unterschiedliche Baugenehmigungen und Genehmigungen für die Umbauarbeiten der Anlagen ausstellten, aufbewahrt. Zu dem Archivmaterial gehören auch Publikationen, Festschriften, Zeitunhen, Bilder, Fotografien, Ansichtskarten, Filme, Schall- und Digitalaufzeichnungen.

NOVI KOLODVOR

»Novi kolodvor je začel rasti iz tal. Dolgo so kopali in gradili temelj, sedaj pojde hitreje. Vidi se že zdaj, da bo novi kolodvor velika in lepa stavba.

Največji kolodvor na Kranjskem bo novi jeseniški. Obsegal bo z raznimi poslopji 200 m² več kakor ljubljanski kolodvor.«

(Od leta 1904 do 1909 sta časnika Slovenec in Slovenski narod objavljala zanimive članke iz tedanjega življenja. Slovenec je bil časnik katoliške narodne stranke, Slovenski narod pa liberalne stranke, tako da sta si bila stalno v laseh. Nekateri članki pa so prav zabavni.)

Silvo Kokalj

FOTOGRAFSKI ARHIV ŽELEZARNE JESENICE 1960 - 1990

Začetki moderne industrializacije Jesenic segajo v leto 1869, ko je bila v trgovski register vpisana na novo nastala delniška družba, tako imenovana Kranjska industrijska družba (KID). Veliko železarsko podjetje z upravnim sedežem v Ljubljani in z gospodarskim središčem na Jesenicah se morda takrat še ni zavedalo, da bodo čez slabih sto let s tradicijo pridobljeno znanje in izkušnje postale temelj nove jugoslovanske metalurške industrije. Jesenice so po drugi svetovni vojni postale mesto z izredno močno industrijo in s tem povezano infrastrukturo. Številni železarski obrati z lastno infrastrukturo so predstavljali mesto v mestu. Vsa veličina povojnega železarskega razvoja, ki je močno spreminjal zunanjo podobo Jesenic, se je kazala v novozgrajenih obratih. Iz posameznih skromnih fužinskih objektov na Plavžu, Savi in Javorniku so se razbohotili na velikansko strnjeno področje ob levem bregu Save Dolinke, vse od naselja Sava pa do Koroške Bele. Leta 1950 je Železarna

Jesenice poleg dveh visokih peči - plavžev obsegala naslednje obrate: valjarno 2400, energetski oddelek, cevarno, žično valjarno, livarno, Javornik I, II in III, gradbeni oddelek, jeklovlek, zaščitno službo, konstrukcijski oddelek, šamotarno, kamnolom, apnenico, martinarno, elektropeč, komunalni oddelek, prometni oddelek, predelovalne obrate, mehanične delavnice, glavno plinarno, metalurško industrijsko šolo in industrijski

Pogled na železarno leta 1961; oznaka A 58, karton Panorame 1, iz fototeke Železarne Jesenice (Fotografski arhiv GM Jesenice)

magacin. Istega leta je bil ustanovljen tudi Zbirni urad za zbiranje muzejskih predmetov s področja železarstva, katerega rezultati so bili čez dobro desetletje predstavljeni v na novo ustanovljenem Tehniškem muzeju Železarne Jesenice, saj: *»Ni napredka v proizvodnji brez poznavanja proizvodjalnega procesa v zgodovini.«*¹ V skladu z ideologijo časa se je vsak uspeh in napredek v gospodarstvu ali v vsakdanjem življenju zabeležil bodisi na magnetofonski trak, s pomočjo kamere na film ali s fotografskim aparatom. Tudi železarna v tem pogledu ni bila izjema.

V novo ustanovljenem muzeju je v pritličnih prostorih Ruardove graščine svoje mesto dobil fotograf. S profesionalnimi fotografskimi uslugami je zadovoljeval potrebe številnih obratov v železarni. Namenili so mu dva prostora. Večjega, ki je bil urejen kot temnica in kot priložnostni atelje, ter manjšega, ki je služil kot pisarna in v katerem je bil shranjen še arhiv.

Temnica je bila opremljena z dvema ali tremi povečevalniki za različne namene in formate filmov. Prostor je bil primeren tudi za izdelavo t. i. metrskih povečav. Če je fotograf dobil naročilo za izdelavo takih fotografij, je povečevalnik postavil na sredo prostora, obrnil glavo za 45 stopinj ter negativ presvetlil na belo obarvano leseno ploščo, ki je sicer služila tudi kot ozadje za studijsko fotografijo. Fotografski papir je pri rdeči svetlobi z risalnimi žeblički pripel na leseno podlago in ga osvetlil, nadalje ga je obdelal še v kemikalijah, ki jih je predhodno zmešal po receptu, ki je ustrezal določeni vrsti papirja. Kemična obdelava fotografij je potekala v velikem koritu s tekočo vodo, ki je bil z vrha dobro osvetljen z rdečimi lučmi.

Za studijsko snemanje in reprodukcije se je uporabljala profesionalna studijska kamera mehovka znamke Linhof, s katero se je dalo fotografirati na zviti film za posnetke velikosti od 6×7 do 6×9 cm, pa tudi na steklene plošče in pozneje planfilm. Namenjena je bila tako reprodukcijam kot znanstveni, portretni, arhitekturni ter panoramski fotografiji in je bila še kako uporabna v slabih svetlobnih pogojih, kakršni so bili na primer na plavžu in v martinarni. Z nekaj dodatki pa se jo je dalo spremeniti tudi v povečevalnik. Z njo je bilo posneto preko 10.000 fotografij (arhiviranih v fotoarhivu), večina reprodukcij. Naprava še danes služi svojemu namenu, čeprav se zaradi zapletenega rokovanja in teže le še redko uporablja. Po tem aparatu kot tudi po drugi opremi, ki se je ohranila, se vidi, da je fotografski oddelek železarne opremiljal poznavalec, ki mu ni bilo treba preveč varčevati z denarjem.

Za razsvetljavo ateljeja so poskrbeli v železarni, kjer so izdelali dva reflektorja z navadnimi 500-vatnimi žarnicami, saj zaradi dela s črno-belimi filmi ni bilo potrebe po kakšni posebni osvetlitvi.

V železarno sem prišel leta 1979, ko so me zaposlili kot fotografa. Prvi dan službe me je ob šestih v glavni pisarni počakala Irena Kučina, gospa srednjih let, "fabrška" fotografinja. Spominjam se, da me je peljala mimo plavža skozi aglomeracijo do Ruardove graščine, ki sem jo takrat prvič videl. Niti slutil nisem, da bom deset let spoznaval in na fotografski medij beležil razvoj mogočne železarske industrije in na koncu tudi njen propad - rušenje objektov, mimo katerih sem vsak dan skozi glavno pisarno, hodil v službo.

V pisarni, ki mi jo je Irena predstavila kot moj bodoči delovni prostor, sta bili dve mizi, dve omari s predali za filme in fototečne kartone ter ogromna naprava, ki sem jo prav tako kot graščino videl prvič. To je bil Carl - Zeissov dokumator, katerega podstavek brez vse ostale opreme tehta preko 150 kg. Glava z objektivom in saržerji za 50 metrov filma se pomika po okroglem železnem nosilcu premera 12 cm s pomočjo elektromotorja do višine enega metra nad delovno površino. Masivna delovna miza, na katero se lahko položi katerakoli predloga do velikosti A1 (70 × 100 cm), je prekrita s stekleno ploščo, vpeto v težkem kovinskem okvirju, ki se odpira na sprednji strani kot okensko krilo. Levo in desno od mize sta na nosilcih pritrjena po dva reflektorja. Irena mi je pojasnila, da je to reprodukcijska kamera za natančno mikrofilmanje knjig, fotografij, dokumentov in načrtov v formatih A, B, C in D. Vsa naprava se je napajala preko 30 kg težkega transformatorja. Irena mi je kasneje tudi razložila in praktično predstavila njeno delovanje, vendar sva jo pri svojem delu redko uporabljala. Do takrat pa je bila z njo izdelana večina preslikav za fotoarhiv socialnega oddelka Tehniškega muzeja železarne.

Kot novinec sem pod Ireninim vodstvom spoznaval železarske obrate in delo v temnici ter dneve in dneve izdeloval kontaktne kopije njenih na terenu poslikanih negativov, oziroma fotografije 6 × 9 cm. Zaradi preobilice dela je bila v velikem

Podiranje kauperjev leta 1989
(Zapuščina časopisa Železar)

zaostanku z urejanjem arhiva, saj je bilo izdelava kopij, pisanje in urejanje fototeke zamudno in predvsem zelo natančno delo.

Irena je izdelane kopije razdelila po kartonih $24,5 \times 34$ cm, ki so bili tiskani posebej za namene fotoarhiva. Nanje je vpisala obrat, ki so mu kopije pripadale in vse ostale podatke od številke negativa naprej, jaz pa sem kasneje kopije nalepil vsako nad svojo številko.

Na sprednji strani kartona je bilo natisnjenih devet polj, ki ustrezajo fotografiji 6×9 cm, pod temi polji pa je bil prostor še za številko negativa in datum, ko je bil posnetek narejen. V zgornjem levem vogalu je bil kvadrat 9×1 cm, v katerem je z velikimi tiskanimi črkami vtisnjeno "FOTO - ARHIV ŽELEZARNE JESENICE". V zgornjem desnem vogalu pa je bil prav tak kvadrat, v katerega se je vpisal obrat, v katerem so fotografije nastale, in zaporedna številka kartona. Zadnja stran kartona je vsebovala devet vodoravnih razdelkov, ki so bili razdeljeni na štiri rubrike, tri centimetre za številko posnetka (*številka negativa*), 17 centimetrov za opis fotografije (*predmet*), spet tri centimetre za datum (*datum posnetka*) in zadnjih sedem centimetrov za podatke o objavi fotografije (*objavljeno kdaj in kje*). Ob delu z Ireno sem tako spoznaval ureditev arhiva in naloge, ki jih mora opravljati fotograf železarne in preko fotografij tudi obrate, v katere sem moral pozneje zahajati s fotografskim aparatom.

V tridesetih letih delovanja železarskega fotolaboratorija (od leta 1960 do 1990) je število takih kartonov preseglo številko 3.000, kar pomeni več kot 27.000 oštevilčenih in arhiviranih posnetkov, povprečno pa 1.000 na leto. Za primerjavo: po poročilu Irene Kučina za leto 1986 sva dva fotografa naredila 4000 posnetkov, od tega je bilo 1.271 oštevilčenih in uvrščenih v fototeko, in ročno izdelala 11600 fotografij različnih velikosti.

Po pripovedovanju sodelavcev v muzeju je fotografski arhiv pričel urejati prvi redno zaposleni fotograf v železarni France Kolman, pozneje priznani fotograf v tovarni Elan v Begunjah. Njegovo delo je od leta 1962 nadaljevala Irena Kučina. Njen sodelavec je bil nekaj let tudi fotograf Franci Makovec. Irena je delo fotografa v železarni opravljala osemindvajset let, vse do upokojitve leta 1989. Tako je prav ona najbolj zaslužna za nastanek in ureditev fotoarhiva.

Zaradi velikega števila originalnih fotografij iz preteklosti, ki so pričale o bogati zgodovini Jesenic, je bil fotograf zadolžen tudi za reprodukcijo fotografij, ki so jih sodelavci muzeja pridobili med terenskim delom. Vsebinsko so predstavljale socialno in društveno tematiko od leta 1900 do 1940 ter obdobje druge svetovne vojne. Pomenile so nastanek novega fonda v samem arhivu in so zato zahtevale drugačen način označevanja. V sodelovanju fotografa z muzealci so nastale probleme pri označevanju rešili tako, da je fotograf označeval negative s črko, ki je pomenila fond in zaporedno številko (npr.: A 3240): črka "A" je pomenila negativ velikosti 6×6 do 6×9 cm, predvsem z železarsko tematiko (reprodukcije in terenski posnetki), s črko "L" so bili označeni negativni "leica" formata (24×36 mm) večinoma s terenskimi posnetki iz železarne in samih Jesenic. Ko je število negativov doseglo število 10.000, je vlogo črke "L" prevzela črka "M" in za njo črka "N". S temi številkami so zaradi lažje preglednosti označene tudi kopije na arhivskih kartonih. Muzeju sta

Primer fototečnega kartona Železarne Jesenice, Plavž 27 iz leta 1967
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

po tem sistemu pripadali dve črki "K" za veliki format negativa in "T" za leica format. Muzejski delavci so ta del arhiva vodili posebej in tudi kontaktne kopije so po eno lepili na posebne kartone, na katere so vpisovali potrebne podatke. Ta kartoteka vsebuje preko 10.000 enot s pripadajočimi negativni in se še redno uporablja in dopolnjuje.

Še nekaj črk abecede označuje določene sklope arhiva: "C" kot barvni negativ film, "D" kot diapozitiv leica, "E" so negativni Mire Kolenik, ki je kot zadnji "fabriški fotograf" beležila rušenja velikih železarskih obratov. Z različnimi manjšimi sklopi arhiva so zasedene še črke "O", "R", "U", vse ostale črke pa so namenjene širjenju obstoječih ali dodajanju novih enot.

Muzej je bil za fotografa le eden od oddelkov v železarni. Tako kot vsi ostali naročniki storitev so mu morali tudi muzealci naročene usluge "plačati" z medobratno nakaznico, ki je v železarni veljala kot notranje - organizacijsko plačilno sredstvo.

Poleg vodenja fotoarhiva je bila naloga fotografa še sledenje in beleženje uspeha razvoja "fabrike" na fotografski film. Zelo nazorno je to vidno v tematskih sklopih fotoarhivskih kartonov. Razdeljeni so na 45 poglavij in v vsakem so posebej označeni kartoni s kopijami negativov 6×9 ter kartoni s kopijami leica negativov. Edini popis tega arhiva, ki je kdajkoli obstajal, je spisek oštevilčenih tematskih sklopov:

Jeseniški zbornik

1. Panorama
2. Plavž
3. SM Jeklarna
4. Elektropeč, jeklarna
5. Livarne (siva in jeklo livarna)
6. Žična valjarna
7. Profilne valjarne
8. Jeklovlek
9. Izgradnja valjarn Bela in Valjarne Bela
10. Izgradnja hladne valjarne in Hladna valjarna Bela
11. Hladna valjarna Jesenice
12. Cevarna
13. Žičarna
14. Žebljarna
15. Elektroadni oddelek
16. Šamotarna
17. OTK - OTKR (oddelek tehnične kontrole in raziskovalni oddelek, tudi defektni proizvodi)
18. Valjarne Javornik (debela in tanka pločevina)
19. Mehanične in strojne delavnice (tudi gradbeni oddelek, strugarna valjev, konstrukcijska delavnica, vzdrževanje)
20. Elektrodelavnice in elektrovzdrževanje
21. Energija (toplotna, plinska, elektro, vodna, generatorji)
22. Promet in transport (cestni, železniški, vzdrževanje, garaže)
23. Skladišča (tuji materiali, reparacijsko skladišče na Blejski Dobravi)
24. Gotovi proizvodi železarne
25. HTV (zdravstvena zaščita, gasilci, obratna ambulanta, tehnična zaščita, nesreče)
26. Racionalizacija in novatorstvo
27. Izobraževanje (šole, tečajji, razstave)
28. Družbeni standard v železarni (dejavnosti komunalnega oddelka, samski domovi, počitniški domovi)
29. Družbeni standard izven železarne
30. Upravni objekti železarne
31. Uslužbenci uprave železarne
32. Samoupravni organi in družbene organizacije v železarni (delavski sveti, upravni odbor, sindikat, ZK, ZSMS)
33. Samoupravni organi in družbene organizacije izven železarne (občina, sindikat, ZK, SZDL, ZZB NOV, ZSMS, ljudska tehnika)
34. Politične manifestacije
35. Obiski
36. Upokojenci in delovni jubilarji
37. Kultura in šport (prireditve, razstave)
38. Kovinoservis Jesenice
39. Vratni podboji
40. Hladno oblikovani profili-HOP
41. Izgradnja "Žale", Blejska Dobrava
42. 100-letnica Železarne Jesenice
43. Gradnja Jeklarn II.
44. Tehniški muzej
45. Razno

Največje število kartonov pripada obratom oziroma oddelkom, s katerimi smo fotografi najpogosteje sodelovali in pri njih navadno imeli odprto mesečno ali celo letno nakaznico. To so bili na primer: Plavž (212 kartonov), Jeklarna (195 kartonov), Valjarne Bela (205 kartonov), Vzdrževanje, predvsem strugarna valjev (111 kartonov), Energija (150 kartonov), Tehniški muzej (244 kartonov). Zaradi potreb tovarniškega časopisa *Železar* je zelo bogat sklop fotografij s področja družbenega standarda izven železarne (152 kartonov) in fond Kultura in šport (171 kartonov). Da je bila slikovna izbira pri oblikovanju posameznih številčk časopisa bolj pestra, je fotograf moral vsak teden posneti in izdelati (nekaj po naročilu, nekaj po lastni izbiri) minimalno dvajset različnih fotografij iz tovarne in mesta.

Fotoarhiv nekdanje *Železarne Jesenice* je edinstven dokument tridesetletnega obdobja, ki nas s svojim bogatim slikovnim izročilom spominja na čase velikega razvoja železarne in posledično *Jesenic*. S poružitvijo velikih kompleksov, kot so bili Plavž, Martinarna in Aglomeracija je izginila podoba, ki je bila tako značilna za jeseniško dolino. Skoraj smo že pozabili na visoke dimnike, dim in rdeč prah, ki je bil nekoč stalnica nad dolino med Karavankami in Mežaklo. Vse to pa je zahvaljujoč fotografiji ostalo zabeleženo na filmskem traku in shranjeno v muzeju kot ena izmed enot fotografskega arhiva, ki je bogat vir zdaj že zgodovinskih podatkov za še tako zahtevnega raziskovalca zgodovine *Jesenic* in železarne.

VIR

1. Delo Tehniškega muzeja, *Železar*, 1952, št. 4, str. 24.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor beschreibt das Aufbewahrungssystem des Fotoarchivs in der ehemaligen »*Železarna Jesenice*« (Eisenhüttenwerk Jesenice) von 1960 bis 1990. In dreißig Jahre langer Arbeit des Fotoarchivs überstieg die Zahl der Kartons mit Kontaktkopien die Zahl 3000, was bedeutet, dass es über 27 000 nummerierte und archivierte Aufnahmen gab. Heute dient das Archiv als eine ausgezeichnete Grundlage, die Stadtgeschichte von Jesenice und vor allem das Eisenhüttenwerk in Jesenice zu studieren. Es befindet sich im Ruard-Schloss in Stara Sava.

OŠPICE

»Ošpice še niso ponehale. Dne 4. novembra 1907 se je zopet začela slovenska šola, ko se je isti dan nemška zaprla. Po nekaterih razredih manjka tudi sedaj še v slovenski šoli več kot polovico otrok. V takoh razmerah je pač škoda za trud v šoli, saj se ne more nič naprej vzeti.«

»Bolezen med otroci še ni ponehala. Za ošpicami prišla je davica in pobrala še dva otroka.«

(Od leta 1904 do 1909 sta časnika Slovenec in Slovenski narod objavljala zanimive članke iz tedanjega življenja. Slovenec je bil časnik katoliške narodne stranke, Slovenski narod pa liberalne stranke in sta si bila stalno v laseh. Nekateri članki so prav poučni, nekateri pa tudi zabavni.)

Franc Terseglav

FOTOGRAFIJA

DR. FRANCETA PREŠERNA

Franc Terseglav, lastnik Prešernove fotografije

Znano je dejstvo, da se naš največji pesnik France Prešeren za časa svojega življenja ni dal portretirati, čeprav mu je prijatelj slikar Matevž Langus to večkrat predlagal. Prvi pesnikov portret je naslikal slikar Franz Kurz zum Thurn und Goldenstein po spominu že po pesnikovi prezgodnji smrti. Potem so vsi veliki slovenski slikarji upodabljali Prešerna. Nekateri so vzeli za osnovo Goldensteinov portret, spet drugi so si zamislili njegov obraz po svoje. Za mojo razpravo pa je pomembna naslednja upodobitev. Založnik Wagner iz Ljubljane je leta 1866 izdal drugo izdajo Prešernovih »Pesmi«, ki sta jo uredila Josip Jurčič in Josip Stritar. V njej je lepo izdelana litografija (kamnotisk) Prešerna. Slikar ni podpisan in je do danes neznan. Tudi to sliko je nekaj poznejših slikarjev in tudi en kipar vzelo za predlogo svojim upodobitvam pesnika. Obstajajo pa tudi tri fotografije, ki se skoraj do potankosti ujemajo s to litografijo.

Originalna fotografija, ki jo hrani Franc Terseglav

Fotografije so velike šest krat deset centimetrov in izdelane v Gradcu. Eno hrani (ali bolje rečeno skriva) Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, druga je bila v lasti potomcev Prešernovega prijatelja Ferdinanda Schmidta, bogatega ljubljanskega trgovca in slavnega amaterskega prirodoslovca, ki je raziskoval našo jamsko fauno in odkril mnogo novih vrst jamskih žuželk. Njegova potomka dr. Helga Gallent, živeča na Dunaju, jo je leta 1962 podarila svoji sorodnici Nadi Hočevar iz Ljubljane. Ta je na hrbtno stran napisala: »*Od sorodnice prof. Helge Gallent. Dr. France Prešeren, prijatelj Ferdinanda Schmidta, prastarega očeta*«. Kje je zdaj ta fotografija, ne vem. Tretja fotografija pa je v lasti naše družine. Mojemu očetu jo je poklonil predvojni jeseniški učitelj Jakob Gospodarič. Na hrbtni strani je s svinčnikom napisano: »*iz zapuščine graščaka gradu Križ pri Komendi. Poklonjeno gdč. Alojziji Mesner, nadučit. Hčerki v Komendi po graščakovi smrti*«.

Vprašanje je, ali je litografija izdelana po fotografiji ali pa je fotografija fotografirana slika, seveda precej manjša. Pred davnimi leti je zadevo raziskoval ravnatelj tekstilne šole v Kranju Črtomir Zorec, navdušen ljubiteljski prešernoslovec, ki je v Gorenjskem glasu objavljaval poljudnoznanstvene članke o Prešernu, njegovih prijateljih, sorodnikih in o njegovem času. Katero fotografijo je imel pred seboj, se ne spominjam. Morda tisto, ki je zdaj v Narodni in univerzitetni knjižnici, ali ono, ki je bila last gospe Nade Hočevar, ali pa celo neko četrto. Mislim pa, da je prišel do zaključka, da to ni fotografija po naravi.

Potem je stvar raziskoval slikar, novinar in publicist Čoro Škodlar, ki je prišel do istih zaključkov kakor zdaj jaz. A o tem pozneje. On je tudi ugotovil, da ima eno fotografijo gospa Nada Hočevar, za druge pa ni vedel.

Naša fotografija je ležala pozabljena, dokler niso pred kratkim našli prej neznan Šubičev oljni pesnikov portret, ki je do pičice enak sliki iz knjige in domnevni fotografiji. Moja sestra Nives me je opozorila, da Šubic najbrž ni kopiral litografije neznanega slikarja, verjetneje je, da je portret naslikal po fotografiji, za katero je menil, da je Prešernova.

Na fotografiji je pesnikov portret v rjavi tehniki, zelo obledel, vendar razločen. Zadaj je natisnjen napis v nemškem jeziku med ornamentami: »*CA – Iz fotografskega ateljeja Geidorf Heinrichsstrasse št. 9 v Gradcu*«. Fotografija zdaj najbrž že pokojne gospe Nade Hočevar, za katero ne vem, kje se nahaja, je ravno taka.

Raziskave sem se lotil kar sam, ker nihče ni pokazal zanimanja za zadevo. Najprej je bilo treba ugotoviti, ali sta fotografija in litografija v »Pesmih« iz leta 1866 popolnoma identični ali ne. Ko bi bili popolnoma enaki, bi bila fotografija fotografirana slika in vsako nadaljnje raziskovanje bi bilo nesmiselno. Dva moja znanca, eden dober slikar, drugi izkušen fotograf, sta primerjala fotografijo z litografijo iz knjige. Zelo sta si podobni, vendar se razlikujeta v toliko podrobnostih, da je jasno, da fotografija ni fotografirana slika, pač pa se vidi, da se je neznan slikar zelo trudil, da bi fotografijo čim točneje preslikal. Glavne razlike so tele: tako imenovani Kupidov lok na zgornji ustnici je na sliki precej izrazitejši kot na fotografiji, desna nosnica je na fotografiji ozka in fina, na sliki pa je bolj debela, desno uho je drugačno, lasje, posebno ločnica med lasmi in obrazom je različna, prav tako oči in obrvi. Je še nekaj manjših detajlov, ki so različni. Najbolj pa opazimo razliko v pogledu – na sliki

gleda pesnik strogo resno, na fotografiji pa otožno. Zanimivo je, da je to opazil prav vsak, ki sem mu obe upodobitvi pokazal.

Nato je bilo treba preveriti podatke o obeh lastnikih fotografije – o graščaku z gradu Križ pri Komendi in o Alojziji Mesner, ki ji je graščak fotografijo zapustil. Tu mi je zelo pomagal dr. Franc Skušek, upokojeni veterinar iz Lukovice, ki se mu na tem mestu iz vsega srca zahvaljujem.

Graščak z gradu Križ počiva ob svojem očetu na pokopališču v Komendi. Na nagrobniku je tale napis v nemškem jeziku: »*Otto Freiherr von Apfaltrern Landstand im herzogstume Krain k. u. k. Kamerer, Herrenhausmitglied etc., etc. Geb. 6. April 1823 Gest. 15. Sept. 1905*«

Torej je bil baron iz rodbine Apfaltreren, posestnik na Kranjskem in cesarsko – kraljevi komornik, rojen leta 1823 in umrl leta 1905. Našel sem pa tudi mrliški list gospodične Alojzije Mesner v arhivu kamniške župnije. Rojena je bila 1. oktobra 1853 na Bohinjski Beli, umrla pa je 11. novembra 1940 v Kamniku. Bila je neporočena, pokopali so jo na Žalah.

Zdaj je bilo treba dobiti še podatke o ateljeju v Gradcu, kjer je fotografija nastala. Razmeroma lahko sem dobil informacijo, da je ta fotografski atelje obratoval do leta 1980, malo teže pa je bilo ugotoviti, kdaj je bil ustanovljen.

Stalo me je kar nekaj truda, a na koncu sem le potrkal na prava vrata. Mestni arhiv v Gradcu mi je poslal zelo prijazno pismo iz katerega naj citiram nekaj najpomembnejših podatkov: »*Fotograf, ki po njem proizvedujete, z ateljejem na Heinrichstrasse št. 9 je bil Anton Cermak (roj. 1842 na gradu Saar na Moravskem, umrl 23. 4. 1911 v Gradcu), ki je vodil ta atelje od leta 1875 do leta 1885. Menimo, da gre pri tej portretni fotografiji za **fotografsko preslikavo neke starejše dagerotipije** (poudaril F. T.) pred letom 1849, ko je pesnik umrl. Gotovo je fotograf s prodajo tega portreta, ki vendar prikazuje največjega pesnika slovenskega naroda, finančno prišel na svoj račun.*«

Priložili so tudi dokument, s katerim fotograf prijavlja svojo obrt. Tudi njim se tu javno zahvaljujem.

Zanimivo je, da je tudi Čoro Škodlar, ki je isti problem raziskoval pred leti in so mu pomagali z optičnimi inštrumenti na zavodu za spomeniško varstvo, prišel do zaključka, da je fotografija posnetek prvotne dagerotipije. Motil se je le v tem, ker je mislil, da so litografijo delali že po tej novejši fotografiji, kar ni bilo mogoče. Zelo verjetno je imel slikar, ki je delal litografijo za drugo izdajo Prešernovih »Pesmi«, pred seboj izgubljeno dagerotipijo neznanega lastnika.

Litografija iz leta 1866, objavljena v Prešernovih »Pesmih«

Izrez iz originalne fotografije

Navedel bom še nekaj logičnih razlogov, zakaj, mislim, da je ta fotografija originalna oz. preslikava originalne fotografije. Ko bi bila to prefotografirana slika iz druge izdaje Prešernovih »Pesmi«, je ne bi baron Apfaltreren tako skrbno čuval in jo v oporoki zapustil gospodični Alojziji Mesner, ki je bila gotovo njegova prijateljica, verjetno pa še kaj več. Tudi potomci prirodoslovca Schmidta je ne bi tako spoštljivo hranili na častnem prostoru in zadnja lastnica z Dunaja je ne bi tako slovesno izročila svoji sorodnici iz Ljubljane, češ da pripada slovenskemu narodu.

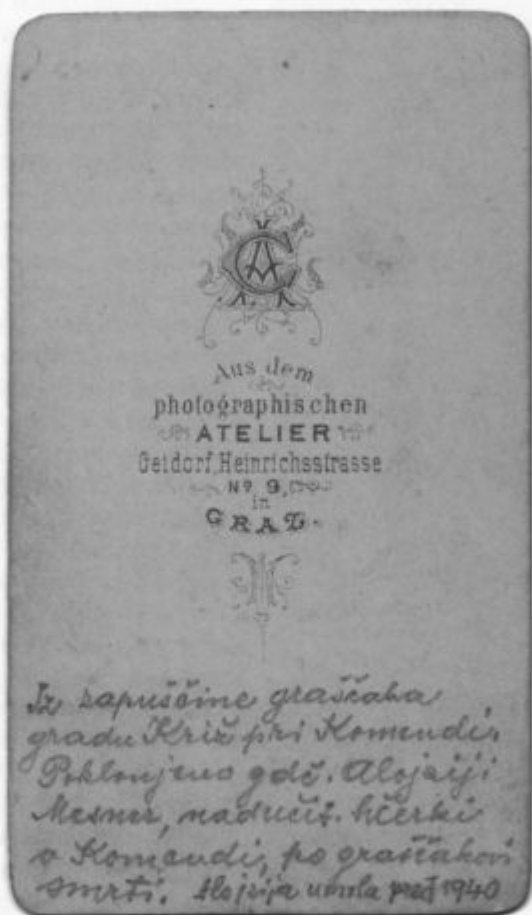
Slikar Janez Šubic, katerega oljni Prešernov portret so našli in odkupili v Trstu, je imel za predlogo prvotno dagerotipijo ali pa eno od teh pozneje narejenih preslikav, ne pa objavljene litografije iz leta 1966. Njegov oljni portret je namreč mnogo bolj podoben fotografiji

kot sliki. Vidi se, da je bil boljši slikar kot neznani avtor litografije, ker je podrobnosti točneje zadel. Zlasti dobro je pogodil melanholični Prešernov pogled. Vidi se, da ni hotel »izboljšati« litografije, kot so ugotavljali nekateri naši izvedenci, pač pa čim točneje prenesti Prešernove poteze s fotografije na platno.

Na tretji dokaz o pristnosti fotografije pa je opozoril že Čoro Škodlar. Ko so leta 1866 »Pesmi« s Prešernovo podobo izšle, je bilo še mnogo njegovih znancev in prijateljev živih. Takrat, ko portretiranja še ni v večji meri zamenjalo fotografiranje, so ljudje od portretov zahtevali podobnost in točnost. Ko Prešeren ne bi bil točno zadet, bi se gotovo dvignil val negotovanja, o tem pa ni nobenih poročil. Točna pa je slika lahko samo takrat, ko slikaš živega človeka ali vsaj fotografijo.

Ob koncu bi navedel še en sklep, ki je lahko tudi špekulacija, a ni nemogoč. Prešeren je v letih 1828 do 1832 prijateljeval z Marijo Kajetana Khlun iz Gradca. Ljubezen se mu je podrla zato, ker ji je premalokrat pisal. Morda jo je pa še kdaj prijateljsko obiskal po letu 1839, ko so že povsod fotografirali po principu dagerotipije. Lahko da ga je pregovorila, naj se da fotografirati. Za to pesnikovo upodobitev je moral vedeti neznani slikar, ki je po njej naredil litografijo za knjižico »Pesmi« iz leta 1866. Kdor je okoli leta 1875 v Gradcu imel originalno dagerotipijo, jo je nesel k fotografu Cermaku, ki je izdelal nekaj kopij. Ko bi kakšen slovenski ljubitelj Prešerna dal narediti fotografije po sliki iz knjižne izdaje, bi to zelo verjetno opravil v Ljubljani in ne v Gradcu, kajti okoli 1875 je bila fotografska dejavnost v Ljubljani že odlično razvita.

Žal sva Čoro Škodlar in jaz pri uradnih prešernoslovcih naletela na odklanjanje ali pa na gluha ušesa. Morda pa se bo zdaj le našel kak uradni kulturnik z bolj širokim srcem, ki bo vso zadevo dokončno proučil.

Zadnja stran originalne fotografije, na kateri se vidi oznaka graškega ateljeja in zapis, komu je bila poklonjena

ZUSAMMENFASSUNG

Franc Terseglav erläutert in seinem Aufsatz die Möglichkeit, dass eine Originalfotografie vom größten Dichter Sloweniens France Prešeren existiert. Es ist bekannt, dass sein erstes Porträt erst nach seinem Tode entstand. Aber es gibt in Slowenien drei Fotografien von Prešeren, die aber sehr ähnlich der Lithografie des Dichters in der zweiten Auflage seiner Gedichte sind. Franc Terseglav versucht zu beweisen, dass die Fotografien die Kopien einer Originaldagerreotypie des Dichters sind. Jene Originaldagerreotypie diente auch dem Zeichner der Litografie wahrscheinlich als Vorlage.

Damir Globočnik

INŽ. RUDOLF ARH (1905 - 1998), SLIKAR S KOČNE

Inž. Rudolf Arh je svojo mladost, šolanje in službovanje po raznih krajih Slovenije in nekdanje Jugoslavije opisal v življenjepisu »Moja življenjska pot«, ki je datiran z dnem 3. december 1987. En izvod sedem strani obsegajočega tipkopisa hrani Gorenjski muzej v Kranju, po en izvod pa je inž. Rudolf Arh izročil sosedu Francu Krničarju, nečakinji Mariji Rožič ter nečakinji Ljubi Šterk in njenemu soprogu Francu Šterku.

Rudolf Arh je bil rojen 15. aprila 1905 na Rečici pri Bledu materi Mariji Korošec (rojena 1884) in očetu Francu (rojena 1879). Imel je brata Stanka in Francka, ki sta umrla kot dojenčka, in sestro Pavlo. Iz hiše št. 13, ki se ji je po domače reklo »pri Florjančku«, se

je družina kmalu preselila v novo hišo, ki jo je sezidal oče na Rečici ob potoku Mišca (sedaj pri Savici). Tu bi Rudolf Arh kmalu utonil v vodnem zajetju za race.

Rudolf Arh omenja v življenjepisu še en zanj skorajda usoden dogodek. V starosti 10 mesecev mu je mati komaj uspela rešiti življenje. S prižganim dinamitom ga je namreč zastrupil Italijan, ki je bil zaposlen pri gradnji železniške proge Jesenice-Trst. Ker mati Italijanu ni hotela posoditi denarja, je Rudolfa vzel v naročje in mu držal pod nosom prižgani dinamit. Mati je zaslišala Rudolfov jok in ga rešila iz Italijanovih rok. Rudolf je bil že nezavesten, kanarček v sobi pa je poginil. Zadušitve ga je rešila kamilična kopel. Rudolf je bil dolgo časa bolan in je čutil posledice do pubertete.

Osnovno šolo je obiskoval na Bledu. Ko se je začela 1. svetovna vojna, je družina stanovala pri stari mami v vili Ana pri kolodvoru. Oče, ki je bil zaposlen pri dunajski firmi Schwarz kot prevzemalec lesa, je zaradi vojne izgubil delo. Mama je prala perilo za vojaški bolnici, ki sta bili v hotelih Evropa in Triglav pri postaji Bled. Leta 1917 je mati Rudolfa Arha peljala v Kranj in vpisala na gimnazijo, ki jo je obiskoval štiri leta.

Ing. Rudolf Arh leta 1960
(last družine Šterk)

Oče se je po vojni posvetil trgovini z lesom. Z Alojzjem Paplerjem sta zgradila žago z lokomobilnim pogonom, ki je predstavljala osnovo LIP-ovega obrata na Rečici. Leta 1920 je oče kupil restavracijo Mangart.

Rudolfa Arha je veselilo slikarstvo. Prvi slikarski pouk je dobil med obiskovanjem gimnazije v Kranju pri cerkvenem slikarju Matiji Bradaški (op. morda Matija Bradaška ml. (1889-1962), M. Bradaška st. je namreč umrl že 1915) in pri gimnazijskem profesorju Franju Kopaču (1885-1941). Po končani gimnaziji se je Rudolf Arh hotel vpisati na slikarsko akademijo v Zagrebu, vendar se oče ni strinjal in bi mu v tem primeru odpovedal vsako pomoč. Oče ga je poslal na dvorazredno trgovsko šolo v Celje, ki jo je dokončal leta 1923 s prav dobrim uspehom. Med šolanjem se je učil slikanja pri poklicnem slikarju Seebacherju. Rudolf Arh je Seebacherja označil za izvrstnega slikarja, posebno dobro naj bi obvladal pastel.

Po dokončani trgovski šoli je Rudolf Arh vodil dopisništvo in knjigovodstvo v očetovi lesni trgovini, vendar se ni mogel vživeti v trgovski poklic. S posredovanjem učitelja Zupančiča s Koroške Bele je dobil očetovo dovoljenje, da je odšel leta 1926 v višjo tehniško šolo v mestu Mittweida na Saškem. Po opravljeni desetmesečni praksi v šolski tovarni in sprejemnih izpitih je lahko začel s študijem elektroinženirstva na višji tehnični šoli. V tretjem semestru je s prav dobrim uspehom opravil prvi glavni izpit. V istem času pa je oče izgubil vse imetje in mu sporočil, da mu ne bo mogel več pomagati. Rudolf Arh je iskal pomoč pri več znanih in premožnih družinah, vendar je povsod dobil negativen odgovor. Čez počitnice se je zaposlil pri Elektropodjetju Sušak. Pomagal je inženirju, ki je vodil elektrifikacijo Delnic. Ta ga je seznanil s tamkajšnjim apotekarjem mag. Jelinekom, ki mu je s posojilom pomagal dokončati študij. Reški apotekar Jelinek mu je pred odhodom dal potrebni denar za prvi mesec in vpisnino, potem pa redno vsak mesec pošiljal znesek za vzdrževalnino. Rudolf Arh je zapisal, da je mag. Jelinek postal njegov »drugi 'Oče'«! Avgusta 1929 je Rudolf Arh postal elektroinženir. Znesek 20.000 din (vrednost enostanovanjske pritlične hišice), ki mu ga je posodil apotekar Jelinek, je odplačeval skoraj 10 let.

Najprej se je zaposlil v tovarni elektrod na Blejski Dobravi, ki jo je vodil inž. Becker, ki je prav tako dokončal šolo v mestu Mittweida. Na Blejski Dobravi je bil zaposlen do odhoda k vojakom (1932/1933). Vojaški rok je služil v inženirski šoli v Mariboru in postal podnarednik dijak.

Leta 1933 se je inž. Rudolf Arh želel zaposliti pri Kranjski industrijski družbi (KID), vendar službe ni dobil, ker se je pred nekim uslužbencem javno izrazil, da Slovencem ne bodo ukazovali hitlerjevci. KID je bila tedaj namreč v nemški lasti. Zato se je lotil hišnih instalacij pri novogradnjah (mdr. osnovna šola na Blejski Dobravi), pri Dragu Višnarju na Jesenicah pa je delal kot umetnostni žgalec spominkov. Od 1933 do 1936 je snoval tudi načrte za razne hišice in hiše (Jenkova hiša na Borovljah, Trevnova delavnica idr., hišico Podmežaklja pa je narisal po zamisli lastnika Janka Rekarja). Leta 1936 se je oženil in začel pomagati ženi v trgovini.

Leta 1937 ga je direktor šamotarne Železarne Jesenice kemik dr. Somogy povabil, naj gre z njim v Šibenik, kjer so Francozi vodili gradnjo tovarne elektrod. Z ženo, ki je opustila trgovino, sta odšla v Šibenik. Podjetje »La Dalmatienne« v Šibeniku, ki je bilo v francoskih rokah, je začelo obnavljati zapuščeno tovarno in jo

Ing. Rudolf Arh: Sv. Marko s Triglavom, 1979,
risba s tušem

preurejati za proizvodnjo ferolegur. K podjetju sta sodili tudi elektrarni na Krki in Cetini (takrat največja elektrarna v Evropi s 80.000 kVA). Novi direktor dr. Somogy je inž. Rudolfa Arha nastavil kot konstruktorja in kasneje kot projektanta. Njegova prva naloga je bila obnova elektropeči za proizvodnjo ferolegur. Delo je bilo končano v kratkem času treh mesecev. Arh je moral veliko študirati, saj je bil, kar se tiče tehničnega znanja, prepuščen samemu sebi. V tem času je v sodelovanju s firmo Siemens v Berlinu, napravil tudi načrt za trofazno peč z močjo 4500 kWa za proizvodnjo feromangana in začel s projektom nove tovarne elektrod z zmogljivostjo 10.000 ton letne proizvodnje. Pri tem je izključil napake tovarne na Blejski Dobravi, ki je imela samo 3000 ton letne zmogljivosti (odstranitev prahu, transport prašnih snovi po cevovodih na zračni blazini itd.). Zasnovati je moral tudi posebej izdelane stroje (kotalnik, mešalnik, stiskalnica, razno obdelovalno orodje, naprave za dvigovanje in prenos, žarilna peč za žarenje surovin in velika peč za pečenje elektrod). Stiskalnico s pritiskom 3000 ton pri spec. tlaku 500 kp/cm² je izdelala Škoda v Plznu.

Gradnja tovarne elektrod se je nadaljevala med 2. svetovno vojno. Italijani so inž. Rudolfa Arha pustili na njegovem delovnem mestu. Ko je ugotovil, da eden izmed italijanskih inženirjev dela napake, ki so škodljive za gradnjo, je na napake opozoril direktorja. Omenjeni inženir mu je zameril in si prizadeval, da bi ga čim prej odstranili. Zaradi izdajstva enega izmed uslužbencev so nekaj ljudi aretirali, mdr. inž. Rudolfa Arha. Čeprav zoper njega niso našli ničesar obremenilnega, je presedel štiri mesece v zaporu v Splitu. Iz zapora je prišel ob Mussolinijevem padcu.

Hrvaška vlada v Bihaću mu je takrat naročila, naj sporoči, kakšno je stanje v tovarni. Poročilo je poslal po zaupni poti in opozoril na nevarnost, da bi Nemci utegnili odpeljati več pomembnih strojev, ki bi jih bilo potrebno »bunkerirati«. Poslali so mu nekaj delavcev, pri Nemcih pa je inž. Rudolf Arh pridobil prepustnice, tako da so lahko delali v tovarni in rešili vse stroje. Po umiku Nemcev novembra 1944 je bil imenovan za upravnika tovarne z dvema pomočnikoma, enim delavcem in knjigovodkinjo, vojaška uprava mesta pa je poslala 100 nemških ujetnikov za čiščenje in obnovo tovarne, ki je bila nekajkrat bombardirana. Najprej so usposobili dve apnenici za žganje apna in kupolko (talilno peč za sivo litino), tako da so lahko začeli z vlivanjem delov za popravilo vagonov.

Inž. Rudolf Arh je po naročilu partizanskega oficirja in gradbenega inženirja izdelal tudi cenilni predračun in skico za zasilni most, ki je bil izdelan v tednu dni in je prenesel težo lokomotive do 100 ton. Po spominu in beležkah je obnovil načrte za gradnjo tovarne, saj so Italijani odnesli vso tehnično dokumentacijo. Leta 1946 je v Budimpešti prevzel stroje, ki so bili naročeni in plačani že pred vojno. Stroje so v kratkem času montirali v tovarni. Dobil pa je tekmeča, ki je hotel priti na njegovo mesto. Ta je dosegel, da so inž. Rudolfa Arha leta 1947 premestili v Beograd, kjer pa je ostal 14 dni. Črna metalurgija je želela osnovati projektivni biro za celo državo, ki naj bi ga vodil inž. Rudolf Arh, vendar do tega ni prišlo. Inž. Arha so določili za šefa projektivnega urada železarne Ravne, ki so jo tedaj začeli obnavljati oziroma podirati staro in graditi novo tovarno. Tu mu je pri konstrukciji in preračunu 10-tonske martinovke (peči za pridobivanje jekla iz surovega železa) pomagal inženir metalurg Rebek. Izdelati so morali tudi mnogo naprav za jeklarno (jeklarske peči, prenosne naprave, postavljanje kladiv v kovačnici).

Od 1952 do 1954 je bil projektant v kapitalni izgradnji pri Litostroju. V tem času je snoval tovarno ogljenih proizvodov za Dubrovnik, kamor so ga povabili leta 1954. Posebnost tovarne, ki so jo tedaj začeli graditi, je bila velika žarilna peč za pečenje ogljenih izdelkov do temperature 1400°C in vodoravna stiskalnica z močjo 1500 ton pritiska. Stiskalnica je bila izdelana v Litostroju.

Leta 1956 se je inž. Rudolf Arh vrnil v Slovenijo in se v Jamboru v Črnučah zaposlil kot projektant in projektivni šef. Podjetje je delovalo pri načrtovanju daljnovodov in jamborov, transformatorjev, stikal in varovalk z visoko amperažo in voltažo. Nato se je kot projektant vrnil v Litostroj. Nekaj časa je bil zaposlen v oddelku za reduktorje in nato ponovno v kapitalni izgradnji, kjer je zasnoval dve montažni dvorani v jekleni konstrukciji (12 x 45 m), stavbo za skladišče modelov in veliko dvorano za montažo avtomobilov (25 x 45 m) ter izdelal projekt za kisikarno (obrat za pridobivanje kisika iz zraka) in impregnacijsko napravo za odlitke, zlasti za cilindre za velike dieselske motorje.

Leta 1966 so ga povabili v Ingering v Kranj, kjer je bil zadolžen za naprave za čiščenje plinov in recirkulacijo hladilnih voda. Izdelal je dva velika projekta za tovarni cementa v Solinu in Kaštel Sučurcu za hlajenje strojev s sladko vodo, ki jo je ohlajala morska voda. Podoben projekt za hlajenje elektropeči z vodo, ki kroži v zaprtem sistemu in se hladi z rečno vodo iz Vrbasa, je izdelal tudi za Elektro Jajce.

Leta 1969 se je upokojil. Od 1970 do 1975 je honorarno predaval na Poklicni šoli v Domžalah. Poučeval je elektrotehniko, fiziko, matematiko in tehnologijo

materialov. Učil je tudi na Industrijski šoli v Tovarni ferolegur v Šibeniku (1945 do 1947) in na Industrijski šoli Železarne Ravne (1947 do 1952). V Ravnah je na povabilo ravnatelja gimnazije dr. Sušnika predaval analitično geometrijo za 7. in 8. razred gimnazije (1950/1951 in 1951/1952).

Leta 1975 mu je umrla žena, zato je zapustil šolo in se preselil na Kočno nad Jesenicami (Kočna 23). Nečakinje, ki so mu pomagale, so mu pravile »stric«, kmalu so ga tudi sovaščani in prijatelji klicali »stric«. Veliko je zahajal v gore in prehodil vse Karavanke in Julijce. Upokojitev mu je omogočila, da se je lahko intenzivno posvetil ljubiteljskemu slikarskemu delovanju. *»Da pa nisem ostal brez zaposlitve, sem se in se še udeležujem s slikarstvom in s tem v zvezi z likovnimi razstavami, pri tem pa sem veliko planinril in s slikami ovekovečil veliko število izginjajočih zgradb in motivov iz narave. Slikam v različnih tehnikah, prav posebno pa sem in gojim risanje, ki je tudi osnova vsemu slikarstvu.«¹*

Leta 1970 je postal član Društva likovnih samorastnikov Ljubljana (je tudi njegov soustanovitelj) in leta 1976 član jeseniškega DOLIKA (klub DOLIK pri DPD Svoboda Tone Čufar Jesenice). Sodeloval je na več kot 200 skupinskih razstavah in pripravil več kot 60 samostojnih razstav.² Leta 1987 je bil imenovan za častnega člana Pevskega društva Vintgar, kateremu je podaril sliko dr. Franceta Prešerna. Umril je v visoki starosti jeseni leta 1998.

Inž. Rudolf Arh je velik del obsežnega likovnega opusa v osemdesetih in na začetku devetdesetih let preteklega stoletja poklonil Gorenjskemu muzeju v Kranju. Gorenjski muzej je izbore iz Arhove likovne zapuščine, ki obsega več kot 1000 del (risbe, akvareli, skice in dela v drugih likovnih tehnikah), predstavil na vrsti tematskih oziroma preglednih razstav, npr. »Stanovi in staje v bohinskih in blejskih senožetih / Risbe in skice / Ljudsko stavbarstvo I« (1985), »Gorenjska kmečka hiša« (1986), pregledna razstava z izborom upodobitev naravnih in arhitekturnih spomenikov (1988) in »Kmečke stavbe na Gorenjskem v slikarstvu Rudolfa Arha« (1995). Slednja razstava, na kateri je bil na ogled izbor najlepših in najbolj pričevalnih Arhovih upodobitev tradicionalnega kmečkega stavbarstva v gorenjskih vaseh in planinah, je bila postavljena istočasno kot etnografska razstava »Spomeniki kmečkega stavbarstva v sliki«. To Arhovo razstavo si je bilo po zaslugi Joža Varla leta 1995 mogoče ogledati tudi v Razstavnem salonu Dolik na Jesenicah, ki je na ta način počastil slikarjevo 90-letnico. Ob razstavah so izšle zloženke s spremnimi besedili etnologinje Anke Novak in umetnostnega zgodovinarja dr. Ceneta Avguština. Zadnji izmed izborov del iz zapuščine inž. Rudolfa Arha je bil na ogled na razstavi v Galeriji v Mestni hiši v Kranju avgusta 2004 (izbor 45 del).

Z deli inž. Rudolfa Arha sem se spoznal leta 1989, ko sem se zaposlil v Gorenjskem muzeju kot pripravnik-kustos za umetnostno zgodovino. Ena od mojih prvih delovnih zadolžitev pod mentorstvom dr. Ceneta Avguština je bila namreč inventarizacija del inž. Rudolfa Arha, ki je do tedaj Gorenjskemu muzeju že poklonil 847 slik, risb in skic (6 del pa tudi Tehniškemu muzeju Železarne Jesenice). Ob inventarizaciji (inventarne številke UZ 3188 do UZ 4378, UZ 4506 do UZ 4526, UZ 4832 do 4846 in UZ 4850 do UZ 4866) sem začel urejati tudi predmetno oziroma krajevno ter motivno datoteko, ki je dodatno opozorila na raznolikost in pripovedno bogastvo likovnega opusa inž. Rudolfa Arha.

Ing. Rudolf Arh: Dovje, 1979,
risba s tušem

Z doktorjem Cenetom Avguštinom sva se v naslednjih letih nekajkrat podala na Kočno na obisk k inž. Rudolfu Arhu, ki sem ga tako lahko spoznal tudi kot prijetnega in razgledanega sogovornika. V spominu so mi ostali njegova velika življenjska in delovna disciplina, prijaznost ter skromnost. Ko ga leta 1995 nisva našla doma, se je takoj oglasil s pismom in se zahvalil za prinesene izvode štirih voščilnic z motivi njegovih del, ki jih je tedaj založil Gorenjski muzej.

Inž. Rudolf Arh se je na začetku likovne poti odločil za realističen slikarski izraz. Najraje je slikal v naravi, zato je posegal po risbi s tušem, kreda, ogljem in svinčnikom ter akvarelu, gvašu in drugih tehnikah upodabljanja na papir. Nikamor se ni podal brez svinčnika in papirja, motiv je zabeležil vsaj na skici in kasneje izdelal bolj reprezentančno likovno interpretacijo. »Povsod, kamor grem, najdem kaj

*lepega, zanimivega kar naslikam. Včasih nastane na mestu le skica, ki jo potem doma dodelam, bolje dodelujem. spet drugič se vračam na kraj, kjer je slika nastala. Tako mi včasih ob slikanju minevajo ure, da sam ne vem kdaj.*³

»Neutrudni popotnik in slikar«⁴ je z izjemno predanostjo upodabljal raznovrstne spomenike ljudskega stavbarstva, kmečke domačije, kozolce, hleve, mline, žage, kovačnice, planinske domove in staje, stanove, senike, skednje in čebelnjake, vaške in mestne vedute, gorske, morske in rečne krajine ter druge krajinske motive, gradove, cerkve, znamenja, naravne znamenitosti in redkosti ... Etnologinja Anka Novak je zapisala, da je motive »v risbi zavzeto beležil sebi v radost in za spomin«.

»Nekateri teh drobnih vrednot, ki jih je v naravi ustvaril človek, sploh ne opazijo; kot blede vsebine se jim vsedajo v zavest ob veličastni podobi pokrajine. Arha pa zanimajo predvsem tisti izseki iz pokrajine, ki so stvaritve človeških rok preteklih obdobij. Danes človek, ki sploh ne čuti v sebi nagnjenje za potrditev svoje zgodovinske in kulturne identitete tudi ob usedlinah naše ljudske arhitekture, največkrat seže po sodobnih tehničnih pripomočkih; skozi fotografski objektiv navadno zaznamuje njeno sporočilno vrednost in spomin. Rudolf Arh pa išče tesnejši stik s spomeniki ljudskega stavbarstva, skrbno opazuje različnost oblik v posameznih območjih Gorenjske, opazuje stavbarsko znanje in oblikovalsko voljo, ki jo dokazujejo in izžarevajo posamezne gorenjske kmečke hiše ali domovi v celoti. Tradicionalne kmečke stavbe opazuje tudi v procesu njihovega minevanja in trohnenja.«⁵

Rudolf Arh je bil po naravi skromen človek, ki se je zavedal, da tudi najbolj neopazni delčki urbanega ali naravnega okolja, v katerem je npr. načrtno iskal zanimive primere dediščine našega ljudskega stavbarstva, lahko postanejo zanimivi slikarski motivi. Poti z njegovim »fičotom« so ga tudi v visoki starosti najpogosteje zanesle v gorenjske vasi in naselja, pa tudi v druge slovenske pokrajine. Dr. Cene Avguštin ga je označil za »enega najvnetejših slikarjev in dokumentaristov spomenikov ljudske arhitekture na Gorenjskem«.⁶

Tako kot je bil natančen in dosleden pri poklicu strojnega inženirja in projektanta, je tudi pri slikarstvu negoval natančno, realistično občuteno risbo, ki je bila njegova najljubša tehnika. Risbo je poživiljal z rahlimi slikarskimi posegi. Slikarski izraz Rudolfa Arha je v tehniki risbe s tušem »najbolj dozorel, postal je čist in tudi v dokumentarnem pogledu dosleden in pristen«.⁷

Zvesta pripovedna in povzemajoča risba je poleg obvladovanja perspektive pripomogla k izjemni dokumentarni vrednosti Arhových del,⁸ ki so »pravi dokumenti in zanesljiv vir za proučevanje naše naravne in kulturne dediščine«.⁹ Iz tega razloga je Arhovo velikodušno darilo Gorenjskemu muzeju nedvomno bistveno obogatilo muzejske likovne, etnografske in dokumentarne zbirke.

Rudolf Arh se je s trdim in doslednim likovnim delom uspel približati raznolikemu motivnemu svetu, v katerem je marsikdaj iskal tudi blagodejno ustvarjalno tišino in izražal svoje spoštovanje do dediščine preteklih rodov. Mnoge kmečke domove, gospodarska poslopja, planinske staje, vaške ambiente in naravne redkosti, ki so zgledno in z občutkom predstavljeni na Arhových risbah, je načel zob časa ali pa jih danes ni več. Zato Arhov likovni opus predstavlja dragoceno dokumentarno pričevanje o nekdanjem videzu kulturne krajine, kmečke arhitekture oziroma gradbene in urbanistične podobe vasi ter bo postal bogat vir za delo etnologov in preučevalcev ljudskega stavbarstva v vaseh in na planinah. Slovenska etnologija in tudi tehniška zgodovina ne bosta mogli mimo Arhovich dolgoletnih prizadevanj in odlično zastavljenega programa.¹⁰

Arhova dela nas od daleč lahko spominjajo na topografske upodobitve iz 19. stoletja. Brez dvoma bo čas pokazal, da je tudi Arhovo zanimanje za drobne vrednote naše krajinske dediščine dobilo enako likovno in pričevalno moč kot dragocene upodobitve prvih topografov.

OPOMBE

- 1 Rudolf Arh, »Moja življenjska pot«, tipkopolis, 3. december 1987.
- 2 Po: U. Peternel, »Najraje slikam v naravi / Gorenjske korenine«, Gorenjski glas, 5.9.1995.
- 3 Iz zloženke razstave Rudolfa Arha »Gorenjska kmečka hiša«, Galerija v Mestni hiši, Kranj 1986.
- 4 Cene Avguštin, zloženka razstave Rudolfa Arha »Gorenjska kmečka hiša«, Galerija v Mestni hiši, Kranj 1986.
- 5 Po: Anka Novak, zloženka razstave Rudolfa Arha »Gorenjska kmečka hiša«, Galerija v Mestni hiši, Kranj 1986.
- 6 Po: Cene Avguštin, zloženka razstave Rudolfa Arha »Stanovi in staje v bohinjskih in blejskih planinah in senožetih / Risbe in skice / Ljudsko stavbarstvo I«, Galerija v Prešemovi hiši, Kranj 1985.
- 7 Po: Cene Avguštin, zloženka razstave Rudolfa Arha »Stanovi in staje v bohinjskih in blejskih planinah in senožetih / Risbe in skice / Ljudsko stavbarstvo I«, Galerija v Prešemovi hiši, Kranj 1985.
- 8 Po: Cene Avguštin, zloženka pregledne razstave Rudolfa Arha, Galerija v Prešemovi hiši, Kranj 1988.
- 9 Po: Cene Avguštin, »Rudolf Arh 1905-1998 / V spomin«, Gorenjski glas, 9.10.1998.
- 10 Po: Cene Avguštin, zloženka pregledne razstave Rudolfa Arha, Galerija v Prešemovi hiši, Kranj 1988.

ZUSAMMENFASSUNG

Im Aufsatz liest man über das Leben und Wirken des Ingenieurs Rudolf Arh (1905 – 1998) aus Kočna über Jesenice. Er beschäftigte sich neben seiner Berufstätigkeit auch mit der Malerei. So hinterließ er dem Museum von Gorenjsko ein umfangreiches Opus von Gemälden, die nicht nur einen Kunstwert haben, sondern die auch die Erinnerung an die Kulturerbschaft, die der Maler oft in seinen Werken darstellte, bewahrte.

Vitimir Pretnar

JOŽE ŽERJAL (1916 – 1997), JESENIŠKI FOTOGRAF

Po drugi svetovni vojni je na Jesenicah delal fotograf Jože Žerjal, ki se ga mnogi Jeseničani še dobro spominjajo, saj so bili pogosti obiskovalci njegovega fotografskega ateljeja. Bil je značilen predstavnik fotografske obrti na Jesenicah in del fotografske tradicije, ki se je ustvarjala pri znanem predvojnem fotografu Vilmanu. Kot poklicni fotograf je deloval od konca vojne pa do začetka devetdesetih let, kar je skoraj polovica prejšnjega stoletja. Njegova poklicna pot od vajenca do mojstra in samostojnega obrtnika je bila ves čas povezana z Jesenicami. Ničkoliko

Jeseničanov je odpiralo vrata njegovega ateljeja in prihajalo iskat svoje podobe, ki jih morda še sedaj hranijo nekje v predalih kot spomine na pomembne trenutke v življenju. Deloval je v okoliščinah težke povojne obnove in na koncu zaključil svojo fotografsko pot v razmerah vedno večje konkurence, ki je prišla s hitrim razvoj tehnike na področju fotografije. V zadnjem obdobju njegovega delovanja so fotografski ateljeji že pričeli izgubljati svoj pomen, vedno bolj se je uveljavljala barvna fotografija in fotografska obrt je zahtevala drugačne pristope in druge načine dela.

Jože Žerjal se je rodil 10. avgusta leta 1916 v Bischofshofnu in umrl leta 1997 na Jesenicah. Zahvaljujoč dokumentom v njegovi zapuščini lahko izvemo marsikaj o njegovih starših in njihovem poreklu. Oče Jožeta Žerjala je bil Franc Žerjal, rojen 11.10 1883 v Richenbergu (sedanjih Preserjih). Po poklicu je bil kanclist pri železnici ter je služboval v različnih krajih takratne Avstro-Ogrske. Mati Marija Šila je bila

Jože Žerjal leta 1922

rojena 14. decembra leta 1891 v Čeških Budijevicah in je bila po rodu Čehinja. Poročila sta se 21. novembra leta 1911 v Bischofshofnu. V zakonu se jima je rodilo troje otrok, od katerih je bil Jože najmlajši. Oče je bil uslužbenec državnih železnic Kraljevine SHS. Ohranila se je tudi fotografija matere, ki je bila fotografirana v Gorici.

Mladi Jože Žerjal je bil pri šestih letih leta 1922 fotografiran v takrat znanem fotografskem ateljeju Andreja Čuferja. Njegova fotografska poza pred klopco in poslikanim ozadjem je značilna za tisti čas, ko je bila na fotografijah v ateljeju z raznimi predmeti in slikami v ozadju ustvarjena umetna iluzija prostora.

Jože je hodil v meščansko šolo na Jesenicah in je bil po pričevanju sošolcev veder fant. Kaj več o njegovi mladosti ni znanega, razen da je bil kasneje njegov večni spremljevalec star bicikel, na katerem se je vozil skozi Jesenice še v pozni starosti. Svoj prvi bicikel si je kupil leta 1943, z njimi pa se je potem vozil celo življenje. Njegove sključene postave na kolesu v temnem in dolgem plašču, ko je potiskal pedala iz mesta, kjer je imel trgovinico in atelje, proti svoji hiši na Plavžu, se verjetno spomni veliko Jeseničanov. Tako so se v njegovi zapuščini našla tudi kolesa različnih starosti, saj avtomobila ni nikoli imel. Imel pa je nekaj časa moped, s katerim se je po Jesenicah vozil tudi njegov nečak Stane in se počutil pri tem zelo imenitno. Nečak Stane je bil tudi edini dedič njegovega premoženja in je ljubeznivo odstopil podatke in fotografije za pričujoč prispevek.

Jožetovi starši so po pričevanju stanovali pri Burnikovih na Javorniku, kjer je preživel tudi svojo zgodnjo mladost. Kasneje so se preselili na Kurilniško ulico, saj je bil njegov oče uslužbenec pri železnici. Tam je bil tudi njegov uradni naslov leta 1946. Po zaključeni meščanski šoli, ki so jo otroci obiskovali od 12. do 14. leta in jo je Jože zaključil leta 1929, je hodil v Obrtno nadaljevalno šolo na Jesenicah, ki je bila v stavbi sedanje Gimnazije, in se ob tem že učil za fotografa. Fotografske obrti se je najprej učil pri fotografu Antonu Mancinu iz Ljubljane, ki je imel podružnico tudi na Jesenicah. V času od 19. avgusta 1930 do 19. februarja 1934 se je učil pri njegovem nasledniku Francu

Nečak Stane na mopedu njegovega strica Jožeta Žerjala.

Raznožniku. Ohranjena učna pogodba iz tistega obdobja, ki jo je podpisal fotograf Franc Raznožnik, je bila zelo stroga. V imenu še ne polnoletnega vajenca Jožeta jo je podpisal njegov oče Franc in je med drugim določala:

Učni mojster je dolžan:

- poučevati vajenca v ročnosti obrti, ga navajati k pridnemu delu in mu ne z nalaganjem drugih opravil kratiti časa in prilike, ki sta mu potrebna za izobrazbo
- nadzorovati nrav in vedenje nedoletnega vajenca v delavnici in zunaj nje
- navajati vajenca k delavnosti, k lepim navadam in k izpolnjevanju verskih dolžnosti
- dajati mu potrebnega časa za obisk splošne obrtne nadaljevalne šole ali strokovne nadaljevalne šole, ga siliti k obisku in nadzorovati, da redno hodi v šolo

Vajenec pa je dolžan vzeti na znanje:

- da mora biti poslušen, zvest, molčljiv in priden ter da se mora dostojno vesti do svojega mojstra in delati tako, kakor mu ukazuje mojster
- da je podvržen očetovskemu strahovanju mojstrovemu

Kot kažejo zgornje določbe učne pogodbe, je bilo delo vajenca precej odgovorno in pod stalno strahovlado učnega mojstra, ki mu je lahko kakšno vzgojno tudi prisilil okoli ušes.

Pomočniški izpit je Jože Žerjal opravil pred izpraševalno komisijo 26. februarja 1934. Potem je sledila pomočniška praksa, ki jo je brez presledka opravljal pri naslednjih fotografih: Anton Povhe - Bled, Joško Šmuc - Ljubljana, Janko Erjavec - Stična, Janko Pogačnik - Ljubljana in Pavla Vilman - Jesenice. Predsednik komisije za pomočniški izpit je bil Janko (Josip) Pogačnik. Pri njem je po vojni 9. julija leta 1946 opravil tudi praktični del mojstrskega izpita. Na spodnji fotografiji je Jože Žerjal, ko je opravljal pomočniško prakso na Bledu.

Z Jankom Pogačnikom je verjetno veliko sodeloval, saj ga v dopisu iz leta 1940 le ta prosi, naj na predlog fotografa Jožeta Pavlina iz Radovljice naredi nekaj posnetkov v Planici pri Bitencu, da bi jih imeli za božič. V Ljubljani niso imeli preveč dela, zato lahko Jože, kot piše v dopisu, ostane še nekaj časa zunaj. Očitno je bil takrat

Jože Žerjal med prakso na Bledu.

brez dela, zato se je zaposlil pri Vilmanovih na Jesenicah. Vmes je prišlo še služenje vojaške obveznosti v vojski takratne Kraljevine Jugoslavije, ki jo je služil v Zemunu v rodu aviacije. Iz tistega časa obstaja tudi nekaj fotografij takratnega letališča in avionov, kjer je slikal svoje prijatelje. Verjetno ga je že takrat ali pa po služenju presenetila druga svetovna vojna in mu preprečila opravljanje mojstrskega izpita, ki ga je lahko opravil šele leta 1946 na Zbornici za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani.

Druga svetovna vojna je bila najbolj burno obdobje njegovega življenja. Sodeloval je z Osvobodilno fronto slovenskega naroda, saj je iz tistega obdobja ohranjen dopis, kjer ga prosijo za fotografski material in fotoaparatus Leica. Po vojni je dobil priznanje Osvobodilne fronte, ki je tudi shranjeno med njegovo zapuščino. Proti koncu vojne je bil nekaj časa zaprt v delovnem taborišču v Podljubelju, kjer je gradil predor. Tja je odšel 9. 8. 1943 z delovnega mesta fotografa pri firmi Vilman. Razmere v taborišču so bile zaradi fizičnega dela težke, zato je prosil prijatelja za premestitev. Njegova prošnja žal ni bila uslišana. Na osnovi ohranjenih dokumentov je bil od tam izpuščen 11. 3. 1944.

Za leti 1942 in 1943 so ohranjeni tudi dokumenti o prejemkih in izdatkih za gospo Vilman, ki kažejo, da je od marca do junija 1942 posloval pri firmi brez najemnine, od julija 1942 do 4. 8. 1943 pa je odvajal določen znesek gospe Vilmanovi. Po tem datumu je bil v Podljubelju in ko se je vrnil, je dne 2. 5. 1944 ponovno odvedel znesek gospe Vilmanovi. O tem, kako je posloval kasneje, ni dokumentov.

Po opravljenem pomočniškem izpitu in delu pri mnogih fotografih je bil na koncu pomočniškega obdobja fotografski pomočnik v Vilmanovem ateljeju. Atelje je bil na Stari Savi pri Markotu v prvem nadstropju. Spodaj je bila gostilna, zgoraj pa atelje. Po smrti fotografa Franca Vilmana, ki je znan po enem najbogatejših arhivov na steklenih ploščah in po tem, da je vneto fotografiral športne dogodke leta 1921, pri hiši ni bilo poklicnega fotografa, zato so prostore oddajali v najem. Pavla, žena pokojnega Franca Vilmana, je najemala poslovodje, ki niso bili nujno fotografi in so skrbeli za posel tako v trgovini kot v fotografskem ateljeju. Tam je kot fotograf delal Jože Žerjal do leta 1947. Leta 1949 so atelje pri Vilmanu zaprli, kasneje pa hišo porušili, ker se je morala umakniti hitremu razvoju železarne, ki je takrat na Stari Savi potrebovala veliko prostora.

Jože je opravil mojstrski izpit dne 10. julija 1946 pred Okrožno komisijo za opravljanje mojstrskih izpitov v Ljubljani. V dopisu ga komisija obvešča, da je pripuščten k mojstrskemu izpitu in naj se zgleda pri fotografskem mojstru Josipu Pogačniku v Ljubljani na Cankarjevi 3 zaradi opravljanja praktičnega dela izpita, ki ga bo opravil po navodilih, s seboj pa naj prinese fotoaparatus. Njegov mentor Josip Pogačnik (rojen 1902, umrl 1978) je bil znana osebnost med poklicnimi fotografi. Znan je bil kot odličan portretist posebno ljubljanskih meščanov in je bil dejaven še dolgo po vojni, ko je že opustil obrt. Teoretični del mojstrskega izpita je Jože opravljal dan kasneje na Zbornici za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani na Erjavčevi 11. Prinesti je moral izdelan predmet praktičnega izpita in izjavo, da je predmet izdelal brez tuje pomoči. Če pa je tuja pomoč že bila, je bilo potrebno v izjavi napisati, koliko in zakaj je bila potrebna. Na fotografiji je kopija njegovega mojstrskega spričevala.

 Takšno pravilo po členu 6,
 točka 7. takozvanega sekusa,

**OKROŽNA
 KOMISIJA ZA OPRAVLJANJE MOJSTRSKIH IZPITOV**
 v LJUBLJANI

**MOJSTRSKO
 IZPRIČEVALO**

S tem potrdimo, da je
ŽERJAL JOŽE

rojen dne 10. avgusta 1915 v Biantofahofen (Avstrija)
 pred izpizovalno komisijo podpisane okrajne komisije danes opravil

mojstrski izpit
 iz obzira
 FOTOGRAFIJ

To izpizevalo mu (j) služi za dokaz strokovne izobrazbe po zakonu o
 obrti in mu (j) daje pravico do naziva

MOJSTRA

Ljubljana, dne 10. julija 1946 št. 5 9a: H. 1108/46

DRTI NAŠEMU – SVOBODO NAŠIM!

Okrajna komisija za opravljanje mojstrskih izpitov
 v LJUBLJANI

Predsednik izpitne komisije:
 Čast izpitne komisije:

Mojstrsko spričevalo

fotografiranje. Zaradi izredne zahtevnosti retuše so veliki fotografski ateljeji imeli poklicne »retušerje«, ki so se ukvarjali samo s tem. Tudi ljudje so zahtevali, da je bilo lepo narejeno, čeprav velikokrat na račun naravnega videza portretiranca. V nadaljevanju članka je predstavljena tudi pritožba ene od strank, ki ni bila zadovoljna s svojim videzom na fotografiji. Danes so fotografi, ki to še znajo, zelo redki. Eden zadnjih je v Ljubljani studio Potrč, kjer še izdelujejo klasične črno-bele portrete. Te seveda retuširajo po današnjem okusu in modi, ki ne zahteva pretirane retuše. Kasneje so fotografi uporabljali posebne objektivne, ki so mehčali sliko in jo naredili rahlo megleno, zato retuša ni bila več toliko v uporabi.

Retuša je bila samo ena od spretnosti, ki jo je moral poznati bodoči fotografski mojster. Njihovo delo je postajalo vedno bolj zahtevno, zato je bila po drugi svetovni vojni ustanovljena v Ljubljani tudi posebna fotografska obrtna šola, kjer so se izobraževali samo fotografi. Šola je bila zahtevna in je imela tudi splošne predmete kot so kemija in fizika. Največ znanja pa je seveda dala dolgoletna praksa. Na spodnji fotografiji je klasičen portret, na katerem je upodobljen Jože Žerjal v mladostnih letih, s klobukom v stilu igralca Humphreya Bogarda.

Mojstrski izpit je bil za takratne čase zelo zahteven. Posebno pozornost se je posvečalo delu v ateljeju, ki je obsegalo fotografiranje portretov in izredno natančno retuširanje fotografij ali negativov.

Retuširanje je bilo celo bolj pomembno od same fotografije, saj je morala oseba na fotografiji izgledati lepo in brez gub, kar se je doseglo edino z izredno natančno ročno obdelavo negativa ali pozitivna. S posebnim čopičem se je na emulzijo nanašala črna barva, ki je prekrila različne pomanjkljivosti na negativu. Lahko pa se je tudi odstranjevala oziroma odpraskala z izredno ostrimi nožički za retušo. Velikokrat se je tudi zgodilo, da vajenec izpita ni opravil zaradi slabo izvedene retuše, saj je retuširanje zahtevalo posebno spretnost, za katero niso vsi imeli talenta. Pri portretih je bilo gubice potrebno prekriti in morebitne mozolje ali bradavice obdelati. Včasih je fotograf za zahtevno retušo porabil ves dan. Zanesljivo pa je porabil veliko več časa kot za samo

Leta 1947 v mesecu februarju je Jože Žerjal pričel s samostojno obrtjo na Gosposvetski cesti 6 na Jesenicah v hiši, ki se ji je reklo pri Rabičevih. Hiše se spomnim tudi sam, pa ne samo po fotografu temveč tudi po zobozdravniku, ki je bil v prvem nadstropju. Otroci z Jesenic in okolice smo tja hodili popravljat zobe, zato hiša ni bila najbolj prijetno mesto za obujanje spominov na mladostna leta. Tudi ta hiša se je morala umakniti razvoju mesta, saj so jo podrli in na tem mestu zgradili banko. Takrat se je Jože preselil v prostore za Murko. Kasneje je odprl tudi atelje v Mojstrani, ki ga je imel dve leti do leta 1956. Na fotografiji je obrtno dovoljenje iz leta 1946, ki je bilo izstavljeno še na njegov privatni naslov v Kurilniški ulici 3.

Pogoji za odprtje obrti so bili v tistih časih kar zahtevni. V dopisu Okrajnega ljudskega odbora odseka za obrt in industrijo na Jesenicah iz leta 1946 je bilo navedeno, kaj vse morajo obrtniki priložiti k prošnji za obrt: krstni list;

domovinski list; prepis mojstrskega spričevala; potrdilo zbornice za TOI; potrdilo, da prosilec ni pod skrbstvom in da ni nad njim podaljšana očetovska oblast; potrdilo, da prosilec ni v konkurzu ali poravnavi; potrdilo, da prosilec ni kaznovan; нравstveno spričevalo; karakteristika (potrebna samo, če ni že v нравstvenem spričevalu podano prosilčevo ponašanje med okupacijo).

Ko je Jože Žerjal po vojni pričel s samostojno obrtjo, so bili časi izredno težki. Opreme se ni dalo dobiti, bila pa je tudi izredno draga. V glavnem so fotografi in tudi ostali obrtniki začenjali iz nič. Kot se spominjajo starejši fotografi, je bila to predvsem doba preživetja in ne ustvarjanja. Tudi takratna oblast obrtnikom ni bila najbolj naklonjena. Omejevali so velikost delavnic in število zaposlenih in če so imeli preveč lastnine, so obrt enostavno podržavili, kar ni veljalo samo za fotografe temveč za vse obrtnike. Če je bilo malo zaposlenih (nekateri viri navajajo tri zaposlene in enega vajenca), je svet za gospodarstvo pri takratni občini ugotovil, da fotografska delavnica ni rentabilna in omogočil fotografu njen odkup z odločitvijo, da se obrt »privatizira«. V primeru da je bilo več zaposlenih in je bila obrt rentabilna,

Žerjal kot Bogard

OKROŽNI IZVRŠNI ODBOR
LJUBLJANSKEGA OKROŽJA
GOSPODARSKI ODBOR
Štev. III-2674-Pr.

V Ljubljani, dne 22. novembra 1946.

D O V O L I L O

Na osnovi št. 29. spl. zakona o ljudskih obsevih in ker je ustregel vsem zakonskim zahtevam, se dovoljuje, da oseba

J E Ž J A L J O Ž E P
iz Jesenice

skraj Jesenice, okraja Ljubljanske, federalna Slovenija, sprejema

fotografske obrti

lec, pod katerim se vrši obrt je:

J E Ž J A L J O Ž E P, fotograf.

Seest obrta je na Jesenicah, Kurilniška ul. št. 3, skraj Jesenice, okraja Ljubljanske, federalna Slovenija.

Se dovoljuje je vpisane pri Okrožnem izvršilnem odboru Ljubljanskega okraja kot obrt upravne oblasti prve stopnje. Tako je tar. št. 18 l. b) tako, kak. v zvezi s št. 300.-je pebrana in prepisane uničena.

Bart Fabiana -zveboše naredni

Pos. poverjenika: /Zig/ Pravni referent: Okbrljan M.
Klauda Hajke. skrajja/

l. r. l. r.

lek na št. 300.- in prepisane uničena.

Je pregledan veran originalu svrsta:

//////

Va prepa, ki ga je ohranila stranka osem, se obse sedno vjema s izvrstikom, pisanim na pol pola in kole kovanic s 300 din.

S. f. - s. n. 1

Pisarna okrajnega sodišča na Jesenicah,
dne 11. decembra 1946.

Dovolilo za opravljanje fotografske obrti

fotografi v trgovinah poleg ateljeja prodajali tudi sami, predvsem filme in kemikalije za fotomaterje. Prav tako so nudili določene storitve. Tudi sam se spomnim, da sem Jožetu Žerjalu v šestdesetih letih velikokrat prinesel film v razvijanje ali pa naročil izdelavo slik iz prinesenega filma. Na ta način so fotografi nekaj malega dodatno zaslužili, sicer pa so bili večji zaslužki samo ob menjavah dokumentov. S tistim denarjem so lahko v prostorih izvedli manjše investicije ali nakupili novo opremo. Na začetku, ko je bila stiska zaradi pomanjkanja materiala velika, se je zgodilo, da so veliko materiala in opreme tihotapili iz sosednjih držav. Tega se je dalo kupiti v Ljubljani, kamor so ga nosili švercerji z Madžarske. Uvoz takrat še ni bil možen, ker so ga omejevale uvozne kvote. Opremo so sestavljali iz različnih že uporabljenih delov druge opreme. Temu se je reklo recikliranje, kar je bil kar ustrezen izraz za improvizacijo te vrste. Kadar se nakupu ni dalo izogniti, so morali najeti kredite, ki so jih odplačevali še vrsto let predvsem z zaslužkom ob trdem delu dobesedno dan in noč. Podnevi s fotografiranjem in ponoči z delom v laboratoriju.

Za delo so fotografi takoj po vojni morali imeti posebne dovolilnice, ki jih je

so bili njihovi ateljeji enostavno prodani. Težko je bilo tudi z opremo. Z malo iznajdljivosti in improvizacij so jo fotografi izdelovali kar sami. Tudi Adolf Smolej, ki je leta 1952 pričel s fotografsko obrtjo na Jesenicah, je povečevalnik za slike izdelal kar iz starega fotoaparata.

Fotografski material so dobivali na različne načine. Filme so rezali iz neuporabljenih letalskih filmov, plošče pa so izdelovali tako, da so na steklene plošče nanašali kemikalije oziroma emulzijo, občutljivo na svetlobo. Kasneje je bilo lažje, saj se je organizirala trgovina Fotolik za prodajo fotografskega materiala, ki je imela v vseh večjih mestih po Sloveniji svoje poslovalnice. Z večanjem povpraševanja je rasla tudi ponudba, zato so lahko

izdajala Narodna vlada Slovenije, ministrstvo za notranje zadeve, občeupravni oddelek. Dovolilnica iz leta 1946 je dovoljevala fotografiranje vseh predmetov (oseb, pokrajin, dogodkov in podobno), ki niso bili izrecno izvzeti. Izvzeto pa je bilo fotografiranje vojaških objektov in dogodkov kakršne koli vrste (vojaških stavb, utrdb na terenu, obmejnih naprav, vojaških vaj in drugih nastopov vojske in podobno). Brez posebnega dovoljenja pristojne vojaške oblasti je bilo prepovedano tudi fotografiranje ob meji. Postopoma so bili pogoji manj strogi, prišle pa so druge ovire za fotografe, ki so jih sicer čutili tudi ostali obrtniki. V šestdesetih letih je bilo potrebno pošiljati v potrditev cenike vseh storitev, morali pa so tudi izdelati letne plane nabav repromateriala.

Naj kot zanimivost na kratko omenim še enega jeseniškega fotografa iz tistega časa, to je bil Adolf Smolej, rojen 11. 2. 1910 v Žirovnici. Po končanem šolanju je prišel leta 1925 v uk k fotografu Vilmanu. Leta 1934 je odprl atelje v Trziču, vendar so mu zaradi sodelovanja z NOV Nemci vso opremo zaplenili, zato je po vojni deloval kot fotoreporter. Bil je šef fotosekcije v Trstu in Ljubljani in soustanovitelj revije Tovariš. Kot šef fotosekcije jugoslovanske armade je imel posebno dovolilnico in tudi brezplačno vožnjo po železnici in avtobusih.

Imel je tudi velik talent za risanje in je slikal tudi v oljni tehniki ali prostoročno. Iz tega obdobja je ohranjen tudi njegov portret v narodni noši z naslikano gorenjsko pokrajino. Po pričevanju njegove hčere Natalije je zelo dobro obvladal tehniko

Jugoslovanska Armada
Komanda mesta Trst
Prop.od.Fotofilmska sekcija
20.6.1945.

P O T N A D O V O L I L N I C A

Tov. S m o l e j Adolf, šef fotofilmske sekcije Komande mesta Trst ima pravico potovanja po službenih poslih po vsem ozemlju Slovenije in Slov.Primorja Imenovani ima pravico do brezplačne vožnje po vseh železnicah in avtobusih.

Potna dovolilnica velja od 20.6. do 31.7.1945.

Smart fašizmu - svoboda narodu!

Šef fotofilmske sekcije K M T :

A handwritten signature in dark ink, appearing to be "Adolf Smolej", written over a light-colored background.

Gospod Jože Žerjal, fotoateljje

Jesenice, C. maršala Tita 5

Dne 27. septm. sem se pri Vas fotografiral.
Nisam upanja, da bo slika dobra, ker vem, da je mene
težko slikati.

Zato Vas prosim, da najprej napravite samo en posnetek in
ne kar šest. Škoda je papirja in dela. Napišite dopisnico, ki jo
prilagam, kdaj naj pridem pogledat prvi posnetek. Prišel bom takoj
in če bo slika vsaj za malo odgovarjala, Vas bom prosil da izdelat
vseh 6 komndov, če pa slika ne bo odgovarjala (saj je lahko vzrok
temu deset in več primerov: luč, drša, pr-velik ali premal
retušje itd., sem sem malce smaterja)-potem mi ostalih ne boste del
in tudi prvi posnetek bova uničila. V tem primeru Vas bom plačal
Vaše stroške za ploščo, luč, kemikalije, amortizacije in delo pri
rasvijanju itd.) magari da bo več kot 80 plašanih 2000 din.
Se bom pa plačal vseh 4500 din za nekaj, kar ne odgovarja. Upam,
da se boste razumeli. Ko Vi nekaj kupujete, nabavite pač tako
stivar, ki Vas odgovarja.

Slika pač dokončno potrebujem najkasneje do srede oktoba
konec je nima za 80, nobenega pomena. V Trzinu sem se poskušal
pri taksajšnjih fotografih dobiti keljen posnetek, doslej pa sem
vedno imel smolo.

Vem, da je težko ustreti, toda ne želim, da bi napravili iz
mene mladeniča, ali lepotca, želim, da bi me slika pokazala takšnega
kot sem. Vse do sedanje slike ki sem jih dobil, pa so me prikazale
v smešnem izgledu, ker fotograf morda ni opazil, da se neprimernt
držim.

Prosim, da moje prošnje razumete in jo upoštevatte.

S pozdravi

Japelj Vanjko

Jesenice, Tomšičeva ul.
(šola čufar)

30.9.67

Pritožba stranke

portreta in posebno še retušo, v kateri je bil pravi mojster. Leta 1952 je odprl svoj atelje pri Kobalu, kjer je delal do leta 1970. Njegovo zapuščino so prodali in se ni ohranilo nič.

Del zaslužka so fotografi ustvarili tudi z delom na terenu. Fotografirali so ob različnih priložnostih, kot so poroke, birme in obhajilo, ali pa kar tako. Povsod, kjer se je ljudem zgodil prijeten ali pomemben dogodek, so bili zraven tudi fotografi. Veliko so zaradi potreb turistov fotografirali na Bledu. Če so na Bledu slikali turiste, so jim slike pošiljali na dom. Včasih se je tudi zgodilo, da sta se dva fotografa znašla na istem mestu. V tem primeru je veljala pravica tistega, ki je prišel prvi. Za nekatera področja so veljali nenapisani dogovori, kateremu fotografu pripadajo, čeprav se tega zaradi želje po zaslužku vedno niso držali. Po pripovedovanju sporov ni bilo, so se pa nekaj časa grdo gledali, kadar so šli drug drugemu v zelje. Tako se je zgodilo v Zasipu, da sta se na istem mestu srečala Jože Žerjal in eden od blejskih fotografov. Tisti, ki ni bil prvi, je bil zelo jezen, saj je bila pot do Zasipa dolga in jeza velika, če je bila brez haska. Na Bledu in okolici so bile dober vir zaslužka reportaže, posebno ob obisku maršala Tita in drugih pomembnih gostov. Kdor je bil uraden fotograf, je imel vrata ob teh priložnostih povsod odprta.

Seveda je bilo vedno veliko dela tudi v ateljeju, kjer so slikali v glavnem portrete za osebne dokumente ali mladoporočence. Prišli pa so tudi vojaki ali družine ob jubilejih katerega od članov. Z malo domišljije si lahko predstavljamo tudi takratni atelje Jožeta Žerjala v hiši pri Rabiču. S ceste so v atelje vodile stopnice in ko si

vstopil, te je pozdravil škripajoč lesen pod. Mojster te je povabil na stol, kjer si se usedel in počakal, da te ustrezno namesti in osvetli. Potem je stopil za kamero, ki je bila še lesena z mehomo za izostritev. Pri Žerjalu so bila tla kriva, zato je bila zaradi nagiba ateljejske kamere slika velikokrat neostra na robovih. K temu je prispevala svoje tudi lesena konstrukcija kamere, ki je bila precej majava. Po pričevanju so jo velikokrat morali poslati k mizarju v popravilo, da je zalepil ohlapne dele in jo ponovno malo učvrstil. Če je ob taki kameri in lesenih tleh tudi mojster slabo videl, kot se je dogajalo Jožetu Žerjalu, so bili izdelki hitro neostri. Ko je bila kamera ustrezno nameščena, je mojster ostril sliko na medlici, zato se je pokrnil z pregrinjalom, da je bolje videl in ga ni motila svetloba s strani. Slika je bila na medlici obrnjena narobe, zato je moral imeti dober občutek za kompozicijo. Šele kasneje so v ateljejske kamere vgrajevali prizme, ki so obrnile sliko v pravi položaj. Po postopku izostritve je mojster odgrnil črno pregrinjalo, nastavljal na objektivu zaslonko in zamenjal medlico za izostritev s kaseto s fotografsko ploščo (ravni filmi so prišli kasneje, še kasneje pa filmi v svitku-rolji). Nato je izvlekel zaščitni drsnik pri kaseti in odmaknil pokrovček pred objektivom. Po štetju časa osvetlitve je bil posnetek narejen. S stranko se je potem dogovoril, kdaj lahko pride po fotografije.

Včasih so bile stranke zelo zahtevne in si niso bile všeč take, kot jih je mojster upodobil na fotografiji. Na prejšnji strani je pritožba nezadovoljne stranke, ki ji niso bile všeč njene slike in je hotela videti prvi posnetek. *»Če ji bo všeč in ji bo slika vsaj za silo odgovarjala, jih bo naročila še šest, v nasprotnem primeru s poslom ne bo nič in tudi prvi posnetek bosta z mojstrom uničila«*. Dopis kaže, da so bile včasih

Žerjal v kuhinji svoje hiše

Nečak Stane z Jožetom na Bledu

stranke tudi zelo kritične do izdelkov, ki jih je izdelal fotograf.

Zanimivo je vedeti tudi, kakšen je bil fotograf Jože Žerjal v zasebnem življenju. Iz zapuščine je razvidno, da je bil tudi malo pesnika, saj je eno pesem posvetil svojem umrlemu prijatelju, v zapuščini pa so tudi Puškinove pesmi v miniaturi s posvetilom Mojci. Veliko je tudi različnih knjig, ki jih je rad kupoval in tudi bral. Čeprav se je rad fotografiral z dekleti, je bil samo enkrat poročen in še to zelo kratek čas. V tem času si je zgradil tudi hišo ob slaščičarni Metuljček, kjer je nekaj časa oddajal spodnje prostore časopisu Dnevnik.

Naslednikov ni imel, zelo dobro pa sta se razumela z nečakom Stanetom, ki je velikokrat preživiljal počitnice pri njem in je vzorno uredil vso njegovo zapuščino ter posređoval ključne podatke in dokumente o njegovem življenju.

Z leti se je tudi podoba Jesenic spreminjala in stare hiše so se umikale novim. Ko so gradili Ljubljansko banko, so nekdanjo Rabičevo hišo, v kateri je imel Jože Žerjal atelje, porušili, in preselil se je v sklop trgovinic pod garažami za stolpnico Murke nasproti železniške postaje. Tam je opravljal obrt v časih, ko se je tehnika fotografiranja že močno razvila. Na pohodu je bila barvna fotografija in na tem mestu je sedaj moderen laboratorij za barvno fotografijo - Foto Triglav.

Veliko je fotografiral tudi mesto za izdelavo razglednic ali za druge propagandne namene.

Jesenice z Murove proti prvim blokom na Plavžu

Žerjal pred trgovino za Murko

Zanimiva je tudi fotografska oprema, ki jo je uporabljal Večinoma se je ohranila in jo hrani njegov nečak Stane. Veliko je vzhodnonemških aparatov (Praktica, Pentacon 6 x 6 in Pentacon super). Med zapuščino pa sta tudi dva lesena fotoaparata na plošče, eden manjšega formata in drugi lesena ateljejska kamera, ki bi bila mogoče zanimiva za jeseniški muzej.

VIRI IN LITERATURA

- Zbornik 150 LET FOTOGRAFIJE NA SLOVENSKEM, Arhitekturni muzej Slovenije, Ljubljana 1990.
- BILTEN OBRTNE ZBORNICE SLOVENIJE, SEKCIJA FOTOGRAFOV, Seminar fotografov Dobrna 23, 24, 25. 6. 1996, Ljubljana 1996.
- FOTO ANTIKA, BILTEN ŠT. 8, Društvo fotografskih delavcev Ljubljana.
- JESENIŠKI ZBORNIK 2000 (8) Muzejsko društvo Jesenice, Jesenice 2000.
- DOKUMENTI IZ OSEBNEGA ARHIVA, (z dovoljenjem dediča, nečaka Staneta Žerjala).
- USTNI VIRI: Stane Žerjal - Ljubljana, Mojca Prestor - Kranjska Gora, Franc Konobelj – Jesenice in fotograf Mirko Volk - Bled.

ZUSAMMENFASSUNG

Nach dem Zweiten Weltkrieg arbeitete in Jesenice der Fotograf Jože Žerjal (1916 – 1997), an den sich die Bürger von Jesenice noch erinnern können. Sie waren häufige Besucher in seinem Fotoatelier. Er war ein typischer Vertreter des Fotogewerbes in Jesenice und gehörte zur Fototradition, die sich bei dem bekannten Fotograf Vilman in der Vorkriegszeit entwickelte. Als Berufsfotograf war er vom Ende des Kriegs bis zum Anfang der neunziger Jahre tätig, d.h. die Hälfte des vorigen Jahrhunderts.

SANKANJE

»Sankanje je sedaj najpriljubljenejši zimski šport. Ob nedeljah in praznikih vse mrgoli na cesti z Jesenic proti Svetemu Križu, od koder se po štiri kilometre dolgi cesti presanka v desetih minutah na Jesenice. Pozno v noč se nekateri drikajo, ne samo otroci marveč večinoma odrasli. Tudi od drugod prihajajo na Jesenice, kjer poleg sankanja uživajo še zdravi gorski zrak.«

(Od leta 1904 do 1909 sta časnika Slovenec in Slovenski narod objavljala zanimive članke iz tedanjega življenja. Slovenec je bil časnik katoliške narodne stranke, Slovenski narod pa liberalne stranke, tako da sta si bila stalno v laseh. Nekateri članki pa so prav zabavni.)

Viktor Krevsel

JESENIŠKI OLIMPIJCI

Sodelovanje na olimpijskih igrah pomeni za športnika najvišjo čast. Slovenci olimpijce pozorno spremljamo od leta 1912. Takrat je prvič nastopil Slovenec Rudolf Cvetko v sabljanju. Nastop Slovenca na olimpijskih igrah ni bil samo športni uspeh, temveč veliko domoljubno dejanje. Vsak nastop pa je pomagal graditi tudi identiteto slovenske države.

Doseči ta najvišji športni uspeh terja od športnika veliko žrtev, odrekanja in naporov. Športnika naj bi na olimpijski sceni zanimal predvsem viteški boj z najboljšimi na planetu. Olimpijske igre so danes velik teater, kjer nastopajo akterji, mediji, sponzorji in publika. Olimpijski ideali so še vedno duhovno bogastvo, moralna čistost in gibalna popolnost, vendar njihov pomen blede. V boju za olimpijske kolajne se pojavljajo tudi zlorabe (doping).

Jeseniški hokejisti Toni Tišler, Zvone Šuvak, Albin Felc, Viki Tišler in Rudi Knez
(foto Triglav, last Viktor Krevsel)

Velik delež k uspehom Slovencev so doprinesli tudi olimpijci Jesenic. Zlasti v zimskih športih je bila udeležba velika in dokaj uspešna, saj so prav za zimski šport dani idealni naravni pogoji. Nastopali so športniki različnih profilov, med njimi tudi veliko delavcev nekdanje železarne, ki jih je tudi finančno podpirala in jim omogočala primerno eksistenco. Športniki, ki so bili zaposleni v železarni, so poleg dela našli čas za ekstremne priprave na težka olimpijska tekmovanja.

Jeseničani so nastopali kot Slovenci pod zastavami monarhije Jugoslavije, republike Jugoslavije in samostojne Slovenije. Pod pojmom "jeseniški olimpijci" so mišljeni tisti olimpijci, ki so bili v času tekmovanja povezani z območjem bivše ali sedanje občine Jesenice in z bivališčem ali članstvom v teh klubih (društvih).

LETNE OLIMPIJSKE IGRE (LOI)

Letne olimpijske igre so bile organizirane: 1896 – 1900 – 1904 - 1908, 1912 – 1920 – 1924 – 1928 – 1932 – 1936 – 1948 – 1952 – 1956 – 1960 – 1964 – 1968 – 1972 – 1976 – 1980 – 1984 – 1988 – 1992 – 1996 – 2000 - 2004.

Leta 1906 so bile organizirane v Grčiji še ene olimpijske igre, ki pa jih Mednarodni olimpijski komite ne prizna in s tem tudi Olimpijski komite Slovenije ne. Slovenci so pod zastavo Avstro-Ogrske monarhije in bivše skupne države Jugoslavije nastopili šestnajstkrat in trikrat za samostojno Slovenijo. Doslej so osvojili 25 samostojnih in 18 ekipnih kolajn.

Prvi občan Jesenic, ki je nastopil na letnih olimpijskih igrah, je bil telovadec Janez Pristov v gimnastiki in kolesar Ivan Valant v kolesarstvu leta 1936 v Berlinu.

Na posameznih letnih olimpijskih igrah (LOI) so sodelovali naslednji jeseniški olimpijci:

XI. LOI BERLIN 1936

Gimnastika (sodelovalo je enajst Slovencev)

Janez Pristov Jesenice; mnogoboj - 61. mesto, ekipno (vrsta) - 6. mesto.

Kolesarstvo

Ivan Valant Blejska Dobrava (klub Ljubljana); 100 kom – 37. mesto

XV. LOI HELSINKI 1952

Gimnastika (sodelovalo je pet Slovencev)

Sonja Rozman Jesenice; mnogoboj - 61. mesto, ekipno (vrsta) - 11. mesto; nastop z obroči - 8. mesto.

Ada Smolnikar Jesenice; mnogoboj - 92. mesto, ekipno (vrsta) - 11. mesto; nastop z obroči - 8. mesto.

XVII. LOI RIM 1960

Jože Oblak, rezerva za tekmovanje v gimnastiki

XXVII. LOI SYDNEY 2000

Veslanje (sodelovalo osem Slovencev)

Miha Pirih Smokuč (klub Bled); dvojec brez krmarja - 11. mesto

XXVIII. LOI ATENE 2004

Plavanje

Anja Klinar Jesenice (klub Radovljica)

Veslanje

Miha Pirih in **Tomaž Pirih** Smokuč (klub Bled); četverec brez krmarja

Jeseniški olimpijci avgusta 2004:

Franci Žbontar, Bogo Jan, Marjan Jelovčan, Janez Mlakar in Roman Smolej

(foto Triglav, last Viktor Krevsel)

ZIMSKE OLIMPIJSKE IGRE (ZOI)

Zimske olimpijske igre so bile v letih: 1924 – 1928 – 1932 – 1936 – 1948 – 1952 – 1956 – 1960 – 1964 – 1968 – 1972 – 1976 – 1980 – 1984 – 1988 – 1992 – 1994 – 1998 – 2002.

Na teh igrah so Slovenci nastopili trinajstkrat za nekdanjo skupno državo Jugoslavijo in štirikrat za samostojno Slovenijo.

Letos mineva osemdeset let, odkar so na ZOI v Chamonixu leta 1924 nastopili prvi slovenski olimpijci. Leta 1928 pa so nastopili prvi jeseniški olimpijci Janko in Joško Janša iz Mojstrane ter Peter Klofutar iz Kranjske Gore, in sicer v smučarskem teku. Skupaj so Slovenci na ZOI osvojili šest individualnih in osem ekipnih kolajn. Kar dve od skupno dobljenih sta osvojila občana Jesenic Jure Košir in Alenka Dolžan iz Mojstrane in to bronasti kolajni leta 1994 v Lillehammerju.

Na posameznih ZOI so nastopili naslednji jeseniški olimpijci:

II. ZOI ST. MORITZ 1928

Smučarski teki (sodelovalo šest Slovencev)

Joško Janša Mojstrana; tek 18 km - 26. mesto, tek 50 km - 23. mesto

Peter Klofutar Kranjska Gora; tek 18 km - 39. mesto

Janko Janša Mojstrana; tek 18 km - 40. mesto, tek 50 km - 29. mesto

IV. ZOI GARMISCH - PARTENKIRCHEN 1936

Alpsko smučanje (sodelovali štirje Slovenci)

Ciril Praček, Jesenice; kombinacija - 15. mesto

Franci Čop Jesenice; kombinacija - 25. mesto

Emil Žnidar Jesenice; kombinacija - 33. mesto

Hubert Heim Jesenice; kombinacija - odstopil

Smučarski skoki (sodelovali štirje Slovenci)

Albin Jakopič Mojstrana; skoki - 44. mesto

Smučarski teki (sodelovalo šest Slovencev)

Alojz Klančnik Mojstrana; tek 18 km - 23. mesto, štafeta 4 x 10 km - 10. mesto

Franc Smolej Jesenice; tek 18 km - 25. mesto, tek 50 km - 10. mesto, štafeta 4 x 10 km - 10. mesto

Leon Knap Kranjska gora; tek 18 km - 44. mesto, tek 50 km - 21. mesto, štafeta 4 x 10 km - 10. mesto

Klasična kombinacija (sodelovali štirje Slovenci)

Albin Jakopič Mojstrana; - 36. mesto

V. ZOI ST. MORITZ 1948

Alpsko smučanje (sodelovalo sedem Slovencev)

Ciril Praček Jesenice; smuk - 71. mesto,

Jože Bertoncely Jesenice; smuk - 80. mesto, kombinacija - 51. mesto

Franci Čop Jesenice; slalom - 36. mesto

Smučarski skoki (sodelovali štirje Slovenci)

Karel Klančnik Mojstrana; - 23. mesto

Janez Polda Mojstrana; - 41. mesto

Janko Mežik Kranjska Gora - 43. mesto

Smučarski teki (sodelovalo šest Slovencev)

Tone Razinger Jesenice; tek 18 km - 51. mesto, štafeta 4 x 10 km - 9. mesto

Tone Pogačnik Jesenice; tek 18 km - 56. mesto, štafeta 4 x 10 km - 9. mesto

Alojz Klančnik Mojstrana, tek 18 km - 69. mesto

Jože Knific Jesenice; tek 50 km - 14. mesto, štafeta 4 x 10 km - 9. mesto

Franc Smolej Jesenice; tek 50 km - 15. mesto

Klasična kombinacija (sodeloval en Slovenec)

Tone Razinger Jesenice; - 24. mesto

VI. ZOI OSLO 1952

Smučarski skoki (sodelovala dva Slovenca)

Janez Polda Mojstrana; - 16. mesto

Karel Klančnik Mojstrana; - 29. mesto

VII. ZOI CORTINA D' AMPEZZO 1956

Smučarski skoki (sodelovali štirje Slovenci)

Jože Zidar Jesenice; - 22. mesto

Janez Polda Mojstrana; - 24. mesto

Smučarski teki (sodelovalo sedem Slovencev)

Zdravko Hlebanja Mojstrana; tek 15 km - 43. mesto, tek 30 km - 42. mesto, štafeta 4 x 10 km - 13. mesto

Mara Rekar Mojstrana; tek 10 km - 33. mesto.

Stane Koblar * (po ustnih virih naj bi tekmoval kot alpski smučar)

Jeseniški zbornik

1X. ZOI INNSBRUCK 1964

Alpsko smučanje (sodelovalo šest Slovencev)

Peter Lakota Jesenice; smuk - 29. mesto, slalom - 32. mesto, veleslalom - 33. mesto

Friderik Detiček Kranjska Gora; smuk - 51. mesto, veleslalom - 50. mesto, slalom - KV

Andrej Klinar Jesenice; smuk - 55. mesto, veleslalom - 45. mesto, slalom - KV

Smučarski skoki (sodelovali štirje Slovenci)

Ludvik Zajc Jesenice; srednja - 39. mesto, velika skakalnica - 42. mesto

Smučarski teki (sodelovali štirje Slovenci)

Janko Kobentar Jesenice; tek 15 km - 60. mesto, tek 30 km - 50. mesto, štafeta 4 x 10 km - 12. mesto

Andrej Janc Zabreznica (državna reprezentanca Avstrije); 50 km - 21. mesto

Hokej na ledu (sodelovalo dvanajst Slovencev)

Albin Felc, Bogo Jan, Ivo Jan, Viktor Ravnik, Franc Smolej, Viktor Tišler, Marjan Kristan, Miran Krmelj, Vinko Valentar Jesenice (klub Jesenice); **Anton Gale** Jesenice (klub Ljubljana); - 14. mesto

X. ZOI GRENOBLE 1968

Alpsko smučanje (sodelovali štirje Slovenci)

Andrej Klinar Jesenice; smuk - 41. mesto, slalom - se ni uvrstil v finale, veleslalom - 52. mesto

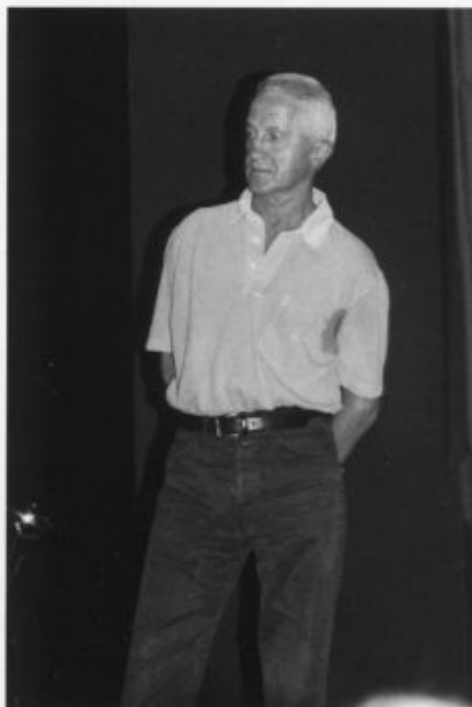
Blaž Jakopič Jesenice; smuk - 51. mesto, slalom - 28. mesto, veleslalom - 43. mesto

Jože Gazvoda, Kranjska Gora (klub Maribor); smuk - 47. mesto, slalom - diskvalificiran, veleslalom - 58. mesto

Smučarski skoki (sodelovalo pet Slovencev)

Ludvik Zajc Jesenice; 70-m skakalnica - 14. mesto, 90-m skakalnica - 9. mesto.

Marjan Pečar Jesenice; 70-m skakalnica - 46. mesto, 90-m skakalnica - 39. mesto

Trikratni olimpijec hokejist Albin Felc avgusta 2004
(foto Triglav, last Viktor Krevsel)

Smučarski teki (sodelovali trije Slovenci)

Alojz Kerštajn Rateče – Planica; tek 15 km - 40. mesto, tek 30 km - 44. mesto, tek 50 km - 35. mesto

Janez Mlinar Rateče - Planica; tek 15 km - 43. mesto, tek 30 km - 47. mesto, tek 50 km – odstopil

Andrej Janc Zabreznica (državna reprezentanca Avstrije); tek 50 km – 13. mesto.

Hokej na ledu (sodelovalo 16 Slovencev)

Albin Felc, Bogo Jan, Ivo Jan, Vlado Jug, Janez Mlakar, Viktor Ravnik, Franc Smolej, Roman Smolej, Viktor Tišler, Rudi Knez, Ciril Klinar, Franc Razinger Jesenice (klub Jesenice), **Anton Gale, Slavko Beravs, Rudi Hiti** Jesenice (klub Ljubljana); - 9. mesto

XI. ZOI SAPPORO 1972

Hokej na ledu (sodelovalo 18 Slovencev)

Albin Felc, Bogo Jan, Ivo Jan, Rudi Knez, Silvo Poljanšek, Viktor Ravnik, Roman Smolej, Viktor Tišler, Franci Žbontar Jesenice (klub Jesenice), **Božidar Beravs, Slavko Beravs, Anton Gale, Gorazd Hiti, Rudi Hiti** Jesenice (klub Ljubljana); - 11. mesto

Z razstave ob stoletnici Sokola 22. 9. 2004 v gledališču Toneta Čufarja
(foto Triglav, last Viktor Krevsel)

XII. ZOI INNSBRUCK 1976

Alpsko smučanje (sodelovali trije Slovenci)

Miran Gašperšič Jesenice; slalom – odstopil, veleslalom - odstopil

Smučarski skoki (sodelovali štirje Slovenci)

Ivo Zupan Jesenice; 70-m skakalnica - 46. mesto, 90-m skakalnica - 54. mesto

Janez Demšar Jesenice; 70-m skakalnica - 47. mesto, 90-m skakalnica - 43. mesto

Hokej na ledu (sodelovalo 17 Slovencev)

Marjan Žbontar, Ivo Ščap, Silvo Poljanšek, Edvard Hafner, Franci Žbontar, Roman Smolej Jesenice (klub Jesenice), **Božidar Beravs, Gorazd Hiti, Janez Petač** Jesenice (klub Ljubljana); - 9. mesto

XIII. ZOI LAKE PLACID 1980

Smučarski teki (sodelovala dva Slovenca)

Tone Djuričič Mojstrana; tek 15 km - 46. mesto, tek 30 km - 46. mesto

XIV. ZOI SARAJEVO 1984

Alpsko smučanje (sodelovalo trinajst Slovencev)

Grega Benedik Žirovnica (klub Jesenice); veleslalom - odstopil

Smučarski skoki (sodelovalo pet Slovencev)

Tomaž Dolar Vrba (klub Ljubljana); 90-m skakalnica – 11.mesto

Smučarski teki (sodelovalo devet Slovencev)

Dušan Djuričič Mojstrana; tek 15 km - 40. mesto, tek 30 km - 40. mesto, tek 50 km - 32. mesto, štafeta 4 x 10 km - 12. mesto

Jana Mlakar Kranjska Gora; tek 5 km - 34. mesto, tek 10 km - 30. mesto, štafeta 4 x 5 km -10. mesto

Hokej na ledu (sodelovalo 20 Slovencev)

Cveto Pretnar, Ivo Ščap, Zvone Šuvak, Edo Hafner, Bojan Razpet, Murajica Pajič, Drago Mlinarec, Peter Klemenc, Mustafa Bešič, Drago Horvat Jesenice (klub Jesenice), **Gorazd Hiti** Jesenice (klub Ljubljana) - 9. do 12. mesto

XV. ZOI CALGARY 1988

Alpsko smučanje (sodelovalo 9 Slovencev)

Robert Žan Jesenice; veleslalom - 23. mesto, slalom - odstopil

Grega Benedik Žirovnica (klub Jesenice); slalom - 9. mesto

Smučarski skoki (sodelovalo pet Slovencev)

Rajko Lotrič Belca (klub Jesenice); 70 m skakalnica - 26. mesto

XVI. ZOI ALBERTVILLE 1992

Alpsko smučanje (sodelovalo enajst Slovencev)

Jure Košir Mojstrana (klub Kranjska Gora); alpska kombinacija -13. mesto, superveleslalom - 29. mesto, veleslalom – 22. mesto, slalom - 19. mesto

Smučarski skoki (nastopilo pet Slovencev)

Franci Petek Lesce (klub Žirovnica); 90-m skakalnica - 21. mesto, 120-m skakalnica - 8. mesto, ekipno 120-m skakalnica - 6. mesto

Smučarski teki (sodelovala dva Slovenca)

Robert Kerštajn Kranjska Gora – Planica; tek 30 km - 50. mesto, tek 10 km klasično - 74. mesto, 15 km zasledovalni tek - 67. mesto, tek 50 km prosto - 58. mesto

Jože Kavalar Rateče – Planica; tek 30 km klasično - 65. mesto, tek 10 km klasično - 71. mesto, 15 km kombinirani zasledovalni tek - 62. mesto, tek 50 km prosto - 24. mesto

Akrobatsko smučanje (nastopili trije Slovenci)

Aleksander Peternel Kranjska Gora; prosti slog - 28. mesto

XVII ZOI LILLEHAMMER - 1994

Alpsko smučanje (sodelovalo deset Slovencev)

Jure Košir Mojstrana (klub Kranjska gora); slalom - bronasta kolajna, veleslalom - 23. mesto, alpska kombinacija - 10. mesto

Jernej Koblar Jesenice (klub Bled); super veleslalom - 29. mesto, veleslalom - 22. mesto

Alenka Dolžan Mojstrana (klub Jesenice); veleslalom – odstop, superveleslalom – odstop, smuk - 16. mesto, alpska kombinacija - bronasta kolajna

Smučarski skoki (nastopilo šest Slovencev)

Franci Petek Lesce (klub Žirovnica); 120-m skakalnica - 38 .mesto

Olimpijec deskar na snegu Dejan Košir avgusta 2004
(foto Triglav, last Viktor Krevsel)

XVIII. ZOI NAGANO 1998

Alpsko smučanje (sodelovalo 15 Slovencev)

Aleš Brezavšček Mojstrana; alpska kombinacija - 7. mesto, superveleslalom - 28. mesto, smuk - odstop

Jernej Koblar Jesenice (klub Bled); veleslalom - 22. mesto, superveleslalom - 17. mesto, smuk - 20. mesto, alpska kombinacija - odstop

Jure Košir Mojstrana (klub Kranjska Gora); veleslalom - 5. mesto, slalom - odstop.

Alenka Dolžan Mojstrana (klub Jesenice); veleslalom - 17. mesto, slalom - 16. mesto

XIX. ZOI SALT LAKE CITY 2002

Alpsko smučanje (sodelovalo 17 Slovencev)

Gregor Šparovec Jesenice; smuk - 31. mesto, superveleslalom - 13. mesto, alpska kombinacija - odstop

Jernej Koblar Jesenice (klub Bled); smuk - 33. mesto, superveleslalom - 15. mesto, veleslalom - 18. mesto, alpska kombinacija - 9. mesto

Jure Košir Mojstrana (klub Kranjska Gora); veleslalom - odstop, slalom - 9. mesto

Uroš Pavlovčič Dovje; veleslalom - odstop

Alenka Dolžan Mojstrana (klub Jesenice); slalom - 17. mesto, veleslalom - odstop

Smučarski teki (sodelovalo pet Slovencev)

Teja Gregorin Ihan (Planica); tek 5 + 5 km - zasledovalno - 43. mesto, šprint 1,5 km - izpadla, štafeta 4 x 5 km - 9. mesto

Matej Soklič Bled (Planica); tek 10 + 10 km - zasledovalno - 58. mesto, šprint 1,5 km - izpadel

Deskanje na snegu (sodelovala dva Slovenca)

Dejan Košir Kranjska Gora; paralelni veleslalom - 5. mesto

Tomaž Knafelj Doslovče (klub Kranjska Gora); paralelni veleslalom - odstop

V zgodovini olimpijskih iger je nastopilo skupaj 473 Slovencev, od tega je bil 101 tekmovalec z območja bivše in sedanje občine Jesenice (20 odstotkov), med njimi 34 hokejistov, 21 smučarskih tekačev, 19 alpskih smučarjev, 12 smučarskih skakalcev, dva klasična kombinatorca, dva tekmovalca v deskanju na snegu, en akrobatski smučar, trije telovadci in dva veslača in ena plavalca. Nekateri tekmovalci imajo status večkratnega olimpijca. Doprinos jeseniških olimpijcev k skupnim slovenskim dosežkom, če upoštevamo število udeležencev, je nadpovprečen. Glede na to, da postajajo uspehi posameznih športnih zvrsti v svetu vse bolj konkurenčni, je treba stremeti pri pripravah bodočih olimpijcev za tem, da bodo njihovi uspehi še boljši od predhodnih. Mladina mora imeti svoje idole in vzornike. Pri vzgoji mladih športnikov je to nepogrešljivo. Res je, da imajo zimski športi na Jesenicah že bogato tradicijo, a se vseeno postavlja vprašanje, zakaj je na letnih igrah tako velik deficit jeseniških olimpijcev. V različnih športih posamezni talenti lahko pokažejo svoje sposobnosti, če so podani pogoji. Cilj vsakega tekmovalca je identificirati se tudi s

heroji olimpijske scene. Problem priprav tekmovalcev ni samo v tehniki in taktiki temveč tudi v strategiji, diplomaciji in politiki. Zasluge imajo tudi trenerji, ki za več olimpijskih obdobij pripravljajo olimpijce, sodniki, ki režirajo spektakel na tekmi, zdravniki, ki bedijo nad zdravjem tekmovalcev, komentatorji, ki poročajo o športnih dogodkih in funkcionarji, ki omogočajo tekmovalcem pogoje.

Iz pregleda sodelujočih jeseniških olimpijcev je razvidno, da je bilo največ tekmovalcev leta 1968 v Grenoblu, saj je v različnih športih nastopilo od 28 udeležencev slovenske delegacije kar 22 Jeseničanov (78 odstotkov). V vsem zimskem olimpijskem obdobju od 1924 do 2002 je bila največja slovenska zastopanost v alpskem smučanju, skupaj je nastopilo 73 Slovencev, od tega 19 Jeseničanov (26 odstotkov). Prav v tej panogi ima status štirikratnega olimpijca Jure Košir (1992, 1994, 1998, 2002), ki je osvojil bronasto kolajno. V jeseniški občini je več družin, ki imajo v svoji sredini olimpijce. Največ olimpijcev ima družina Smolej. Oče Franc je tekmoval na dveh olimpijadah (1936, 1948) v smučarskem teku, sinova Roman in Franc sta tekmovala kot hokejista, prvi na treh, drugi na dveh olimpijadah. Za nekatere olimpijske nastope, zlasti prve, imajo zasluge olimpijci sami, saj so bili tekmovalci in trenerji v eni osebi. V poznejših letih, predvsem na igrah pod zastavo samostojne Slovenije, pa so olimpijcem pomagali strokovni štabi z logistično in medijsko podporo Olimpijskega komiteja Slovenije. Zato primerjave

Ekipa ACRONI-ja v sezoni 2004/2005
(foto Jana Muhar)

med nekdanjimi in sedanjimi olimpijci glede statusa niso možne. Naj doprinos jeseniških olimpijcev ne tone v pozabo, saj o njih piše zgodovina in so del športno - kulturne dediščine.

Karel Klančnik in Viktor Krevsel danes
(foto Triglav)

VIRI:

- Naši Olimpijci, Marko Račič - Tomo Levovnik, OKS, Ljubljana 2002.
- Olympic Almanack, Stan Greenberg, London 2003.
- Razgovori s športniki z Jesenic.

ZUSAMMENFASSUNG

Dieses Jahr ist es über 80 Jahre her, seitdem die ersten slowenischen Sportler an den Olympischen Winterspielen in Chamonix im Jahre 1924 teilnahmen. Im Jahre 1928 nahmen an den Olympischen Spielen auch die ersten Sportler aus der Gemeinde Jesenice teil: Janko und Joško Janša aus Mojstrana und Peter Kľofutar aus Kranjska gora, und zwar im Skilauf. Insgesamt gewannen die Slowenen an den Olympischen Winterspielen 6 Einzel- und 8 Mannschaftsmedaillen. Zwei von denen gewannen die Bürger der ehemaligen Gemeinde Jesenice, Jure Košir und Alenka Dolžan aus Mojstrana, und zwar die Bronzemedaillen im Jahre 1994 in Lillehammer.

Im Buch werden 101 Sportler, die aus der ehemaligen Gemeinde stammen (heute sind das die Gemeinden Kranjska Gora, Žirovnica und Jesenice) und an den Olympischen Spielen teilnahmen, vorgestellt. Unter ihnen waren 34 Hockeyspieler, 21 Skiläufer, 19 Alpineskifahrer, 14 Skispringer, 2 in der klassischen Kombination, 2 Snowboarder, 1 Trickskiläufer, 3 Athleten, 2 Ruderer und eine Schwimmerin.

Mateja Vahčič

TURISTOVSKI KLUB SKALA

Turistovski klub Skala na Jesenicah je nastal kot podružnica ljubljanskega. Bil pa je dejansko njegov najaktivnejši in tudi najuspešnejši del.

Ustanovitev ljubljanske Skale pa sodi v leto 1919, ko se je 26. maja zbral pripravljalni odbor, ki so ga sestavljali Stane Predalič, trgovski pomočnik; Ivan Rožman, gradbeni tehnik; France Rus, učiteljskičnik, in Drago Zorko, dijak trgovske akademije. Na predlog Franceta Rusa so svoji organizaciji dali ime Skala klub pa imenovali »turistovski«. Vzpon na goro so imenovali »tura«. Kdor dela ture je turist, organizacija, ki to goji, pa turistovska. Ta izraz se je v imenu kluba uporabljal vse do leta 1940.¹

Med seboj so se člani dogovarjali, kako se predstaviti v javnosti in kakšna naj bodo pravila kluba. 4. januarja 1921 je policija dovolila njegovo ustanovitev. V potrjenih pravilih je bil namen Skale označen kot: »*Gojiti turistikó in smuški šport, pospeševati in širiti oboje v strokovnem športnem smislu*«. Povezovali naj bi se tudi s srbskimi in hrvaškimi kolegi, glede Slovenskega planinskega društva pa so izjavili, da jim bodo stali ob strani in da niso njihova konkurenca.

Ustanovni občni zbor Skale je bil 2. februarja 1921 v Prešernovi sobi restavracije Novi svet. Prvemu odboru je predsedoval Drago Zorko, podpredsednik pa je postal Metod Badjura.

Znak skalašev je bil zelen monogram, ki so ga sestavljale črke TKS na belem polju. Avtor tega znaka je bil Henrik Pardubski. Ta znak je ostal v rabi kot smučarki znak na srajci ali jopiču še po letu 1922, ko je bil uveden kovinski znak po osnutku slikarja Valentina Hodnika iz Bohinja. Novi znak je bila planika na svetlomodrem polju. Odbor je dodal še rdeč rob, tako da so bile na znaku slovenske narodne barve. Na tem robu je bil napis *TURIST. KLUB SKALA*.

Skalaški znak, hrani ga TVD Partizan Jesenice,
(Foto Mateja Vahčič, 2003)

SPREJEM NOVIH ČLANOV

Član je lahko postal vsak, ki je dopolnil sedemnajst let, vendar je najprej moral predložiti prijavnico s podpisom dveh članov kluba, ki sta zanj jamčila. Moral je podpisati izjavo, da bo delal v klubu in prevzel pravila. Dobil je turno kontrolno polo, nato je moral prebiti šest mesecev na preizkusni dobi. V teh šestih mesecih je moral opraviti vsaj tri »kvalificirane ture«. Ko je to opravil in je doba potekla, je predložil kontrolno polo odboru in sprejet je bil med redne člane.

Turna kontrolna pola je bil list papirja v velikosti pol pole. V rubrike je bilo treba vpisati izlete, ki jih je opravil, v posebno kolono je bilo treba pritisniti pečat z vrha, med opombe pa je bilo potrebno zapisati, kako je pot markirana, ali je dobro vzdrževana in zavarovana.

KAJ PA DEKLETA?

To je bila v začetku prav posebna zgodba. 6. marca 1924 je nekdo opozoril, da so stiki med člani in članicami preveč zaupni ter da je v klub prišlo mnogo oseb, ki jim gre le za družbo ne pa za alpinizem. Vrh tega se nekatere alpinistke med seboj niso najbolje razumele, medtem ko so bile druge prave tovarišice. Kako rešiti ta problem? Odbor ga je rešil prav po moško - precej dam so črtali iz članstva, eno pa so celo izključili.¹

RAZVOJ KLUBA

Ker se skalaši niso ukvarjali samo z alpinistiko, ločimo v razvoju kluba naslednje dobe: MARKACIJSKA, SMUČARSKO – PLEZALNA, FILMSKO – KNJIŽEVNIŠKA, DOBA GRADNJE DOMA NA VOGLU, DOBA KRIZE in ALPINISTIČNA.

Ljubljanska Skala je začela kaj kmalu ustanavljati svoje podružnice po Sloveniji.

Prvi so se pridružili Bohinjci, ki so bili v prvem letu svojega delovanja zelo marljivi. Ustanovili so svoj foto odsek, predvajali so kratke filme o smučanju in veselice. Tujsko - prometna zveza jim je poslala pomoč 10 000 goldinarjev. Smučarska tekma je uspela, vendar so elementarne nesreče, kot so poškodba sankališča, neugodne zime brez snega, slab obisk in primanjkljaj v blagajni, spravile bohinjsko podružnico na kolena.¹

JESENIŠKA PODRUŽNICA

Skalaši so poskusili tudi na Jesenicah, a sprva niso uspeli. Prvi sestanek je bil 7. maja 1922 v hotelu »pri Mesarju«. Na sestanku so bili ljubljanski skalaši in Jeseničani: Albin Čop, Joža Čop, Jaka Čop in Trošt. Vendar uspeha ni bilo. Ustanovitev jim je uspela v naslednjem letu. **16. decembra 1923** so se v gostilni »pri Kobalu« sestali vsi tisti, ki niso iskali lepote življenja v zakajenih pivnicah,

Gostilna pri Kobalu leta 2002
(Foto Andrej Malenšek)

ampak v naročju gora, med prepadnimi stenami. Niso se ozirali na politična prepričanja članov, pač pa so spoštovali aktivnost, športno udejstvovanje in hojo v gore.

V nabit polnem prostoru so izvolili prvi odbor: Janko Žirovnik predsednik, France Kosmač podpredsednik, Justo Ilijaš tajnik, Joža Čop, Jože Truhlar, Valepič, Tone Korantar, France Baloh, Mara Savinšek, odborniki. Odbor je ustanovil plezalni, zimsko - športni, fotoamaterski in reševalni odsek. Ta se je kasneje preimenoval v Gorsko reševalno službo.

Že prvo leto so organizirali sankiško tekmo od Sv. Križa (Planina pod Golico), ki se je je udeležilo 38 tekmovalcev. Smučarji pa so trenirali na Markljevi planini pod Golico, na Črnem vrhu in na strmih pobočjih Rožce. Tam so za svoje potrebe preuredili majhno, hlevu podobno pastirsko bajtico. Navezali so stike s smučarsko

sekcijo Ilirija v Ljubljani in Planinskim društvom »Sljeme« v Zagrebu. Imenovali so poverjenike za člane izven Jesenic, in sicer za Dovje - Mojstrano Minco Rabič, za Kranjsko Goro Petra Klofutarja in za Bled Matka Ulčarja.

Leta 1924 je predsednik postal France Kosmač, odbor pa se je razširil z mladimi člani. Opravili so 273 tur, štiri velike izlete in pet daljših smučarskih treningov. Markirali so osem daljših smeri, uredili so kontrolo poti in začeli s predavanji.

V nedeljo, 7. septembra 1924 so razvili na vrhu Triglava svoj prapor. Na Kredarici se je zbralo okoli 150 ljudi, igrala je jeseniška godba, navzoči so bili predstavniki oblasti in drugih društev, prapor pa so slovesno razvili na vrhu Triglava. Na prapor je bil pripet tudi žalni trak z napisom »Krn«, ker je bil Krn takrat priključen Italiji. Čeprav je meja med Jugoslavijo in Italijo takrat tekla po vrhu Triglava, Italijani prireditve niso motili. Za botro je bila Minca Rabič, za praporščaka pa Albin Čop, ki je nosil prapor ob svečanostih do svoje smrti. Minca Rabič se je odlikovala kot dobra smučarka in je leta 1924 postala jugoslovanska prvakinja v damskem smučanju.

V letih 1928 in 1929 je podružnico vodil Jaka Čop st. V tem času je postal načelnik reševalne službe Joža Čop, ki je bil tudi član Slovenskega planinskega društva in njen reševalec na Jesenicah.

Leta 1930 je bil za predsednika izvoljen Miha Čop, ki se je zavzemal, da ne bi veljala tako stroga pravila pri vpisovanju novih članov. Njegovo mnenje je bilo, da je treba skalaške ideje širiti med narodom, sicer bodo kmalu zamrle. Tako je upravičil članstvo mnogih uglednih članov, npr. Otona Župančiča in njegove žene, ki verjetno nista prinašala potrjenih pol o opravljenih plezalnih podvigih.

S centralo v Ljubljani pa se niso mogli sporazumeti glede pokrivanja stroškov reševalnih akcij. Jeseničani so priporočali, naj vse stroške nosi reševalni sklad in

Razvitje skalaškega prapora na Triglavu
(arhiv Planinsko društvo Jesenice)

ne ponesrečenec. Samo od bogatejših ponesrečencev naj se sprejemajo prostovoljni prispevki. V letu 1931 pa je izbruhnil pravi spor med predsednikom Mihom Čopom in tajnikom Jožem Čebuljem zaradi predvajanja filma V kraljestvu Zlatoroga. Miha Čop je odklonil nadaljnje vodenje podružnice, tako da jo je 1932 prevzel Ferdo Hudina, že leto kasneje pa Ivo Koželj.

GRADNJA KOČE NA ROŽCI

Leto 1933 je pomembno zaradi gradnje koče na Rožci. Skalaši so začeli s široko nabiralno akcijo, povezali so se z obrtniki, preskrbeli so les in zavihali so rokave. Načrte za kočo je naredil Karel Korenini, njena oskrbnica pa je bila vsa leta Johana Vister. Izkupiček od čaja in jedi je pripadal oskrbnici, od pijače pa klubu. V koči je znašala v letu 1938 celodnevna oskrba za tri obroke 30 din, za štiri pa 40 din. Prenočišče je bilo 10 din.⁴ Koča res ni prinašala velikega dobička, a se je vzdrževala sama in kar je najvažnejše, smučarjem je nudila primerno zavetišče, kajti »smučarija« je bila v polnem zagonu.

SMUČARSKI ODSEK

Najprej so bile težave s smučarsko opremo. Na razpolago so bili le primitivni domači izdelki. Prve smuči je začel na Jesenicah izdelovati Konrad Lazar, mizar iz Podmežakle, »kante« pa so na skrivaj izdelovali v mehanični ali konstrukcijski delavnici železarne. Vezi (»bindunge«) so bile usnjene. Kmalu pa je bilo možno kupiti tudi kvalitetnejšo opremo - smuči Hikori iz žilavega lesa in kandahar vezi, ki pa so bile zelo drage.⁴

Pobočja nad Jesenicami so pozimi torej oživila. Najbolj je s svojimi strmimi tereni vabila Rožca, kjer so se takrat kalili najboljši jugoslovanski smučarji. Najuspešnejši alpski smučar med obema vojnama je bil Ciril Praček, ki je osvojil v alpskih disciplinah številna prva mesta. Hubert Heim je v slalomski tekmi za slovansko prvenstvo na Češkoslovaškem dosegel prvo mesto. Med ženskami sta se posebej odlikovali Erika Heim in Lojzka Praček.

Za starejše člane, smučarske veterane, so priredili tradicionalne tekme za bukov pokal na Rožci in Voglu. Na teh tekmah so tekmovali tudi Joža Čop, Miha Potočnik,

Karel Korenini in Matevž Frelih. Bukove pokale je izdeloval rezbarski mojster Karel Višnar z Murove. Organizirali so tudi turno smučanje. Cilji so bili Belščica, Stol in Kredarica. Udeleževali so se vsakoletnega triglavskega smuka in tradicionalne prvenstvene tekme v smuku, kjer so se za prva mesta neprestano borili z odličnimi tržiškimi smučarji. Te tekme so bile izmenoma na Zelenici in Rožci.

Koča na Rožci
(Planinski vestnik, 1961)

GRADNJA BIVAKOV

Vse več je bilo tudi plezalcev, zato je postala aktualna gradnja gorskih zavetišč. Skalaši so se odločili, da bodo v odročnih predelih zgradili nekaj bivakov. Izraz bivak ima dvojni pomen: prvi je bivak v steni, kjer je plezalec prisiljen v steni prenočevati. Če pa si namenjen na enega od obstoječih bivakov, pomeni, da se boš posluževal stalnega bivaka ali zavetišča, ki ti bo omogočal vzpone v neposredni okolici.⁵

Kako je prišlo do gradnje Matevževega bivaka v Veliki Dnini?

Leta 1929 se je smrtno ponesrečil v martuljski skupini Wolf Luckman. Jeseniški skalaši so štirinajst dni iskali njegovo truplo. Med iskanjem so spoznali samotne Rokave, Oltar in Dovški Križ. Zašli so v zatrep Pod srcem, Za Akom, Veliko Dnino. Ti divji predeli so jih zelo navdušili, a kaj ko so bili zelo oddaljeni od gorskih postojank. Zato so želeli tu postaviti preprosta zavetišča. Kot nalašč je takrat v neki tuji planinski reviji izšel članek s sliko, ki je opisoval bivak v italijanskih gorah. To je pritegnilo Karla Koreninja in Matevža Freliha, da bi podobnega zgradila tudi pri nas. Korenini je izdelal idejni osnutek. Odbor je gradnjo odobril, vendar brez obveznosti plačevanja. Maja 1935 si je komisija ogledala prostor, kjer naj bi stal. Izbrali so zavetno mesto v previsnem južnem ostenju Velike Martuljske Ponce na višini 2180 m. Pri ljubiteljih planin so si izprosili veliko lesa, za brezplačni prevoz je poskrbel Frelih, železniški uslužbenec. Ves material so nato prenesli v Veliko Dnino, kjer je bivak še isti dan brezplačno sestavil mizar Smolej. Naslednji dan so skalaši prinesli še pločevino in z njo prekrili bivak. Nedeljo za nedeljo so nato tovorili Korenini, Frelih in še drugi material za notranjo opremo. Zaradi velikih zaslug pri gradnji so bivak leta 1945 jeseniški planinci poimenovali po Matevžu Frelihu, ki je izgubil svoje življenje kot partizan.

Na bivaku Pod Rokavi III.

Od leve proti desni klečijo: Janez Krušič, Janko Blažej, Anton Blažej;
stojijo: Albin Oblak, Ljubo Bizjak, Uroš Župančič, Maks Medja, Maks Dimnik, Franc Talar,
Marija Košir-Dimnik, Andrej More-Gandi.
(Planinsko društvo Jesenice)

Ker so bili z bivakom 1, kasnejšim Matevževim bivakom, zelo zadovoljni, so se odločili, da takoj začnejo z gradnjo novega. Načrte je spet izdelal Korenini, postavili pa so ga na Jezeru na Gruntu, med Šplevto, Rokavi in Oltarjem na višini 2140 m. Ta bivak je bil nekoliko večji od prvega. Dostop je brez zaznamovanih poti in orientacijsko zelo zahteven.⁵ Pri nošenju materiala so sodelovali člani vseh podružnic Skale. Oba bivaka sta med nemško zasedbo nudila zavetje tistim planincem, ki so mimo nemških zased ušli v gore.

Po gradnji koč na Rožci in bivakov v Julijcih so začeli postavljati spomenik ponesrečenim planincem na vrhu Škrlatice. Načrt je napravil Karel Korenini, ki je tako postal nekakšen »arhitekt« Skale. Spomenik je bil visok sedem metrov. Razstavljenega so prenesli na 2738 m visoki vrh Škrlatice. Zaradi dolžine posameznih delov je bil prenos zelo težaven. Razen železne konstrukcije so na vrh morali prinesiti tudi cement, vodo, oglje. Na spomeniku je bila pritrjena plošča z napisom Žrtvam gora. Viden je bil daleč naokrog, v lepem vremenu tudi s Karavank. Dolgo let je kljuboval viharjem, potem pa je bil nekega dne nasilno zrušen in vržen čez skale.

PLEZALNI ODSEK

Med vsemi odseki Skale je največji ugled užival plezalni odsek. Posebej so se uveljavili naslednji plezalci: Joža Čop, dr. Miha Potočnik, dr. Stane Tominšek kot zlata naveza, Matevž Frelih, Maks Medja, Andrej More - Gandi, Karl Korenini, Janez Brojan, Tone Divjak, Tomaž Ravhekar, Boris Šega, Uroš Zupančič, Ciril Praček, Stane Koblar, France Vovk - Pero, Maks Dimnik, Radko Poženel in Alojz Katnik. Ti fantje so preplezali veliko prvenstvenih smeri. Plezali so doma in tudi v švicarskih, francoskih in italijanskih Alpah.

Jeseničani so leta 1932 izvršili četrtno vseh prvenstvenih vzponov, leta 1937 pa polovico, to je toliko kot vsi ostali slovenski alpinisti skupaj.

Podrobnosti so razvidne iz tabele: ⁷

Leto	1932	1933	1934	1935	1936	1937
Ljubljanski	9	12	3	2	3	1
Jeseniški	10	8	10	7	7	6
Ostali alpinisti	21	6	5	5	2	5
Prvenstveni vzponi	40	26	18	14	12	12

Takratna oprema je bila v primerjavi z današnjo precej drugačna:

Oblačila: nekakšne **jahalne hlače z dokolenkami, jopič in suknjič, kučma** - volnena prevleka - kapa, ki se je prilegala glavi, preproste, tanjše **rokavice**, za pozimi so nekateri že imeli palčnike (palec posebej, ostali prsti skupaj) podložene z zajčjo kožo, nekateri so plezali kar bos ali v **nogavicah** ali pa so sami spletli trdnjše podplate za navadne copate. Kasneje so že kupovali prave plezalne platnene copate s podplati iz filca, **gojzarji** so bili domače proizvodnje. Podplati so bili obiti s »kroparji« - žebli z oglati glavo, ki so prijemali v skali, snegu in ledu ter tudi na travnatih strminah.

Oprema: **vrvi**, sprva kar domače, namenjene obešanju perila, kasneje daljše vrvi iz konoplje, **smuči** so bile navadne jesenove, izdelane v Bohinju ali pri Zajcu v Žirovnici. Stremena so bila kovinska najprej Bilgeri, kasneje Lilienfeld, Huitfeld in Langriemen; **palice** so bile lesene z vrbovimi krplicami - »leskarke«, **cepini** so bili avstrijski, iz kraja Fulpmes, **dereze**, ki so jih navezovali na čevlje za ledne ture, so bile sprva male, imenovane žabice, enotne na

Hoja s krplicami (TMZ)

štiri zobe, izdelovali so jih kamniški kovači tudi za drvarje, kasneje so bile dvodelne, na osem in deset zob; **nahrbtniki** so bili preprosti, to so bile večje malhe z enim ali dvema žepoma; **krplje** za hojo so bile dokaj redke (bohinjske in mojstranške); **svetilke** so imeli najprej še na sveče s steklenimi stenami, deloma tudi zložljive s stenami iz sljude, po domače čuki; **snežnih očal** ni imel skoraj nihče, obstajala pa so nekakšna kovinska očala z luknjico v sredini in desetimi stranskimi režami. Kasneje so jih dobivali iz Avstrije in Švice.

FOTOAMATERSKI ODSEK

1. avgusta 1925 so Jeseničani ustanovili fotoamaterski odsek. Za predsednika so izbrali Franca Torkarja. Njihov namen je bil gojiti planinsko fotografijo, s posnetki prikazati lepoto gorskega sveta in prirejati razstave. Ker fotografi potrebujejo temnico, so imeli sprva velike težave. Niti v gostilni pri Kobalu niti v gostilni pri Mesarju in v hotelu Triglav, kjer je imela Skala svoje klubske prostore, ni bilo primernih prostorov. Šele ko so najeli prostore v hotelu Pošta, so si tam lahko uredili temnico. Sami so si izdelali naprave za osvetljevanje in kopiranje, »lampe«. Fotomaterial je bil drag. Vzdrževati so se morali sami, a so vseeno leta 1933 priredili prvo fotoamatersko razstavo s planinsko tematiko. To je bila sploh prva fotografska razstava na Jesenicah in zato je bila deležna posebnega priznanja in pozornosti. Najuspešnejši med fotografi je bil Slavko Smolej, ki ga je leta 1938 revija American Photographic uvrstila med deset najboljših svetovnih fotografov, FIAP pa mu je podelil naslov mednarodni mojster fotografije. Uveljavljeni fotografi pa so bili tudi še: France Torkar, Matevž Mikelj, Ivo Koželj, Jaka Čop in poklicni fotograf Fran Pavlin.

SKALAŠKE VESELICE

Skalaši so od vsega začetka morali sami skrbeti za finance. Njihov edini dohodek je bila članarina, nabiralne akcije, prispevki občanov in dohodki od prireditev. Zato so prirejali vsakoletne veselice. Teh je bilo tudi sicer na Jesenicah kar precej, a je skalaška veljala kot najprivlačnejša. Udeležilo se je od 600 do 700 ljudi z vse Gorenjske v narodnih in planšarskih nošah. Priredili so jo v Sokolskem domu. Gospodinje so se izkazale s pecivom. Kako radodarne so bile, nam pove podatek, da so za veselico leta 1938 prispevale Fajdigova (torto), Kati Čopova (biskvit), Rudeschova (27 krofov), Marinka Stanovnikova (pecivo), Angelka Kržanova (pecivo), Jarčeva (pecivo), Marija Oražnova (torto) in Erika Heim (pecivo).⁴ Na binkoštno soboto, nedeljo in ponedeljek pa so prirejali veselice na Rožci, ki so trajale kar tri dni. Tja so prihajali neovirano čez mejo tudi Korošci.

Skala je za svoje člane prirejala tudi izlete. Med drugim je od 9. do 21. junija 1934 organizirala izlet v Prokletije, pogorje ob albanski meji. Udeležilo se ga je 10 skalašev. Udeležil se ga je tudi Jože Truhlar in o njem pripoveduje: »*Ker smo si za gibanje v obmejnem pasu priskrbeli dovoljenje, smo se lahko gibal neovirano. Vendar so nam v mestecu Gusinju svetovali, naj se posamič ne oddaljujemo iz mesta, ker se v okolici klati neki "Žuti Asa", ki ropa in ubija. Nad lepoto gora v tem delu Balkana smo bili navdušeni. Le škoda, da je večina vrhov na albanski strani in nam nedostopna. Te gore pa so privlačne, ker so nedotaknjene.*«

Da bi se med tednom nekoliko sprostiti, so ustanovili tudi nogometno sekcijo, ki jo je sestavljalo enajst skalašev. Igrali so na nogometnem igrišču Podmežaklo. Vratar je bil Matevž Frelih. Dres moštva pa so bili »jerhovci« (usnjene kratke hlače z naramnicami) in zavezana ruta na glavi.

Sestav članstva je bil zelo pester. Po poklicu so bili v klubu delavci in nameščenci, lekarnarji, krojači, mizarji, zidarji, monterji, odvetniki, pleskarji, ekonomisti, čevljarji, ravnatelji, gozdarji, profesorji, cariniki, inženirji, tehniki, šoferji, učiteljice, hotelirji, posestniki, zdravniki, trafikantje, urarji, električarji, šivilje, strugarji, cvetličarke, mesarji in celo pesniki in pisatelji. Niso bili samo Jeseničani in okoličani, bili so tudi Ljubljancani - med njimi dr. Stane Tomišek, Evgen Lovšin, Oton Župančič, Janez Jalen, dr. Bojan Špicar, nekaj članov je bilo celo iz Zagreba.

ZNANI SKALAŠI

JOŽA ČOP

Posebno mesto med skalaši pripada Čopovi družini. Kar šest bratov: Joža, Jaka, France, Karl, Albin in Gustl je bilo dejavnih članov. Med njimi je bil najbolj znan Joža Čop.

Joža Čop
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

Joža Čop se je rodil 27. marca 1893 kot sedmi izmed dvanajstih otrok. Še zelo mlad se je zapisal goram. S svojo jekleno voljo, spretnostjo, telesno močjo in humorjem je obvladoval še tako težke preizkušnje v stenah. Splezal je kar 25 prvenstvenih vzponov: čez Severno triglavsko steno pa se je povzpel v raznih smereh okrog tristokrat. Do visoke starosti je bil požrtvovalen gorski reševalec. Prejel je številna odlikovanja. Maks Dimnik se ga spominja: *»Kot človek je imel dve osebnosti: ko je bil trezen, je bil izjemna dobričina, originalen, spontan, preprost. Bil je vedno v središču pozornosti z izjemnim smislom za humor, cele noči je družbo zabaval z vici. Ko pa ga je imel že malo »pod kapo«, pa je postal, po jeseniško rečeno, »pr'sekan«, kar pomeni, da so bile njegove izjave zajedljive in ostre, take, da so zavezale jezik vsakomur. Vendar pa ni bil nikoli zloben ali škodoželjen. Imel je malce podcenjevalen odnos do žensk, zelo rad pa se je »petelinil« pred njimi, kajti bil je zelo čeden, postaven, mišičast ter svetlih, gostih, valovitih las. V njegovo stalno družbo - «zlato navezo» sta spadala dr. Potočnik in dr. Tominšek. Plezal je kot maček - gibko, spretno, hitro in lahkotno. Imel je hitre reflekse in močne prste. Tako kot ni izpusstil žice v žični valjarni, tudi nikoli ni izpusstil oprimka v steni. Ni trpel lenuhov. V takih primerih je bil vedno zraven, ko so jim v nahrbtnike podtikali težke kamne ali jim v čutare ožemali prepotene nogavice. Vsi mladi gorniki so ga izjemno spoštovali.«*

MAKS DIMNIK

Eden redkih še živečih skalašev na Jesenicah je Maks Dimnik, ki je takole pripovedoval: *»Rodil sem se 12. oktobra 1916 na Bledu, kjer je oče delal kot železničar. Najprej sem plezal po jablanah, hruškah in doma popravljaj dimnik. Tisto pravo plezanje pa se je začelo na Osojnici, v skali »Žampovca«, ki je nad kampom v Zaki. Tam sem bil priča tudi prvi nezgodi, ko je padel prijatelj in se poškodoval. Prve učne ure o hoji po gorah pa sem dobil leta 1928, ko sem spoznal Janeza Brojana st. iz Mojstrane. On je že sodeloval v reševalni akciji, ko se je ponesrečil dr. Klement Jug, sicer pa je slovel bolj kot samohodec. Z njim sem bil kot dvanajstleten otrok prvič na Triglavu, leta 1930 pa sem kot štirinajstletnik prvič preplezal Severno triglavsko steno. Od leta 1934 sem bil član skalašev. Nam mlajšim so pravili »pobje«. Če si prišel v družbo kakega dobrega plezalca, si se lahko precej naučil, sicer pa se je trudil vsak po svoje. Moj vzornik je bil dr. Miha Potočnik, daljni sorodnik in prijatelj ter sosed na Belci.*

Bili smo skromno oblečeni. Za plezanje smo nosili najslabšo obleko, ker smo vse potrgali. V enem poletju sem uničil dva para čevljev, ki sta stala več kot eno mesečno plačo. Ti gojzarji so bili podkovani s kroparskimi žebliji, izdelovala sta jih dva čevljarja, Ržen v Mojstrani in čevljar na Jesenicah. Težje smeri smo plezali s plezalkami - visokimi čevlji, ki so imeli mehke podplate iz filca. Če tega ni bilo, so bile dobre tudi stare copate, ki jih je sešila mati. Gumijasti podplati so se pojavili šele po letu 1936, in to pri tujih plezalcih, ki so plezali težke smeri v tujih Alpah. Pozimi smo uporabljali dereze, krpilje in smuči. Nemci so imeli boljšo opremo, ki pa za nas ni bila dosegljiva.

Naša značilnost je bil klobuk s krivcem ruševca. Če je pretila nevarnost proženja kamenja, smo pod klobuk dali še volneno nogavico, ki je ublažila morebitno poškodbo.

Precej problemov je bilo pozimi zaradi bleščečega snega. Oči so se močno solzile, pravih sončnih očal pa si nismo mogli privoščiti. Italijanski in nemški plezalci so uporabljali barvana očala s špranjo - tako imenovana eskimska očala. Sam sem si zelo težko privoščil že čevlje, ker sem bil po opravljeni strojni šoli v Ljubljani leta 1935 do leta 1940 brezposeln.

Malica, ki smo jo jemali s seboj v gore, je bila preprosta. Domač kruh, marmelada, domače maslo, voda, jabolka. Zelo veliko je do leta 1936 pomenilo imeti konzervo ali pivo. Denar zanj smo največkrat zbrali skupaj. Starejši kolegi so ga radi dali »malo na zob«. Čopov Joža je večkrat pripomnil, da brez »ta zelen'ga ne gre«. S tem je mislil na »šnops« s pelinom.

Lahko rečem, da sem preplezal Julijske Alpe, Kamniško Savinjske Alpe, Zahodne Julijske Alpe v Italiji. Največkrat sem plezal z Mihom Potočnikom, Jožom Čopom, moj »življenjski« soplezalec pa je bil Miha Arih, doma iz Podkorena, ki je žal padel med drugo svetovno vojno v domači vasi. Vsi plezalci smo bili med seboj dobri tovariši, se je pa poznalo, da smo bili nekateri delavskega porekla, drugi pa bolj intelektualci. Rekli smo jim »doktorska formacija«. Po opravljeni turi je bilo treba priti tudi domov. Tako se spominjam hoje z Višarj preko Trbiža po cesti do Mojstrane.

Kot skalaš sem se preizkusil tudi v smučanju. Leta 1936 sem bil član druge reprezentance, udeleževal sem se triglavskega smuka, postal sem učitelj smučanja. Jeseniški skalaši so bili sploh znani kot izvrstni smučarji. Po letu 1936 govorimo o alpski kombinaciji - smuk, slalom in veleslalom in Jeseničani so bili tu najboljši. Olimpijskih iger leta 1936 se je udeležila tudi ekipa alpske kombinacije in v njej je bilo največ Jeseničanov, ostali so bili iz Celja, Maribora in Ljubljane.

Skalaši smo imeli še težko nalogo - reševanje ponesrečencev. Imeli smo svojo reševalno službo, tako da smo redkokdaj prosili za pomoč Ljubljančane. Udeležil sem se najmanj dvajset reševalnih akcij. Pome so prišli s kolesom, hitro smo pripravili opremo in se peš podali v gore. Ponesrečence smo nosili na ramenih in to je bilo težaško delo. Za enega ponesrečenca smo potrebovali kar dvanajst nosačev, ki so se menjavali vsakih deset minut. Včasih je reševanje trajalo tudi več kot deset ur.

Ko se je začela druga svetovna vojna, je bilo konec Skale. Mnogi fantje so odšli v partizane. Veliko jih je padlo, žal pa je bilo nekaj članov tudi nemško nastrojenih. Po letu 1945 se Skala kot organizacija ni več obnovila, njena dejavnost je prišla pod okrilje različnih športnih zvez.

Sam sem bil leta 1947 službeno premeščen v železarno Zenica, tako da je bilo aktivne plezarije konec.«¹²

Maks Dimnik leta 2003
(foto Mateja Vahčič)

ANDREJ MORE - GANDI

Zanimiva osebnost med skalaši je bil tudi Andrej More - Gandi.

Rodil se je 20. maja 1911. Delal je kot razpečevalec v železarni. Njegova velika ljubezen so bile gore. Ob starejših plezalcih se je hitro povzpел na prva mesta v prvenstvenem plezanju, v reševanju in vodništvu. Če je bil Joža Čop zadržan, je z mirno vestjo prepustil najtežje naloge Andreju Moretu. Od leta 1932 ni bilo reševalne akcije, ki se je ne bi bil More udeležil kot član prve naveze. Največkrat je plezal s Čopom, Potočnikom, Medjo in Zupančičem. Od leta 1937 je kot pooblaščen vodnik z znakom št. 45 vodil skupine in posameznike v Julijce in še posebej v Severno triglavsko steno. Bil je vodja različnih tečajev, tehnični vodja gorske reševalne službe, odbornik Skale in podpredsednik Planinskega društva Jesenice. Sodeloval je pri izgradnji vseh bivakov, markiral je poti.¹¹ Cepin, kladivo in kline mu je izdeloval brat Franc More, priučeni orodni kovač v KID na Jesenicah.

Prijatelji se ga spominjajo kot vsestranskega športnika: telovadca, nogometaša, dobrovoljne narave in zelo pogumnega. Bil je majhen, a izredno žilav.

Neznani avtor: portret Gandija
(hrani Gandijeva soproga)

KONEC SKALE

Zasedba domovine je povzročila, da so se skalaši morali posvetiti drugim nalogam. Mnogi so morali iz Ljubljane, dostop do gora je bil onemogočen.

Iz Rima so skalaše pozvali, naj sodelujejo z italijanskimi organizacijami. Tedaj je tajnik Skale svetoval članom, naj hitro drug za drugim izstopijo iz kluba, tako da bi oblasti imele povod za razpust organizacije zaradi premajhnega števila članov. Izstopne izjave so prišle in Skala je prenehala obstajati.

VIRI

- 1 Škerlak, Zgodovina alpinističnega kluba Skala, Planinski vestnik št. 8; avgust 1961.
- 2 Planinski vestnik 2, 2000.
- 3 Slovenski narod, 10. julij 1921.
- 4 Jože Truhlar: Turistovski klub Skala Jesenice (1923 - 1941); Spomini, 12. september 1986, avtorjev rokopis
- 7 Škerlak, Zgodovina alpinističnega kluba Skala, Planinski vestnik 11 / 1961.
- 8 Internet: <http://www.film-sklad/slo/katalog/movies/1780>, www.s-gimvic.lj.edus.si
- 9 Raziskovalna naloga: Čopov Joža, starosta slovenskih planincev, Gimnazija Jesenice, januar 2003
- 10 Ilustrirani Slovenec, 23.5.1926, Ob petletnici Skale.
- 12 Ustni vir Maks Dimnik

LITERATURA

- 5 Jože Stražišar, Gradnja bivakov, Svet pod Triglavom, Ljubljana
- 6 Triglav gora in simbol (Hribar, Lovšin, Potočnik) Mladinska knjiga Ljubljana, 1979
- 11 Evgen Lovšin, Gorski vodniki v Julijskih Alpah, Planinska založba Slovenije, Ljubljana 1961

ZUSAMMENFASSUNG

Seit dem Jahr 2003 ist es 80 Jahre her seit der Gründung des Klubs »Turistovski klub Skala« in Jesenice. Dieser Klub entstand als Nebenklub von Ljubljana, aber er war auch der aktivste und auch erfolgreichste. Der Nebenklub von Jesenice wurde am 16. Dezember 1923 im Gasthaus »pri Kobalu« in Jesenice gegründet. Seine Mitglieder »Skalaši« nahmen keine Rücksicht auf die politische Anschauung der Mitglieder, sondern sie respektierten die Aktivität, Sporttätigkeit und das Bergwandern. Sie bauten auch die Berghütte auf Rožca und zwei Biwaks, wo sie ihren Ski- und Alpensektor hatten. Sie waren auch begeisterte Fotografen. Die bekanntesten Mitglieder waren Joža Čop, Maks Dimnik und Andrej More - Gandhi. Mit dem Ausbruch des Zweiten Weltkriegs wurde auch die Tätigkeit des Klubs »Skala« abrupt beendet.

»Po padcu v težkem in mokrem snegu sem si zlomil in zvil levo nogo. V gležnju mi jo je obrnilo tako, da je peta gledala naprej, prsti pa nazaj. Pa se je Joža, ki me je imel na sumu, da hodim včasih na divji lov na gamse, spomnil: Ah kar pusti tako kot je, vsaj Košir (revirni lovski čuvaj) ne bo vedel, ali si šel gor ali dol.«

(Miha Potočnik: POSUŠENI ROŽMARIN - SPOMINI,
PZ Slovenije, Ljubljana 1996; stran 297)

Elizabeta Gradnik

ANEKDOTE O JOŽU ČOPU

Joža Čop leta 1974
(Fotografski arhiv GM Jesenica)

Kar nekaj črnila in besed je že steklo na rovaš Joža Čopa, legende slovenskega gorništa. Nihče ne more mimo tega, da ne bi vsaj na kratko omenil njegove šegavosti in neizčrpnega humorja, saj je le-ta predstavljal velik, včasih celo pretežen del njegovega značaja. Zato sem poskušala zbrati čim več anekdot, ki so se ohranile v zapisih ali spominu njegovih svojcev, prijateljev in znancev.

Jožov praded Štefan Čop je bil premožen kmet v Plavškem rovtu pod Golico. Njegov deveti sin Jernej se je preselil v Bohinj, ko je dobil službo strojnega mojstra pri Zoisu v bohinjskih fužinah. Za njim je tu delal tudi njegov sin Anton. Leta 1890 se je zaradi ukinitve bohinjske železarske dejavnosti preselil in se zaposlil v železarni na Jesenicah. S hčerjo tovarniškega mojstra Markizetija Marijo sta imela dvanajst otrok. Sedmi, rojen 27. marca 1893, je bil Joža Čop. Sam je kasneje vedno rad

poudaril, da sta on in Slovensko planinsko društvo (ustanovljeno 27. februarja 1893) iste starosti. Prav tako je zaradi bohinjkega porekla večkrat povedal, da je *"bohinjskega plotu kol"*.

Tako je odraščal v številni družini z brati in eno sestro. Živel so skromno, a jih je družilo prijateljstvo in spoštovanje, k čemur je veliko prispevala mama, marljiva in dobrodušna ženska, s katero se je Joža odlično razumel. Nekoč se je, po lumpanju s prijatelji, sredi noči bosonog previdno pritihotapil v spalnico, kamor pa mu je mati zvečer pred posteljo postavila stol. Joža se je seveda zaletel vanj in s tem povzročil precejšen ropot. Hitro se je usedel na tla in nad seboj razpel dežnik. Ko je prihitela mati s petrolejko, ga je vprašala, kaj vendar počenja, pa je odgovoril: *"Ja, mati, na ploho čakam!"*

Ko mu je nekoč zaradi podobnega "prekrška" spet prišla brat levite, je vstal iz postelje in se postavil v pozor. Na vprašanje, zakaj tako strumno stoji, je odvrnil: *"Pri pridigi še nobeden ni ležal!"*

Večina Čopov je delala v jeseniški železarni takratne Kranjske industrijske družbe in tu se je s štirinajstimi leti zaposlil tudi Joža, potem ko je *"štiri leta hodil v prvi razred ljudske šole"*. Delal je v žični valjarni, kjer je več kot petdeset let tudi po šestnajst ur na dan s kleščami lovil švigajočo razbeljeno žico. Nevarno in naporno delo, ki je zahtevalo izredno gibčnost in natančne reflekse – vse to je Joža imel in s svojimi sposobnostmi je marsikaterega sodelavca rešil pred poškodbo ali invalidnostjo. Tudi njemu je razžarjena žica ožgala kožo po trebuhu, prebodla nogo, prevrtala hlače. Ko mu je preluknjala žep, je dejal: *"Nič ne de! Je imel že luknjo. Praznega žepa ni škoda."* Ko pa mu je ožgala trebuh, je menil: *"Žica namesto klobase in grenkega v črevih je presneto nerodna stvar."*

Nič čudnega ni, da je že v mladih letih po tako napornem »sihtu«, zadušljivem zraku in ropotu, odkril v gorah popolnoma drugačen svet. Pri sedemnajstih je začel nositi hrano na planino Belščico in tedaj prvič začutil lepoto in moč gora. Sprva je hodil po Karavankah, na Golico in Stol. Plezati je začel leta 1921, ko sta se skupaj z Janezom Kvedrom v Vratih po naključju srečala s Klementom Jugom in Lojzetom Volkarjem. Jug je s svojo sugestivno osebnostjo na Čopa naredil močan vtis, vendar pa mu njegova filozofija ni bila preveč blizu. V intervjuju leta 1973 je njune različne poglede Joža takole opisal:

"Jug je bil filozof. Je prišel k meni, je rekel: Joža, zdaj sem pa jaz eno drugo smer pogruntal. Sem rekel, kje? Pravi: Tukaj, bolj proti koncu Luknje dol pride ravno na Bambergovo pot ven. Tja gor bova šla. Sem rekel: Ti, meni še niso repetnice zrasle. Kam tja gor, porkafiks, saj vidiš, da ne moreš nikamor zabit. To je gladka stena. Je rekel: Pa moraš prit. Ti moraš voljo prepričat, da moraš čez steno. Ja, hudiča, jaz ga gledam nekaj časa: Ti si pa malo čez les. Je rekel: Če se ti nekam zagrižeš, pa nekaj misliš, pa svojo voljo postaviš pred sabo, pred skalo – prav tule gori bova šla – pa moraš priti. Sem rekel, Klemen, kolikor sva prijatelja, lahko greš, jaz bom pa doma ostal."

Jug je bil res človek ampak on je imel fiksno idejo...Saj je bil fejest mož, vsa čast in slava njemu, ampak tisto njegovo filozofijo jaz nisem mogel sprejeti...Da moraš naravnost gor...Saj nisem muha!"

Ko smo že ravno pri "drobni golazni," lahko omenimo tudi Joževo prepričanje, da pajek prinaša srečo: kadarkoli je zagledal pajka, je bila zanj še tako težavna in zapletena zadeva s tem že vnaprej rešena. Miha Potočnik opisuje njuno skrajno nevarno in naporno plezanje v Triglavski steni (prvenstvena Gorenjska smer): »v najbolj kritičnem trenutku je Joža počakal, da je pajek, ki se je po naključju znašel na njegovem klinu, splezal stran, šele nato je nadaljeval z zabijanjem klina.«

To prigodo je poznal tudi Julius Kugy in je Jožu zato v svoji slabi slovenščini večkrat vzklikal: "Pauk, pauk".

Joža Čop se je v nekaj letih razvil v odličnega in pogumnega plezalca. Bil je prvi, ki je po 1. svetovni vojni začel z zimskimi pristopi na naše gore. V slovenskih stenah je preplezal okrog trideset prvenstvenih smeri, ves čas pa je imel v mislih osrednji steber v Steni. Med drugo svetovno vojno so ga, kot zavednega Slovenca, gestapovci aretirali. Bil je zaprt v Celovcu, Begunjah in Šentvidu. Od tam mu je uspelo pobegniti v Ljubljano, kjer je preživel vojna leta. Čim pa je vihra minila, je v strahu, da bi mu ga kdo ne "pobral", s Pavlo Jesih hitel osvajat osrednji steber, ki se še danes imenuje po njem in je za kasnejše vrhunske plezalce postal merilo njihovega znanja in poguma.

Njegova najljubša gora je bil Triglav. Steno je preplezal več kot tristokrat. Rad je podražil naveze, ki so plezale v Kamniških Alpah: "Kaj pa tiste vaše krtine, reveži, nimate Triglava in ne Škrlatice, še približnega Jalovca in Špika ne!"

Veliko je plezal tudi v tujih gorah in naslednja zgodbica se je odvijala v Grenoblu po vzponu na nekatere vrhove Zahodnih Alp. Francoščine ni znal nihče, Joža pa je dejal: "Imam tri jezike, enega v gobcu, dva v čevljih, meni ni težko. Pa pojdi po vžigalice! Joža jih je, seveda, prinesel. Kako pa si jim dopovedal? Malenkost! Ustavil sem prvega, pokazal sem mu s prstom na cigareto in ga prosil: Francelj, mau pržgi!"

Šegavost ni zapustila Joža Čopa niti v najbolj nevarnih trenutkih. Nekoč so s prijatelji doživeli in preživeli plaz v Severni triglavski steni. Ko je bilo konec in so bili vsi blede kot stena, je Joža glasno obžaloval, da nima pri sebi šminke, s katero bi se lepo rdeče namazal in dražil soplezalce s strahopetci, ki jim takale reč vzame vso kri z obraza, češ, mene poglejte, kako se nisem nič ustrašil.

Z Miho Potočnikom sta se nekoč zaplezala. Joža je zdrknil v neko temno luknjo, Miha, ki je bil na isti vrvi, mu ni mogel pomagati in obema je precej trda predla:

"Tri dni sem se prebijal ob kruhu in vodi. Kamen je bil mrzel in odeje se moje prehlajene okončine ne bi branile. Pa sem se ulegel na trebuh in se z ritjo pokril!"

Ko so reševali hudo poškodovanega Vovka iz Severne triglavske stene, ga je Joža vprašal: "No, Francelj, devetdeset kil te je, ali naj te prenesemo naenkrat ali na dvoje?" "Kakor veste," odvrne revež s prvim nasmeškom po nesreči.

Ponesrečenci v gorah so tako sveto zaupali Joževim sposobnostim, da je zadostovalo samo, da se je pojavil. Aktivno je sodeloval v reševalnih akcijah od leta 1923 do 1960. Z njim je nastopila doba, ko nobena stena ni bila pretežka in prenevarna, da s tovariši ne bi mogli rešiti ponesrečenca iz nje. To svojo lastnost je

prenašal tudi na vse poznejše reševalce. Bil je izvrstna mešanica reševalca, vodnika in plezalca. Dr. Arnošt Brilej je v svojem Piročniku za planince iz leta 1939 najprej priporočil Jožo Čopa, *Jeseničana, ki vodi po vseh plezalnih smereh v Julijskih Alpah od Triglava do Jalovca in Ponc ter na zimskih turah v navedenem okolišu.*

Zelo znan je Joža Čop tudi kot član zlate naveze, v kateri sta poleg njega plezala še Miha Potočnik in Stanko Tomiňsek. Za slovenske alpiniste je dejal: *"Taki smo, da bi lahko hudiča pretrgali!"*

V gorah si je rad malo sposodil planince, ki niso bili ravno alpinistični geniji. Ko je peljal Fanny Copeland čez Špikove grebene, se je, zaradi goste megle, ves čas pretvarjal, da sploh ne ve, kje hodita. Miss Copeland je bila prestrašena in je naskrivaj molila. Joža jo je "navižal" tako, da je izgledalo, kot da je sama našla pot in je potem vpila od navdušenja. Ko ji je ponudil čaj, ga je odklonila, rekoč: *"Ne, sline požrem, pa je dobro. Iz želodca gor pokličeš, pa nisi nikoli žejen."* Joža pa si misli: *"Glej jo no, babo, ta je pa tako lakomna, da še slino špara."*

O Hrvatih, ki jih je vodil v gore, pa je menil: *"V steni pri plezi so precej redkobesedni. Tu pa tam slišiš ponižno besedo: Gospodine, pazite, molim, izvolite...Ko pa po srečno prestanem vzponu prispejo na Joževi vrvi v kočo, se jim razveže jezik, okrepi glas: Čop sem, Čop tja, e brate moj...in pokroviteljsko me potrepnja po rami kakor izkušeni očanec fantiča!"*

Nek "plezunček" se je hvalil v družbi: *"Težka smer, gladke stene in previsi. Pa sva kar zavrtala za kline."* Joža: *"Jaz pa kar špranjo s sabo prinesem."*

Tudi lenuhov, milo rečeno, ni imel ravno v čisljih. Kadarkoli so s prijatelji naleteli na kakšen tak primerek, je bil vedno zraven, ko so jim v nahrbtnik podtikali težke kamne ali jim v čutare ožemali prepotene nogavice.

Zelo pa je cenil svojega prijatelja Andreja Moreta – Gandija, na katerega se je zanesel kot na sebe. Gandi je bil spreten in žilav plezalec, a bolj majhne in drobne postave. Ko so plezali Osrednji steber, je nad njimi začel krožiti velik orel in Joža je dejal Potočniku: *"Miha, na Gandija počepni, da ga ne bo orel vzeli!"*

Nekaj simpatičnih prigod je imel tudi z župnikom Aljažem, o katerem je menil, da je bil "fejst možakar". Večkrat je bil pri njem in nekoč je v farovžu celo prespal, pa je zato moral k maši. Znana je anekdota, ko je Aljaž vprašal Čopa, če gre res v steno. "Res." "In če se popelješ dol ven?" "Mi je vseeno, če pridem do pekla." "Pomisli, če bi bilo zares!" "Bom kupil retur karto."

Drug pogovor med njima pa se je odvijal takole: Aljaž: *"Joža, jaz ti pa samo nekaj povem. Če bom jaz tebe moral pokopati, ko sem jih že toliko, te bom z lopatico po riti usekal! Zdaj ti to povem, ker, če se boš ubil, me ne boš mogel slišati."* Joža pa nazaj: *"Vsaj pogreba ne bo treba plačati!"*

Bil je ponosen na svoje proletarsko poreklo in še slišati ni maral o tem, da bi ga povišali v mojstra. Znal pa je povedati marsikatero zabeljeno kakšnemu preveč modremu intelektualcu. Imena Joža ni izdal, a moral je biti nekdo iz tropa manj skromnih, ki mu je dejal: *"Veš fant ti si premalo izobražen za plezat, to je za inteligenco."* Joža pa mu je odvrnil: *"Saj jaz pa zato plezam, da jo bom gori našel. Sicer je pa triglavska stena široka, pa dobite drugo smer, ki bo inteligentna!"*

Nekoč so s prijatelji na Kredarici čakali še Franceta Avčina, ki je bil znan po tem, da se je rad predstavljal s svojimi nazivi. Joža je zaklenil vrata in, ko je zunaj potrkal, vprašal: *"Kdo pa je?"* *"Doktor profesor inženir France Avčin,"* se oglasi pred vrati, Joža pa nazaj: *"Ne, za toliko ljudi pa ni več prostora!"*

Veliko prijateljev je imel med Bohinjci, ki so cenili njegovo odrezavost, šegavost in sprotno izmišljanje novih šal. Niso mu zamerili, čeprav si je izmislil tudi kakšno "bohinjsko" in jih zlasti rad dražil z njihovim sporedom za neko živinorejsko razstavo:

Dopoldne:

- ob 10h: dogon goveje živine,
- ob 11h: prihod slavnostnih gostov,
- ob 12h: skupno kosilo!

Popoldne:

- ob 15h: brizganje gasilcev
- ob 17h: streljanje rezervnih oficirjev.

Na račun njihove iznajdljivosti pa si je izmislil naslednjo:

Oče in njegov sinček na črno lovita ribe v Savici. Ker ju zalotijo, morata v Radovljico pred sodnika. Ta si misli, da bo najbolj enostavno, če se najprej loti nebogljene sinčka: *"Ti, fant, zakaj pa si lovil ribe?"* Sin se obrne k očetu: *"Ata, kaj pa so to ribe?"* Oče z začudenim obrazom k sinu: *"Gospoda vprašaj!"* Sodnik se razjezi in se spet obrne k starejšemu: *"Vaš fant ne ve, kaj so ribe. Morda pa vi veste. Zakaj pa ste jih lovili?"* *"Gospod, seveda vem, kaj so ribe. Lovil sem jih pa zato, ker so hotele uiti!"*

Nekoč ob Bohinjskem jezeru sreča fanta, ki nekaj išče pod rušo.

"Ti, poba, kaj pa počenjaš?" *"Sem iz Ljubljane. Ribe lovim."* Joža iz nahrbtnika vzame par rokavic in jih pomoli fantu. *"Gospod, čemu pa rokavice?"* *"Kar vzemi jih, da si ne boš rok umazal, ko boš en drek ulovil!"*

Kljub svoji odrezavi domiselnosti in vedno pripravljenemu odgovoru pa Joža ni bil dober govornik, kadar je moral nastopiti pred množico. Po letu 1955 sta z ženo Mojco urejala Šlajmerjev dom v Vratih, Joža je vodil tudi alpinistične in reševalne tečaje. Zvečer je rad hodil v Aljažev dom in tam s svojimi domislicami zabaval ali zafrkaval zbrano družbo; na večer pred vzponom na Triglav je "pomembnim"

beograjskim študentom Visoke šole za šport dejal, da niti na vrhu Triglava niti v Postojnski jami, kamor so prav tako nameravali iti, ne bo dovolj prostora za vse in se bodo morali razdeliti v skupine in v obrokih zlesti gor in noter, čeprav jih ni bilo več kot trideset. Ko pa je naslednji dan, zelo nerad, moral skupini mladih povedati nekaj besed o svojem plezanju, o Triglavu in liku pravega planinca, je ves skrepenel povedal nekaj splošnih fraz kot *"slovenski planinec ne jodla ampak vriska"* in predavanja je bilo konec.

Še ena anekdota govori o njegovem naravnem odporu, da bi ga prisilili v neko resno, uradno držo, kjer bi moral upoštevati predpisane vzorce vedenja in govorjenja:

Kmalu po drugi svetovni vojni sta ga kot enega najboljših alpinistov, gorskih reševalcev in obenem preprostega železarskega delavca doleteli čast in slava, da preda štafetno palico predsedniku takratne države Josipu Brozu. Naučil se je sicer govora, ki mu ga je nekdo drug pripravil, a v trenutku, ko bi moral Brozu to tudi povedati, je le nekaj zamomljal in po trenutkih tišine, ki je nastala zatem, izjavil: *"Tovariš Tito, želim ti, da si živ in zdrav kakor planinski kozel!"* Kasneje je sam dejal: *"Jaz nisem govornik... Če bi bil govornik, pa plezalec ne bi bil!"*

Bil pa je zato velik ljubitelj narave, vedno odprtih oči za vsa čudesa in lepote, ki jih ponuja: *"Čut za naravo sem imel vedno razvit. Rože in živali sem v naravi vedno občudoval in gledal. Bil sem sicer petnajst let lovec, vendar nisem nobene živali ustrelil. Pustil sem jih na miru in sem jih samo gledal. Veš, jaz hodim z očmi po tleh, ne z nogami."*

Čudoviti razgled, ki se na triglavsko pogorje ponuja z Babe v Karavankah, je opisal čisto po svoje: *"Sem na Bab ležov pa skoz Lukno v Zadenco gledov."*

Tale njegov domislek je ravno pravšnja iztočnica, da povemo še nekaj o tem, kako je Joža gledal na ženske. Hribovska družčina ni preveč veselo sprejemala oznanil o porokah, saj so le-te redčile njihove vrste. Zato Joža ni bil ravno srečen, ko se je njegov plezalski tovariš Miha Potočnik "okretel" in se odločil za zakonski stan. So pa že pol leta pred tem po malem fantovali, na koncu pa se le odločili, da naredijo eno "ornk fantovšno". Zbrali so se v ponedeljek po službi v hotelu Pošta na Jesenicah in se zabavali do naslednjega jutra, ko so morali na delo – Joža seveda v žično valjarno. Enako je bilo naslednji dan pa naslednji pa naslednji... vse do sobote, ko je ob štirih zjutraj popustil tudi Joža, ki je do takrat še vedno po malem nasprotoval tej poroki. Nenadoma je pokleknil pred Miho, sklenil roke v priprošnji in rekel: *"Miha, lepo te prosim, oženi se že enkrat, jaz tega ne zdržim več!"*

Kljub temu da je vedno govoril *"babja dlaka te naredi siromaka"*, je tudi on klonil pred ženskim svetom in se, sicer resda šele pri dvainpetdesetih, tudi sam oženil. Ko so ga prijatelji dražili, da ni več najmlajši, je odvrnil: *"Nkol ni prepozn, prej pa časa ni blo!"*

Rodila sta se mu sin in hčerka in zlasti na račun slednje je vedel povedati kaj zabavnega: *"Čudno, sadil sem korenje, zrasla je češplja."* *"Saj je rodila fanta, preklicana ženska, potem ga je pa na peč dala, da je počil!"*

Nikoli pa mu nista bila odveč, ko je bil čas za hribe; zdaj enega zdaj drugega je posadil v nahrbtnik, da je ven kukala samo mala kodrasta glavica in se odpravil na pot.

Bil je kremenit, pokončen Slovenec in nadvse rad je imel našo ljubo deželico. Ko so mu nekoč očitali, da je lokalpatriot, se je znašel: *"O ja, po lokalih pa rad hodim!"*

Sicer se za politiko ni kaj dosti briga, a naravno inteligentnemu mu čas socializma ni bil ravno po volji in ni si mogel kaj, da bi tudi na tem področju kakšne ne zasolil. Nekoč je, že upokojenec, na cesti srečal precej zajetnega direktorja Železarne, ki ga je pobaral: *"No, Joža, kako je?"* Ta pa je spustil pogled na njegov obilni trebuh in odgovoril: *"Ja, ja, nekaterim gre socializem na špeh, drugim pa na živce!"*

Tudi gorenjska navada priprave žgancev, ko po njih polijemo zaseko z ocvirki, mu je prišla prav, da je povedal eno na račun politike: *"Prava in dobra politika je tista, ko spodnji žganc ve, kako se onemu na vrhu godi!"*

Ker je v družbi pripovedoval politične vice, je moral k sodniku za prekrške. Ta mu je dosodil pet tisoč dinarjev kazni in ga na koncu vprašal: *"Joža, a še kakšnega veš?"* *"Vem, ampak tisti je pa za deset tisoč!"*

Nekoč si je sposodil tudi nekega jeseniškega policaja oziroma tedanjega miličnika. Hodil je okoli banke, policaj pa za njim. Ko ga je dohitel, ga je vprašal: *"Joža, kaj pa delaš?"*

"Pššt," mu odgovori Joža. In sta šla še en krog, pa še tretji, končno pa mu le odgovori: *"Poslušam, kako obresti rasejo!"*

Veliko anekdot je povezanih tudi z gostilnami. Če pri postrežbi ni dobil polnega kozarca, je vprašal natakario: *"Kolk pa pouhn košta?"*

Včasih se je pridušal: *"Žejnega me nobeden ne vidi, pijanega pa vsak!"*

Nekoč je prišel v Kazino k zbrani družčini in rekel: *"Kozo prodajam, ampak je huda."*

"Kako huda?" *"Včasih jo dva težko držita."* Pa je kljub tej hudosti prodal kozo za liter vina. Ko je kupec prišel ponjo, pa mu je Joža dal kozo za žaganje drv.

Bil je poln domislic, s katerimi je marsikomu popestril dan. Nekoč je v nahrbtnik naložil petelina in ga nesel skozi Jesenice. *"Kam pa greš s tem petelinom?"* ga vprašajo mimoidoči. *"K urarju ga nesem, mi dve uri prezgodaj poje!"*

Ob njegovi osemdesetletnici je izšel biografski roman Stena Toneta Svetine. Na tiskovni konferenci ob izidu je Svetina dejal Jožu: *"Bil si v filmu, zdaj si v knjigi, ne vem, kam bi te še djali..."* Pa pravi Jože: *"V tisti rom, ki gre v tla."*

Jeseniški zbornik

Še v visoki starosti in boleznih je znal biti duhovit. Nekoč je sorodnikom dejal, da ga morajo pokopati s krsto pokonci. *"Zakaj pa tako?" "Zato, da ko bo Vstajenje, bom ta prvi gor na Golico letel!"*

Zagotovo obstaja še nešteto takšnih in podobnih iskric, s katerimi je Joža prižgal luči smeha in dobre volje, kamorkoli je prišel. Ne le njegovi vrhunski dosežki v alpinizmu in gorskem reševanju, tudi te iskricice so pripomogle, da se je Joža Čop trdno zasidral v slovensko zgodovino in ostal v narodovem spominu.

LITERATURA:

- Planinski vestniki
- Miha Potočnik: Posušeni rožmarin, Ljubljana 1996.
- dr. Miha Potočnik: Srečanja z gorami, Ljubljana 1968.
- Evgen Lovšin: Gorski vodniki v Julijskih Alpah, Ljubljana 1961.
- Evgen Lovšin: V Triglavu in njegovi soseščini, Ljubljana 1944.
- Marijan Krišelj: Zlata naveza, Maribor 1985.
- Več avtorjev: Stoletje v gorah, Ljubljana 1992.
- Gorska reševalna služba Jesenice 1924 – 1984, Jesenice 1984.
- Čopov Joža, starosta slovenskih planincev; raziskovalna naloga Gimnazije Jesenice, 2003.

USTNI VIRI:

- Mojca Čop
- Joža Čop ml.
- Avgust Delavec
- Katarina Dittrich
- Maks Dimnik

ZUSAMMENFASSUNG

Im Beitrag sind etwa 45 Anekdoten von Joža Čop (1893 – 1975), einer Legende der slowenischen Bergsteiger und Bergrettung, gesammelt. Außer seiner Kletterfähigkeiten war er auch bekannt für seinen ausgezeichneten Humor. Seine geistreichen Einfälle sind oft fast zu Sprichwörtern geworden. Im Aufsatz gesammelte Anekdoten wurden schon einmal geschrieben, sind aber in verschiedenen Büchern und Publikationen zu lesen und diejenigen, die im Gedächtnis seiner Verwandten, Freunde und Bekannten geblieben sind.

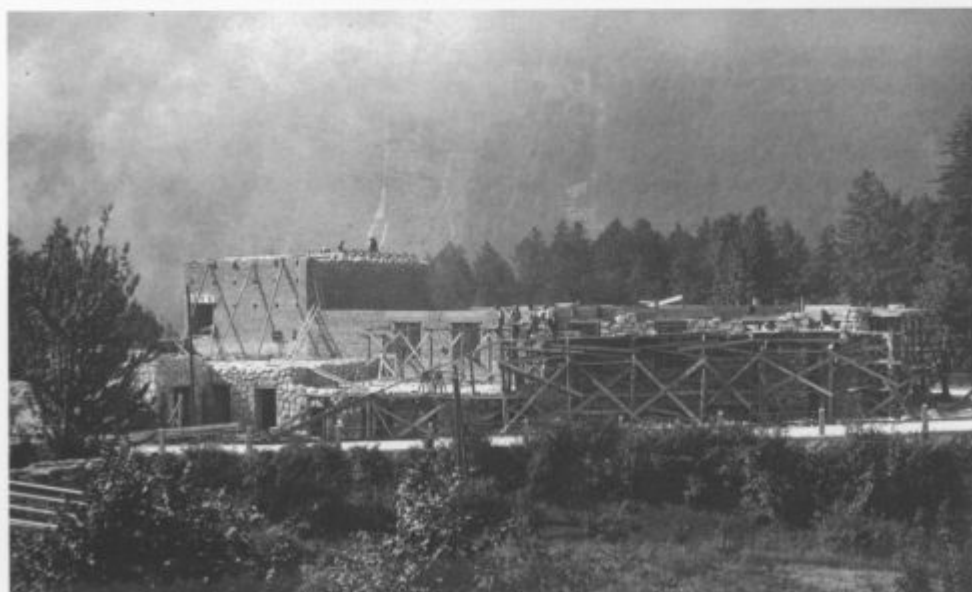
Barbara Vidic

KAKO JE JESENIŠKI SOKOL GRADIL SVOJ DOM

Konec 19. in v začetku 20. stoletja so Jesenice doživljale velike spremembe. Prosta delovna mesta v tovarni, gradnja karavanškega predora in železnice so sprožila dotok tuje delovne sile različnih narodnosti. Na drugi strani pa je KID ter njeno nemško vodstvo in uradništvo manipuliralo s slovensko lokalno upravo in s tem izzivalo strankarske spore. Na tem mestu je treba omeniti nemški ali bolje nemškutarski značaj Jesenic kot najsevernejše kranjske nemške trdnjave. Vse to je izzvalo med domačim slovenskim prebivalstvom narodno ogroženost, češ da bodo Jesenice kot steber v nemškem mostu omogočile širitev nemštva proti Jadranu (Adriji), proti Trstu.

Nacionalna zaostrovanja so dosegla vrh leta 1904, ko so se Pri Ferjanu na Stari Savi zbrali jeseniški narodnjaki ter ustanovili Telovadno društvo Sokol.

Že po nekaj tednih delovanja pa se je pokazalo, da je dvorana Pri Ferjanu prenzka in premajhna. *»Pri vsaki vaji se lahko iznova prepričamo, da ni pretesna le*

Gradnja sokolskega doma leta 1928
(Fotografski arhiv Dušana Prešerna)

bratom telovadcem, marveč tudi našemu trdo zavednemu naraščaju...«, je poročal sokol, »...hočemo se torej lotiti dela; ustanovili si bomo svoj lastni dom...« Hkrati so pozvali vse brate in narodno zavedne Slovence Gornjesavske doline in drugih krajev, naj pomagajo zgraditi dom. V njem naj bi se gojila slovenska narodna zavest in s tem bi dom postal nepremagljiva trdnjava slovenstva na Jesenicah. V sokolskem domu naj bi bila telovadnica za 200 telovadcev, soba za čitalnico in prostor za garderobo. Tukaj naj bi delovala društva Sokol, Slovensko planinsko društvo, Slovensko pevsko društvo in v prihodnje ustanovljena čitalnica. Prirejale pa naj bi se tudi gledališke predstave na premičnem odru. Stavba naj bi bila zgrajena iz lesa kot paviljon. Rodoljubni občani naj bi priskrbeli stavbni prostor, les in delo za nizko ceno. Glede na stroške bi tako dom stal nad 20.000 kron.¹

Na problem društvenih prostorov jasno kažejo tudi izredni občni zbori, ki jih je sklicevalo društvo in po časopisih obveščalo širšo javnost za vzrok le-tega. Tako je pozvalo tudi na izredni občni zbor, ki je bil sklican za nedeljo, 9. maja 1909.

Ob drugi uri popoldan so se sokoli zbrali v restavraciji brata Jakoba Mesarja na Jesenicah. Sledil je pogovor glede telovadnice. Na tem zboru je g. Anton Trevn, posestnik in trgovec na Jesenicah, podaril za zgradbo Sokolskega doma »krasen in dragocen prostor ob veliki cesti med Jesenicami in Savo«. Posestnik in poštar na Jesenicah g. Alojzij Schrey pa je podaril društvu »18-m dolgo, 12-m široko in 4-m visoko lepo barako, ki se primerno pozida v »Sokolski dom«.²

Ponovni klic zasledimo decembra 1910 v Gorenjcu: *»Obrtniki so se oglašali, načrti so se delali, denar se je zbiral, a žal, ravno denarja je bilo premalo in ga je premalo še danes. V vseh naprednih časopisih je bila prošnja za darove, v kateri so bile označene vse težkoče, s katerimi se ima boriti društvo... Kdor danes dvomi o potrebi »Sokolskega doma« na Jesenicah ni napreden, še manj pa naroden.«* Podpisani S. ni mogel obiti še socialnega problema članov, ki »so z malimi izjemami vsi tovarniški delavci... in so vrhutega še najzadnji v tovarni... Poleg težkega dela v tovarni cel dan, ne vidi prijaznega obraza in samo zato, ker je »Sokol«. Mojster rohni nad njim, klerikalci ga zbadajo s svojimi neslanostmi, socijalni demokrati se mu smejejo, češ, prav ti je, čemu si »Sokol«! Zvečer pride zmučen domov... Kam hoče iti? V gostilno zapravljat denar? Namesto, da bi se vsedel v društveni dom, tamkaj čital, ali se kaj učil n. pr. glasbo, ali za kake predstave... Kdor naše razmere pozna, ve, da je tako, kdor jih pa poznati noče, sovraži obmejno delo in ne sme zameriti, če bo tam hlapec, kjer je sedaj gospodar.«³

Vsi poskusi, da bi s široko akcijo zbrali potrebna sredstva za sokolski dom, so se izjalovili in na Jesenicah se niso izpolnila pričakovanja. Društvo je bilo tako omejeno in odvisno še naprej od pomoči posameznikov, ki so darovali manjše vsote denarja, in od dobrote brata Schreya, ki jim je prepuščal telovadnico.

Blagajnikovo poročilo zadnjega občnega zbora pred vojno dne 18.1.1914, pove, da so dohodki znašali za leto 1913 1084,91 kron, stroški 704,85 kron in da je znašalo društveno premoženje ob koncu leta 1913 2881,88 kron, poleg tega pa je bilo sokolsko zemljišče vredno 3000 kron. Skupno 5 881,88 kron.⁴

Nerešeno vprašanje telovadnih in društvenih prostorov se je nadaljevalo tudi v 20. letih. V začetku decembra 1918, ko so jugoslovanski vojaki zapustili poslopje bivše nemške šole, je Sokol ponovno začel s telovadbo. Zaradi pomanjkanja

izobraženih delavcev v tovarni je le-ta s pomočjo občin Jesenice in Koroška Bela ustanovila meščansko šolo. V ta namen sta občini najeli poslopje bivše nemške šole, ki je bila last Kranjske hranilnice. Pouk na meščanski šoli se je začel 25.10.1920 in prostor v njej je (ponovno) dobil tudi Sokol.

Neurejene razmere so Sokol prisilile, da je na lastne stroške čez poletje 1922 prenovil telovadnico v osnovni šoli (danes gimnazija), jo vzel v najem in si s tem rešil problem prostora do preselitve v lastni dom. Telovadnico je društvo opremilo s svojim (»turnerskim«) telovadnim orodjem. Oktobra 1922 je društvo ponovno ustanovilo gledališki odsek in v njej postavilo t. i. gledališki oder. V dvajsetih letih so vladali dobri odnosi med šolo in društvom, verjetno tudi po zaslugi tedanjega šolskega upravitelja Ivana Šege (1921 do konca 1928), ki je bil član Sokola. Ko se je Sokol preselil v dom, sredi novembra 1929, je šolska telovadnica ostala brez telovadnega orodja, brez svetil in stolov ter gledališkega odra (kulis).

TELOVADIŠČE

V dvajsetih letih so prirejali večje javne nastop v Milanovem logu, na zemljišču Alojzija Schreya. Največkrat pa so se posluževali prostora zraven kolodvorske restavracije še zlasti po letu 1925, ko jo je imel v najemu Osvald. Aprila 1929 je odbor uspel dogovor s KID o najemu športnega prostora v Kurji vasi, ki ga je imelo do tedaj v najemu društvo Edinost. Prostor je bil 120 m dolg in 60 m širok. Sokol je poskrbel za ograjo in namestil orodje. Letna najemnina je znašala 365 din.⁵

DRUŠTVO PROSVETNI DOM

V začetku leta 1920 se je na Jesenicah ustanovil konzorcij Prosvetni dom, ki je predložil pravila šele 28.11.1921. Namen društva je bil sezidati in opremiti primerno stavbo za vsa kulturna narodna društva. V ta namen je zbiralo in pridobivalo premoženje ter uporabljalo vsa zakonita sredstva za udejanjanje svojega namena. Glavni namen je bil *»nuditi sokolskemu društvu na Jesenicah v svoji stavbi in na svojem zemljišču dom in letno telovadišče ter mu oboje po izvršeni amortizaciji dolgovi izročiti v last in posest«.*⁶

Društvo je pridobivalo svoje premoženje iz članarine, prispevkov sokolskega društva in iz donosa prireditev tako prosvetnega kot zabavnega značaja. Največ pa je zbralo z darovi posameznikov. V zadnjem, 11. členu, je društvo izrazilo zahtevo, da če se razpusti, pripade vse njegovo premoženje sokolskemu društvu na Jesenicah.

O društvu je malo znanega, člani so bili v večini sokoli: predsednik Ernest Rekar, dr. Maks Obersnel, ki je poročal o delovanju društva v Sokolu. Odbor je urejal birokratske zadeve, medtem ko so člani, zlasti pa članice organizirale razne akcije za zbiranje denarja.

GRADNJA SOKOLSKEGA DOMA

V začetku januarja 1922 je KID prodala Sokolu zemljišče za Sokolski dom. Začele so se skromne akcije zbiranja denarja: posameznim gledališkim in koncertnim prireditvam so se pridružila srečanja ob javnih telovadnih nastopih. Darila posameznikov, katerih imena so redno objavljali v časopisih, so bila premajhna za tako obsežno finančno breme, kot je bila gradnja doma. Leta 1923 je brat ing. Zelenko naredil načrt za dom, decembra istega leta je društvo dobilo opeko od dobrotnikov, strešno opeko pa so naredili sami. Les so jim odstopili napredni lesni trgovci, večino pa KID.⁷

Naslednje leto 18. 6. 1924, so se uradno začela gradbena dela, katera je prevzelo podjetje gospoda Krena z Javornika. Upali so, »da bo stavba do letošnje jeseni pod streho«.⁸

13. julija 1924 je bil slavnostno položen temeljni kamen Prosvetnega doma.

»Dom sam na sebi bo eden najlepših sokolskih domov v naši državi...« Telovadnica naj bi bila 22 metrov dolga in 16 metrov široka. V domu naj bi bilo tudi stanovanje za hišnika, več čitalnic, javna kopalnica, kegljišče in velik, moderno opremljen oder. *»Zgradba doma bo stala ogromne svote, radi tega je potreba, da žrtvuje članstvo svoje moči in prosti čas, da z nabavo in donašanjem materiala omogoči, da stroški vsled tega ne bodo tako visoki. Onim bratom, kateri pa čas in stan ne dopušča izvrševati težaških del, naj pa z denarnimi prispevki pripomorejo, da dovršimo to ogromno delo, da na ta način spasimo to našo sokolsko trdnjavo.«*⁹

Denarja je zmanjkalo še isto leto in delo se je ustavilo.

V letu 1926 so poleg posameznikov, predvsem članov, darovale denar večje družbe in korporacije: Trgovska banka v Ljubljani 3.500 din, Hipotekarna banka jugoslovanske hranilnice v Ljubljani...¹⁰

TOMBOLE

V letu 1926 je postalo jasno, da bo začeto delo na gradbišču propadlo, če se ne bo nadaljevalo. V ta namen so v letih 1926 do 1929 organizirali tombole. Na praznik sv. Petra in Pavla 29. 6. 1926 je društvo priredilo prvo večjo tombolo, katere dobiček je bil v celoti namenjen zgradbi Prosvetnega doma. Glavni dobitki so bili kompletna moderna zakonska spalnica iz hrastovega lesa, delo domačega mizarskega mojstra Filipa Lazarja (vredna 7.000 din), Singerjev šivalni stroj (vreden 3000 din), novo moško kolo (vredno 2.300 din), nov otroški voziček in še drugi manjši dobitki, katere so darovali Sokolu jeseniški narodni trgovci in obrtniki. Skupna vrednost vseh dobitkov je bila nad 20.000 dinarjev. Na binkoštni ponedeljek so glavne dobitke razstavili pred kolodvorom v salonu hotela Triglav.

Povpraševanje po tombolskih tablicah je bilo veliko, zato so se kopicili vedno novi dobitki. Med drugim je fotograf Pavlin podaril vrsto slik planinskih krajev,

čevljarski mojster par čevljev, sedlar dva para dokolenic, ključavničar štedilnik, mesar mladega prašička, krojač balo blaga. Tik pred tombolo je vrednost vseh dobitkov narasla nad 25.000 dinarjev. In kakor je ugotavljal dopisnik z Jesenic »Značilno za sedanje čase je to, da najbolj kupujejo srečke revnejši sloji, kar je pač pripisovati dejstvu, da bi marsikatera skrbna mamica rada osrečila svojo hčerko s krasnim pohištvom... za balo.«¹¹

Sokolska tombola je na praznik privabila »ogromne množico iz vseh bližnjih krajev, tako, da se je cenilo število udeležencev na 4 do 5 tisoč«. Glavne dobitke so dobili revnejši sloji in zato je »obče simpatije javnosti za to prireditelje še bolj utrdilo.«¹²

Naslednje leto je Sokol organiziral drugo tombolo: »Tombola bo sodeč po pripravah prekašala v vsakem oziru lansko tombolo, kajti letošnji dobitki so krasnejši in številnejši, pa tudi organizacija tombole same bo v mnogem boljša.«¹³

Tombola je potekala pod državnim nadzorom in vrednost dobitkov je preseгла 40.000 dinarjev.

Leta 1928 je bila sokolska prireditelje že tradicionalna, na praznik se je vršila na prostoru za železniško postajo, za pester program je poskrbela društvena godba na pihala in dobitki v vrednosti nad 50.000 dinarjev.¹⁴

Leta 1929 jim je zagodlo slabo vreme in tombolo so morali odpovedati in prestaviti na 26. maj (morala bi biti na binško ponedeljek, 20. 5., ko je bil na Jesenicah sejem). Poleg že običajnih dobitkov so bili tudi novi npr. krava s teletom (vredna 4.000 din), pitan prašič (vreden 1.800 din), garnitura kuhinjske posode (vredne 1.000 din)... Skupna vrednost vseh je bila ocenjena na 50.000 din.¹⁵

Iz poročila blagajnika Srečka Čopa dne 15. 1. 1928, je imelo društvo Sokol 101.412 din dohodkov ter 64.528 din izdatkov. Čistega preostanka torej 36.528,45 din. Skupno društveno premoženje je znašalo konec leta 1927 160.245 din. Starosta Obersnel je poročal o Prosvetnem domu, katerega premoženje je znašalo poleg različnega gradbenega materiala in že dograjene stavbe še v gotovini okrog 115.000 din ter da »je članstvo podpisalo okrog 75.000 din brezobrestnega posojila.«¹⁶ Verjetno pri Slovenski banki na Jesenicah, kjer je imelo društvo Prosvetni dom odprt račun.

V letu 1928 se je na Jesenicah razmahnilo gradbeno gibanje. »Še nobeno leto po svetovni vojni se ni na Jesenicah in bližnji okolici toliko gradilo kakor letos...« Pisec je opozoril tudi na gradnjo Prosvetnega doma, ki »se bo morala na vsak način nadaljevati ali pa podreti, sicer bo razpadla sama.«¹⁷

V letu 1928 se je osnoval nov gradbeni odbor, katerega predsednik je bil Ernest Rekar.

Gradnja novih stanovanj in tovarniških poslopij je imela svoj namen. Namreč Jesenice – v osemdesetih letih 19. stoletja so dobile naziv trg – so postale 20. 3. 1929 najmlajše mesto v Jugoslaviji in kot je dejal dopisnik Jutra: »Razmah in blagostanje Jesenic je tesno povezana z razvojem KID. Kar so Škodove tovarne za Plzen in Böhlerjeve za Kapfenberg, je KID za Jesenic in velik del Gorenjske. V skladu z zahtevami časa in sodobno tehniko modernizira KID svoje naprave ter si s tem utrjuje v industriji naše države svoj odločilni sloves. Njeni izdelki..., so najboljši dokaz za dobro in smotno vodstvo podjetja in uspešnega dela njenih nameščencev in delavcev, ki se ... zavedajo, da je njih eksistenca odvisna od povoljnega razvoja KID.«¹⁸

Sredi maja 1929 je imel Sokol izredno glavno skupščino, na kateri je predsednik Ernest Rekar izčrpno poročal o predpripravah in finančnem stanju društva Prosvetni dom ter naznanil, da se začne dom graditi v nekaj dneh. Zidarska dela je prevzelo ljubljansko gradbeno podjetje Slokan – Svetina, tesarska dela tvrdka Fran Ravnikar iz Ljubljane, mizarska združeni domači mizarski mojstri, kleparstvo je prevzel gospod Neuman, ključavničarska dela pa Franc Šmajdnek, oba z Jesenic. ¹⁹

Sredi avgusta je bila stavba že skoraj zgrajena, manjkala je še streha in napeljave elektrike in vodovoda. *»Vsa stavba je 47 m dolga in na najširši strani 34,50 metrov široka ter bo popolnoma dograjena še to jesen, tako da se bo lahko v novih prostorih vršila že sredi novembra proslava petindvajsetletnice obstoja Sokola na Jesenicah.«* Poleg telovadnice, ki naj bi bila 22 metrov dolga, 12 metrov široka in 7 metrov visoka, naj bi bil še gledališki oder 12 metrov širok in 10 metrov globok ter več večjih in manjših sob za odseke in stanovanje za hišnika. Pisec je opozoril, da stavba v višino še ne bo popolnoma dograjena, bo pa zgrajena tako, da se bo v nekaj letih lahko še dvignila za dve nadstropji, ki ju predvideva prvotni načrt. *»Ko bo dom popolnoma dograjen, bo to impozantna stavba, v kateri bodo imela prostore vsa narodna društva na Jesenicah. Predvsem bo lep vtis napravilo poleg doma obširno letno telovadišče, ki bo eno največjih na Gorenjskem in na katerem bo lahko nastopilo do 500 telovadcev.«* ²⁰

Stroški gradnje Sokolskega doma so znašali 1.000.000 dinarjev.

Leta 1921 je bilo na ozemlju takratne Slovenije devetnajst sokolskih domov, leta 1929 pa že 43. ²¹

Nekdanji sokolski dom in danes dom Partizan
(Fotografski arhiv GM Jesenice)

Iz poročil župnih skupščin v letu 1929 je imelo od 435 jugoslovanskih društev 80 svojo lastno streho, na Gorenjskem vsa, razen na Jesenicah.²²

Sokol je začel uporabljati dom – Sokolski dom – že v začetku septembra, dokončno pa je bil opremljen v začetku leta 1930. Društvo Prosvetni dom je nadaljevalo akcije za dograditev Sokolskega doma v Prosvetni dom, vendar jim to nikoli ni uspelo.

VIRI

- 1 Jeseniška straža št. 4, 24. 12. 1904.
- 2 Gorenjec št. 20, 15. 5. 1909.
- 3 Gorenjec št. 50, 17. 12. 1910.
- 4 Slovenski Sokol št. 2, 25. 2. 1914, str. 15.
- 5 Jutro št. 93, 21. 4. 1929; Gornjesavski muzej Jesenice, Arhiv delavskega gibanja, mapa I, 1/5, najemna pogodba.
- 6 Arhiv RS, kartoteka društev, društvena pravila, Pravila »Društvo Sokolski dom na Jesenicah« iz leta 1935, fascikel 70.
- 7 Slovenski narod št. 286, 16. 12. 1923.
- 8 Slovenski narod št. 140, 21. 6. 1924.
- 9 Slovenski narod št. 140, 21. 6. 1924.
- 10 Jutro št. 104, 8. 5. 1926.
- 11 Jutro št. 133, 13. 6. 1926.
- 12 Jutro št. 152, 7. 7. 1926.
- 13 Jutro št. 133, 13. 5. 1927.
- 14 Jutro št. 141, 17. 6. 1928, št. 153, 3. 7. 1928.
- 15 Jutro št. 116, 19. 5. 1929.
- 16 Jutro št. 17, 20. 1. 1928.
- 17 Jutro št. 207, 4. 9. 1928.
- 18 Jutro št. 76, 30. 3. 1929.
- 19 Jutro št. 110, 12. 5. 1929.
- 20 Jutro št. 186, 11. 8. 1929.
- 21 Drago Stepišnik: Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem, Ljubljana 1968, str. 170.
- 22 Jutro št. 70, 23. 3. 1929.

ZUSAMMENFASSUNG

»Sokol« von Jesenice stellte sich schon bei seiner Gründung die Aufgabe, für seine Mitglieder eine Turnhalle bauen zu lassen. Diese Idee bzw. die Absicht wurde zu dem Kernproblem des Vereins. In der 25-jährigen Zeit orientierte sich seine Tätigkeit darauf, dieses Ziel zu erreichen. Der Bau bereitete den Mitgliedern viele Schwierigkeiten, dabei tauchten auch Streitigkeiten mit den Besitzern der Räume und Probleme aufgrund der neugesuchten Räume auf.

Vorkriegspläne für das Heim Sokol wurden in den zwanziger Jahren des 20. Jahrhunderts realisiert, als der Verein »Prosvetni dom« gegründet wurde. Man hat sich vorgenommen, in Jesenice ein für alle Kulturlandesvereine geeignetes Gebäude zu bauen und einzurichten. Am 13. 7. 1924 wurde der Grundstein gelegt, aber der Bau wurde im selben Jahr aufgrund Geldmangels gestoppt. In den folgenden Jahren versuchte der Verein Tombolas, die Leute aus ganz Gorenjska anzulocken. Dieses Geldsammeln, mit Hilfe zahlreicher Handwerker, Kaufleute und Bewohner von Jesenice, beschleunigte den Heimbau. Im Jahre 1927 nahm der Verein einen Kredit auf, im folgenden Jahr wurde der Bauausschuss, dessen Vorsitzende Herr Ernest Rekar war, gegründet. Die Eröffnungsfeier fand am 1. 12. 1929, am Staatsfeiertag und Feiertag von Sokol statt. Am selben Tag feierte der Verein sein 25-jähriges Jubiläum.

PIPČARSKI KLUB

»Pipčarski klub se je ustanovil 1. t. m. na Jesenicah. Vsak ud mora pipec pokazati, kadar mu pokaže svojega kak tovariš, če ne, plačati mora dva dinarja za Ciril - Metodovo družbo. Gorje mu, ako ga je pozabil doma ali izgubil in ga tovariši obsujejo ter mu pod nos mole vsak svoj pipec.«

(Od leta 1904 do 1909 sta časnika Slovenec in Slovenski narod objavljala zanimive članke iz tedanjega življenja. Slovenec je bil časnik katoliške narodne stranke, Slovenski narod pa liberalne stranke, tako da sta si bila stalno v laseh. Nekateri članki pa so prav zabavni.)

Franc Jelenc

MOŠKI PEVSKI ZBOR DRUŠTVA UPOKOJENCEV JESENICE

USTANOVITEV

Po drugi svetovni vojni se je društveno delovanje upokojencev v občini Jesenice pričelo 8. avgusta 1948. leta, ko je bila na ustanovnem občnem zboru v mestnem gledališču ustanovljena jeseniška podružnica Društva upokojencev (DU) Slovenije.

Podružnica DU Slovenije, ki je vključevala upokojence od Rateč do Žirovnice, je največ pozornosti namenila sprejemanju novih članov in organizacijski rasti,

Zbor leta 1991 ob 90-letnici Franca Terseglava, ustanovnega člana zbora; zborovodkinja Irena Gluhar

Jeseniški zbornik

urejanju prostorskih pogojev za delo vodstva in članov podružnice, urejanju gmotnega in socialnega položaja upokojencev pa tudi razvijanju športnorekreativnih in kulturnih dejavnosti.

Med prve organizirane interesne in kulturne oblike aktivnosti članov podružnice jeseniških upokojencev spada prav moški pevski zbor, ki je bil ustanovljen oktobra 1961. leta. Ustanovljen je bil na pobudo upravnega odbora podružnice in na željo nekaterih pevcev, ki so bili že upokojeni ali pa so bili pred upokojitvijo. Povezovala jih je želja, da bi tudi po upokojitvi prepevali v zboru s sebi enakimi.

Ideja o ustanovitvi pevskega zbora upokojencev sega že v leto 1956. Vendar pa je ni bilo mogoče realizirati, ker podružnica ni imela primernih prostorov za vaje. Poleg tega ni bilo nobenega glasbenega inštrumenta za spremljavo. Zbor pevcev upokojencev je sicer obstajal že prej. Pel je na pogrebih, vendar pred letom 1961 ni bil organiziran. Pevski zbor je takrat vodil Jakob Veber.

V prvem sestavu moškega pevskega zbora jeseniške podružnice upokojencev je bilo še nekaj pevcev, ki so prepevali v pevskih zborih že med obema svetovnima vojnoma. Pevci, ki so se odločili, da nadaljujejo prepevanje v ustanovljenem pevskem zboru upokojencev, so bili: Janez Markizeti, Alojz Jeraša, Franc Terseglav, Franc Ambrožič, Franc Koder, Alojz Grebenšek, Jože Kristan, Franc Čibej, Lovro Noč in Jaka Veber. Kmalu so se jim pridružili še Janez Dakskobler, Alojz Križelj, Peter Beguš, Oto Gerdej in Karlo Vergles. Nekateri od teh pevcev so prepevali še v drugih pevskih zborih na Jesenicah ali na Slovenskem Javorniku.

Moški pevski zbor Društva upokojencev leta 1977 poje osemdesetletnikom; zborovodja Janez Ponikvar

Največja zasedba zbora leta 1986 pod vodstvom zborovodkinje Mire Mesarič

PEVOVODJE

Prvi je pevski zbor pri podružnici jeseniških upokojencev vodil znani zborovodja in kulturni delavec **Polde Ulaga**. Vztrajal je sedem let. Z njegovim prihodom in z nabavo rabljenega harmonija so se začele redne vaje in kmalu tudi prvi pevski nastopi. S pevsimi vajami so najprej pričeli v gostilni pri Kobalu, pozneje pa so jih imeli v prostorih doma DU Jesenice. Leta 1975 pa so končno dobili svojo pevsko sobo v prizidku doma DU Jesenice. Ulaga je vodil podružnični pevski zbor do leta 1968.

Za njim je vodenje zbora prevzel **Janez Ponikvar**, ki je bil znan kot organist in zborovodja na Dovjem. Zbor je uspešno vodil do leta 1981, ko ga je moral zapustiti zaradi bolezni.

Za njim je vodstvo zbora prevzel **Joža Kelvišar**, ki je bil organist na Jesenicah in zborovodja železničarskega pevskega zbora. Tudi njemu so pevci spomladi leta 1982 zapeli v zadnje slovo.

Da moški pevski zbor ne bi prenehal delovati, ga je v nadalje vodil **Franc Jelenc**, ki je bil hkrati predsednik zbora, organizator številnih nastopov in pisec kronike tega zbora.

Novo stran v svoji zgodovini pa je zbor začel pisati decembra 1982. leta, ko ga je prevzela glasbena pedagoginja **Mira Mesarič**, učiteljica glasbenega pouka in zborovodkinja šolskega pevskega zbora na osnovni šoli Prežihovega Voranca. Tedaj se je število pevcev povečalo, saj so pristopili predvsem mlajši upokojenci – pevci, ki so obogatili glasovne vrste in s tem dvignili kvaliteto zbora.

Zbor leta 1995 na pevskem taboru v Šentvidu pri Stični

Tako je zbor leta 1983 in še nekaj let pozneje štel 28 pevcev. Zelo sposobna in komunikativna zborovodkinja je znala poučevati, organizirati in voditi tudi družabno življenje pevcev upokojencev. Zato so jo hitro opazili znani slovenski zborovodje in skladatelji, ki so jo povabili za dirigentski pult, da je dirigirala pevskim zborom upokojencev Slovenije v Cankarjevem domu v Ljubljani in v domu Vatroslava Lisinskega v Zagrebu. Dirigentsko palico je imela tudi pri vodenju združenih pevskih zborov Slovenije in iz zamejstva na Pevskem taboru v Šentvidu pri Stični.

Mira Mesarič je zbor vodila sedem let in ga zapustila zaradi odhoda na delovno mesto ravnateljice glasbene šole na Jesenicah. V času, ko zbor ni imel zborovodje, ga je ponovno vodil in z njim veliko nastopal Franc Jelenc.

Kasneje je nekaj mesecev zbor vodil tudi **prof. Matjaž Šurc**, leta 1991 pa ga je prevzela **Irena Gluhar**, in to za skoraj deset let do svoje smrti leta 2001.

Z vodenjem zbora je nadaljeval zborovodja **Marjan Potokar** iz Lesc. Pod njegovim vodstvom je izvedel program samostojnih pevskih nastopov v počastitev 40-letnice obstoja in delovanja moškega pevskega zbora DU Jesenice. Zbor je nastopil ne samo na reviji pevskih zborov DU Gorenjske ampak tudi na prvi državni reviji pevskih zborov Društev upokojencev Slovenije v Mariboru leta 2001.

V septembru leta 2002 je društveni pevski zbor znova prevzela Mira Mesarič, zdaj že upokojena glasbena pedagoginja, ki sicer živi v Smokuču.

V teh triinštiridesetih letih delovanja je tako moški pevski zbor DU vodilo sedem zborovodij.

REPERTOAR

V zadnjem desetletju je pod skrbnim vodstvom zborovodij zbor razširil repertoar s slovenskimi pesmimi iz slovenskih pokrajin, katere je prepeval na pevskem taboru v Šentvidu pri Stični. Z letošnjim nastopom je zaokrožil trideset let neprekinjenega nastopanja na tem največjem shodu slovenskih pevskih zborov.

V svojo vse obsežnejši repertoar pevci vključujejo poleg slovenskih ljudskih pesmi tudi umetne partizanske pesmi ter pesmi drugih narodov in narodnosti. Največji delež pripada slovenski pesmi, ki je pevcem najbližja, saj predstavlja del naše kulturne dediščine in pevci so se odločili, da jo ohranijo za danes in za prihodnost.

NASTOPI

Moški pevski zbor najpogosteje nastopa na prireditvah in proslavah v svojem domu društva upokojencev in v drugih domovih upokojencev (Dom dr. Franceta Bergelja in DU Slovenski Javornik – Koroška Bela), v krajevnih skupnostih in v ostalih krajih Gorenjsavske doline. Nastopa tudi na spominskih slovesnostih v

Leta 2001 je zbor predstavljal gorenjsko regijo na reviji v Mariboru

spominskem parku na Plavžu, na Obranci na Mežakli in na Zakopih na Mežakli, v Kranjski Gori in drugod. Pel je tudi na grobu narodnega heroja Matije Verdnika - Tomaža v Svečah na avstrijskem Koroškem, na srečanju upokojencev Primorske na Lokvah pri Čepovanu, na Zavrhu in Čebinah nad Trbovljami, v Logu in v Litiji. Dva celovečerna koncerta so pevci izvedli v Domu upokojencev v Izoli in v domu upokojencev v Brežicah.

V preteklosti je zbor s svojim nastopom obogatil srečanja sindikalnih organizacij in društev. Jeseniško železarno je nekajkrat zastopal na srečanjih pevskih zborov Slovenskih železarn, sodeloval je na tradicionalnih proslavah 1. maja na Poljanah nad Jesenicami in na srečanjih planincev.

V letu 1998 je pripravil poseben program pesmi in nastopov ob praznovanju 50-letnice Društva upokojencev Jesenice. V tem letu je nastopil tudi na srečanju upokojencev Gorenjske v Kranjski Gori.

Posebno priznanje si je zbor pridobil z nastopom v prvi televizijski oddaji »Srečanje v nebotičniku« in z nastopom v oddaji Radia Slovenija »Prizma optimizma«, ki jo je vodil znani slovenski pevec zabavne glasbe Lado Leskovar.

ZBOR DANES

Moški pevski zbor DU Jesenice deluje neprekinjeno že trinštirideset let. Zato spada med najstarejše pevske zборе na Gorenjskem. Za organiziranost in delovanje zbora v vseh teh letih so poskrbeli tudi predsedniki zbora: Janez Markzeti (od 1961

Zbor na spominski proslavi 1. avgusta 2003 na Obranci na Mežakli

do 1972), Ludvik Smuk (od 1973 do 1981) in Franc Jelenc (od 1982 do danes), ki je poleg predsednika zbora in pisca kronike tudi občasni zborovodja.

V času delovanja sta v njem prepevala sto dva pevca. Le malo je bilo pevcev, ki so zbor zapustili. Nekateri so prenehali zaradi bolezni. Večino pevcev pa smo s pesmijo pospremili v zadnje slovo.

Danes so v zboru tudi nekateri pevci, ki prepevajo že več kot trideset let: Franc Jelenc (36 let), Berti Bertoncelj (34 let) in Franc Kejžar (30 let).

Zbor šteje danes osemnajst pevcev z Blejske Dobrave, Kočne, iz Zasipa, s Koroške Bele, Hrušice in z Jesenic.

Glasovna zasedba je naslednja: prvi tenor: Ignacij Mrak, Franc Kokalj in Franc Jelenc; drugi tenor: Albert Bertoncelj, Franc Šterk, Viktor Štendler, Janez Novak in Zdravko Čufer; prvi bas: Franc Kejžar, Franc Zebec, Franc Podobnik, Henrik Lužnik, Salih Omanovič in Anton Smolej; drugi bas: Joža Faletič, Anton Pekolj, Franc Kavčič in Maks Harapin.

PRIZNANJA

Moški pevski zbor Društva upokojencev Jesenice je za uspešno nastopanje in kulturno poslanstvo prejel številna priznanja. Naj naštejemo samo nekatera: plakete za 5, 10, 15, 20 in 25-letno sodelovanje na pevskem taboru v Šentvidu pri Stični, plaketo Železarne Jesenice za 30-letno delovanje, Čufarjevo plaketo občine Jesenice za 30-letno delovanje, bronasti in srebrni znak Osvobodilne fronte in veliko plaketo ZDU Slovenije za 35-letno delovanje.

Poleg kolektivnih priznanj so mnogi pevci prejeli priznanja in plakete za dolgoletno prepevanje v pevskih zborih in za negovanje pevske kulture nasploh.

POSLANSTVO

Z dejavnostjo pevskega zbora in drugih interesnih skupin upokojencev sledi DU Jesenice sporočilu in geslu Svetovne zdravstvene organizacije »DODAJMO ŽIVLJENJE LETOM«.

Upokojitev tako ni začetek životarjenja, temveč nadaljevanje aktivnosti v družbenih, društvenih in drugih organizacijah, v katerih je posameznik že prej deloval.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor, der selbst viele Jahre als Sänger, Dirigent und Organisator tätig war, beschreibt die dreißigjährige Tätigkeit des Gesangvereins im Rentnerverein in Jesenice.

Marko Elsner Grošelj

POZDRAV ZIMI

*Pozdravljam to
navadnost
slehermega čustva,
dolgočasje časa,
ustavljanje ure,
sneženje,
dolge noči
brez spanca,
dneve brez
minevanja,
mirovanje:*

*skrivnost
udarjanja
na pavke*

Jerneja Faletič

JESENSKE SERENADE

Z organizacijo ciklusa štirih koncertov pod prvotnim imenom Serenade je sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja pričela Glasbena mladina ljubljanska, in sicer so jih prvič priredili junija 1976. Nato pa so jih septembra 1978 preimenovali v Jesenske serenade in z njimi »poskušali zapolniti obdobje med koncertom poletnih festivalov in začetkom koncertne sezone«, kot so zapisali. Ob koncu osemdesetih pa so bile z njihovo pomočjo uvedene tudi na Jesenicah. Kosova graščina je bila za te vrste koncertov najprimernejši, če ne kar odličen ambient.

Na teh koncertih nastopajo mladi, obetavni, pa tudi že uveljavljeni glasbeniki, potujejo pa skoraj po vsej Sloveniji - predstavijo se v atriju Magistrata v Ljubljani, v župnijski cerkvi v Preski, v cerkvi sv. Vida v Dravogradu, cerkvi sv. Volbenka v Zelšah in seveda na Jesenicah v Kosovi graščini.

Ko so organizatorji tudi pri nas začeli s prirejanjem koncertov Jesenskih serenad, so v Glasbeni mladini Jesenice poskušali uveljaviti dve lokaciji, in sicer že omenjeno Kosovo graščino ter grajsko viteško dvorano na Bledu. Vendar se slednja ni obnesla

Flavtistka Alenka Zupan in povezovalka Jerneja Faletič leta 2000 v Kosovi graščini

Jeseniški zbornik

in so jo zaradi premajhnega obiska morali opustiti, na Jesenicah pa vztrajamo. V letošnjem letu se je iztekel že šestnajsti ciklus Jesenskih serenad. Sicer pa so Jesenske serenade nasledile Poletna glasbena srečanja v Markovi cerkvi v Vrbi. Že tam so nastopali uveljavljeni mladi glasbeniki, pobudnik Slavko Mežek pa je te koncerte tudi komentiral. Po restavriranju cerkvice sv. Marka pa takratno vodstvo Zavoda za spomeniško varstvo v Kranju ni več dovolilo prirejati koncertov v tej cerkvi z razlago, da vibracije škodijo freskam. Potem pa nam je Glasbena mladina ljubljanska ponudila cikel štirih koncertov v septembru, kjer bi glasbo spremljala tudi umetniška beseda. V Ljubljani so imeli svoje igralce, ki so z glasbeniki tudi potovali, na Jesenicah pa so si takratni organizatorji zamislili, da bi v te koncerte pri nas vpeljali domače, jeseniške igralce. K sodelovanju so povabili znanega gledališčnika Igorja Škrlja, ki se je vabilu z veseljem odzval in z

Jesenskimi serenadami ostal vse do jeseni 2001. V teh trinajstih letih sta mu ob kakšnih, izrazito ženskih pesmih, pomagali tudi Bernarda Gašperčič in Irena Leskovšek, zaščitni znak serenad pa je vseeno ostal prav on.

Na Jesenicah smo predvsem zadnjih šest let koncerte pogojevali s prihodom jeseni in kulturno obarvanim septembrom ter že na zunaj z baklama obeležili prihod »trubadurjev«, kot smo radi imenovali nastopajoče mlade umetnike. Tako za nas kot za Jesenice je to vsako leto prav poseben dogodek, saj kombinacija lahkotne, a nenavadne glasbe ter skrbno izbranih umetniških besedil naredi te koncerte nepozabne.

Jeseniške Jesenske serenade se od začetka leta 1988 pa do konca devetdesetih, ko je njihovo organizacijo prevzela sedanja predsednica ZGMJ Ivana H. Falétič, niso dosti spreminjale. Leta 1998 smo prvič predstavili voditeljski par – Igorju Škrlju se je pridružila Jerneja Falétič, ki je najprej le pozdravljala obiskovalce in obiskovalke ter se po koncertu v imenu ZGMJ tudi poslovila, kmalu pa je prevzela tudi nekatere »ženske« pesmi. Naslednje leto smo predstavili še eno novost, ki je ravno tako kot voditeljski par edinstvena in značilna samo za koncerte, ki jih prireja ZGMJ in seveda predvsem za Jesenske serenade v Kosovi graščini – po koncu vsakega koncerta povabimo prav vse obiskovalke in obiskovalce, da postojijo še malo ob »graških

Predsednica Združenja GM Jesenice Ivana H. Falétič in prvi predsednik Slavko Mežek v cerkvi sv. Marka v Vrbi 2002

Povezovalac Igor Škrj

okrašene storže, keramične slončke, majhne keramične šopke... Ta darilca nam ljubeznivo pripravijo v Cvetličarni Zvonček, ki je naš sponzor že od vsega začetka. Prav tako smo le na Jesenicah uvedli TV snemanje kranjskogorske televizije in fotografiranje koncertov foto studia Claudia, ki sta tudi naša dolgoletna sponzorja. V zadnjih letih pa je srebrni nakit, ki so ga prejeli nastopajoči, sponzorsko prispevalo Zlatarstvo Mohorič.

V organizacijo Jesenskih serenad je bilo vsako leto, vse od začetka, vloženo veliko truda in dela, pa tudi veliko ljubezni, tako do glasbe in umetniške besede kot tudi do nastopajočih in obiskovalk ter obiskovalcev – ne samo pri nas, temveč tudi v Ljubljani, kjer vsako leto oblikujejo tako glasbeni kot besedilni program Jesenskih serenad. Predvsem pa je pomembno to, da smo tudi na Jesenicah seznanjeni s sodobno glasbeno sceno, da tudi k nam pridejo moderni glasbeni tokovi, uveljavljeni, predvsem pa mladi, glasbeniki in glasbenice, ki nastopajo tudi po tujih glasbenih odrih. Predstavijo nam nove glasbene žanre, nove možnosti igranja na določeno glasbilo, nove izvirne ideje za koncerte. Tako smo med drugim na letošnjih serenadah slišali Mozartovo Malo nočno glasbo v izvedbi kvarteta tub, marsikdo se spomni koncerta pred štirimi leti, ko je flavtistka skupaj z jeseniško povezovalko serenad izvedla enourni koncert improvizacij, po katerem so obiskovalke in obiskovalci ostali brez besed, ker je bil izveden s toliko subtilnosti in pretanjenosti ter je izzvenel tako

mizah«, ki jih obložimo »z jedačo in pijačo«, kot se za grajske spodobi ter se pogovorijo tako med seboj kot tudi z nastopajočimi. Zdi se nam, da se tako čarobnost koncerta podaljša, poleg tega pa imajo tako obiskovalke in obiskovalci kot nastopajoče in nastopajoči možnost poklepetati, pokomentirati koncert in ustvari se veliko pristnejši stik, koncert pa tako zlepa ne zatone v pozabo. Na drugih prizoriščih Jesenskih serenad tega ni – in ponosni smo, da smo to uvedli in s tem pripomogli k še večji priljubljenosti Jesenskih serenad na Jesenicah in okolici. Seveda pa to pomeni tudi večje stroške, zato smo bili pred tremi leti prisiljeni začeti s pobiranjem vstopnine. Da pa bi obiskovalke in obiskovalci še vedno kaj imeli tudi od tega, smo se domislili, da bi ponudili malo drugačne vstopnice – drobne predmete, po katerih bi se naši ljubitelji in ljubiteljice serenad spominjali teh koncertov – tako smo imeli med drugim že lepo aranžirane tulipanove čebulice,

Jeseniški zbornik

osupljivo lepo, da so še ploskati pozabili, pa koncerta Slovenskega tolkalnega projekta STOP, pri katerem smo prvič naredili dve izjemi od določenega poteka Jesenskih serenad na Jesenicah – prvič smo Jesenske serenade (vendar le za ta koncert) preselili iz Kosove graščine v dvorano kina Železar, prvič je pesmi tistega večera interpretiral igralec iz Ljubljane, hkrati pa smo tudi prvič na Jesenske serenade uspeli privabiti veliko mladih, saj je prišlo več razredov, in to celo iz Kranja ter ostale okolice. Vsekakor velja omeniti tudi marsikatero nepozabno interpretacijo umetniškega besedila v izvedbi Igorja Škrlja. Leta 2002 pa smo ponovno uspeli v Vrbo pripeljati tudi en koncert iz cikla koncertov Jesenske serenade, na kar smo ponosni in bi si želeli še kdaj sodelovati tako z župniščem kot tudi Občino Žirovnica.

Pomembno pri Jesenskih serenadah je tudi to, da so za širšo publiko izredno privlačnega formata, vendar še vedno na visokem izvedbenem nivoju. Koncerti so kratki, ponavadi trajajo od 45 minut do ene ure, glasba je prekinjena z besednimi vložki, ne eno ne drugo pa ni niti pretežno niti prelahkotno. Tako obiskovalcu ponudijo umetniški večer s težo, vendarle pa mu je prihranjen včasih pretežek glasbeni ambient, ki se vse prerad prikrade v glasbeno izvajanje današnjega časa. Mogoče je ravno v tem tudi ključ uspeha Jesenskih serenad, ki jih imajo radi ne le na Jesenicah pač pa po vsej Sloveniji – ponuditi ljubiteljem glasbe kakovostno, sodobno ali starejšo, glasbo, z vrhunskimi izvajalci in primernimi spremljajočimi umetniškimi besedili slovenskih in tujih avtorjev.

Jesenske serenade smo v Združenju glasbene mladine letos morali oklestiti s

Kitarista Eva Jelenc in Anže Palka ter povezovalca Jerneja Faletič in Klemen Bunderla leta 2003 v Kosovi graščini

predvidenih štirih na le dva koncertna večera, vendar vztrajamo in pravimo, da je tudi pol bolje kot nič. Tako se s Klemenom Bunderlo, ki je leta 2002 nasledil Igorja Škrjja, in Jernejo Faletič nadaljujejo tudi naslednjo jesen, njihova sedemnajsta sezona na Jesenicah bo že. V Združenju upamo, da bomo naslednje leto 2005 Jeseničankam, Jeseničanom in okoličanom lahko spet ponudili štiri koncerte in s tem lep ter kakovosten uvod v pravo jesen in zimo.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Autorin, die auch selbst die Organisatorin der Veranstaltungen ist, beschreibt die Entwicklung der Abendkonzerte, »Jesenske serenade« (Herbstserenaden) genannt, seit Mitte der siebziger Jahre des vorigen Jahrhunderts, als »Glasbena mladina ljubljanska« (Musikjugend von Ljubljana) Veranstaltungen in ganz Slowenien zu organisieren begann. Ende der achtziger Jahre wurden die Serenadenabende mit ihrer Hilfe auch in Jesenice veranstaltet. Die meisten Konzerte finden in für solche Konzerte einem meist geeigneten Gebäude, in einem sogenannten »Kosova graščina« statt, da die Eingangsaula eine gute Akustik hat.

Marko Elsner Grošelj SKUPNI SPREHODI

*Na razmočeni vrt padajo slive,
bezgove jagode rdečijo,
vrane obešajo jesenski prt na nebo.
Nevihte ponehajo, ko se zdani.
Prikradel sem se med čas ljubljenja
in čas žalovanja.
Ljudje, ki sem jih poznal, odhajajo.
Kaplje dežja se posušijo na soncu
brez sledi,
vse se zgosti pred vrati zime.
Priklenjen sem na pisalno mizo,
borim se za obliko svojega prostora.
Izginil bom v neki opečnati knjižnici,
na senčnem dvorišču.*

Marko Elsner Grošelj

RAZCVETAJOČE SE MAGNOLIJE

*»Gospod, nakloni mi moč, da bom spreminjal,
kar je mogoče spremeniti.
Gospod, nakloni mi moč, da bom prenašal,
česar ni mogoče spremeniti.
In Gospod, nakloni mi modrost, da bom sprevidel
razliko.«*

(citirano iz knjige »Spomini Dmitrija Šostakoviča
kakor jih je slišal in uredil Solomon Volkov«)

Prve magnolije, ki jih vidim spomladi, zacvetijo na Jesenicah. Ko so travniki v gornjesavski dolini še rjavi in ponekod zamrznjeni. Rdečkaste, rose, vijolične magnolije se razcvetajo ob toplih stenah hiš na Aljaževi cesti. Med Aljaževo cesto na Jesenicah in ulico Jakoba Aljaža v Mojstrani je vsaj štirinajst dni razlike. Bolj proti goram gremo, bolj cvetlice zamujajo, popki dreves in grmovnic se razpirajo počasneje, vse še neodločno namiguje, da se bo nemara zgodila pomlad. Tudi vonji v zraku, ki ščegetajo nosnice. Ko se dokončno razpoči zadrževanje, izteče ves sok iz korenin v stebila in debla. Vse napeto zaokroži skozi rastlinski svet, razširi se na živali, ptice, ljudi in nebo. Z neba prihaja blagodejna svetloba, zemlja ozeleni. Magnolije razširjajo svoj parfumarski vonj, kot da bi se nakitile lepoticice za svoj prvi zmenek v prijaznem letnem času. Ljudje postanejo vznemirjeni in utrujeni od tako velike pozornosti. Okna se odprejo nastežaj, prašne zimske sobe zavezajo v sončen dan...

Nedaleč proč od Aljaževe ceste stoji čuden hibrid, objekt, v katerem je nastanjeno gledališče Toneta Čufarja, utesnjena, v kot stesana Osrednja knjižnica, zapuščena, v tla zbita kinodvorana, pod streho se tišči radio Triglav, na asfaltirani zebasti trg se odpira in razkazuje gostinski lokal s stopniščnim piedestalom, kot bi hodili v posvečene sobane ali na podelitev nekakšnih visokih nagrad za kulturo. Predstavljam si podeljevanje filmskih nagrad: rdeča preproga, lesketajoče se toalete, prihajanje gostov, ploskanje, stopnišče, dvig roke, pozdrav in... gostilniški šank. Staro in novo, med seboj premešano, kot je padlo vkup: ne tič ne miš, ne riba ne gramofon. To je visoka arhitekturna umetnost, podrejena ozkim interesom, zelo šibki intelektualni pameti, vsiljena očesu, da boli.

Pravzaprav ni nikjer kaj dosti bolje. Skrajnosti tekmujejo med seboj, visoki železarski dimniki z »instant« nakupovalnimi centri, ki rasejo kot gobe po dežju. Ne samo da je forma prazna, tudi vsebina je izpraznjena in najmanj, kar je, je brez domišljije, brez vizije, navdiha, kako mesto Jesenice narediti bolj prefinjeno, bolj kulturno, za človekovo dobro počutje bolj primerno. Ampak v mesto prihaja kapital, ki gradi in ruši vse pred seboj, kajti z denarjem je mogoče kupiti vse, tudi duše.

In ko se sprehodimo skozi Jesenice, lahko vidimo zvrhano mero neokusnosti, prirojeno pač za nekega povprečnega porabnika. In povprečje je, žal, pod kakršnimkoli nivojem. Govorim o kulturi, seveda, o kulturi obnašanja, kulturi okolja, kulturi nasploh, kulturi duha, o kulturi bivanja, o kulturi nakupovanja, o kulturi kulturnih predstavitev, o kulturi! In koliko je teh kulturnih predstavitev? Bore malo. Mesto je izpraznjeno, je kot pozabljeni duh iz nekih prejšnjih časov, ki so ga prekrili zdajšnji časi, ko kultura pomeni nedeljsko obiskovanje hramov potrošnje. Neprivlačnost predstavitve kulture ne bo nikogar zvalila na kulturne prireditve. Pravzaprav predstavitve sploh ni, nekaj običajnih prijemov se največkrat sliši z radia. Vse to smrdi po razpadanju, nikjer nobene mlade, navdihnjene, fatalne mladine, ki bi vnesla v ta kraj nemir, ustvarjalno strast, silo pomladi. Kar je takih poskusov, so pobalinski in na meji kriminala, kar nima nobene zveze s kulturo. Sprašujem se, kje ima svoje mesto v kulturi gimnazija na Jesenicah, dijakinja in dijaki s svojimi izvenšolskimi dejavnostmi in poskusi, da bi mesto oživili, da bi prestopili prag strogo omejenega šolskega sistema. Da bi ga zasedli kot njihovega, da bi ga razburkali. To mesto je zaspano kot sončen nedeljski dan, ko na cesti ne srečaš nikogar. Vse je prazno, ljudje so odšli v dva posvečena hrama: v cerkev ali v nakupovalni megacenter. In tudi čez teden ni kaj dosti bolje, pa ne zaradi praznine cest, ampak zaradi praznine dogodkov. Dogodki manjkajo mestu, dogodki, ki bi vzvalovili množico, jo zainteresirali, izzvali. Čez teden so delovni dnevi, ti so pač podrejeni delu, šoli in delu. To je vse, kar je mogoče videti, ljudi, ki se prerivajo zaradi takšnih ali drugačnih opravkov, učenci, ki se prerivajo na avtobusnih ali železniški postaji, na pločnikih, ki vodijo čimprej domov. Gostinski lokali so obupni, živilski trg je kot nekakšno ad hoc postavljeno dvorišče brez infrastrukture. Mesto je izpraznjeno prijetnih manjših trgovin, kavarn, vse je razpotegnjeno, razmetano in zreducirano. Center mesta je postavljen na robove, botanični vrt je stisnjen med železnico, nebotičnike in cesto, itd. itd.

Z Jesenic so vsi zbežali. Odšli so. In nihče jih ne pogreša. Nobene nostalgije ni v meni ali sentimenta. Vem, da gre čas naprej in ne nazaj, vendar ne morem mimo tistih časov, ko se je na Jesenicah vsaj poskušalo nekaj narediti v smeri večje kulturne prepoznavnosti. Časov, ko je v mestu deloval simfonični in revijski orkester, »pleh« godba, več pevskih zborov, ne poznam, vendar so mi o tem pripovedovali drugi, ki se tega dobro spominjajo. Ni še tako daleč nazaj, ko je na Jesenicah delovala Književna zadruga, ki jo je vodil Edo Torkar, in je povezovala pisatelje in pesnike, kot so Marko Hudnik, Sonja Koranter, Valentin Cundrič, Ladislav Črnologar, itd., ko se je v tem mestu še zadrževal glasbenik in umetnosti zgodovinar Boštjan Soklič, ko je Miha Mazzini svoj filmski scenarij posvetil temu mestu (film 'Operacija Cartier' je med boljšimi tistega časa in tudi danes), ko se je porodila ideja o čisto

svojem časopisu, da bi se znebili lastne prezrtosti. To ne bi bil niti tovarniški bilten, niti občinsko trobilo. Pa je vse skup padlo v vodo, ker to ni bilo všeč oblastem. Ko je bilo še mnogo drugih, ki so ustvarjalni nemir utemeljevali drugje, kjer je več delovnih možnosti in več posluha, več ambicij in več svobodnega zraka. Mesto, ki bi moralo zaradi svojih temeljnih funkcij delovanja poskrbeti za umetnike, se je obnašalo in se še obnaša kot neroden, okoren kmet, ki sešteva ena in ena je dve, ne da bi razumel, da je umetnost oziroma kultura presežna vrednost vsakega kvalitetnega bivanja, in da je potrebno prav zato tej vrednosti posvetiti vso svojo pozornost in nego. Kajti kultura ne bi smela biti nekaj obrobnega, nekaj marginalnega, kar je praksa na Jesenicah, ki pretresa in presvetljuje vse od temeljev navzgor: mesto na skrajnem zahodnem robu, pozabljeno in samo neodločno, kaj bi bilo rado v resnici. Brez energije, brez rasti, brez vizije, kaj učlovečuje človeka. Bleščavost nakupov gotovo ne, to je kratke pameti in kratkega daha, v človekovem duhovnem organizmu se začnejo delati razjede, rakaste rane, ki povratno vplivajo na celotno mestno, družbeno dogajanje. Sanje slehernika bodo izsanjane na tak ali drugačen način, velikokrat boleče in osamljeno, agresivno in nasilno. Tisti, ki so pametnejši, odidejo iskat svoje sanje drugam. V mestu ostajajo tisti, ki so si priborili položaje, tisti, ki so že zdavnaj nehali sanjati in tista peščica, ki še upa, da se bo kaj spremenilo. Mesto je staro in utrujeno, ne vidi razcvetanja pomladnih cvetov, ne voha poživljajočih sokov, ne tipa človeške bližine, ne čuti stiske. Na mesto je legla zimska megla, brezbržnost na vsakem koraku. In tudi tisti kratki, svetli trenutki, ki vzniknejo v ozkem krogu porabnikov kulture, se že v naslednjem hipu razblinijo, kot da jih nikoli ni bilo. Nihče ne govori o umetnosti, o slikarstvu, poeziji, filmu, gledališču z vznesenostjo, zavzetostjo, predanostjo, vsi le malo neobvezno klepetajo, da poživijo čas in dolgočasje. Sprašujem se, kaj je potemtakem bolj dolgočasno, ljudje, ki se med seboj interesno srečujejo ali predmet njihovih razgovorov, ki je zveden na to, kaj kdo je in kaj kdo ni, ne pa, kaj je bistvo umetnosti in kaj nam ta pripoveduje. Nekaj, kar samo po sebi govori o takšni atmosferi, so tudi moji poskusi, da bi se pogovarjali o umetnosti, da bi debatirali in kresali svoja spoznanja, pa sem bil zavrnjen kot nekdo, ki teži in se postavlja. Ker nisem nič drugačen na Jesenicah, v Ljubljani, Mostarju, Parizu ali Bratislavi, mi ni jasno, s kakšno lahkoto, prefinjenostjo, občutkom, nobenim manjvrednostnim kompleksom ne mene ne drugih me sprejemajo v katerikoli galeriji, na literarnem srečanju ali na tiskovnih konferencah, kjer ponavadi predstavljam novo izdane knjige. Menda ni z menoj nekaj narobe? Ali pač?

Zakaj ni na Jesenicah, razen Kosove graščine in Dolika, nobene manjše, privatne galerije, ali več galerij? Zakaj ni lutkovnega gledališča ali Lutkovnice? Zakaj ni več knjigarn, predvsem pa, zakaj ni knjigarne, ki bi ponujala kaj več, kot je vsesplošno branje kuharic, atlasov, leksikonov, ezoterike, priročnikov a la 'Kako do boljšega zdravja', itd. Zakaj ni filmskega ali gledališkega festivala, ne samo gledališki Čufarjevi dnevi? Zakaj ni poletnih slikarskih kolonij za otroke? In to na prostem, na svežem zraku, ne v hladnih, vlažnih prostorih? Zakaj ni letnega in zimskega kopališča, sodobnega, seveda? Zakaj ni sodobnejših športnih objektov? Zakaj ni kulturnega središča, za mlade in stare? Zakaj ni kulturnega entuziazma? Zakaj ni, zakaj ni?

Zakaj se vse institucije, ki so in ki bi lahko bile, ne povežejo med seboj, vse v prid celoletnega programa in dogodkov v mestu? Zakaj vsa ta razdrobljenost in nekakšno zaplankano gojenje lastnega vrtička? Zakaj ni založbe v mestu? Zakaj ni neodvisnega časopisa? Zakaj ni televizije kot množičnega medija, ki ima možnosti in zmožnosti, ob vseh drugih medijih, obveščati prebivalstvo, jih informirati in vzgajati? Zakaj se pred vhodom v mesto ne postavi cestna informativna tabla: 'Jesenice, dobrodošli v mestu kulture'? Zakaj ne izhaja nobena literarna ali širše, kulturna revija? Zakaj ni sodobnejšega, delu in obiskovalcem primerne muzeja? Zakaj niso enotno oblikovane usmerjevalne table, ki bi na nivoju vidne zunanje prepoznavnosti povezale vse kulturne objekte in poti v mestu? Zakaj ni nobenega hotela? Zakaj je turistična prepoznavnost mesta z okolico marginalizirana in na nivoju nekakšne vaške brezbržnosti? Zakaj tako lepa turistična točka, kot je Golica in pod Golico, propada in je že razpadla v grdoti, v zarjaveli žičnici, v nemarnem kraju zaprtih lokalov, ukinjenih trgovin, itd.? Zakaj ni Pristava, Zoisova graščina, botanični vrt del mestne turistične ponudbe? Zakaj je spodnji del mesta prepuščen počasnemu hiranju? Zakaj je mesto umazano, polno smeti? Tudi to je odraz kulture! Zakaj se ne začne oblikovati prepoznavnost mesta in mestnih punktov na sodoben, današnjemu času primeren način? Zakaj, zakaj? Zakaj se ljudi, domačinov ali tujcev, ki prihajajo v ta kraj, ne poskuša zadržati z inovativno ponudbo, ki raste iz temeljev tistega, kar so Jesenice nekoč bile. Pa ne mislim na železarne, ampak na utrip, atmosfero, optimizem, ki je vladal v tem mestu. Tudi zgodovinskost tega mesta nekaj pomeni. In okolje, narava, botanika, vrhovi gora, ki obdajajo mesto. Prepričan sem, da bi lahko bilo zelo prijetno bivati na Jesenicah, prepričan sem, da bi bilo zelo prijetno tujcu obiskati Jesenice in se tu dlje časa zadržati.

Če ni povezovalne funkcije med preteklostjo, sedanostjo in prihodnostjo, ni nobene možnosti, da bi mesto začelo delovati kot točka, ki privlači ljudi. Če ni združevalne funkcije, ki bi na eni strani ljudi socializirala, na drugi pa animirala, se bo počasi posušilo in izpraznilo. Ne bodo pomagali mega hiti sodobnega sveta, kjer kapital pride, pobere in odide tja, kjer ima dobiček. Temu mestu je potrebno zopet vdihniti dušo, da bo postalo njemu lastnemu in drugim prepoznavno še po čem drugem, kot je železarstvo v zatonu. Vse to pa je najbolj odvisno od mestnih oblasti, ki imajo škarje in platno v svojih rokah, šele posledično je odvisno od ljudi, ki tukaj živijo. Namreč, ustvariti je potrebno takšne obče eksistencialne pogoje, ki bodo sploh omogočali razvoj k prepoznavnosti, predvsem pa k smiselnosti samega obstoja mesta. Ali je res samo to, da so ambicije obstale zgolj na spalnem in nakupovalnem naselju? Ali je res samo to, da mestna oblast, ki bi morala delovati združevalno, inovativno in animacijsko-spodbujevalno, zgolj skozi državne zakone formalizira družbene interese z nekakšnim lesenim razrezom finančne pogače, pa naj se ta pogača še tako imenuje mizerija? Formalizem naštevanja naslovov prireditelj in na tak način pridobivanje sredstev za delovanje je, milo rečeno, nepošten. To pa zato, ker v nobeni točki ne govori o kvaliteti, predvsem govori o kvantiteti. In tukaj gre za vprašanje, kakšno kulturo si v mestu želimo. Kvalitetno ali kvantitetno? Ali želimo

vse tisto, kar že poznamo in nas dolgočasi, ali si želimo nekaj, kar še nismo ne doživeli, ne izkusili? Dokler se ne predre miselnosti, da je dovolj, da se nekaj pač počne, ne bo posijal noben žarek upanja in prosvetljenja.

Pomlad zunaj je bila v polnem razcvetu. Čutil sem, kako me poživlja in me nosi na svojih perutih. Vsako jutro, ko vstanem, si pripravim bogat in raznovrsten zajtrk, tudi tokrat ni bilo nič drugače. Pred menoj se je v vsem svojemobilju dela in srečanj z ljudmi obetal čudovit dan. Zaključeval sem nekatere recenzije knjig, ki so izšle v založbi na Jesenicah. Moral bom pohiteti tudi s člankom za časopis, ki ga meščani že navsezgodaj razgrabijo in preberejo ob kavi, v prijetnih kotičkih uličnih kavarn, preden se ne posvetijo znancem in prijateljem, naključno mimoidočim. Moja pot na avtobus, poln različnih in tako domačih »šprah«, ki pripelje iz Kranjske Gore, je umirjena. Premišljuje o novih projektih, likovnih razstavah, glasbenih dogodkih. Jesenice že nekaj let ustvarjalno sodelujejo z Beljakom in Trbižem, pridružila sta se še Celovec in Videm. Kako lepo, svobodno, prijetno, je potovati v vse te kraje, kjer srečuješ prijatelje, ustvarjalce. Navadili smo se drug na drugega, vemo, kako različni smo si in hkrati kako podobni. Z vnemo, navdihom in kreacijo poskušamo vtisniti v te pokrajine bivanja človeško dušo in duha. Petnajst minut kasneje sem v središču mesta, ki se koplje v razžarjeni rumenkasti svetlobi z zelenim nadihom vrtov, dreves in parkov. Po naključju, ali pa tudi ne, srečam Pietra iz Padove. Spoznala sva se daljnega leta v neki lizbonski galeriji na obrežju reke Tajo. O, prijatelj, si skačeva v besedo, kdo bi si mislil, da se bova tukaj srečala. Kaj delaš, povej, kje si? Razstavljam v mestni galeriji, danes zvečer bo otvoritev, reče s prijetnim mediteranskim smehljajem v kotičkih ust. Ne bom mogel na tvojo predstavitev, v mestu je filmski festival animiranega filma, morda kasneje, ob kozarčku vina, potem ko bo razstava uradno odprta in je tako prijetno klepetati tja v noč, ko se vsa oprijemljiva stvarnost izgubi med zvezdami. Vidim njegov razočarani obraz, v zadregi sem, želim mu ugoditi. Boš ostal tukaj čez noč ali se vračaš domov, ga vprašam z upanjem. No, no, reče, prespal bom v hotelu. Potem pa pridem v hotel, privoščila si bova dobro večerjo. Italijani se pač radi dobro in obilno hranijo. Zelo lepo je tukaj, reče Pietro in se posloviti. Pietro, ga pokličem, lahko bi si ogledala Golico ali pa odšla na Pristavo, kaj misliš. Ne vem, veliko intervjujev imam te dni, še reče in izgine v dopoldanskem vrvežu na ulici. Tudi tukaj je vse polno različnih govoric, ki bodo opoldne mrknile na kosilo ali pa v kakšne senčnate predele mesta. Morda bodo odšli v muzej železarstva, botanike, geologije. Kdo bi vedel, toliko tega je. In tudi gore, tako zelene v sinjini neba, vabijo k sebi.

Ko se sprehodim do redakcije časopisa, opazim japonske poslovneže, zaslišim avstralščino, nemščino, angleščino, poljščino, na velikem oglasnem plakatu preberem, da na Jesenicah poteka mednarodna poslovna konferenca s precej hecnim in dolgim naslovom: 'Kako majhen kraj ali mesto spremeniti v središče sveta. Kako iz majhnega narediti veliko.' Slogan, ki spremlja to prireditev je: 'Back

to the future'. Ali po naše, prevodi nas spremljajo vsepovsod, nazaj v prihodnost. Na drugem oglasnem plakatu preberem naslednje: V petek, 23. maja 2007 v Praznični dvorani podeljujemo priznanja in plakete Republike Slovenije za »Kulturno dejanje« menagerjem, podjetjem, posameznikom, ki jim je uspelo združiti kapital in kulturno ustvarjalnost. Nekakšen kulturniški certifikat za odličnost. Itd. Itd. Ves teden je nabit z različnimi dogodki, človek ne zmore biti povsod, počasi se v njem izkristalizira občutek, kaj bi rad videl, kaj bi rad slišal, kaj bi si želel doživeti v tem mestu. Odločim se za nastop poljskega, madžarskega in makedonskega pesnika v prijetnem lokalu, kjer se tudi sicer zbiramo pesniki, pisatelji in dramski umetniki. Ampak spomnim se na obljubo, ki sem jo dal Pietru. Morda pa bova oba odšla na literarno srečanje, kdo ve. In potem v Vinoteko ali na kakšno pozno plesišče. Zgodi se tako, da tudi sam prespim v hotelu, ki je zelo prijeten in udoben, ne prevelik, predvsem pa ga je načrtoval odličen arhitekt, ki ve, v kakšnih prostorih se gostje lahko v miru oddahnejo in skoncentrirajo na nov dan. Presenetila me je voda, čisto pravi gorski studenec, ki je tekel skozi preddverje hotela. Samemu sebi sem se takoj zazdel spočit, naspan, poln energije. Udobno zleknjen v naslanjač sem opazoval kotrljanje vode v koritu, rastlinje, ki se je sklanjalo nad kamenje. S Pietrom sva se odločila, da odideva v Vodno mesto, na mestni bazen, ki je pred nekaj dnevi gostil evropske plavalce. Potem jo mahneva z avtom do žičnice in peš na Črni vrh. Ampak Pietro je vse te poti, vse te točke že sam preštudiral. Na bazenu je bral zajeten turistični katalog s hitrimi opisi poti ali pa z natančnimi navodili, kot si kdo želi biti poučen. Pietro se je odločil za spust po Savi do akumulacijskega jezera, kjer bi lahko kosila in se pogovorila, kot on reče, o stanju stvari v kulturi in umetnosti... Zavzdihnil sem, ne da bi vedel, pri tem pa začutil, da sem se prebudil. Bile so lepe sanje, se mi je zamotalo v možganih, ampak kdor nima sanj, tudi resničnosti ne more spremeniti. Nasmehnil sem se. Nekateri, ko bi jim pripovedoval o svojih sanjah, bi me imeli za naivnega, nekateri bi cinično pripomnili: »Idealist!«. Spet drugi bi šli brezbrizno mimo. Brezbriznost se mi zdi najbolj žalostna, ker je vdana v usodo na smrt obsojenega. Tako brezbrizna ni niti mrazeča zima, ki v sebi vseeno nosi potencial, seme, ki bo vzklilo.

Brez starega in novega v skupni simbiozi ni prihodnosti. Kjer ni preteklosti, ni istovetenja s koreninami, iz katerih smo pognali in obnovili rast. Ali še drugače in naprej: brez kupne moči prebivalstva ni napredovanja. Brez dobrih in inovativnih programov ni vzpodbude kapitalu. Najenostavnejša in inteligentno najskromnejša ponudba so nakupovalni centri, kamor strpamo ljudi kot v nekakšen plastičen geto, da imamo relativen mir pred njimi. In še: brez svobodnega in zavzetega odpiranja navzven, ne bomo nikoli pritegnili tujcev, radovednih obiskovalcev, ki bi poživili inertnost dogajanja v mestu. Tudi njim je potrebno ponuditi inovativne programe, na način, ki je današnjemu času primeren. Kjerkoli po svetu sem potoval, povsod so prodajali najmanjši kamen, kot njihovo sveto stvar. In pri tem se mi ni zdelo, da sem opeharjen, prevaran, celo navdušeno sem kupoval vse, kar se mi je zdelo tega vredno. Danes na Jesenicah ne moremo kupiti niti razglednice, ki bi na privlačen

način nekaj pripovedovala o tem mestu, o njegovi zgodovini, o njegovi ambiciji. Vse, kar je, je nekakšen utrujeni, zatrti in zagrenjeni socialistični izraz. Ali pa nič manj boleče pridobitniško razkazovanje neokusa. Vmes je samo eno sivo, povprečno siromaštvo prebivalstva. Kdor tega ne vidi, ne da sanja, ampak se pretvarja, da tega sploh ni. In še: čisto na koncu: ne vem, ali obstaja internetna stran mesta Jesenic? Vsaj virtualno bi se lahko potrudili in vizijo prikazali na računalniškem spletu. Z vsem, kar mesto trenutno premore: z zgodovino, načrti za prihodnost, z možnostmi, ki se nam vsem skupaj obetajo ali pa so le ideje, z informacijami dogodkov, turističnih točk, likovnih in vseh drugih delavnicah, skratka s ponudbo, ki ima stik z živostjo in utripom mesta. Seveda, na vizualno privlačen način, z novimi pristopi, z novim vključevanjem dejavnosti v mestno okolje. Vse te informativne sisteme bi moralo mesto poenotiti v klik [www. mestojesenice.si](http://www.mestojesenice.si) in z vnašanjem računalniških predalov, od mestne uprave do knjižnice, od župana do muzeja, radia, gledališča, zavarovalnic, banke itd.

Tudi letos so cvetele magnolije. Na Aljaževi cesti na Jesenicah. Peljal sem se mimo in jih občudoval, sit zime in mraza in enoličja. Zaželel sem si vonjav, prijaznih obrazov, nasmejanih, polnih upanja in vere, da je vendarle smiselno vdihavati svež in čist zrak. Da je vendarle smiselno s pogledom zaobjeti vso to lepoto sveta in življenja, ki nam je poklonjeno kot dar. Da, prav tega sem si zaželel, majhne pozornosti, besede, ki bi me vzpodbudila, besede, ki bi cenila drugega tako kot sebe. Besede, ki se ne bi sramovala, ki se ne bi zatekala v manjvrednostne ali pa večvrednostne komplekse. Besede, ki bi bila preprosto človeška, do-puščajoča in od-puščajoča. Ki bi uzrla milino tega našega življenja brez sprenevedanja ali uveljavljanja principa moči, kar je tako v navadi, da je že kar grdo in nikamor ne pelje.

Odšel sem v tisto hibridno stavbo, v stiskajočo se knjižnico in vprašal za knjigo, ki je nimajo. In je nikoli ne bodo imeli. Morda zaradi pomanjkanja sredstev za nakup, morda zaradi pomanjkanja interesa bralstva. Kdo bi vedel. Nad nekaterimi stvarmi lebdí skrivnost, drezanje v skrivnost pa je skrunjenje najsvetejšega. Morda ta knjiga še ni napisana. Morda ždi v sanjah, morda jo vi že imate?

Marko Elsner Grošelj

Naj premislim o tišini, o petju bobnarice.

Val se dvigne iz vode in se spet vanjo potopi.
Danes je nedelja. Kot da zdaj ne bi sanjal.
Rdeče ščipalke na vrvi so resnične za oko.
Prebudijo se glasovi, ki jih že dolgo nisem slišal.
Usoda ni iz besed sestavljena. Njen teman,
čudoviti glas me je vedno božal.

V hiši pada dež. Ničesar nimam, kar bi lahko
ponudil bogomolki ali konjem. Sladkornica je prazna.
Na gole stene ne pišem velike zgodbe, potopim se
v voljne vode daljne zvezde.

Ne vem, kaj misli dež. Kako naj dež
ve zame, nesrečnega ali srečnega.
Sem majhna in velika stvar. Naslonil se bom
na kavču in se zagledal ven. Zunaj ni nič
posebnega. Pekoča belina sosedovega zidu.
Stara hruška, kastrirana. Ograje, kot povsod.

Na moji strani raste zelenilo in se širi, upogiba se
pod težo vej in listja. Plodovi ponujajo jeziku
modro skrinjico. Preveč je zame raja. Vsak dan
opoldne veter zapiha čez dvorišče. Opoldne,
po sončni uri, me nikoli ne prezre, gre vame.

Helena Konobelj

BIBLIOGRAFIJA AVTORJEV ČLANKOV IN PESMI V JESENIŠKIH ZBORNIKIH 1964 - 2000

Bibliografija vsebuje abecedni pregled avtorjev člankov in pesmi, ki so od 1964 do 1991. leta objavljali v jeseniških zbornikih Jeklo in ljudje in nato leta 1995 in 2000 v izdajah z novim naslovom Jeseniški zbornik. Jeseniške zbornike Jeklo in ljudje je do leta 1975 izdajala Skupščina občine Jesenice, zbornika leta 1979-80 in 1985 je izdala Kulturna skupnost Jesenice, leta 1991 zopet Skupščina občine Jesenice in od leta 1995 dalje ga z novim naslovom Jeseniški zbornik izdaja Muzejsko društvo Jesenice. V dosedanjih zbornikih je sodelovalo 109 avtorjev.

1. **Ambrožič, Janez:** Sredi snega in izdaje
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 419 - 426.
2. **Avguštin, Cene:** Jaka Torkar
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 249 - 252.
3. **Beguš, Vinko** - Cena: Muzej Jesenice od ustanovitve leta 1949 do vselitve v Ruardovo graščino leta 1954
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 235 - 247.
4. **Benedičič Lačen, Irena:** Savske jame
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 187 - 199.
5. **Benedičič, Irena:** Zadruga na Jesenicah do konca druge svetovne vojne
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 55 - 68.
6. **Brate, Tadej:** Hidroelektrarna v Javorniškem Rovtu in njena zgodovina
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 213 - 216.
7. **Brate, Tadej:** Industrijska ozkotirna železnica Železarne Jesenice
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 183 - 188.
8. **Brecht, Bertolt:** Pesem o SA - Mannu (prepesnil Miha Klinar)
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), str. 354.
9. **Bregant, Boris:** Uvodnik
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 7 - 8.
10. **Brudar, Božidar:** Uvodna beseda
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 7 - 8.
11. **Cesar, Emil:** Delež Gorenjske v književnosti narodnoosvobodilnega obdobja
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), str. 405 - 437.

12. **Cesar, Emil:** Neznani zapisi revolucionarnih pesmi, nastalih v Medjуреčju
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 289 - 301.
13. **Cundrič, Valentin:** Hudourni rodovnik
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), str. 455 - 460.
14. **Čop, Dušan:** Imena krajev v jeseniški občini in njihov izvor
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 161 - 171.
15. **Čop, Dušan:** Imenoslovje jeseniške občine
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 61 - 71.
16. **Čufar, Tone:** Mladi jetnici
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), str. 194.
17. **Čufar, Tone:** Pionirji novega sveta
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), str. 5.
18. **Čufar, Tone:** Proletarska mladina,
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 130.
19. **Čufar, Tone:** Raztrgana pesem o prevaranem srcu
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 488.
20. **Čufar, Tone:** Železobetonec
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 104.
21. **Destovnik, Karel - Kajuha:** Iz Medjуреčja
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 301.
22. **Dežman, Jože:** Prispevek k zgodovini delavskih kulturnih društev Svobode in Enakost na Jesenicah med obema vojnama
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, V, (januar 1985), str. 123 - 138.
23. **Dolinšek, Marjan:** Maketarstvo kot primer prezentacije tehniške dediščine
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 307 - 310.
24. **Elsner Grošelj, Marko:** Hiša
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 181 - 185.
25. **Elsner Grošelj, Marko:** Nenapovedani obisk
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 180.
26. **Elsner Grošelj, Marko:** Obred
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 52.
27. **Elsner Grošelj, Marko:** Ostareli pan
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 154.
28. **Elsner Grošelj, Marko:** Samoten z vrha
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 148.
29. **Elsner Grošelj, Marko:** Ti, drugi
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 208.
30. **Elsner Grošelj, Marko:** Trajanje
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 302.
31. **Elsner Grošelj, Marko:** Znotraj sinjega
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 286.
32. **Flander, Magdalena M.:** Se spomniš še, moj oče
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 196.

33. **Flander, Magdalena M.:** Potovanje
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 238.
34. **Globočnik, Damir:** Slikar in grafik Hamid Tahir
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 367 - 374.
35. **Gracer, Benjamin:** Basen
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 112.
36. **Gracer, Benjamin:** Človek ne jezi se
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 72.
37. **Gracer, Benjamin:** Hamlet
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 82.
38. **Gracer, Benjamin:** Naivna lastovka
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 96.
39. **Gracer, Benjamin:** Žene
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 182.
40. **Gradnik, Elizabeta:** Slikarka Ana Mlekuž - Višnar
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 63 - 65.
41. **Hafner, Joža:** Naša bolnica
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, I, (december 1964), str. 493 - 514.
42. **Hafner, Matevž:** Ob 95-letnici železarne
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, I, (december 1964), str. 13 - 18.
43. **Heberle Perat, Marija:** Foto klub Andrej Prešeren - naših sedemdeset let
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 361 - 365.
44. **Jamnik, Pavel:** Pleistocenske akumulacije v dolini Poljane nad Jesenicami
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 85 - 94.
45. **Jamnik, Pavel:** Žal le 350 let stari kresilni kamni
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 217 - 236.
46. **Jan, Ivan - Srečko:** Partizanske enote v jeseniškem okrožju, ki so nosile Prešernovo ime
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 167 - 174.
47. **Jan, Ivan:** "Titova vas" pod Stolom
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 267 - 278.
48. **Jan, Ivan:** Andrej Prešeren - vez med dvema vojnama
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 303 - 308.
49. **Jan, Ivan:** Med Gorjami in Jesenicami
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 309 - 322.
50. **Jan, Ivan:** Nekaj posebnosti NOB na Gorenjskem v letu 1941 - 1942
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), str. 59 - 73.
51. **Jan, Ivan:** Ob polstoletnici konca druge svetovne vojne in zmage nad nacifašizmom
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 97 - 105.
52. **Jan, Ivan:** Po sledih dokumentov štaba I. grupe odredov in štaba Gorenjskega odreda iz leta 1942 - Arhiv Jožeta Gregorčiča - Gorenjca
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, V, (januar 1985), str. 217 - 228.
53. **Jan, Ivan:** Spomini na Zgornjesavsko dolino
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), str. 375 - 404.

54. **Jan, Ivan:** Viharni december 1941
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, V, (januar 1985), str. 187 - 216.
55. **Jan, Ivan:** Zvezan z verigo
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 197 - 205.
56. **Jarc, Valentin:** Sistem obveščanja s kresovi
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 37 - 52.
57. **Jelenc, Aleš:** Prešernova brigada na Jesenicah
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, I, (december 1964), str. 421 - 428.
58. **Jelenc, Aleš:** Prevzem oblasti na Jesenicah
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), str. 75 - 85.
59. **Jensterle, Damjan:** [Ravenala IV] 1, 2
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 14.
60. **Jensterle, Damjan:** [Ravenala IV] 3, 4
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 66.
61. **Jensterle, Damjan:** [Ravenala IV] 5, 6
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 84.
62. **Jensterle, Damjan:** [Ravenala IV] 7
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 109.
63. **Jensterle, Damjan:** stari grehi 1
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 40.
64. **Jensterle, Damjan:** stari grehi 2
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 54.
65. **Jensterle, Damjan:** stari grehi 3
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 80.
66. **Jensterle, Damjan:** stari grehi 4
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 96.
67. **Jensterle, Damjan:** stari grehi 5
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 106.
68. **Jensterle, Damjan:** stari grehi 6
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 172.
69. **Jeram, Lojze:** 15 let glasbene šole na Jesenicah
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, I, (december 1964), str. 527 - 534.
70. **Josipovič, Draško:** Poselitev severozahodne Gorenjske v pleistocenu
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 73 - 81.
71. **Kermavner, Dušan:** Javorniško-jeseniška stavka 16. - 28. aprila 1904
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, I, (december 1964), str. 41 - 90.
72. **Klinar, France - Kladivar:** Dorici...
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), str. 74.
73. **Klinar, France - Kladivar:** Jožetu Čelesniku
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), str. 86.
74. **Klinar, France - Kladivar:** Mauthausen
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), str. 453 - 454.
75. **Klinar, France - Kladivar:** Pismo očeta...
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), str. 438.

76. **Klinar, France - Kladivar:** Tovarišu Alešu Jelencu
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), str. 74.
77. **Klinar, Jaka:** Jože Podobnik (1923 - 1983)
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, V, (januar 1985), str. 489 - 490.
78. **Klinar, Miha:** Črna koračnica
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 302.
79. **Klinar, Miha:** Dokument o ustanovitvi krajevne komunistične organizacije na Jesenicah
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 21 - 103.
80. **Klinar, Miha:** Druga faza boja dr. Iva Štempiharja za osvoboditev internirancev iz koncentracijskega taborišča v Bileči
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 207 - 288.
81. **Klinar, Miha:** Dvoje pričevanj
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, I, (december 1964), str. 383 - 420.
82. **Klinar, Miha:** Grob med brezami
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 418.
83. **Klinar, Miha:** Mrtva vas
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 378.
84. **Klinar, Miha:** Na tej poti čez gore
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 440.
85. **Klinar, Miha:** Narodnostni nemiri na Jesenicah leta 1904
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, I, (december 1964), str. 105 - 120.
86. **Klinar, Miha:** Novembrske zvezde
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 426.
87. **Klinar, Miha:** Občinska organizacija Zveze komunistov Jesenice
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 7 - 18.
88. **Klinar, Miha:** Ognjena ptica
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 308.
89. **Klinar, Miha:** Partizanski pasteli
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 180.
90. **Klinar, Miha:** Pesem
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 390.
91. **Klinar, Miha:** Praznična svitanica
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, II, (november 1969), str. 295.
92. **Klinar, Miha:** Predzgodovina kovinarskega gibanja na Jesenicah
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, V, (januar 1985), str. 31 - 78.
93. **Klinar, Miha:** Prva faza boja dr. Iva Štempiharja za osvoboditev internirancev iz Bileče
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), str. 221 - 372.
94. **Klinar, Miha:** Rapsodija o splavarjih na ognjeni reki
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), str. 101 - 152.
95. **Klinar, Miha:** Rožni venec
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 452.
96. **Klinar, Miha:** Sredi noči
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 20.

97. **Klinar, Miha:** Veliko gradbišče
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, II, (november 1969), str. 73 - 114.
98. **Klinar, Miha:** Žalostinka
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 322.
99. **Klinar, Miha:** Žalostna pastorala
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 451.
100. **Klinar, Rina:** Radio Triglav - edini Triglav, ki ga slišite
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 222 - 234.
101. **Klinar, Rina:** Simon Sodja - edini živeči Maistrov borec
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 155 - 158.
102. **Klinar, Stanko:** Gorenjska, kaj je to?
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 15 - 36.
103. **Klinar, Stanko:** Medvedji dol in njegov Stol
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 389 - 392.
104. **Klinar, Stanko:** Možje nad Zelenico
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 385 - 388.
105. **Klinar, Stanko:** O narcisah in ključavnicah
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 103 - 108.
106. **Klopčič, France:** O jeseniških komunistih v dvajsetih letih
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), str. 9 - 18.
107. **Kmet, Janez - Mirko:** Smrt narodnega heroja Matije Verdnika - Tomaža
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), 451 - 453.
108. **Knific, Timotej:** Blejska arheološka mikroregija
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 83 - 95.
109. **Knific, Vladimir:** Ureditev parka na območju usedalnikov na Stari Savi na Jesenicah
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 201 - 205.
110. **Knific, Vladimir:** Ureditvena dela na Stari Savi na Jesenicah
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 331 - 337.
111. **Kocuvan, Eva:** Predstavitev osnutka projekta "Prikaz življenja v prazgodovini" - ideja ali realizacija?
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 107 - 111.
112. **Kočevar, Rado:** Zimsko - turistična središča Gorenjskega kota
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 467 - 487.
113. **Kokalj, Silvo:** Vilmanov fotografski arhiv
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 57 - 62.
114. **Kokošinek, Nataša:** 10 let Muzeja Jesenice
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 249 - 258.
115. **Kokošinek, Nataša:** Stara Sava - od fužinskega naselja do muzejsko kulturnega kompleksa
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 207 - 214.
116. **Kokošinek, Nataša:** Zgodovina fužine v Radovni
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 185 - 196.
117. **Kolektiv Muzeja Jesenice:** Slavica Osterman
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 297 - 298.

118. **Konobelj, Franc - Slovenko:** Druga partizanska zima pod Stolom
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 257 - 266.
119. **Konobelj, Franc - Slovenko:** Jeseniška četa in Cankarjev bataljon v letu 1942
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 323 - 378.
120. **Konobelj, Franc - Slovenko:** Jeseniška dolina leta 1941
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, I, (december 1964), str. 353 - 382.
121. **Konobelj, Franc - Slovenko:** Moji spomini na politično delo v Javorniškem Rovtu
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, V, (januar 1985), str. 229 - 316.
122. **Konobelj, Franc - Slovenko:** Niso dočakali svobode in o partizanski bolnišnici Franji
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 107 - 116.
123. **Konobelj, Franc - Slovenko:** Pred dvajsetimi leti
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, I, (december 1964), str. 441 - 450.
124. **Konobelj, Franc - Slovenko:** Prešeren na Stolu
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 159 - 166.
125. **Konobelj, Franc - Slovenko:** Spomeniki in spominska obeležja revolucije in narodnoosvobodilnega boja v občini Jesenice
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), str. 525 - 565.
126. **Konobelj, Tone, Prešern, Dušan:** Jesenice na razglednicah pred prvo svetovno vojno
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 81 - 95.
127. **Konobelj, Tone:** Deset let Muzejskega društva Jesenice - sto prireditev
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 267 - 272.
128. **Konobelj, Tone:** Miloš Magolič (1921 - 1981)
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, V, (januar 1985), str. 487 - 489.
129. **Konobelj, Tone:** Murova na slikah ljudskega slikarja
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 53 - 56.
130. **Konobelj, Tone:** Muzejsko društvo na Jesenicah
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 305 - 306.
131. **Konobelj, Tone:** Potovalna skrinja in njena pripoved
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 317.
132. **Konobelj, Tone:** Štiri desetletja Tehniškega muzeja Železarne Jesenice
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 296 - 301.
133. **Konobelj, Tone:** Utrinki iz zgodovine telovadbe na Jesenicah do druge svetovne vojne
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 189 - 195.
134. **Konobelj, Tone:** Uvodna beseda
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, V, (januar 1985), str. 7 - 8.
135. **Konobelj, Tone:** V spomin Janezu Metercu
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 273 - 275.
136. **Kopač, Janez:** Rudarska in metalurška tehnologija v srednjem veku ter odnosi, ki jih ureja jeseniški rudarski red iz leta 1381
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, V, (januar 1985), str. 11 - 28.

137. **Kopač, Janez:** Upravni razvoj v Gornjesavski dolini (1849 - 1941)
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 13 - 42.
138. **Kopač, Janez:** Upravni razvoj v Gornjesavski dolini (1941 - 1995)
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 9 - 30.
139. **Kos, Marija:** Oprema stanovanjskih prostorov v graščini na Savi leta 1871
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 69 - 79.
140. **Košir, Mitja:** Razsvetljenjska ideja in odkrivanje Triglava
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 453 - 466.
141. **Koželj, Janez:** 125 let gorenjske proge
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 41 - 53.
142. **Krč, Srečko:** Ob 35 letnici Delavske univerze Jesenice
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 339 - 349.
143. **Krč, Srečko:** Več kot 50 let društvenega organiziranja jeseniških upokojencev
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 259 - 266.
144. **Kristan, Milan:** Svetloba
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 318.
145. **Kristan, Milan:** Vonji
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 314.
146. **Krušic, Janez:** Spomini na Titove štafete s Triglava
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, I, (december 1964), str. 515 - 526.
147. **Leban, Ivan:** Pot jeseniško-bohinjskega odreda
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, I, (december 1964), str. 429 - 440.
148. **Leben, Petra** - Seljak: Antropološka analiza poznoantičnih skeletov z Ajdne nad Potoki
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 237 - 250.
149. **Lehmann, Fric:** Pesmi iz "Moabita"; (prepesnil Miha Klinar)
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 205 - 206.
150. **Melik, Anton:** Jesenice in jeseniška občina
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, I, (december 1964), str. 451 - 460.
151. **Melik, Vasilij:** Jesenice in parlamentarne volitve 1861 - 1929
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, I, (december 1964), str. 121 - 132.
152. **Mesarič, Leon:** Anton Labura - Zvone (1923 - 1989)
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 287 - 288.
153. **Meterc, Janez:** Jeseniška okolica v prazgodovini in zgodnjem obdobju
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, V, (januar 1985), str. 361 - 376.
154. **Meterc, Janez:** Nastanek in razvoj Kosove graščine na Jesenicah
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 43 - 51.
155. **Meterc, Janez:** Obnovitvena dela na podružni cerkvi sv. Marka v Vrbi
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 303 - 304.
156. **Meterc, Janez:** Velike stavke jeseniškega delavstva
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, V, (januar 1985), str. 79 - 90.
157. **Mikoš, Boris:** Cestni predor pod Karavankami
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 117 - 144.

158. **Mohorič, Ivan:** Bohinjski punt
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, II, (november 1969), str. 47 - 72.
159. **Mohorič, Ivan:** Nastanek Kranjske industrijske družbe
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, II, (november 1969), str. 33 - 46.
160. **Novak, Janko:** Bilo je 18. marca 1944
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 441 - 451.
161. **Novak, Mira:** Dvajset let spominskega muzeja v Finžgarjevi rojstni hiši v Doslovčah
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 291 - 295.
162. **Osterman, Slavica:** Zibelke Staneta Zugwitza
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 319 - 320.
163. **Perko, Vencelj:** Dr. Aleš Stanovnik in spomini nanj
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), str. 445 - 450.
164. **Perko, Vencelj:** Iz naših bojev v občini Koroška Bela
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, I, (december 1964), str. 215 - 352.
165. **Perko, Vencelj:** Pravda odpuščenih delavskih zaupnikov pri KID pred Mednarodnim uradom dela v Ženevi
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), str. 195 - 219.
166. **Perko, Vencelj:** Razmišljanje ob štiridesetletnici zleta Svobod v Celju 7. 7. 1939 o Delavskem kulturnem društvu Enakost na Jesenicah
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 119 - 136.
167. **Perko, Vencelj:** Spomini na leto 1941
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, V, (januar 1985), str. 165 - 186.
168. **Perko, Vencelj:** Stavka jeseniških kovinarjev leta 1935
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), str. 155 - 193.
169. **Perko, Vencelj:** Stavkovno gibanje gradbenih delavcev v Sloveniji leta 1936 s posebnim opisom stavke gradbincev na Jesenicah
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 137 - 179.
170. **Perko, Vencelj:** Ustanovni kongres Komunistične partije Slovenije na Čebinovem
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), str. 19 - 58.
171. **Peternel, Milan:** Zobje morskih psov v zgornjem karbonu Karavank
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 273 - 276.
172. **Petrovič, Ines:** 1.
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 350.
173. **Petrovič, Ines:** 2.
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 360.
174. **Petrovič, Ines:** 3.
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 366.
175. **Pirjevec, Dušan - Ahac:** Narodni heroj Matija Verdnik - Tomaž
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 427 - 440.
176. **Polak, Milan:** Zapis o delavskem samoupravljanju v Železarni Jesenice
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), str. 87 - 100.
177. **Potokar, Robert:** Poskus urbanističnega in arhitekturnega orisa Jesenic
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 299 - 316.

178. **Praprotnik, Katja:** Razvoj jeseniške železarne po drugi svetovni vojni
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 111 - 126.
179. **Praprotnik, Nada:** Henrik Freyer v Karavankah
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 277 - 285.
180. **Praprotnik, Nada:** Rastlinstvo v Jalnovih Bohinjskih povestih
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 95 - 102.
181. **Praprotnik, Nada:** Velecvetni dimek (*Crepis conyzifolia*/Gouan/A.Kerner), nova vrsta za Slovenijo
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 177 - 181.
182. **Prešeren, Dušan:** Nadomestni denar gorenjskih fužinarjev
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, V, (januar 1985), str. 431 - 444.
183. **Prešern, Dušan:** Keltske, rimske in kasnoantične najdbe na visokem Gorenjskem
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 113 - 134.
184. **Pretnar, Vitomir:** Nastajanje jeseniškega grba
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 145 - 160.
185. **Pretnar, Vitomir:** Pet let delovanja Upravne enote Jesenice
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 9 - 13.
186. **Pretnar, Vitomir:** Uvodnik
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 7.
187. **Ramovš, Anton:** Geološke in paleontološke raziskave v severnih julijskih Alpah v letih 1985 do 1990
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 157 - 176.
188. **Ramovš, Anton:** Geološke raziskave severnih Julijskih Alp in njihov biostratigrafski razvoj
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, V, (januar 1985), str. 391 - 428.
189. **Ramovš, Anton:** Iz geološke zgodovine zahodnih Karavank
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, II, (november 1969), str. 233 - 250.
190. **Ramovš, Anton:** Karavankinae, nova poddružina produktid (brachiopoda) iz alpskih zgornjekarbonskih in permjskih skladov
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, II, (november 1969), str. 251 - 268.
191. **Ramovš, Anton:** Raziskave karbonskih in permjskih plasti na širšem jeseniškem prostoru - kronološki pregled in najpomembnejši rezultati v objavljenih delih
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 67 - 83.
192. **Ravnik, Barbara - Toman,:** Arheološke risbe z Ajdne nad Potoki
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 251 - 254.
193. **Razingar, Borut:** 125 let kemijskega laboratorija na Jesenicah
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 139 - 147.
194. **Razingar, Borut:** Tri rude z Gorenjskega
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 255 - 271.
195. **Razingar, Borut:** Zgodovina planiških značk
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, V, (januar 1985), str. 445 - 476.
196. **Razingar, Borut:** Značke jeseniške železarne
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 135 - 156.

197. **Rjazancev, Aleksander:** Preteklost v senci Karavank
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, II, (november 1969), str. 13 - 32.
198. **Rjazancev, Aleksander:** Razpad fužin in nastanek metalurške industrije na Jesenicah
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, I, (december 1964), str. 19 - 40.
199. **Sagadin, Milan:** Konservatorska in prezentacijska dela na Ajdni
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 97 - 106.
200. **Sagadin, Milan:** Poznoantična in staroslovanska najdišča v jeseniški občini
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, V, (januar 1985), str. 377 - 388.
201. **Soklič Boštjan:** Pod zenitom
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 138.
202. **Soklič, Aleš:** Elektrotehniško društvo Jesenice
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 281 - 282.
203. **Soklič, Aleš:** Kompenzator moči 90 MVAR v Železarni Jesenice
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 149 - 153.
204. **Soklič, Aleš:** Sto let elektroenergetike v Železarni Jesenice
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 197 - 211.
205. **Soklič, Boštjan:** Eklipsast blues
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 206.
206. **Soklič, Boštjan:** Filip
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 284.
207. **Soklič, Boštjan:** Karantanski blues
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 186.
208. **Soklič, Boštjan:** Kdo ga res pozna?
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 283.
209. **Soklič, Boštjan:** Komu mar je za modrino
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 184.
210. **Soklič, Boštjan:** Makove mame
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 200.
211. **Soklič, Boštjan:** Moj pes
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 338.
212. **Soklič, Boštjan:** Ni je več doma
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 248.
213. **Soklič, Boštjan:** Ni več čakanja
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 296.
214. **Soklič, Boštjan:** Prijazne prikazni
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 212.
215. **Soklič, Boštjan:** Tja se je skrila
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 272.
216. **Soklič, Boštjan:** Usoda reka
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 275.
217. **Soklič, Boštjan:** Za soncem
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 286.

218. **Šifrer, Jože:** Franc Saleški Finžgar o svoji domačiji
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 227 - 232.
219. **Šifrer, Jože:** Gorenjci, Korošci in Slavko Savinšek
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 233 - 237.
220. **Šifrer, Jože:** Pisatelj F. S. Finžgar na Jesenicah
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 375 - 383.
221. **Šifrer, Jože:** Rojeni v našem kotu
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, I, (december 1964), str. 461 - 474.
222. **Šifrer, Jože:** Zdravko Slamnik - Pavle Zidar
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 287 - 292.
223. **Šinkovec, Črtomir:** Beseda o Josipu Vandotu
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), str. 461 - 464.
224. **Šinkovec, Črtomir:** Slavko Savinšek je padel na Banjci
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), str. 439 - 444.
225. **Škrj, France:** Zgodovinski razvoj delavskih kulturnih organizacij na Jesenicah in Javorniku
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, I, (december 1964), str. 133 - 214.
226. **Šmitek, Janez:** Delniška družba in delavska zadruga
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 53 - 60.
227. **Šmitek, Janez:** Fužinski, cajnarski in vigenjski mehovi in pihala
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 173 - 183.
228. **Šmitek, Janez:** Fužinsko kladivo
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 311 - 313.
229. **Špendov, Anton:** Ob 50-letnici Završnice
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, I, (december 1964), str. 91 - 104.
230. **Štrumb, Lojze:** Razvoj namiznega tenisa na Jesenicah
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 197 - 207.
231. **Šušteršič, Jernej:** Nekateri važnejši kulturni spomeniki
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, I, (december 1964), str. 479 - 482.
232. **Tarman, Slavko:** Jaka Čop - mojster planinske fotografije
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 253 - 256.
233. **Torkar, Edo:** Ostanke rokopisov, ki so jih požrle miši
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 279 - 285.
234. **Tribušon, Zorka:** Enotni tudi v najtežjih trenutkih
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 105 - 118.
235. **Ude, Lojze:** Boji v Rožu in Ziljski dolini leta 1918/19
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, II, (november 1969), str. 115 - 186.
236. **Uredniški odbor:** Uvodna beseda
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, I, (december 1964), str. 7 - 12.
237. **Valič, Andrej:** Po zgodovinskih poteh v okolici Jesenic
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, I, (december 1964), str. 475 - 478.
238. **Vandot, Josip:** Spomini na pregnanstvo
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, III, (avgust 1975), str. 465 - 524.
239. **Varl, Joža:** 50 let likovnega kluba Dolik
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 351 - 359.

242. **Varl, Joža:** Kulturna podoba in kulturna politika Jesenic
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, I, (december 1964), str. 483 - 492.
244. **Varl, Joža:** Ob stoletnici železarne
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, II, (november 1969), str. 7 - 12.
245. **Varl, Joža:** Od medklubskega do mednarodnega festivala amaterskega filma
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 276 - 280.
246. **Varl, Joža:** Tone Tomazin (1920 - 1989)
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 289 - 290.
247. **Varl, Joža:** Trideset let Finžgarjevega muzeja
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 215 - 221.
248. **Varl, Joža:** Vencelj Perko
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 293 - 295.
240. **Varl, Jože:** Črtomir Šinkovec (1914 - 1983)
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, V, (januar 1985), str. 485 - 487.
241. **Varl, Jože:** Dr. Aleksander Rjazancev (1924 - 1984)
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, V, (januar 1985), str. 483 - 485.
243. **Varl, Jože:** Miha Klinar (1922 - 1983)
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, V, (januar 1985), str. 479 - 483.
249. **Vidic, Jože:** Triglavska Trebušnika
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 239 - 248.
250. **Vidic, Jože:** Trnova pot revolucionarjev, zakoncev Julke in Albina Pibernik
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 391 - 418.
251. **Vidic, Jože:** Zvesti Hipokratovi prisegi
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, V, (januar 1985), str. 317 - 357.
252. **Vilman, Vladimir:** Glasbena poustvarjalnost delavcev KID pred prvo svetovno vojno
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 127 - 137.
253. **Voga, France:** Jakob Aljaž na Dovjem
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 209 - 226.
254. **Wraber, Tone:** Iz zgodovine o botaničnih raziskovanjih v Julijskih Alpah in Karavankah
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, II, (november 1969), str. 269 - 293.
255. **Zagorski, Cvetko:** Čufarjevo pisanje, odzivi nanj in kako se v njih zrcalijo različni pogledi na družbo in literaturo
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, V, (januar 1985), str. 139 - 161.
256. **Zagorski, Cvetko:** Toplo človeško čustvo
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 379 - 390.
257. **Zavrl, Vida:** Ravensbrück
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, II, (november 1969), str. 187 - 232.
258. **Zupan, Marjan:** Podhomska kmečka hiša
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 317 - 330.
259. **Zupan, Marjan:** S smučmi čez Severno triglavsko steno
Jeseniški zbornik, VIII, (2000), str. 175 - 179.

Jeseniški zbornik

260. **Zupančič, Marija -Vičar**,: Ženski pevski zbor "Milko Škoberne" z Jesenic
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, VI, (1991), str. 315 - 316.
261. **Žontar, Majda**: Cesta in poštni promet čez Jesenice in Koren na Koroško v
času do prve svetovne vojne
Jeseniški zbornik, VII, (december 1995), str. 31 - 39.
262. **Žontar, Majda**: Društva, ki so razvijala kulturo, telovadbo in planinstvo na
Jesenicah do prve svetovne vojne
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, V, (januar 1985), str. 91 - 122.
263. **Žumer, Marija**: 70 dni v "Glavnjači"
Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik, IV, (1979 - 80), str. 181 - 196.

IMENSKO KAZALO

A

Adalbert (škof) 13
 Agrtulare Bartolomej 38
 Ahmed 236
 Aichinger Erwin
 199, 201, 203, 204
 Aicholzer Oskar 138
 Albin 127, 129, 140
 Albreht Ivan 131
 Albreht Jože 139, 140
 Aleksander (kralj) 164, 254
 Alič Jurij 38
 Aljaž Jakob 336, 363
 Ambrožič (hiša) 133
 Ambrožič Franc 350
 Ambrožič Frančiška 256
 Ampferer 191, 196
 Amsler 175
 Ankerst Maja 157
 Anonimni Ravenčan 12
 Anton Kosmač 237
 Apih Anton 251
 Arh Franc 285
 Arh Jože 177
 Arh Pavla 285
 Arh Rudolf
 285, 286, 289 – 292
 Arh Stanko 285
 Arih Miha 329
 Arzenšek Viktor 250
 Aržena Magdalena 29
 Auer Jožef 38
 Avčin France 337
 Aver (hiša) 133
 Avgust Romul 208
 Avguštin dr. Cena 289 - 292
 Ažman Alojz 178

B

Babič Alojz 136
 Babšek Bogdan 178
 Babšek Franc 178
 Badjura Metod 319
 Bajželj (hiša) 133
 Bakovnik Pavel 38
 Baloh 91
 Baloh France 321
 Baloh Tomaž 138
 Bandel Jože 97
 Bartelj Alenka 178
 Baš Antonija 136
 Baš Franjo 221, 222, 225
 Beauharnais Evgen 33
 Bedič Jože 230
 Begeš dr. Janez 177
 Beguš Jožef 221
 Beguš Peter 350
 Beguš Vinko 221
 Belotti 39
 Benedičič Franc 254
 Benedik Grega 314
 Beravs Božidar 313, 314
 Beravs Slavko 313
 Bergant Vinko 109
 Bergelj Alenka 113
 Bergelj dr. Franc 109 – 111,
 113, 116, 118, 353
 Bergelj Janez 113
 Bergelj Jožefina 113
 Bergelj Nada 113
 Bernhard 124
 Bertoncelj Albert 355
 Bertoncelj Berti 355
 Bertoncelj Jože 311
 Bertrand (patriarh) 16
 Bešič Mustafa 314
 Bešter Marija 136
 Bizjak dr. Matjaž 20
 Bizjak Jakob 38
 Bizjak Ljubo 324
 Bizjak Milena 136
 Blažej Anton 324
 Blažej Janko 324
 Bleiweiss Karl 138
 Bohorič Adam 28, 30
 Bokal Stane 253, 254, 255
 Boltavzar Ivan Nepomuk
 86
 Borner Hugo 138
 Borštnik Ivo 97
 Boštar Franc 86
 Božič Antonija 178
 Brabanek Franc 138
 Bradaška Matija 286
 Brandsteter dr. Franc 112
 Branko Čušin 237
 Bratož R. 217
 Bregant Boris 9
 Bregant Marjan 178
 Brejc (hiša) 133
 Brelih Slavka 256
 Brelih Valburga 136
 Brezavšček Aleš 316
 Bricelj mag. Erika 178
 Brilej Arnošt 336
 Brinell 172, 175
 Brojan Avgust 136
 Brojan Janez 325, 328
 Broz Josip – Tito 165, 187,
 254, 255, 301, 338
 Brudar dr. Božidar 178

Jeseniški zbornik

Brueckner E. 196
Brun Viktor 140
Bucelleni
 30, 71, 66, 166, 167
Bucelleni Julij 26
Bucelleni Orfej 26
Buchner Herman 138
Bučar France 149
Budina Lenart 28
Bukovnik Leon 136
Bunderla Klemen 360, 361
Burjovc 66, 68, 60, 73, 74
Buser S. 191, 196

C

Campi 39
Cankar Jožica 178
Ceconi 241, 243, 245
Cerar D. 188
Cermak Anton 282, 283
Cerwas Alojz 138
Ciglencečki S. 208, 217
Copeland Fanny 336
Cuder 110
Cundrič Ivo Janez 162
Cundrič Valentin 364
Cuznar Neža 136
Cvetko Rudolf 307

Č

Čebulj Janez 157
Čebulj Jože 322
Čeh Božo 178
Čepon (hiša) 133
Černe Andrej 79
Černe Borut 136
Černe Ignac 136, 138
Čibej Franc 350
Čop (hiša) 133
Čop 72, 78
Čop Albin 321, 320, 327
Čop Anton 35, 330

Čop Bartolomej 38
Čop France 327
Čop Franci 310, 311
Čop Gertrud 35
Čop Gregor 35
Čop Gustl 327
Čop Jaka 124, 126, 129,
 139, 140, 320, 321,
 326, 327
Čop Jakob 35, 38,
Čop Jakob v. Jokelj 76
Čop Jakop 76
Čop Janez 35
Čop Jernej 330
Čop Joško 84
Čop Joža 337 – 340,
 320 – 322, 325,
 327 – 336,
Čop Joža ml. 340
Čop Jožef 38
Čop Jurij 38
Čop Karel 327
Čop Kati 326
Čop Martin 35
Čop Matija 35
Čop Miha 321, 322
Čop Mihael v. Dolinar 76
Čop Mihail v. Štefon 75
Čop Mojca 337, 340
Čop Neža 35
Čop Peter 35
Čop Primož 38
Čop S. 188
Čop Srečko 345
Čop Štefan 330
Čop Tomaž 35
Čop Uršula 35
Črnologar Ladislav 364
Čufar Tone 248, 254 – 256,
 289, 313, 363
Čufer Andrej 164, 294
Čufer Anton 84
Čufer Zdravko 355
Čušin Branko 235

D

Dakskobler Janez 350
Dalmatin Jurij 26
Daskobler Joža
 128, 131, 140
Davy 161
Debec 110
Delavec Avgust 340
Demšar Janez 314
Demšar Štefan 251
Detiček Friderik 312
Dežman Anton – Tonček
 248
Dežman Jože 139, 140
Dežman Slavko 178
Diakon Pavel 208
Dietrichstein 26
Dietrichstein Moritz 26
Dimnik Maks 324, 325,
 328 – 331, 340
Dittrich Katarina 340
Divjak Tone 325
Djokić 145
Djuričić Dušan 314
Djuričić Tone 314
Dolar Nada 112
Dolar Pavle
 111, 112, 114, 116
Dolar Tomaž 314
Dolinar (hiša) 133
Dolinar 70
Dolinar Anica 136
Dolinšek Marjan
 222, 225, 227
Dolšak F. 199, 203
Dolžan Alenka
 310, 315, 316, 318
Döry L. (baron) 245
Dragaš Nikolaj 136
Drčar Murko Mojca 157
Dremel Jure 18
Dremelj Anton 143 – 146
Dremelj Ivica
 126, 131, 139, 140

Droste Karl 138
 Dubljevič Dušanka 157
 Duda R. – Rejl L. 188

E

Eicholzer Oskar 136
 Einhauer Franc 138
 Eipel Dauer Josef 138
 Elsner Grošelj Marko
 356, 362, 363, 370
 Engelthaler Hans
 198, 203
 England Eric 218
 Eppstein 171
 Erichsen 175
 Erjavec Fran
 182, 188, 189
 Erjavec Janko 295
 Erman Helena 178
 Esel Herman 18, 19
 Evgen (princ) 39

F

Fajdiga 326
 Falétič H. Ivana 358
 Falétič Jerneja
 357, 358, 360, 361
 Faletič Joža 355
 Felc Albin 307, 312, 313
 Felc Vlasta 147
 Ferdinand (nadvojvoda) 25
 Ferdinand Franc
 (nadvojvoda) 240
 Ferenc Tone 52
 Ferril A. 208, 217
 Fesang Krištof 26
 Fidel Ljudmila 136
 Finžgar Janez 250, 254
 Fister P. 20
 Forbes Thomas 252
 Franchetti Ivan 95
 Frčej Božena 136

Freiherr Otto 282, 283
 Freljih Matevž
 323, 325, 327
 Freyer Henrik 197, 199,
 200, 203, 204
 Friderik iz Pustega gradu
 14
 Friderik Ortenburški (grof)
 71
 Friderik Ortenburški 13, 16
 Friderik Ptujski 18

G

Gabrovšek dr. Marin
 172, 175, 177, 179
 Gaisser Anton 136
 Gale Anton 312, 313
 Gallent dr. Helga 281
 Gams 191, 196
 Gašperčič Bernarda 358
 Gašperin Marko 157
 Gašperšič Miran 314
 Gazvoda Jože 312
 Gerdej Oto 350
 Glažar Vinko 110
 Globevnik Josip 53, 54
 Globočnik Andrej 38
 Globočnik Janez 229
 Globočnik mag. Damir 285
 Gluhar Irena 349, 352
 Gluhar Tone 200
 Gogala Ivan 83, 84
 Gogalla Jurij 35
 Gogalla Tomaž 35
 Gojak (hiša) 132
 Gollmayer Jurij 35
 Gollmayer Lorenz 35
 Golob (hiša) 132
 Golob 128
 Golob Stanislav 136
 Gomilšček 96
 Gonzales Silvio 252
 Gorjanc Janez 136

Gospodarič Jakob 281
 Gospodinič Videc 18
 Gostič Metka 120
 Gradnik Elizabeta 333
 Grafenauer Bogo
 150 – 153, 157
 Grebenšek Alojz 350
 Greenberg Stan 318
 Gregorčič Jože – Gorenjc
 248, 249, 256
 Gregorič Darko 178
 Gregorin Teja 316
 Gregorjevc (hiša) 132
 Gregorjevec 128
 Gričar 78
 Gril dr. Janez 154
 Grilc Jurij 38
 Grill Alojz 138
 Grintov Danijel 136
 Gromč 74
 Grošelj Anton 222
 Gruden Josip 26, 29, 30
 Gubertin iz Novarte 16
 Gyori Karlo 138

H

Hacin Jože 54
 Hackl Johann 138
 Hafner (hiša) 134
 Hafner Edvard 314
 Hafner Magdalena 136
 Hafner Matevž 225
 Hajdina Milan 86, 96
 Harapin Maks 350
 Hartig Arnold 243
 Hazibern David 26
 Heim Erika 322, 326
 Heim Hubert 310, 322
 Helt Lovrenc 18
 Henning Kondrad 138
 Henrik II 13, 147, 158
 Henrik III 13, 158
 Henrik Ortenburški 16

Hepi 141
Herman 18
Hinterlechner K. 182
Hintsch Albin 138
Hiti Gorazd 313, 314
Hiti Rudi 313
Hitler 123
Hlebanja Zdravko 311
Hočevar Nada 281
Hodnik Valentin 319
Hofinger Alojz 86
Höfler Jožef 30
Hofstatter Alojz 138
Homan Kristina 112
Homovec Ana 136
Hooper – Greenhill E. 217
Horschy Leopold 138
Horvat Drago 314
Hren Lenart 30
Hren Tomaž 30
Hribar 331
Hribar mag. Klemen 178
Hrovat (hiša) 132
Hrovat Ana 136
Hrovat Frančiška 133
Hrovat Frančiška 136
Hrovat Nack 132
Hrovat Nikolaj 136
Hrvatina Sandra B. 64
Hudina Ferdo 322
Hudnik Marko 364
Hudrič 91
Hudrič Jože 86
Hundsichler Konrad 138
Hvala Franc 136

I

Ignac Hrovat 133
Ilijaš Justo 321
Ivan (nadvojvoda) 41

J

Jakac Božidar 231
Jakl (župan) 18
Jakopič Albin 310
Jakopič Blaž 312
Jakopič Elizabeta 41
Jalen Janez 327
Jamar Jana 178
Jambrek dr. Peter 153
Jameson 216
Jamnik Pavel 191, 192, 196
Jan Bogo 309, 312, 313
Jan Ivo 312, 313
Janc Andrej 312, 313
Janez (škof) 14
Janez Schaunberški 18
Janša Janko 310, 318
Janša Joško 310, 318
Janša Klemen
198, 199, 204
Janša Tine v. Gromč 75
Jarc 326
Jauh 145
Jeklič Jur v. Sivec 75
Jeklič Marija 136
Jelenc Eva 360
Jelenc Franc
349, 351, 352, 355
Jelenič 78
Jelinčič Jaša 178
Jelinek Janez 78
Jelinek mag. 286
Jelovčan Marjan 309
Jemec Radovan 119
Jerala Franc 254
Jerala Milan 119
Jeram 78
Jeraša Alojz 350
Jerovšek Tone 153
Jesih Pavla 335
Jezeršek Aleksander 177
Johnson Stefano 245
Jominy 174
Jones A. H. M. 217, 208

Jordan Franc 138
Jožef II (cesar) 73, 148
Jug Klement 328, 334
Jug Vlado 313
Juhart Jože 53
Jurčič Josip 279
Justin Blaž 35
Justin Rajko 199
Justin Valentin 35, 41
Justinijan 208

K

Kacijanar Julijana 26
Kadilnik 199
Kajžar 73, 74
Kalan Matevž 222
Kalin Boris 251
Kapše Pavel 38
Karel Veliki 208
Kariž Mirko 124
Kaspert A. 20, 21
Katnik Alojz 325
Kavalar Jože 315
Kavčič Aleksander 178
Kavčič Franc 355
Keiserreiner Karl 138
Kejžar 66
Kejžar dr. Rajko 178
Kejžar Franc 355
Kejžar Viktor 255
Keller Anton 28
Kelvišar Joža 351
Kemperle Tomaž 38
Kermavner dr. Dušan 229
Kersnik Kristina 141
Kerstein Luka 38
Kerštajn (hiša) 133
Kerštajn Alojz 312
Kerštajn Franc 136
Kerštajn Robert 315
Khlun Marija Kajetana 283
Kidrič Boris 254
Kiffer Richard 138

- Kink Marija 136
 Klabus (hiša) 132, 133
 Klančnik Alojz 310, 311
 Klančnik Karel 311, 318
 Klasinc (hiša) 133
 Klemenc Peter 314
 Klinar 72, 78, 201
 Klinar Andrej 67, 312
 Klinar Andrej v. Šimnovc 75
 Klinar Andrej v. Štefon 76
 Klinar Anja 309
 Klinar Blaž 76
 Klinar Ciril 313
 Klinar dr. Herman 164
 Klinar Franc 136
 Klinar Helena v. Kokošič 76
 Klinar Janez v. Burjovc
 75, 76
 Klinar Jože v. Burjovc
 67, 75, 79, 80
 Klinar Lenart 29
 Klinar Lorenc v. Šimnovc 76
 Klinar mag. Rina 65,
 66, 68, 69, 74 - 77
 Klinar Marija v. Martinc 76
 Klinar Martin 67, 81
 Klinar Mateuš 76
 Klinar Matevž v. Burjovc 75
 Klinar Matevž v. Smolej 75
 Klinar Matija 38
 Klinar Matija v. Martinc 75
 Klinar Miha
 228, 249, 251, 256
 Klinar Pavel v. Smolej 76
 Klinar S. 203
 Klinar Šimen 67, 81
 Klinar Štefan 67, 70, 81
 Klinar Valentin 38, 251
 Klofutar Peter 310, 318, 321
 Knafelj Tomaž 316
 Knap Leon 310
 Knez Rudi 307, 313
 Knific Angela 251
 Knific Jože 311
 Knific T. 211, 217
 Kobentar Janko 312
 Kobenter Matej 38
 Koblar (gospa)
 127, 130, 140
 Koblar Jernej 315, 316
 Koblar Stane 311, 325
 Koder Franc 350
 Koder Jože 250
 Kofler Emma 138
 Kogoj (hiša) 133
 Kokalj Franc 355
 Kokalj Silvo 231, 232, 271
 Kokall Janez 35
 Kokall Matej 35
 Kokošinek Nataša 221, 231
 Kolar Bogdan 148, 157
 Kolenik Mira 275
 Kolman Franc 274
 Komel Janez 178
 Konc Bogoslav 86
 Konc Ignac 84
 Konič Janez v. Ukčov 325
 Konobelj Franc – Slovenko
 140, 224, 226, 228,
 247, 304
 Konobelj Helena 371
 Konobelj Tone 64, 80, 1
 23, 139, 169, 178,
 229, 230, 231
 Konpel Johann 138
 Koofs Franc 38
 Kopač Franjo 286
 Kopač Janez 43, 52 – 54
 Korantar Tone 321
 Koranter Sonja 364
 Koren Ferdo 250
 Korenini Karel 322 - 325
 Korošec Anton 136, 148
 Korošec Gašper 18
 Korošec Jurij 18
 Korošec Marija 285
 Korošec Urban 18
 Kos 80
 Kos Alojz 136
 Kos Frančišek 162
 Kos Marija 259
 Kos Milko 11, 12, 19,
 20, 21, 77, 78, 80
 Kos P. 208, 217
 Koselj Janez 145
 Kosmač Anton 235
 Kosmač France 321
 Kosmač Primož 178
 Košič 74
 Košir (hiša) 132, 133
 Košir 332
 Košir Andrej 35
 Košir Dejan 315, 316
 Košir Dimnik Marija 324
 Košir Jakob 35
 Košir Jožef 136
 Košir Jure 310, 315 – 318
 Košir Lenart 136
 Košir Matej 35
 Košir Tomaž 136
 Košmerl dr. Franc 110, 121
 Kotler N. 217
 Kotler Ph. 217
 Kotnik Viktor 101
 Kovačiček Mito 86
 Koželj (hiša) 134
 Koželj Ivo 326
 Koželj Janez 140
 Kreig Hartman 18
 Kreig Konrad 18
 Krelj Sebastjan 28
 Kren 344
 Krevsel mag. Viktor 307,
 309, 313, 315, 318
 Kristan Ivan 53
 Kristan Jože 350
 Kristan Marjan 312
 Krišelj Marijan 340
 Krivec 220

Jeseniški zbornik

Krivec Ivan 254
Krivic Matevž 153
Križ 213
Križelj Alojz 350
Križnar Ivan 139, 140
Krmelj Ivan 312
Krnčar Franc 285
Krnčar Ivanka 256
Krnčar Justina 112
Krulac I. 199, 203
Krušič Janez 324
Kržan Angelka 326
Kubinszky M. 245
Kučina Irena 272, 273, 274
Kugy Julius 335
Kuhar Avgust 221
Kunc mag. Peter 188, 228
Kunšič Marjan 178
Kupljenik Peter 26
Kürner Oskar 177
Kurz Franc zum Thurn und
Goldenstein 279
Kusfering Herta 138
Kuščer 191, 196
Kveder Aleksander 177
Kveder Janez 334

L

Lačen Benedičič Irena
20, 159, 231
Lagoja mag. Aleš 178
Lakota Peter 312
Langus Matevž 279
Lapuh Franc 136
Lavrinc 128
Lavtežar Josip 30
Lazar Filip 84, 322, 344
Leben F. 217
Legat Andrej 35
Legat Uršula 35
Leitl Adolf 138
Lenkovič Ana Marija 29

Leskošek Franc – Luka
101, 221
Leskovar Lado 354
Leskovšek Irena 358
Levovnik Tomo 318
Likovič Lojze 112
Likovič Slavko 254
Lipicer Teo 64, 143
Lipovc Blaž 35
Lipovc Gregor 35
Lipovc Jurij 35
Lipovc Matija 38
Lipovc Tomaž 35
Lipovc Valentin 35, 38
Lipovec Franc 249
Ljudevit Posavski 211, 219
Locatelli 162
Locatelli Janez 72
Lončarevič 126
Lončarevič Frančiška 136
Lončarevič Ivan 86, 136
Lončarevič Maja 136
Lončarevič Marija 136
Lotrič Rajko 314
Lotrič Sonja 178
Lovšin Evgen 327, 331, 340
Luckman Wolf 323
Lukšič Igor 64
Luzner Franc 38
Lužnik Henrik 355

M

Magolič Miloš 221 – 223,
225 – 229, 248
Makovec Franci 274
Maksimiljan (cesar) 18, 71
Malej Elizabeta 35
Malej Klemen 38
Malej Primož 35
Malej Urban 38
Malenšek Andrej 117, 321
Malenšek Majda 109
Mali Justin 28, 29
Mancin Anton 294
Marčič dr. Viktor 113
Marija Terezija 72
Marinc 66, 69, 81
Marinšek Filip 178
Marjanovič Boško 101
Markež Jernej 178
Markež Valentin 109
Markizeti Marija 330
Markizetti Janez 350, 354
Marko 18
Maroevič I. 217, 218
Martinc 73, 74, 79
Martinčič Leopold 136
Matej 18
Matoh Franc 110
Mazzini Miha 364
Medja 330
Medja Jakob 178
Medja Maks 324, 325
Melik 191, 196
Mencinger Franc 256
Meriman N. 216, 217
Merlak Franc 115, 118
Mertel Anton 136
Mertl Urban 38
Mesar (hiša) 132, 133
Mesar Jakob 342
Mesarič Mira 352
Mesec Janez 178
Mesnarič Urban 38
Mesner Alojzija 281, 282
Meterc Janez 217
Mežan Marija 86
Mežek Franc 251
Mežek Slavko 358
Mežik Franc 38
Mežik Janko 311
Mežik Maks 249
Mežnar Srečko 178
Mežnarič Janko 86
Mihelčič Stanislav 178

Mikec mag. Darko 178
 Mikelj Matevž 326
 Mikolaci Marlena 138
 Milčinovič Jože 79
 Miles R. 217
 Mijak 78
 Mirtič Silvester 231
 Mitterscheumer Franz 138
 Mlakar Jana 314
 Mlakar Janez 309, 313
 Mlinar Ciril 198, 200 – 202
 Mlinar dr. Janez 11
 Mlinar Janez 313
 Mlinarec Drago 314
 Moertl Matevž – Kajžar 75
 Mohorič I. 217
 Mohorič Ivan 71, 80,
 106, 139, 147,
 157, 178, 227
 More Andrej – Gandi 324,
 325, 330, 331, 336
 More Franc 330
 Möselser K. 245
 Mrak Ignacij 355
 Mugerli mag. Marko
 23, 33, 40, 79, 80
 Muhar Jana 316
 Mussolini 286

N

Napoleon 33, 34, 37, 42, 70
 Narat 131
 Nastran Andrej
 23, 24, 26, 27, 28, 30
 Natlačen (ban) 187
 Natlačen Tomaž S. 153, 157
 Neuman 346
 Noč Franc 236
 Noč Franc v. Glažar 236
 Noč Janez 25, 38
 Noč Jurij 38
 Noč Lovro 350

Noč Martin v. Glažar 236
 Noč Matej 38
 Noč Stanko 126
 Noč Urban 25
 Noot Karl 164
 Novak (hiša) 133
 Novak Anka 289, 290
 Novak Danica 230
 Novak Janez 355
 Novak Otmar 254

O

Obersnel dr. Maks 343, 345
 Oblak Albin 324
 Oblak J. 199
 Oblak J. C. 203, 204
 Oblak Jože 309
 Oblak Stanko 178
 Ocepek Angelca 256
 Ogorevc 110
 Okrožnik Marija 178
 Omanovič Salih 355
 Omejc Branko 178
 Oražen Marija 326
 Orožen Adamič Perko 80
 Ortenburški 13
 Osterman Keržan Slavica
 230, 231
 Osvald 343
 Oton II 13, 20
 Otorepec dr. Božo 20

P

Paar 130
 Pacher David 198, 204
 Pajer Sonja 178
 Pajič Murajica 314
 Palka Anže 360
 Pantz pl. Lambert 163, 186
 Papler Alojz 286
 Papler Filip 136
 Pardubski Henrik 319

Paulin Alfonz
 198 – 202, 204
 Pavlič Franciška 137
 Pavliček Aleksander 178
 Pavlin (hiša) 133
 Pavlin 129, 344
 Pavlin Fran 130, 135
 Pavlin Franc 137, 326
 Pavlin Ivan 89
 Pavlin Jože 295
 Pavlin Mila 130
 Pavlin Milena por.
 Jandrzejevski 137
 Pavlovčič Uroš 316
 Pazlar Martin 178
 Pečar Marjan 312
 Peklar (gospa) 131
 Peklar (hiša) 134
 Peklar Alojzija 137
 Peklar Ljudmila 137
 Pekolj Anton 355
 Penck – Brueckner 191
 Penck A. 196
 Pengov Slavko 249, 251
 Perc Maks 256
 Perdih Karel 250
 Perenič Anton 153
 Perko Franc 178
 Petač Janez 314
 Petek Franci 315
 Peterle Lojze 149
 Peterman Jožef 38
 Peternel Aleksander 315
 Peternel U. 292
 Petkoš (hiša) 134
 Petrak Josef 138
 Petru S. 217
 Petutschnig Fabijan 138
 Pibernik Julka 256
 Pietro 367, 368
 Pij IX (papež) 147
 Pikon Andrej 140, 230

- Pikon Uršula v. Šuštarjeva
141
- Pirc Joža 137
- Pirc Vili 137
- Pirckmeyer Peter 38
- Pirih Miha 309
- Pirih Tomaž 309
- Pirman Viktor 86
- Pirnšek Benedikt 18
- Piskernik A. 200
- Pivec Stele Melita 41
- Planinšek Dana 137
- Plemel Valentin
179, 199, 204
- Plesničar Gec 209, 217
- Podgoršek Mirko 178
- Podkrajšek Henrik 95
- Podobnik Franc 355
- Podpac (hiša) 133
- Podržaj Anton 137
- Pogačar 66, 67, 70, 73, 74
- Pogačar Krištof 18
- Pogačnik Janko 295, 296
- Pogačnik Josip 296
- Pogačnik Lovro 168
- Pogačnik Tone 311
- Pohar dr. Edvard – Edo 251
- Pokorn 80
- Pokorn Franc 30
- Polda Janez 311
- Poljanšek Silvo 313, 314
- Polka Tine v. Polka 75
- Ponikvar Janez 350, 351
- Potič Zoran 157
- Potočnik dr. Miha
164, 322, 328 – 332,
335, 336, 338, 340
- Potokar Anica 137, 141
- Potokar Marjan 352
- Potrebuješ Tomaž 28, 29
- Povhe Anton 295
- Požanel Radko 325
- Praček Ciril
310, 311, 322, 325
- Praček Lojzka 322
- Prajdič Nikola 86
- Praprotnik dr. Nada
197, 199 – 204
- Predalič Stane 319
- Preiss Ignac 74
- Prestor Mojca 304
- Prešeren dr. France
279, 281 – 284, 289
- Prešem Dušan
239, 240, 341
- Pretnar Cveto 314
- Pretnar dr. Stojan
151, 152
- Pretnar Ivica 140
- Pretnar mag. Vitomir 293
- Preželj Karel 255
- Prežihov Voranc 255, 351
- Primožič Jože v. Veršan 75
- Primožič Sonja 137
- Prinčič Štefanija 137
- Pristov Janez 308
- Pristov Marijana 137
- Pristov Peter 29
- Probszt – Ohstorff G. 245
- Pšenica Janez 38, 248
- Puc Bartolomej 38
- Puc Jurij 38
- Pukl Franc 178
- Pukšič Anka 91, 92
- Pušenjak Dejan 157
- R**
- Rabič 298, 301, 303
- Rabič Helena 76
- Rabič Jakob 35
- Rabič Janez 236
- Rabič Matej 38
- Rabič Mihael 38
- Rabič Minca 321
- Rabič Simon 35
- Račič Blaž 55, 64
- Račič Marko 318
- Radlič Baltazar 26
- Rakovc Ivan 88, 89, 96
- Rakovc Janez 86, 90, 96
- Rakovec Ivan 86
- Rakovec Petra 86, 91
- Ramutka Franc 38
- Rasinger Johan 76
- Rasinger Lenard v. Štefelin
75
- Rasinger Urban 18
- Ratečan (hiša) 132
- Ravhekar Tomaž 325
- Ravnik 78
- Ravnik Anton 178
- Ravnik France 221
- Ravnik V. 201, 204
- Ravnik Viktor 312, 313
- Ravnikar Edo 251
- Ravnikar Fran 346
- Razingar 78
- Razingar Janez v. Kajžar 76
- Razingar 72, 78
- Razingar Anton – Stric 251
- Razingar Bartolomej 38
- Razingar Borut 181, 188
- Razingar dr. Anton 177
- Razingar Franc
- Razingar Janez v. Gromč 76
- Razingar Janez v. Pogačar
75, 76
- Razingar Johan 76
- Razingar Jože – Barbo 251
- Razingar Lenard v. Štefelin
75, 76
- Razingar Lorenz 38
- Razingar Tone 311
- Razingar v. Štrukel 74
- Razingar Valentin v. Čopov
141
- Raznožnik Franc 294, 295
- Razpet Bojan 314
- Rebek 288
- Rehberger Hans 138
- Reiter Georg 138

Rekar Ciril 221,
 Rekar Ernest
 343, 345, 347, 346
 Rekar Janko 286
 Rekar Mara 311
 Rekelj Anton 236
 Renko Jule 249
 Repovž Mija 157
 Resman Blaž 30
 Režek (hiša) 141
 Režek Peter 137
 Ribičič dr. Ciril 53
 Riček Anton – Zvone 251
 Risschutz Marija 138
 Rjazancev dr. Aleksander
 161, 213, 225
 Roban Matija 26
 Robič 78
 Rockwell 175
 Rogan Primož 38
 Rogelj Mirko – Petko
 253, 254, 255
 Rondell 175
 Ropret 110
 Ropret Milan 178
 Rorče Linhart 18
 Rouyer 39
 Rovtar Matija 18
 Rozman Jakob 178
 Rozman Janez 112
 Rozman Janko v. Orehkov
 Janko 236
 Rozman Sonja 308
 Rožič Klemen 18
 Rožič Marija 285
 Rožič Peter 18
 Rožman Ivan 319
 Ruard 36, 41,
 66, 157, 162, 167
 Ruard Leopold
 33, 34, 38, 41
 Ruard Viktor 147, 158, 163
 Ruard Vincenc 147
 Rubin (hiša) 132

Rubin 128
 Rubin Franc 132
 Rubin Franc 137
 Rubin Jurij 137
 Ručigaj Barbara 178
 Rudesch 326
 Rupar 254, 255
 Rupel Mirko 167
 Rupnik Leon 187
 Rus France 319
 Rustja K. 245
 Ržen 328

S

Sagadin Milan 11, 12, 20
 Sagadin Milan
 205, 211, 212, 217
 Salvatore Leopold
 (nadvojvoda) 241
 Santoro Bianchi Sara 218
 Saračević Slavko 86
 Saukan Gašper 35
 Saukan Matej 35
 Saukan Miha 35
 Saulzina Janez 35
 Saulzina Simon 35
 Savinšek Mara 321
 Savinšek Marija 137
 Scheul Jakob 35
 Scheul Lorenz 35
 Scheul Tomaž 35
 Schmidt Ferdinand
 281, 283
 Schoberl Franc 138
 Schrey 342
 Schrey Alojzij 342, 343
 Schumi F. 20
 Schuster Wilhelm 227
 Selak Peter 251
 Setznagl Franc 138
 Sieber Artur 187
 Siemens – Martin
 164, 166, 169

Sikošek Dušan 178
 Simon iz Pewscheldorffa 18
 Simoniti dr. Vasko 236, 237
 Sinobad Jure 79
 Skomavc Jakob 137
 Skušek dr. Franc
 Slokan – Svetina 346
 Smagin Romana 64
 Smajdek Franc 84
 Smardz Frost K. E.
 216, 217, 218
 Smolej (družina) 317
 Smolej 73, 74, 131, 323
 Smolej Adolf 299, 300
 Smolej Anton 38, 137, 355
 Smolej Franc
 310 – 313, 317
 Smolej Janez 35
 Smolej Jurij 38
 Smolej Luka 35
 Smolej Marija 137
 Smolej Natalija 300
 Smolej Roman
 309, 313, 314, 317
 Smolej Slavko 101,
 165, 221, 222,
 225, 228, 326
 Smolnikar Ada 308
 Smuk Ludvik 355
 Sodja – Joževc (hiša) 142
 Sodja Franc v. Merkelnov
 141
 Sodja Jožef v. Merkelnov
 141
 Sodja Marica v. Merkelnova
 141
 Sodja Vinko 141
 Soklič Boštjan 364
 Soklič Lojze 112
 Soklič Matej 316
 Somoggy dr. 286, 287
 Sotlar Valentina 119
 Sršen Ivan 251

Stanovnik dr. Aleš 251
 Stanovnik Marinka 326
 Stare (hiša) 141
 Stare Marija 137
 Stare Marjan 137
 Stepišnik Drago 347
 Stobl Majda 53
 Stocca Bogdan 177
 Stojan Miha 178
 Stopistran Jerom
 23, 28, 29, 71
 Stražišar 254
 Stražišar Jože 331
 Stražišar Polde 25
 Stritar Josip 279
 Strmšek Simon 137
 Stroj Anton 38
 Suhač J. 203
 Sušnik 289
 Sušnik Matija 221
 Svete (hiša) 134
 Svetina Blaž 35
 Svetina Jurij 35
 Svetina Tomaž 29
 Svetina Tone 339
 Svetina Urban 35
 Svetina Viktor 254

Š

Šašel J. 208, 209, 217
 Ščap Ivo 314
 Šega Boris 325
 Šega Ivan 343
 Šeligo Rudolf 112
 Šemsedinovič 145
 Šifrer 191
 Šifrer M. 196
 Šila Marija 293
 Šimnovc 66, 73, 74
 Šimnovec 70, 72, 79, 81
 Šinkovec Albin 95, 96
 Šinkovec dr. Janez 153

Šivic Majda 256
 Škerlak 331
 Škodlar Čoro 281 – 283
 Škraba Ivanv 137
 Škrinjar Ladislav 84
 Škrij Igor 358 – 360
 Šmajdnek Franc 346
 Šmid Janez 255
 Šmid Neja 64
 Šmidovnik Janez
 52, 53, 148, 152, 157
 Šmuc Joško 295
 Šnuderl Makso 52
 Šola T. 215, 217
 Šoštakovič Dmitrij 363
 Šoštarič Marjeta 157
 Španič Magdalena 137
 Šparovec Gregor 316
 Špec Cecilija 137
 Špicar Bojan 327
 Špringer Martin 153, 156
 Šranc Matija 137
 Šteblaj Anton 178
 Štefelin 66, 73, 74
 Štefon 66, 68,
 70, 73, 74, 81
 Štekar (hiša) 134
 Štempihar Ladislav 95, 96
 Štendler Viktor 355
 Šterk Franc 285, 355
 Šterk Ljuba 285
 Štih 13, 16
 Štih P. 20
 Štravs Gustl 254
 Štrukel 74
 Štrukelj 72
 Štrukl 66, 70, 128
 Štular Natalija 83
 Šturm Lovro 153
 Šubic Janez 281, 283
 Šurc Matjaž 352
 Šuštar Alojzij 150
 Šuvak Zvone 307, 314

T

Taler Franc 324
 Tancar dr. Avgust 110
 Tancik Ferdinand 41
 Tarman Oto 178
 Tautenhayn Josef 243, 245
 Tavčar Angela 110
 Tavčar Ciril 253, 254
 Terlikar Ivanka 128, 140
 Terseglav Franc 279,
 280, 284, 349, 350
 Terseglav Nežka 112
 Terseglav Nives 281
 Testen Franc 153
 Tišler Toni 307
 Tišler Viktor 307, 312, 313
 Tkalec Marija 110
 Toman Franc 110
 Tomanič (hiša) 134
 Tomazin Tone 221
 Tominšek Stane
 325, 327, 328, 336
 Tomšič Tone 254 – 256
 Tonič Jernej 18
 Torkar Edo 364
 Torkar Franc 164
 Torkar France ml. 221, 225
 Torkar France st. 221, 326
 Torkar Jaka 248 – 251
 Torkar Janko 221
 Torkar Tahir Zdenka 80, 230
 Trampuž Vlado 178
 Tramšak (hiša) 132, 133
 Tratnik Zinka 110
 Traven Alojz 254
 Tresoglav Linhart 18
 Treven Franc 222
 Trevn Anton 342
 Tribušon Zorka 229
 Triplat Anton v. Joštan 236
 Triplat Cilka 236
 Triplat Jože 178

- Trivković Zupan Ivanka 112
Trojar Izidor 140, 178
Trojar Zmaga 140
Trojer Viktor 137
Trošt 320
Tršan (hiša) 133
Tršan Zoran 86
Tršar Drago 249
Trubar primož 23
Truhlar Jože 321, 326, 331
Turk I. 193, 196
Turn (grof) 25
Tušar Stane 229
- U**
- Ude dr. Lojze 153
Ulaga Polde 351
Ulčar Matko 321
Ulrik 16
Ulrik Briksenški (škof) 18
Ulrik Celjski (grof) 13
Urbar Ana 91
Urbar Viktor 91
Urbas Janez v. Štrukel 76
Urbas Janez v. Veršan 76
Urbas Johan 76
Urh Slavica 119
- V**
- Vahčič Mateja 319
Valant Ivan 308
Valentar Cena 130, 140
Valentar Vinko 312
Valič Andrej 20, 205, 217
Valjavec (hiša) 141, 142
Valter Ivica 137
Valvasor J. V. 72, 80, 159
Varl Joža
55, 59, 64, 256, 289
Veger Jakob 350
Velepec Gregor 248
Velepič 321
- Verbič T. 193, 196
Verdikon 78
Verdnik Matija – Tomaž
248, 249, 254, 354
Vergles Karlo 350
Veršan 74
Vesek 78
Vickers 175
Vidic Ambrož 25
Vidic Andrej 35
Vidic Barbara 341
Vidic Blaž 35
Vidic Frančiška 236
Vidic Jože 113, 139
Vidic Marija 236
Vidmar Marjan 227
Vidrih dr. Perko Verena
205, 211, 213, 216,
217, 218
Vilman (fotograf)
293, 296, 300
Vilman (hiša) 132, 133
Vilman 78
Vilman Anton 124,
126, 129, 139, 140
Vilman Dušan 137
Vilman Franc 135, 296
Vilman Marija 137
Vilman Pavla 295, 296
Vilman Vladimir 221, 222
Vincenc (škof) 158
Vister 127, 130
Vister Johana 322
Višnar Drago 84, 286
Višnar Karel 323
Vogel – Noot 164
Vokov Solomon 363
Volk Mirko 304
Volkar Lojze 334
Voss Wilhelm 198, 199, 204
Vovk (hiša) 132, 133
Vovk France Pero 325
Vovk Francelj 335
- Vovk Janez 132, 137
Vovk Jožef 38
Vreg France 62, 64
Vrhovšek (hiša) 133
- W**
- Wagner 279
Wallak Jakob 38
Walsh K. 217
Walum beg Markučević 237
Weber Janez 29
Wedl Johan 138
Weisinger Karl 138
Wergel Jožef 38
Werglez Matevž 84
Westen 164, 187
Wester Marija 138
Willman Blaž 38
Willman Matija 35
Willman Miha 35
Winter Paul A. 198, 204
Wisser 18
Wolf H. 208, 217
Wolff 18
Wraber dr. T. 197, 201, 204
Wrenzel Simon 28
Wulfen Franc Ksaver 202
- Z**
- Zajc 325
Zajc Ludvik 312
Zakamenk 72, 74
Zakamnik 66
Zalokar dr. 131, 140
Zalokar Franc 178
Zalokar Miha 178
Zaplotnik Cveto 157
Zavala L. 217
Zaveljcina Franc 236
Zaveljcina Lado 178
Zebec Franc 355
Zeiss 175

Zeitler Gustav 138
Zelenko 344
Zidar Jože 311
Ziherl Boris 221
Ziherl Franciška 137
Ziherl Janez 137
Zima Franc 137
Zimma Luka 38
Zois (baron) 162, 163
Zois 36
Zois Karel 197, 202 - 204
Zois Michelangelo 163
Zois Žiga 197
Zonik Leopold 111
Zorec Črtomir 281
Zorko Alojz 137
Zorko Drago 319
Zrnec Karl 251
Zupan (hiša) 132
Zupan 131
Zupan Alenka 357
Zupan Ivan 314
Zupan Jože – Ježek
249, 255
Zupan Tomaž 38
Zupan Zora 137
Zupančič 286, 330
Zupančič Cilka 256
Zupančič dr. Boštjan M. 153
Zurc Janez 229
Zvezda Marija 137
Zwim Jakob 35
Zwim Jožef 35

Ž

Žan Robert 314
Žbontar Angela 137
Žbontar Franci
309, 313, 314
Žbontar Marjan 314
Železnik Marko 178
Žemva Janez v. Kovačev
236
Žerdin Ali H. 157
Žerjal Franc 293,
295 – 299, 301 – 304
Žerjal Jože 293, 294
Žerjal Stane 294, 302 – 304
Žerjav 72, 78
Žerjav Jakob v. Zakamnik
76
Žerjoun Anton v. Zakamnik
75
Židanek Marjan 178
Žirovnik Janko 321
Žnidar Emil 310
Žniderčič Angel 178
Žohar Saška 191
Žumer (hiša) 133
Župančič Oton 321, 327
Župančič Uroš 323 - 325
Žvab Jože 251
Žvagen 129
Žvan 130
Žvan Andrej – Boris 248
Žvan Dušan 137
Žvan Miloš 137
Žvan Tatjana 137

KAZALO

Boris Bregant: OB IZIDU DEVETE KNJIGE JESENIŠKI ZBORNIK V LETU 2004	7
Janez Mlinar: PODOBA SREDNJEVEŠKE POSELJENOSTI OBMOČJA DANAŠNJE JESENIŠKE OBČINE	11
Marko Mugerli: CERKVENE RAZMERE NA JESENICAH V 16. STOLETJU	23
Marko Mugerli: JESENICE V ČASU ILIRSKIH PROVINC	33
Janez Kopač: MESTO JESENICE KOT OKRAJ (1950-1952)	43
Blaž Račič: ČASOPISNO ZALOŽNIŠTVO NA JESENICAH	55
Rina Klinar: PLAVŠKI ROVT NEKOČ IN DANES	65
Natalija Štular: OBRT NA JESENICAH - JESENIŠKI FRIZERJI (OD 1920 - 1940)	83
Ivo Borštnik: STROKOVNO POKLICNO, SREDNJE IN VIŠJE IZOBRAŽEVANJE KADROV ZA POTREBE GOSPODARSKIH IN SPLOŠNIH DEJAVNOSTI V SEDANJI SREDNJI ŠOLI JESENICE (OD LETA 1926 DO 2004)	97
Majda Malenšek: DOM DR. FRANCETA BERGLJA	109
Tone Konobelj: 1. MARCA 1945 JE POTEMNELO NEBO NAD DOLINO	123
Andrej Pikon: SPOMINI NA BOMBARDIRANJE BLEJSKE DOBRAVE	141

Jeseniški zbornik

Teo Lipicer: UJET PRI KARAVANŠKEM PREDORU	143
Vlasta Felc: PREHAJANJE LASTNIŠTVA NAJLEPŠIH SLOVENSKIH GOZDOV	147
Irena Lačen Benedičič: VZPONI IN PADCI JESENIŠKEGA ŽELEZARSTVA	159
Tone Konobelj: RAZISKOVALNA DEJAVNOST V ŽELEZARNI JESENICE	169
Borut Razinger: OD RUDE DO GRODLJA	181
Pavel Jamnik, Saška Žohar: TERASE DOBRAVSKEGA POLJA	191
Nada Praprotnik: BOTANIČNE ZANIMIVOSTI Z GOLICE	197
Verena Vidrih Perko: AJDNA NAD POTOKI	205
Nataša Kokošinek: OB 50-LETNICI STALNE ŽELEZARSKE ZBIRKE NA JESENICAH	221
Branko Čušin: SPOMINSKO ZNAMENJE NA KOROŠKI BELI	235
Dušan Prešern: MEDALJE IN PLAKETE KARAVANŠKEGA IN BOHINJSKEGA ŽELEZNIŠKEGA PREDORA	239
Franc Konobelj - Slovenko: PARTIZANSKA DEDIŠČINA	247
Marija Kos: ARHIVSKO GRADIVO ŽELEZARNE JESENICE	259

Silvo Kokalj: FOTOGRAFSKI ARHIV ŽELEZARNE JESENICE 1960 - 1990	271
France Tersegljav: FOTOGRAFIJA DR. FRANCETA PREŠERNA	279
Damir Globočnik: INŽ. RUDOLF ARH (1905-1998), SLIKAR S KOČNE	285
Vitomir Pretnar: JOŽE ŽERJAL (1916 - 1997), JESENIŠKI FOTOGRAF	293
Viktor Krevsel: JESENIŠKI OLIMPIJCI	307
Mateja Vahčič: TURISTOVSKI KLUB SKALA	319
Elizabeta Gradnik: ANEKDOTE O JOŽU ČOPU	333
Barbara Vidic: KAKO JE JESENIŠKI SOKOL GRADIL SVOJ DOM	341
Franc Jelenc: MOŠKI PEVSKI ZBOR DRUŠTVA UPOKOJENCEV JESENICE	349
Jerneja Faletič: JESENSKE SERENADE	357
Marko Elsner Grošelj: RAZCVETAJOČE SE MAGNOLIJE	363
Helena Konobelj: BIBLIOGRAFIJA AVTORJEV ČLANKOV IN PESMI V JESENIŠKIH ZBORNIKIH 1964 - 2000	371
IMENSKO KAZALO	385
KAZALO	399

Jeseniški zbornik

Članki iz Slovenca In Slovenskega naroda:

JESENICE	22
SLABA POTA	32
DOBRO JIH JE PLAČAL	82
JESENICE IMAJO NEMŠKO LICE	122
PREDAVANJE NA JESENICAH	168
NESREČA V PREDORU	180
TATOVI	190
PRI KRIVCU	220
PO ČEM SO KLOBASE	234
EGIPTOVSKA BOLEZEN	258
NOVI KOLODVOR	270
OŠPICE	278
KOSTANJEVA DREVESA	278
SANKANJE	306
PIPČARSKI KLUB	348
Miha Potočnik	
POSUŠENI ROŽMARIN - SPOMINI	332
Marko Elsner Grošelj:	
POZDRAV ZIMI	356
SKUPNI SPREHODI	362
NAJ PREMISLIM O TIŠINI, O PETJU BOBNARICE	370

